HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL

Kun József őrnagy

Magyarország német megszállásának előkészítése és végrehajtása (1943 szeptember—1944 március)

Hetés Tibor

Stromfeld és az 1918-as polgári demokratikus forradalom

Dr. Bőhm—Morva Tamásné

A katonaság felhasználása a munkás-mozgalmak ellen 1905—1907. (Dokumentumok)

1

1963

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1

1963

ÚJ FOLYAM BUDAPEST X. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

INDEX
25-371

Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság

Főszerkesztő:

Mucs Sándor

Tagok:

Balázs József, Barta István, dr. Csillag Ferenc, dr. Liptai Ervin, Nagy Gábor, Rudas István

Felelős szerkesztő:

Otta István

Szerkesztő:

Sztana Béla

A szerkesztőség címe:

Budapest, I., Kapisztrán tér 2. sz. Telefon: 360—764

Felelős kiadó: Zrínyi Katonai Kiadó
Budapest, XIII., Dózsa György út 49. sz. Telefon: 205—915

Megjelenik félévenként

Egyes szám ára: 16,— Ft. Előfizetési ára egész évre: 32,— Ft.
Csekkszámlaszám: 61.297 befizetési számla. Budapest.

Megrendelhető: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850, és a kiadónál

631234/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató

AZ 1944-ES ARDENNI NÉMET TÁMADÁS ELŐKÉSZÍTÉSE

Gazsi József

Németország helyzete 1944 végén

AZ 1944-ES ÉV sorozatos vereségeket hozott a német fasiszták számára. Az egykor legyőzhetetlennek vélt Wehrmacht elvesztette nimbuszát s a Hitler-ellenes koalíció katonáinak hősi harca révén a hadműveletek egész sorából került ki veszteségként.

A németeket a szovjet arcvonalon érték a legsúlyosabb vereségek. A Moszkva meghódítására indult fasiszta hadsereg 1944 decemberében már Kelet-Poroszország határai mögött, a Visztula középső szakaszán, az Erdős-Kárpátokban, a Dukla—Csap vonaltól nyugatra, a magyar Alföld peremén, a Balatontól északra és délre folytatta védekező harcát.

A Vörös Hadsereg kiűzte a német hódítókat a szovjet föld egész területéről és teljes hosszában helyreállította a Szovjetunió állami határait. A harcok során felszabadította Bulgáriát és Romániát, majd Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Magyarország, Észak-Norvégia és Finnország jelentős területeiről űzte el a betolakodott fasisztákat.

A szovjet hadsereg ereje teljében, fölényes biztonsággal, az óriási hadszíntér legkülönbözőbb helyein lépett föl támadóan, s a meglepetések sorozatát tartogatta a náci hadvezetésnek. Az 1944-ben lezajlott hatalmas csatákban mintegy 120 német és a fasiszták szövetségében álló hadosztályt morzsolt fel és kapcsolt ki a további hadműveletekből.[1]

A Vörös Hadsereg elnyerte a kapitalista világ sok millió dolgozójának rokonszenvét, s bebizonyította, hogy egyedül, minden támogatás nélkül is képes befejezni felszabadító küldetését,

1 Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Bp., 1949. 150. old.

s már egészen rövid időn belül ki tudja ütni a fegyvert az emberiség leggonoszabb ellenségeinek kezéből.

A náci Németország helyzete 1944 őszére igen súlyossá vált. A gazdasági életnek teljesen a háború szolgálatába való állításával, a polgári szükségletek kielégítésének csaknem teljes leállításával még elérték, hogy a német ipar 1944-ben minden előző évnél nagyobb mennyiségben állított elő hadfelszerelési cikkeket,[2] de a májusra elért csúcsszínvonal mögött mesterségesen felhajszolt termelési eredmények húzódtak meg, s az elért sikerek nem támaszkodtak szilárd nyersanyag, munkaerő és energiabázisra. 1944-ben 21%-kal csökkent a kőszén termelése. Nyersvasból 25%-kal, acélból 22%-kal, hengerelt áruból 21%-kal kevesebbet állítottak elő.[3] Mindezek az adatok teljesen bizonyossá tették, hogy a német ipar rövidesen képtelen lesz biztosítani az arcvonalak igényeinek kielégítését.[4]

Súlyos volt a mezőgazdaság helyzete is. Sorban vesztek el azok az országok, amelyek könyörtelen kifosztásával viszonylag jól tudtak gondoskodni az arcvonal és a hátország élelmiszerellátásáról. 1944-ben — 1938-hoz viszonyítva — 12%-kal csökkent a vetésterület és 29,5%-kal esett vissza a gabonaneműek termelése. Jelentősen megfogyatkozott az állatállomány is.[5]

A rabszolgamunkások millióinak felhasználásával elérték, hogy jelentős erőket sikerült felszabadítani az arcvonalak számára, de már a totális és ultratotális mozgósítással sem tudták pótolni az elpusztult emberanyagot. A Wehrmacht élőereje az 1944-es év során mintegy 26%-kal csökkent.[6] A meglevő egységek harcértéke is jóval alatta maradt a korábbiaknak. Megje-

2 Kurt Assmann: Deutsche Schicksalsjahre. Eberhard Brockhaus. Wiesbaden, 1951. 516. old.

3 Die Wichtigsten Operationen des Grossen Vaterländischen Krieges 1941—1945. Verlag des Ministeriums für Nationale Verteidigung. Berlin, 1958. 532. old.

4 A németek néhány fontos fegyverfajtából még 1944 második felében is növelni tudták a termelést. Összevetve a júliusi és novemberi adatokat, a következő eredményt kapjuk: géppuska 24 141—25 741 db, 75 mm-es páncéltörő ágyú 1000—1025 db, aknavető 2225—2320 db, bizonyos ágyútípusok 335—387 db stb. L.: Chester Wilmot: Der Kampf um Europa. Alfred Metner Verlag. Frankfurt a. M., Berlin, 1954. 586. old.

Egész éven át emelkedő görbét mutat a vadászrepülőgépgyártás grafikonja. A. Me. 109. és a F. W. 190. típusú gépek termelése évi 3500-ról 10 000 db fölé emelkedik. L.: Galland: Die ersten und die letzten. Die Jagdflieger im zweiten Weltkrieg. 4. Aufl. Darmstadt—Schneekluth, 381. old.

A német hadiiparra különösen az rótt nagy terhet, hogy a keleten és nyugaton szétvert hadosztályaik visszavonulásuk alatt felszerelésük jó részét elvesztették. Átszervezésük alkalmával ezeket szinte teljesen új hadianyaggal kellett ellátniuk. Ez a tényező nagymértékben gátolta a német hadsereg normális utánpótlását is.

5 L. 3. sz. jegyz. Uo.

6 Uo.

Cole hadtörténész ezredes szerint 1944. november hóban a náci Németország katonai ereje 10 165 303 főt tett ki. (Beleértve az SS-t és más fegyveres testületeket is.) L. 2. sz. jegyzet 662. old.

lentek az arcvonalakon — főleg a Westwall erődrendszerében — a „gyomorbajos", a „nagyothalló" és a kórházakból kikerült rokkant katonákból szervezett zászlóaljak, amelyek a még mozgásra képes öregekből alakított Volkssturmmal együtt szinte az utolsó tartalékokat képezték.[7] A gyenge harcértékű hadosztályokat a légierő és a flotta által átadott jó katonaanyaggal igyekeztek regenerálni.

Mindezek ellenére 1944 őszétől kezdve az arcvonalak napi igényeinek semmibevevésével a németek felsőbb katonai vezetésénél olyan törekvés mutatkozott meg, amely egy stratégiai jellegű hadsereg megteremtésére irányult.

Mióta a háború átlépte Németország határait, nagymértékben csökkent a lakosság morális teherbírása is. A június 20-i Hitler-ellenes merénylet nyomán újabb terrorhullám árasztotta el az országot, s az elégedetlenség legkisebb jele elegendő volt az ellenszegülőkkel való könyörtelen leszámolásra. A nagyvárosok elleni bombatámadások a hátországgal is éreztették a háború borzalmait, s ez nagymértékben hozzájárult a „Sieg! Heil!" hangulat csökkenéséhez.

A Harmadik Birodalom külpolitikai helyzete is vigasztalan képet nyújtott. Volt szövetségesei közül Finnország, Románia és Magyarország is szembefordult a nácikkal s csatlakozott a fasisztaellenes koalícióhoz. Az ország külpolitikailag csaknem teljesen elszigetelődött, s elvesztette azt a reményét, hogy új szövetségeseket találva esetleg változtathat egyre súlyosabb katonai helyzetén. A német vezetők mindezek ellenére abban bíztak, hogy a Szovjetunió és a nyugati hatalmak között egyenetlenség támad, s ezt felhasználva sikerült különbékét kötniük az angol—amerikai tömbbel. Úgy tervezték, hogy siker esetén a felszabaduló erőt keletre vetik, s így próbálják biztosítani határaikat.

Ebben a kilátástalan helyzetben érthető, hogy a nácik kapva kaptak azon a lehetőségen, hogy Bernadote gróf, a svéd királyi ház tagja közvetítésével kapcsolatba léphettek Eisenhower vezérkarával. A titkos tárgyalások 1944 végén indultak meg, s ennek során azt is megbeszélték, hogy a nyugatiak milyen feltételek mellett lennének hajlandók beszüntetni a háborút Németország ellen.[8]

[7] Ralph Ingersoll: Szigorúan titkos. Bp., 1957. Zrínyi Kiadó. 267. old. és Cossé Brisacc ezredes cikke. La contreoffensive allemande des Ardennes. Revue Historique de l'Armée. 1955/2. sz. 121—148. old.

[8] Bernadotte, Folke: Das Ende. Zürich—New York, Europa Verlag. 1945. Ezt megelőzőleg a náci kémfőnök Schellenberg folytatott puhatolódzó tárgyalásokat. L. Schellenberg: Memoiren. Verlag für Politik und Wirtschaft. A német különbékekísérletek gazdag irodalmát itt sajnos nem áll módunkban ismertetni.

Az utóbbi években számos olyan dokumentum vált ismertté, amelyek igazolják, hogy a nyugati hatalmak ünnepélyes ígéretük ellenére — hogy nem kötnek különbékét a fasisztákkal —, tárgyalásokat folytattak egy szeparatista megegyezés érdekében.[9] Hitlerék azt remélték, hogy egy ilyen változással elegendő időt nyerhetnek néhány valóban nagy jelentőségű katonai eszközük tömeggyártásához és tökéletesítéséhez.[10] Mint látni fogjuk, 1944 őszétől kezdve ez a politikai megfontolás szabott irányt katonai elhatározásaiknak és akcióiknak.

Ha meg akarjuk érteni a nyugati front helyzetét a második világháború utolsó szakaszában, egy kicsit részletesebben kell foglalkoznunk azokkal az eseményekkel, amelyek a Rajna előterében 1944 őszén lezajlottak. Ezen körülményekből válik csak érthetővé számunkra, hogy mi is tette lehetővé azt, hogy a német csapatok 1944 végén ismét támadásba tudtak lendülni.

Az inváziós erők észak-franciaországi győzelmeik után jelentős mértékben csökkentették harci aktivitásukat. Szeptember elejétől kezdve nem is folytattak nagyobb méretű hadműveleteket a németek ellen. A katonai vezetők azzal érveltek, hogy jelentősen meghosszabbodtak utánpótlási vonalaik, s nagyobb méretű hadműveletek esetén nem tudnák megoldani az utánszállítás nehéz problémáit. Abban reménykedtek csupán, hogy Antwerpen elfoglalása esetén jelentősen lerövidíthetik a tengelyen történő szállítás vonalát, s a hajók az arcvonal közvetlen közelébe vihetik rakományukat. Úgy gondolták, hogy így módjuk nyílik jelentősebb mennyiségű tartalék felhalmozására is.[11]

Az angol—amerikaiak szeptember elejétől december közepéig csupán 50—100 km-rel tolták előbbre vonalaikat, noha nagyobb német erők nem is álltak előttük. Jelentősebb harcok csupán Aachen és Metz birtoklásáért folytak. A nyugatiak nem tudták kihasználni azt a helyzetet, hogy a németek még nem tértek magukhoz a franciaországi vereség okozta kábulatból és dezorganizációból. Ezzel olyan lehetőséget szalasztottak el, amely a háború folyamán többször nem is tért vissza. A késlekedés igazi oka az volt, hogy a szövetségesek a németekkel folytatott tárgyalások eredményére vártak, s ezalatt nem akarták hiábavalóan kockáztatni erőiket. Ebben a csendes időszakban a fasisztáknak jelentékenyen megerősödtek. A vezetők ezen mulasztásáért a későbbi hónapokban a katonák tízezreinek kellett életével fizetnie.

9 L. Katonai Szemle. 1959. december, 122—123. old.
10 Lusar: Die deutschen Waffen und Geheimwaffen des 2. Weltkrieges und ihre Weiterentwicklung. Verl. Lehmann. München, 1958.
11 L. 9. sz. jegyzetet.

Amikor a németek a nyugatiaknak ajándékozták Antwerpent — azaz minden rombolás nélkül kitakarodtak a városból —, elhárult az utolsó „akadály" a támadás útjából, de ekkorra már a Wehrmacht is összeszedte magát.[12] Az arcvonal nagy részén erőit kímélve visszavonult Westwallba, s a jól kiépített erődrendszer mögött szervezte tovább az ellenállást.[13] Így „az általános offenzíva folytatására irányuló kísérlet novemberben kudarcot vallott... Az amerikai arcvonal teljes hosszában megmerevedett" a német határ előterében — írja Ralph Ingersoll.[14]

Pedig a szövetségesek katonai vezetői nem kisebb vállalkozást terveztek, minthogy még a tél beállta előtt elérjék és át is keljenek a Rajnán. Ezt a támadást tovább fejlesztve az 1. és 9. amerikai hadseregeknek be kellett volna kerítenie a Ruhr-vidéket. Mint látni fogjuk, ezt a célt valójában csak 1945. április 1-én tudták elérni.

Az áttörést a Westwallon Aachen térségében akarták megvalósítani, mivel itt az erődrendszer mögött a Rajna alig 50 km távolságra feküdt. A város közelében a nyugatiak egy 35 km-es arcvonalszakaszon indítottak támadást, de 1 hónapi harc után mégis csupán 15—20 km-es előrehaladást értek el. A váltakozó kimenetelű harcokra jellemző pl., hogy Hürtgen 14, Hürtgenwald 18 és Vossenack nevű község 28 alkalommal cserélt gazdát.[15]

Az egy hónapig tartó állásharcok nagyon jól megfeleltek a hiányos nehézfegyverzettel, s elegendő páncélossal nem rendelkező németek számára. Így arra is maradt idejük, hogy a Westwall egy-egy darabkájának feladása esetén hátrább új védővonalat építsenek ki. A nyugatiak, miután súlyos áldozatok árán elérték a Roert, előrehaladásuknak mégsem vehették hasznát, mert a folyó duzzasztógátjai nem kerültek kezükbe. Így a németeknek lehetőségük nyílt arra, hogy a Roer-gátak felszakításával, s az árterületre engedett víztömeggel bármikor elvágják a folyón átkelt nyugati csapatokat.

Az aacheni támadás kiegészítő hadműveleteként a 3., 7. amerikai és az 1. francia hadseregnek az arcvonal déli szakaszán kellett mentesítő céllal harcba lépnie. A nyugatiak arra számí-

12 A nyugatiak az antwerpeni kikötőt legfontosabb utánpótlási bázisukká építették ki.

13 A Westwall vonala nagyjából Németország háború előtti határait követte. Építésére, katonai erejére, stratégiai szerepére l. Pöchlinger: Das Buch vom Westwall. Berlin—Leipzig—Wien, Verl. Elsner. 1940.

14 L. 7. sz. jegyz. 265. old.

15 Siegfried Westphal. Heer in Fesseln. Athänäum — Verlag Bonn. 1952. L. 277. old.

tottak, hogy ennek eredményeképpen északon csökkenni fog a német ellenállás ereje. Az itt parancsnokló Patton tábornok mintegy háromszoros túlerővel és a németekénél nyolcszor több harckocsival Nancy térségéből indult meg Metz elfoglalására.

A jelentős erőfölény ellenére a nyugatiak nagyon lassan haladtak előre. Metz november 18-án történt bekerítése után azonban sikerült megugraniuk, s 24-én már Strassbourg elővárosában folytak a harcok. A város elérésével elvágták a németek 19. hadseregét, amelyik hátával a Rajnára támaszkodva megkísérelte, hogy Colmar térségében továbbra is szilárd hídfőt képezzen a Rajna bal partján. A kiegészítő támadás tehát jelentősebb eredményekkel járt, mint a fő hadművelet.

Bár a németeket igen érzékenyen érintette az Elzászra nehezedő nyomás, s a Saar-vidéket közvetlenül fenyegető hadműveletek, mégsem adtak le jelentősebb erőket délre. Így tehát nem vált be az a nyugati számítás, hogy Patton támadása majd fel fogja lazítani az aacheni német védelmet. Az Oberkommando West mitsem törődve a front ingatag déli részével, még csapatokat is tudott kivonni az arcvonalból.[16]

Ezek a jelek arra engedtek következtetni, hogy a német hadvezetőségnek valami olyan szándéka van, amelynek sikeréért még Elzász elvesztése sem kis áldozat. Az OKW[17] terveiből azonban semmi sem jutott az angol—amerikaiak tudomására.

A nyugatiak 1944-es őszi hadműveleteit értékelve meg kell állapítanunk, hogy a felsőbb vezetésből hiányzott az az erély, amellyel a harcokat vezetnie kellett volna. Bizonytalanság és tapogatódzás, oktalan időhúzás, teljes fantáziátlanság stb. — ezek voltak az Eisenhower—Montgomery-féle hadvezetés jellemzői a győzelem évének küszöbén. Churchill nem is próbálta szépíteni a dolgokat, amikor 1944. XII. 3-án így ítélte meg a helyzetet:

„Metz, Strassbourg és más sikerek ellenére a nyugati arcvonalon természetesen stratégiai csapást szenvedtünk el."[18] Három nappal később csaknem ugyanezen szavakat ismételte meg Roosewelt elnökhöz írott levelében. „A sok taktikai siker ellenére, amelyet a nyugati fronton kivívtunk, s amelyek győzelmi trófeái Metz és Strassbourg, továbbra is fönnáll a tény, hogy

16 Az előzőkben számos forrás felhasználásával nagyon tömören és sűrítetten kíséreltem meg vázolni a nyugati arcvonal helyzetét az ardenni támadás előtt. Közelebbi jelzetek megadását ezért nem is tartottam szükségesnek.

17 Oberkommando der Wehrmacht. A véderő főparancsnoksága.

18 Winston Churchill. Der zweite Weltkrieg. Alfred Scherr Verlag Bern. 312. old.

hadseregeink az öt héttel előbb eléjük állított stratégiai célokat nem érték el."[19]

Jellemzően Eisenhower, a nyugati erők főparancsnoka, mindebből olyan következtetéseket vont le, hogy változtatni kell a „feltétel nélküli kapituláció" követelésén. Ennek hangoztatása szerinte csak arra készteti a nácikat, hogy a végsőkig fokozzák katonai erőfeszítéseiket, s különben is indokolatlan az ilyen elv hirdetése, mert — mint mondta — „nyugaton semmi jel nem mutat a németek közeli morális összeomlására".[20]

Ezek után érthető is, hogy a nyugatiak tovább fokozták törekvéseiket a hitleristákkal való szövetség, egy szeparatista megegyezés érdekében. „1944 végén az Egyesült Államok és Anglia kormánya a kulisszák mögött új tárgyalásokat kezdett a hitlerista vezetőkkel, s megállította a támadó hadműveleteket. Ezt a német parancsnokság arra használta fel, hogy nyugaton az Ardennekben messzemenő céllal ellentámadást indított. Az Egyesült Államok és Anglia vezető személyiségei elszámították magukat, ezért a német támadás teljesen váratlanul érte őket és csapataikat" — hangzik a szovjet értékelés.[21]

Az angol—amerikaiak valóban nem gondoltak arra, hogy tavaszig bármely részről is komolyabb harccselekményekre kerülhet sor. Úgy vélték, hogy továbbra is tartani fognak a korlátozott célpontokért folyó apróbb csetepaték, de a katonák zöme mégsem fogja elhagyni a jól fűthető téli állásokat. Az amerikaiak védelemre rendezkedtek be, s azt hitték, hogy ugyanazt teszik ellenfeleik is az arcvonal túlsó oldalán.

Az áttörés igénye nélkül indított helyi támadások azonban nagy veszteségeket okoztak az amerikai csapatoknak, s ez nagymértékben hozzájárult az arcvonalban levő katonák erkölcsi erejének csökkenéséhez. „Mi ekkor még nem tudtuk, hogy történt valami — ti. Németországban —, de a fronton a katonák érezték"[22] — írja Ralph Ingersoll, aki mint a sajtóhoz közel álló ember, gyakran megfordult az egyszerű harcosok között.

Ez a „Németországban történt valami" egyelőre a titok mély fátyla alatt feküdt, de már mozgásban volt a gépezet, amelyik nem kisebb feladatot tűzött maga elé, mint hogy meg-

19 L. Uo. 315. old.
Az angol—amerikai csapatok stratégiai céljaira l. 9. sz. jegyzet.
20 L. 4. sz. jegyzet. Chester Wilmot. 610. old.
21 A második világháború történetének meghamisítói ellen. Bp., 1961. Zrínyi Kiadó. 34. old.
22 Ralph Ingersoll. Szigorúan titkos. Bp., 1957. Zrínyi Kiadó. 265. old.

kísérelje menteni a menthetőt, s mindent egy lapra feltéve megpróbálja megfordítani a vesztett háború menetét.

Az angol—amerikaiak által követett stratégia tehát hamarosan visszaütött szerzőire.[23]

A német támadás stratégiai és politikai céljai

A fasiszta hadvezetőség a keleti arcvonalon 1944 nyarán elszenvedett veréségeik, s a franciaországi kudarc után lassan kezdte felismerni, hogy végérvényesen elvesztette kezdeményező készségét, s mind nehezebben jut abba a helyzetbe, hogy akarata befolyásolni tudja az események alakulását. Pedig igen fontos volt számára, hogy az arcvonal, a hátország és a szövetségesei előtt valódi, vagy többnyire Göbbels által gyártott sikerekkel továbbra is fenn tudja tartani a „győzelembe vetett hit" töretlenségének látszatát. Szüksége volt tehát egy olyan akcióra, ami megszilárdítja csorbult katonai tekintélyét, s nyilvánvalóvá teszi, hogy minden alapot nélkülöz a nyugatiaknak az az állítása, mely szerint karácsonyra győzelemmel végzik be a háborút.[24]

Ezeknél jóval jelentősebb azonban a hadvezetőségnek az a felismerése, hogy a nyugaton folytatott védelmi harcaik csupán meglevő erőik felmorzsolódásához vezetnek, de a győzelmet csak támadással lehet kivívni elv alapján egy cseppet sem hozzák közelebb stratégiai céljaik megvalósulását.

Az OKW részéről először 1944 szeptemberében merült fel az a gondolat, hogy az ingatag nyugati arcvonal stabilizálása után jelentősebb erőkkel támadást indítsanak az említett célok elérésére. Ugyancsak ez időpontban közölte Hitler Jodl tábornokkal azt a tervét, hogy szeretné, ha nyugaton offenzív hadműveleteket folytatnának.[25]

A megbeszélések során az a vélemény alakult ki, hogy valóban szükségük van egy erélyes, nagyarányú támadó hadművelet megindítására az arcvonalak tehermentesítése céljából. Szükség

[23] Az előző fejezet megkísérelte felvázolni Németország helyzetét 1944 végén. Természetesen egy sor fontos kérdésről nem tudtam szót ejteni.

Érdemes lett volna beszélni például a polgári lakosság helyzetéről, a bombázásokról, a belpolitikai állapotokról, a náci pártról, a flotta és a légierő helyzetéről, a különböző frontok problémáiról, a Wehrmacht erejéről, fegyverzetéről, gépesítéséről stb. Ezek részletes tárgyalása azonban már túlhalad feldolgozásom feladatkörén.

[24] L. Néplap. 1944. december 23. A lap szerint a támadással a németek nagy lelkihatást is el akartak érni. Be akarták bizonyítani, hogy még képesek nagyobbméretű harccselekmények folytatására is.

[25] L. 2. sz. jegyz. 497. old. és Weltkrieg 1939—1945. Ehrenbuch der deutschen Wehrmacht. Buch und Zeitschriften-Verlag. Dr. Hans Riegler, Stuttgart, 1954. 63. old.

van arra is, hogy a nyugatiak számára bebizonyítsák: a Wehrmacht még képes támadásra, ereje még töretlen. Annak felismerésére akarták kényszeríteni az angol—amerikaiakat, hogy a közeli jövőben nem várható Németország összeomlása, tehát célszerű lesz valamilyen megegyezéssel, vagy különbékével kilábalni a megnyerhetetlen háborúból.[26]

Győzelmeikkel erősíteni remélték azt a kis csoportot, amely a nyugati országokban, sokszor egészen a felső vezetésben, a feltétel nélküli kapituláció gondolata elvetését hirdette és amely síkraszállt egy szovjetellenes német—nyugati megegyezés mellett. Számítottak arra a lélektani hatásra is, amely sikerük esetén Anglia és az Egyesült Államok egyszerű embereit el fogja tölteni. A hitleristák abban bíztak, hogy ha a terv sikerül, újabb megerősödésükig át tudják menteni a nemzeti szocialista rendszert, annak vezetőivel együtt.

Hasonló gondolatokat fejtett ki Hitler egyes vezető katonai személyiségek részére tartott beszédében a támadás megindítása előtt. „... Szükséges, hogy az ellenségnek időről időre elvegyük a győzelmi biztonságát, miközben offenzív csapásokkal világossá tesszük számára, hogy terveinek sikere kezdettől fogva lehetetlen ... Fontos, hogy az ellenség számára világossá tegyük: sohasem számíthat kapitulációra."[27] Hitler ezután azt hangoztatta a tábornokok előtt, hogy „néhány súlyos csapás után" össze fog törni a kelet-nyugati koalíció, s így nyomban más erőviszonyok fognak keletkezni.

A német fasiszták tehát támadásukkal a nyugati szövetségesek győzelembe vetett hitét akarták megtörni, s ebből szándékoztak önmaguk számára tőkét kovácsolni.[28] Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a németek részéről a „nem kapitulálás"

26 A második világháború meghamisítói ellen (Bp. 1961. Zrínyi Kiadó) című könyvben olvashatjuk a következőket: A támadás célja az volt (l. 183. old.), hogy „bebizonyítsa a Németország elleni további harc reménytelenségét, rábírja a nyugati hatalmakat a különbékére, és ily módon lehetővé tegye, hogy a német hadvezetés a rendelkezésre álló valamennyi erőt és eszközt a szovjet—német arcvonalon használja fel" — írja a jelzett kiadvány.

27 Adolf Heusinger: Befehl im Widerstreit. Rainer Wunderlich Verlag. Hermann Leins Tübingen. 375. old.

Hitler beszéde során nemcsak az ardenni támadás szükségességével foglalkozott, hanem a náci „ideológia" zagyvaságának szellemében Németország háborújának feltétlen szükségszerűségéről is igyekezett meggyőzni az ott levő tábornokokat. Az itt elhangzott beszédet ismerteti még Schellenberg: Memoiren (Verlag für Politik und Wirtschaft) című könyvében. L. 348. old.

28 Pontosan ezek a gondolatok csendülnek ki a Nemzetőr című nyilas lap 1944. december 19-i számából. „Az új német hadműveletek máris megmutatkozó hadászati eredményei arra intik az angolszász világot, hogy a nemzetiszocialista Német Birodalomnak még hatalmas ütőkártyák vannak a kezében, s azoknak birtokában, annyi balszerencse és védekező harc után, most keményen és határozottan rálép a német hadvezetés a győzelem felé vezető visszaütés útjára" — írja a lap nyilvánvalóan a német sugalmazásra.

gondolata egyáltalán nem zárta ki egy különbékés egyezkedés lehetőségét azon esetben, ha a nyugatiak a „feltétel nélküli" szócskát hajlandók voltak kiiktatni követeléseik közül.

Az eddigiek során láthattuk, hogy a náci hadvezetőség a nyugaton tervezett támadásával stratégiai jellegű fordulatot kívánt elérni, s azt remélte, hogy siker esetén még a háború további menete is javukra változhat meg.[29]

Hitler kezdettől fogva a nyugati arcvonalon szándékozott megindítani ezt a nagyarányú támadást, bár felmerült egy keleti hadművelet lehetősége is. Chester Wilmot szerint az inváziós csapatok ellen indítandó támadás látszott célszerűbbnek, mert „világos volt Hitler számára, hogy nem rendelkezik azzal az erővel, amellyel a Vörös Hadseregre komoly csapást mérhetne".[30] Úgy látta tehát — ti. Hitler —, hogy legkorábban nyugaton nyerhető vissza a cselekvés törvénye. Itt kevesebb üzemanyaggal és csekélyebb erőkkel kaphatott kézbe döntő jelentőségű területeket. A nyugatiak azonkívül sebezhetőbbnek és nem oly szilárdnak látszottak számára, mint a Vörös Hadsereg. A briteket kimerültnek tartotta, az amerikaiakról pedig az volt a véleménye, hogy valójában nem érdekeltek a Németország ellen folyó háborúban — írja az említett szerző Hitlernek azon szándékával kapcsolatosan, hogy a nyugati arcvonalon akarta ismét felvenni a kezdeményezést.[31]

A német hadvezetőség tehát úgy vélte, hogy keleten még teljes siker esetén sem remélhető helyzetváltozás, míg a szövetségesek ellen reménye lehet bizonyos javulásra. Az OKW olyan terveket is melengetett, hogy siker esetén a keleti arcvonalra dobja felszabaduló erőit, s így próbálja feltartóztatni a Vörös Hadsereg készülő rohamát.[32]

A németeknek tehát fontos stratégiai és politikai érdekei fűződtek egy az 1944 végére a nyugati fronton megindítandó támadáshoz. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy forrásaik „a

[29] Walter Lüdde Neurath: Regierung Dönitz. Die letzten Tage des dritten Reiches. „Musterschmiedt" Wissenschaftlicher Verlag. Göttingen, 1951. 15. old. A szerző jól ábrázolja, hogy mikben is „reménykedtek" a náci vezetők az ardenni támadás előtt.

[30] L. 4. sz. jegyzet. 597. old. Chester Wilmot.

[31] L. Walter Görlitz: Der zweite Weltkrieg. 1939—1945. Stuttgart. 1951—1952. 433. old.

Itt csaknem szó szerint megegyező következtetést olvashatunk. Hitler „a nyugaton indított támadással ismét meg akarta szerezni a kezdeményezést."

[32] Lothar Rendulic: Der Rückwirkung der Ardennenoffensive auf die Ostfront. Wehrwissenschaftliche Rundschau 1960. szeptember hó. Itt a szerző — egykori fasiszta generális — részletesen foglalkozik a keleten vagy nyugaton indítandó támadás sikerének mérlegelésével. Ő is úgy látja, hogy Hitler keleten még győzelem esetén sem remélhetett változást, ezért helyesnek tartja a nyugaton indított támadást.

hadsereg utolsó reménységének"[33] és „sorsfordulásnak"[34] nevezik ezt a végső kétségbeesett akciót.

Ez a támadás a németek utolsó kísérlete volt, hogy a háború menetében fordulatot idézzenek elő. A nyugati arcvonalon egyben ez volt a Wehrmacht utolsó nagyobb hadművelete, amikor jelentős erőkoncentrációval nagyobb szabású támadó harccselekményeket tudott kezdeni és jelentős taktikai sikereket is elért. Az angol—amerikaiakkal szemben egyben ez volt az utolsó jelentősebb katonai akció, amely az összeomlást közvetlenül megelőzte. Az egykor félelmetes fasiszta hadsereg ezután már egészen másként folytatta a harcot a nyugatiak ellen, mint azt korábban tette.

Az ardenni események világosan mutatják, hogy a németek katonai lépéseit politikai okok diktálták. Politikai céljaikat — a nyugatiak kikapcsolását — tekintették elsődlegesnek, s ennek megfelelően alakították ki stratégiájukat.

Az előzőek figyelembevételével 1944. XII. 16-át, a támadás megkezdésének időpontját, a II. világháború ezen frontszakaszán fontos időhatárnak is tekinthetjük.

A támadás stratégiai terve

A német támadás előkészületeinek első jeleként Hitler 1944. szeptember 13-án parancsot adott a 6. SS páncélos hadsereg megteremtésére.[35] A frontvonalból kivontak egyes alakulatokat, amelyeket Westfáliába vezényeltek, s ezek köré építették fel az új hadsereget. Jellemző, hogy az egységek olyan szervezést kaptak, amelyek elsősorban támadó feladatok megoldását tették lehetővé. A kiképzés során különösen az éjjeli harcra, a gyors és rugalmas mozgásra helyezték a fő súlyt. Ezek a jelek arra mutattak, hogy a megszervezendő 6. SS páncélos hadsereget különleges körülmények között kívánják felhasználni.[36]

Egyidejűleg megkezdődött a gyalogos hadosztályok feltöltése is. A német hadvezetőség annyira féltékenyen ügyelt tartalékaira, hogy még a nyugati arcvonal területveszteségeit is eltűrte, csakhogy ne legyen kénytelen az összegyűjtött erő fel-

33 Wolfgang Frank: Die Wölfe und der Admiral. Gerhard Stalling Verlag. Oldenburg—Hamburg, 515. old.

34 Rudolf Semler: Goebbels — the Man next to Hitler. London, 1948. 162. old.

35 H. A. Jacobsen: 1939—1945. Der zweite Weltkrieg in Chronik und dokumenten. Wehr und Wiessen Verlagsgesellschaft. Darmstadt, 57. old.

36 Cossé Brissac ezr. La contre offensive allemande des Ardennes. Revue Historique de l'Armée 1955. 2. sz. L. 121—148. old.

használására. Olyan védelmet igyekeztek folytatni nyugaton, hogy ehhez elegendők legyenek az arcvonalban levő erők.

Egy esetleges ejtőernyős támadást kivéve a csapatokkal való rendelkezés jogát Hitler magának tartotta fenn. Az angolok nagy arnhemi légideszant vállalkozásának elhárításakor azonban mégis bekövetkezett ez az eset, s kénytelenek voltak a már összegyűjtött erőt igénybe venni. Így terveik valóraváltásában már kezdetben bizonyos időeltolódás következett be.

A németek eleinte a nyugati arcvonal jobbszárnyán akartak támadóan fellépni, s az áttörés után az angolok hátához szerettek volna hozzáférni.[37] Mikor Hitler 1944. IX. 25-én Jodl tábornokkal közölte, hogy a nyugati frontszakaszon nagyobb erőkkel támadást szándékozik indítani, már elállt korábbi elképzeléseitől, s bejelentette, hogy nem oldaltámadást kell folytatniuk, hanem az arcvonal közepén áttörést kell kicsikarniuk.

Ezután legnagyobb titokban megkezdődtek a tervezés munkálatai, s Jodl 1944. XI. 11-én — más források szerint 8-án — már letette Hitler elé, egy az Ardennekben november 25-én indítandó, „Wacht am Rhein" fedőnévvel ellátott hadművelet terveit. A nyugati hírszerzés megtévesztésére írásos parancsot is kiadtak, melyben közölték, hogy még nem érkezett el a támadás időszaka. A szóbeli utasítások azonban erőteljes intézkedéseket tartalmaztak céljaik megvalósítása érdekében.

Egyes szerzők szerint az ardenni offenzíva ideája, a támadás helyének kiválasztása egyenesen Hitlertől származik, bár ez az állítás egyáltalán nem bizonyítható. A kérdés föltevése lényegtelen is, hiszen a németek az erőviszonyok fölmérése után feltétlenül számításba kellett, hogy vegyék azt az arcvonalszakaszt is.[38]

A támadás terveit az OKW november elsején továbbította a nyugati front főparancsnokságához, ahol ezt a következő 2 napon alaposan megvitatták.[39] Az eredeti terv mellett felmerült egy másik változat, egy Aachen körüli támadás lehetősége is, amelyet a német irodalom többnyire „kis megoldás" névvel illet. A későbbiek során mindkét elképzelésről bőven esik még szó.

November 5-én már erőteljes mozgásba jött a náci hadigépezet, mert kifutottak az első parancsok az erőátcsoportosítások végrehajtására. Öt nappal később, 1944. XII. 1-re már a támadás időpontja is meg volt határozva.

Ezután az események drámai gyorsasággal peregtek tovább. November 25-én Hitler az offenzíva „nagy" és „kis" változata

37 L. 32. sz. jegyz.
38 L. 35. sz. jegyz. 63. old.
39 L. 35. sz. jegyz. 57. old.

közül végérvényesen állást foglalt a merészebb „nagy" megoldás mellett. Most már nem volt akadálya a részletek kidolgozásának sem, bár időközben eltolták a támadás XII. hó 1-re tervezett időpontját is.

December 2-án a vezénylő tábornokok és törzsfőnökeik elkezdték a terv mélyreható tanulmányozását és a támadás feltételeinek elemzését. A szállítás nehézségei miatt azonban a támadás elképzeléseit ismét módosítani voltak kénytelenek, s ezért december 14-re halasztották az áttörést.[40]

A terv 1944. december 10-én már annyira közel volt a megvalósulás stádiumához, hogy a hadseregek már a támadási parancsaikat is kiadták. Két nappal később Hitler a ziegenbergi kastélyba hadosztályparancsnokoktól fölfelé magához kérette a vezető személyiségeket, ahol több mint 2 órán át fejtegette előttük a támadás stratégiai és politikai céljait.[41]

A megbeszélés során Hitler elmondta, hogy tisztában van a terv megvalósításának nehézségeivel, de mivel nincs más választásuk, mindent meg kell kísérelniük, a „sorsforduló" elérésére. Ezen az értekezleten döntötték el véglegesen, hogy a támadás megindulásának időpontja 1944. XII. 16-a lesz. Egy kicsit sietniük is kellett a kivitelezéssel, mert Hitler bizalmas körben már elfecsegte, hogy karácsonyra nagy győzelmeket „ajándékoz" majd a Birodalomnak.

Hitler parancsára Rundstädt és Model tábornokokat bízták meg a támadás terveinek részletes kidolgozásával, akik a legszigorúbb titoktartás mellett végezték el az előkészítő munkálatokat. Rundstädt azonban átengedte a főszerepet Modelnek, mert véleménye szerint nyugaton nem támadniuk, hanem defenzív stratégiát kellett volna követniük.[42]

A terv szerint a németek az Eifel hegységből kiindulva az Ardennekben át akarták törni az amerikai állásokat, majd Liège és Namur között a Maason hídfőt létesítve Antwerpenig folytatták volna az előrenyomulást. A kikötőváros elérésével megfosztották volna legfontosabb utánpótlási bázisától a nyugatiak csapatait, s az itt keletkezett hatalmas katlanba három hadsereget kerítettek volna be. Egy másik hadseregnek a harcok során kel-

40 Az előző három bekezdéshez nem használtam jelzeteket. A különböző adatokat oly sok helyről szedtem össze, hogy a szöveget — úgy éreztem — nem tehetem tönkre a számok sokaságával.

41 L. 2. sz. jegyz. 502. old. és 27. sz. jegyz.

42 Gert Buchheit: Hitler der Feldherr. Grote Verlag. Rastatt. Vor 15 Jahren: Die Ardennenschlacht.

lett elpusztulnia. Hitler azt is hangoztatta, hogy a terv megvalósítása új Dunkerquet fog jelenteni az angol—amerikaiaknak.[43]

A hadművelet része volt még az 5. páncélos hadsereg által egy Brüsszel ellen indítandó támadás és a 7. hadseregnek a szárnyakat délről biztosító akciói. A stratégiai főmozdulatok mellett néhány apróbb támadás is tervbe volt véve, amelyeknek az előző célok megvalósítását kellett volna szolgálniuk.

Az OKW utasítása a következőképpen fogalmazta meg az említett elveket. „Föltételezhető, hogy a páncélos kötelékek támadása a Maas átlépése után az 1. amerikai hadsereg hátsó összeköttetéseit el fogja vágni. Mihelyt Brüsszel és Antwerpen térségét elérik, a brit 21-ik seregcsoportot is az összeköttetési vonalaitól való elvágás veszélye fenyegeti, s Antwerpen eleste esetén ugyancsak el lesz vágva. A cél elérése esetén adva lesznek a feltételek, hogy az ellátásától elvágott 1. amerikai hadsereg és a 21. brit seregcsoport ellen a harcot minden oldalról felvegyék. Ezáltal 25—30 hadosztály lenne szétzúzva."[44]

Mint a későbbiek során látni fogjuk, ez a terv az adott erőviszonyokat tekintve túlzott és megvalósíthatatlan követeléseket támasztott a támadókkal szemben. Rundstädt és Model tábornok is arra a következtetésre jutott, hogy a kitűzött célokat a rendelkezésükre álló erővel és anyaggal nem fogják tudni megvalósítani. Úgy vélték, hogy a csapatok a Maas elérése után nem lesznek többé abban a helyzetben, hogy a támadást folytatni tudják, s így a fedezetlen szárnyaik nagyon sebezhetőek lesznek.

Ezzel ellentétes véleményt képviselt Jodl tábornok, aki az offenzíva legnagyobb mértékben történő megvalósítását szorgalmazta. „Teljesen egyetértettem Hitlerrel abban, hogy az antwerpeni hadművelet rendkívül kockázatos. De kétségbeejtő helyzetben voltunk és ez a reménytelen elhatározás volt az egyetlen mód arra, hogy könnyítsünk rajta. Ha tovább védekezünk, nem számíthattunk volna arra, hogy megmeneküljünk a fejünk felett lebegő végzettől. Csak harccal és nem várakozással menthettük, ami menthető volt",[45] — mondotta a fasiszta generális. Mint láthatjuk, ennél különb nyilatkozatot aligha találhattunk volna a fasiszta tervek kalandor jellegének igazolására.

[43] L. 22. sz. jegyz. 283. old. és
Az egyetemes és magyar hadművészet története (Bp., 1961. Zrínyi Kiadó) c. jegyzet 125. old. „Azt remélték — ti. a németek —, hogy az amerikai—angol csapatok kettévágásával Montgomery tábornagy csapatait arra kényszerítik, hogy ismételjék meg az 1940-es dünkircheni menekülést" — olvashtjuk erről a kérdésről.
Goebbels 1944. évi karácsonyi beszédében a „szövetségeseknek Nyugat-Európából való teljes kiűzését" jelölte meg a támadás céljául. (Néplap. 1944. december 27.)

[44] Deutscher Soldaten Kalander 1959. Schild Verlag. München—Lochhausen. 31. old.

[45] L. 21. sz. jegyz. 441. old.

Model és az offenzívában ugyancsak fontos szerepet kapó Manteuffel tábornok a feladat nagyságára, s a rendelkezésre álló erőkre való tekintettel, úgy vélték, hogy a nagyvonalú megoldás helyett mindenképpen célszerűbb lenne, ha Aachen körzetében kísérelnének meg egy kisebb arányú támadást. Véleményük szerint az összegyűjtött csapatokkal az ottani arcvonalkiszögellésben lecsíphetnének 10—15 hadosztályt, amelyek elvesztése igen érzékenyen érintené a nyugatiakat. Azzal is érveltek, hogy Aachen térségében jobbak a felvonulási lehetőségek és kisebb a felfedezés valószínűsége, mert a szövetségesek védelmi feladatot tulajdoníthatnak a támadásra csoportosuló erőknek. Így lehetőségük nyílott volna a Westwall egyes elfoglalt részeinek visszahódítására is. A „kis" terv Liège elfoglalását is előirányozta, ahol jelentős amerikai raktárak és anyagkészletek eshettek volna a fasiszták kezére. A két tábornok azzal is érvelt, hogy a „kis" változat sikere esetén még mindig mód lesz a támadás Antwerpen felé való továbbfejlesztésére.[46]

Amikor Jodl 1944. november 26-án meglátogatta az Oberkommando West-et, a helyi parancsnokok előadták neki az aacheni tervet. Ekkor még egyetértéssel nyilatkozott javaslataik felől. Rövidesen azonban a következő táviratot küldte Rundstädthez. „A Führer úgy döntött, hogy a támadás minden részletében változtathatatlan."[47] A fontolandó érvekkel a tábornokok később Hitlert is megkísérelték meggyőzni, de azt a választ kapták, hogy a „nagy megoldás" sikere esetén az Aachen térségében levő erőket úgyis elvágják, tehát ezt a feladatot is teljesíteni tudják. A terv merész — — üzente Jodl —, de „mindent kockáztatni kell",[48] hogy tárgyalásra hajlamossá tegyék ellenfeleiket.[49]

Mint látni fogjuk, ez a határozat a dilettantizmus sikere volt a józan megfontolás fölött és alapjában tette kérdésessé a megvalósítást.

Az 1944. XII. 16-án a „nagy" változat szerint meginduló támadásban tehát a következő feladatokat tűzték ki az egyes hadseregek elé:[50]

50 A következő részhez nem tudok pontosabb jelzeteket adni, mert következtetéseimet nagyrészt az egyes források térképmellékleteinek elemzése alapján nyertem.

46 L. 15. sz. jegyz. 275. old.

47 L. Uo.

48 L. 2. sz. jegyz. 500. old.

49 Chester Wilmot: Der Kampf um Europa. 1954. Alfred Metzner Verlag. Frankfurt a. M. — Berlin, 616. old.

1. A Sepp Dietrich[51] parancsnoksága alá tartozó négy páncélos és egy gyaloghadosztályból, valamint ejtőernyős egységekből álló 6. SS páncélos hadseregnek Monschau és St. Vith között körülbelül 30 km-es frontszakaszon át kellett törni az amerikaiak védőállásait. A terv ezután Werbomont irányába jelölte meg az előrehaladást. Mintegy 70 km-nyire az arcvonal mögött Huy térségében a hadsereg ketté vált volna és a Maason hídfőt létesítve, az egyik csoport Antwerpen, a másik az Albert-csatorna középső szakasza felé támadt volna.

A 6. SS páncélos hadseregnek ezzel karöltve kisebb támadásokat kellett indítania a front vonalából kiindulva a főerőktől északra Aachen, illetőleg Malmedy és Spa irányába. A 13. gyaloghadosztállyal és az 1. páncélos hadtesttel ezenkívül az Aachen—Liège-vonal előterében reteszállásokat kellett kiépítenie a meglepetésszerű oldaltámadás biztosítására.

A tervek szerint ez az SS-hadsereg adta meg a támadás lendületét és lökőerejét, s erre vártak a legnagyobb feladatok is.[52] A Maas elérése után ehhez a hadműveletthez csatlakozott volna még a 15. hadsereg Roermond körzetéből Maastricht felé indított támadása is, amelyik az Aachen körüli amerikai erőket lett volna hivatva levágni. Úgy vélték, hogy ez a feladat nem lesz nehéz, mert arra számítottak, hogy az angol erők innen időközben már az amerikaiak segítségére sietnek.

2. Az 5. páncélos hadsereg v. Manteuffel[53] tábornagy parancsnoksága alatt állott és négy páncélos, valamint három gyaloghadosztálynyi erőt foglalt magába. Ennek a hadseregnek mintegy 40—50 km-es arcvonalszakaszon két irányba kellett támadnia. Az első ék az Owren—Marche—Namur—Brüsszel vonalon, a másik Bastogne—Rochefort—Dinant—Nivelles irányba tört volna előre. Ez a hadsereg fedezte a 6. SS páncéloshadsereg déli szárnyát is.[54]

3. A hat gyalog- és egy páncélos hadosztályból álló 7. hadseregre főleg biztosítási jellegű feladatok vártak. A hadsereg Echternach térségéből indult ki és az Ourthe, majd a Sauer fo-

51 „Sepp Dietrich SS főcsoportvezető, az SS fegyvernem tábornoka, Hitler SS testőrségének parancsnoka. Az egyik leggátlástalanabb tömeggyilkos. 1928 óta áll a fasiszták szolgálatában. Hitler hóhérlegénye volt a Röhm-ügyben. A világháborúban 3 nap alatt 4000 ártatlan foglyot mészároltatott le. Ahol megfordult — Franciaországban, Magyarországon és a Szovjetunióban — mindenütt hullákkal borított mezővé változtatta az országot." A Nemzetközi Szemle 1961. 8. sz. 20. oldalán olvashatjuk ezt nevezettről. Ugyhiszem, ehhez aligha kell kommentárt fűzni.

52 L. 49. sz. jegyz. 622. old.

53 Manteuffel Hasso. Szül. 1887. I. 14-én. A második világháború alatt különböző páncélos egységek parancsnoka volt. 1944. januárjában átveszi a Grossdeutschland hadosztály parancsnokságát. Az ardenni támadás után a szovjet—német fronton a 3. páncélos hadsereg parancsnoka, 1953 után a Bundestag tagja volt.

54 L. 36. sz. jegyz.

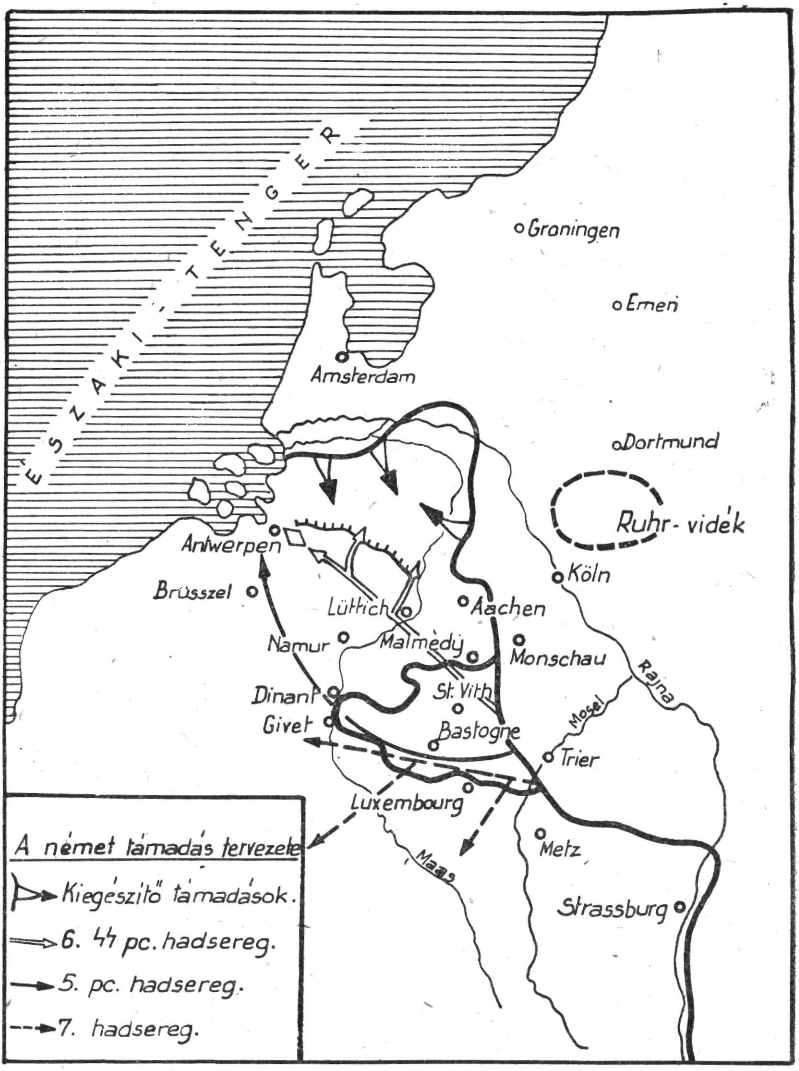

Az ardeni német támadás hadműveleti terve

lyón történt átkelés után mintegy 100 km hosszúságban arccal dél felé fordulva, biztosítania kellett a támadó ékek szárnyát. Feladatuk közé tartozott még a délről észak felé vezető utak lezárása is. A hadsereg parancsnoka Brandenberger tábornok volt.[55]

Az említett fő hadműveletek mellett a németek még azt is tervezték, hogy az offenzíva megindulása utáni 10. napon Észak-Hollandiából Breda irányába támadást indítanak majd az 1. kanadai hadsereg lekötésére. A 15. napon pedig a colmari hídfőből kiindulva Észak-Elzász megszerzését akarták elérni.[56] A németek emellett egyes ejtőernyős és szabotázscsoportok vállalkozásait is beillesztették hadműveleti terveikbe.

Meg kell állapítanunk, hogy az elérendő célt tekintve az OKW helyesen választott, amikor az ardenni hegységet jelölte meg az áttörés és a hadműveletek színteréül. Egész sor érvet szedhetünk össze, amelyek egy innen kiinduló támadás mellett szóltak.[57]

1. A nyugati arcvonalon itt voltak a szövetségesek erői a legkisebbek.

2. Ezen frontszakaszból az amerikaiak egyáltalán nem vártak támadást, s különösen nem számoltak a páncélosok megjelenésével. Így a meglepetést, mint stratégiai tényezőt, egy innen kiinduló offenzívával lehetett legjobban biztosítani.[58]

3. Az angol stratégia a tengerparton való minél gyorsabb előretörésre irányult. Az Antwerpen felé tartó német támadás derékon törte volna ezeket az elképzeléseket.

4. Az Ardennekből való offenzíva kitűnő adottságokat nyúj-

[55] Brandenberger páncélos tábornok. A háború előtt a 74. tüzérezred parancsnoka ezredesi rangban. Az ardenni támadás alatt a 7. hadsereg tartozott alá. 1945 márciusában a 19. hadsereg parancsnoka. A háború alatti tevékenységére közelebbi adatokat nem tudtam találni.

[56] A németek terveiről bő leírást ad Chester Wilmot idézett munkája, melynek egyes részleteit én is felhasználtam. L. ott 616. old.

[57] A következő felsorolás nem jelent fontossági sorrendet.

[58] Az Ardennek természeti viszonyaira lásd Új Magyar Lexikon, Bp., 1959. I. köt. 149. old.

„A páncélos hadosztály harcértékét az erőd és hegység csökkenti, mert korlátozza a harckocsik mozgását és megakadályozza felfejlődésüket. Ezért a harcot hegységben és erdőségben ne keresse a páncélos hadosztály." L. A folyó háború tapasztalatainak ismertetése. 5. sz. Páncélos csapat Bp. Attila nyomda R. T. — A kiadvány itt olyan általános törvényszerűséget fogalmaz meg a páncélosok alkalmazásával kapcsolatosan, amely a németek előtt is bizonyára ismeretes volt.

Dr. Horváth Miklós a Hadtörténelmi Közlemények 1961/1. sz. 88. oldalán megállapítja, hogy a franciák már 1940-ben sem vártak támadást az Ardennekből. „A szövetségesek ebben a térségben a támadás főirányával nem számoltak. Churchill könyvében idézi azt a francia katonai véleményt, amelyet 1940 elején a szenátus hadügyi bizottsága előtt Pétain marsall így foglalt össze: „Az Ardennekben nagy, modern csapattömegekkel nem lehet átjönni. Ez a szektor nem veszélyes" — írja dr. Horváth Miklós.

tott Antwerpen elfoglalására. A kikötő elvesztése különösen az angolokat hozta volna katasztrofális utánpótlási helyzetbe.[59]

5. Siker esetén a németeknek reményük nyílt volna arra, hogy a nyugatiak különböző okokból jelentős területeket adtak volna fel harc nélkül. Ez eltávolította volna a háborút a német határoktól.

6. A Maason átkelve jó úthálózat vezetett a támadás célja, Antwerpen felé.

7. Az angol—amerikai csapatok sávhatárán támadva lehetőség nyílt a nyugatiak vezetésének megnehezítésére, a szövetséges csapatok kettévágására.

8. 1940-ben, Franciaország lerohanása alkalmával a németek már folytattak itt hadműveleteket, s Rundstädt tábornok alapos tapasztalatokkal rendelkezett a helyi viszonyokkal kapcsolatosan.[60]

9. Az innen indított támadás lehetőséget nyújtott a nyugatiak legjelentősebb utánpótlási vonalának elvágására. A főcsapás irányában nagy amerikai raktárak feküdtek. A nácik ezek kézre kerítésével főleg benzingondjaikon reméltek segíteni.

10. Ez az offenzíva levágta volna az Aachen körüli nagy inváziós erőket is.

11. Az erdős Eifel-hegység igen alkalmas volt jelentősebb csapatmennyiségek észrevétlen felvonultatására, elrejtésére, összegyűjtésére és megfelelő terepül szolgált a támadás kiindítására is. Ez a vidék jó út- és vasúthálózattal is rendelkezett.

12. A tengerpart elérése három inváziós hadsereg bekerítését és egy hadsereg szétverését jelentette volna.

Volt azonban néhány olyan negatív tényező is, amelyek el kellett volna, hogy gondolkoztassák a német hadvezetőséget.

a) A támadás fő erejét a páncélosok alkották, s ezek az erdős-hegyes terepen nem érvényesíthették fő erősségüket, manőverezési képességüket. A mozgásukat nehezítette a nappali rövid világos időszak is.[61]

59 „Montgomery táborszernagy angol—kanadai csapataira második Dunquerque várt" — írja Görlitz. L. 31. sz. jegyz. III/433. old.

60 L. Dr. Horváth Miklós. Az 1940. évi nyugat-európai hadjárat hadtörténete és hadművészete néhány kérdésének kritikája. Hadtörténelmi Közlemények. 1961—I. sz. 88. old.

61 Dr. Horváth Miklós így ír az Ardennekben 1940-ben végrehajtott német páncélos áttörésről. „A Maas folyóra Sedan irányába áttörő páncélos csoport a terep szempontjából olyan helyen nyomult előre, amely eklatáns példája volt, hogy ilyen terepen általában nem szoktak bevetni harckocsi magasabb egységeket, főleg ilyen méretekben nem. A páncélos csoport az Ardenneken keresztül nyomult előre, ahol a terepet a nagy erdőségek, lápos területek, szűk és kevés utak, folyókkal átszeldelt mély völgyek jellemezték" — írja a szerző. Ezek a megállapítások a 4 évvel későbbi helyzetre is teljes egészében érvényesek voltak. 1940 májusában nehézség nélkül jóval több páncélos és motorizált egység vonult át az Ardennek szűk hegyi utain, mint 1944 decemberében. Igaz, akkor az utak is jobb állapotban voltak.

b) Az Ardennekben rossz és gyér úthálózat volt, ami nehezítette a csapatok mozgását. Az offenzíva pedig a legnagyobb gyorsaságot követelte meg a németektől, mert könnyen fennállt az észak—dél irányú oldaltámadás lehetősége.

c) Ezen a területen az utak decemberben csaknem járhatatlanok. A hó és jég a szűk hegyi utakon rendkívül nehezítette a közlekedést.

d) A ritka településhálózat gátolta az arcvonal mögötti egységek működését.

e) A terep lehetőséget adott arra, hogy a nyugatiak elzárják valamennyi utat, s így csekélyebb erőkkel jelentős német kötelékeket kössenek le.

f) Előreláthatólag városharcokra volt kilátás a fontosabb útcsomópontokban. A támadó német erők azonban elsősorban nem erre voltak alkalmasak.[62]

A német támadás — amely megkísérelte végrehajtani a „legvalószínűtlenebb dolgot a legvalószínűtlenebb helyen"[63] — terve az első pillanatban valóban merésznek és nagyvonalúnak tűnik. Hibája csupán az, hogy nem számolt elég alaposan lehetőségeikkel és adottságaikkal.

Még Mallentin náci vezérőrnagy is kénytelen megállapítani, hogy az ardenni vállalkozás súlyos stratégiai hiba volt a németek részéről, mert nem rendelkeztek elegendő csapatokkal, a kitűzött célok megvalósításához.[64] A tervezett akció egyetlen hatalmas ütéssel szét akarta zúzni a nyugatiak arcvonalának mintegy kétharmadát, pedig valójában még az az erő is hiányzott náluk, amellyel megnyugtatóan le tudták volna zárni a frontot a szövetségesek előtt.

Ilyen körülmények között az ardenni támadás terveit — mint annyi más hitlerista háborús tervet — kalandor tervnek kell tekintenünk, amely csak arra volt jó, hogy a katonák ezrei élete árán ideig-óráig segítsen megtámogatni az összeomló fasiszta rendszert.

A német vállalkozás kalandor jellegét bizonyítja az 1940 májusi és az 1944 decemberi hadműveletek közötti összehasonlítás is. A Franciaország elleni támadás során a fasiszták egy arcvonalon, jelentős légifölénnyel, érintetlen és feltöltött hátországgal léptek akcióba, míg most, a vesztett csaták sora után, légierő nélkül, kiélt, tönkretett hátországra támaszkodva indultak meg csapataik.

62 Az előzőkben felsorolt következtetések nagyrészt tőlem származnak.
63 L. 36. sz. jegyz.
64 L. 21. sz. jegyz. 299. old.

A német vezérkar az Ardennekben valójában hazárdjátékba kezdett. Igen nagy tétet tett fel egyetlen lapra, úgy vélvén, hogy siker esetén tartósan megszabadulhat a nyugati front gondjaitól. Összekaparta mindazt a maradék erőt, amit pillanatnyilag a keleti front elől elvonhatott, s egy utolsó erőfeszítéssel megkísérelte tárgyalásra érette puhítani az angol—amerikaiakat.[65]

A támadás anyagi és élőerő-szükségletének biztosítása

A német hadvezetőség a meglepetésszerű támadás sikere érdekében gondosan ügyelt arra, hogy a tervezett hadművelet anyagi előkészítésének időszaka alatt a legkisebb jel se árulja el szándékait. A szükséges munkálatokat a támadás pillanatáig az egész háború legszigorúbb titkossági rendszabályai kísérték. Külön utasítást dolgoztak ki, amelyik megszabta a tervbe beavatottak biztonsági intézkedéseit. A Hitler főhadiszállásán készülő tervből pl. senki sem tudhatott meg többet, mint amennyi valóban reá is tartozott. Ez is csupán abban az időpontban kerülhetett tudomására, amikor a szükséges intézkedések megtételének elérkezett az ideje.[66]

A beavatott személyeknek külön nyilatkozatot kellett aláírniuk, amelyben tudomásul vették, hogy a legkisebb hanyagság esetén életükkel fizetnek.[67] Az előkészítő munkában részt vevőknek tilos volt bármilyen kérdést föltenniük a nem ismert részletekkel kapcsolatosan. A beavatottak repülőgépen nem mehettek át pl. a Rajnától nyugatra. A szükséges rendelkezéseket meghatározott napon foglalhatták írásba, s csakis megbízható futárok útján — a repülőgépek használatának kizárásával — továbbíthatták. A támadással összefüggően tilos volt bármely üzenetet rádión, vagy telefonon továbbítani —, sorolhatnánk még tovább a kiadott biztonsági intézkedéseket.

A németeknek csakis így sikerült elérniük, hogy a csapatok felszerelése, mozgatása és kiképzése során semmilyen megbízható adat nem jutott a nyugatiak titkosszolgálatának tudomására. Pedig a fasiszták jelentős ember- és anyagkészletekkel dolgoztak a támadás előkészítő időszakában.

A német tervek szerint a sikeres hadműveletekhez mintegy 32 hadosztályt kellett előteremteniük. Jodl tábornok 1944. ok-

65 A nyugati stratégák — köztük Bradley és Montgomery — könyveikben nagyon is érthető okokból megkísérlik magasztalni, dicsérni Rundstädt terveinek nagyvonalúságát és ügyességét. Ezzel nyilván saját babéraikat szeretnék növelni.
66 L. 49. sz. jegyz. 599. old.
67 L. 15. sz. jegyz. 278. old.

tóber 8-án arról beszélt, hogy 12 páncélos, 2 ejtőernyős és 18 gyalogos hadosztályt fognak tudni felhasználni a tervezett támadáshoz.[68] Ezek egy részét az első vonalból akarták kivonni feltöltés céljából, míg másokat újonnan szerveztek, vagy régi alakulatok meglevő törzse köré csoportosítottak.

Az előkészületek a legnagyobb titokban, olyan jól haladtak, hogy december első hetében már mintegy 28 hadosztály gyűlt össze az Eifel erdeiben. A hónap közepére pedig már 36 hadosztály várta a bevetési parancsot,[69] s még újabb erők érkezésével is számoltak.[70]

A jelzett koncentrációt a németek csak úgy tudták elérni, hogy 1944 utolsó hónapjaiban szinte semmilyen élőerő utánpótlást nem adtak a nyugati arcvonal szükségleteinek fedezésére. Az Oberkommando Westnek december hó 1-én Jodl tábornokhoz intézett felterjesztéséből kiderült, hogy a csapatoknál 90 000 katonával, 3500 tiszttel és 25 000 tiszthelyettessel volt kevesebb a szükségesnél, s a meglevő erőik harcértéke is alaposan lecsökkent. „Rundstädt egész októberben tartotta a nyugati arcvonalat anélkül, hogy egy talpalatnyi fontos területet feladott volna, vagy azokhoz a tartalékokhoz nyúlt volna, amelyeket Hitler az ardenni támadásra összegyűjtött" — írja Chester Wilmot.[71]

Érdemes megemlítenünk, hogy a személyi hiányok miatt a támadó hadseregek hadműveleti felépítése is gyenge volt. A rendelkezésre álló, a támadásban felhasználni szándékolt erőn kívül a németek nyugaton nem rendelkeztek hadászati tartalékkal, s a harcok során az amerikai védelmen ütött résen keresztül nem tudtak megfelelő csapatokat bevetni a siker kifejlesztésére.

Az arányok kedvéért feltétlenül rá kell mutatnunk arra a tényre is, hogy a nyugatiak az ardenni támadás ideje alatt — az arcvonal egészét tekintve — gyalogság terén mintegy háromszoros, repülőkben pedig sokszoros fölényben voltak a támadó németekkel szemben. A szövetségeseknek ez időben mintegy 80 hadosztályuk volt az arcvonalban, s ebből 24 a páncélos erőkhöz tartozott.

A felállított alakulatok közül a németek a legtöbb reményt a 6. SS páncélos hadsereghez fűzték. Ennek parancsnoka Sepp Dietrich SS tábornok, II. Vilmos egykori lovasaltisztje volt, aki

68 L. 49. sz. jegyz. 598. old.

69 Omar Bradley: A Soldier's Story of the Allied Campaigns from Tunis to the Elbe. Eyre, Spottiswoode London. 21. fej.

70 Az egyetemes és a magyar hadművészet története. Zrínyi Kiadó. 1961. III/2. kötet. A 125. oldal szerint a támadásra 25 német hadosztály vonult fel, amelyekkel szemben mintegy 40 angol—amerikai hadosztály állt.

71 L. 49. sz. jegyzet 599. old.

mint hétpróbás náci, Hitler kedvenc emberei közé tartozott.[72] A német hadvezetőség mindent megtett, hogy ezt a hadsereget, amelynek a támadás fő súlyát kellett viselnie, a rendelkezésre álló források szerint a legkorszerűbben szereljék fel.[73]

Az egységek személyi állományát 17—20 éves, náci eszmékkel agyontáplált fiatalokból töltötték fel, akik mindnyájan úgy vélték, hogy ők hivatottak a Harmadik Birodalom megmentésére. A hadsereget teljesen gépesítették, s ellátták a legjobb felszereléssel.[74] „Az a körülmény, hogy 1944 karácsonyán nem sikerült befejeznünk a háborút — s ez a legfőbb szövetséges főparancsnok hibájából történt — lehetőséget adott Hitlernek, hogy összeszedje Németország tartalék emberanyagát, s létrehozza a 6. SS páncélos hadsereget" — írja Ralp Ingersoll.[75]

Az új alakulatnak csupán az a gyengéje volt, hogy katonái az októbertől decemberig tartó rövid kiképzési idő alatt, főleg üzemanyaghiány következtében, nem tudták elsajátítani a várható harcokhoz szükséges ismereteket. A másik két hadsereg kiképzése és felszerelése is több-kevesebb kívánnivalót hagyott maga után.

Mialatt a Westwall erődrendszerében a németeknek viszonylag gyenge minőségű emberanyaggal, „gyomorbajos és nagyothalló" zászlóaljakkal huzamosabb időn keresztül sikerült feltartóztatni az inváziós csapatokat, a frontvonalak mögött a végső erőfeszítésekkel biztosítani tudták a szükséges hadosztályok előteremtését. Nem volt meg azonban az az erőmennyiség, amelyik szükséges lett volna a kezdeti sikerek továbbviteléhez, a győzelem kiaknázásához. A német hadvezetés talán csodában reménykedve, már eleve kalandor vállalkozásba bocsátkozott.

A nyugati front személyi gazdálkodásához hasonló volt a helyzet anyagi és felszerelési téren is. Rundstädt már említett jelentésében arról írt, hogy 50 000 fegyverrel, 10 000 pisztollyal, 2600 géppuskával, 450 páncéltörő ágyúval, s 1120 gránátvetővel volt kevesebb a csapatoknál, mint kellett volna. Ezen iratban olvashatjuk még a következőket is. „A bevethető páncélosok, harckocsik, rohamlövegek száma oly csekély, hogy az ellenség-

72 L. 51. sz. jegyzet.

73 A 6. SS páncélos hadsereget a támadás után a Balaton körzetébe szállították. L. Fejezetek hazánk felszabadításának történetéből. Zrínyi Kiadó, Bp. 1960. 110—113. old.

74 „Ezek azok az új német hadosztályok, melyeket Goebbels dr. totális mozgósítási programja során teremtettek elő és képezték ki a legmodernebb háborúra, s ezek azok a fegyverek, amelyek a legnagyobb ellenséges bombaterror közepette föld alatti gyárakban készültek, hogy egyszerre az ellenség rémületére tömegesen jelenlenek meg a csatatereken" — írja az Összetartás című nyilas lap 1944. december 21-i száma.

75 L. 7. sz. jegyz. 271. old.

gel szemben határozott védekezés — aki támadásait főleg páncélos támogatással hajtja végre — nem biztosítható... Különösen súlyos a hiány rohamlövegekben, páncéltörő ágyúkban és páncélosokban."[76]

Azt sem érdektelen megjegyeznünk, hogy amíg a németek nyugati arcvonala nem kapta meg a szükséges felszerelést és anyagot, addig a szovjet front igényeit a legmesszebbmenően igyekeztek kielégíteni. Ez ellen még Rundstädt sem tiltakozott, hiszen a keleti arcvonal primátusát, elsőbbségét nem egy helyen ő is elismerte.

A támadás előkészítése során a páncélos hadseregeket azokkal a harceszközökkel szerelték fel, amelyeket az ősz folyamán megvontak az első arcvonalban levő csapatoktól. A beérkezett harckocsianyag „Tigris", „Párduc" és „Királytigris" típusokból állott, amelyeknek minősége még a nyugati szerzők szerint is felülmúlta páncélosaikat.[77]

A különböző források eltérő véleménnyel vannak a támadásra összegyűjtött harckocsik számáról, s azokat 800—1400-ra becsülik.[78] Bár pontos adatot nem sikerült megállapítanunk, a németek későbbi veszteségeiről alkotott becslések alapján — a különböző források mintegy 600 db páncélos elvesztéséről szólnak — 800-nál jóval több harckocsival kell számolnunk, hiszen a fasiszták még a jelzett mennyiség elpusztulása után is jelentős erőket tudtak kivonni, s a keleti arcvonalra vetni. Még ha a különböző adatok alsó értékét vesszük is számításba, úgy is meg kell állapítanunk, hogy a németeknek igen jelentős páncélos kötelékeket sikerül koncentrálniuk. Hadosztályaik 1944-ben átlagosan már csak 60—100 db harckocsival rendelkeztek.

Nem volt azonban ilyen kedvező a helyzetük a repülőgépek terén. Ez a tényező a támadás idejének megállapítására is döntő fontossággal bírt. A Luftwaffe ekkorra már végleg elvesztette a légifölényt, s egyenes úton volt a teljes kiesés felé. A németek szinte teljesen leállították a bombázógépek, s a repülőbombák előállítását s erejüket a vadászrepülők gyártására koncentrálták.[79]

[76] L. 35. sz. jegyz. 367. old.

[77] „Még nagyobb jelentősége van a támadás tényénél annak, hogy azt az új fegyverekkel felszerelt, új német hadosztályok hajtották végre." Összetartás című lap. 1944. december 21-i száma.

[78] a) Walter Lüdde Neurath: Regierung Dönitz. „Musterschmiedt" Wissenschaftlicher Verlag. Göttingen, 1951. című könyvében 1400 páncélosról beszél.

b) Paul Curti: Umfassung und Durchbruch. Verlag Huber & Co. Aktiengesellschaft. Frauenfeld. — 600 német páncélos elvesztéséről szól.

c) Assman (L. 2. sz. jegyz.): 503. old. 850—900 páncélosról tesz említést.

Érdemes megemlíteni, hogy az 1940-es támadás során kb. 2500 harckocsit alkalmaztak a németek ezen arcvonalszakaszon.

[79] L. 32. sz. jegyz.

Az évi repülőgép termelésük ekkor kb. 10 000 db volt, míg az összes arcvonalakon 1944 második felében havonta mintegy 2995 repülőjük pusztult el. A németek maguk is felismerték, hogy a légifölényt végérvényesen elvesztették, s azt nem is nyerhetik vissza. Repülőkötelékeiket, főleg a nagylétszámú földi kiszolgálószemélyzetet, ezért fokozatosan leépítették, s beosztották a harcoló csapatok közé. Az ilyen egységekből a nyugati arcvonal is kapott.

A tervezett hadműveletek részére Göring mintegy 3000 repülő bevetésére tett ígéretet, de Hitler ennek felét rögtön lehúzta, mondván, hogy jó, ha annyi gép felhasználható állapotban lesz. Azonban végül is még ezt a számot sem tudták elérni.[80]

Az OKW úgy remélte pótolni a hiányzó bombázó kötelékeket, hogy a támadási sávban V—1 és V—2 lövedékekkel akarták elpusztítani a jelentősebb célokat. Szárnyasbombákkal akarták lőni pl. az antwerpeni kikötőt is. A repülőkötelékek bombázási feladatait voltak hivatva pótolni azok a diverzáns és szabotázs csoportok is, amelyeket a németek az arcvonal mögött kívántak felhasználni a nyugatiak raktárai, parancsnoki pontjai, hídjai stb, elpusztításánál.

Az Ardennekben támadó németek terveinek egyik sarokpontja a meglepetés tényezőjének minél alaposabb kihasználása volt. Nagy súlyt helyeztek tehát a csapatok gyors mozgására és páncélos erőik lendületes előtörésére. Ennek megfelelően elképzeléseiket harckocsizó és motoros alakulatok alkalmazásával akarták megvalósítani.

Gondoskodniuk kellett tehát a szükséges hajtó- és kenőanyagok előteremtéséről is.

A fasiszta Németország ekkor azonban már katasztrofális üzemanyaghelyzetben volt. A természetes olajforrások elvesztése után minden erővel fokozták a szintetikus benzin termelését, de a nyugatiaknak a finomítók ellen intézett fokozódó támadásai több alkalommal igen nehéz helyzetbe hozták a náci hadvezetőséget.

Az OKW teljhatalommal felruházva Keitel marsallra bízta a támadáshoz szükséges üzemanyag biztosítását, aki a vezetőknek ígéretet is tett a szükséges készletek megszerzésére. A támadás „nagy" változatának megvalósításához mintegy 30 000 m^3 üzemanyagra volt szükség,[81] amiből október 20-ig 10 000 m^3-t már elő is akartak teremteni.[82] A hónap végén 2500 m^3 olajat és

80 L. 15. sz. jegyz. 272. old.
81 L. 25. sz. jegyz. Weltkrieg. 64. old.
82 L. 36. sz. jegyz.

15 000 m^3 benzint valóban ki is utaltak a hadsereg részére. A későbbiek során a felsőbb fórumok még 17 000 m^3 üzemanyag biztosítására tettek ígéretet. Ezt a mennyiséget csak úgy tudták biztosítani, hogy a nyugati arcvonalon bevezették a legszigorúbb takarékosságot, s csupán napi 650 m^3 üzemanyag felhasználást engedélyeztek.

A kiutalt üzemanyagok előreszállítása azonban nagyon vontatottan haladt előre, s a támadás megindulásakor csupán 8083 m^3 kenő- és hajtóanyag volt a csapatoknál, míg újabb 8000 m^3 úton volt az első vonalak felé. A legégetőbb szükségletek biztosítására 3000 m^3 benzint tartalékban hagytak.

Amikor az alakulatok harcba léptek, nagy részük csupán 100 km-re elegendő hajtóanyaggal volt ellátva. A csúszós-jeges terep azonban jobban igénybe vette a motorokat, úgy, hogy azok az üzemanyagkiszabat kétszeresét is elfogyasztották. Ezt látván, felemelték a szükséges mennyiséget, de a készleteket csak rendkívül nagy nehézségek árán, s csupán töredékesen tudták előreszállítani.[83]

Az OKW tervei azzal is számoltak, hogy a meglepetésszerűen lerohant nyugati csapatok jelentős üzemanyagkészleteket is hátra fognak hagyni, s ezekből biztosítani tudják majd a további előrehaladást. A németek azonban nem tudták az amerikaiak raktárainak helyeit, s így történhetett meg, hogy pl. Spanál a szó szoros értelmében véve elsétáltak 3 millió gallon[84] benzin mellett, amelyet a nyugatiak már nem tudtak felgyújtani.[85] Jelentős készletek szinte sehol sem jutottak a németek kezébe.

Az üzemanyaghiánynak a támadás megindulása után hamarosan komoly következményei voltak. Egyes csapatrészek leálltak, vagy csupán csökkentett állományukat tudták harcba vetni. Máshol az eredetileg támadásra szánt harckocsikat beásták a földbe és védelemre rendezkedtek be. Az Antwerpenig szükséges további 15 000 m^3 hajtóanyag előteremtése is sikertelen maradt. Így tehát az üzemanyaghiány és a szállítás nehézségei — más tényezőkkel együtt — jelentős mértékben hozzájárultak az ardenni támadás kudarcához.

A német hadvezetőség nagy erőfeszítéseket tett, hogy a támadásra készülő hadseregek anyagi szükségleteit minél tökéletesebben biztosítsa. December 16-át megelőzően a legnagyobb titokban naponta mintegy 100 vonat érkezett be az arcvonal mögöttes területeire lőszerrel, élelemmel és más fogyó anyagok-

83 L. 42. sz. jegyz.
84 1 gallon 4,57 liter.
85 L. 2. sz. jegyz. 503. old.

kal megrakva. Innen a továbbszállítás gépkocsival történt, de ez a már ismertetett okok következtében igen sok nehézséggel járt. Nem túloz tehát az a német forrás, amelyik azt írja, hogy „az ardenni támadás előkészítése során utolsó erőfeszítéssel szervezésileg mégegyszer hatalmas teljesítmény lett nyújtva."[86]

A német csapatok arra is számítottak — nemcsak az üzemanyag esetében —, hogy a nyugatiak jelentős mennyiségű felszerelést, hadianyagot és más fontos cikket fognak hátrahagyni, amelyeket nyomban fel is akartak használni az előtörés biztosításához. Jellemző pl., hogy a zsákmányanyag kezelésére már a támadás előtt külön egységeket képeztek ki, sőt még arra is volt gondjuk, hogy a szakácsokat is megtanítsák a helyszínen található angol—amerikai eredetű élelmiszerkészletek felhasználási módjaira.[87]

Összegezésül megállapíthatjuk, hogy a német hadvezetőség nem tudta biztosítani a „nagy" megoldásban kitűzött céloknak megfelelően a támadás anyagi előkészítését. Bár szervezésileg mindent megkíséreltek a szükséges készletek előteremtésére, erőforrásaik alatta maradtak a kitűzött céloknak. A tábornokok bűnös felelőtlenségét bizonyítja, hogy a katonák tízezreit mégis belehajszolták a kalandor ardenni vállalkozásba, noha a józan számítás szerint csak részleges sikerre lehetett kilátásuk. Az OKW olyan tényezőkkel kalkulált, amelyek nem voltak biztosak és meghatározottak, s ez már a megindulás előtt kérdésessé tette a támadás sikerét.

A nyugatiak helyzetmegítélése

A német támadás tervéről szólva röviden már utaltam azokra a biztonsági intézkedésekre, amelyeket az OKW a teljes siker érdekében foganatosított. Arról is beszéltem, hogy a terv egyik sarokpontja a meglepetés tényezőjének minél alaposabb kihasználása volt, s e célból a legfelsőbb vezetéstől az utolsó katonáig lemenően szigorú rendelkezéseket léptettek életbe.

Íme, néhány intézkedésük, amelyekkel a frontvonal közelében akarták biztosítani a teljes titkosságot:

— Megtiltották a felderítést a beavatkozási sávban.

— A csapatok felvonulásánál főleg a másodrendű utakat használták.

86 L. 25. sz. jegyz. Weltkrieg. 64. old.

87 Az egyetemes és a magyar hadművészet története. Bp., Zrínyi Kiadó. III/2. köt. 1961. 125. old.

— Egyetlen telefonvonalat sem telepítettek, míg az egységek el nem foglalták helyeiket.

— Rádiózási tilalmat rendeltek el a támadás előtt.

— Nappal csak a vezetés járművei közlekedhettek, repülők észlelésére minden mozgást be kellett szüntetni.

- A csapatok csak éjjel mozoghattak. Ha rájuk virradt, a legközelebbi alkalmas helyen rejtve és fedve várniuk kellett.

— A forgalom irányítását táblák használata nélkül, forgalomirányítók látták el.

— A gépkocsik az arcvonalat csak 10 km-re közelíthették meg. Az anyagot innen állati és kézierővel mozgatták tovább.

— A fronthoz közeli utakat a zaj csökkentése érdekében szalmával és ronggyal szórták be. Itt tilos volt a beszéd és a fény használata is.

— Külön zajfigyelő állomásokat állítottak fel az önön csapatmozgások ellenőrzésére.

— Ha esetleg mégis motoros járművek mentek az arcvonal közelébe, úgy alacsonyan szálló repülőgépek zajával nyomták el hangjukat.

— Eltüntették a járművek nyomvonalait.

— A csapatok csak a legvégső órában foglalhatták el kiindulási állásaikat.

— Minden nem német nemzetiségű katonát eltávolítottak a tervezett támadás térségéből.

— Tovább kellett folytatni a megszokott parancsnoki és rádiótevékenységet.

— Más arcvonalszakaszon színlelt főhadiszállást építettek ki stb.[88]

Még tovább is sorolhatnánk a szigorúbbnál-szigorúbb biztonsági intézkedéseket. A támadást tehát — mint az eddigiek során látható is — igazi germán alapossággal és precizitással készítették elő.

A nyugatiak hírszerző szervei szinte semmit sem tudtak a németek előkészületeiről, s a felsőbb vezetés körében csaknem osztatlan volt az az álláspont, hogy az adott helyzetben a fasiszták nem képesek támadó hadműveletekre. Vitán felül állott az a vélemény, hogy Rundstädt tartalékai kimerültek, az arcvonalban levő katonák felszerelése szegényes — ebben igazuk is volt — és a csapatok kiképzési foka is sok kívánnivalót hagy maga után.

[88] A különböző adatokat oly sok helyről szedtem össze, hogy a szöveget nem akartam tönkretenni a számok sokaságával. Az előző résznél ezen okból nem használtam jelzeteket.

Ez a hányaveti, a németek erejét alábecsülő hang a felső vezetéstől kiindulva szinte az utolsó katonáig eluralkodott. „A katonák sétáltak a szép kis városkák utcáin, megtöltötték a vendéglőket és a kocsmákat, a tisztek kizárólag csak a téli szabadságra gondoltak, senki sem gondolt csak a legelemibb rend és fegyelem fenntartására sem a csapatokban" — írja az 1944. év őszének hangulatáról Melenas brigádtábornok.[89]

Jól jellemzik az elbizakodott nyugati vezetést a legfelsőbb parancsnokok nyilatkozatai is. Eisenhower a „Kereszteshadjárat Európában" c. könyvében arról ír, hogy az offenzíva előtt még hasznosnak is ítélt meg egy német támadás lehetőségét, mondván, hogy így alkalom adódik a fasiszták tönkreverésére. „Ha ők — ti. a németek — most ismét kijönnek — ti. a Westwallból — és nyílt ütközetbe bocsátkoznak, az csak a mi előnyünkre szolgál" — írta a legfelsőbb szövetséges főparancsnok az ardenni csatát megelőzőleg.[90]

Hasonlóképpen beszélt Montgomery tábornagy is. „A német hadsereg nem képes támadást indítani, és a szövetségeseknek az az egyetlen problémájuk, hogy kicsalják a németeket a kiserődökből és harcba kényszeríthessék őket."[91]

Az angol—amerikaiak egyáltalán nem számoltak egy német támadás lehetőségével. Úgy vélekedtek, hogy a hitleristák nem fogják kockára tenni stratégiai tartalékaikat, s a közeljövőben nem is szándékoznak nagyobb méretű harccselekményeket indítani. A hírszerző osztályok jelentéseit legalábbis ez az alaphang uralja. A következőkben bemutatunk néhány példát a „kitűnő" nyugati felderítés eredményeiből.

Montgomery hírszerző csoportja közvetlenül a támadás előtt a következőket jelentette: „Valószínűtlen, hogy Rundstädt stratégiai tartalékait kockára tenné, mielőtt a szövetségesek a Roeren átmennének."[92] Bradley felderítő osztályának vezetője írja: „Az összeomlás — ti. a német összeomlás — gyorsan közeledik."[93]

Mindezek ellenére volt néhány jel, amelyik nem kerülte el a nyugati katonai vezetés figyelmét. Tudtak pl. a 6. SS páncélos hadsereg létezéséről, s a kölni síkságon megfigyelték ki-

89 Mieczyslaw Melenas brigádtábornok: A második front kulisszái mögött. Nasza Mysl. 1949. VI. 6. sz. 23—30. old.
90 L. 2. sz. jegyz. 496. old.
91 L. 22. sz. jegyz. 286. old.
92 L. 49. sz. jegyz. 615. old.
93 Uo. 629. old.

képzését is.[94] Később Aachentől keletre fedezték fel ismét ezt a köteléket, de december elején végleg eltűnt szemeik elől.[95] Az ezután bekövetkező rossz időjárás alatt aztán végérvényesen nyoma is veszett. Tévedtek a nyugatiak akkor is, amikor úgy számoltak a 6. SS páncélos hadsereggel, mintha az az arcvonal egyetlen tartaléka lett volna. Montgomery még azt is kijelentette, hogy kívánatos lenne ezt a hadsereget sürgősen csatára kényszeríteni, hogy a nácikat mielőbb megfosszák tartalékaiktól.[96]

Hírek érkeztek be arról is, hogy a német arcvonalból több hadosztályt kivontak, de ennek a ténynek sem tulajdonítottak különösebb jelentőséget. Úgy vélték, hogy ez esetben csupán a szokásos pihentetésről és felfrissítésről van szó. Megtudták azt is, hogy a német hadseregben gyűjtik a szövetségesektől zsákmányolt felszerelést és az angolul beszélni tudó katonákat. Ebből azonban csupán esetleges szabotázsakciókra következtettek, s nem ismerték fel, hogy ez a tény is része egy hatalmas arányú hadműveleti tervnek.

1944. december 10-én tudomásukra jutott, hogy Hollandiából öt hadosztály kivonására került sor, s hírt szereztek arról is, hogy a 15. hadsereg törzsét is útbaindították a Roer mellékére. Koblenz és a luxemburgi határ között három felfrissített páncélos hadosztály létezéséről jöttek hírek, s értesültek arról is, hogy az Eifel hegységbe is több „Volksgrenadier" hadosztály érkezett.[97]

Közvetlenül a német támadás előtt, 1944. XII. 15-én az 1. amerikai hadsereg hírszerző osztálya így foglalta össze észrevételeit. „Düren és Trier között a Westwall megerősítésére további erősítések érkeztek... A következő napokban a hadsereg arcvonalával szemben legkevesebb 3—4 újonnan felállított hadosztály feltűnésével számolhatunk... Az is lehetséges, hogy egy korlátozott célú támadást indítanak azon céllal, hogy a karácsonyi ünnepekre kéznél legyen egy »hangulat győzelem« a hátország szükségleteire. Sok hadifogoly arról beszél, hogy a támadás december 17- és 25-e közötti időben várható, mialatt mások arról a szándékról tudósítanak, hogy Aachent mint karácsonyi ajándékot visszahódítják a Führernek"[98] — foglalta

94 D. Kraminov szovjet haditudósító meséli el, hogy 1944. december elején beszélt a 30. hdt. hírszerző főnökével. Ez elmondta neki, hogy ismerik az ellenség terveit, s tudják, hogy Rundstädt megkapta a 6. SS pc. hadsereget. L. 89. sz. jegyz.

95 Montgomery: Memoiren. Paul List Verlag. München. 339. old.

96 Uo. 339. old.

97 Az előzőket lásd 49. sz. jegyz. 615—616. old.

98 A német városok közül 1944. Október 21-én Aachen került elsőnek a nyugatiak kezére.

össze tapasztalatait az a hadsereg, amelyet már másnap derékba tört a németek támadása.[99]

Sikerült megtudniuk, hogy a Grossdeutschland hadosztály[100] elindult az ardenni szakaszba, december 13-án pedig a 116-os páncélosok mozgását látták az Eifel irányában. Egy nappal később hidász alakulatok beérkezéséről szereztek értesüléseket. „Igen érdekes jelenség. A csapatok felvonultatását taktikai felderítőrepülők és hadifoglyok egyaránt megerősítették. Nagyszámú hídmérnöknek hidászlegénységgel való jelenléte inkább támadó, semmint defenzív akciókra mutat." — írta az 1. amerikai hadsereg hírszerző részlege.[101]

A közölt adatok azt igazolják, hogy a nyugatiak hírszerzése nem állt hivatása magaslatán, s a felsőbb szervek felé nem jelentette kellő időben a készülő katasztrófát. Feltétlenül említést érdemel azonban Elliot Rooseweltnek, a volt amerikai elnök fiának azon állítása, hogy a felderítőszervek tudtak a készülő vállalkozásról. „Felderítésünk teljesen feladata magaslatán állott és az Ardennek mögötti ellenséges csapatösszevonásokra vonatkozó jelentéseket megfelelően összeegyeztették és továbbították hivatalos úton. A beérkezett adatokat azonban egy felderítő tiszt visszatartotta, vagy nem vett róluk tudomást."[102]

Roosewelt fia azt írja, hogy a felderítések egy részét az az osztag végezte, ahol ő is szolgálatot teljesített, s a fentieket úgy állapította meg, hogy megfelelően utánanézett a dolgoknak. Bár ez a vélemény párját ritkítja a kérdés irodalmában, nincs okunk kételkedni a szerző szavahihetőségében. Viszont ha ez a tény megfelel a valóságnak, úgy csak alátámasztják következtetéseimet az amerikai felső és alsó vezetés felelőtlenségéről.

Hasonló hangot pendít meg Williams brigádtábornok, a 21. hadseregcsoport hírszerző szolgálatának főnöke is. Tőle származik a következő kijelentés: „A szövetséges hírszerzés az egész időn keresztül figyelemmel kíséri a német előkészületek összes fázisát."[103]

A nyugatiak tehát észrevettek bizonyos támadásra mutató dolgokat, de ezeknek nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget. Gyeborin szovjet hadtörténész szerint a meglepetésnek nem is annyira a rossz felderítés volt az oka, hanem az, hogy „politikai számításból senki sem hitt a német ellentámadás lehetőségében... Az amerikai—angol vezető körök hitszegő politi-

99 L. 44. sz. jegyz. 620. old.
100 L. Die Geschichte des Panzerkorps Grossdeutschland.
101 L. 69. sz. jegyz.
102 Elliott Roosewelt: Apám így látta. Dante Könyvkiadó. Bp. 183. old.
103 L. 89. sz. jegyz.

kája volt a fő oka az Ardennekben indított német támadás sikerének"[104] — írja a szerző, s megállapításával teljes egészében egyet lehet érteni.

Az angol—amerikaiak politikai rövidlátásuk miatt a szétszórt esetek mögött nem tudtak felfedezni összefüggéseket, s tapasztalataik nem voltak alkalmasak alaposabb következtetések levonására. Szinte teljesen általános volt az a vélemény, hogy ezek a jelenségek csupán a csapatok normális mozgásával kapcsolatosak, s a felvonuló egységek nem támadó céllal, hanem felfrissítésre tartottak rendeltetési helyeikre.

A németeknek tehát tökéletesen sikerült megvalósítaniuk azt a szándékukat, hogy úgy tüntessék fel a dolgokat, mintha csapataikat a Roer menti súlyos harcoknál kívánnák felhasználni.

A nyugatiak főparancsnoksága az Ardennek övezetében csupán gyenge erőket tartott. Nagyszabású harccselekményekre ezen arcvonalszakaszon nem is került sor. Az erdős-hegyes terepen a kitűnő védelmi adottságok mellett rendkívül nehéz lett volna a támadók dolga, s ezért a szövetségesek itt nem is szándékoztak jelentősebb hadműveleteket folytatni. Az arcvonalnak ezt a részét mindkét fél pihentetőhelynek szánta, ahol harcban kifáradt katonáikat rendbeszedhették, egységeiket feltölthették és kiképezhették.

Mindezek ellenére — mint a források bizonyítják — a nyugatiak tanulmányozták egy itt folytatandó védelmi harc problémáit. „A német erők felvonulása a kölni síkságon már egynéhány héttel az offenzíva megindítása előtt megfigyelhető volt és én a törzscsoportommal alaposan tanulmányoztam egy az Ardennekben indítható német támadás lehetőségét" — jelentette ki Bradley tábornok.[105]

Ez a stratéga a katonai észjárás legnagyobb dicsőségére még egyenesen szükségesnek is tartotta, hogy az Ardennek gyengén legyen megszállva. Azzal érvelt, hogy más arcvonalszakaszokon csupán így tudják elérni a megfelelő erőkoncentrációt. „Ebből pedig az következik, hogy más helyeken el kell vékonyítani az arcvonalat. Az Ardennek még mindig a legbiztonságosabb hely, ahol a vonalat a legkisebb kockázat árán elvékonyíthatjuk. Azt mondják, hogy az ellenség képes arra, hogy ott támadást indítson. Jól van, hadd jöjjön, ha akar. Valahol meg kell őket semmisíteni és ha kijönnek az Ardennekből, annál jobb.

104 L. 21. sz. jegyz. 442. old.
105 L. 49. sz. jegyz. 657. old.

Azt akarjuk, hogy bújjanak ki a lyukból" — hangzott ez a nem kis önteltséggel telített nyilatkozat.[106]

Az angol—amerikaiak, amikor más frontszakaszuk rovására meggyengítették az ardenni arcvonalat, arra számoltak, hogy egy fasiszta támadás esetén gépesített alakulataikkal lehetőségük nyílik gyors átcsoportosításra és a német szárnyak elleni erélyes ellenlökésre. Úgy vélték, hogy az esetleges támadást ezzel a módszerrel legkésőbb a Maas elérése után megállíthatják. „Mikor vállaltuk a kockázatot, hogy az ellenség benyomul az Ardennekbe, nagymértékben számoltunk azzal a gyorsasággal, mellyel ... a gépesített haderőt oldalai ellen bevethetjük" — jegyzi meg Bradley.[107]

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy bár a nyugatiak számba vették egy ardenni német támadás lehetőségét, a felderítés pontatlan és hiányos adataiból nem tudtak helyes következtetést kialakítani az események várható alakulására, nem sikerült helyes megítélést adniuk a németek erejéről és szándékairól. „A német parancsnokok olyan ügyesen készítették elő az ütközetet, hogy a támadást megelőző éjszakáig egyetlen szövetséges hírszerző szerv sem gyanította, hogy mire készülnek" — ismerte be Ralph Ingersoll.[108]

A fasisztáknak a támadás titkosságára tett intézkedéseit tehát teljes siker koronázta. „Figyelemre méltó ennél a támadásnál, hogy a német hadvezetésnek teljes mértékben sikerült a szövetséges főparancsnokságot mind hadászatilag, mind hadműveletileg meglepni — írja a náci „Interinf" tájékoztató iroda 1944. december 19-én.[109]

* * *

A németek 1944. december 16-án hajnalban megindították a második világháború nyugati hadszínterén utolsó támadásukat. Páncélosaik széles sávban hamarosan áttörték az amerikai védelmet és percnyi megállás nélkül törtek előre. A nyugatiakat annyira váratlanul érte a súlyos csapás, hogy napokig képtelenek voltak megfelelő ellenintézkedések megtételére. Az amerikai katonákon pánik-hangulat lett úrrá és fegyvereiket, felszerelésüket elhagyva fejvesztetten menekültek. A helyzet alakulása a nyugati arcvonal teljes felbomlásának árnyékát vetette előre.

106 L. 22. sz. jegyz. 286. old.
107 L. 69. sz. jegyz.
108 L. 22. sz. jegyz. 286. old.
109 Nemzetőr című lap. 1944. december 19.

A fasiszták jelentős területeket foglaltak vissza, elérték a Maast, de a folyó túlsó partjára már nem jutottak át. A kezdeti sikerek után nem tudtak elegendő erőt biztosítani az elért eredmények továbbfejlesztéséhez. A támadás végső kudarcához azonban főleg az járult hozzá, hogy Churchill és Roosewelt kérésére a Vörös Hadsereg szövetségesi kötelezettségéhez híven Lengyelországban a Visztula—Odera mentén mentesítő céllal nagyarányú támadó hadműveleteket kezdett. A németek így nyugaton kénytelenek voltak feladni további támadó szándékaikat, s erőik jelentékeny részét a keleti arcvonalra szállították. A szovjet katonák hősies harca megmentette a katasztrófától az inváziós hadsereget.

A német vezérkar tehát nem érte el célját az Ardennek térségében. Kalandor vállalkozásuk 1945 január közepére[110] minden nagyobb eredmény nélkül ott fejeződött be, ahonnan kiindult: a nyugati falnál.

110 Az offenzíva hadműveletei 1944. január 16-ig tartottak.

MAGYARORSZÁG NÉMET KATONAI MEGSZÁLLÁSÁNAK ELŐKÉSZÍTÉSE ÉS LEFOLYÁSA, 1943 SZEPTEMBER—1944 MÁRCIUS

Kun József őrnagy

1944. MÁRCIUS 19-E szégyenteljes napként került be a magyar történelembe. Ezen a napon vette kezdetét Magyarország német katonai megszállása, amely lényegében zökkenőmentesen, néhány napon belül befejezést nyert. Magyarország a megszállással elveszítette a még meglevő cselekvési szabadságának, politikai és gazdasági önállóságának utolsó maradványait is. Az ország felelős vezetői ezekben a sorsdöntő órákban és napokban tanúsított magatartásukkal föltették a koronát nemzetvesztő politikájukra. Kényszeredetten ugyan, de megkötötték a szégyenteljes alkut Hitlerrel. Élükön Horthy kormányzóval eltűrték, sőt személyükkel fedezték az ország függetlenségének elvesztését. A magyar fegyveres ellenállási mozgalom eddig feltárt adatai azt bizonyítják, hogy szervezett ellenállással sehol nem találkoztak a beözönlő német csapatok. Alig néhány fegyver dördült el az ország határain, a nemzeti függetlenség védelme érdekében. Azoknak a körülményeknek az elemzése, amelyek egy ilyen helyzetet eredményeztek, részben már megtörtént. Ismertek Magyarország megszállásának legfontosabb politikai vonatkozásai is. Kevésbé ismert azonban a megszállás katonai előkészítése és lefolyása. A közelmúltban több olyan lényeges dokumentum vált hozzáférhetővé, amelyek segítségével vázolni tudjuk a katonai megszállás történetét is.

* * *

Magyarország német katonai megszállása várható következménye volt a 2. világháború menetében beállott változásoknak, a magyar uralkodó osztály politikájának és ezen belül a magyar—német katonapolitikai kapcsolatok alakulásának. Ez teszi

szükségessé, hogy legalább vázlatosan áttekintsük Magyarország második világháborús részvételének legfontosabb állomásait a megszállást előkészítő időszakot megelőzően.

Mint ismeretes, Magyarország 1941. június 26-án csatlakozott a Szovjetunió elleni rablóháborúhoz.[1] Erre indította a magyar uralkodó osztályt többek között a Szovjetunió iránt érzett mély gyűlölete, az a remény, hogy a háború újabb területek megszerzésére nyújt majd lehetőséget. Ez utóbbit támasztja alá, hogy 1941 szeptemberében megalakult egy földbirtokosokból álló érdekvédelmi egyesület, amelynek célja az „Oroszországban megszervezett gazdaságok kihasználása" volt. Meg voltak győződve, hogy a háború rövid ideig fog tartani és a támadók győzelmével fog befejeződni. Bartha Károly vezérezredes, honvédelmi miniszter szakértői véleménye szerint „Németország hat hét alatt megveri az oroszokat és hat hét leteltével elfoglalja Moszkvát".[2] Magyarország urai nem akartak lemaradni a csatlósállamok között a fasiszta Németország kegyeiért folytatott versenyben. Féltek attól, hogy a háború győzelmes befejezése után hátrányos helyzetbe kerülnek és nem tudják soviniszta célkitűzéseiket megvalósítani. Riválist láttak elsősorban Romániában, amelynek a hitleri hadvezetés kezdettől fogva szerepet osztott ki a „Barbarossa"-tervben. Ezért, hogy a jövőre nézve érdemeket szerezzenek, a háborúban való részvétel mellett döntöttek.

A vezérkar a magyar hadsereg legkorszerűbben felszerelt seregtestét, az ún. gyors hadtestet küldte elsőként a háborúba, amelynek szerepléséhez nagy reményeket fűzött a horthysta katonai vezetés. Azonban ezeket a reményeket nem igazolták az események. A gyors hadtest dandárainak harcértéke néhány hónap alatt olyan nagymértékben lecsökkent, hogy október 10-én a lovas dandárt, majd novemberben a két visszamaradt gépkocsizó dandárt is vissza kellett vonni az arcvonalról.[3]

A háború villámháborús illúziója szertefoszlott. A kedvezőtlen katonai helyzet miatt Hitler 1941. december 11-én a Reichstagban elmondott beszédében már mentegetődzni kényszerült. Képmutató módon, a történelmi valóságot meghami-

1 Lásd erre vonatkozóan: Ránki György: Magyarország belépése a második világháborúba, Kun József: Magyarország második világháborúba való belépésének katonapolitikai vonatkozásai. (Hadtörténelmi Közlemények 1959/2., ill. 1962/1. szám.)

2 Országos Levéltár. (Továbbiakban: OL.) A m. kir. Minisztertanács 1941. június 23-i jegyzőkönyvéből.

3 A gyorshadtest szerepléséről lásd: Tóth Sándor—Kun József kéziratos tanulmányát: A gyorshadtest részvétele a Szovjetunió elleni rablóháborúban. Hadtörténelmi Intézet Levéltára. (Továbbiakban: HIL.) Kéziratok gyűjteménye.

sítva kijelentette: „Ich habe keinen Krieg gesucht, sondern habe im Gegenteil alles getan, um ihn zu vermeiden."[4]

Az elszenvedett vereségek a német hadsereg sokat hangoztatott kiváló szellemén is mély csorbát ejtettek. „A tisztikarban csalódást okozott, hogy az olyan eredményesen megindult keleti offenzíva a hozzáfűzött reményeket nem váltotta be, hanem elakadt, majd az egész arcvonal komoly válságba jutott"[5] — jelentette ki Soldán német alezredes 1942 februárjában egy német tisztek előtt tartott zártkörű előadásában. Majd így folytatta: „A kezdeti sikerek és csekély veszteség téves helyzetmegítélésre vezettek. Pedig már a hadjárat első nagyobb csatái is kiábrándító tapasztalatokkal szolgáltak.

Amint az orosz a meglepetésből felocsúdott, támadásba fogott s ezt nem szüntette be még a legreménytelenebb helyzetben sem, sőt azokban harcolt a legelkeseredettebben. Nagy ellenállóképessége mindenkiben kellemetlen csalódást okozott, holott a helyzet kezdetben is komoly volt.

Nem fordult elő, hogy bekerítés esetén az orosz fegyverletételt ajánlott volna fel, mint Afrikában mi és az olaszok."[6]

A gyors hadtest szerepléséből levont tapasztalatok, majd a német hadseregnek Moszkva alatt elszenvedett veresége komoly figyelmeztető volt úgy a magyar katonai, mint a politikai vezetés számára. A rendszer urai azonban ebből nem vonták le az önként adódó következtetéseket. Engedve a német követeléseknek, 1942 tavaszán az arcvonalra küldték a mintegy 200 000 főből álló, gyengén felszerelt 2. magyar hadsereget.

A 2. magyar hadsereg a Don folyó nyugati partvonalán 208 km-es arcvonalszakaszon védelmi feladatokat látott el. A Vörös Hadsereg egységei 1942 júniusában erős súlypontképzéssel három helyen (Korotojak, Uriv, Scsuscsje) átlépték a Don vonalát és hídfőket hoztak létre, amelyek támadásaikhoz állandó kiindulópontul szolgáltak. A korotojaki hídfőt a szovjet csapatok az 1942 szeptember-októberi hídfőcsatákban feladták. Mindvégig megtartották azonban a másik két hídfőt. A 2. magyar hadsereg egységei 1942 nyarán és őszén érzékeny veszteségeket szenvedtek az ismétlődő szovjet támadások következtében.

A legfelsőbb magyar hadvezetés politikai és katonai helyzetmegítélése 1942 őszén a Szovjetuniót illetően mély ellentmondásokkal volt tele és hamis képet mutatott. Ez tűnt ki a

4 „En nem kerestem a háborút, ellenkezőleg, mindent megtettem, hogy elkerüljem."
5 HIL. M. kir. VKF. 91/eln. 1942.
6 Uo.

VKF szeptember 1-én kiadott tájékoztatójából, amely részletesen elemezte a Szovjetunió katonai, politikai helyzetét, de végső soron helytelen következtetésekre jutott. Az összefoglaló leszögezte:

— „A szovjet kormány háborús elszántsága változatlanul fennáll. Különbéke kötéséről ... szó sem lehet.

— A belpolitikai helyzet, főleg gazdasági vonatkozásban igen súlyos, de még nem válságos. Az élelmiszerhelyzet a lakosság számára egyre súlyosbodik. A hadsereg ellátása biztosítva van. A bolseviki rendszer bukásával számolni nem lehet.

— Szövetségesei részéről a Szovjetunió hathatós segítségre nem számíthat. Külpolitikai izoláltsága változatlanul fennáll. Törökország és Japán részéről közvetlen veszély nem fenyegeti; bizalmatlansága főleg Japánnal szemben nem szűnt meg."[7]

Néhány hónappal a világtörténelem egyik legnagyobb csatájának megindítása előtt megállapította a fentebb említett összefoglaló, hogy a szovjet felső katonai vezetést „Nagyarányú hadműveleti elgondolások végrehajtására alkalmatlannak lehet tekinteni."[8] A hadseregről általában megállapították az alábbiakat:

— „A hds. ellenálló ereje még nagy. Ütőképessége az igen nagyszámú seregtestek ellenére jóval gyengébb, mint a háború megindulásakor. A csapatok általában támadásra és védelemre még mindig jól felhasználhatók. A támadó szellemet terrorral tartják fenn. A védelemben a csapatok jobbak, mint a háború első felében.

— A vörös hadsereg gyengesége a rossz felső vezetésen kívül jelenleg abban áll, hogy emberanyaga már fogyóban van és hadianyag veszteségeit már csak részben tudja pótolni. A téli beálltáig e téren a helyzet további rosszabbodásával lehet számolni.

— Sztalingrád és Kaukázus elvesztését a vörös hds. nem fogja tudni megakadályozni és valószínűleg a középső és északi arcvonalon sem fog tudni döntő sikert elérni. A téli háború újra felvételére valószínűleg nem lesz képes."[9]

Végső következtetésként megállapította a tájékoztató, hogy „Ebben az évben a vörös hadsereg teljesen nem lesz leverhető, de annyira gyengíthető, hogy 1943-ban a német és szövetséges hadseregek részére komoly veszélyt már nem fog jelenteni."[10]

7 HIL. M. kir. VKF. 5581/1942.
8 Uo.
9 Uo.
10 Uo.

1942—43 telének háborús eseményei azonban minden részletében megcáfolták a fenti elképzeléseket. Volgográdot hősiesen védték a szovjet csapatok. November 19-én pedig a várostól északra és délre a Vörös Hadsereg ellentámadásba ment át. November 23-án bezárult a gyűrű a Volgográd térségében harcoló német csapatok körül. A német hadsereg veszteségeire jellemző a következő adat. 1942. szeptember 19-én a 6. német hadsereg létszáma 330 000 fő volt. 51 nap múlva 190 000. 1943. február 1-én Paulus tábornok, a 6. német hadsereg parancsnoka megadta magát. Egy nappal később a 11. német hadsereg is letette a fegyvert a Vörös Hadsereg előtt.

A fasiszta német hadsereg Volgográdnál halálos sebet kapott. Ehhez hasonló csata — úgy a hadműveletek méreteit, mint a bekerített és megsemmisített ellenséges csapatok számát tekintve — még nem játszódott le az emberiség történetében. A volgográdi győzelemmel a hadászati kezdeményezés a szovjet hadsereg kezébe került, amelyet a fasiszta Németország felett aratott teljes győzelemig meg is tartott.

A volgográdi hadműveletekkel párhuzamosan sikeres hadműveleteket folytatott a Vörös Hadsereg a keleti front teljes szélességében. Január 12-én 09.45 órakor az urivi hídfőből kiindulva megkezdte támadását a 2. magyar hadsereg arcvonala ellen. Január 14-én az arcvonal déli részén levő scsuscsjei hídfőből is megindult a támadás. A magyar arcvonal felszámolása január 20-ra befejeződött. Ezekben a harcokban semmisült meg a 2. magyar hadsereg.[11] Az emberállomány 70—80%-a elpusztult vagy hadifogságba került. Magyarország ezt a súlyos katonai vereséget a 2. világháború folyamán nem tudta kiheverni.

Önként adódik a kérdés, hogy a háborús helyzet alakulása milyen hatással volt a Horthy-Magyarország kül- és belpolitikájára? — 1941 őszétől kezdődően a magyar néptömegek egyre szélesedő rétege kezdte felismerni, hogy Magyarországnak nem fűződik érdeke a Szovjetunió elleni háborúhoz. Az illegális kommunista párt munkája megélénkült. Ezt a háború ellen szervezett tömegakciók is mutatták. 1941. október 6-án a Batthyány-örökmécsesnél, november 1-én Kossuth Lajos sírjánál tüntettek a kommunisták, szociáldemokraták és más demokratikus irányzatok képviselői. 1942 februárjában megalakult a Magyar Történelmi Emlékbizottság, amely a kommunistákon kívül a különböző politikai irányzatok antifasiszta képviselőit is magába foglalta.

[11] Lásd idevonatkozóan: A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. A Hadtörténelmi Intézet Levéltárának anyagából összeállította és a bevezető tanulmányt írta dr. Horváth Miklós. Budapest, 1958.

Az országot a háborúba belesodró, nyíltan fasisztabarát Bárdosi-kormánynak elsősorban belpolitikai okokból 1942 márciusában át kellett adnia helyét. Utóda Kállay Miklós kormánya lett, amely bizonyos változtatásokat eszközölt a magyar fasizmus háborús politikájában. Jobban figyelembe vette az uralkodó osztályok nyugati orientációs csoportjának véleményét és bizonyos mértékig korlátozta a nyugati hatalmak ellen eddig folytatott háborús propagandát. Ez a kormány azonban még 1942-ben bízott a fasiszta Németország eljövendő győzelmében és ezért fokozta az ország gazdasági és katonai részvételét a Szovjetunió elleni háborúban. Csak a volgográdi súlyos vereség és a doni katasztrófa után döbbentek rá a magyar uralkodó osztályok — a szélsőjobboldali erők és más németbarát csoportok kivételével —, hogy háborús politikájuk zsákutcába került.

1943-ban — a Kállay-kormány működésének második szakaszában — kezdődtek meg azok a kétes értékű kísérletek, amelyek Magyarországnak a hitleri Németország oldaláról való elszakadását célozták.[12] A Kállay-kormány kísérletezése arra a katonai feltételezésre épült, hogy 1943 folyamán az angolszász hatalmak a Balkánon partra szállnak és Németország veresége esetén Magyarországot angol—amerikai csapatok fogják megszállni. Ez az elképzelés nem nélkülözött minden alapot. A magyar kormány tudomást szerzett a nyugati törekvésekről, hogy az ún. második frontot a Balkánon nyissák meg, Kelet-Európa angolszász befolyási övezetté alakítása érdekében.

Kállay miniszterelnök megbízásából 1943 februárjában Ullein-Reviczky Antal sajtófőnök dr. Vály Ferenc egyetemi tanár közvetítésével üzenetet juttatott el az angol és amerikai kormányhoz.[13] Többszöri kapcsolatfelvétel után a Kállay-kormány 1943 szeptemberében előzetes megállapodást kötött a nyugati kormányokkal.[14]

A katonai helyzet alakulása azonban keresztülhúzta úgy a nyugati hatalmak elgondolásait, mint a Kállay-kormány reményeit. Olaszországnak 1943 szeptemberében bekövetkezett kapitulációja után még reménykedni lehetett abban, hogy a partra szállt angol—amerikai csapatok viszonylag rövid időn belül elérhetik Magyarország határát. A német ellenintézkedések következtében azonban az angolszász előnyomulás csődöt mondott. A remélt balkáni front megnyitása is elmaradt. 1943 novembe-

12 Lásd erre vonatkozóan: Korom Mihály: A fasizmus bukása Magyarországon, Budapest, Kossuth Könyvkiadó 1961. 96—109. old. Magyarország és a második világháború, Budapest, Kossuth Könyvkiadó 1959. 391—399. old.
13 Korom Mihály i. m. 103. old.
14 Uo. 127—128. old.

rében pedig a teheráni konferencián végleges döntés született a második front felállításának kérdésében is. Győzött a szovjet javaslat, miszerint a második frontot nyugaton fogják megnyitni. Ezt kívánta Európa népeinek érdeke, mert a német hadiipar centrumának mielőbbi szétzúzása közelebb hozza majd a háború befejezését.

1943 katonapolitikai vonatkozásban is történt néhány olyan intézkedés, amelyek a Kállay-kormány politikájában bekövetkezett változásokat bizonyították és amelyek Németországot kellemetlenül érintették.

A magyar vezérkar főnöke 1943 februárjában a kormány tudta nélkül megegyezett a németekkel, hogy 3 hadosztályt bocsát Németország rendelkezésére a délkeleti térségben való felhasználás céljából.[15] A német vezérkar ugyanis kénytelen volt komoly katonai erőket kivonni a Balkánról, hogy azokat a keleti hadszíntéren vethesse be az előrenyomuló szovjet hadsereg ellen. Az így keletkezett űrt magyar és bolgár hadosztályokkal akarták betölteni. Az OKW[16] főnöke és a magyar vezérkar főnöke között történt előzetes megegyezés értelmében a bevetendő 3 hadosztályból kettőt már márciusban rendelkezésre kellett volna bocsátani.[17]

A magyar Minisztertanács a német kérést elutasította. Nem akarták csökkenteni az anyaországi csapatok számát, több okból kifolyólag. A kormány komoly erőket akart tartalékolni egy esetleges belső forradalmi megmozdulás esetére. Féltek attól, hogy megismétlődik az 1918-as, illetve 1919-es történelmi helyzet. A Kállay-kormány hintapolitikája is azt kívánta, hogy az ország minél nagyobb belső erőkkel rendelkezzék. A kérés elutasításánál figyelembe vették, hogy ha magyar csapatokat küldenek a Balkánra, az újabb kihívást jelent majd a nyugati hatalmakkal szemben. Ez pedig nem volt érdeke egy olyan kormánynak, amelynek éppen az állt szándékában, hogy kapcsolatot teremtsen ezekkel a hatalmakkal. — A Minisztertanács határozatát közölték a budapesti német katonai attaséval. Február 24-én pedig diplomáciai úton is továbbították a döntést a megfelelő német politikai fórumokhoz.

Mivel Jugoszlávia ún. „pacifikálása" a későbbiek folyamán sem sikerült, Németország az év folyamán többször megkísérelte megszerezni a kormány beleegyezését a magyar csapatok

15 *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht*, 1961. Frankfurt am Main. Erster Helbband 186. old. (A továbbiakban: Kriegstagebuch . . .) Nagybaczoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendők 1938—1945. 132. old.

16 Oberkommando der Wehrmacht. (A német haderő főparancsnoksága.)

17 Kriegstagebuch . . . 186. old.

felhasználásához a délkeleti térségben. 1943 szeptember 4-én ülést tartott a legfelsőbb Honvédelmi Tanács, amelyben Csatay honvédelmi miniszter és Szombathelyi vezérkari főnök újra előterjesztették a német kérést. A Kállay-kormány azonban kitartott februári határozata mellett és szeptember 15-én kelt levelében elutasította Csatay és Szombathelyi javaslatát.[18] Ugyanez a levél utasításokat is tartalmazott a vezérkari főnök részére, amelynek lényege az volt, hogy a keleti arcvonalon levő magyar megszálló erőket olyan helyzetbe kell hozni, hogy azok adott esetben felhasználhatók legyenek az ország határainak védelmére. Ezenkívül ki kell eszközölni, hogy a német szállítmányok kerüljék el a magyar ipari gócpontokat érintő vasútvonalakat.

Szombathelyi vezérezredes szeptember 16-án Hitler főhadiszállására utazott. Érdekes módon a magyar csapatoknak a Balkánon való felhasználásáról alig esett szó. Viszont a magyar kormány kérései ügyében sem született döntés. A vezérkari főnök novemberben újra felkereste Hitlert, de a keleti arcvonalon levő magyar megszálló hadosztályok hátravonását akkor sem sikerült kieszközölnie.

A német és magyar katonai kapcsolatokban beállott változást jellemzi a következő eset is. A szovjet csapatok előretörése következtében 1943 november első felében Zsitomir térségében a magyar megszálló erők az arcvonal közelébe kerültek. November 11-én a magyar vezérkar főnöke — német katonai fórumok megkerülésével — utasította a megszálló erők főparancsnokságát, ne engedje a magyar egységeket reguláris szovjet csapatokkal harcba keveredni.[19] A megszálló erők főparancsnoka ki is adta az utasítást a 18. és 19. hadosztályok nyugati irányba való visszavonására. A magyar vezérkar kérése a német hozzájárulás kieszközlésére csak később érkezett meg.

Katonai vonatkozásban még két eset érdemel említést, amelyek 1943-ban a német—magyar katonai kapcsolatok alakulására jellemzőek voltak. 1943 februárjában a német légügyi attasé kérte, hogy engedélyezze a magyar kormány 30 német bombázó és az ahhoz tartozó 600 főnyi kiszolgáló személyzet elhelyezését az ország területén.[20] A magyar kormány a kérés teljesítése elől kitért. Ugyszintén megtagadta a kormány az angol és amerikai légierők kötelékébe tartozó személyek kiszolgáltatását Németország részére 1943 októberében.

18 Nagybaczoni Nagy Vilmos i. m. 179. old.
19 Kriegstagebuch . . . 183. old.
20 HIL. A magyar békeelőkészítő bizottság katonai iratai. VII/38.

A német—magyar katonai kapcsolatok alakulásának részletesebb elemzésére nem jut hely a tanulmány keretein belül. A fenti példákkal csupán szemléltetni kívánjuk, milyen magyar intézkedések befolyásolták 1943 folyamán a két ország közötti katonapolitikai kapcsolatok alakulását. — Félre nem érthető módon demonstrálta a Kállay-kormány megváltozott politikáját az olaszországi eseményekkel szembeni állásfoglalás is. A magyar kormány csak vonakodva — Németország külön felszólítására — ismerte el Mussolini új fasiszta kormányát, amelyet kiszabadítása után alakított. Viszont a budapesti olasz követség Badoglio párti része a későbbiek folyamán is a magyar kormány védelmét élvezte.

Az 1943-as esztendő jellemzőbb vonásait nagy vonalakban az alábbiak szerint lehetne csoportosítani:

— A Kállay-kormány a volgográdi fordulat után titkos megbeszéléseket kezdett angol—amerikai megbízottakkal és szeptemberben előzetes megegyezést kötött a nyugati hatalmakkel.

— A keleti arcvonalon csak megszálló magyar erők tartózkodtak. Ezek kivonására is történtek próbálkozások.

— A kormány a német katonai követelések ellen tárgyalásokkal védekezett és azokat részben visszautasította. A teljes mozgósítás helyett — fegyverzeti hiányokra való hivatkozással — csak jelentéktelen létszámemelés történt. — Tüzelési tilalom fennállása a Magyarország területe fölött áthaladó ellenséges repülőkre.

— Németország és Magyarország katonai, politikai kapcsolatai 1943-ban jelentős mértékben megromlottak.

*

A német politikai és katonai vezetés majdnem teljes pontossággal nyomon tudta követni a Kállay-kormány politikájában bekövetkezett változásokat. Kállay miniszterelnökkel szemben kezdettől fogva bizalmatlanul viseltettek annak ellenére, hogy kormányzásának első időszakában úgy szavakban, mint tettekben kiszolgálta őket. 1942 tavasza azonban — figyelembe véve a katonapolitikai helyzetet — nem nyújtott lehetőséget a kormányalakításba való beavatkozásra. Ekkor került ugyanis napirendre a 2. magyar hadsereg keleti arcvonalra való kiküldésének kérdése. „Im Augenblick — írta Göbbels 1942. március 12-én — haben wir keinerlei Möglichkeiten auf die ungarische Regierungsbildung in unserem Sinne einzuwirken, da wir für die nächsten Wochen und Monate von den Ungarn sehr viel ver-

langen und sie bei guter Laune erhalten müssen. Aber was heute versäumt wird, das kann ja später nachtgeholt werden ..."[21]

Hitler a volgográdi vereség után reálisan számot vetett azzal a ténnyel, hogy szövetségeseiben megrendült a bizalom Németország eljövendő háborús győzelmét illetően. 1943. március 31-e és április 29-e között sorra magához rendelte a szövetséges kormányfőket, hogy „... Ihnen die nach der Wende des Kriegsglücks in Nordafrika und Russland nötigen moralischen Stärkungen zukommen zu lassen."[22] Horthy és a kíséretében levő Szombathelyi vezérkari főnököt április 16-án fogadta Hitler.[23] A találkozó alkalmával Hitler terjedelmes feljegyzést nyújtott át Horthynak, amely a Kállay-kormány politikája ellen emelt német vádakat foglalta magába.[23/a] Éles szavakkal kelt ki a magyar kormány ellen és felszólította Horthyt, vessen véget a Kállay-kormány kétkulacsos politikájának. A találkozó lefolyásának légkörét hűen érzékelteti Göbbels 1943. április 18-i feljegyzésének alábbi részlete:

„Der Besuch Horthys auf dem Obersalzberg ist zu Ende gegangen. Er vollzog sich am ersten Tag in einer sehr hitzigen Atmosphäre. Der Führer hat kein Blatt vor den Mund genommen und vor allem Horthy die Verfehltheit seiner Politik im grossen gesehen wie speziell in der allgemeinen Kriegsführung und der Judenfrage klargemacht. Der Führer ist dabei sehr deutlich geworden; vor allem hat er den Ungarn zum Vorwurf gemacht, dass sie über Spanien und Portugal Verbindung mit dem Feind aufzunehmen versuchten. Horthy hat das zwar abgestritten; aber das nutzte ihm nicht viel."[24]

Göbbels nem vett részt a megbeszélésen, de annak lefolyásáról, ahogy ezt az idézet is bizonyítja, tájékoztatást nyert.

1943 augusztusában ismételten sor került egy német—magyar megbeszélésre. Csatay — az új honvédelmi miniszter — bemutatkozó látogatást tett Hitlernél.[25] A magyar honvédelmi miniszter a megbeszélés alkalmával — a háborús helyzet és kilátások megítélését illetően — Hitler és Ribbentrop minden

21 *Goebbels Tagebücher*, Atlantis Verlag Zürich 1948. 117. és 149. old.

22 „... a hadiszerencse pálfordulása után Észak-Afrikában és Oroszországban, a szükséges morális megerősítéssel lássa el őket."

23 A találkozó részleteiről többek között lásd: Horthy Miklós: emlékirataim, Buenos Aires 1953. 241—242. old. Korom Mihály i. m. 107—108. old.

23/a Lásd: Horthy kormányzónak a német vezéri főhadiszálláson 1943. április 17-én átadott szöveget. (HIL. A magyar békeelőkészítő bizottság katonai iratai. VII/30.)

24 Goebbels Tagebücher, 304—305. old.

25 Magyarország és a második világháború, 419. old. Nagybaczoni Nagy Vilmos i. m. 161—167. old.

realitást nélkülöző fejtegetéseinek hatása alá került. Visszatérése után javasolta Hitler többször megismételt kérésének teljesítését, hogy Magyarország küldjön csapatokat Jugoszláviába és ott vegye át az utánpótlási útvonalak biztosítását. A vezérkar főnöke határozottan kiállt Csatay javaslata mellett. Ahogy már erről az előbbiekben említést tettünk, a kormány elutasította a német kérést.

Itt kell aláhúznunk a legfelsőbb magyar katonai vezetés áruló szerepének tényét. Szombathelyi, ugyanúgy, mint elődje Wehrt Henrik, a fasiszta Németország hűséges kiszolgálójának bizonyult. Ha lehet egyáltalán különbséget tenni a politikai és a katonai vezetés között a háborús felelősség kérdésében, úgy első helyen mindenképpen a magyar katonai vezetést kell megemlítenünk. Míg a politikai vezetés 1943/44-ben hajlandónak mutatkozott bizonyos — osztályérdekeik által mélyen korlátozott — lépéseket tenni, hogy elszakítsa Magyarországot a fasiszta Németországtól, addig a katonai vezetés még ezeket a felemás, határozatlan kísérleteket sem támogatta súlyához mérten. A német politikai és katonai vezetés a magyar uralkodó osztályok szélsőjobboldali, fasisztabarát irányzata mellett a magyar vezérkar támogatását mindvégig élvezte.

A Kállay-kormány — engedve a német nyomásnak — 1943 nyarán tett bizonyos engedményeket. Ezek közé tartozott pl. Nagybaczoni Nagy Vilmos honvédelmi miniszter leváltása, aki, mint ismeretes, ellene volt az erőszakos német módszereknek. Azonban Magyarország kül- és belpolitikájában 1943 nyarán sem következett be a németek által kívánt fordulat. Ezért a német politikai és katonai vezetés arra az elhatározásra jutott, hogy intézkedéseket foganatosít Magyarországnak egy későbbi, kedvező időpontban történő katonai megszállására. Döntő módon hozzájárult a határozat megszületéséhez Olaszországnak szeptember 8-án bekövetkezett kapitulációja. A hitleri vezetésnek számolnia kellett azzal, hogy úgy Magyarország, mint Románia esetleg követi az olasz példát.[26]

A német politikai vezetés az olasz kapituláció utáni napokban utasította a Wehrmachtführungsstab-ot,[27] hogy készítse el Magyarország katonai megszállásának hadműveleti tervét. A

[26] Goebbels 1943. szeptember 23-án a már idézett naplójában a következőket jegyezte fel: „Was nun die Verratsmöglichkeiten beiden anderen Satellitenstaaten anlangt, so möchte Horthy zwar gern abspringen; aber der Führer hat schon die nötige Vorsorge dagegen getroffen." („Ami a két másik csatlósállam árulási lehetőségeit illeti, Horthy ugyan szívesen kiugrana; a Führer azonban már megtette a szükséges intézkedéseket ellene.")

[27] A német haderő vezetési törzse.

terv javaslat formájában 1943. szeptember 30-ra készült el és a „Margarethe" fedőnevet kapta.[28]

A „Margarethe"-tervet — ahogy azt a későbbiek folyamán látni fogjuk —, a mindenkori háborús helyzetnek megfelelően többször átdolgozták. A terv első változata azonban már magában foglalta annak a tervnek a leglényegesebb elemeit, amely végül is megvalósításra került.

A Wehrmachtführungsstab (a továbbiakban WFStab) — figyelembe véve a rendelkezésre álló erők mennyiségét — abból indult ki, hogy Magyarország megszállásának végrehajtásához és a magyar hadsereg lefegyverzéséhez szükség van a szövetséges államok, Románia és Szlovákia közreműködésére is. A teljes titoktartás érdekében azonban azt javasolták, hogy előre ezt nem kell az illető államok tudomására hozni. Ezért messzemenő improvizációra lesz szükség a kellően előkészített intézkedések mellett, a feladat végrehajtásánál. Az erők elosztásánál figyelembe vették a német csapatok hiányát Magyarország területén, továbbá a kedvezőtlen közlekedési viszonyokat a csapatok meglepetésszerű, gyors bevonultatása esetére.

A fenti elvek figyelembevétele alapján az alábbi három, egymástól független hadműveleti zóna létrehozását javasolták Magyarország katonai megszállása esetére:

1. Nyugat-Magyarország Budapesttel és a magyar hadsereg zömével,
2. Kelet-Magyarország a Tiszától délre és keletre,
3. Északkelet-Magyarország a Tiszától északra.

Az első hadműveleti zóna megszállását teljes egészében német erőkkel tervezték végrehajtani, a második zóna megszállását a román hadsereg, a harmadik zóna megszállását pedig német és szlovák erők közös feladataként vették számításba.

Javasolta a WFStab, hogy az egész akciót az OB Südost,[29] ezen belül pedig a német erők parancsnokságát a 2. páncélos hadseregparancsnokságból létrehozandó vezetési törzs vegye át. A 2. páncélos hadseregparancsnokság különben az OB Südost közvetlen alárendeltségébe tartozott. A részletekbe menő javaslat csak az 1. és a 3. hadműveleti zóna megszállására készült el. Tehát csak azoknak a területeknek a megszállására, ahol elsősorban német erők felhasználását tervezték.

[28] Kriegstagebuch . . . 189. old. — Miután 1944. január második felében kidolgozásra került Románia megszállásának terve (Margarethe II"), Magyarország megszállását magában foglaló terv fedőnevét „Margarethe I"-re módosították.

[29] OB Südost = Oberbefehlshaber Südost. (A DK-i terület főparancsnoka.) Alárendeltségébe tartozott a Balkánon levő teljes német haderő. A tárgyalt időszakban ezt a tisztséget Weichs tábornok töltötte be. Vezérkari főnök Foertsch tábornok volt.

A hadműveletben részt vevő erők felvonulására gyalogmenetben és vasúton 8 napot irányoztak elő. A katonai vezetés számolt azzal, hogy a megszállás végrehajtásában részt vevő erők felvonultatását nem lehet teljes egészében feltűnés nélkül végrehajtani. Ezért javasolta a WFStab, hogy a déli csapatösszevonásokat kifelé egy — a Szávától északra történő — nagy partizánellenes vállalkozás keresztülvitelének előkészületeként tüntessék fel.

A hadművelet taktikai végrehajtására az alábbi javaslat készült:

A Bánátból kiindulva a folyami átkelőhelyek előzetes birtokbavétele után a megerősített 1. pc. hadosztálynak és tartalék hadosztályokból szervezett harccsoportoknak,[30] a Szerémségből és Szlavóniából kiindulva az 1. kozák hadosztálynak a Tisza és a Balaton közötti térségbe kell majd bevonulnia. A megerősített 24. pc. hadosztálynak Graz délkeleti térségéből a Balaton mindkét oldala irányába, a 25. pc. hadosztálynak Bécs térségéből kiindulva a Duna vonalától délre eső térségbe, a Lengyel Főkormányzóság területén állomásozó ún. tartalékhadsereg erőivel a Kárpátok hágóinak birtokbavétele után a Felső-Tisza irányába kell majd megindulnia.

A légierők közreműködését is számításba vették a „Margarethe"-terv végrehajtásánál. Feladatául az egész vállalkozás légi biztosítását s amennyiben szükséges, annak támogatását, továbbá magyar repülőtereknek a levegőből történő megszállását tűzték ki. Abban az esetben, ha a magyar hadsereg nem tanúsít szervezett ellenállást, vagy ha a saját erők élei a hadművelet folyamán megközelítik Budapestet, tervezték egy légi úton Olaszországból szállított ejtőernyős hadosztály ledobását Budapestnél.

Általános elvként leszögezte a javaslat, hogy a magyar hadsereggel szembeni magatartásnak a politikai helyzethez kell igazodnia, azonban a magatartás részleteire vonatkozóan is javaslatot készített a WFStab. Amennyiben a magyar hadsereg lefegyverzése nem kerülhető el, a keleti fronton levő magyar megszálló erőket munkászászlóaljakként szándékoztak felhasználni. Számoltak azzal, hogy a szövetségesekkel való együttműködés a „Margarethe"-terv folyamán nehézségeket okozhat, en-

30 Német megjelölése: Kampgruppe. — Nem volt szervezetszerű egység. Esetenként, egy-egy harci feladat végrehajtására szervezték meg. Hogy milyen egységeket foglalt magába, azt a feladat nagysága és a rendelkezésre álló erők mennyisége befolyásolta. Állhatott több zászlóaljból vagy ezredből, de egy hadosztály erejét nem haladta túl. Frontviszonylatban feladatát önállóan hajtotta végre.

nek ellenére úgy látszott, hogy a román erők közreműködéséről nem lehet lemondani. A WFStab nem tartotta elegendőnek a rendelkezésre álló német erőket a hadművelet végrehajtásához. — Végül javasolta a WFStab, hogy már most meg kell kezdeni a szükséges előkészületeket a terv végrehajtására.

A javaslatban nem esett szó még hozzávetőlegesen sem a terv végrehajtásának időpontjáról. Ennek magyarázata az általános hadihelyzetben keresendő. A német hadvezetés figyelmét elsősorban a keleti arcvonal egyre súlyosbodó problémái kötötték le. A német csapatok a Kurszk térségében elszenvedett súlyos vereségük után nem tudtak magukhoz térni. Görlitz német hadtörténetíró a második világháborúról írt művében elismeri, hogy „... a nagy nyári csata a kurszki ívben a német keleti hadsereg számára a halálos krízis kezdetét jelentette".[30/a] A kurszki győzelem betetőzte azt a fordulatot, amely a 2. világháború menetében Volgográdnál bekövetkezett.

A visszavonuló német csapatok 1943 szeptemberében sikertelenül próbálkoztak egy új védelmi vonal kiépítésével a Dnyeper vonalában. A Vörös Hadsereg előnyomulása feltartóztathatatlanul gördült nyugat felé. Szeptember 21-én Csernyigovba, 23-án Poltavába, 25-én Szmolenszkbe és 29-én Kremencsugba vonultak be a szovjet csapatok. A németek október 9-én kiürítették Tamant, október 14-én felszabadult Zaporozsje és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 26. évfordulóján felszabadult Ukrajna fővárosa, Kiev.

A WFStab főnöke csak november elsején közölte, hogy a szeptember 30-i javaslat adataival egyetért. A csapatok konkrét megnevezésének azonban nem látja értelmét. Csupán a támadócsoportok számára számításba vesznek német csapatokat és a rendelkezésre álló erőket négyhetenként kell a tervezetbe bejelölni. Ugyanakkor utasította az illetékeseket, hogy a „Margarethe"-tervvel kapcsolatosan néhány alapvető parancsot készítsenek elő. Követendő irányvonalként közölte, hogy ellentétben az „Achse"-tervvel,[31] a magyar hadsereget nem lefegyverezni, hanem Ausztria esetéhez hasonlóan, meg kell nyerni.

November 7-én a WFStab előterjesztette a „Margarethe"-terv újabb átdolgozását. Időközben ugyanis a terv számára előterjesztett erőkből egyes kötelékeket a keleti arcvonalra kellett irányítani. Javaslatot tettek arra, hogy honnan kell a hiányzó erőket pótolni. Repülőerők részvételét illetően csak gyenge kö-

30/a *Walter Görlitz:* Der zweite Weltkrieg 1939—1945, Stuttgart 1951—1952. II. köt. 211. old.

31 Az olasz haderők lefegyverzésére készített terv fedőneve.

telékek felhasználását tudták számításba venni, a délkeleti térség repülőerőiből. Máshol nélkülözhető repülők nem álltak rendelkezésre.

Az új erőszámvetéssel kapcsolatban ismételten leszögezte a WFStab, hogy a számításba vett német erők csak akkor lesznek elegendők a feladat végrehajtására, ha Románia közreműködésére számítani lehet. Amennyiben Románia nem működik közre, vagy ha mindkét ország ellen egyidejűleg kell fellépni, a számításba vett német erők elégtelenek.

November 11-re készült el egy részletes számvetés, amelynek érvényességét négyheti időtartamra méretezték. December 10-én a november 11-i számvetés szerint az alábbi erők állnak majd rendelkezésre:

1. *Az É-i támadócsoport részére.* (Vezetése a keleti frontról kivonandó hadosztály törzs által.)

— 6 gyalogos ezredcsoport,
— 1. tü. tanezred (lovasított),
— a 2. tü. tanezred 1. osztálya (motorizált).

2. *A DNY-i támadócsoport részére.* (Vezetése a LXXXVII. hdt. főparancsnoksága által.)

— a 90. pc. gránátos ho.,
— a 12. SS pc. ho. részei,
— 3 pc. gránátos ezredcsoport,
— a 2. tü. tanezred (motorizált), 2 utász tanzászlóaljjal.
— 1 sorozatvető tanosztály,
— 1 rohamlöveg osztály.

3. *A D-i támadócsoport részére.* (Vezetése a LXIX. tart. hdt. törzse által.)

— 1 mot. harccsoport a 92. gránátos ezreddel, a 901. pc. gránátos ezreddel stb.,
— a 173. tartalék ho-nak egy megerősített ezredcsoportja,
— az 1. kozák ho. zöme,
— 1 megerősített ezred.

A légierők részéről két ejtőernyős zlj. és repülőkötelékek közreműködésével számoltak.

A fenti összeállítás alapján — hadosztályokban kifejezve — nem lehet pontosan összegezni az erők mennyiségét. A számvetésben nem jut pl. kifejezésre, hogy milyen erőket foglalt magába egy ezredcsoport.[32]

32 Az ezredcsoport — gyakran használt katonai kifejezéssel élve — nem volt más, mint egy erősen leharcolt ezred. Az ezred megmaradt részeit, 4—5 gyalogos századot, ezredközvetleneket, a törzs ezredcsoport elnevezéssel fogta össze és felhasználták egy adott feladat végrehajtására, vagy abban való közreműködésre. Amennyiben pc. ezredcsoportról volt szó, úgy az elsősorban páncélosokból tevődött össze.

Az egész hadművelet vezetése továbbra is az OB Südostnak, ezen belül a német harccsoportoknak a vezetését a 2. pc. hadseregfőparancsnokságnak, vagy a 14. hds. főparancsnokságának szándékozták átadni.

Uj, lényeges vonása a tervezetnek az, hogy a WFStab megállapítása szerint a német hadsereg december közepétől képes a „Margarethe"-terv önálló végrehajtására, ha időlegesen erők kivonásával más arcvonalakat gyengítenek. Ugyanakkor újra kifejezésre juttatták, hogy lehetetlennek tartják egyidejűleg Magyarország és Románia ellen kizárólag katonai eszközökkel fellépni. A politikai vezetésnek ezt az esetet ki kell kapcsolnia, vagy meg kell teremteni annak a lehetőségét, hogy a megszállás ne ütközzék egységes katonai ellenállásba.

Ezt a javaslatot a WFStab november 13-án terjesztette elő, döntés azonban most sem történt a terv végrehajtását illetően. Hitler nem sokkal később, november 20-án a német hírszerzőszolgálat útján jelentést kapott arról, hogy Lisszabonban egyrészről angol—amerikaiak, másrészről magyar és román megbízottak között megállapodások történtek.[33] Hitler — ismerve a magyar—román ellentéteket — a jelentést hihetetlennek tartotta s így a „Margarethe"-terv napirendre tűzését ez sem befolyásolta.

A november 13-án előterjesztett javaslattal kapcsolatban csupán annyi előrehaladás történt, hogy a WFStab javaslatára Foertsch tábornokot, az OB Südost vezérkari főnökét a főhadiszállásra rendelték és beavatták a „Margarethe"-tervbe.

A katonai helyzet folytonos romlása miatt újabb és újabb egységeket kellett szabaddá tenni a szovjet—német arcvonal számára. Ez azt eredményezte, hogy a novemberi javaslat rövid időn belül túlhaladottá vált. 1944 januárjában ismét felülvizsgálták a tervet és igyekeztek a kivont erőket máshonnan elvont erőkkel pótolni. A terv legközelebb csak február végén került a német politikai vezetés figyelmének középpontjába. Ez alkalommal már úgy, hogy azt néhány heti előkészület után végre is kell hajtani.

Nézzük meg nagyvonalakban, miként alakult a katonai helyzet 1943/44 fordulóján a keleti arcvonalon. Ennek vázolása fontos a tanulmány tárgyát illetően, mivel ez döntő módon befolyásolta Magyarország megszállásának halaszthatatlan napirendre tűzését 1943 február végén.

33 Nem valószínű, hogy a hír igaz volt. Legalábbis az eddigi kutatások még nem erősítették meg.

A Vörös Hadsereg — támaszkodva az 1943 nyarán és őszén elért katonai sikerekre — azt a fő hadászati célt tűzte ki, hogy teljes egészében kiűzze a német csapatokat a Szovjetunió területéről és ezzel előkészítse a kelet-európai országok felszabadítását. „1944 elején a szovjet—német arcvonal a Szvir folyó és az Ilmen-tó mentén, majd tovább Velikije Lukitól nyugatra, Vityebszktől, Gomeltől nyugatra, Zsitomiron, Cserkaszin, Zaporozsjén keresztül húzódott és Herszonnál érte el a Fekete-tengert."[34] Meg kell jegyeznünk, hogy a szovjet hadsereg helyzete rendkívül nehéz volt. A német hadsereg zöme — 207 német hadosztály — ebben az időszakban is a keleti arcvonalon állott. A német erőkkel együtt harcolt 50 román, magyar és finn hadosztály is.

A Vörös Hadsereg csapatai 1944 januárjában és februárjában a szovjet—német arcvonal teljes szélességében egymással összefüggő támadásokat hajtottak végre. Az arcvonal legészakibb részén a január 14-én megindított támadás eredményeképpen Leningrád teljesen felszabadult a német ostromzár alól és megkezdődhetett Szovjet-Észtország felszabadítása.

A négy Ukrán Front csapatai január vége és március eleje között hajtottak végre sikeres hadműveleteket. Az 1. és 2. Ukrán Front csapatai „Korszuny—Sevcsenkó körzetében... bekerítettek és megsemmisítettek egy 9 gyalogos és 1 páncélos hadosztályból, 1 gépkocsizó dandárból, továbbá sok tüzérosztályból és műszaki egységből álló német csoportosítást. A Dnyeper középső szakaszán a szovjet csapatok visszavetették az ellenséget. Ez azt jelentette, hogy véglegesen összeomlottak a német hadvezetésnek azok a tervei, hogy a Dnyeper mentén helyreállítja a védelmet."[35] Az 1. Ukrán Front magasabb egységei a Rovno és Lluck körzetében folytatott sikeres hadműveletek folyományaként mélyen átkarolták a német „Heeresgruppe Süd"-öt.[36] Az 1. és 2. Ukrán Front proszkurov—csernovici sikeres hadműveletei révén a szovjet hadsereg egységei elérték a Kárpátok előhegyeit és ezzel kettévágták a németek keleti arcvonalát. „A szovjet csapatok, miután a Kárpátok előhegyeiben megverték az ellenséget, több mint 200 km-es szakaszon elérték a szovjet—csehszlovák és a szovjet—román határt."[37] A Magyar Távirati Iroda március 8-i bizalmas kiadása pedig közölte, hogy az 1. ukrán arcvonal (az 1. Ukrán Frontról van szó. KJ.) előre-

34 Gyeborin: A második világháború. Budapest, 1961. 375—376. old.
35 Uo. 377. old.
36 Déli Hadseregcsoport.
37 Gyeborin i. m. 378. old.

tolt egységei már csak 100 mérföldnyire vannak a magyar határtól...[38]

A magyar politikai és katonai vezetést aggodalommal töltötte el a szovjet hadsereg érezhető közelsége. Az adott helyzetben csak az nyújthatott volna lehetőséget az országnak a háborúból való kivezetésére, ha felveszik a kapcsolatot a Szovjetunióval és ezzel egyidőben — támaszkodva az ország demokratikus erőire —, határozott katonai és politikai intézkedéseket foganatosítanak a fasiszta koalícióból való kiugrás érdekében. A Kállay-kormány ezt nem akarta. Szűk osztályérdekeiktől vezettetve továbbra is a nyugati hatalmakkal folytattak — nem sok eredményt ígérő — tárgyalásokat. Pedig a külföldön tartózkodó magyar különmegbízottak is sürgették a Szovjetunióval való kapcsolat felvételét. A Kállay-kormány és köre azonban továbbra is a Szovjetunió elleni harcot tartotta fő feladatának. A február 15-i minisztertanácsi ülésen határozat született a részleges mozgósítás elrendeléséről.[39] A határozat végrehajtása folyamán hozzávetőlegesen 40 000 katonát küldtek ki a keleti arcvonalra.

A kormány abból a minden realitást nélkülöző elgondolásból kiindulva, hogy az ország keleti határát saját erőkkel meg lehet védeni, újabb lépéseket tett a szovjet—német arcvonalon levő magyar megszálló hadosztályok hazahozatala érdekében. Szombathelyi vezérkari főnök 1944. január 24-én megjelent a német főhadiszálláson és kérte Horthy nevében a magyar megszálló erők visszavonását. Ugyanakkor közölte a magyar kormány elgondolását, miszerint a Kárpátok vonalának védelmét magyar csapatokra kívánják bízni. Keitel tábornagy nevetségesnek tartotta a feltevést, hogy a német haderők a Kárpátok vonalára vonuljanak vissza. Hitler pedig világosan kifejtette, hogy nincs lehetőség az adott időszakban a magyar csapatok átcsoportosítására. Egyúttal ő is kijelentette, hogy kizárt dolognak tartja a szovjet hadsereg előretörését a Kárpátok vonaláig.[40]

Horthy kormányzó február 12-én levélben fordult Hitlerhez a magyar hadosztályok visszavonása ügyében, hogy azokat a Keleti-Kárpátokban felhasználhassák az ország határainak védelmére.[41] Februárban a vezérkari főnök szintén kérte levélben az OKW főnökét a magyar kérés teljesítésére. Jellemző módon egyik levélre sem érkezett válasz, amely mind a magyar

38 A Magyar Távirati Iroda napijelentései. Közli: Karsai Elek: Országgyarapítás—Országvesztés, 2. rész, 162. old.

39 OL. Minisztertanácsi jegyzőkönyv. 1944. február 15. 89. old.

40 Nagybaczoni Nagy Vilmos i. m. 185—186. old.

41 Horthy február 12-én kelt levelének szövegét lásd: Magyarország és a második világháború, 443—445. old.

politikai, mind a katonai körökben nyugtalanságot váltott ki.[42]

A német hadsereg szorongatott katonai helyzete, amely abban jutott kifejezésre, hogy az ún. „Heeresgruppe-Süd" és a „Heeresgruppe Mitte" között keletkezett hézag egyre inkább növekedett, az adott időpontban kizárta annak lehetőségét, hogy a magyar kéréssel foglalkozzanak. A súlyosbodó katonai helyzet következtében még azt sem lehetett elkerülni, hogy a magyar megszálló erők ne kerüljenek harcérintkezésbe az előnyomuló szovjet reguláris erőkkel.

A Hitlerrel folytatott eredménytelen próbálkozásokkal egyidőben a Kállay-kormány különmegbízottai a berni magyar követség útján megállapodást kötöttek a nyugati szövetségesekkel, hogy magasrangú katonákat küldenek Magyarországra a katonai megbeszélések megkezdése céljából. Március 16-án három amerikai tiszt ejtőernyővel le is szállt Muraköz területén.[43] 17-én a tiszteket a Külügyminisztérium és a vezérkari főnök utasítására Budapestre hozták. Jellemző a Kállay-kormány bűnös könnyelműségére, ahogyan az amerikai küldöttséget fogadták. A magyar kémelhárító osztály a tiszteket a németek kezére juttatta és 17-én este a német kémelhárító szervek kezdték meg elsőnek azok kihallgatását. Így a küldöttséggel a magyar szervek lényegében kapcsolatot sem tudtak teremteni.

*

Amint arról az előbbiekben már szó esett, a WFStab január 19-én ismét megvizsgálta a „Margarethe"-terv előmunkálatait és kiegészítő intézkedések végrehajtására tett javaslatot. Ez alkalommal újra arra a következtetésre jutottak, hogy szükséges a román erők igénybevétele a megszállás végrehajtásához. Ugyanakkor — számítva minden eshetőségre — egy január 26-i javaslat alapján kidolgozták Románia megszállásának tervét.[44] Románia megszállása esetére számításba vettek magyar és bolgár erőket is. A két ország megszállására készített terv kézzelfogható bizonyítéka annak, hogy a hitleri fasizmus miként akarta a szóban forgó esetben is kihasználni a kis szomszédállamok közötti mesterséges ellentéteket. Ismert számos eset, amikor politikai ütőkártyaként ki is használta és a maga javára gyümölcsöztette ezeket az ellentéteket.

Románia megszállásának kérdése azonban egyelőre háttérbe szorult és a háborús helyzet alakulása következtében nem is került megvalósításra. — Antonescu marsall február 26—28-a

42 Kriegstagebuch ... 185. old.
43 Világ, 1946. január 27.
44 Kriegstagebuch ... 247—249. old.

között látogatást tett Németországban. A megbeszélések eredményeképpen Hitler arra a meggyőződésre jutott, „... dass der Marschall sowohl in der Lage als auch gewillt sei, einen Umsturz zu verhindern."[45] Hitler a találkozó alkalmával felfedte Antonescu előtt a Magyarország katonai megszállásával kapcsolatos német elgondolást s igyekezett őt arra rábírni, hogy a megszállásban való esetleges román részvétel esetén mondjon le a territoriális követelések megvalósításáról Magyarországgal szemben. Antonescu azonban erre nem mutatott hajlandóságot. Mindenesetre a találkozó azzal a kézzelfogható eredménnyel zárult, hogy Hitler február 28-án leállíttatta a „Margarethe II"-terv munkálatait.

Ezzel egyidőben kiadta az utasítást, hogy a „Margarethe I" végrehajtásának előkészületeit gyorsan be kell fejezni.

A Kállay-kormány és a magyar diplomácia próbálkozásairól a német vezetés folyamatosan tájékoztatást kapott a hírszerző szolgálat útján. A nyugati kapcsolatkeresésről pl. a szófiai magyar katonai attasé 1943 október és 1944 januárja között mindig beszámolt a német elhárító szerveknek.[46] A német vezetés — túlértékelve a próbálkozások jelentőségét — azt gyanította, hogy a megbeszélések tényleges tartalma túlnőtt azon, amit velük közöltek és amelyeket más forrásokból sikerült megszerezniök. Hitler és környezete szükségesnek tartotta a megszállás végrehajtását elsősorban a keleti arcvonalon bekövetkezett súlyos helyzet miatt. A szovjet hadsereg előretörése következtében közvetlen veszélybe került a Kárpátok vonala, valamint az egész balkáni és dél-ukrajnai német haderő. Veszélyeztetve látták a Kállay-kormány kétszínű politikája miatt a Magyarországon keresztül történő romániai olajszállítmányokat.

Az előkészületek gyors befejezésével kapcsolatban az alábbi feladatokat, illetve változtatásokat kellett végrehajtani:[47]

1. Német erők felvonultatása Magyarországon belül. Ezt egy — az ország határain belül történő — csapatszállítás formájában kell végrehajtani. (Ezt a tervet jellegéből kifolyólag „Trojanisches Pferd" fedőnévvel látták el.)

2. A határok mentén folyó német csapatmozdulatokat úgy kell feltüntetni, mint csapateltolásokat DK-re és K-re és viszont.

3. Az SS ejtőernyős vadász zlj. bevetése a valószínűleg még nem bevetésre kész 6. ejtőernyős vadász ezred helyett, továbbá a 16. SS páncélgránátos ho., az 1. hegyi ho., erős rendőri erők,

45 Uo. 193. old. „... hogy a marsall képes és hajlandó is megakadályozni egy romániai fordulatot".
46 Uo. 181. old.
47 Uo. 193. old.

a légierő részeinek, erős páncélos és motorizált erőknek a bevonása.

4. A megszállással kapcsolatosan rögzíteni kell a hadigazdasági és politikai célokat.

A WFStab február 29-én megkezdte a szükséges intézkedések kiadását.[48] Utasították a légierők főparancsnokságát az előkészületek megkezdésére. Kiadták a megfelelő utasításokat az SS birodalmi vezére részére. Intézkedés történt arra vonatkozóan, milyen módon kell a keleti fronton levő magyar erők felügyeletét, befolyásolását, szükség esetén lefegyverzését végrehajtani.[49] Szabályozták a főhadiszállás folyamatos tájékoztatását az intézkedések végrehajtásának állásáról. A hadsereg elhárító részlegének (Abwehr II.) főnöke Freytag-Loringhoven ezds. jelentést készített a német erők Magyarországra való beszivárgásának előkészítő munkálatairól. Elkészítették a román hadsereg részvételével kapcsolatos teendőket. A román hadsereg bevonására — mint azt a későbbiekben látni fogjuk — nem került sor. Felállításra került a Pozsonyban székelő német tábornok törzse mellett egy hírszerző részleg.

Külön csoportot foglalnak el azok az intézkedések, amelyek a megszállásban részt vevő csapatok készenlétbe helyezésére, felvonultatására vonatkoztak. Ezeknek az intézkedéseknek a végrehajtása a gyakorlatban csapatmozdulatokat, csapatszállításokat jelentett, amelyeket természetesen lehetetlenség volt titokban tartani. Számítottak arra, hogy az illetékes magyar politikai és katonai fórumok — látva a nagyszabású német csapatmozdulatokat — érdeklődni fognak azok tulajdonképpeni céljáról. Ezért az utasítások szerint a DK-i térségben történt csapatmozdulatokat egy — a Drávától É-ra történő — nagy tisztogató hadművelet előkészületeiként tüntették fel. Magyarország nyugati határa mentén, Bécs DK-i térségében történt csapatösszevonásokat pedig motorizált német erők gyakorlatának, amely előkészületként szolgált a tavasz folyamán megindítandó keleti offenzívához. Megfelelő intézkedések történtek a „Trojanisches Pferd" elnevezésű vállalkozás végrehajtására, amelynek

48 Uo. 215. old.

49 Ezzel függött össze, hogy március 7-én Lakatos vezérezredest, a magyar megszálló erők főparancsnokát a német főhadiszállásra rendelték. Lakatos vezérezredes és a német katonai vezetők március 11-én folytattak megbeszéléseket.

A WFStab március 13-án utasította a hadsereg vezérkarát és a légierők vezetési törzsét, hogy a magyar csapatok átállását a partizánokhoz, vagy visszaözönlését az anyaország területére, minden eszközzel meg kell akadályozni. Ellenállás esetére a csapatok lefegyverzését és foglyulejtését elő kell készíteni. Ebből a célból március 16-án az ukrajnai német haderők főparancsnokának törzsét a német hadsereg vezérkarának rendelkezésére bocsátották. (Kriegstagebuch ... 220—221. old.)

lényege a következő volt: katonai erőket indítottak útba Magyarországon különböző irányokból. A transzportok az ország területén találkoztak és „szállítási nehézségek miatt" megadott helyen és időben helyben maradtak. — Felvették a kapcsolatot a szállító parancsnokság főnökével és megtörténtek az úgynevezett „Besonderen Anordnungen"[50] kiadására az előkészületek. Ennek ismertetésére a későbbiek folyamán visszatérünk.

A „Margarethe I" végrehajtásának időpontjául a WFStab március végét vette számításba. Ezt az időpontot azonban Hitler — a március 3-án történt déli helyzetmegítélés alkalmával — túl későnek tartotta. A megbeszélésen ismételten megtárgyalták a rendelkezésre álló erők helyzetét. Hitler javasolta a páncélos tanhadosztály kivonását nyugatról, amely a 16. SS gránátos hadosztályt pótolná abban az esetben, ha az nem tudna idejében felkészülni. Tervbe vették továbbá bombázó kötelékek áthelyezését nyugatról a délkeleti térségbe.

Hitler javaslatát figyelembe véve a WFStab még ugyanaznap előkészített egy részletes időszámvetést. A felvonulási parancs kiadását március 5-re tűzték ki. Ez azt jelentette, hogy a déli, délnyugati és északnyugati harccsoportok március 12-én el fogják érni felvonulási térségüket. Az északi harccsoport — amelynek Szlovákia területéről kell majd kiindulnia — titoktartási okokból csak 5 nappal később kezdheti meg a felvonulást és így később kapcsolódhat be a hadműveletekbe. A nyugati harccsoport számára előirányzott egységek egy része ebben az időpontban még nem állott rendelkezésre. Amennyiben ennél a harccsoportnál a tervbe vett rohamlöveg dandárokat és a Panther-osztályt nélkülözni tudják, a hadműveletet — a WFStab szerint — március 15-én meg tudják kezdeni, ellenkező esetben csak 5 nappal később. Hitler március 4-én közölte, hogy az időszámvetéssel egyetért, továbbá, hogy nem kell tájékoztatni a szövetségeseket a hadműveletek megkezdése előtt.

Március 4-én és 5-én az illetékes katonai fórumok megkapták a parancsot a felvonulással kapcsolatos intézkedések megtételére, a Bécs térségében tervezett „gyakorlat" végrehajtásának megkezdésére.

Az itt többször idézett Kriegstagebuch a „Margarethe I" előkészületei folyamán a csapatok összeállításában végbement változásokat részletesen magában foglalja, az egységeket konkrétan, hadrendi számaikkal együtt megnevezi. Mivel ezek a változások olyan sűrű egymásutánban követték egymást, itt eltekintünk azok részletes taglalásától. Csupán a legfontosabb

[50] „Különleges rendelkezések."

intézkedéseket és a tervekben bekövetkezett fontosabb változásokat kíséreljük meg nyomon követni.

A terv végrehajtásában fontos szerepet tulajdonítottak a légierők részvételének. Hitler utasítására erős repülőkötelékeket helyeztek készenlétbe. A repülőerők feladatául tűzték ki ellenállás esetére a magyar légierők kikapcsolását, a magyar repülőterek megszállását és amennyiben szükséges, az előnyomulás levegőből történő biztosítását. Emellett feladatai közé sorolták légideszantok szállítását, továbbá a hadművelet légi védelmét a szövetséges légierők esetleges beavatkozása esetére.

A hadműveletben részt vevő Wehrmacht és SS reguláris erők előkészítésével egyidőben megkezdődött a rendőri és az ún. SD[51] erők beosztása is a megszálló csapatokhoz. Ezek az erők a harcoló csapatokkal együtt érkeztek az ország területére, speciális rendőri feladatok ellátása és végrehajtása céljából.

Már többször említést nyert, hogy a német hadvezetés a Vörös Hadsereg támadásai következtében gyakran eszközölt változtatásokat a „Margarethe I." hadrendjében. Ez vonatkozott az előkészületek utolsó szakaszára is.

A Vörös Hadsereg egységei március 4-én nagy erejű támadást indítottak a keleti arcvonal déli szakaszán, amely rövid időn belül jelentős sikerekhez vezetett.[52] A helyzet különösen veszélyeztetetté vált Tarnopol térségében. Ennek következtében a „Margarethe I." északi támadó csoportjának hadrendje felborult. A támadó csoportból erőket kellett elvonni és a szovjet—német arcvonal rendelkezésére bocsátani. A kivont hadosztályokat csak kisebb erejű egységekkel tudta pótolni a német hadvezetés.

Hitler és a legfelsőbb német katonai vezetés — elsősorban a keleti arcvonalon bekövetkezett krízis miatt — nagy jelentőséget tulajdonított a „Margarethe I."-terv gyors és zökkenőmentes végrehajtásának. Ezért mindent elkövettek, hogy ennek előfeltételeit katonailag a lehető legjobban biztosítsák. Hogy egy esetleg bekövetkezendő magyar fegyveres ellenállást gyorsan és sikeresen el tudjanak fojtani, a nélkülözhető erőkből újabb egységeket utasítottak a hadműveletekben való részvételre. Fontosnak tartották a gyors végrehajtást, hogy a megszállásban részt vevő erőket minél előbb a keleti arcvonal rendelkezésére lehessen majd bocsátani.

Március 7-én Foertsch tábornokot — akit már korábban a

51 Sicherheitsdienst. (Biztonsági szolgálat.)
52 Kriegstagebuch ... 217. old.

„Margarethe I"-terv irányításával bíztak meg — ismételten a főhadiszállásra rendelték. A megbeszélésen az SS birodalmi vezetőjének képviselőjén kívül részt vett Pfuhlstein vezérőrnagy, a „Brandenburg" hadosztály parancsnoka is, akit a már említett „Trojanisches Pferd" fedőnevű vállalkozás vezetőjéül szemeltek ki. Részt vett továbbá a megbeszélésen Freytag-Loringhofen ezds., az elhárító osztály (Abwehr II) főnöke. A megbeszélést Warlimont vezérőrnagy, a WFStab főnökének helyettese vezette. Bevezetőül a „Trojanisches Pferd"-vállalkozással foglalkozott, amelynek céljául a magyar ellenállás belülről való aláásását tűzték ki. A támadás napjának reggelén összesen 4 megerősített zlj. benyomul a fővárosba és megszállja a fontosabb pontokat és létesítményeket. A csapatok felvonultatása a következőképpen történik: csapatokat indítanak útba vasúti szállítással Bécs és Belgrád térségéből Budapest irányába. A szállítmányokat úgy jelentik be a magyar hatóságoknál, mint egy tervszerű, a DK-i térségben levő erők lecserélésére irányuló csapatszállítást. A szállítmányoknak a támadás megindításának előestéjén kell Budapest közelébe érnie és ott valamilyen mondvacsinált, külső okból kifolyólag helyben maradnia, illetve kirakodnia. A kirakott csapatokból harccsoportokat szerveznek és — amint azt már említettük — a támadás napjának kora reggelén benyomulnak a fővárosba.

A megbeszélésen összehangolták az SD és a Wehrmacht erők tevékenységét. Az SD erők parancsnoksága tervbe vette 500 fő illegális eljuttatását Magyarország területére, még a megszálló hadműveletek megkezdése előtt. Megtárgyalták a légi úton szállításra kerülő német egységek és a már Magyarország 6 repülőterén korábban elhelyezett német repülőszemélyzet közötti együttműködés kérdését, a tiszai átjárók, a szlovák, illetve román—magyar határ lezárásának szükségességét. Warlimont ismertette, miért kell egyelőre eltekinteni a katonai attasék és a Magyarországon levő, a magyar szervekkel régóta együttműködő német szervek értesítésétől a „Margarethe I"-tervvel kapcsolatban.[52/a] Megbeszélés tárgyát képezte továbbá a támadás megindításának időpontja. Foertsch tábornok a legkorábbi lehetséges időpontul március 18-át javasolta, de végül is március 19-ben állapodtak meg. Ez a dátum vasárnapra esett és bizonyos szempontokból kifolyólag kedvezőbbnek látszott a hadművelet megindítására. A javaslatot Hitler elfogadta és így Foertsch

52/a Az indoklás nem található a Kriegstagebuch . . .-ban, de nyilvánvalónak látszik, hogy ezt titoktartási okokból tették. Ezek a német fórumok csak később, röviddel a terv végrehajtása előtt kaptak tájékoztatást a „Margarethe"-tervről.

tábornok egy nappal később, március 8-án elfoglalhatta harcálláspontját Bécsben.

A többszörösen átdolgozott támadási parancsot március 12-én adták ki. A parancs bevezető része a terv esetleges elárulásának megakadályozásával foglalkozott. Mivel Hitler úgy döntött, hogy a szövetségesek nem vesznek részt a hadműveletben, a terv — ellentétben a korábbiakkal — csak a feladatban részt vevő német erőkkel foglalkozott. Csak az első hadműveleti zóna (Nyugat-Magyarország a Tiszáig) megszállását szabályozták, a többi zóna megszállását a politikai helyzet alakulásától tették függővé.[53]

A parancs szerint a megszállást — ahogy ezt az 1943. szeptember 30-i tervezetben már javasolták — 4 Budapestre koncentrált támadócsoportnak kell végrehajtani. A parancs részletesen szabályozta a földi, a légierők, a rendőri erők feladatait, magában foglalta a „Trojanisches Pferd" vállalkozás végrehajtását stb. A Magyarországra való beutazást az „X-Tag"[53/a] előtt különleges engedélyhez kötötték. Természetesen az engedély Pfuhlstein tábornok csapatai és a beszivárgó SS személyek részére idejében kiadatott. Jegykiadás utazás céljából csak a „Maiblume" jelszóra volt lehetséges. Kihangsúlyozták a legszigorúbb titoktartás és álcázás betartását. Leszögezte a parancs, hogy „Jeder Diderstand ist rücksichtlos zu brechen. Im übrigen ist jedes Mittel recht, das rasch zu dem erstrebten Ziel führt und eine Bedrohung im Rücken der vormarschierenden Truppen ausschliesst."[54]

Az erők elosztása az alábbiak szerint történt:

A D-ről kiinduló erők a Görögországból idevont XXII. hegyi hdt. főparancsnoksága vezetésével.

a) Harccsoport.
— 92. mot. gránátos ezred,
— 1. „Brandenburg"-i ezred,
— 5. SS rendőrezred,
— 202. pc. osztály,
— 201. SS gránátos dandár.

53 Az első hadműveleti zónán kívül tervbevették a debreceni repülőtér megszállását meglepetésszerű támadással, amennyiben lehetséges, békés megegyezés útján.

Március 19-én hajnalban a repülőtér megszállása minden zökkenő nélkül megtörtént. A légiúton szállított, állig felfegyverzett német csapatok a délelőtt folyamán tüntető felvonulást rendeztek a város főutcáján. (Kun József személyes visszaemlékezése.)

53/a A támadás megindításának időpontja.

54 Kriegstagebuch . . . 221. old. „Minden ellenállást kíméletlenül le kell törni. Egyébként minden eszköz jogos, amely gyorsan a kitűzött célhoz vezet, és kizárja a veszélyt az előnyomuló csapatok hátában."

b) Harccsoport.
— 42. vadász ho.
c) Harccsoport.
— 8. SS lovas ho.

A DNy-ról kiinduló erők, a LXIX. különleges felhasználásra megszervezett hdt. főparancsnokság vezetésével.
— 1. hegyi ho.,
— 367. gyal. ho.,
— a 18. SS pc. gránátos ho. részei.

Az ÉNy-ról kiinduló erők, a nyugati hadszíntérről kivont LVIII. tartalék pc. hdt. főparancsnokságának vezetésével.
— pc. tanhadosztály,
— 16. SS pc. gránátos ho.,
— „Wiking" SS pc. ho. Panther[55] osztálya,
— 997. nehéz tü. osztály.

Az É-ról kiinduló erők,[56] a LXXVIII. különleges felhasználásra megszervezett hdt. főparancsnokság vezetésével.
— a megerősített 1029. mot. gránátos ezred („Grossdeutschland"),
— a megerősített 1030. mot. gránátos ezred („Feldherrnhalle"),
— és a „Brandenburg" ho. riadó ezrede.

A fentieken kívül mind a négy támadócsoporthoz beosztottak műszaki egységeket, gépesített hadianyagot.

A megszállásban részt vevő légierők mennyiségét az alábbiak szerint tervezték:[57]

A DK-i hadműveleti terület légierőinek főparancsnoksága rendelkezésre bocsát
— 2 harci repülőezredet,
— 1 vadászrepülő csoportot,
az Ausztria területén elhelyezett légi és légvédelmi erőkből felhasználásra előirányoztak
— 3 vadász és
— 1 romboló repülőcsoportot, továbbá
— 7 légvédelmi tü. osztályt, valamint
— 60 Ju 52-es szállítórepülőgépet.

A fentiekhez lehet számítani a már korábban magyar repülőtereken állomásozott német repülőerőket.

55 Egy német harckocsitípus elnevezése volt. (Párduc.)
56 Az É-i támadócsoportnak a parancs szerint csak az X—Tag-ot .a támadás megindításának időpontja.) követő 12.00 órakor kellett megindulnia.
57 Nem tudjuk megadni számszerűen a gépek mennyiségét, mivel nem állnak rendelkezésre a légierők korabeli szervezését tartalmazó segédletek.

A hadműveleti paranccsal egyidejűleg kiadásra került az ún. „Besondere Anordnungen Nr. 1"[58] elnevezésű utasítás, amely szabályozta a katonai megszállással kapcsolatban végrehajtandó különleges feladatokat. Ezek egyrészt politikai, másrészt gazdasági jellegűek voltak. A gazdasági életbe való közvetlen beavatkozást megtiltották. Lefoglalásokat csak ezredparancsnokok, városparancsnokok és rendőrségi fórumok rendelhették el. Intézkedés történt arra vonatkozóan, hogy a mezőgazdaság, olajipar, hadiipar, a bányászat folyamatos termelésében lehetőleg ne következzék be fennakadás.

A „Besondere Anordnungen" egyik melléklete a magyar hadsereggel szemben követendő eljárás irányvonalait tartalmazta. Eszerint arra kellett törekedni, hogy a magyar hadsereg jó részét megnyerjék a háború tovább folytatásához. A saját csapatok biztonsága érdekében azonban szükségesnek tartották a magyar hadsereg katonáinak körleteikben és laktanyáikban való együtt-tartását, lefegyverzését és amennyiben nem lennének felhasználhatók, elbocsátását.

A katonai közigazgatás irányításával Both tábornokot[59] bízták meg. Törzsének alárendeltek 2 tábori parancsnokságot és 19 helységparancsnokságot. Gondoskodás történt a várható zsákmányszerzés előfeltételeinek biztosításáról is. A feladat ellátását Stahl tábornok hatáskörébe utalták, aki közvetlenül Foertsch tábornok törzséhez nyert beosztást. Rendelkezésére bocsátottak egy technikai és két tábori csendőr zászlóaljat. Gépjárművek zsákmányolásának keresztülvitelével a WFM[60] főnökének egy különleges meghatalmazottját bízták meg.

A zsákmányszerzéssel kapcsolatban alapvető elvként szögezték le, hogy csak a magyar hadsereg tulajdonát képező anyagok jöhetnek számításba. Természetesen a fasiszta Németországnak az volt az érdeke, hogy a magyar gazdasági életben ne következzék be a megszállás kapcsán komoly zökkenő. A megszállás egyik fő célkitűzése a magyar népgazdaságnak teljes egészében a Német Birodalom háborús érdekeinek alárendelése volt.

Elkészültek a megfelelő utasítások a megszállással kapcsolatosan folytatandó propagandatevékenységről. Megfogalmazták a magyar néphez és a hadsereghez intézendő felhívás első

58 „Különleges rendelkezések Nr. 1."

59 Both tábornok a keleti fronton harcoló északi hadseregcsoport mögöttes területének volt a főparancsnoka, ahol szintén a katonai közigazgatás irányítója volt.

60 Wehrmacht—Kraftfahrtwesen. (A német haderő gépkocsi ügyeinek vezető szerve.)

változatát. Tervbe vették a magyar rádió épületének megszállását olyan módon, hogy a rádióprogram megszakítására ne kerüljön sor. A fasiszta módszerekre jellemző az alábbi elgondolás, amelyet a német katonai vezetés szintén a propagandatevékenység közé sorolt. Elhatározták egy ún. „propagandarepülést" — elsősorban a főváros fölött —, a magyar közvélemény befolyásolására, illetve megfélemlítésére. A WFStab erre a célra 100 repülőgépet irányzott elő. Hitler ezzel a mennyiséggel nem volt megelégedve. Ezért a „propagandarepülésben" részt vevő repülők számát 250-re emelték.

A német katonai vezetés alapos, minden részletre kiterjedő munkát végzett. Számításba vettek minden lehetőséget és ezekre kidolgozták a megfelelő ellenintézkedést. Feltételezték, hogy a „Margarethe"-terv végrehajtása következtében átmenetileg csökkenni fognak a Romániából érkező olajszállítmányok. Ezért intézkedés történt a szállítmányok átirányítására, vagy Romániában való ideiglenes visszatartására. A WAFStab ezen intézkedések végrehajtására egy alezredest vezényelt Bukarestbe. Számoltak azzal, hogy a megszálló hadművelet végrehajtása átmeneti zavarokat okozhat az A és D-i hadseregcsoportok ellátásában. Ezért utasították a DK-i hadműveleti terület főparancsnokságát, rendezkedjék be a csapatok ellátását illetően úgy, hogy minden átmenő forgalom a szovjet—német arcvonal déli szárnyának rendelkezésére álljon. Ennek fontos feltétele volt a jugoszláv partizánok által különösen veszélyeztetett Agram—Belgrad-i vasútvonal fokozottabb biztosítása.

Az előkészületek kapcsán mérlegre tették egy esetleges magyar fegyveres ellenállás kilátásait és annak mértékét. Egy március 10-i összeállítás[61] részletezi az anyaországban és a keleti arcvonalon levő magyar katonai erők helyzetét, mennyiségét. Megállapították, hogy „Die Kampfkraft der Verbände ist beschränk, die Ausbildung noch nicht abgeschlossen, das Material unvollständig. Die Bewaffnung ist nur zum Teil als modern zu bezeichnen (die Div.-en haben keine schwere Pak.)."[62] Számoltak azzal, hogy a magyar politikai és katonai vezetés a folyamatban levő német hadmozdulatok valódi céljáról tiszta képet nyer. Egy gyors ütemű, egységes ellenállás megszervezésére azonban nem tartották képesnek a magyar vezetést. Ezért csak kisebb, helyi jellegű ellenállási kísérletekkel számoltak.

61 Kriegstagebuch . . . 214. old.

62 Uo. „A kötelékek hadrafoghatósága korlátozott, kiképzésük még nincs befejezve, felszerelésük nem kielégítő. A fegyverzet csak részben modern." (A ho-ok nincsenek felfegyverezve nehéz páncéltörő ágyúkkal.)

A magyar katonai felderítő és elhárító szolgálat a második világháború folyamán elismerten jól működött. A megszállás lehetőségéről és ennek érdekében foganatosított katonai előkészületekről az illetékes magyar fórumok március 19-ét megelőzően kb. négy héttel korábban tudomást szereztek.[63] A német csapatmozdulatokról beérkező hírek úgy a katonai, mint a kormánykörökben nagy feltűnést keltettek. Megkezdődtek a kérdésről a tanácskozások. A magyar vezető körök — a kézzel fogható bizonyítékok ellenére — nem akartak hitelt adni a megszállással fenyegető híreknek. Legalábbis ez tűnik ki több katonai és politikai vezetőszemélyiségnek a háború után tett vallomásából. Ezzel a magatartásával a magyar politikai katonai vezetés, ítélőképességének korlátoltságáról tett tanúbizonyságot. Ezt a „naivitást" — következményeit tekintve — nem lehet másként értékelni, csak mint a magyar néppel szemben elkövetett súlyos politikai felelőtlenséget. Csupán annyi történt, hogy a vezérkari főnök helyettese március 13-án magához kérette Fuetterer vezérőrnagyot, a budapesti német követség légügyi attaséját és felvilágosításokat kért a német csapatmozdulatok célját illetően. A katonai attasét éppen ezen a napon rendelték Bécsbe, hogy négy nappal később, március 17-én beavassák a napirenden lévő „Margarethe I"-tervbe. Távollétében a légügyi attasé helyettesítette. A magyar vezérkar főnökének helyettese közölte Fuettererrel, a vezérkarnak tudomása van arról, hogy az elmúlt öt nap alatt 40—50 katonai szállítmány kirakodására került sor Wiener-Neustadt-Eisenstadt térségében. Német tisztek és vasúti alkalmazottak kijelentették, hogy a katonai szállítmányok Magyarország megszállása céljából érkeztek a megnevezett körzetbe. Fuetterer vezérőrnagy csodálkozásának adott kifejezést a kérdést illetően. Azt válaszolta, hogy előtte ismeretlenek ezek a tények és hogy utasításokat kér fölöttes hatóságától a kérdéssel kapcsolatban. A válasz csak 24 óra elteltével érkezett meg. A hadosztályokat, — hangzott a magyarázat — azért helyezték ebbe a térségbe, hogy a páncélos csapatok főfelügyelőjének irányításával gyakorlaton vegyenek részt. Fuetterer március 15-én jelentette, „... dass er diese Mitteilung dem Stellv. Chef des ung. Gen. Stabs übermittelt habe, der sichtlich beeindruckt gewesen sei und betont habe, der Gen. Stab sei nicht beunruhigt gewesen, sondern die zivilen Stellen, die fortwährend Aufklärung verlangten."[64] Ez a

[64] Kriegstagebuch ... 225. old. „... hogy a közleményt átadta a magyar vezérkari főnök helyettesének, akire ez láthatóan hatást gyakorolt és hangsúlyozta, hogy a vezérkar nem volt nyugtalan, hanem a civil fórumok, amelyek állandóan felvilágosítást követeltek."

[63] HIL. A magyar békeelőkészítő bizottság katonai iratai. VIII/3.

közlés jellemző képet nyújt a legfelsőbb magyar katonai vezetés és személy szerint a vkf. helyettesének felelőtlen magatartásáról. Dietrich von Jagow német követ szintén megjelent Ghiczy külügyminiszternél és a „megsértettet adva kijelentette, hogyan lehet ilyet feltételezni komolyan és a legmagasabb katonai köröknek, hogy Németország Magyarország katonai megszállására készül".[65]

A magyar legfelsőbb vezetés, helyt adva a német válasznak, nem tett semmiféle előzetes intézkedést a német katonai megszállás feltartóztatására, annak ellenére, hogy a beérkező hírek alapján egyre világosabban kirajzolódott Németország valódi szándéka. Teltek a napok, közeledett március 19-e. Az ország védtelenül, kiszolgáltatva nézett a német katonai agresszió elé.

*

Miközben teljes erővel folyamatban voltak a német katonai előkészületek, március 15-én délelőtt egy megbeszélésre került sor Hitler, a birodalmi külügyminiszter és az SS birodalmi vezetője között Klessheimben. Az itt született döntés lényegesen befolyásolta Magyarország megszállásának körülményeit, úgy katonai, mint politikai vonatkozásban. A megbeszélésen megvitatták a német biztonsági hivatal DK-i referense által összeállított memorandumot, amely az eddigi elképzelésektől eltérő módozatot javasolt a „Margarethe I"-terv végrehajtásával kapcsolatosan.[66] Érdemes megjegyezni, hogy sem Himmler, sem Ribbentrop nem volt hajlandó a tervezetet Hitlerhez továbbítani, mivel az nem egyezett az eddigi elgondolásokkal.[67] Meglehetősen későn vállalta Walter Hewel nagykövet — aki összekötő szolgálatot teljesített a főhadiszállás és a német Külügyminisztérium között — a tervezet eljuttatását Hitlerhez.

A memorandum, amely minden lényeges pontban dr. Veesenmayer[68] javaslatait vette figyelembe, elvetette a „katonai intervenciót", az alábbiakra hivatkozva:

68 Dr. Veesenmayer a német Külügyminisztérium megbízásából 1943-ban — legálisan mint a Standard-gyár igazgatója — Magyarországon tartózkodott. Állandó kapcsolatot tartott fenn a magyar szélsőjobboldali politikusokkal. Tevékenysége feltűnt a magyar szerveknek, ezért Keresztes-Fischer belügyminiszter elrendelte megfigyelését. 1943 decemberében Horthy személyes közbelépésére kiutasították. Dr. Veesenmayer magyarországi tapasztalatairól készített jelentését Ribbentrop Hitlerhez továbbította. Hitler később személyesen is fogadta.

65 HIL. A magyar békeelőkészítő bizottság katonai iratai. VII/38.

66 Magyarország és a második világháború, 447—451. old. Lásd továbbá forráskritikai magyarázatokkal: Zsigmond László: Két dátum, Történelmi Szemle 1948/1—2. sz. 205—210. old.

67 Lásd erre vonatkozóan: *Walter Hagen: Die geheime Front* című könyvét. 345. old.

— a „katonai intervenció" esetleg egy ellenállási, védelmi front létrehozását váltaná ki Magyarországon;

— nem lehetne kormányt alakítani, legfeljebb megvásárolt személyekből;

— Horthy azonnal lemondana;

— katonai, politikai és gazdasági káosz keletkezne, partizánharc ütné fel a fejét, ami nagy német katonai erőket kötne le.

Ezért a memorandum az ún. „evolúciós" utat javasolta. Horthyval tárgyalni kell és megszerezni beleegyezését ahhoz, hogy Magyarországot a német csapatok ellenállás nélkül szállják meg és államcsínyszerűen új, németbarát kormányt alakítsanak. Tehát Horthy helyénmaradása által „törvényes" keretet kell biztosítani a német megszállásnak.

A memorandum helyesen tapintott rá a magyar uralkodó osztályok gyengéjére az alábbiakban: „... azt gondolom, hogy éppen a közelebb nyomuló bolsevizmus a felső rétegeknek a velünk szemben legellenségesebb erőit is — elveszítvén hitüket az angol segítség lehetőségében és a még nagyobb bolsevista veszélytől való félelmükben — hamarosan éretté teszi a tárgyalásra."[69] A hitleri vezetés jól számított. Horthy és a legfelsőbb katonai vezetés hajlandó volt tárgyalni és ezt követően megkötni a szégyenteljes alkut.

Hitler és szűkebb köre egyetértett a memorandumban foglaltakkal. Elhatározták, hogy meghívják a magyar kormányzót március 18-ra Klessheimbe. Hitler a március 16-i déli helyzetmegbeszélés alkalmával már közölhette, hogy Horthy elfogadta a meghívást. Aznap este pedig Ribbentrop külügyminiszter benyújtotta Hitlerhez dr. Veesenmayer magyarországi birodalmi megbízottá való kinevezéséről szóló okmányt.[70]

A WFStab március 17-én összeállította azokat a katonai követeléseket, amelyeket az újjáalakítandó magyar kormánynak át fognak adni. Ezek a követelések a következők voltak:[71]

1. A katonai vezető posztokra németbarát tiszteket kell helyezni.

69 Magyarország és a második világháború, 448. old.

70 A német titkosszolgálatnak Edmund Glaise von Horstenau tábornok volt a jelöltje, aki ebben az időben egy Agramban állomásozó német törzs parancsnoka volt. A két világháború között osztrák hadügyminiszter, egyidőben pedig az osztrák Kriegsardiv parancsnoka volt. Az indokolásban az állott, hogy Glaise jól ismeri a magyar viszonyokat, és ezenkívül személyes barátság fűzi a kormányzóhoz. Glaise 1946-ban öngyilkosságot követett el Nürnbergben. (Walter Hagen i. m. 347—348. old.)

71 Kriegstagenbuch ... 228. old.

2. A magyar hadsereg szervezése és bevetése az OKW útmutatása alapján történjék.

3. A keleti fronton levő magyar megszálló erők alárendelése a német hadseregcsoportoknak és hadseregeknek.

4. A Lembergben levő magyar hadseregparancsnokság megszüntetése.

5. A román—magyar határon minden katonai előkészület azonnali leállítása és az ott bevetett erőknek a kivonása.

6. 4—5 megbízható, teljes harcértékű magyar ho. felállítása, német támogatással.

7. A hadrafogható és munkaképes lakosság számbavétele és további magyar harcoló és biztosító kötelékek felállítása a keleti fronton — adott esetben Franciaországban és Istriában — való felhasználás céljából.

8. A hadiüzemek termelésének fokozása és ennek megfelelően a hadfelszerelési, nyersolaj és a mezőgazdasági export növelése.

9. A megnövekedett szállítási kötelezettségek megbízható teljesítése.

A fenti összeállítás magába foglalta mindazt, ami az ország élő és anyagi erőinek teljes egészében a Német Birodalom szolgálatába való állítását jelentette.

Időközben a katonai előkészületek a meghatározott mederben tovább folytatódtak. Az új elgondolásoknak megfelelően csupán néhány előzetes intézkedésen eszközöltek változtatásokat. Így a magyar néphez intézendő felhívás tervezetébe belefoglalták a harc további folytatására való felszólítást. Számítva Horthy kormányzó megnyerésére, a magyar hadsereg tagjaival szemben követendő eljárás irányvonalait az új helyzetnek megfelelően kiegészítették, illetve módosították. A módosítás szerint, „... sollten die eine feindliche Haltung einnehmenden ungar. Soldaten als »ungarische Militärinternierte« zum Arbeitseinsatz ins Reich abbefördert werden; anderseits wurde die Einstellung ungarischer Hilfswilliger vorgesehen."[72]

A német Külügyminisztérium március 17-én engedélyt kapott a bukaresti és pozsonyi német követek tájékoztatására. A követek feladatul kapták, „... sich sofort zum Marschall Antonescu bzw. zum Präsidenten Tiso zu begeben und den Entschluss des Führers, ab 19. 3. 3.00 Uhr Ungarn vorübergehend

72 »... azokat a magyar katonákat, akik ellenséges magatartást tanúsítanak, mint „katonai internáltakat", munkaszolgálatra Németországba kell szállítani; másrészt tervbevették magyar segédszolgálatos egységek felállítását..« (Kriegstagenbuch ... « 229. old.)

durch deutsche Truppen und Polizeikräfte zu besetzen, mitzuteilen; er solle ferner die Verhütung von Grenzzwischenfällen erbitten".[73] Ugyanakkor utasították a román hadsereg főparancsnoksága mellé és a szlovák Honvédelmi Minisztériumba kirendelt német tábornokokat, hogy a követeket kísérjék el Tiso elnökhöz, illetve Antonescu marsallhoz és támogassák őket küldetésükben.

Az előkészületeket eddig lényegében senki és semmi nem zavarta meg. Csupán március 17-én este érkezett jelentés arról, hogy Újvidéktől északra 25 km-re vasútrobbantás történt, amelyet német hatóságok feltételezése szerint horvát vagy magyar kommunisták hajtottak végre. A robbanás következtében a „Trojanisches Pferd"-vállalkozásnak ezen a szakaszon tervezett csapatszállítását más vonalra kellett átirányítani.

*

Horthy és a kormány több tagja március 15-én este az Operaházban rendezett díszünnepségen vettek részt. Az előadás után, este 11.00 órakor jelentették a kormányzónak, hogy Jagow német követ sürgős audienciát kér.[74] Jagow röviddel ezután megjelent és tolmácsolta Hitler meghívását a Salzburg mellett fekvő klessheimi kastélyban történő találkozóra. A megbeszélés tárgyára utalva közölte, hogy Hitler gyengélkedett az utóbbi időben és ezért nem tudott válaszolni a kormányzó legutóbbi levelére, melyben a keleti arcvonalon levő magyar hadosztályok visszavonását kérte. Megjegyzendő, hogy erről — ahogy várható volt — szó sem esett a megbeszélésen.

Horthy másnap magához kérette Kállay miniszterelnököt, Ghiczy külügyminisztert, Csatay honvédelmi minisztert és Szombathelyi vebérkari főnököt, hogy tanácsukat kérje a meghívás elfogadását illetően. Kállay és Csatay azt tanácsolták, hogy ne menjen.[75] A kormányzó azonban a külügyminiszter és a vezérkari főnök javaslatára úgy döntött, hogy elfogadja a meghívást.

A kormányzó március 18-án reggel — a kíséretében levő Csatay honvédelmi miniszterrel, Szombathelyi vezérkari főnökkel, Ghiczy külügyminiszterrel és Fuetterer német légügyi attaséval — megérkezett Klessheimbe. Röviddel ezután megkez-

73 „. . . . keressék fel azonnal Antonescu marsallt, illetve Tiso elnököt és közöljék Hitler döntését, hogy német csapatok és rendőrségi erők március 19-én 04.00 órai kezdettel átmenetileg megszállják Magyarországot; kérjék továbbá a határincidensek megakadályozását." (Kriegstagenbuch . . . 229. old.)

74 HIL. A magyar békeelőkészítő bizottság katonai iratai. VII/38.

75 Uo.

dődött a megbeszélés, amely a rendelkezésre álló források szerint feszült légkörben folyt le.[76] Német részről jelen volt a megbeszélésen Hitleren kívül a WFStab helyettes főnöke, a német haderő főparancsnoka, a hadsereg vezérkari főnöke, a birodalmi külügyminiszter, az SS birodalmi vezére és számos vezető személyiség.

Hitler kendőzetlenül Horthy elé tárta kifogásait a magyar helyzettel szemben és közölte, hogy német csapatok megszállják az országot. Felszólította Horthyt, adja ehhez beleegyezését. A kormányzót meglepte az ultimátumszerű felszólítás. Tiltakozott a német terv ellen és kilátásba helyezte lemondását a német megszállás esetére. Éles szóváltásokra került sor Hitler és Horthy között, amelyek következtében a tárgyalás többször félbeszakadt. Este 20.00 órakor — Szombathelyi vezérkari főnök közvetítésével — került sor az utolsó megbeszélésre a partnerek között. Ez alkalommal létrejött a megegyezés. Horthy beleegyezését adta az ország megszállásába. A kormányzó erről a március 19-én 12.00 órakor tartott koronatanácsi ülésen nem számolt be, de ennek megtörténtét több tény világosan bizonyítja. A fentebb említett utolsó megbeszélésről az itt idézett Kriegstagebuchban a következő áll: „Nach dieser Rücksprache erklärte er, dass er jetzt die Absichten des Führers voll und ganz verstanden habe und daher seinen Forderungen entsprechen wolle."[77] Ezenkívül Ribbentrop német külügyminiszter a nürnbergi per során tett tanúvallomásában kijelentette, hogy: „A német csapatok akkor Horthy egyetértésével vonultak be."[78] Walter Hagen az utolsó megbeszélésről a következőket írja: „Es gelang Hitler schliesslich sogar, Horthy von der Notwendigkeit des Einmarsches deutscher Truppenverbände in Ungarn zu überzeugen. Selbst die Bestellung eines Höheren SS- und Polizeiführers in Ungarn und die damit verbundene Heranziehung deutscher Polizeieinheiten gestand der Reichverweser nach längeren Zögern zu."[79]

Meg kell állapítanunk, hogy Horthyt és kíséretét Hitler kész tények elé állította. Még folyamatban voltak a tárgyalá-

[76] Magyarország és a második világháború című kötet 169—170. számú dokumentumai. Horthy M. i. m. 250—255. old., Kriegstagebuch . . . 230. old.

[77] „Ezután a megbeszélés után kijelentette, hogy most már Hitler terveit teljes egészében megértette, ezért a vele szemben támasztott követeléseknek meg akar felelni." (Kriegstagebuch . . . 230. old.)

[78] Magyarország és a második világháború, 460—464. old.

[79] „Sőt, végül sikerült Hitlernek Horthyt a német csapatok Magyarországra való bevonulásának szükségességéről meggyőzni. Hosszabb vonakodás után beleegyezett a kormányzó még abba is, hogy egy magasabb rangú SS- és rendőrfőnököt Magyarországra küldjenek és vele együtt német rendőrségi egységeket. (Walter Hagen i. m. 347. old.)

sok, amikor a „Margarethe I"-terv keretébe tartozó „Trojanisches Pferd" fedőnevű vállalkozás végrehajtása a tervnek megfelelően megkezdődött.[80] Ez a tény azonban nem menti Horthyt, aki — engedve a német nyomásnak — néhány órás huzavona után odaadta a nevét, hogy ezzel, úgymond, „törvényes" keretet biztosítson Magyarország német katonai megszállásához.

A megbeszélés zavart és feszült légkörét bizonyítja, hogy az nem úgy fejeződött be, ahogy általában magas szintű politikai megbeszélések szoktak. A kormányzó kíséretével együtt 21.00 óra körül vonatra szállt, anélkül, hogy a két aláírásra előkészített okmány aláírása megtörtént volna. Az egyik okmány a magyar kormánnyal szemben támasztott német politikai követeléseket tartalmazta és a következő pontokat foglalta magába:[81]

1. Magyarországon a német birodalmi kormánnyal egyetértésben új kormányt kell alakítani, amely biztosítékot nyújt arra, hogy az ország a végső győzelemig részt vesz a szövetséges európai hatalmak oldalán a háborúban és ennek a célnak rendeli alá az ország élő és anyagi erőit. Miniszterelnöknek Imrédyt, hadügyminiszternek Rácz tábornokot javasolják. A többi civil és katonai vezető posztokat szintén a birodalmi kormánnyal egyetértésben kell betölteni.

2. Az új kormány feladatai megvalósításának segítésére, továbbá az országnak a külső ellenség ellen való védelme érdekében, német csapatok fognak az országba érkezni.

3. Az új magyar kormány a birodalmi kormánnyal legszorosabb egyetértésben fogja feladatait végrehajtani. Ennek megkönnyítése érdekében Hitler egy különleges meghatalmazással felruházott követet nevezett ki, aki egyúttal a „Magyarország német birodalmi meghatalmazottja" címet is viseli.

4. A magyar hadsereg felhasználása a folyó háborúban a német hadsereg főparancsnokságának irányvonalai szerint fog történni.

5. A kormányzó közvetlenül a német csapatok bevonulása előtt proklamációt fog kibocsátani a magyar néphez, amelyben tudtul adja az új kormány megalakítását és felhívja a magyar népet és hatóságokat, hogy a német csapatokat barátságosan fogadják, támogassák intézkedéseit. Egyidejűleg a kormányzó a hadsereg részére is megfelelő parancsokat fog kiadni.

80 Kriegstagebuch . . . 230. old.
81 Uo. 230—231. old.

A másik okmány a katonai követeléseket foglalta össze, szintén öt pontban. Ezek lényegében megegyeztek azokkal a követelésekkel, amelyeket a WFStab már korábban lefektetett. Ezeknek ismertetésére az előbbiek folyamán már kitértünk.

Az a tény, hogy ezek az okmányok nem kerültek aláírásra, a gyakorlatban csak formális hibának bizonyult. Az okmányokban lefektetett, lényegbe vágó követelések teljesítése aláírás nélkül is megtörtént a megszállást követően.

A magyar kormánykörök 18-án délután kapták az első hírt Klessheimből.[82] Ghiczy külügyminiszter ugyanis elutazása előtt megállapodott Szentmiklóssy külügyminiszterhelyettessel néhány rejtjeles mondatban. Az egyik így hangzott: „Kérem, tudassa feleségemmel, hogy jól vagyok." Valódi értelme ez volt: „Katonai megszállástól kell tartani."[83] A belügyminiszter szombaton éjfélkor kapott értesítést arról, hogy megszálló német csapatok lépték át a határt. Feltehetően 19-én, az éjfél utáni órákban érkezett meg Szombathelyi vezérkari főnök sürgönye arról, hogy a kormányzó parancsára nem szabad a német csapatoknak ellenállni.[84] Ekkor már együtt volt a miniszterelnökségen a kormány több tagja és néhány katonai vezető személyiség, mint pl. a honvédelmi miniszter szárnysegéde, Kéry Kálmán ezds. és Pogány Imre ezds. A hajnali órákban megérkezett Bajnóczy József vezérezredes, a vkf. helyettese, Náday István és Beregffy (Berger) Károly vezérezredesek, hadseregparancsnokok.[85]

Kállay miniszterelnök megbeszélést folytatott Bajnóczy vezérezredessel a katonai ellenállás lehetőségéről.[86] A megbeszélésbe bevonták Magyarossy altábornagyot, a légierők parancsnokát és helyettesét, Hellebronth vezérőrnagyot. Kállay érdeklődött a Debrecenbe való repülés lehetőségéről.[87] Hellebronth kijelentette, hogy a budapesti repülőterek éjjeli felszállásra nincsenek berendezkedve, reggel pedig erre már nem lesz szükség, mivel a repülőtereket a németek birtokba veszik. Kállay miniszterelnök, miután telefonon személyesen is érintkezésbe lépett a kormányzóval, az ellenállás gondolatát elvetette.

82 HIL. A magyar békeelőkészítő bizottság katonai iratai. VII/38.
83 *Nicholas Kallay: Hungarian premier*, New York, 1954. 420. old.
84 A magyar békeelőkészítő bizottság katonai iratai. VII/15.
85 Uo. VII/38.
86 Czebe Jenő—Pethő Tibor: Magyarország a második világháborúban, Budapest, 1946. 40—41. old.
87 Kállay feltehetően arra gondolt, hogy az ország keleti részében elhelyezett katonai erőkkel — amelyek közül két hadosztály mozgósítva volt —, katonai ellenállást szervez.

Vidéki vviszonylatban is felmerült az ellenállás gondolata. A VI. hdt. parancsnoka, Farkas Ferenc altbgy., továbbá a IX. hadt. parancsnoka, Veres Lajos altbgy. elhatározták hadtesteik mozgósítását.[88] Csatlakozásra szólították fel Vattay altbgy.-t is. Miután azonban kézhez kapták a vezérkari főnök tiltó parancsát, elálltak szándékuktól. Megjegyzendő, hogy az ország keleti felében elhelyezett katonai erők ellenállása megszervezésének még ebben a helyzetben is megvolt az objektív lehetősége, mivel a hitleri vezetés az ország megszállását csak a Tisza vonaláig tervezte. A Tiszántúlon csak a debreceni repülőtér birtokbavétele szerepelt. Más kérdés, hogy az általános katonapolitikai helyzetet figyelembe véve, egy ilyen későn indított ellenállás nem kecsegtetett volna döntő katonai sikerrel, viszont nagy politikai és erkölcsi jelentőséggel bírt volna.

Miután Horthy és kísérete elhagyta Klessheimet, a német katonai vezetés — a tárgyalások eredményeire támaszkodva — néhány javaslatot terjesztett Hitler elé a megszállással kapcsolatosan.[89] Javasolta a WFStab, hogy tekintsenek el a tervezett röplapok ledobásától, az ún. „propagandarepülés" végrehajtásától, a vár és a citadella katonai megszállásától. Egy díszőrség felvonultatását a várba azonban szükségesnek tartotta, valamint azt, hogy Pfuhlstein tábornok csapatai („Trojanische Pferd"-vállalkozás) békésen közelítsék meg a fővárost. A magyar hadseregre vonatkozóan javasolták, hogy az egységeket egyelőre a kaszárnyákban kell tartani, de nem kell lefegyverezni. A fegyverkészleteket a raktárakban kell őrizni és lehetőleg érintetlenül hagyni, mivel azok már közös tulajdonnak számítanak. Javasolták továbbá, hogy a kormányzó vonatát ne tartóztassák fel a határon. Az új helyzet lehetővé tette a tervezett német megszálló erők bizonyos mérvű csökkentését is, amelyre szintén konkrét javaslatot tett a WFStab. Hitler a javaslatokkal egyetértett és azok keresztülviteléhez hozzájárult.

Foertsch tábornokot távbeszélőn keresztül este 09.00 óra körül értesítették. A megszállás irányításában részt vevő többi katonai fórum részére március 19-én 01.25 órakor adták ki táviratilag a végrehajtandó változtatásokról szóló utasítást. Közölték, hogy Horthy magáévá tette a német követeléseket, azonban délelőttnél előbb nem várható, hogy a kormányzó a megegyezés értelmében a szükséges utasításokat kiadja a hadsereg részére, ezért a katonai megszállás a folyamatba tett változtatások figyelembevételével végrehajtandó.

[88] HIL. A magyar békeelőkészítő bizottság katonai iratai. VII/18.
[89] Kriegstagebuch . . . 231—232. old.

A „Besondere Anordnungen" egyes pontjait is megváltoztatták. Felfüggesztették a katonai parancsnokságoknak a lefoglalásokra vonatkozó jogát. Amíg a magyar vezérkarral nem jön létre megegyezés a német hadsereg fenntartásával kapcsolatos fizetési feltételekben, addig német vagy magyar fizetési eszközöket kell fölhasználni és a kötelezettségeket készpénzben teljesíteni. Még egyszer kiemelték, hogy semmilyen német hatóságnak, parancsnokságnak nincs joga a német birodalmi megbízott, vagy az OB Südost tudta nélkül a magyar gazdasági életbe és a közigazgatásba beleavatkozni. Változtatásokat eszközöltek a „Besondere Anordnungen" propaganda irányelvein is. Elrendelték, hogy német részről ne folytassanak aktív propagandatevékenységet sem a lakosság, sem a hadseregen belül, csupán élénk szóbeli propaganda vitelét kell szorgalmazni. Azt a korábbi elgondolást, hogy a magyar sajtófórumokhoz és a rádióhoz tanácsadás céljából német összekötő tiszteket küldenek, szintén elejtették.

19-én kora hajnalban 02.00—04.00 óra között értesítették a Pozsonyban ás Bukarestben székelő német tábornokokat a küszöbönálló német megszállásról. Ez az értesítés már tükrözte a Horthy és Hitler között létrejött megállapodást. Ellentétben a március 17-i értesítéssel, itt csupán Magyarország egyes részeinek katonai megszállásáról esett szó, a legfontosabb összekötő vonalak biztosítása céljából.[90]

A klessheimi találkozó utáni órákban kapott utasítást a budapesti német katonai attasé, hogy sürgősen tegyen javaslatot arra vonatkozóan, kik azok a németbarát magyar tisztek, akiket a vezérkar és a Honvédelmi Minisztérium és a csapatok vezető poszjaira lehetne helyezni. Másnap, március 19-én Greiffenberg tábornok meg is küldte ez irányú javaslatát.[91]

*

Március 18-án, nem sokkal 19.00 óra után, megkezdődtek a „Margarethe I" végrehajtását előkészítő katonai akciók. A német megszálló erők zöme március 19-én hajnalban, 04.00

90 »... Besetzung von Teilen des ungar. Begietes durch deutsche Truppen „zur Sicherung der Wichtigsten Verbindungslinien..."« (Kriegstagebuch... 232. old.)

91 A Kriegstagenbuch nem közli a javaslatba hozott magyar tisztek neveit. Jegyzetben ez áll: „Da ich nicht weiss, ob die hier Angeführten noch am Leben sind und der Wortlaut ihnen oder ihren Angehörigen schaden könnte, ersetze ich die folgenden drei Reihen durch Punkte." (Mivel nem tudom, hogy az itt felsoroltak még életben vannak-e és esetleg neveik nyilvánosságra hozása nekik és hozzátartozóiknak nem okozhat-e kellemetlenséget, a következő három sort kipontozom.)

órakor lépte át a határt a március 12-én kiadott utasításoknak megfelelően. Belgrád D-i térségéből kiindulva 3 ho., Zágráb térségéből ÉK-i irányban 2 ho., Bécs térségéből K-i irányban 1 pc. ho. és 1 pc. gránátos ho., Krakkó térségéből kiindulva 12.00 órától kezdődően különböző kötelékekben 1 mot. gyal. ho. nyomult az ország területére. Ehhez kell számítanunk a „Trojanisches Pferd"-vállalkozásban részt vett erőket, SD kötelékeket és repülőerőket. Így Magyarország megszállásában részt vett német erőket kb. 9 hadosztályra lehet becsülni. A csapatok beözönlése zökkenőmentesen történt. „Widerstand wurde nirgends geleistet. Die ungar. Wehrmacht war in diesen Sinne angewiesen; zum Teil erklärte sie sich für den Anschluss an die deutsche Wehrmacht."[92] A német közlés szerint egyedül az újvidéki helyőrséget kellett lefegyverezni, mivel az nem kapott idejében utasítást a megszálló német csapatok megjelenése esetére.[93] Magyar forrásokból ismert, hogy a riadóztatott dunántúli helyőrségek közül Sopronban, Győrött, Székesfehérvárott, a budaőrsi repülőtéren és még néhány kisebb helyen voltak ellenállási kísérletek, amelyet azonban csírájában elfojtottak a megszálló csapatok.[94] A kiadott utasítástól eltérően néhány harckocsi a Pfuhlstein-csoportból befutott Budapest területére is, egészen az Apponyi térig.[95] Bajnóczi vezérezredes, a vkf. helyettese felhívta az ügyben a német katonai attasét, akinek közbenjárására a harckocsikat visszavonták.

A kora reggeli órákban Pfuhlstein csapatainak egy különítménye letartóztatta a Badoglio-kormány követségének személyzetét, családtagjaikkal együtt. A letartóztatottak között volt gróf Voli tábornok, olasz követen kívül még 11 tiszt. Ezzel egyidőben a német rendőrségi közegek szintén megkezdték a letartóztatásokat és a magyar közbiztonsági szervek épületeinek megszállását. A Rendőrfőkapitányság épületének megszállásáról és a rendőrség politikai osztálya néhány tagjának letartóztatásáról Szélesi Jenő közölt részleteket.[96] Mielőtt a németek megérkeztek volna, dr. Sombor főkapitányhelyettes utasítást adott a nácik és a Volksbund elleni nyomozási akták megsemmisítésére, amelyet később Hain Péter elárult a németeknek.

92 „Seholsem álltak ellen. A magyar hadsereget ilyen értelemben utasították; részben kinyilvánították csatlakozásukat a német haderőhöz." (Kriegstagebuch . . . 234. old.)

93 Uo.

94 Tóth Sándor: Magyar katonák a hitleri fasizmus ellen, Hadtörténelmi Közlemények 1957/1—2. sz. 104. old.

95 HIL. A magyar békeelőkészítő bizottság katonai iratai. VII. 13.

96 Szélesi Jenő: Hitler döntött . . . Szerző kiadása 1959. 123—123. old. Szélesi Jenő a Budapesti Főkapitányság politikai osztályán az egyik detektívcsoport vezetője volt 1944. március 21-ig.

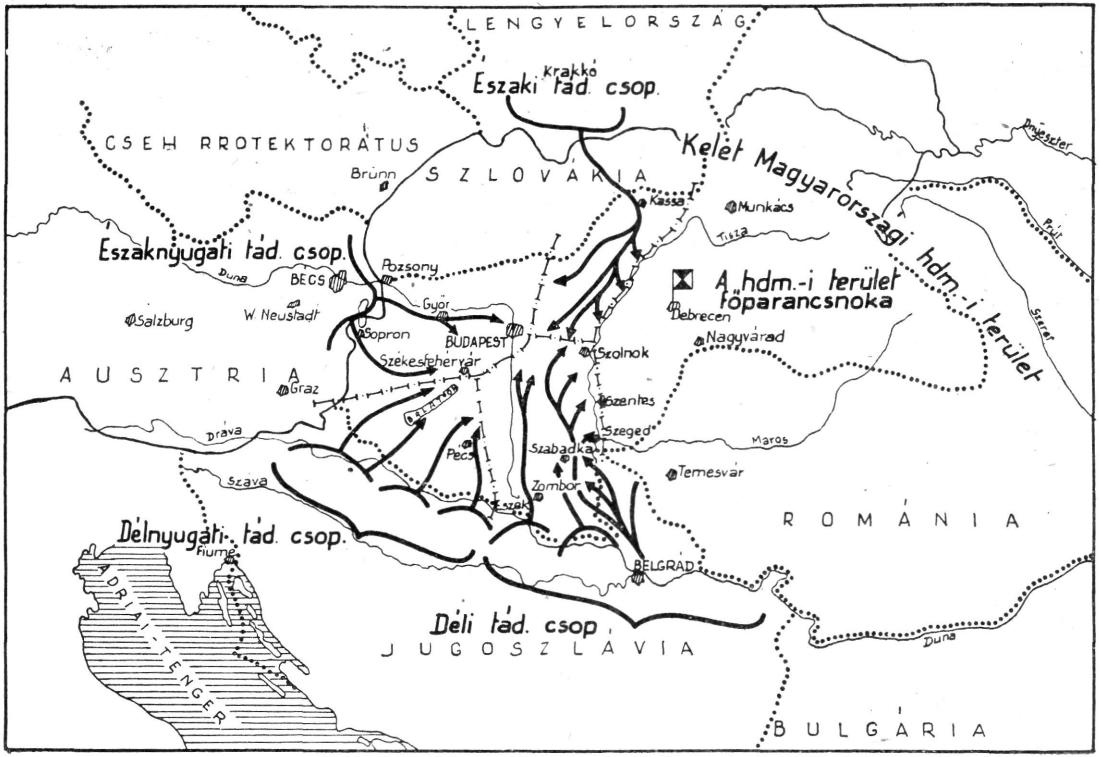

Magyarország német katonai megszállásának vázlata

Hain már korábban a németek fizetett ügynöke volt. Jelentést tett a Gestapónak a magyarországi németellenes hálózatról. Ennek alapján a német biztonsági szervek sorozatos letartóztatásokat hajtottak végre.[97] A Gestapo emberei a magyar fasiszták segítségével százával hurcolták el az ellenzéki pártok vezetőit, baloldali közéleti személyiségeket és az uralkodó osztályok angolbarát csoportjainak vezetőit és tagjait. A letartóztatottak között volt Bajcsi-Zsilinszky Endre országgyűlési képviselő, ismert németellenes politikus. Budapesten egyedül ő fogadta fegyverrel a kezében a német rendőrkopókat. Több sebből vérezve került a Gestapo kezére. Tömegesen hurcolták el a magyar zsidókat. Az OB Südost jelentése szerint a megszállást követő héten 3076 zsidó vallású személyt tartóztattak le.[98]

A kormányzó különvonata 19-én délelőtt futott be a Kelenföldi pályaudvarra, ahol katonai pompával fogadták. Kíséretében volt dr. Veesenmayer birodalmi megbízott és Winckelmann német rendőrtábornok. Horthy fogadására megjelent Kállay miniszterelnök, aki, útban a vár felé, rövid tájékoztatást adott az itthoni helyzetről a kormányzónak. Horthy, nyomban megérkezése után koronatanácsi ülést hívott össze, ahol beszámolt németországi útjáról. Az ülésen Kállay miniszterelnök benyújtotta lemondását. Ezt követően megkezdődtek a kormányalakítási megbeszélések. Mivel Horthy nem fogadta el dr. Veesenmayer személyi javaslatait, a kormányalakítási viták elhúzódtak egészen március 22-ig. Horthy és köre — bár alapvető kérdésekben egyetértettek a németekkel — nem akartak beleegyezni egy teljesen németbérenc kormány kinevezésébe. A Magyar Élet pártjának centruma és Horthy is arra törekedtek, hogy megtartsák kezükben a fontosabb pozíciókat.

Időközben a „Margarethe"-terv katonai részével kapcsolatos csapatmozdulatok számottevő incidensek nélkül tovább folytatódtak. Csupán az időjárás okozott némi késedelmet. Március 21-én létrejött a kapcsolat az É-i és D-i csoport között, a tiszai átjárók lezárása is megtörtént. Ezzel lényegében a tervezett hadműveleti zóna megszállása befejeződött.

A politikai fejlődés ütemével azonban a német vezetés nem volt megelégedve. A kormányalakítás elhúzódása nyugtalansággal töltötte el a német kormányköröket. Ezzel magyarázható, hogy Hitler március 22-én parancsot adott Budapest katonai megszállásának előkészítésére. Ezzel egyidőben tervbe

97 Himler Márton: Így néztek ki a magyar nemzet árulói, New York, 1958. 146—159. old.
98 Kriegstagebuch ... 234. old.

vették egy ultimátum átadását, hogy „ha nem alakul 22-én 18.00 óráig kormány és addig nem adja ki azt a bizonyos kommünikét, amely megjelent, akkor Veesenmayer eltávozik, utasításai szerint, és jön más valaki, aki egészen más álláspontra helyezkedik Magyarországgal szemben, quasi ellenséges viszonylatban..."[99] Budapest megszállását március 24-re, a hadsereg lefegyverzését pedig az azt követő napokra irányozta elő a német katonai vezetés.[100] A terv végrehajtása esetére csak a Tiszától keletre elhelyezett magyar alakulatok maradtak volna fegyverben. Az újabb katonai akció végrehajtására azonban nem került sor. A kormányalakítás kérdésében kompromisszumos megoldás született. Sztójay — berlini magyar követ — miniszterelnökké való jelölését elfogadták a németek. Miniszterelnök helyettes a kipróbált németbarát egykori honvédelmi miniszter, Rácz Jenő altábornagy lett. Az új kormány pártpolitikai szempontból vegyes összetételű volt, de a fasiszta Németország kiszolgálását híven teljesítette. Kiadták a kívánt kommünikét, amelyben többek között ez állt: „...kölcsönös megegyezés alapján német csapatok érkeztek Magyarországra."[101] Ezzel törvényesítették Horthy kormányzónak Hitlerrel kötött megállapodását, Magyarország német katonai megszállását. A kormány első intézkedései közé tartozott, hogy március 31-i hatállyal feloszlatták a Parasztszövetséget, a Szociáldemokrata és a Kisgazda Pártokat. Ugyanakkor megszüntették a nemzetiszocialista vezetők internálását és rendőrségi kontrollját.

A hitleri vezetés sokkal könnyebben elérte a célját, mint ahogy erre számított. Ezt elsősorban Magyarország áruló vezetőinek köszönhették. Horthynak tudnia kellett, hogy az ország előbb-utóbb hadszíntérré fog válni, mégis helyén maradt. Ez a fasiszta Németországnak nagyon fontos volt. A megszállás tényét nem lehetett eltitkolni, de a kormányzó helyénmaradásával Magyarország függetlenségének látszatát meg tudták őrizni. Az ország vezetői nem szólítottak harcra senkit, tétlenségre ítélték a hadsereget. Saját egzisztenciájuk, osztályuralmuk védelmében nem akartak kockáztatni semmit.

Azt már több helyen megállapítottuk, hogy a német megszállók lényegében fegyveres ellenállás nélkül szállták meg az országot. Utalás történt a fegyveres ellenállás elmaradásának okaira is. Emellett azonban szükségesnek látszik egy kicsit részletesebben is megvizsgálni a magyar katonai ellenállás lehető-

99 Az Imrédy-per. 50. old. Idézi: Korom Mihály i. m. 170. old.
100 Kriegstagebuch... 204. old.
101 Függetlenség, 1944. március 23.

ségének kérdését a német megszállással kapcsolatban. Túlnőne e tanulmány keretein, ha megkísérelnénk minden részletében feltárni, miért maradt el március 19-én a fegyveres ellenállás egy olyan országban, amelynek története gazdag szabadságharcos hagyományokban. Itt csupán a hadsereggel kapcsolatban tesszük fel a kérdést: miért nem állt ellen a honvédség és egy idejében előkészített fegyveres ellenállás milyen eredményekkel kecsegtetett volna?[101/a]

Ha számba vesszük az erőket, úgy hadosztályokban kifejezve kb. ugyanannyi erő fölött rendelkezett a magyar vezérkar, mint amilyen német erők Magyarország megszállásának végrehajtására, kisebb részben az ország területén, nagyobb részben az ország határain kívül, készenlétben állottak. Magyarország területén 1944 márciusában

— 6 békeállományú gyal. ho.,
— 1 békeállományú könnyű gyal. ho.,
— 1 békeállományú lov. ho.,
— 2 békeállományú pc. ho.,
— 2 mozgósított gyal. ho.,
— 1 mozgósított hgy. dd.,
— 1 felvonultatott hgy. dd.

állomásozott. A 14 seregtestből azonban csak 2 gyal. ho., 1 hgy. dandár volt mozgósítva és 1 dandár felvonultatása fejeződött be a Keleti-Kárpátokban. A többi seregtest csak békelétszámú, keret alakulat volt s így a 14 seregtest összesen semmiképpen sem képviselt nagyobb erőt, mint a támadó kb. 9 német hadosztály.

A német csapatok azonban sokkal jobban voltak felfegyverezve. A magyar csapatok fegyverzete csak részben volt modern. Nem voltak pl. felszerelve a magyar hadosztályok nehéz páncéltörő lövegekkel. A harckocsiállomány mennyiségileg kevés, minőségileg pedig elavult volt. A magyar légierő kevés és nem éppen modern gépanyag fölött rendelkezett. A németek a kor színvonalán álló, jól felszerelt hadosztályokkal, páncélos erőkkel és tüzérséggel támadtak. Komoly repülőerőket tartottak készenlétben egyes esetleges ellenállás letörésének támogatására.

101/a E tanulmány szerzőjének szándékában áll Magyarország német katonai megszállásának történetét egy kisebb monográfia formájában feldolgozni, amelyben a magyar fegyveres ellenállás elmaradásának problémája külön fejezetben fog helyet kapni. Egyébként ennek a kérdésnek sokoldalú bemutatása, a fegyveres ellenállás elmaradása politikai, katonai, gazdasági, társadalmi és ideológiai okainak bemutatása külön tanulmány tárgyát is képezheti.

Fegyverzet tekintetében tehát hátrányban volt a magyar hadsereg. Viszont olyan előnyökkel is rendelkezett, amely helyrebillenthette volna a mérleg serpenyőjét. A hazai területen levő magyar hadsereg általában friss, pihent erőkből tevődött össze, amit a német hadosztályokról nem lehetett elmondani. Le nem mérhető erkölcsi erőt kölcsönöz egy hadseregnek, ha szülőföldjén harcol, ha hazáját védi és élvezi a nép támogatását.

A német hadvezetés megszálló hadosztályait csak a keleti és a nyugati arcvonal erőinek, tartalékainak átmeneti gyengítése árán tudta előteremteni. Ezeket az erőket sokáig nem tudták volna nélkülözni. Ezt bizonyítja, hogy már március 26-án kénytelenek voltak a „Margarethe"-terv végrehajtásában részt vett hadosztályokból egyeseket kivonni és a keleti arcvonalra irányítani. Arról pedig — figyelembe véve a szovjet helyzetét — szó sem lehetett volna, hogy ezeket az erőket jelentősen növeljék. Esetleg be tudtak volna még vetni alacsony harcértékű román és szlovák erőket. 1944 tavaszán azonban a német hadvezetés nem sokat építhetett volna Szlovákia és Románia fegyverbarátságára. Ismeretes, hogy januárban kidolgozásra került Románia megszállásának terve is, ha ennek napirendre tűzése ekkor el is maradt.

Rá kell mutatnunk egy nagyon fontos tényezőre. A szovjet hadsereg csapatai 1944 tavaszán elérték a Kárpátok előhegyeit, amellyel katonailag kedvező helyzetet teremtettek Magyarország kiszakítására a fasiszta koalícióból. Az ország keleti részében mozgósított és felvonultatott erők a szovjet hadsereg érezhető közelségébe kerültek. Ha a magyar kormány és katonai vezetés 1944 tavaszán idejében kapcsolatot teremt a szovjet politikai és katonai vezetéssel, úgy katonailag reálisnak tartható az az elgondolás, hogy a szovjet hadsereg gyorsan mozgó kötelékei a felvonultatott magyar erők segítségével néhány napon belül Magyarország területére érhettek volna. A katonai eseményeknek egy ilyen fordulata pedig döntő módon befolyásolta volna a második világháború hadműveleteinek további alakulását.[102]

1944 tavaszára a hadseregben erőteljesen kifejlődött a németellenes hangulat. A demokratikus erők és az illegalitásban

[102] „Ha Magyarország 1944 tavaszán átáll a bolsevizmus oldalára, a szovjet hadsereg gyorsan mozgó kötelékei két napon belül Bécsben lehettek volna. Így Ausztriát, Németországot még a nyugati hatalmak megérkezése előtt elfoglalták volna a szovjetek és kapcsolatba kerültek volna Francia- és Olaszország — kommunista befolyás alatt álló — ellenálló erőivel." (*Johann Weidlein: Ungarns Frontwechsel im Kriege, Zeitschrift für Geopolitik 7/1954. 417. old.* A szerző az idézetet a nyugaton megjelenő „Hídverők" című sajtótermék 1950 májusi számából vette át.)

dolgozó kommunisták által szervezett ellenállási mozgalom sikerei erre az időre szintén megérlelték a haza szabadságáért és függetlenségéért indítandó fegyveres harc lehetőségét. Támaszkodva a hadsereg tömegeinek németellenes hangulatára, továbbá az országot várható német megszállás tényére, a magyar katonákat fegyverbe tudták volna szólítani a haza függetlenségének védelmére. Ebben a küzdelemben számítani lehetett volna az alsóbb tisztikar nagyobb részére és a magasabb beosztású parancsnokok kisebb részére is. 1944 tavaszán kedvező volt a helyzet a magyar hadsereg szembefordítására a hitleri Németországgal.

Ha a Kállay-kormány hintapolitikusai képesek lettek volna osztályérdekeik fölé emelkedni és hajlandók idejében kapcsolatot teremteni a Szovjetunióval, továbbá mertek volna támaszkodni a katonatömegekre és az ország demokratikus erőire, a siker reményében vehették volna fel a harcot a német fasizmussal.

A Kállay-kormány azonban 1943—44 fordulóján nem tett lépéseket annak érdekében, hogy a honvédség egy kiugrási kísérlet esetén a hitleri Németország ellen felhasználható legyen. A hadsereg legfelsőbb vezetése, kevés kivétellel, németbarát tisztekből és tábornokokból állott, élükön Csatay honvédelmi miniszterrel és Szombathelyi vezérkari főnökkel. Ezek leváltására kísérlet sem történt.

A magyar népet, a magyar hadsereget elárulták és félrevezették az ország felelős politikai és katonai vezetői. A magyar hadsereg alakulatai békehelyőrségeikben elhelyezve, készületlenül állottak szemben a támadásra előkészített német hadosztályokkal. Nem beszélve arról, hogy a tulajdonképpeni megszállást végrehajtó német főerők megindulása előtt, az ország legfontosabb vasúti és híradó gócpontjait, repülőtereit és országútjait a beszivárgott és csapatszállítások ürügyével az országba irányított német alakulatok már kezükben tartották. Ilyen körülmények között, egy központi irányítást nélkülöző katonai ellenállás nem lehetett volna eredményes.

A Kállay-kormány nem tudott és nem is akart a magyar uralkodó osztály érdekei ellen cselekedni és nemzeti politikát folytatni. Osztályérdekeiket többre tartották a nemzet érdekeinél s ezzel hihetetlenül súlyos károkat okoztak az országnak. A németbarát magyar katonai vezetéstől pedig nem lehetett mást várni, mint amit tettek, a hitleri Németország kiszolgálását. A magyar katonai ellenállás elmaradása tehát elsősorban a magyar uralkodó osztály, a magyar politikai és katonai veze-

tés áruló tevékenységével magyarázható. Az ellenállási mozgalom erői pedig egymagukban nem voltak elegendők ahhoz, hogy az államhatalommal szembefordulva tömeges felkelést szervezzenek a dolgozó nép és a hadsereg tömegeiben.

*

A megszállás továbbfejlesztése során a német katonai vezetés és a magyar vezérkar között továbbra is a legnagyobb egyetértés uralkodott. Azokat a katonai követeléseket, amelyet a WFStab már korábban lefektetett, a magyar katonai vezetés ellenállás nélkül, fokozatosan végrehajtotta. A magyar megszálló erők bevetését reguláris szovjet csapatok ellen egy 1943 őszén kiadott vkf.-parancs megtiltotta. Ez a parancs visszavonásra került. A megszálló erők felhasználására szabad kezet kapott a német hadvezetés. Március 23-án a magyar megszálló erők főparancsnoka már német intézkedést kapott, amelyben közölték, hogy „ama megkötést, hogy a magyar megszálló erők nem vethetők be orosz reguláris csapatokkal szemben, azonnali hatállyal felfüggesztették".[103] A VII. magyar hadtestet Manstein tábornagynak (Heeresgruppe Süd), a VIII. hadtestet pedig a Heeresgruppe Mittenek rendelték alá. A rosszul felszerelt magyar megszálló hadosztályokat bekapcsolták a keleti arcvonalon folyó súlyos védelmi harcokba.

Március 26-án a német katonai attasé Hitler saját kezű aláírásával ellátott táviratot juttatott el a magyar vezérkarhoz.[103/a] Hitler közölte, hogy a már mozgósított és az ország keleti részében felvonultatott magyar erők azonnali bevetésére a Heeresgruppe Süd parancsnoksága alatt szükség van. Ezenkívül felszólította a magyar vezérkart, hogy állítson össze egy tervezetet a magyar hadsereg teljes mozgósítására. „Truppenteile — fejezte be táviratát Hitler — die sich in dieser Schicksalsstunden Europas nicht als treu Bundesgenossen bewährten, würden aufgelöst und entwaffnet werden."[104]

A magyar hadsereggel szembeni további magatartás kérdésében viták folytak a német katonai vezető körökben. Voltak, akik továbbra is a magyar hadsereg lefegyverzése mellett törtek lándzsát, voltak, akik ezt ellenezték. Március 28-án Hitler főhadiszállásán a fenti kérdést megvitatták és véglegesen

103 OL. Lakatos miniszterelnök iratai: Idézi: Karsai Elek: „Országgyarapítás" — országvesztés, 211. old.

103/a Kriegstagebuch . . . 240. old.

104 „Azokat az egységeket, amelyek — Európának ezekben a sorsdöntő órái-ban — nem bizonyulnak hűséges szövetségesnek, feloszlatják és lefegyverzik." (Kriegstagebuch . . . 241. old.)

lezárták. A megbeszélésen részt vett Hitleren kívül többek között a külügyminiszter, dr. Veesenmayer, magyarországi birodalmi meghatalmazott, az SS birodalmi vezetője, az OKW és a WFStab főnökei stb. Hitler döntése értelmében „Die Entwaffnung solle nicht durchgeführt werden, aber der Einsatz der Ungarn nur Schrittweiss erfolgen, wobei man sie fest in der Hand behalten müsse; anderseits komme es darauf an, dass nicht über eigene Kräfte gebunden würden."[105]

Március 19-e után egy tisztogatási folyamat is kezdetét vette a magyar hadseregben. Felelős, magasabb beosztásokban csak németbarát tiszteket tűrtek meg. Most már nemcsak a legfelsőbb vezetés állt német befolyás, illetve ellenőrzés alatt, hanem az alacsonyabb katonai fórumokhoz is ún. német összekötő törzseket, vagy legalábbis összekötő tiszteket osztottak be. „A hadműveleti területen a hírszerzés és kémelhárítás mindenütt német vezetés alatt működött. Még a hadifogoly kihallgatások kérdőpontjait is ők állították össze."[106] Ettől kezdve a magyar hadsereg különállása formálisnak tekinthető.

A magyar hadsereg mozgósítása lépcsőzetesen történt. Az 1. magyar hadsereg hadosztályai március végén indultak a Keleti-Kárpátokon keresztül az arcvonalra. A német vezetés meg volt elégedve a magyar vezérkarral. „Der ungarische Generalstab — hangzik az értékelés — entsprach den von der deutsche Seite vorgebrachten Wünschen in vollem Umfange, und die Mobilmachung des Restheeres kam schneller voran, asl anfangs erwartet wurde."[107]

Március végén a német katonai vezetés megnyitotta a tiszai átjárókat és feloldotta a laktanyai zárlatot. Ez a két intézkedés tekinthető a megszállás tulajdonképpeni záró akkordjának. Folyamatosan kivonták az országból a „Margarethe I"-terv végrehajtásában részt vett hadrafogható hadosztályokat és helyettük úgynevezett felállítási, ill. kiképzés alatt álló hadosztályokat irányítottak az országba.

*

Magyarország német katonai megszállásának előkészítése és annak lefolyása számos problémát foglal magába. Egy-egy részletkérdés mélyebb vizsgálódást igényel és az külön tanul-

105 „A lefegyverzést nem kell végrehajtani, de a magyar csapatok bevetését csak lépcsőzetesen kell végrehajtani, hogy szilárdan kézbe lehessen őket tartani; másrészt ne keljen saját erőket lekötni." (Kriegstagebuch . . . 242—243. old.)

106 HIL. A magyar békeelőkészítő bizottság katonai iratai. VII/33.

107 „A magyar vezérkar teljes mértékben megfelelt a német részről támasztott kívánságoknak és a mozgósítás gyorsabban haladt, mint azt kezdetben elvárták." (Kriegstagebüch . . . 829. old.)

mány tárgyát képezheti. Az itt közölt szerény munka csak rövid és vázlatos képet kívánt nyújtani a megszállás előkészítéséről, lefolyásáról, beleágyazva e rövid korszak eseménydús politikai történetébe. Más célt már terjedelménél fogva sem tűzhetett maga elé. Ha sikerült egy-egy kérdés megvilágításával teljesebbé tenni az itt tárgyalt időszak történetét és ráirányítani a figyelmet néhány, eddig kevésbé ismert eseményre, úgy a tanulmány kitűzött célját elérte.

AZ 1. BOLGÁR HADSEREG HADMŰVELETEI MAGYARORSZÁGON 1944—1945-BEN

A. Karasztojanov ezredes

1. Az 1. Bolgár Hadsereg megalakulása

1944. OKTÓBER 28-ÁN, Moszkvában Bulgária kormánya aláírta a Szovjetunió, Anglia és az Egyesült Államok kormányaival a fegyverszüneti egyezményt. Az egyezmény „B" cikkelye alapján a bolgár kormány kötelezte magát arra, hogy szárazföldi, tengeri és légi erőket bocsát a szövetségesek rendelkezésére, amelyek a szovjet főparancsnokság vezetése alatt részt vesznek a további hadműveletekben.

1944 október elejére a mozgósítások eredményeként a bolgár haderő már három hadseregből, az 1., 2. és a 4. hadseregből állt. Hadrendjében 9 gyaloghadosztály, 1 gárdahadosztály, 1 páncélos, 1 lovas és 1 határőr dandár volt.

A bolgár haderő 1944 október elejétől részt vett a szovjet hadsereg támadó hadműveleteiben Dél-Szerbia és Macedónia területén. A hitlerista Németország ellen vívott háborúban való tevékeny részvételével Bulgária kivívta magának azt a jogot, hogy a békeszerető népek családjának egyenrangú tagja legyen. Bulgária abban a nemzetközi helyzetben kapcsolódott be a harctevékenységbe, amikor a közös katonai erőfeszítések a hitlerista tömb teljes szétzúzására és a tartós, igazságos béke megteremtésére irányultak.[1]

1944. november 17-én a 3. Ukrán Front parancsnoka, F. I. Tolbuchin marsall, a Szovjetunió szófiai követségén találkozott a Bolgár Néphadsereg főparancsnokával, Iván Marinov tábornokkal és közölte vele, hogy a Bolgár Hadseregnek még egy öt-hat gyaloghadosztályból (kb. 12 000 ember) álló hadsereget

[1] Bolgár Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: BHL.) 6. alap. 1. jelzet 1. sz. ügyirat, 1—2. lapok.

kell szerveznie, megfelelő közvetlenekkel. Ez a hadsereg előreláthatóan Belgrádtól nyugatra a Duna és a Száva folyó közötti területrészen működik majd. A hadsereg hadműveleti tekintetben a 3. Ukrán Front parancsnoksága, minden más tekintetben pedig a bolgár kormány hadügyminisztere alárendeltségébe fog tartozni.[2]

Másnap, 1944. november 8-án a szervezeti kérdések megbeszélésére a Bolgár Néphadsereg főparancsnoka megjelent a 3. Ukrán Front parancsnokánál és részletes szóbeli jelentést tett neki a Bolgár Néphadseregre rótt feladat teljesítésének lehetőségeiről. A jelentést előzetesen meghallgatta és jóváhagyta a Minisztertanács elnöke, a hadügyminiszter és a belügyminiszter.

A bolgár főparancsnok és Tolbuchin marsall abban állapodtak meg, hogy a hadsereg elszállítását november 25-én kezdik meg. A szovjet parancsnokság naponként 6—8 vasúti szerelvényt bocsát a hadsereg rendelkezésére. A hadsereget fegyverrel, lőszerrel és benzinnel a szovjet parancsnokság látja el. Szénát, szalmát és faanyagot a csapatok a helyszínen szereznek be, minden másról a bolgár kormány gondoskodik.[3]

1944. november 28-án a Minisztertanács 22. számú jegyzőkönyvének határozatával jóváhagyta egy külön bolgár hadsereg megalakítását, amely proletár nemzetközi kötelezettségét teljesítve, F. I. Tolbuchin marsall parancsnoksága alatt részt vesz a Magyarországon folyó további hadműveletekben.

F. I. Tolbuchin marsall és Ivan Marinov tábornok, főparancsnok közötti megegyezés alapján haladéktalanul megkezdődött az újonnan alakult hadsereg egységeinek feltöltése. Vasúti szállításukra az alábbiak szerint intézkedtek: a 8. lövészhadosztály (12., 23., 30. lövészezred) indulása november 25-én; a 3. lövészhadosztály (11., 24., 29. lövészezred) indulása november 28-án; a 11. lövészhadosztály (13., 41., 42. lövészezred) indulása december 3-án; a 12. lövészhadosztály (31., 32., 46. lövészezred) indulása pedig december 7-én.

A hadsereg vezérkarának 1944. XII. 6-án kelt IV—M 1547. számú levele értelmében a fel nem töltött I. Gárda Gyalog hadosztály helyett a 10. Rodopei Lövész Hadosztályt (10., 47., 44. lövészezredeket) és később a 16. lövészhadosztályt (57., 58., 59. lövészezredeket) kell a hadsereghez beosztani. November 25-én megindult az I. Bolgár Hadsereg vezérkarának és a hadseregközvetleneknek a megszervezése is.

2 BHL. 6. a. 1. jelzet 1. sz. irat 8—17. lapok.
3 BHL. 6. a. 1. jelzet 1. sz. irat 1., 5., 6., 8—17. lapok.

Ebben az időben a 3. és a 8. lövészhadosztály a bolgár—török határon állomásozott, de állományának alig 60%-a volt feltöltve. A 2. hadsereg 11. és 12. lövészhadosztálya, amely már a háború első szakaszában részt vett a hadműveletekben és Szerbiában tartózkodott, csupán 75%-ban volt feltöltve.[4]

A hadsereg kötelékeinek és egységeinek az újjászervezése, feltöltése és kiegészítése a Bezden—Mohács—Batina körzetekben, majd később Nagyatád—Barcs—Harkány—Szigetvár körzetekben való összpontosítása a Nyugat-Magyarországon végrehajtandó támadó hadműveletekre való felkészülésükkel párhuzamosan történt.[5]

1944. december 8-án a hadsereg Sztara—Pazova községben tartózkodó vezérkarához érkezett F. I. Tolbuchin marsall, magasrangú katonatisztek társaságában. Az I. Bolgár Hadsereg összetételének és szervezetének a kérdésével foglalkozva Tolbuchin marsall javasolta, hogy a hadsereg állományát még egy hadosztállyal növeljék és erősítsék meg a hadsereg páncélelhárító tüzérségét, valamint a hadsereg ellátó raktárainak rendszerét. Felhívta a figyelmet a szállítási és hírközlési eszközök elégtelenségére, s különösképpen a hadsereg különféle fegyverekkel való felszerelése és a tüzérségnek néhány fajta lőszerben észlelhető mennyiségi hiányának veszélyes következményeire.[6]

1945 februárjában a hadsereg szervezetében és felfegyverzésében néhány fontos intézkedést hajtottak végre. Ezek közül a leglényegesebbek az alábbiak:

A századokban, ütegekben és az egyes szakaszok élére a parancsnok mellé politikai helyetteseket neveztek ki. Az ezredekhez géppuskás századokat osztottak be. A 3. és a 4. hadtestnél vezérkart szerveztek. Két hírközlő századot, hadtáposztagokat s a hadsereghez, az ezredekhez, zászlóaljakhoz és a századokhoz felderítő osztagokat létesítettek. A hadsereget ezenkívül egy harckocsi zászlóaljjal is megerősítették. A végrehajtott szervezeti módosítások érezhetően javították a hadsereg összetételét és fokozták harckészségét.[7]

Mielőtt az 1. Bolgár Hadsereg végrehajtotta volna az erők összpontosítását, Magyarországon, a két folyó — a Duna és a Száva — közötti területen harctevékenységre került sor, amelyekben a korábbi hadműveletekben még részt nem vett csa-

4 BHL. 767/2., 980—15., 2383/1—1. sz. iratok.
5 BHL. 2461/1—11., 2527/1—4. iratok, 2. a. 8. sz. irat 1—169. lapok.
6 BHL. 2. a. 74. irat 9. lap, 21. a. 68. irat 1—34. lap.
7 BHL. 2. a. 8. irat 470. lap, 1. jelzet, 21. irat 3—7. lap, 35. irat 32. lap.

pategységek is átestek a tűzkeresztségen. 1945. január 1-én a hadsereg azt a feladatot kapta, hogy a jugoszláv egységeknek adja át a Duna, a Száva és a Dráva folyók között elfoglalt állásait és Szigetvár—Pécs körzetétől nyugatra, a Dráva folyó északi partjára vonuljon, majd a szovjet és a jugoszláv csapatokat felváltva, szervezze meg ennek a körzetnek a védelmét. 1945. január 20-án a hadsereg elfoglalta az Ötvöskónyitól Torjéncig terjedő, mintegy 120 km hosszú védelmi sávot. Ebből 90 km közvetlenül a Dráva folyó partján húzódott.

Az 1. Bolgár Hadsereg jobboldalán az 57. szovjet hadsereg, baloldalán pedig a 3. jugoszláv hadsereg harcolt. A bolgár hadsereg védelme egy lépcsőből és tartalékból állt. Az egyes hadosztályok a következőképpen helyezkedtek el: Nagykorpádtól Rinya-Ujnépig délre a 10. lövészhadosztály, Heresznyétől Barcsig a 8. lövészhadosztály, Daránytól Vajszlóig a 11. gyaloghadosztály, Dráva-Gárdonytól Torjáncig a 3. lövészhadosztály. Kadarkút és Németland községek körzetében a 12. gyaloghadosztály, Kálmáncsa, Istvándi és Darány községek körzetében a 16. gyaloghadosztály volt tartalékban. A hadsereg vezérkara Szigetváron állomásozott.[8]

2. Az 1. Bolgár Hadsereg védelmi hadműveleteinek előkészítése

1944 decemberének első felében a 3. Ukrán Front a Budapesten körülzárt német és fasiszta csapatok megsemmisítésére folytatott hadműveleteket. A Front parancsnoksága a déli szárnyról szovjet csapattesteket vont el és helyükre az 1. Bolgár Hadsereg lépett.

A szovjet hadsereg frontjának átkerülésével a Duna nyugati partjára és Budapest felszabadulásával a német-fasiszta hadvezetés veszélyes helyzetbe került Dél-Németország és Ausztria területén. Ezért a Balkán félszigetről és Észak-Olaszországból gyors ütemben csapategységeket vont ki a fenyegetett terület védelmére, sőt Hitler utasítására a nyugati frontról is jelentékeny erőket dobott át Magyarországra. A német hadsereg vezérkarának volt parancsnoka, Keitel tábornok naplójegyzeteiben a következőket írta: „A Führer úgy vélte, hogy a jelenlegi helyzetben döntő jelentősége van a nagykanizsai 70 000 tonna kőolajnak, valamint Bécs és Ausztria biztosításának... ebből kiindulva elrendelte, hogy a 6. SS Páncélos hadsereget irányítsuk át Magyarországra." Görlitz „A német vezérkar" című,

[8] BHL. 6. a. 1. jelzet 1. irat 1—103. lap.

1952-ben Nyugat-Németországban megjelent könyvében ezeket írja: „A 6. Páncélos hadsereg legnagyobb részét átdobták Magyarországra, ahol Hitler a Balaton tónál az oroszok déli szárnyára nagy támadást tervezett végrehajtani a magyar nyersolajtermelő körzet birtoklása céljából. Ezzel együtt akarta a német frontot a Duna nyugati partjára visszaállítani."

1944. december 30-án az 1. Bolgár Hadsereg vezérkara egy 001 021/OP jelzésű rejtjeles táviratot kapott, amely az alábbi feladatot tűzte a hadsereg elé: „A hadsereg magyar területen a Dráva folyótól északra és Pécs városától délnyugatra csoportosítsa át erőit és itt foglaljon el védelmi állást. Akadályozza meg, hogy az ellenség a 3. Ukrán Front főerőinek hátába kerüljön.

A hadsereg elé állított feladat érthető volt, de egyszersmind igen nehéz. A parancsnokság még nem rendelkezett pontos adatokkal a német hadsereg által tervezett három támadásról, amelyek közül kettő az 1. Bolgár Hadsereg szárnyaira irányult a következőképpen: a 2. Páncélos hadsereg (hét hadosztálynyi erővel) Nagykanizsa körzetéből Kaposvár irányába, a jugoszláviai Dolni—Miholjác körzetében állomásozó „F" hadseregcsoport pedig a Dráván keresztül (tíz hadosztálynyi erővel, amelyből hat az első lépcsőben helyezkedik el), Pécs és Szekszárd irányában tervezett támadást. Az ily módon megteremtett mintegy háromszoros erőfölény a támadó német-fasiszta csapatoknak lehetővé tette volna az 1. Bolgár Hadsereg védelmének áttörését, a hadsereg szétszórását és megsemmisítését. A támadók ezzel két célt kívántak volna elérni: azt, hogy a bolgár nép hite rendüljön meg hadseregében és a hazafias ügy sikerében: a hitlerista Németország fölött aratando győzelemben. Ugyanakkor a támadók kijutottak volna a Dunához, a 3. Ukrán Front hátába és ez meghiúsította volna a Frontnak Bécs irányába tervezett támadó előkészületeit. Ezzel elvonta volna a fő hadműveleti területről: Kelet-Németországról a szovjet hadvezetőség figyelmét.[9]

1945 januárjában és februárjában, hideg és ködös időben (a hőmérséklet 2—7° között ingadozott) a hadsereg harckocsi- és gyalogsági támadások elhárítására műszaki intézkedéseket hajtott végre. Két, egyenként 2—3 védelmi állásból álló védőövet építettek ki 4—6 km mélységben. Valamennyi védőállás közlekedő árkokkal, fedett árokrészekkel, figyelő és parancsnoki pontokkal ellátott 1—2 árokrendszerből állt. A gyalogságot tá-

[9] A Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Levéltára (továbbiakban: SzU HML.) 38. jelzet 635. sz. irat.

mogató tüzérséget az első állásokban helyezték el és a hozzá vezető területsávokon aknazárakat telepítettek. A haladó gondolkodású magyar lakosság segítségével a védőöv csaknem valamennyi figyelőpontja kiépült és mindenüvé páncélelhárító- és drótakadályokat állítottak.[10]

Az 1. Bolgár Hadsereg védelmi hadműveletére vonatkozó határozat értelmében a hadsereg az alábbi csoportosulásban helyezkedett el: az ellenségnek nyugatról, Nagyatád—Lábod—Kadarkút irányából várt támadása szempontjából legalkalmasabb területet a 3. hadtest (a 8. és a 10. lövészhadosztály, tartalékban a 12. lövész hadosztállyal) védelmezte. A hadtestet a hadseregtüzérség négy tüzérosztályával erősítették meg Barcs község körzetében. A hadtest vezérkara Erdőcsokonyán állomásozott.[11]

Ha az ellenség Jugoszláviából, a Dráván át indítana támadást, akkor erre két irányban számíthatott a bolgár hadvezetés: Maszlovina—Vajszló—Pécs irányában, illetve Dolni—Miholjác—Harkány—Pécs irányában. Ezt a két irányt a 4. hadtest hadosztályai (a 11., a 3. lövészhadosztály és a 16. tartalék lövészhadosztály) védelmezték. Gyakorlatilag a Dolni—Miholjác—Pécs körzetében, ahonnan az „F" német hadseregcsoport támadása várható volt, csupán a 3. lövészhadosztály (a 11., 24. és 29. lövészezred) volt védelemben. Ennek a lövészhadosztálynak a Dráva folyó északi partján 46 km széles frontszakaszt kellett védelmeznie. A hadtest egy tüzérosztállyal volt megerősítve. A hadtest vezérkara Magyarmecske községben állomásozott.

A Drávánál védelembe berendezkedett csapatok közötti együttműködés biztosítására a hadosztályok vezérkarai részletes terveket, ún. „hadműveleti irányelveket" dolgoztak ki, amelyekben rögzítették azokat a lehetséges irányokat, ahonnan az ellenség támadást indíthat. Ezek a tervek azokat az általános intézkedéseket is tartalmazták, melyek a gyalogság és a tüzérség együttműködésére vonatkoztak.

A katonák katonai és politikai felkészültségének elmélyítése és gazdagítása céljából a parancsnokság az alábbi intézkedéseket hozta: a parancsnokok, a politikai helyettesek, a tiszthelyettesek és a legénység között írásos ismeretterjesztő anyagokat osztottak szét és előadásokat tartottak nekik. A hadosztályoknál és az ezredeknél tudományos konferenciákat tartottak, valamint rövid tanfolyamokon biztosították a parancsnokok és

[10] BHL. 6. a. 977/3. irat, 1. sz. irat 043/I., 053/II.
[11] BHL. 6. a. 2—470., 2—452., 2—625. iratok.

a szakképzettek továbbképzését. Katonai és vezérkari foglalkozásokat és bemutatókat tartottak, ezeken a szomszéd 57. szovjet hadsereg tisztjei is részt vettek. Január 16-án Blagodatov tábornok, az I. Bolgár Hadsereg tanácsadója, előadást tartott a hadosztályparancsnokoknak és politikai helyetteseknek „A védelmi harc megszervezése és lebonyolítása" címmel. Január 15-én ugyanebből a tárgykörből törzsparancsnoki foglalkozás volt.[12]

A parancsnokság rendszabályokat foganatosított az alakulatok és egységek felderítő tevékenysége és a hadtápszolgálat megjavítására is. Valamennyi alakulatnál gyakorló riadókat hajtottak végre és ellenőrizték a katonák harckészültségét.

A védelem hadműveleti és harcászati előkészítésével egyidejűleg biztosították a hadsereg erkölcsi és politikai felkészültségének erősödését is. A parancsnokhelyettesek felvilágosították a csapattestek állományát az 1. Bolgár Hadsereg részvételének jelentőségéről a fasizmus végső szétzúzásáért vívott harcban, arról, hogy a hadsereg felszabadító küldetést tölt be a testvéri magyar néppel szemben és ezért szilárdan ellen kell állni az ellenség támadásának és meg kell akadályozni hadműveleti elképzeléseinek végrehajtását.[13]

Agitációs csoportok alakultak, frontújságok jelentek meg, így a hadsereg által kiadott „Frontovak", valamint a hadosztályoknál és az ezredeknél szerkesztett újságok, faliújságok, röplapok. Bulgáriából három színházi együttes érkezett a frontra. Ezeknek nagy szerepük volt a hadsereg erkölcsi állapotának megerősítésében. Jelentékeny számú író és újságíró csoportot is vezényeltek a frontra, akik bekapcsolódtak az alakulatok és egységek aktív politikai munkájába, a parancsnokhelyettesekkel együtt felvilágosították a katonákat a Magyarországon vívott háború igazságos céljairól. Elmondták, milyen fáradhatatlanul dolgozik odahaza a nép, s milyen reményeket fűz az 1. Bolgár Hadsereghez, amely a néphez tartozik szellemében, jellemében és tartalmában egyaránt.

A széleskörű politikai nevelőmunkának eredményeképpen a hadsereg 1945 március elején egységes harci egységet alkotott, melyben a harcostól a parancsnokig mindenki tudta, hogy miért küzd. A Bolgár Kommunista Párt vezette új típusú fegyveres erő állományának öntudata olyan fokra emelkedett, hogy az megakadályozta az ellenséges propaganda befolyását, a burzsoá erkölcs züllesztő hatásának, a zsákmányolásra irányuló

12 SzU HML. 635. sz. irat.
13 BHL. 2. a. 1. jelzet 76. sz. irat 1219—224. stb.

háborús pszichózisnak, a helyi lakossággal, a hadifoglyokkal és a magyar katonaszökevényekkel szemben való megengedhetetlen viselkedésnek az érvényesülését.

Március 5-én délután F. I. Tolbuchin marsall látogatást tett az 1. Bolgár Hadsereg szigetvári vezérkaránál és négy órán át tartó tájékoztatást adott a 3. Ukrán Front nyugati irányban indítandó támadó hadműveleteinek előkészületeiről és az 1. Bolgár Hadsereg feladatairól a front nyílt szárnyának és hátának biztosításában, esetleges ellenséges támadás esetén.

3. A hitlerista parancsnokság terve

A Lőhr vezérezredes parancsnoksága alatt álló „F" hadseregcsoport az alábbi tervet dolgozta ki az 1. Bolgár Hadsereg megsemmisítésére és a Duna vonalának az elérésére, hogy találkozhasson a nyugat felől támadó 2. páncélos hadsereggel.

A 91. hadtest (a 297., 104. és 528. gyaloghadosztály) március 5-ről 6-ra virradó éjszaka erőszakos átkelést hajt végre a Dráva folyón, a 297. gyaloghadosztály hídfőállást foglal el és biztosítja a hadtest többi egységeinek átkelését a folyón. Március 6-án estig a támadó egységeknek birtokba kell venniök a Harkánytól és Siklóstól északra elterülő magaslatokat. A továbbiakban 6—8 hadosztálynyi erővel Pécs—Szekszárd irányában kiszélesítik az addig elért térnyerést. A Dolni—Miholjác körzetében végrehajtott fő átkeléssel egyidejűleg egy kisegítő átkelési hadműveletet is végrehajtanak Valpovó körzetében Beli Monasztir irányában, a 12. jugoszláv hadtest védelmi vonala ellen.

Dolni Mihaljác körzetében a német parancsnokság nagy mennyiségű vízijárművet összpontosított, egyszerű gumicsónakokat, motorcsónakokat, továbbá egy 25 tonnás híd építéséhez szükséges anyagot. A Dolni Mihajlác körzetében készülő támadás leplezése céljából ezen a területen nem hajtottak végre semmiféle erőszakos felderítést, viszont annál többet Barcs körzetében, azzal a céllal, hogy elterelj ék a védelem figyelmét.[14]

A Dolni Mihojlác, Harkány és Pécs irányában támadó német egységek erőfölénye a védőkkel szemben az alábbi volt:[15]

[14] M. Molahov: Balatontól Bécsig. 1961. Állami Katonai Kiadó (továbbiakban: ÁKK.) 60—62., és A Honvédő Háború rövid története. 1958. 215—217. oldalak. bolgárul).

[15] Uo. 61—62. old.

Első nap — március 6.

Alakulatok:	Saját	Ellenség	Arány
Lövészzászlóaljak 3. és 11. lövészhadosztály	9	24	1 : 3,5
Utászzászlóaljak 3.	1	4	1 : 4
Aknavető századok 3.	6	19	1 : 3
Ágyúk — tüzérség 3.	21	64	1 : 3
Második nap — március 7.			
Lövészzászlóalj 3. és 11. . . .	18—21	34—42	1 : 2—2,7
Utászzászlóaljak 3. és 11. . .	2	4— 6	1 : 2—3
Aknavető századok 3. és 11. .	12	38	1 : 3
Tüzérség (75—105 mm lövegek) 3., 11., 16.	62	216	1 : 3,5
Harckocsik 3., 11., 16.	21	75	1 : 3,5

A 91. német hadtestnek a Dráván keresztül végrehajtandó támadása tervét a hitlerista parancsnokság „Hegyi ördög"-nek[16] nevezett külön tervben dolgozta ki. Eszerint a következő feladatokat kellett megoldani:

1. A Dráván való átkelést meglepetésszerűen (tüzérségi előkészítés nélkül) Dolni Miholjac körzetében kell kierőszakolni Tésenfától délre és a felrobbantott hídtól nyugatra a 297. gyaloghadosztály (az 523., 522. és 524. gyalogezred) erőivel olyképpen, hogy hídfőállás létesüljön a Harkánytól és Siklóstól északra elterülő magaslatok irányában. A hadműveletet március 6-án estig végre kell hajtani.[17]

2. Március 6-a folyamán és a március 7-re virradó éjszaka át kell vinni a hídfőállásba a 91. hadtest hátralevő erőit is, a hídfőállás kibővítése céljából. Ezek az erők elfoglalják a falvakat és átvágva a pécsi műutat, biztosítják a támadás sikeres kibontakozását északi és nyugati irányban. A nap folyamán a többi egység is felzárkózik a harcoló egységekhez.

16 BHL. 6. a. 1. jelzet 1. sz. irat, A Honvédő Háború rövid története 237—238. oldalak.
17 Uo. 217. old.

3. Az ezt követő 2—3 napon az „F" hadseregcsoport második lépcsőben elhelyezkedett egységei is átkelnek a folyón és megkerülik Pécset és északkeleti irányban további tért nyernek.

4. A Dolni Miholjác-i fő átkelési művelettel egyidejűleg hasonló jellegű hadműveletet hajtanak végre a 11. és 264. gyaloghadosztály erőivel Valpovo körzetében.

Az északon elhelyezkedő szovjet tartalékok megérkezéséig fel kell számolni a bolgár hadsereget. A Dráván való erőszakos átkelés első napjaiban nem szabad foglyokat ejteni. A part mentén védőket zajtalanul, közelharcban kell megsemmisíteni.

4. Védelmi harc a drávai frontszakaszon

1945. március 6-án éjjel 1 óra 20 perckor az 523. német gyalogezred gumi- és rohamcsónakokon megkezdte az átkelést a Dráván. Ezt követte 4 óra 00 perckor az 524. gyalogezred is, az első átkelési helytől keletre. Hajnalhasadtáig csaknem teljesen megsemmisítették az itt védelemben levő 3/11. és 3/41. lövészezredeket és sikerült elfoglalniok Szaporca, Drávacsehi, Drávapalkonya, Drávaszabolcs és Gordisa községeket. Majd a támadó egységek megszállták Kémest, Kovácshida környékét és Ipacsfa-tanyát. Az elfoglalt terület 4—6 km mélységű és 10 km szélességű volt. Függetlenül a kivívott sikerektől, az ellenségnek nem sikerült elérnie a Harkánytól északra fekvő magaslatokat és ez megnehezítette, hogy a további sikerek biztosítására újabb erőket vessen harcba. Lőhr vezérezredes e sikertelenség okáról a már említett naplójegyzeteiben a következőket írja: „A Dráván való átkelés oly későn és lassan ment végbe, hogy nem sikerült március 6-án átkelnünk a folyón. Ezt később az orosz harci repülőgépek tevékenysége is akadályozta. Még március 6-án megkezdődtek a bolgárok ellentámadásai is s ezeket heves tüzérségi tűz, valamint az orosz sorozatvetők tüze kísérte . . ."[18]

Az ellenség által elfoglalt hídfőállás megsemmisítésére a 3. lövészhadosztály parancsnoka a 24. lövészezred erőivel Drávaszabolcs irányában ellentámadást indított, bár a németek ezt visszavetették, mégis sikerült visszafoglalni Gordisát. Nem járt eredménnyel a hadosztály 29. gyalogezredének és a 11. lövészhadosztály 11. lövészezredének ellentámadása sem. Ekkor a

[18] A Honvédő Háború rövid története. 238. old.

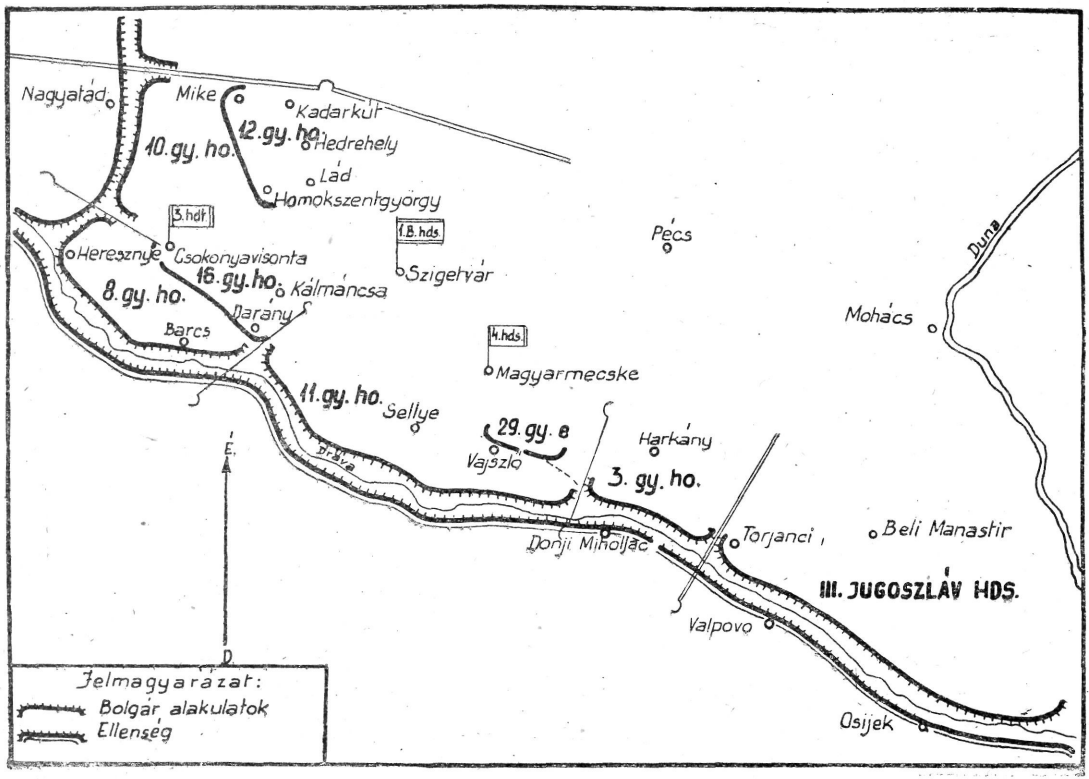

Az 1. Bolgár Hadsereg helyzete 1945. március elején

hadsereg parancsnoka a hadsereg tartalékában levő 1. lövészezredet és páncélos zászlóaljat irányította a hídfőálláshoz. Az ellenség ideiglenesen félbeszakította előnyomulását és hozzálátott az elfoglalt lakott helységek megerősítéséhez.

Március 7-én az ellenség a 104. gyalloghadosztályt, a hadtestközvetlenhez tartozó tüzérség egy részét és az 528. gyalloghadosztály néhány egységét átirányította a „Feketevíz" csatorna torkolatához és sikerült elfoglalniok Gordisa és Maty községeket, és a Drávaszabolcsnál küzdő 24. bolgár lövészezred hátába kerültek. A harcok rendkívül hevessé váltak. A 11. bolgár lövészhadosztály Szaporca, a 3. lövészhadosztály Drávaszabolcs körzetében végrehajtott ellenlökései feltartóztatták és megbontották ugyan az ellenséget, de a hídfőállás felszámolását nem sikerült megvalósítaniok.[19]

Március 8-án a németek a 91. hadtest erőin kívül harcba vetették a „Weichs" csoport egy egységét, a 606. számú „kozák" ezredet és más alakulatokat, hogy megállítsák a Pécs város körzetéből ideirányított feltöltetlen 84. szovjet lövészhadosztály ellenlökését. Az itt védő 11. és 3. bolgár lövészhadosztályoknak sikerült visszafoglalniuk Tésenfát, Szaporcát és Drávaszabolcsot, de Drávaszabolcsból visszavetették őket. A 84. szovjet hadosztálynak azonban sikerült visszafoglalnia Mátyot és Gordisa egy részét.[20]

Március 9-én a német csapatoknak nagy ember- és anyagveszteség árán sikerült megtartaniuk állásaikat és megállítaniuk egy újonnan odavezényelt szovjet lövészhadosztálynak, a 133. szovjet hadtest 122. lövészhadosztályának a támadását. A nevezett hadtest két hadosztálya (a 84. és a 122. lövészhadosztály) szívós, de sikertelen harcokat vívott Drávaszabolcs és Gordisa birtoklásáért.

Mivel az 1. Bolgár Hadsereg a Bécs irányában támadó hadműveletekre készülő 3. Ukrán Front szárnyát védelmezte, nem számíthatott a szovjet parancsnokság tartalékainak számottevő segítségére, márcsak azért sem, mert ilyenek akkor még nem voltak. A legtöbb, amit a bolgár parancsnokság tehetett a bolgár védelem két szárnyán támadó fasiszta hadseregek feltartóztatására, az volt, hogy az ellenség által meg nem támadott szakaszokon elhelyezkedő csapategységeket átcsoportosítva, azokkal manővereket hajt végre és halálmegvető bátorsággal védelmezi első állásait. Ellenlökéseket indít tehát egy olyan ellenség ellen, amely még mindig számszerű fölényben volt:

[19] M. Molahov: i. m. 105—106. old.
[20] SzU HML. 38. jelzet 635. lap.

Alakulatok és egységek	Saját	Ellenség	Arány
A 3. és a 11. bolgár lövészhadosztály, valamint a 84. és a 122. szovjet lövészhadosztály	46—48	62—62	1 : 1,3
Aknavetők	128	192	1 : 1,4
Tüzérség (75—105 mm lövegekkel)	184	188	1 : 1
Harckocsi alakulatok és rohamlövegek	46	72	1 : 1,7

Március 10-én a 3. és a 11. bolgár lövészhadosztályok a 84. és a 122. szovjet hadosztályokkal együtt újabb támadást indítottak a megerősített védelemben levő ellenséges csapatok ellen. A támadás azonban nem hozott döntő eredményt. Az ellenség Dolni Miholjác felől mind újabb és újabb egységeket vetett harcba és Valpovónál sikeresen átkelve a Dráván, Beremend irányában ismét tért nyert. Ez arra kényszerítette a bolgár parancsnokságot, hogy harcba vesse utolsó tartalékát, a 16. lövészhadosztályt is, Villány, Harsány és Siklós körzetében.

Március 11-én és 12-én Szedán-tanya és Drávaszabolcs birtoklásáért szívós harcok indultak, s ezekben a 16. lövészhadosztály alakulatai is részt vettek. Heves harcok után az 59. lövészezred elérte Drávacsehit, az 57. lövészezred pedig Drávapalkonya felszabadításáért vívott harcot. A 133. szovjet hadtest két hadosztályával a 16. bolgár lövészhadosztály balszárnyánál indított támadást, és sikerült birtokba vennie Drávaszabolcsot. A 16. lövészhadosztály tartaléka, az 58. lövészezred viszont elfoglalta Szedán-tanyát, az egész német védelem súlypontját.[21]

Március 13-án az ellenség két ízben is kiszorította a 16. lövészhadosztály alakulatait a Szedán-tanyáról. A harmadik ellenlökés során, amelyben a küzdő alakulatok egész tisztikara is részt vett, a bolgárok ismét birtokukba vették a tanyát. Ez megkönnyítette az 57. és 59. lövészezred támadását Drávacsehi és Drávapalkonya irányában. Az 57. ezrednek éjszaka ellentámadással sikerült birtokba vennie Drávacsehit, de hajnalban a túlerővel támadó ellenség elől kénytelen volt visszatérni kiindulási pontjára.

[21] A Honvédő Háború rövid története. 244. old.

Március 15-én az ellenség újabb erőket vetett át Dolni Mihojlác felől a hídfőállásba. Így harcba vetette az 528. gyaloghadosztályt, az „F" hadseregcsoport tartalékához tartozó egyes alakulatokat, a Dráva folyónál már előzőleg védelmi harcokat vívott német egységeket, azzal a céllal, hogy elvéreztesse és teljesen szétmorzsolja az ebben az irányban védő bolgár alakulatokat.

Március 15-én a 3. lövészhadosztályt — amelyet két nappal előbb leváltott — gyors újrafeltöltés után Drávafok és Bogdasa körzetébe vezényelték át és a 16. lövészhadosztály szovjet csatarepülőgépek támogatásával újabb ellenlökést hajtott végre a szemben álló ellenség megtörésére, amelynek ellenállása meggyengült azoknak a sikeres szovjet légitámadásoknak az eredményeként, amelyek az ellenség tartalékaira mértek nagy csapásokat.

Március 16-án megindult a támadás az ellenség egész védelme ellen. A 133. szovjet hadtest teljesen megtisztította Drávaszabolcsot, az 56. bolgár lövészezred pedig birtokába vette Drávapalkonyát. Ezután az ezred az 59. lövészezreddel együtt visszafoglalta Drávacsehit, így a „Feketevíz"-csatornát védelmező jelentős német csoportosulás hátába került.[22]

Március 17-én és 18-án a 16. bolgár lövészhadosztály alakulatai a 133. szovjet lövészhadtest segítségével támadást indítottak az ellenség „Feketevíz" menti védelmi vonalának az áttörésére. Az ellenség a támadást nem tudta feltartóztatni, ezért a Drávától délre harcoló csapatainak egy részét kivonta Dolni Miholjác körzetéből, miközben el kellett szenvednie a tüzérség és a bolgár hadsereget támogató csatarepülők tüzét.

Március 18-án délután a 16. lövészhadosztály két ezredének sikerült átkelnie a csatornán és elérte azt a helyet, ahonnan az ellenség már kivonta csapatainak maradványait is.

Március 19-én a Drávától délre harcoló utolsó német alakulatok is megsemmisültek és ezzel ismét helyreállt az 1. Bolgár Hadsereg drávai védővonala. Ezzel teljesen és véglegesen kudarcba fulladt a német fasiszták utolsó támadási kísérlete a bolgár hadsereg ellen.[23]

22 Uo. 245—246. old.
23 Uo. 246—249. old.

Az 1. Bolgár Hadsereg védelmi harca Kisbajom és Kaposvár körzetében

1945. március 6-án hajnalban az ellenség megindította támadását. A 299. szovjet lövészhadosztály a 3. bolgár hadtest egységeivel együtt 12 órán át hősiesen védekezett, azonban az ellenségnek mégis sikerült áttörnie a védelmet és elérnie a Nagybajom és Jákó határától keletre és Csekel községtől 1 km-re délre húzódó terepszakaszt.

A támadás megállítása céljából a 3. hadtest parancsnoksága a 64. szovjet hadtest megsegítésére Csekel körzetébe irányította a 12. lövészhadosztály egyik gyalogezredét.

A 31. lövészezred 14 óra tájban Csekelnél azt a parancsot kapta, hogy indítson ellentámadást a Csekel—Kisbajom körzetében levő ellenség ellen. A tüzérségi támogatás eredményeképpen az ellenség visszavonulásra kényszerült egészen a Jákó—Kutas vasútvonalig.

Ez idő alatt Kadarkút—Hencse körzetében a 46. gyalogezred összpontosítást hajtott végre.

Március 7-én 3 órakor az ellenség sikertelen támadást indított a 31. lövészezred ellen és visszavonulni kényszerült. Egy várható erősebb ellenséges támadás visszaverése céljából a 12. lövészezred azt a parancsot kapta, hogy szállja meg a Nagybajom—Nagykorpád, Kadarkút és Szigetvár irányában levő magaslatokat.

Március 8-án a 31. lövészezred visszaverte az ellenség egymást követő három heves támadását. A 32. lövészezred Csekeltől és Gigétől északra, a 189. számú háromszögelési pont területén foglalt állást.[24]

Március 10-én az ellenség újabb támadást indított. Fő erőit a 31. lövészezred állásai ellen vetette harcba. A túlerőben levő ellenség támadásával szemben hősiesen védekező ezred jelentékeny veszteségeket szenvedett, és végül is Csekeltől északnyugatra visszavonult. Visszavonulását a 32. lövészezred és a 299. szovjet lövészhadosztály egyes alegységei tűzzel támogatták.

A 12. lövészhadosztály 46. lövészezrede Mike és Kadarkút körzetében maradt. Két zászlóalja megszállta a 31. lövészezred és a 10. lövészhadosztály 44. lövészezredének balszárnya közötti terepszakaszt. Az ellenség itt áttörést kísérelt meg, nagy veszteségeket szenvedett és kénytelen volt eredmény nélkül meghátrálni. Arról a törekvéséről azonban, hogy támadásával a 3.

[24] Uo. 248. old.

bolgár hadtest szárnyába és hátába kerüljön, nem mondott le, ezért mind újabb és újabb tartalékokat vetett harcba.

A Csekel körzetében tanúsított ellenállást megkerülve, március 10-én Szabas és Kisbajom községekből indított támadást Nagykorpád irányában. Ennek feltartóztatására a főparancsnokság a 10. lövészhadosztály tartalékában levő 44. lövészezredet vetette be. Az ezredet Lábod községből tehergépkocsikon észak felé szállították. Feladata volt, hogy a Prépost-tanya környékén, Móricz-erdőtől északra foglaljon állást és tartóztassa fel az ellenséges támadást. Itt a 960. szovjet lövészezred elkeseredett harcot vívott a túlerőben levő ellenséggel. Megsegítésére a 44. lövészezred parancsnoka egy gyalogszázadot küldött ki, s ennek sikerült megmentenie a fogságtól a szovjet ezred törzsét. Az ezred tüzérségét és hadtápját is sikerült Szabas felé visszavonni.

Röviddel ezután az ellenség megtámadta a 22. lövészezredet, de eredménytelenül. Nehéz harcban, amely több helyen közelharccá bontakozott ki, az ezred feltartóztatta az ellenséget, és megakadályozta átkelését a Kisbajom melletti folyón.

A 3. Ukrán Front parancsnokának parancsára az 57. szovjet hadsereg kötelékében tevékenykedő 12. lövészhadosztályt a hadsereg alárendeltségébe osztották be. A 46. gyalogezred Kadarkút körzetében maradt.

Másnap az ellenség két újabb kísérletet tett arra, hogy Prépost-tanya és Nagykorpád irányában betörjön a 44. lövészezred védelmébe. Az ezred olyan szilárd ellenállást tanúsított, hogy az ellenség heves támadása nem vezetett eredményre.

Az ellenség megállásra kényszerült és az elért terepszakaszon védelembe ment át.

1945. március 6-tól 12-ig a 3. hadtest ezredeinek szoros együttműködésben a 299. szovjet lövészhadosztállyal, nehéz védelmi harcban sikerült megakadályozniuk, hogy az ellenség a hadsereg hátába kerüljön és ezzel kedvező helyzetet teremtsen a Velencei-tó és a Balaton között, valamint a Drávánál indított másik két német támadás számára.

5. *A muraközi támadó hadművelet*

A 3. Ukrán Front csapatainak 1945 március második felében indított ellentámadása mély éket vágott az ellenségnek a Balatontól északra húzódó védelmében. A Sopron irányában folytatódó előretörés azzal fenyegette a Nagykanizsától északra levő ellenséges csapatokat, hogy délről is bekerítik és meg-

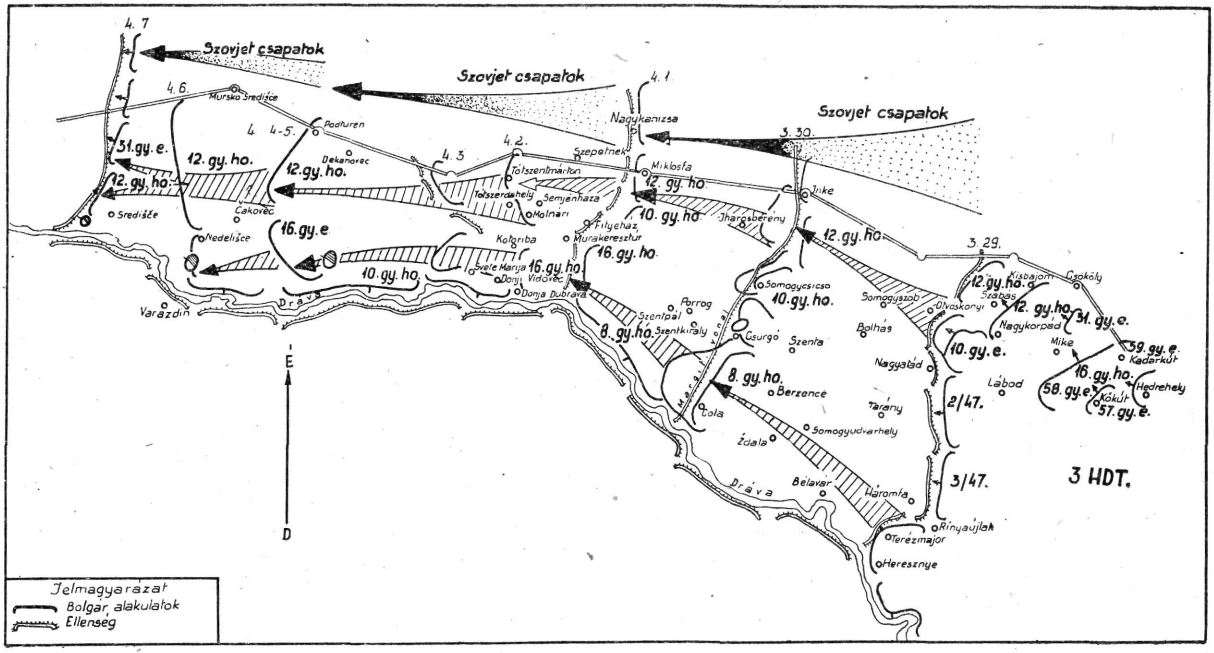

Az 1. Bolgár Hadsereg Mura-menti támadó hadművelete

semmisítik őket. Ezért március hónap végén felvetődött az a gondolat, hogy a 3. Ukrán Front legdélibb szárnyán levő 57. szovjet és 1. Bolgár Hadsereg indítson támadást és véglegesen számolja fel a Balaton, a Mura folyó és az osztrák határ térségében levő ellenséges erőket.

1945. március 26-án 9 óra 30 perckor a hadsereg azt a feladatot kapta, hogy a 3. hadtest (a 10., 12. és 16. lövészhadosztály) törje át a Kisbajom—Nagykorpád szakaszon az ellenség védelmét. A támadás fő csapásának iránya: Szabas, Somogyszob, Iharosberény, majd Nagykanizsa-Dél. A hadműveletet Berzence és Csurgó irányában a Babocsa körzetében állomásozó 8. lövészhadosztály támogatta.

A hadseregnek az 57. szovjet hadsereggel együttműködve szét kellett zúznia Nagykanizsánál az ellenséges hadcsoportot és a támadás kezdetétől számított 5—6 nap alatt el kellett foglalnia a Nagykanizsától délre és délnyugatra levő területet. Utána pedig a támadást a Drávától északra elterülő térségben Csakovec és Berzse irányában kell kifejleszteniük.

A támadás kitűzött időpontja 1945. március 28-án 17 óra volt. A szemben álló ellenséges erők a következők voltak: Kisbajom és Nagyatád körzetében a „Bakony" nevű magyar fasiszta gyalogezred, amely három, páncélosokkal támogatott zászlóaljból állott. A Nagyatád—Godvicza körzetben vegyes német—horvát zászlóaljak, a Drávától délre, Heresznyénél a 13. SS-hadosztály (a 27. és 28. gyalogezredek) volt, melyet a 24. magyar vadászzászlóaljjal és a 218. magyar gyalogzászlóaljjal erősítettek meg. A Drávától délre harckocsikkal megerősített két kozák dandár (a 3., 5. és 6. lovasezredek) rendezkedett be védelemre. Az ellenség szívós védelemre rendezkedett be és védelmét mélységben is kiépítette.

Az ellenség március első felében szenvedett veresége, valamint a 2. és a 3. Ukrán Front együttes támadása — amely már Bécs elővárosait ostromolta és Bratislava—Grác térségét is megközelítette — erősen csökkentette az ellenség harci szellemét.

Az 1. Bolgár Hadsereg a Kaposvár felől és a Dráván át Harkány irányában indított ellenséges támadások visszaverésében aratott győzelmei viszont fokozták a parancsnokok és politikai helyettesek erkölcsi erejét és áthatotta őket az ellenség szétzúzásának vágya.

Nagykanizsánál és tőle északra az 57. szovjet hadsereg indított támadást.

A hadsereg számára kijelölt támadási sáv dél felé könnyedén lejtő síkságot érintett, amelyet csatornák (Rinya-patak, Principális- és a Dombos-csatorna stb.), továbbá folyók (Vízárok, Malompatak, Tarány, Marjas, Határárok, Mura folyó stb.) szabdaltak át. E természetes akadályokon kívül a hadseregnek még az ellenség három megerősített védőövét is le kellett küzdenie:

1. A megerősített Kisbajom—Ötvöskónyi—Nagyatád—Rinya-patak—Háromfa—Teréz—Heresznye védőövet, amelynél az ellenség védelmének mélysége mintegy 7 km volt. A védőállások előtt és között elaknásított területek és drótakadályok voltak. Közvetlenül az első állás előtt volt a Rinya-patak partja. A csatorna valamennyi hídját felrobbantották. Az első árokrendszer csaknem teljesen egybefüggő volt. Az első állás árkaiban sok, főleg faanyagból készült fedezék volt. Az ellenséges védőöv csaknem minden lakott helyet mogában foglalt és szinte minden épületet tűzfészekké változtattak át. A megerősített létesítményeket nagyon jól álcázták.

2. A Pat — Inke — a 162. háromszögelési pont — Szenta — — a 178. háromszögelési pont — Iharosberény — Somogycsicsó — Csurgó — Gyékényes és Gola közötti megerősített „Margit" védelmi vonal. Ez 1 méter 20 centi mély lövészárkokból állt. Az árkok fontosabb pontjain 2—3 irányban összekötő árkokat építettek ki, 100—200 méter mélységben. Magában a védőállásban és attól 100—200 méternyire számos, egyenként 10—15 ember befogadására alkalmas fedezéket építettek. A falvakban a tüzelőállásokat úgy helyezték el, hogy biztosítsák a falvak körkörös védelmét. A harcálláspontok, tüzelőállások, drótakadályok és aknamezők jelentékenyen növelték az ellenséges védelem hatékonyságát. Ez a védőöv a fontos nagykanizsai ipari és nyersolaj körzetet védelmezte.

3. A jasztrebci védőöv a Mura és a Dráva folyó közötti legkeskenyebb szakaszon épült, Veliki Kog, Mali Kog, Jasztrabci és a Hum vonala mentén. Itt a védelmet három és fél hónapon át szakadatlanul erősítették. A védőöv körzetébe eső falvakat erős tűzfészkekké képezték ki.

A kapott feladatnak és az adott helyzetnek értékelése alapján a bolgár hadsereg parancsnoka elhatározta, hogy március 28-án esti 19 órakor végrehajtja a hadsereg átcsoportosítását és Szabas — Somogyszob — Iharosberény irányában támadásba megy át. Ugyanebben az időben Drávazsitva, Berzence—Csurgó irányában egy másik, kisegítő támadást indít.

A támadást az alábbiak szerint tervezték végrehajtani:

— Az első napon Alsó-Segesd, Somogyszob, Tarány, Bélavár kivételével,

— A második napon — Inke kivételével a Szentpál-erdő nyugati szélének elérése,

— A harmadik és a negyedik napon — Liszo, Somogyszentmiklós kivételével.

A hadseregparancsnok döntése alapján a vezérkar részletes tervet dolgozott ki, amely a „Balkán" fedőnevet kapta. A terv alapján a támadást két rohamcsoportnak és két biztosító csoportnak kell végrehajtania.

a) A jobb oldali rohamcsoport két alcsoporttal: a 159. háromszögelési pont körzetében Csekeltől nyugatra 2 km-re, Csekelt még beleértve, támadásának fő iránya: Ötvöskónyi, Somogyszob.

— A 16. hadosztály tüzérezredével megerősített 12. lövészhadosztály, a 2. és 3. hadseregközvetlen páncélelhárító osztályok, a 417. szovjet páncélelhárító ezred, a 31. szovjet sorozatvető osztály és a 16. lövészhadosztály aknavető századai a 159. háromszögelési pont körzetében — Nagykorpádot is beleértve — támadást indítanak az ellenséges védelem áttörésére és kezdeti térnyerésüket Szabas, Somogyszob és Iharosberény irányában tovább szélesítik. Majd az 57. szovjet hadsereggel együttműködve megtörik az ellenség ellenállását.

— A 10. lövészhadosztály — a 47. lövészezred kivételével — a nagykorpádi arcvonalszakaszon indít támadást, hogy Méhesháza—Kiserdő körzetében áttörje az ellenség védelmét és Nagyatád irányában védelembe rendezkedve, támogassa a 12. lövészhadosztályt Ötvöskónyi és Somogyszob elfoglalásában. Az itt elért térnyerést Bolhás—Iharos—Liszó, valamint Szenta és Csurgó irányában kiszélesítik, hogy ezeket a helységeket elfoglalják és elérjék a Mura folyó torkolatát.

b) A bal oldali rohamcsoport a 8. lövészhadosztály (a 30. lövészezred nélkül), megerősítve a 4/11. tüzérosztállyal, a Rinya-patak—Heresznye frontszakaszon támad, azzal a céllal, hogy a Teréz-tanya és a vasútvonal mentén áttörje az ellenség védelmét és térnyerését Drávazsitva irányában kiszélesítve, úgyszintén védelembe rendezkedjen be a Dráva folyó északi partján, Golától Heresznyéig.

A 12. és a 10. lövészhadosztály közötti határvonalak Mikén, Ötvöskónyi községet kettészelve, Somogyszobon, Iharosberényen, Somogyszentmiklóson haladnak át.

c) A tartalékot — a 16. lövészhadosztályt — Kadarkút, Mike, Nagyállás, Kékkút körzetében összpontosítják, majd a fő rohamcsoport mögött előrenyomul, készen arra, hogy az elért sikereket megszilárdítsa, illetve továbbfejlessze.

A szervezésben levő központi lovasezrednek — melynek kötelékébe a 3., 12. és a 16. lovasszázad tartozik — az a feladata, hogy a támadás kibontakoztatásában és az ellenség üldözésében vegyen részt.

Az 57. szovjet hadsereg és a bolgár egységek közötti sávhatár Kisbajom — Alsó-Segesd — Inke — Nagykanizsa vasútállomás — Letenye vonalán, a Mura folyó déli partja mentén húzódik.

A bolgár hadsereg bal oldali sávhatára a Dráva folyó északi partja. A támadás megindulásáig az alakulatoknál és a törzseknél — a hadsereg új feladatainak megfelelően — harci és erkölcsi-politikai kiképzést tartottak.

Március 26-, 27- és 28-án a hadsereg végrehajtotta az átcsoportosítást.[25]

1945. március 29-én megindult a támadás. A támadók az ellenséges védelmet több helyen áttörték. Egyes áttörési helyeken, ahova a támadás fő csapása irányult, az alakulatok mintegy 10 km-t nyomultak előre, s elérték azt a vonalat, amelyet Belég—Ötvöskónyi keleti széle, Nagyatád környékének keleti széle képez. A támadás mellékiránya Felső-Birka és a Dráva folyó vonalán (Heresznyétől 2 km-re északnyugatra) haladt. Ily módon az ellenség védelme felbomlott és megkezdte visszavonulását nyugati irányban. Másnap a hadtest, erélyes üldözés után, mintegy 20 km-t nyomult előre és elérte a Somogycsicsó — — Szenta — Berzence — Gola vonalat. Különösen erőteljes volt a mellékirányban támadó 8. lövészhadosztály alakulatainak előretörése.[26]

Március 31-én a hadtest támadást indított a megerősített „Margit"-vonal ellen. A támadók szívós harcok után itt is áttörték az ellenséges védelmet és elérték a Nagycsicsó, Avas, Gyékényes és Gotalovo helységek által határolt mintegy 6 km mélységű terepszakaszt. Másnap megkezdődött az üldözés. A 8. és a 10. lövészhadosztály mellett a parancsnokság harcba vetette a 16. lövészhadosztályt is. Az ellenség elkeseredett ellenállását leküzdve, a bolgár csapatok elérték a Principális-csatornát és a Mura folyót, miközben 14 km-t nyomultak előre.

25 BHL. 6. a. 1. jelzet 1. irat 1—10. old.
26 BHL, 6. a. 1. jelzet 7. irat 1—5. old.

Április 1-én a csapatok Iharosberény körzetében áttörték az ellenség védelmét és szovjet harckocsi egységgel együtt bevették Nagykanizsa városát.[27]

Április 2-án, a heves ellenállás dacára, amelyet az ellenség a védelemre alkalmas és védelmi célokra annyira kiépített Principális-csatorna és a Mura folyó nyugati partján kifejtett, a 12. lövészhadosztály erőszakos átkelést hajtott végre a csatornán, a 16. lövészhadosztály pedig a Mura folyón, és a rendkívül nehéz körülmények között elérték a Vencse — Semjénháza — Fityeháza — Murakeresztúr — Kotoriba és Dolni—Dubrava vonalat. A 10. lövészhadosztály az első lépcsőben támadó két hadosztály közötti térségben indított támadást és megkönnyítette ezek hadműveleteit. A 8. lövészhadosztály a Dráva folyó északi partján fokozatosan védelemre rendezkedett be. Ugyanezen a napon a parancsnokság harcba vetette a 16. lövészhadosztály déli szárnyán, a 8. lövészhadosztály addig tartalékban levő 12. ezredét. Az éjszaka folyamán ez az ezred parancsot kapott a visszavonulásra és visszatért a hadosztályhoz. Aznap az egységek mintegy 8 km-t nyomultak előre. Másnap az első lépcső alakulatai folytatták az ellenség üldözését. A heves ellenállást és a terep adta nehézségeket leküzdve, a hadtest elérte a Letenye — a Mura folyó északi partja — a 143. háromszögelési pont (a Mura déli partján) — és a Szent Mária keleti széle által határolt vonalat. Itt a 10. lövészhadosztály feladatul kapta a Dráva folyó északi partjának a védelmét nyugati irányban, a 8. lövészhadosztály pedig fokozatosan nyomult előre nyugatra. Ezen a napon az alakulatok 10 km-t haladtak előre.

Április 4-én az ellenség üldözése során a heves védekezés ellenére, a bolgár hadtest elérte a Podturen — Palovec — Mala Szubotica és Podbreszt vonalát. A 16. lövészhadosztálytól délre a 10. lövészhadosztály 47. ezrede nyomult előre és fokozatosan átvette a Dráva folyó partjának a védelmét a számára kijelölt szakaszon. Ezen a napon a hadtest 16 km-t haladt előre.

Másnap, április 5-én a hadtest az ellenség által előzetesen megszervezett Poklenica — Kralevác — Szveti Rog — Mali Rog — Pribiszlavec — Mala Sztefanac — Orevica védelmi vonalon a Muraközben kifejtett heves ellenállásába ütközött.

Az ellenség, hogy déli irányban a Horvátországba visszavonuló csapatai számára fenntartsa a műutat és a Dolnja Lendava — Csakovec — Varasdin vasútvonalat, új erőket dobott harcba (kb. 1 gyaloghadosztályt, harckocsikat, rohamlövegeket

27 A Honvédő Háború rövid története. 261. old.

és egy páncélvonatot). Néhány ellentámadást is indított. Ennek ellenére a bolgár hadtest több helyen áttörte a német védelmet és a Ferketinec — Mali Rog — Pribiszlavec könyékének nyugati széle — Mali Sztefanec — Orehovic vonalig tört előre. A 10. lövészhadosztály 47. gyalogezrede a 16. gyaloghadosztály 57. lövészezredével együtt vívott nehéz harcokat Orehovicáért. Ezen a napon a hadtest 6 km-t nyomult előre.

Nyolc nap leforgása alatt a hadtest az ellenség védelme mélységében 80 km-re haladt előre.

Április 6-án a hadtest (a 12. és 16. lövészhadosztály és a 10. lövészhadosztály lövészezrede) az ellenség elkeseredett és szívós ellenállását leküzdve, elérte a Koncovcsak — Szveti Juraj — Egerszeg — Macinec — Pustane vonalat, valamint a Varasdintól északra a Dráva folyón át vezető vasúti hidat, és ily módon további 16 km-t nyomult előre.

Másnap, április 7-én folytatódott az ellenség üldözése. A 12. lövészhadosztály, a 16. lövészhadosztály, valamint a Központi lovasezred elérte a Vrabovica — Jasztrebci keleti széle — — Godenici — Loperstice — és Libanya-folyó vonalát, s ezzel további 8 km-rel jutott előre. A Központi lovasezred elérte Ormost, de az ellenség ellentámadása Lopersticétől délre, a Libanya-folyó keleti partjára vetette vissza. A hadtest a megerődített jasztrebci állás előtt azt a parancsot kapta, hogy a frontszakaszon védelemre rendezkedjen be.

Április 12-én a hadsereg első alakulatai átkeltek a Dráva folyó déli partjánál, hogy közös hadműveleteket folytassanak a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereggel.

Németország május 8-án letette a fegyvert. A 3. Ukrán Front parancsnoksága az 540—541. rejtjeles távmondattal elrendelte: ha az ellenség május hó 9-én 11 óráig nem adja meg magát, a bolgár hadsereg mérjen döntő csapást a szemben álló ellenséges alakulatokra.

Nagy ellenséges hadoszlopok vonultak nyugat felé, s a fegyverletételi egyezmény rendelkezéseivel ellentétben, nem tették le a fegyvert. Ezért a 3. Ukrán Front vezérkara parancsot adott az 1. Bolgár Hadseregnek, hogy a Dráva folyótól északra elterülő térségben, Klágenfurt irányában folytassa a támadását, szilárdan biztosítsa az arcvonal déli szárnyát, és ne engedje meg a Jugoszláviából visszavonuló ellenség átkelését a Dráva folyón. A 3. Ukrán Front vezérkarának parancsa egy hadtestet jelölt ki az ellenség üldözésére. A 12. lövészhadosztály a maribor—klágenfurti út mentén indított támadást, a 3.

lövészhadosztály pedig ettől balra: Eibiswald, Schwanberg és Landsberg irányában.

Május 13-án a hadsereg elérte a parancsban megjelölt legtávolabbi objektumokat, s a 2., 141. és az 1763. háromszögelési pontok (Kis-Alpok) határán találkozott a szembejövő angol csapatokkal.

Az 1. Bolgár Hadsereg támadó hadművelete, amely március 29-től május 15-ig 280 km mélységben folytatódott, azáltal, hogy magára vonta és feltartóztatta az ellenséget, jelentős mértékben támogatta a 3. Ukrán Front tevékenységét. A hadsereg közvetve biztosította a szovjet hadsereg déli hadászati tervének és ezzel közvetlenül a 3. Ukrán Front tervének a végrehajtását.

A hadsereg biztosította a jugoszláv hadsereg és a szovjet hadsereg hadműveleti összeköttetését és jelentékeny mértékben hozzájárult a Horvátországban és Magyarországon aratott sikereikhez. Meggyorsította Horvátország, Szlovénia, Magyarország és Ausztria felszabadítását és ezáltal a szövetséges hatalmak végleges győzelmét is a hitleri Németország felett.

A hadsereg, állhatatos előnyomulása során az 57. szovjet hadsereggel együtt elfoglalta Nagykanizsát, ezt a fontos gazdasági központot és közvetlen környékét, ahol a német technika üzemeltetését biztosító petróleumforrások voltak.

48 nap leforgása alatt az ellenség teljesen megsemmisült és mind emberben, mind anyagban súlyos veszteségeket szenvedett. Felszabadult 465 lakott helység, ezeknek jelentékeny része magyar területen van (Baranya, Somogy és Zala megyékben).

Az átlagos napi előnyomulási ütem 25 km volt. Ha figyelembe vesszük a hegyes terepet, ez az ütem nem csekély és megközelíti a szovjet hadsereg napi előrehaladási ütemét az 1944. évi hadműveletek idején.

Következtetések

A végső célért: a hitleri Németország mielőbbi szétzúzásáért, a bolgár nép erejétől és lehetőségeitől függően harcolt a háború során. A Bolgár Kommunista Párt közvetlen vezetésével megteremtett és megszilárdított bolgár néphadsereg a fronton új sikereket aratott. A pártvezetés mozgósította a bolgár népet és hősi munkára lelkesítette a hátországot. Egybekötötte a bolgár népnek a monarchofasizmus és a reakció ellen vívott harcát az Európában vívott nemzetközi, antifasiszta küzdelem-

mel, s ez az országban négy évszázad óta vívott nemzeti harcok természetes betetőzéseként jelentkezett.

A párt felhívására tízezrek jelentkeztek és jöttek a hadseregbe, köztük azok az aktív antifasiszták, akik részt vettek az ellenállási harcban is. Ugyancsak a párt vezetése alatt jött létre és fejlődött ki a hadseregben a politikai helyettesi intézmény is. A fasizmus elleni igazságos, hazafias háború megvívásával a párt új, szocialista típusú hadsereggé kavácsolta a bolgár hadsereget.

Az 1. Bolgár Hadsereg Magyarországon aratott háborús sikerei még jobban megszilárdították a Hazafias Arcvonal vezette új kormány helyzetét, s megtisztították az ország belső légkörét. Ez egyidejűleg csapás volt a hazai reakcióra és ellenzékre is, amely a nemzetközi reakció támogatását élvezte. A párt mozgósította az ország forradalmi erőit a gazdasági nehézségek leküzdésére, a rombadöntött népgazdaság, közlekedés és hírközlés helyreállítására.

*

Ez időszak alatt az 1. Bolgár Hadsereg érdemben biztosította a 3. Ukrán Front balszárnyát és ezzel együtt a nyugat felé előretörő szovjet hadsereg déli hadászati szárnyát is. A hadműveletek során az ellenség veszteségei a következők voltak: 12 538 halott tiszt, tiszthelyettes és katona, és 47 896 hadifogoly. A német fasisztákkal vívott harcokban a bolgár hadsereg 250 tüzérségi löveget, 160 aknavetőt, 42 harckocsit, 380 géppfegyvert, 372 gépkocsit és sok más hadianyagot zsákmányolt.

Az 1. Bolgár Hadsereg vesztesége a drávai védelmi harcokban és a muraközi támadó hadműveletben 14 908 ember (ebből 3257 halott, 1582 eltűnt, a súlyos sebesült pedig 10 069).[28]

Az 1. Bolgár Hadsereg háborús sikereiben döntő szerepe volt a Szovjetuniónak és a szovjet hadseregnek. A szovjet hadsereg, azáltal, hogy Jasi—Kisinyev térségében megsemmisítette a hitlerista hadsereget, döntően hozzájárult ahhoz, hogy Bulgária felszabaduljon a fasiszta rabságból. Ez kedvező helyzetet teremtett Bulgária részvételéhez a hitlerista koalíció ellen vívott háborúban. Másrészt nagy nemzetközi tekintélyével a Szovjetunió kedvező politikai helyzetet teremtett arra is, hogy az 1. Bolgár Hadsereg részt vegyen Magyarország felszabadításában, s így Bulgária, történelme során első ízben küzdhetett a testvéri magyar nép szabadságáért, jóllehet Magyarország 1000 km-re van Bulgária határaitól.

[28] MNV. története 28—53. old. (bulgárul).

A Szovjetunió és a szovjet hadsereg konkrét anyagi segítséget is nyújtott Bulgáriának: visszatérítési kötelezettség nélkül gabonát bocsátott a szükséget szenvedő bolgár nép rendelkezésére, valamint fegyverzetet, szállító eszközöket, lőszert, ruházatot és lábbelit az 1. Bolgár Hadsereg számára. A szovjet hadsereg példáját követve, a bolgár hadsereg katonái és parancsnokai hőstettek tömegét hajtották végre. Nehéz helyzetekben segítették egymást, közösen ontották vérüket a győzelem és a felszabadulás közös ügye érdekében.

Bulgária részvétele a háborúban és közreműködése a hitleri Németország szétzúzásában, széles körű elismerésre talált.[29] A szovjet főparancsnokság az 1. Bolgár Hadsereg Magyarországon aratott sikereit napiparancsban három ízben is méltatta. A párizsi békekonferencián Novikov, a Szovjetunió képviselője így nyilatkozott: „A szovjet küldöttség Bulgária nagy érdemének tudja be azt, hogy erőinek felkészítését és összpontosítását minimális határidő alatt hajtotta végre és alig két hónap után már nemcsak támadásba ment át 12 hadosztályt kitevő állománnyal, hanem szét is zúzott 8 német hadosztályt, felszabadította Macedónia és Szerbia nagy részét és számottevő segítséget nyújtott a Dunánál tevékenykedő szovjet seregeknek. A bolgár csapatok tevékenyen részt vettek a Németország ellen vívott háborúban."

Az 1. Bolgár Hadsereg közvetlen támogatásával kibontakozó antifasiszta magyar népi ellenállás Dél-Magyarországon a magyar nemzeti történelem új, fényes korszakát nyitotta meg. Az 1. Bolgár Hadsereg a magyar lakosság őszinte támogatását és segítségét élvezte abban a harcban, amelyet az ország felszabadításáért vívott.[30] A lakosság a harcoló hadsereg hátában elősegítette a szállítás és az ellátás munkáját, az egészségügyi és kórházi intézmények működését, a csapategységeknek a lakott helyeken való elszállásolását, az új, szabad élet kialakítását, és az ország demokratikus átalakítását és nemzeti felvirágzását.[31]

Az 1. Bolgár Hadsereg megjelenése Magyarországon számottevően hozzájárult a fasiszta magyar hadsereg felbomlásához, számos alakulatának fegyverletételéhez és a katonák tömeges átszökéséhez. A fasiszta börtönöket, táborokat és a fasiszta mozgósítást átszenvedett dolgozó, forradalmi szellemű magyar nép nem akarta a számára idegen — az uralkodó osztályok, az

29 BHL. 2. a. 10. jelzet 64., 70. lap; 64. sz. irat 59. lap. III—778.
30 BHL. 6. a. 1. jelzet 5. és 7. irat.
31 BHL. 213. a. 1. jelzet 26. sz. irat 26. lap, 6. a. 1. jelzet, 7. sz. irat 163. lap.

arisztokrácia és a német-fasiszta bérencek akaratát kifejező — érdekeket szolgálni. Így néhány hónap leforgása alatt az átszökés, amelyet kezdetben csak kis fegyveres csoportok vállaltak (pl. Nagyatádon novemberben Katona József tiszthelyettes vezetésével 14 ember adta meg magát), később egész zászlóaljak és egységek fegyverletételében nyilvánult meg. Így megadta magát: a „Bakony" nevű ezred, az I. Budapesti Ezred, a 20. gyaloghadosztály 24. és 218. zászlóalja, a 2. magyar hadseregközvetlen hadtest 2. hadosztálya. 1945 márciusában és áprilisában, a hitlerista csapatok páratlanul heves ellenállása dacára, több mint 13 500 magyar katona adta meg magát fegyverestől. Ezek egy része azt kérte, hogy fegyverét megtartva harcolhasson az újonnan alakult debreceni magyar kormány oldalán a fasiszták ellen.

A helyi kommunista pártszervezetek az 1. Bolgár Hadsereg politikai osztályainak a segítségével felvették az összeköttetést a népi kormányzat új szerveivel. Az antifasiszta és haladó gondolkodású közéleti emberek kiszabadultak a börtönökből és koncentrációs táborokból. Támogatva Baranya, Somogy és Zala megyékben a gazdasági újjáépítés első lépéseit, egyúttal megszervezték a bolgár hadsereg ellátását is, biztosították a közlekedés és a hírközlés munkáját; az ellenséges propaganda és izgatás ellenére is végrehajtották a földreformot, s a nagybirtokosok mezőgazdasági felszerelését és állatállományát is átadták a szegényparasztoknak. A bolgár katonák viszont segítettek azoknak a szántóföldeknek a felszántásában és bevetésében, amelyek a harcok miatt bevetetlenül maradtak. Ugyancsak a katonák segítségével álltak ismét munkába a malmok, épültek újjá a hidak, az iskolák, kórházak, az áruházak és segítettek a csatornák kitisztításában is.[32]

A bolgár katonák internacionalista kötelezettségük teljesítése közben cigarettával és meleg étellel is segítették az éhező lakosságot, szállást adtak a fedél nélkül maradottaknak, munkát adtak a munkanélkülieknek és a szűkölködőket jövedelemhez juttatták. Erélyesen támogatták a helyi hatóságokat a gazdasági üzemek és objektumok munkájának újra indításában. Megszervezték az ipari üzemek nyersanyag- és energiaellátását. Az 1. Bolgár Hadsereg nemcsak közvetlenül támogatta a felszabadított megyékben az élet normalizálódását, hanem helyreállította az egészséges gazdasági életet is, így hozzájárult a magyar népnek a fasizmus ellen vívott küzdelme természetes betetőzéséhez is.

32 BHL. 213. a. 1. jelzet 26. sz. irat 21., 18., 20. lapok.

STROMFELD
ÉS A MAGYAR POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM*

Hetés Tibor

„Egy korhadt, egy romlott világ omlott össze, tehát nem arról van szó, hogy a romok fölött siránkozzunk, hanem arról, hogy az új épületet felépítsük."
(Stromfeld naplójából.)

De hogyan? És milyen legyen az új épület? Évszázadok során toldozott-foltozott, „romlott világ" omlott össze, egy tetőtől fundamentumig „korhadt" épület. Stromfeld ezt tudta, — pontosabban: sejtette, látta, tapintotta, hogy valahol bajok vannak, de maga sem érezte teljes mélységében szavainak súlyát és jelentőségét. Hisz egy hónappal előbb, 1918. október 20-án még arról írt, hogy nem vállalhat közösséget a „süllyedő hajót" elhagyókkal, neki „a hajón kell kitartania, ha el is süllyed avval". Egy vesztett ügyet az utolsó pillanatig szolgált. De erre csak az képes, aki meg van győződve a védelmezett ügy igazságáról, vagy anyagi érdekei minden mást háttérbe szorítanak.

Az immár elvesztett háború egy olyan kitűnően képzett és elismert magyar vezérkari tiszt számára, mint amilyen Stromfeld volt, még a létbizonytalanság képét sem idézte fel. Semmiféle anyagi érdeke nem fűződött a háborúhoz, azért a közvetlen okot másutt, magában az emberben kell keresni. „Én mint férfi, mint becsületes férfi, akarok cselekedni és élni, vagy ha szükséges, meghalni" — írta feleségének a háború utolsó napjaiban. — „Átok mindenkire, aki most, amidőn rosszul megy, becsületet, hírnevet elfelejtenek és mindent megtesznek, magukat lealacsonyítják, hogy saját hullatestüket mentsék."[1] A „becsület" és az önbecsülés kapott óriási, sőt meghatározó szerepet az összeomlás napjaiban, ami Stromfeld szemében nem volt más, mint a „haza", a „kötelességteljesítés", a „köz érdekei" mellett való kitartás... és aki ilyenkor hátat fordít, az a hazával kerül szembe, megtagadja a köz iránti kötelezettségeinek teljesítését.

* Részlet a szerző készülő kandidátusi disszertációjából. I. rész.
1 Levél feleségéhez 1918. október 20-án. — Hadtörténelmi Intézet Levéltára (Továbbiakban: HIL) Stromfeld-gyűjtemény.

A két ítélet (ti., hogy „egy romlott világ omlott össze" és „Átok mindenkire . . .") között ellentmondás van, de ez olyan ellentmondás, amelyet nem szabad azzal indokolni, hogy a két kijelentés között egy hónap telt el, amely alatt ténnyé vált a háború elvesztése és darabjaira hullott az Osztrák—Magyar Monarchia. Stromfeld nemcsak *utólag* — tehát az összeomlás után — állapította meg a „romlott világ" tényét. Amit ő romlottságnak nevezett — ha másképp is — korábban is emlegette, de gondolatvilágában soha nem azonosította a hazájával, és a társadalmi rendszerrel sem, éppen ezért szubjektíve nem lehetett oka, hogy az ügyet cserbenhagyja. Ez a „romlott világ" Stromfeld előtt a katonai terminológiából jól ismert „hátország"-hoz hasonlított, ahol korrupció van, ahol azok élnek, akik kivonják magukat a haza védelméből, akik nem törődnek a front erőfeszítéseivel, sőt cserben hagyják, akik az amúgy is agyonsanyargatott nép nyakán élősködnek és gazdagodnak. A fronton mindenki kötelességét teljesítette, becsülettel küzdött a hazáért (ő a háborúnak mind az 52 hónapjában!), míg a hátország — benne azok is, akik szemben álltak a háborúval — cserben hagyták az igaz ügyet, elfordultak, megcsúfolták mindazt, amiért a fronton harcoltak, — Stromfeld szó szerinti fogalmazásában: „mi még magasra tartjuk a jogart, amelyet a nyomorult hátország sárba akar tiporni."[2]

A korhadt és romlott világ, a „nyomorult hátország" számára politikai kérdés és nem társadalmi probléma, egy idealista társadalomszemlélet — valóságban nem létező — ellentmondása, amelyben jó a haza, ez a valóságban nem létező osztályok feletti „haza", és romlottak azok, „akik miatt ide jutottunk" — nem a háborúért felelős uralkodó osztályok, hanem egyes személyek. Még mindig nem a *társadalmi rend*, csupán a politikai hatalom bírálata, kifejezése annak a politikai zsákutcának, amelybe a monarchia jutott.

A háború utolsó évei azonban hihetetlenül gyors ütemben érlelték a Stromfeldben élő szociális igazságtalanságok miatti felháborodást. Ez pedig — elképzelhetetlen másként — a gazdagok ellen irányult. Igaz, a „gazdagok" és az „uralkodó osztály" közé nem tett egyenlőség jelet, de ehhez csak arra volt szükség, hogy a szociális problémákkal közelebbről megismerkedjék. A felháborodás, első lépés az aktív cselekvés útján.

Az elvesztett háború, amelyet nem lett volna szabad kezdeményezni, mert csak így végződhetett; a fronton és a hát-

[2] Uo.

országban tapasztalt mérhetetlen nyomorúság; a magyar nemzet sorsáért való aggódás; az elnyomott és kisemmizett néprétegek iránti rokonszenv; csalódottság a katonai és politikai vezetésben — óhatatlanul a legteljesebb zűrzavarhoz vezetett benne, amikor csupán egyetlen reményt keltő fénysugár volt: a monarchia összeomlása, a rég várt nemzeti függetlenség visszanyerése. Csalódása a múltban és semmi biztos, csupán remények a jövőre vonatkozóan. Kusza gondolathalmaz, amelyben ezután erősödik meg a felismerés, hogy valóban egy romlott világ omlott össze, és csak ezután kezdődik a tapogatózás, az új út keresése, az új vezérlő eszmék elfogadása. A forradalom meggyorsítja ezt a folyamatot, de hogy az „új épület" milyen legyen és hogyan épüljön fel, azt 1918 novemberében nem volt olyan egyszerű eldöntenie.

Amikor Stromfeld 1918. november 15-én az összeomlott olasz frontról hazaindult, azzal búcsúzott el Horsetzky tábornoktól, hogy reá otthon van szükség, mert hazáját a szövetséges hatalmak haderői közvetlenül fenyegetik.[3] Cselekvésének elsőszámú mozgató rugója a hazafias érzés volt: a magyar nép vélt érdekeinek féltése. Hazájának szüksége van reá! De nemcsak reá, hanem katonáira is — és ezért szervezetten, fegyelmezetten kell hazatérni. „Büszke vagyok — mondotta —, mert az 5. hadosztályt, amely rám volt bízva, sem az ellenség el nem fogta, szét sem züllött, hanem visszajött, visszajöttünk."[4]

Másokat más érzések és más célok fűtöttek, a gyorsan száguldó eseményekben cselekvésük mozgató rugóit másutt találjuk. Gömbös Gyula életrajzírója említi, hogy kiben és hogyan született meg — talán az első ellenforradalmi terv — a polgári demokratikus forradalommal hatalomra került forradalmi magyar kormány megfojtására. „Az országnak — írja — ebben a kétségbeejtő helyzetében Gömbös... újabb tervvel állott elő, azt javasolták Hazai Samunak, hogy a Bécsben tartózkodó gróf Andrássy Gyulával együtt álljon az olasz és francia frontról hazaözönlő magyar csapatok élére, vonuljon velük Budapest el-

[3] Ernst Horsetzky: Die vier letzten Kriegswochen (Wien, 1920) című könyvének 51. oldalán ezeket írja: „November 15-én este arra kért ezredesem, aki magyar állampolgár volt, hogy engedélyezzem két másik tiszttel Magyarországra — amelyet a szövetségesek minden oldalról szorongatnak — utazhasséK. Ő köteles erőit veszedelemben forgó (szűkebb) hazája rendelkezésére bocsátani... Érdekes, hogy mennyi hazafias érzés él ezekben a magyar állampolgárokban... Magyar vagyok! A büszkeségnek és az odaadásnak egy világa rejlett ezekben a szavakban." Horsetzky tábornok a XXVI. hadtest parancsnoka volt. Említésre méltó, hogy könyve 1920-ban jelent meg, akkor, amikor Stromfeld hazaárulással vádolva állt az ellenforradalmi bíróság előtt.

[4] Moussong Nándor és társai perében tett tanúvallomásából. — HIL, Stromfeld-gyűjtemény.

len és buktassa meg a magyar forradalmi kormányt. Ez november másodikán történt."[5]

A háború közkatonájának gondolatvilágát és érzéseit fejezi ki Dobi István, a frontról hazaözönlők egyike: „A többségnek az volt a véleménye — említi emlékirataiban —, hogy haza kell érnünk, s amit magunkkal viszünk, életünkért, fegyvereinkért érdemes fegyelmet tartani. Ha hazaértünk, otthon alighanem fegyverrel kell majd megvédelmeznünk hazánk új, köztársasági államrendjét... Amilyen idegenné vált nekem a háború az utolsó időben, annyira a magam ügyének, mindannyiunk ügyének éreztem ezt a hazavonulást..."[6]

S mit mond közvetlen tapasztalatai alapján az, aki az elsők között került szembe a megcsalt hazatérőkkel, a kiábrándultakkal, akik négy év nyomorúságát, saját és családjuk mérhetetlen szenvedését jöttek számonkérni? Fényes László könyvében olvashatjuk: „A szomorú valóság azonban az — és erre én, mint a nemzetőrségnek volt kormánybiztosa vagyok illetékes tanú —, hogy a fronton otthagyott katonák, csak haza akartak jönni, sokan talán azzal a hittel, hogy itthon védik a határokat. Mire azonban magyar földre értek — tanúul hívok fel minden katonát, legénységet és tisztet egyaránt —, mindenki sietett haza a falujába: »a jegyzővel és a szatóccsal leszámolni«. Voltak egyes csapatok, amelyeket kiváló vezérük »intakt« hozott Budapestig, mert a legénység így tudott hazajönni leghamarabb, akik pl. a Tiszántúl laktak. Amint itt voltak — vagy már a vonattól —, siettek haza, mindenki otthonába."[7]

De volt a hazatérőknek még egy nagy csoportja, akik világosan, egyértelműen látták és tudták, hogy hazatérésük után mit kell tenniök, mit kíván a magyar nép valódi érdeke. „Haza is akarunk menni valamennyien — írja levelében egy Szovjet-Oroszországból hazainduló katona —, különösen mi, akik a Szövetséges Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében harcolunk már hónapok óta. Nem azért vagyunk kommunista vöröskatonák, hogy ne tudnók a kötelességünket... tudjuk a mi burzsoáziánkkal szemben is. Tudjuk, hogy a hatalmat kezünkből csak fegyverrel lehet kivenni és éppen ezért azt tartjuk, hogy a mi kötelességünk: fegyverrel a kézben térni haza."[8]

Nézetazonosságot csupán egy kérdésben találunk: a hazatérés vágyában. De nézetkülönbségek egész skáláját fedezhet-

5 Dr. Révay József: Gömbös Gyula élete és politikája. 99. old. Budapest, 1934.
6 Dobi István: Vallomás és történelem. 1. kötet 190—191. old. Kossuth, 1962.
7 Fényes László: A háború elvesztése és a forradalom. Megjelent: A Károlyi-korszak előzményei és céljai. Budapest, 1923. 132—133 old.
8 Szociális Forradalom, 1918. szeptember 20. Fegyverrel a kézben. Levél a szerkesztőséghez. — Megjelent: MMTVD 5. kötet 335. dok.

jük fel egy közös vonatkozásban: a forradalomhoz való viszony kérdésében.

Stromfeldet és a gondolkodásban hozzá legközelebb állókat elsősorban az ország, bizonyos vélt nemzeti érdekek védelme érdekli. Fel sem merül az ellenforradalmi gondolat, előtérben a veszélyeztetett „haza" esetleges védelme áll. A belső társadalmi probléma másodrendű.

Gömbös tudatosan vallja az uralkodó osztály legreakciósabb rétegeinek ellenforradalmi céljait. Mint mindenkor, most is a magyar nép érdekei fölé helyezi az uralkodó osztály érdekeit, még az ország, a függetlenségét épphogy visszanyert ország védelmének rovására is.

A kommunista katona a hatalom kérdését, a proletárforradalmi célkitűzéseket juttatja kifejezésre, amelyek a magyar nép döntő többségének valódi érdekeit és jövőjét jelentik.

A *hazai benyomások,* kész helyzetek, a gyorsan változó *politikai események,* a hazai *társadalmi problémák* fogják Stromfeldet is, a többieket is a továbbiakban befolyásolni és ítéleteiknek megfelelően cselekvésre késztetni. A körvonalazott — nagyjából három csoportra osztható — irányzatok további differenciálódása következik be, amely végső soron nem más, mint a középrétegek differenciálódása a proletárforradalom és az ellenforradalom erői közti harcban.

Négyhónapos keserves utazás után Stromfeld és az 5. honvéd hadosztály november 20-ára virradó éjjel magyar földre érkezett. Az „intakt" hadosztályt és parancsnokát nem kis meglepetés érte akkor, amikor fegyvereiket és lőszerüket le kellett adni. A katonákat szélnek eresztették, így a hadosztály erősen megcsappanva folytatta útját Budapest felé. Az ország, a forradalmi kormány védelmére hazatérő hadosztályra és parancsnokára nem volt szükség!

Még aznap délelőtt 10 órakor Bartha Albert hadügyminiszternél kihallgatáson jelentkezett, aki azonnali hatállyal kinevezte a Ludovika Akadémia parancsnokává.[9] Másnap Bécsbe utazott családi ügyeinek elintézésére, ahonnan 23-án tért vissza feleségével együtt és már délután átvette a parancsnokságot.[10]

Ismételt visszatérése az Akadémiára — immár a legmagasabb beosztásban — nem a legkedvezőbb időpontban és körülmények között történt. A vesztett háború és a forradalom

[9] A kinevezési okmány nem maradt fenn. Az adatot Stromfeld említi 1920. évi perében, és ugyanez állapítható meg a vizsgálati fogságban készített „Vallomás"-ból. Mindkettőt lásd: HIL. Stromfeld-gyűjtemény.

[10] Adatok uo.

szele nem rekedt a falakon kívül. Zűrzavar uralkodott mindenütt, főként a lelkekben. De mindez Stromfeldet nem hangolta le, nem keserítette el. „Teljes kedvvel"[11] foglalta el beosztását, amelyről azt tartotta, hogy „a hadsereg legszebb állása".[12]

Mielőtt bármilyen távolabbi célkitűzés megvalósításához hozzákezdhetett volna, valamelyest a gazdasági ügyeket kellett rendeznie. Az épületeket háborús károsodás nem érte, de valamennyi belső tatarozásra várt. „A berendezési tárgyakat (különösen a tantermekben) teljesen elhanyagolt állapotban találtam ... Ott, ahol rendet, tisztaságot kell fiatal emberbe nevelni, annak módját is meg kell adni" — írta jelentésében.[13] Az egyik legnehezebb megoldásra váró feladatot az akadémikusok elhelyezése jelentette, mivel számuk 270-ről 460-ra emelkedett.[14] E jelentős létszámemelkedés onnan adódott, hogy más — elszakadt területen levő — katonai nevelőintézetek növendékei is Budapestre vonultak be. Az anyagi jellegű problémák lassacskán rendeződtek. De az igazi kérdőjel minden akadémikus és tanár előtt az volt, hogy vajon „a jövő tisztikar nevelésére" szükség van-e? Sem a páduai, sem a belgrádi fegyverszüneti egyezmény nem intézkedett a tiszti iskolákra vonatkozóan. A kérdés eldöntése végső soron — a békeszerződés aláírásáig — a hadügyminiszterre, illetőleg a minisztertanácsra tartozott. A minisztertanács nem foglalkozott az üggyel, a problémát a gyorsan változó hadügyminiszterek egymástól örökölték. S mivel a fegyverszüneti egyezmény végrehajtása, az evakuáció, a közös ügyek likvidációja, a leszerelés és szervezés mind elsőrendű probléma volt — a Ludovika Akadémia jövője háttérbe szorult, legfeljebb gazdasági jellegű intézkedések kiadására került sor. A megoldás egy tettrekész, koncepciózus és más jól ismert szervezőtehetséggel rendelkező ember kezébe került — aki az adott helyzetből kiindulva fogott munkához, s aki — minden meggondolás mellett is — természetesnek tartotta, hogy a tisztikar utánpótlására a független Magyarországnak szüksége van. Rendbehozta az akadémia gazdasági ügyeit és a változott viszo-

11 Említett „Vallomás"-ában írja.

12 1920. évi perében (Jegyzőkönyv, 1920. július 3.) mondja: „... én mint a Ludovika parancsnoka a hadsereg legszebb állását töltöttem be — és annak is tartom —, ennél szebb állást, mint a jövő tisztikar nevelését irányítani, nem tudok elképzelni." — HIL. Stromfeld-gyűjtemény. Ezt támasztja alá vallomásában Kovács Aladár, Stromfeld kassai tanárkollégája: „1918 nyár folyamán én a 2. osztály vezetője voltam, egy délután feljött Stromfeld és annak a vágyának adott kifejezést, hogy a Ludovika parancsnoksága háború után az övé legyen." (Stromfeld-per, 1920. Jegyzőkönyv, 1920. július 9. HIL. Stromfeld-gyűjtemény.)

13 Összefoglaló jelentés a Hadügyminisztérium számára az Akadémia helyzetéről 1919. január 9-én. — HIL. HM. 13.250/9. o.—1919. sz.

14 Uo.

nyoknak megfelelően megkezdte az oktatómunka előkészítését. Első helyen a reformtervek elkészítése állt.

A Ludovika Akadémia a Monarchia idején egyike volt a tiszti iskoláknak, ahol csapattiszteket neveltek. A végzett növendékek a hadsereg közös, vagy honvéd alakulataihoz kerültek beosztásra. Stromfeld, reformtervezetében[15] a Ludovika Akadémia feladatát így fogalmazta meg: „A Ludovika Akadémia feladata a magyar néphadsereg összes fegyvernemei részére tiszteket kiképezni." Ebben az egyetlen mondatban egy évtizedek óta folyó törekvés befejezése is tükröződött, amennyiben az akadémia a jövőben az *önálló magyar hadsereg* részére neveli a tisztikart.

A reformtervezetet korszerű, reális törekvés jellemzi mind a feladatok megjelölésében, mind a nevelési és kiképzési célok megvalósítása irányában. Helyeselni kell a tanulmányi idő felemelését két évről háromra, mert valóban a „Két évi kiképzés felületesen megszilárdult jellemet, felületes tudású egyént bocsát ki az életbe, ki egész életében ezen felületes kiképzésnek megfelelően felületesen fog dolgozni."[16] A tervezet fontos kiegészítője az a javaslat, hogy a jelenlegi első és második évfolyambeli növendékek is hároméves kiképzést kapjanak. Így az egy évig visszatartott akadémikusok bizonyos szakismereti (a világháború tapasztalatai!) továbbképzést nyernek és elsajátítják a forradalmi átalakulások miatt szükségessé vált alapismereteket is.

A katonai kiképzés alapkövetelménye, hogy a jövőre nézve mindenekelőtt a legközelebbi múlt ismereteiből és tapasztalataiból induljon ki. „Az akadémia tanterve — szögezi le a múltra vonatkozó megállapítását — az egyes tantárgyak tancélja, a háború tapasztalatainak ma már nem felelhet meg."[17] Stromfeld az egész tanterv összeállításában, de az egyes tantárgyak esetében kitűzött tancél megjelölésénél is a világháború tapasztalatait vette alapul.

A reformtervezet 2. §-a az új tiszti generációval szemben támasztott követelményeket foglalja össze: „A nevelés célja gyakorlatilag harcra termett, hivatásukért nemesen lelkesedni tudó, hazáját és a magyar haderőt meggyőződésből szerető, lovagias gondolkodású, művelt, talpraesett, gyakorlatias csapattisztek nevelése, kik a magasabb katonai kiképzésre, illetőleg

15 HIL. Hadügyminisztérium 34.940/31.—1919. sz. alatt a „Ludovika Akadémia átszervezése". Az elkészítés dátuma: 1918. december 20. A kiegészítő rész: 1918. december 27.

16 Uo.

17 Uo.

az e célt szolgáló szaktanfolyamok hallgatására szükséges elméleti képesítést maguknak további önképzés útján megszerezhetik."[18]

A tantárgyak közül a „hadseregszervezés" és a „hadtörténelem" oktatási célkitűzései keltenek figyelmet.

Tudvalevő, hogy a „hadseregszervezés", mint tantárgy, a konkrét szervezési kérdéseken túlmenően elméleti jellegű részleteket is tartalmaz. Ezek a hadsereg funkciójára, történetére, a hadsereg és az állam viszonyára vonatkoznak. A Monarchia idején használt hadseregszervezési tankönyvet Stromfeld írta[19] és abban mindezeket összefoglalta, de a könyvben egyetlen szó sem esett — külön és hangsúlyozottan — integritásról, annak védelméről, különösképp „kierőszakolásáról". Ez a probléma a Monarchia összeomlásával, a forradalommal került előtérbe és vált élő, mindennapi kérdéssé olyannyira, hogy még egy iskolai tervezetbe is belekerült. Hangsúlyozása állásfoglalást jelentett, mégpedig olyan reakciós nézet tükröződött benne, amelynek megvalósítása minden reális alapot nélkülözött.[20]

A hadtörténelem tanításában évtizedek óta két irányvonal jelentkezett. Az egyik: áttekintést nyújtani a múlt hadtörténelméről, jelentős részében a közelmúltról és ezen belül megismertetni a hadművészeti problémákat, míg a másik: szigorúan a legújabbkor hadtörténelmére helyezni a hangsúlyt úgy, hogy ez is csak kerete legyen a hadművészeti kérdések megtárgyalásának. Stromfeld az utóbbihoz állt közelebb, amint ez a tervezetből megállapítható: „Az 1914—18. évi világháború általános ismerete. A magyar állam szerepe és munkája ebben a háborúban. Epizódok a világháborúból, melyekben a magyar csapatok kiváló szerepet vittek, ezeknek a keretében a fizikai és pszichikai teljesítmények megítélése és a háború pszichológiája."[21]

Mindent összevetve: a Stromfeld javasolta szervezési és kiképzési reformok a megváltozott viszonyok figyelembevétele alapján születtek, korszerűség jellemzi azokat. A nevelési elvekben többnyire demokratikus meglátások érvényesülnek.

Amikor Stromfeld átvette az Akadémia vezetését, a gazdasági ügyek rendbehozatalán túlmenően, elsőként a fegyelem

18 Uo.

19 Hadseregszervezés. Tankönyv a M. Kir. Honvéd Ludovika Akadémia és a M. Kir. Honvéd Hadapródiskolák számára. Budapest, 1910.

20 A tervezet kimondta: „A hadsereg szolgálatára álló összes tényezők ismerete. Ezek kihasználása békében és háborúban a magyar állam belső rendjének megóvására és integritásának megvédésére *vagy kierőszakolására.*" (Kiemelés tőlem. H. T.)

21 Uo.

helyreállítását tűzte ki célul. Tekintélye hamarosan meghozta a kívánt eredményt.[22] A demokratikus nevelési elvek keresztülvitelének azonban nem lebecsülhető akadályok álltak útját, mert a tanári kar és a hallgatók zöme mindenfajta demokratikus törekvést elutasított. A Hadügyminisztérium tanügyi osztálya — ahol a frontról és más beosztásból visszatérő tanártiszteket nyilvántartották — gondoskodott arról, hogy szélsőséges nacionalista, restaurációs beállítottságú tanárok kerüljenek az Akadémiára,[23] tehát a tanári kar kiválogatása a forradalommal szemben álló tisztek közül történt.

A hallgatók jelentős része a szülők és tanárok befolyása, egyesek pedig osztályhelyzetük révén, eleve szemben álltak mindenfajta demokratikus törekvéssel. Nagyon sokan részt vettek a háborúban, ahonnan meglehetősen demoralizált hangulatban tértek vissza. Ha csak arra gondoltak, hogy a vesztett háború után az időközben óriásira duzzadt tisztikar egy részének távoznia kell, rájuk esetleg már szükség sem lesz, — érthető létbizonytalanság uralkodott közöttük. Ezt senki semmivel nem tudta ellensúlyozni, sőt Stromfeld, éppen ezt figyelembevéve — a minisztérium engedélye alapján —, december 6-tól a hallgatókat hosszabb szabadságra küldte szüleikhez, további elképzeléseik megbeszélésére. Az akadémikusoknak több mint egyharmada nemzetiségi területről származott.[24] Ezek sorsát még tovább bonyolította a nemzetiségi területek elszakadása következtében előállt helyzet. Napirenden voltak az önkényes eltávozások, amelyek többnyire az Akadémiáról történő kizárással végződtek. Jellemző kortünet, amelynek írásos bizonyítékai közül egy megérdemli, hogy szó szerint közöljük. Az alább idézett és Stromfeldnek címzett levelet öt eltávozott, szlovák nemzetiségi területről származó magyar növendék hagyta vissza:

„Mélyen tisztelt Ezredes Úr! — hangzik a levél. — Egy hete múlt, hogy az akadémia növendékei azzal az alázatos kérelemmel járultak a parancsnokság elé, engednék őket a *veszélyeztetett haza* (kiemelés tőlem. H. T.) védelmére. Ennek a ké-

[22] Az 1920. évi perben (Jegyzőkönyv, 1920. július 10.) Muzsay András 3. évfolyamú növendék vallotta: „A legrövidebb idő alatt helyreállította a fegyelmet, az elméleti oktatást elrendelte, a kötelező templomlátogatást beszüntette."

[23] A Hadügyminisztérium tanügyi osztályának vezetője, Bertalan Pál ezredes, a beérkező tisztektől négyszemközt szóbeli ígéretet vett, hogy „a régi, feltétlenül hazafias akadémiai szellemet életük kockáztatásával is fenn fogják tartani."

[24] A Ludovika Akadémia egy osztálya növendékeinek területi illetékességi adatait megvizsgálva kiderül, hogy 24 magyar növendék közül 10 nemzetiségi területről származik. (M. Kir. Ludovika Akadémia, 1917—1918. II. A. osztály osztálykönyve.)

résnek mind ez ideig nem tettek eleget. ... Nem túlzott hazafiasság, büszkeség és hírvágy vezérelte lépésünket, hanem az a szent meggyőződés, hogy hazánkon segíthetünk. Így távoztunk az intézetből és indulófélben az *ellenség ellen* (kiemelés tőlem. H. T.) egy Isten hozzádot mondunk Ezredes Úrnak ..."[25]

A létbizonytalanság és beléjük oltott nacionalizmus mindennél erősebb érzés volt, amely a meglevő parancsnoki tekintélyt és a mérsékletre intő szavak erejét is legyőzte. Az alapvető feltételek hiányoztak ahhoz, hogy már a kezdet kezdetén valóban eredményes munkát lehessen végezni.

S ha egyelőre nem is a leglényegesebb kérdésekben, de megkezdődött két ellentétes folyamat összecsapása, ezzel a Ludovika Akadémia lassanként az egész tisztikart érintő és befolyásoló viták színhelyévé vált. Politikai harc folyt itt, amelyben a belső feszítő erők felszínre törhettek és a harcban szembenállókat állásfoglalásra késztették. A viták a nézetek kikristályosodásához vezettek, s többek között abban is kifejezésre jutottak, hogy míg decemberben a tanári kar és a hallgatók — a politikai nézetkülönbségek ellenére is — egyértelműen Stromfeld mellett léptek fel, addig januárban már szembefordultak parancsnokukkal.

Stromfeld helye és szerepe csak annak a politikai harcnak az ismeretében határozható meg, amely a tisztikar egyes rétegei között folyt. E politikai harc természetesen része a hadseregben végbemenő forradalmi változásoknak, mint ahogy a hadsereg csupán egyik színtere a forradalom nyomán országosan kibontakozó sokrétű osztályharcnak.

Amikor Stromfeld a harctérről hazaért, a háború már befejeződött, a kormány aláírta a belgrádi fegyverszüneti egyezményt. Európa majd minden részéből özönlöttek a hazatérő katonák, köztük a tényleges és a tartalékos tisztek, altisztek, akik számára egzisztenciális problémaként jelentkezett a háború befejezése és a fegyverszüneti egyezmény aláírása. Megbízhatatlan adatok szerint mintegy 110 ezer tényleges és tartalékos tiszt, valamint altiszt tartozott az érintettek közé. Ebből 8000 : 40 000 volt a tényleges, illetőleg tartalékos tisztek aránya. Nyilvánvaló volt, hogy Magyarország a vesztett háború után, a nyomor és milliók éhezésének küszöbén ennyi tisztet még akkor sem tudott volna fegyverben tartani, ha egyáltalán akart volna, de ezt a belgrádi fegyverszüneti egyezmény is lehetetlenné tette, amely előírta: „A magyar hadsereg leszerelése szá-

25 HIL. Hadügyminisztérium 748.622/11—1919. sz. alatt, 1918. december 17-én kelt levél.

razon és vizen, kivéve 6 gyalog- és 2 lovashadosztályt, melynek feladata a rend fenntartása . . ."[26]

Optimális számítás mellett is ez legfeljebb 70 ezer főből álló hadsereget jelentett, amelyhez mindössze 3—4000 tiszt szükséges. Tehát ha minden politikai tényezőt kikapcsolunk, csupán a körülményekből fakadó rideg tényeket nézzük, az egzisztenciális probléma fennforgása akkor is vitathatatlan. Ugyanakkor azonban a polgári demokratikus rendszer sem tartott igényt a volt hadsereg tisztikarának legfelső rétegére. A kormányban kezdettől helyet foglaló és igen erős politikai befolyással rendelkező szociáldemokrata párt jogos és lassanként valóra is váltott követelése volt, hogy ezt a legjobban kompromittált, háborús felelősséggel tartozó, reakciós és konzervatív réteget — az ezredeseket és a tábornoki kart — el kell távolítani a hadseregből, ki kell kapcsolni a politikai életből. A tisztikar (nemcsak a legfelső rétege!), amely hozzászokott a monarchia militarista és kiváltságokat biztosító légköréhez, elviselhetetlennek érezte a köztársaság pacifista, kiváltságait már nem biztosító légkörét. Egzisztenciális problémáiért is a köztársaságot okolta és nem a háborút, nem azt a rendszert, amelyet kiszolgált és amelyik valóban felelős volt gazdasági és társadalmi helyzetének megrendüléséért.

E tényezők — számos járulékukkal együtt — kiélezték a viszonyt a tisztek és a polgári demokratikus forradalom között. Ennek politikai következményei hamarosan jelentkeztek, mindenekelőtt abban a politikai erjedési folyamatban, amely nyomban 1918. október 31-e után megindult. Nyomon követte a tisztek szervezkedése, eleinte gazdasági célokkal, gazdasági érdekeik védelmére. Megerősödésük után mindjobban kidomborodott e szervezetek politikai arculata, s aszerint, hogy milyen politikai álláspontot foglaltak el néhány nagyobb politikai kérdésben, — elkülönültek egymástól. Ez a folyamat a reakciós és demokratikus erők összeütközését jelentette és felfedte a forradalomhoz való viszonyukat, a napirenden levő politikai kérdések valódi tartalmát.

Az akadémiai reformtervezet kidolgozása és a gyakorlati átültetési kísérlet már Stromfeld bizonyos szubjektív politikai fejlődésének terméke volt. A tervezet benyújtása majd egy hónappal később történt, mint ahogy átvette a parancsnokságot. Az eltelt egy hónap alatt több olyan összejövetel volt, ame-

[26] A belgrádi fegyverszüneti egyezmény II. pontja: Közli: doberdói Breit József: A magyarországi 1918—19. évi forradalmi mozgalmak és a vörösháború története. M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, 1925. I. 156. old.

lyen a tanári karral politikai kérdések megvitatásáról esett szó. A viták központjában az a kérdés állt, hogy az ország sorsa érdekében milyen politikai erőt támogassanak.

Stromfeld, hazaérkezése után, nemcsak tiszttársai között tájékozódott, hanem a polgári életben is. „Eleinte az Ezredes úr nem mutatott határozott irányt — állapították meg róla —, a következő héten azt a kijelentést tette, hogy az országot ebből a szomorú helyzetből csak egységes erővel tudjuk megmenteni, kénytelenek vagyunk tehát a munkások erejéhez fordulni."[27]

Tájékozódásának jellegét maga Stromfeld így világítja meg: „1918. december elején a tisztikar egyik része hozzám is fordult — hiszen sokan ismertek —, mit tegyünk?... kerestük azt a szervezettséget, amelynek segítségével mi az országon segíthetünk... Akkor egy csomó párt volt, talán több mint ma, és mi vizsgáltuk, néztük, hogy melyik az a párt, amelyik erőt képvisel, éspedig olyan erőt, amely az országnak hasznára van..."[28] A pártok értékeléséből kitűnik, hogy Stromfeld — 1918. november-december elején — jól látta a belső erőviszonyok alakulását, hiszen akkoriban a szociáldemokrata párt volt az egyetlen, jól szervezett, tömegbázissal rendelkező párt. A Kommunisták Magyarországi Pártja aznap alakult, amikor Stromfeld hazaérkezett, lapjának első száma — a Vörös Újság — csak december 7-én jelent meg először, s bár a párt mögött álló erők már tömörülőben voltak, annak kézzelfogható eredményei még nem látszottak. Mindez nem jelentette azt, hogy Stromfeld és a köréje csoportosulók ne ismerték volna fel a kommunisták jelentkezését az ország életében! „A Károlyi pártnak nem volt programja és különben is teljes szétzüllésben volt; a keresztény szocialista párt egy 35 pontos programot közölt, amelynek minden egyes pontja már akkor túlhaladott álláspont volt. A szociáldemokrata párttal az érintkezés rögtön nem sikerült, később azonban egy bizottság útján megindult..."[29] — mondotta Stromfeld, majd egy más alkalommal hozzáfűzte: „Az egyetlen párt, amelyik szervezettséget mutatott, tényleges ereje volt, az a szociáldemokrata párt volt."[30]

27 Fleischacker Rezső, 1918-ban az Akadémia tanára, mondotta Stromfeld 1920. évi perében — lényegében Stromfeldet menteni akaró vallomásában. Jegyzőkönyv, 1920. július 4.

28 Stromfeld vallomása Moussong Nándor és társai elleni perben, 1921. november 8-án. HIL. Stromfeld-gyűjtemény.

29 Részlet Stromfeld 1920. évi perének „Ítélet"-éből. A szöveg szó szerint idézi Stromfeld vallomását. — HIL. Szegedi Haditörvényszék, 1920. Tabódy-per iratai, 316/a tételszám.

30 Stromfeld vallomása Moussong Nándor és társai elleni perben. HIL. Stromfeld-gyűjtemény.

Stromfeld tehát Magyarország, bizonyos általa vélt nemzeti érdekvédelme révén jutott a munkásmozgalommal kapcsolatba. Nem a szociáldemokrata párt képviselte elvekhez és politikájához csatlakozott, hanem kereste azt a szervezett erőt, pártot, amelyik képes, mindenekelőtt az ország függetlenségét és demokratikus fejlődését biztosítani. A „szocialistákhoz való csatlakozásom is a jobbrafordulás eszköze volt"[30/a] — mondotta, s ezt az „eszközt" a szociáldemokrata pártban vélte megtalálni. A „jobbrafordulás" kétségtelenül a belső burzsoá-demokratikus konszolidációt és a független Magyar Köztársaság fegyveres védelmét takarta.

Weltner Jakab — a szociáldemokraták jobbszárnyának egyik vezetője, 1918-ban a Népszava főszerkesztője — írta emlékiratában: „Balgaság volna azt hinni, hogy a katonai tradíciókban nevelt tisztek többsége a megváltozott viszonyok között egyik napról a másikra szociáldemokratává vált, de bizonyos, hogy nagyon sokan közülük becsületes meggyőződéssel álltak a demokratikus fejlődés szolgálatába... Stromfeld elvtársunk sohasem mondta egyetlen szóval sem, hogy ő szociáldemokrata, hanem kifejtette, hogy az ország katasztrofális összeomlása alkalmával minden becsületesen gondolkodó férfinak arra kell törekednie, hogy a demokratikus átalakulás nagyobb rázkódtatások nélkül történhessék meg. Hogy biztosítani kell a régi rendszer romjain az új szabad és független Magyarországot."[31]

A magyar függetlenség és demokratikus fejlődés gondolatát — amiket Stromfeld maga is vallott — kellett a szocialista elvekkel, a szociáldemokrata párt szervezettségével és erejével összeegyeztetni, — neki is, és a köréje csoportosulóknak is! Az eldöntésre váró kérdés az volt, hogy vajon lehet-e összhangot és együttműködést találni?

A szociáldemokrata párt kereste a Stromfeld köré csoportosuló tisztek támogatását, hiszen a kormánykoalícióban részt vevő szociáldemokraták tisztában voltak a tisztikar megnyerésének fontosságával. Ezért fordultak a Stromfeldhez hasonló gondolkodásúak felé, mivel számukra a nyíltan restaurációs érzelmű tiszti csoportok éppúgy elfogadhatatlanok voltak, mint azok a — még igen kis számban levő — tisztek, akik a kommu-

31 Weltner Jakab: Forradalom, Bolsevizmus, Emigráció. Budapest, 1929. 93—94. old. — Weltner jellemzése — amely az 1918 december közepe előtti helyzetre utal — pontos, szavahihető, helyenkint szinte megdöbbentően ismétli Stromfeld kifejezéseit. Okát valószínűleg abban leljük, hogy Stromfeld és Weltner több ízben találkoztak. E találkozásokra maga Weltner is utal könyvében: „Ezek közé a tisztek közé tartozott... Stromfeld Aurél... akivel még a tisztek összejövetele előtt is gyakran összejöttem, hogy Magyarország jövendő sorsáról és az előrelátható átalakulásról beszélgessünk."

nistákat támogatták. De azt a mérhetetlen naivitással előterjesztett követelést, mely szerint a tisztek támogatják a pártot, ha „programja hazafias lesz", — még a szociáldemokrata párt sem fogadhatta el: „A párt... azt válaszolta, hogy feltételes szocialistákra nem reflektál, mire a dolog abbamaradt..."[32]

Ettől kezdve a Ludovika Akadémia még jobban hasonlított egy felbolygatott méhkashoz. Összejövetelek, vacsorák, gyűlések követték egymást. Talán soha nem talált, és nem ütött vissza jobban az az „igazság", amelyet Stromfeld állapított meg: „A politikai irányzatokhoz kevés közünk volt nekünk tiszteknek, akiket arra neveltek, hogy ne gondolkozzunk politikailag, hanem engedelmeskedjünk."[33]

Az 1918. december 6-i vacsorán, amikor kifejezetten azzal a céllal gyűltek össze a Ludovika Akadémia étkezdéjében, hogy politikai elképzeléseikről tanácskozzanak és állásfoglalásukról döntsenek, Stromfeldnek már határozott elképzelései voltak. A gyűlésen olyan elhatározással jelent meg, hogy a tiszteket a szociáldemokrata párt támogatására szólítja fel.

A megbeszélést ő nyitotta meg és a megjelenteket egy rövid bevezető keretében tájékoztatta. Utalt a tisztek nehéz politikai helyzetére, eddigi politikai passzivitásukra. „Mondotta, hogy egy világáramlat előtt állunk, amely mint az orosz forradalomban látható volt, mindenkit elsodor, aki útjában áll." A megbeszélés során több ízben felszólalt és kijelentette, hogy „ az ördöggel is hajlandó szövetkezni az ország területi integritása megvédéséért... a tisztikarnak ki kell lépni passzivitásából és csatlakozni kell ahhoz a párthoz, amely a belbékét és a területi integritást biztosítja..."[34]

A megbeszélésen a szociáldemokrata párt félhivatalos küldötte egy főhadnagy volt, aki a szocialista elvekről és a szociáldemokrata párttal folytatott megbeszélésekről nyújtott felvilágosítást. Nem az elmondottak tartalma, hanem a kiküldött érvelése érdemli meg a legtöbb figyelmet, mivel a szociáldemokrata párt nemcsak itt, hanem a munkások között is agitációs érvként

32 Részlet Stromfeld 1920. évi perének „Ítélet"-éből. A szöveg a bíróságnak a vallomások alapján leszűrt megállapítása. — HIL. Szegedi Haditörvényszék, Tabódy-per iratai, 316/a tételszám.

33 Stromfeld vallomása Moussong Nándor és társai elleni perben. — HIL. Stromfeld-gyűjtemény.

34 A részletek a már idézett „Ítélet"-ből valók, nem Stromfeld saját szavai, hanem a vallomások alapján a bíróság megállapításai. Stromfeld nem kifogásolta a megállapításokat. — Tombor Jenő — az 1920. évi Stromfeld-perben — a következőképp foglalta össze Stromfeld 1918. november—decemberében hangoztatott nézeteit: „A polgári pártokra nem lehet támaszkodni, nincs most más erő, csak a szociáldemokrata párt, erre kell támaszkodni... Nagyobb szolgálatot tesz-e itt az, aki a világ szocialistáit szolgálatba tudja állítani, vagy az, aki behúzza farkát és nem csinál semmit?"

használta a bolsevizmus mumusát. S ha valahol hatottak ezek az érvek, hát a tisztek között hatottak![35]

A baloldal irányában Stromfeld is elhatárolta magát. Véleménye szerint csatlakozásuk a szociáldemokratákhoz nemcsak azt jelenti, hogy erősítik a pártot, segítik a demokratikus fejlődést, az ország védelmének szervezését, hanem azt is, hogy balfelé — értsd: a kommunisták irányában — akadályoznak minden továbbfejlődést, illetőleg ahogy Stromfeld mondotta: „... arra az elhatározásra jutottunk, hogy igenis a szociáldemokrata pártot erősítjük, ha mi hozzájuk csatlakozunk és egy baloldali kilengést meg tudunk akadályozni."[36]

Ha Stromfeld eddig ismert kijelentéseit összevetjük, azokból kiemeljük a néhány jellemző és elvi jelentőségű gondolatot, akkor láthatóvá válnak egy kibontakozó politikai koncepció körvonalai. Valamennyi megállapítása közül kétségkívül legfontosabb annak felismerése, hogy az ország további sorsának alakításában a munkásság erejével, akaratával döntő mértékben számolni kell. Ehhez a helyes felismeréshez járult egy részbeni igazság felismerése, mégpedig az, hogy ezt a politikai erőt és akaratot a szociáldemokrata párt testesíti meg. Stromfeld két politikai kérdés megoldását vélte döntőnek: a belbéke — a polgári demokratikus konszolidáció — biztosítását és az ország védelmét. Előbbi a restauráció elvetését, a demokratikus fejlődést, utóbbi a területi integritás védelmét jelentette és ezek megvalósítását az említett erőre támaszkodva képzelte el. Ily módon vált a továbbiakban a politikai koncepció központi, sürgősen megvalósításra váró problémájává a szociáldemokrata párttal való együttműködés.

E stromfeldi elképzelések nem jelentettek valami újat, hiszen a demokratikusan gondolkodó középrétegek előtt többékevésbé ugyanaz az elképzelés lebegett. Törekvés volt ez a

35 Stromfeld 1920. évi perének már idézett „Ítélet"-ben, a vallomások alapján a bíróság így foglalta össze azoknak az érveknek lényegét, amelyeket Nemcsek főhadnagy mondott el: „... a kommunisták akarják a hatalmat magukhoz ragadni. Kun Béla hazajött Oroszországból és bolsevista irányba akarja a politikát terelni."

36 Stromfeld ezt 1921-ben, a már idézett Moussong-perben mondotta, de véleménynyilvánításában — ekkor — két körülmény is erősen befolyásolta. Mivel elsősorban a vádlottakat akarta menteni, a csatlakozás okai közt a „baloldali kilengés akadályozását", illetőleg ezt a törekvést húzta alá. Másrészt ő ebben az időben már aktív és meggyőződéses harcosa volt a munkásmozgalomnak, kibontakozóban volt a szociáldemokrata pártban folytatott munkája, elvi kérdésekben is hozzájuk állt a legközelebb, tehát a szociáldemokraták pozitív szerepét hangoztatta. 1920-ban, saját perében, erről így beszélt: „Segíteni sokféleképpen lehet. En azt az utat választottam, hogy a szociáldemokratákat támogatva a forradalom balra való kilengését megakadályozom. Helyteleníteni ezt a cselekedetemet nem lehet. Állom is érte a felelősséget." (Az Est 1920. július 18-i tudósítása alapján.) Mindezek ellenére elfogadható, a történelmi szituációnak megfelel ez az érvelés, amelynek közvetett — de legfőbb — bizonyítékaival a polgári demokratikus forradalom későbbi szakaszában is találkozunk.

nemzeti és népi erők egyesítésére a nemzeti célok előtérbeállításával, a szociális változások rovására. Amiért mégis aláhúzzuk, annak okát Stromfeld szubjektív fejlődésében találjuk. E politikai álláspontól — legfőképp annak a vezérlő elvnek elfogadásától, hogy az ország és a magyar nép további sorsában döntő szerepet játszanak a munkásosztály törekvései, céljai és erői — ő már többé vissza nem lépett. A döntő erőt a munkásosztályban találta. Ezt az *erőt* kereste, erre a *szövetségre* akart építeni, ezen keresztül vált, egyelőre, *„feltételes szocialistává"*.

Hiba volna nem látni e politikai elképzelések haladó jellegét. Elképzeléseiben még nacionalista elvek dominálnak, de ha úgy látja, hogy érzései nem kerülnek ellentétbe a szocialisták elveivel, hajlandó szövetségre lépni azok képviselőivel. Ugyanakkor hiba lenne nem észrevenni a továbbfejlődés legfőbb gátját: azt a merev, elutasító magatartást, amely balfelé nyilvánult meg. S egyelőre ez az éles elválasztó vonal csak balfelé ennyire éles, a másik oldal irányában közel sem ilyen határozott.

Meglevő és vélt elvi ellentétek állták útját a szocialistákkal való szövetség realizálásának. Sem ő, sem környezete nem ismerte a Magyarországi Szociáldemokrata Párt ideológiáját és összefüggéseiben gyakorlati politikáját sem. Ami ezekből a mindennapi politikai életben tapasztalható volt, az természetesen nem elégítette ki. Az együttműködéshez bizonyos alapelvek tisztázása vált szükségessé, — amelyeket Stromfeld nap nap után szorgalmazott. Hamarosan sor került a szociáldemokrata párt és egy tiszti csoport közötti zárt jellegű megbeszélésre, amelynek eredménye nyomban megmutatkozott a Tényleges Tisztek Szakszervezetének megalakulásában. E szervezet megteremtése azonban nem csupán a Stromfeld köré csoportosulók óhajának teljesülését jelentette, hanem az egész tisztikart érintő átalakulás *egyik* következménye volt, amelynek néhány szála visszanyúlt a polgári demokratikus forradalom kitöréséig.

A hadseregben megindult és a háború befejezésekor már szélesen kibontakozott forradalmi mozgalmak legcéltudatosabb, legtevékenyebb harcosai az Oroszországból hazatért — ott a forradalomban részt vett — katonák voltak. De szép számmal akadtak olyanok, akik idehaza folytattak forradalmi tevékenységet — köztük tisztek is, főként tartalékos tisztek. A csupán hazafias, demokratikus gondolkodásúaktól a szocialistákhoz tartozó tartalékos tisztekig valamennyi árnyalat képviselve volt a polgári demokratikus forradalom győzelme előtt életre keltett Katonatanácsban. Ez volt a hadseregben megalakított első for-

radalmi szervezet, amely kapcsolatot keresett és talált is a baloldali szocialistákkal.[37] A Katonatanács célul tűzte ki egy esetleges fegyveres felkelés támogatását, amely Magyarország számára a függetlenséget, demokratikus átalakulást, de mindenekelőtt a békét volt hivatott megteremteni. A Katonatanácsnak a budapesti csapatokhoz intézett felhívását nyomon követte ezek csatlakozása és a bizalmi testületek megalakítása, ami jelezte a hadseregben levő forradalmi hangulatot.

A forradalom győzelmével a kormány feloszlatta a számára kissé radikális elképzeléseket valló Katonatanácsot, majd az újjászervezett Katonatanács élére, kormánybiztosi minőségben, Pogány József újságírót, a szociáldemokrata párt tagját nevezték ki. Ezzel, a kormány részéről is már elismert — vagy inkább megtűrt — politikai szervezettel kívánták a hadsereg átalakítását biztosítani, illetőleg ennek segítségével akartak gátat vetni minden ellenforradalmi tevékenységnek. A Katonatanácsnak tehát felülről irányított reorganizációs szerepet szántak, amelynek az a feladata, hogy a polgári demokratikus rend védelmére szervezett hadsereget a rendszer biztos támaszává tegye. „A forradalom győzelme után azonban — írja Bőhm a már idézett könyvében — a katonatanács nem lehet a dezorganizáció intézménye, hanem a hadsereg szervezését kell vállalnia."[38]

Egészen más jellegűek voltak a különböző — katonákat és tiszteket tömörítő — érdekképviseleti szervek, amelyek a forradalom győzelme után alakultak. Elsőként 1918. november 15-én, a régi Országház épületében a Tényleges Tisztek, Tisztviselők, Rangosztályba nem sorolt Havidíjasok és Továbbszolgáló Altisztek Szövetsége alakult meg. E szervezet — amint nevéből is megállapítható — heterogén elemeket egyesített, akiket csupán a hadsereg kötelékei tartottak össze.

Az igen reakciós gondolkodású tisztikar zömének azonban még az a kevés demokratikus törekvés is soknak bizonyult, amelyet e szervezet megalakítása jelentett. „A szövetségnek semmi köze nem volt a szociáldemokrata párthoz, a párt nem is ismerte el, de a szövetségnek okos taktikával kellett élnie, *nem volt szabad nyíltan hangoztatnia, hogy ellensége a forradalomnak.*" (Kiemelés tőlem. H. T.) — állapította meg Gömbös életrajzírója.[39]

37 A Katonatanács megalakulására, személyi összetételére vonatkozóan lásd: Bus Fekete László: Katonaforradalmárok. (Budapest, 1918.) című könyvét.

38 Bőhm i. m. 84. old. Bőhm elképzelése szerint tehát a Katonatanács nem a hadsereg forradalmi vezető szerve, hanem a polgári társadalmi rend megszilárdításának eszköze.

39 Dr. Révay József: Gömbös Gyula élete és politikája. Bp. 1934. 121. old.

Gömbös — akinek bravúros fordulattal sikerült a forradalmi kormány megbízásából rövid külügyi szolgálatot teljesíteni — itt vélte megtalálni igazi működési területét. Hamarosan e szervezet élharcosai közt találjuk. Elképzeléseiről és programjáról életrajzában ez olvasható: „... a vaslogika kategorikus imperativusa kényszerítette arra a következtetésre, hogy szembe kell szállnia a forradalmárokkal, meg kell döntenie uralmukat, vissza kell állítania a tekintélyt és a belső rendet, a konzervatív Magyarország rendjét és szellemét, mert csak ez az egyetlen mód arra, hogy megmaradjon az ország épsége, s értelme legyen a függetlenségnek..."[40]

Rajta és a szélsőjobboldali csoportokon kívül itt tömörültek a Stromfeldéhez hasonló gondolkodásúak, köztük azok, akiket Tombor Jenő képviselt. Beléptek azok is, akik egzisztenciális problémáik megoldásához kerestek támogatást, mindazok, akik karrierista törekvéseikben elvtelenül a szociáldemokrata párthoz dörgölőztek és e szövetséget akarták ugródeszkául felhasználni.[41]

A szövetség tiszavirág életűnek bizonyult. Oka összetételében és az ebből fakadó politikai ellentétekben található. Bomlása rövidesen megalakulása után megindult és két pólus irányában differenciálódott.

A „tisztikar egy része nem tartotta legfontosabbnak a nemzeti szellem megóvását és hajlandó volt a nemzeti irányzat cserbenhagyásával balra kanyarodni. Azok, akik könnyelműen a forradalmi eszmékkel kacérkodtak, hamarosan ki is váltak a szövetségből, s megalakították a Tényleges Tisztek Szakszervezetét... A szövetségben maradt nemzeti érzésű tisztek alkották a későbbi MOVE magvát."[42] Ez a beállítás hamis és egy későbbi tendenciózus politikai beállítás visszavetítése. Nem a „nemzeti szellem megóvása" és a „nemzeti irányzat cserbenhagyása" volt az ellentétek oka, hiszen — mint láttuk — a tisztek demokratikusan gondolkodó rétege is — akik az új tiszti szakszervezetet majd megalakítják — a „nemzeti eszme" előtérbe állítása és fenntartása mellett keresték a további haladás útját. A valódi ellentét mindenekelőtt a már ekkor is megmutatkozó szociális, társadalmi nézetkülönbségekben található. A századforduló konzervatív, soviniszta elemei minden törekvést, amely a tulajdon-

40 Dr. Révay: i. m. 98. old.

41 Böhm — idézett könyvében — adatok sokaságát jegyezte fel — az eredeti dokumentumok felhasználásával — a tisztek e jeles képviselőiről. Lásd: 191—197. old.

42 Dr. Révay: i. m. 123. old.

viszonyok megváltoztatására vonatkozott, vagy a nagybirtokrendszert érintette, a legmerevebben elutasították és képviselőiket hazafiatlannak tartották. Gömbös „konzervatív Magyarországának rendje és szelleme" ellentétben állt Stromfeld demokratikus, a munkásosztály erejére támaszkodó elképzeléseivel. S ezt elkendőzni már akkor sem lehetett. Később ez az ellentét mélyült, de itt volt a kiindulópontja. Stromfeld — a későbbiekre vonatkoztatva — világosan és félreérthetetlenül ki is mondta e kezdeti nézeteltérések okát. „Azért, hogy ők nemzeti irányt követnek, nem zárja ki az én nemzeti irányzatomat és érzelmemet, mert lehet követni nemzeti irányt akkor is, ha az ember egyéb szociális reformokat óhajt."[43]

Egészen más kérdés az, hogy a „szociális reformok" követelésére idővel szűknek bizonyulnak a nemzeti keretek. Stromfeldnél ez is bekövetkezik, — de még nagyon sokára. Épp ezért helytelen az 1918 decemberi tiszti politikai ellentétek középpontjába a nemzeti, vagy nem nemzeti irányzat kérdésében rejlő differenciákat helyezni, — bár bizonyos eltérések már itt is mutatkoznak.[44]

Az elsőként megalakult tiszti szakszervezetben folyó differenciálódást az egész hadseregben végbemenő forradalmi fellendülés is siettette.

Kommunista vezetéssel megalakultak a Leszerelt Altisztek és a Leszerelt Közkatonák Szabadszervezetei, amelyek nagyon rövid időn belül maguk mögé tömörítették a katonák széles táborát. E szervezetek világos vonalat húztak a proletárforradalom ügyét elhagyó szociáldemokraták és a győzelemért küzdő kommunisták közé. A „Népszava már nem akar többé a nyomorgók szószólója lenni", „a szociáldemokrata vezérek ... miniszteri, államtitkári, kormánybiztosi állásokért elárulták a proletárok felszabadításának ügyét" — hirdették a katonák közt terjesztett röplapjaik.[45]

Ugyanakkor a hadsereg felső vezetése egyik válságot a másik után élte át. A Linder Bélát követő Bartha Albert hadügyminisztert a budapesti katonatömegek december 11-én lemondásra kényszerítették. Ideiglenesen Károlyi Mihály vette át a Hadügyminisztérium irányítását. Bartha lemondásának egyik oka éppen az volt, hogy tápot adott a különböző reakciós, ellenforradalmi szervezkedéseknek, ő maga pedig ellenforradalmi

43 Stromfeld vallomása 1920. évi perében. — HIL. Stromfeld-gyűjtemény. Jegyzőkönyv.

44 Lásd a későbbiekben a területi integritás problémáját.

45 MMTVD. 5. kötet 363.368. dok. (röplapok).

karhatalmi különítmények — riadózászlóaljak — megszervezését rendelte el.[46]

A demokratikusan gondolkodó tiszti csoportok között az a nézet erősödött meg, hogy a hadsereg ügyeinek rendbehozása csak akkor lehetséges, ha kialakul egy, a kormányt szilárdan támogató, a szociáldemokrata pártra támaszkodó tiszti csoportosulás. Ezen a ponton találkoztak a szociáldemokrata párt és a különböző helyeken, beosztásokban dolgozó demokratikus gondolkodású tisztek elképzelései, akiket a belső rend — a polgári demokratikus rend — megszilárdításának gondolata vezérelt. December közepére megértek a feltételei egy új, haladó gondolkodású tisztek tömörítését célzó szakszervezet megalakításának. Ezt készítette elő az a zártkörű tisztigyűlés, amelyet december 14-re hívtak össze a Gólyavárba. Ez volt az a gyűlés, amelyet Stromfeld is és más csoportok is, de most már a szociáldemokrata párt is szorgalmazott, és amelynek az volt a tulajdonképpeni feladata, hogy a szocialista ideológia néhány kérdését a tisztek számára megvilágítsa, lehetővé tegye a párt és a tisztek közötti együttműködést.[47]

A gyűlés kiküldött szónoka Weltner Jakab, a képzett, jó szónoki tehetséggel, meggyőző vitakészséggel rendelkező szociáldemokrata politikus volt. A párton belül a jobbszárnyat képviselte, s nevét, mint a Népszava szerkesztőjét, jól ismerték. Önmagában véve ez a tény is jelezte, hogy a szociáldemokrata párt igenis jelentőséget tulajdonított a tisztekkel való kapcsolat felvételének. Másrészt személyének kiválasztása arra utal, hogy benne olyan politikust láttak, aki tud a „tisztek nyelvén" beszélni, kellő hajlékonysággal fogja a felvetett kérdéseket tisztázni. „A régi csillogó, de cifranyomorúságban szenvedő katonatiszt helyébe — írta Weltner beszédének bevezető szaviról a Népszava kiküldött tudósítója — odaállította az új dolgozó, társadalomnak is hasznos és értékes, tehát ennek arányában meg is becsült katonatisztet."[48]

[46] Lásd erre vonatkozóan: MMTVD. 5. kötet 365.371. dok.

[47] Nem felel meg a valóságnak Bőhm Vilmos — ekkor szociáldemokrata hadügyi államtitkár — azon állítása, hogy „megalakult a Tényleges Tisztek Országos Szakszervezete, amely *meglepetésszerűen* (kiemelés tőlem. — H. T.) a szociáldemokrata párthoz csatlakozott." (Lásd: Bőhm: i. m. 186. old.) Bőhm itt — utólag — szeretné magát és pártját elhatárolni ettől a szervezettől, hisz minden demokratikus törekvés ellenére is bőven akadtak benne nem éppen szocialista, de még csak demokratikusnak sem mondható elemek. Egyébként maga Bőhm „A Magyar Tanácsköztársaság keletkezése és összeomlása" című korábban keletkezett könyvében (New York, 1920) ezeket írta: Sőt a tisztek is alakítottak egy *szociáldemokrata szövetséget* (kiemelés tőlem. — H. T.), úgy, hogy nagyjából a hadsereg is a szociáldemokráciához tartozott.

[48] A Népszava 1918. december 15-i száma alapján közli Weltner Jakab: Forradalom, Bolsevizmus, Emigráció című könyvében. Budapest, 1929. 94. old.

Weltner előadásában — az általánosságokon kívül — három kérdéscsoportot érintett. Ezek: a szocialisták és a vallás, a szocialisták és a proletár nemzetköziség, a szocialisták és a család. A három közül kétségtelenül a haza és a proletár nemzetköziség problémája volt a leglényegesebb, mivel ez a legégetőbb és napi politikai kérdésekkel állt a legszorosabb viszonyban és ebben a kérdésben uralkodott a legnagyobb zűrzavar. A többi kevésbé volt problematikus, a kapott válasszal is könnyebben egyetértettek, de azért e területen is érezhető volt Weltner „hajlékonysága".[49]

A haza és proletár nemzetköziség kérdésében Weltner az alábbi álláspontot képviselte: „A nemzetköziségre szükség van azért, mert a tőke nemzetközien zsákmányolja ki a munkásságot. Ami pedig a legfontosabb szempont: a kapitalista világban egy ország önmagában nem valósíthatja meg a szocialista átalakulást. Egyébként a munkás abban a pillanatban, amikor úgy érzi, hogy a haza nem mostohája, hanem neki is jut a jogokból és kenyérből, ezt a hazát magáénak vallja."[50] Ennek az előadásnak jellemzésére idézte az ellenforradalmi bíróság Artner ezredes vallomását, aki megállapította: „Weltner Jakab volt az előadó, aki a szocialista elveket egészen polgáriasan adta be . . ."[51] E felszínes előadás alkalmas lehetett az egészen durva ellenvélemények, abszurd nézetek áthidalására, de semmiképp nem nyújtotta e kérdés tudományos, marxista magyarázatát. Az eredmény azonban arra mutatott, hogy a tudományos szocializmus tanításaiban teljesen járatlan tisztek számára ez a magyarázat — vagy inkább nevezzük „biztosítéknak" — elég volt. „Megkérdeztük, hogy a hazafiság ellentétben áll-e a szocializmussal? — emlékezett Stromfeld. — Azt mondta (mármint Weltner. H. T.) nem!"[52]

Kétségtelen, hogy Weltner igen gyakorlati választ adott a hozzáfordulók kételyeire, nem tette lehetetlenné ezen elvek elfogadását és alapjában véve nem hazudtolta meg a szociáldemokrata párt hivatalos álláspontját sem. A szociáldemokrata párt a polgári demokratikus koalíciónak a fenntartásával a pol-

[49] Weltner a következőket fejtette ki: „. . . . a szocializmus . . . nem rombolni, hanem építeni akar. Ki akarja küszöbölni a mesterségesen létrejött egyenlőtlenséget és olyan társadalmat akar, amelyben mindenki boldogul, aki dolgozni tud és akar.

. . . Ami a vallást illeti, azt a szocializmus mindenki számára tisztán magánügynek nyilvánítja és senki vallásos meggyőződését nem bántja.

. . . A szocializmus nem akarja megsemmisíteni a családot sem . . . Gazdaságilag akarja lehetővé tenni, hogy mindenki szabadon, vonzalom szerint választhassa meg élettársát . . ." — Weltner: i. m. 94—95. old.

[50] Weltner i. m. 95. old.

[51] Idézett Stromfeld-ítéletben.

[52] Stromfeld vallomása a már idézett Moussong-perben.

gári demokratikus fejlődés, a polgári társadalmi rendszer mellé állt, — a proletárforradalommal szemben. Weltner magyarázata nem a forradalmi proletár patriotizmus megvilágítását célozta. Ő arra adott választ, hogy a szociáldemokrata párt Magyarország polgári demokratikus rendjét és ennek védelmét magáénak vallja. Hiszen ez a haza már valóban nem volt annyira „mostohája" a munkásnak, mint a régi, mert bizonyos polgári demokratikus jogokból neki is jutott. Így került egymáshoz közelebb Weltner és Stromfeld, a szociáldemokrata párt és a tisztek hazafiságról vallott elképzelése. Weltner *opportunista*, kétes értékű magyarázata és hallgatóinak *polgári* hazafisága közé — legalábbis az előadáson elhangzottak alapján — nyugodtan egyenlőség jelet lehetett tenni.

A találkozó mindkét fél részére nagy jelentőségű volt. Egy hallgatólagos egyezménnyel a szociáldemokrata párt a maga számára politikai bázist teremtett a tisztikarban, míg a tisztek támogatást és szervezett politikai erőt leltek a szociáldemokrata pártban. Stromfeldben megerősítette azt a hitet, hogy ha valóban a magyar nép jövőjéért akar munkálkodni, akkor a szociáldemokratákat kell támogatnia. Az ő részéről további őszinte lépés történt a munkásmozgalom irányában és ez még annak ellenére is nagy jelentőségű, hogy a Weltnertől kapott „politikai iskoláztatás" — ahogy ő nevezte — egyben opportunizmussal terhes ideológiai ballaszt magára vételét jelentette.[53] A vélt elválasztó szakadék a hazafiság és proletár nemzetköziség kérdése mentén húzódott. Weltner nem oldotta meg ezt a problémát, nem temette be a szakadékot, de a mélységet segítette áthidalni.

A gyűlés döntő lökést adott a tiszti szakszervezet megalakításához. Weltner előadása után élénk vita alakult ki, majd annak lezárása után Urváry ezredes szólt a hallgatósághoz: „Akik tudnak és akarnak a nagy eszmék szolgálatába állani, azokat kéri, hogy csatlakozzanak."[54] Ugyanekkor formailag is

53 Egy apró epizód igen érdekes módon világítja meg Stromfeld őszinte közeledését. Tombor Jenő, Stromfeld 1920. évi perének egyik tanúja, amiben tehette, mentette a vádlottat. Amikor a bíró azt a vádat akarta bizonyítani, hogy Stromfeld tiszttársait a tiszti szakszervezetbe való belépésre presszionálta, Tombor mentő vallomást tett: „Stromfeld sohasem beszélt rá senkit a szakszervezetbe való belépésre." Azután elmondott egy epizódot — feltehetően célzatosan, utalva egyik elvtelen, karrierista főtisztre, aki az ellenforradalom után gyorsan visszakozott —, egy kivételes esetet: „Egyetlen egy esetet ismerek, amikor egy nálánál magasabb rangú katona megkérdezte, belépjen-e a szakszervezetbe, erre Stromfeld azt felelte: „Ez meggyőződés dolga, én beléptem." — Tombornak ez az elszólása hiba volt, mert míg az egyik oldalon mentette ugyan Stromfeldet, addig vallomásának második fele megerősítette, hogy Stromfeld őszintén, „meggyőződésből" lépett be. (Stromfeld 1920. évi perének jegyzőkönyve, Tombor vallomása.)

54 Weltner: i. m. 95. old.

kimondta megalakulását a Tényleges Tisztek Szakszervezete, amelybe megalakulásakor kb. 300 tiszt lépett be.[55] Létrejött a második tiszti szervezkedési központ, mégpedig úgy, hogy kivált az elsőként alakult Szövetségből. Megválasztották a vezetőséget, amelynek tagjai Urváry ezredes, Hangay százados, Steinbrück Ottó, Sohl és Weltner tartalékos főhadnagyok lettek. Stromfeldet az Ellenőrző Bizottság elnökévé választották.[56]

A szakszervezet alakuláskor elfogadott programját, illetőleg követeléseit az ismert adatokból csak részben lehet rekonstruálni, de szerepelt: a tisztek titkos minősítésének eltörlése, a kaució nélküli házasság lehetősége, harminc év szolgálat után — rangkülönbség nélkül — nyugdíjazás, fizetésemelés, iparképző tanfolyamok szervezése, amelyeket a tagok díjtalanul vehetnek igénybe. Az újonnan megszervezésre kerülő hadsereg elnevezéséül a „nemzeti néphadsereg" nevet jaavsolták.

Nem maradt nyoma annak, hogy ez a „szocialista szakszervezet" nyomban valamilyen kötelezettséget vállalt volna, bár az előzményekből logikusan következik a szociáldemokrata párthoz való csatlakozás és a kormány támogatása. Lehet, hogy ekkor még *nem mindegyik* tiszt gondolt a belépéssel járó kötelezettségekre, de a későbbiek során — akkor, amikor az önkéntes hadsereg felállítása folyt és előtérbe kerültek a szervezéssel járó nehézségek — közgyűlési határozatban rögzítették le a tagok alapvető kötelességét. Kimondták, „hogy a tényleges tisztek szakszervezetének csak az lehet a tagja, aki kötelezi magát arra, hogy bármely irányban és bármely helyen aktív munkásságot fejt ki a néphadsereg és szocialista kormány érdekében".[57] A „bármely irányban", de főként a „szocialista kormány érdekében" kifejezések világosan jelzik a kötelezettségek irányát.

55 Stromfeld a Moussong-perben azt vallotta, hogy „Ebbe a szocialista szakszervezetbe az első intrádára 280—300 tiszt lépett be."

56 A szakszervezet vezetőségében több ízben történt változás, de erre vonatkozóan teljesen megbízható adatokat ez ideig nem lehetett felkutatni. A későbbiek során a vezetőség tagjai közt foglalt helyet Mayer Csejkovits és Sárói Szabó Tibor is. Adatokat közöl Kozma Miklós: Az összeomlás 1918—1919. című könyvének 84. oldalán (Budapest, 1933.) és Juhász Nagy Sándor: A magyar októberi forradalom története című munkájában (Cserépfalvi, 1945.), ahol a következőket írja: »Végül december 14-én megalakult a „tényleges tisztek szakszervezete". A népes gyűlésen Steinbrück százados elnökölt. Mindenekelőtt Weltner Jakab ismertette a szocializmust. Utána lelkes csatlakozó beszédet tartottak Sárói Szabó százados, Sohl főhadnagy, Hangay százados, Nemcsek hadnagy és Urváry ezredes elvtársak. Végül Pogány buzdította őket. Az alakulást egyhangú határozattal kimondották.« (343. old.)

57 „Jegyzőkönyv. Fölvétetett a Magyarországi Tényleges Tisztek Szakszervezetének 1919. március hó 4-én, a volt tiszti kaszinóban megtartott gyűlésről." Nyomtatvány, „Világosság" könyvnyomda, 1919.

A Tényleges Tisztek Szakszervezetének megalakulása után a tisztek döntő többsége továbbra is a Szövetségben maradt, távol tartotta magát ettől a csoporttól. Nemcsak a polgári demokratikus forradalommal, a szociáldemokrata párttal szemben éleződött ki a helyzetük, hanem élesebben szembekerültek a tisztikar kivált részével is. A szétválás után a két csoportosulás egymás elleni politikai harca is kiéleződött, amely részint elvi harc volt a jobb- és baloldal között, részint a személyi torzsalkodás és intrika hihetetlen elmérgesedését eredményezte. A Szövetség mind világosabban a szélső jobboldali tiszti tömörülés melegágyává vált, és egy hónappal később *nyílt* ellenforradalmi zászlóbontás mellett törtek lándzsát.[58]

Stromfeld a szakszervezetbe történt belépése után egyre fokozódó mértékben vetette magát a politikai életbe. Miután számára megoldódtak a legégetőbb kérdések, utat talált és kötelességének érezte, hogy minden erővel segítse a szociáldemokrata párt által mutatott elképzelések valóra váltását. A politizálásban is kezdett felülkerekedni az egyébként munkáját mindig jellemző energikus tettkészség és az elfogadott irányvonalat a saját maga által helyesnek tartott módszerekkel igyekezett követni.

December második és január első felében a különböző irányú hatások és benyomások tömegével kellett megbirkóznia, de Stromfeldben a balrafordulás, a demokratikus eszmék eresztettek gyökeret. Ekkor világosan kirajzolódott előtte a különböző politikai áramlatok és a különböző álláspontot képviselő személyek. Tudatosan aktív politikai tevékenységre törekedett. Nem szereplésvágy hajtotta, hanem Magyarország kibontakozásának útját kereste. Érdeklődéssel fordult a szocialista irodalom felé és ezek mind pozitívabb hatással voltak belső fejlődésére. E hatásokkal együtt és egyidőben azonban véletlen benyomások tömege érte, amelyek többnyire az ellenkező irányban hatottak, sőt: egzisztenciálisan érintették. Stromfeld emberi nagysága, őszintesége ekkor ismét megmutatkozott. Kristálytiszta érzelmei egyértelműen bizonyítják, hogy tetteiben az „én" fölé tudott emelkedni, hogy rádöbbent a társadalmi haladás szükségszerűségére, egyben az új társadalommal szembeni kötelességére.

Az alakuló gyűlést követő napokban Stromfeld egyre többször fordult meg a szociáldemokrata párt Conti utcai székházá-

58 Lásd 1919 januárban a Magyar Országos Véderő Egyesület (MOVE) nagygyűlését és a további eseményeket.

ban és a Népszava szerkesztőségében. Közelebbi ismeretségbe került a párt jobbszárnyának vezéralakjaival, Weltnerrel, megismerte Garami Ernőt, Kunfi Zsigmondot. Szorosabbra fűzte a szociáldemokrata párthoz fűző szálakat, támogatást várt további munkájához.

Némi pátosszal ugyan, de maga Weltner is megörökítette emlékirataiban az egyik ilyen — talán legfontosabb — találkozást, amely a szerkesztőségben zajlott le: „Pontosan a gyűlés napjától számított negyedik napon Stromfeld elvtárs beállított a szerkesztőségbe és egyszerűen, minden póz nélkül odajött hozzám: »határoztam, az Önöké vagyok«. Ez a rövid néhány szó valóban egy egész életre való elhatározást jelentett."[59]

Stromfeld és a szociáldemokrata párt nevét a hadseregben együtt kezdték emlegetni. Megnyilvánulásait bizonyos mértékig a szocialisták álláspontjával azonosították, de az is kétségtelen, hogy a szociáldemokrata párt az ő nevét, emberi és szaktekintélyét használta fel befolyásának erősítésére. Kozma Miklós — ez idő tájt a szélsőjobboldali tiszti szervezkedés, majd a MOVE élvonalbeli embere — egy alkalommal ugyancsak Weltnert kereste fel azzal, hogy a Népszava ne támadja szervezeteiket. Beszélgetés közben Weltner „azt kérdezte tőlem — írja Kozma —, miért nem akarja a tisztikar Stromfeldet és Urváryt

[59] Weltner i. m. 96. old. Stromfeldnek erre az elhatározó lépésére vonatkozóan ez a legmegbízhatóbb forrás. Weltner az előzményekről, a december 14-i gyűlésen történtekről ugyanitt tesz említést: »Több tiszttel beszélgettem, amikor a nagyszerű megjelenésű Stromfeld elvtársunk odalépett a csoporthoz és katonás rövidséggel a következőket mondotta: „Alaposan figyeltem, hogy mit mondott a szocializmus programjáról és a legközelebbi teendőkről. Én ma még nem csatlakozom, mert alaposan át akarom gondolni, önmagammal tisztába akarok jönni, mielőtt kimondanám, hogy a szocializmus katonája leszek. Engedjen három napi gondolkodási időt, mert ha én elhatározom magam, hogy az új eszmék szolgálatába állok, akkor ez az elhatározás nálam az egész életre szól." (Uo.) Az itt leírt epizód valószínűleg nem a jelzett időpontban zajlott le. Ugyanis a tiszti szakszervezet alakuló gyűlésén a szakszervezetbe és nem a pártba való belépésről döntöttek. Mint ismeretes, Stromfeld a szakszervezetbe nemcsak belépett, hanem az ellenőrző bizottság elnökévé választották, tehát neki nem kellett gondolkodási idő. Más források Weltnernek ezt a leírását variálják, illetve Stromfeld halálakor a Népszavában közölt nekrológot idézik, amely hasonlóképp emlékezik: „Stromfeld nem követte a többiek példáját, hanem 3 nap gondolkodási időt kért. „Nálam az ilyesmi egész életre szól" — mondotta, és amikor a határidő leteltével jelentkezett és tudatta pártba való belépését, valóban egész életre szóló tanúvallomást tett meg." (Népszava, 1927. október 15.) Ma már még kevésbé lehet a körülményeket egészen pontosan tisztázni, így az sem állapítható meg teljes bizonysággal, hogy Stromfeld *formai* belépése a szociáldemokrata pártba ekkor valóban megtörtént-e — ugyanis Weltner fogalmazása is kétséget hagy eziránt. Stromfeld ellen, 1920. évi perében, az ügyész a közcsendháborítás vádját arra alapozta, hogy „Stromfeld rábeszélte a tisztikart, hogy lépjenek be a szociáldemokrata pártba . . ." (Magyarország, 1920. július 2-i számában.) Stromfeld ezért kifejezetten hangsúlyozta, hogy „csak ezen szakszervezetbe lépett be, nem pedig a szociáldemokrata pártba . . ." (Idézett „Itélet"-ben.) Özvegye visszaemlékezve elmondja: egy este Stromfeld azzal búcsúzott, hogy a szociáldemokrata pártba megy. Hazatértekor közölte, hogy belépett a pártba, mert „Weltner úgy beszélt, hogy be kellett lépni". (Földes Péter 1958-ban készült feljegyzése.)

követni? Igaz, hogy ők szocialisták, de miért ne lehetne szociáldemokrata hadsereg, miért nem jó nekünk két ilyen kitűnő ember? Erre azt feleltem — folytatja Kozma —, hogy elfogadom Stromfeldről alkotott véleményét, miután személyesen nem ismerem őt és róla semmi különös rosszat nem hallottam . . ."[60] Kozma leírása nemcsak azért érdekes, mert a szociáldemokrata párt Stromfelddel kapcsolatos törekvését igazolja, hanem azért is, mert tükrözi azt a kialakult tényleges választóvonalat, amely a tisztek egyes csoportjai között létrejött attól kezdve, hogy Stromfeld belépett a tiszti szakszervezetbe, nyíltan támogatta a szociáldemokrata pártot. Ezt a véleményt juttatta kifejezésre Soós Károly is, aki a Tanácsköztársaság leverése után az ellenforradalmi kormány honvédelmi minisztere volt: „Valamennyien elsőrangú vezérkari tisztnek ismertük . . . de hibájául rovom fel, hogy belépett a szakszervezetbe, amely megbontotta a hadsereg egységes szellemét."[61]

Stromfeldet a szociáldemokrata párthoz történt csatlakozásában a Magyarország jövőjéért való aggódás vezérelte. Az ő szemében Magyarország sorsa — többek között — egy jól szervezett, fegyelmezett hadseregen múlott. A régi hadsereg összeomlása a szeme előtt folyt le és világosan látta, hogy a fenntartott hadsereg nem áll feladatai magaslatán. Ugyanakkor az ország az újonnan alakult, fiatal és mohó burzsoá államok gyűrűjében mind válságosabb helyzetbe került. Stromfeld a szociáldemokrata párttól remélte az új, fegyelmezett hadsereg életrekeltését. Reményeit erősítette az is, hogy Bartha hadügyminiszter bukása után a Hadügyminisztérium szociáldemokrata államtitkára, Bőhm Vilmos és vele együtt a párt befolyása szinte döntő módon megerősödött.

Ugyanakkor a Katonatanács, amelynek élén az ugyancsak szociáldemokrata Pogány József állt, nem követte a pártnak a hadseregre vonatkozó hivatalos, erősen jobboldali irányvonalát. Különösen kiütközött ez személyi kérdésekben. Pogány, a reakciós, ellenforradalmi tisztekkel szemben sokkal keményebb, következetesebb forradalmi magatartást tanúsított. Hamarosan szembe került saját pártjának egyes vezetőivel, akik hovatovább azzal a váddal illették, hogy indokolatlanul „mindenütt ellen-

60 Kozma Miklós: Az összeomlás 1918—19. Budapest, 1935. 115—116. old.

61 Soós Károly vallomása Stromfeld 1920. évi perében. Magyarország 1920. július 6-i cikke alapján.

forradalmat szimatol".[62] Pedig csak arról volt szó, hogy a katonák követeléseinek megfelelően Pogány a Katonatanács befolyásának növelése érdekében személyi és szervezeti vonatkozásban több, a demokratikus átalakítást segítő intézkedést tett, vagy javasolt, közte olyanokat, amelyek a tisztek befolyását korlátozták. A Bartha lemondatásakor lefolyt tüntetés után a Károlyi Mihálynak átnyújtott memorandum például követelte a bizalmi rendszerről szóló rendelet tényleges végrehajtását.

Stromfeld szemében az ilyen tüntetés és a követelések ily módon történő előterjesztése éppoly elfogadhatatlan volt, mint a szociáldemokrata pártvezetés szemében. Stromfeld ezen túlmenően elfogadhatatlannak ítélte, hogy a csapatok élére állított tiszteket korlátozzák és épp ezért a fegyelem megszilárdításának legfőbb akadályát — a legmagasabb szinten — Pogányban látta. Stromfeld — önmagából kiindulva — készpénznek vette, hogy azok a tisztek, akik elfogadják a szociáldemokrata irányvonalat, valóban őszintén a demokratikus fejlődés hívei lettek. Elutasította azt — a katonatömegek és a baloldali szociáldemokraták szemében egyáltalán nem lehetetlen — gondolatot, hogy a polgári demokratikus forradalom eleve védekezzék az esetleges tiszti ellenforradalom ellen. A Katonatanácsban nem a hadsereg demokratikus átalakulásának biztosítékát kereste, hanem a fegyelem megteremtésének akadályát látta. Pogány az ő szemében nem a szociáldemokrata elképzelések valóra váltásának egyik — sokszor elég következetes — vezetője volt, hanem a szociáldemokrata párt korifeusa, aki eltért a párt politikájától, sőt aknamunkát folytat a párttal szemben. „Az én meggyőződésem az volt — mondotta Stromfeld az 1918 decemberi

[62] Bőhm Vilmos éppen Bartha megbuktatásával kapcsolatban ezeket írja Pogány Józsefről: „Pogány eljárását mindenki elítélte. (Azt ugyanis, hogy Pogány vezetője volt a Bartha lemondását követelő akciónak. H. T.) Nézeteltérés merült fel azonban ama kérdés körül, hogy célszerű-e a fölizgatott tüntető katonatömegekkel e pillanatban szembehelyezkedni és eltávolítani a tüntetés rendezőjét a katonatanács éléről, illetve: szabad-e a valóban ellenforradalmi Bartha megbuktatásával egyidejűen a katonatanács elnökét is eltávolítani? ... A katasztrofális hatást még fokozta, hogy a szociáldemokrata párt kifelé nem dezavuálhatta Pogányt." (Bőhm i. m. 111—112. old.) Hajdu Tibor: Tanácsok Magyarországon 1918—1919-ben (Kossuth, 1958.) című könyvének 108. oldalán foglalkozik Pogány szerepének megítélésével: „Pogány igyekezett felhasználni a Katonatanácsokat az SZDP befolyásának növelésére a hadseregben és az ellenforradalmi erők gyengítésére, de azon volt, hogy a tanácsok tartsák tiszteletben a parancsnokok hatáskörét és harcolt a kommunisták ellen ... Bár Pogány és a Budapesti Katonatanács többi vezetői harcoltak a kommunisták ellen, mégis közelebb álltak a tömegekhez, mint a párt vezetősége. Ezért sok esetben nyíltan is szembehelyezkedtek a pártvezetőség megalkuvó, az ellenforradalmat bátorító politikájával." E megállapítás annyiban talán módosítást kíván, hogy Pogány nem harcolt a parancsnoki hatáskör tiszteletben tartása — tehát megerősítése — érdekében, különösen nem a magasabb beosztású, magasabb rendfokozatú parancsnokok esetében. Éppen az váltotta ki a tisztikar ellenkezését vele szemben, hogy a parancsnoki tekintéllyel szemben a bizalmi testületek jogainak, tekintélyének növeléséért küzdött.

viszonyokról —, hogyha a destrukció ellen dolgozó szociáldemokratákat követjük, mert Pogányt nem kell azonosítani az akkori szociáldemokratákkal —, akkor elkerüljük a rossz viszonyokat."[63] Hogyne erősödött volna meg ez a véleménye, amikor a pártvezetőség tagjaival folytatott beszélgetésekből hasonló következtetésre jutott, — hiszen ők is elítélték Pogány tevékenységét.[64]

Nem lehet elhallgatni azt sem, hogy Stromfeld averzióval viseltetett Pogány személyével szemben, ami azért említésre méltó, mert gyakran éppen ez gátolta őt helyes felismerésekben. Nem szabad elfelejteni, hogy Pogány — főleg a polgári demokratikus forradalom későbbi szakaszában — gyakran adott kifejezést a forradalmi katonatömegek helyes törekvéseinek. Az ő elítélése óhatatlanul helyes proletárforradalmi törekvések semmibevételéhez vezethetett.[64/a]

A társadalmi érintkezés és a könyvek útján szerzett tapasztalatok némileg másként hatnak mindenkinél. Nagy gondolkodók írásai tisztábban közvetítik a gondolatokat, mentesek a zavaró körülményektől. A vajúdó és sebesen száguldó élet viszonylag nyugodt perceit Stromfeldnél a könyvek jelentették, amelyekben ugyancsak problémáira kereste a választ. Elsősorban olyan művek érdekelték, amelyek a legközvetlenebb, szinte direkt úton elégítették ki kíváncsiságát. Valószínűleg azért vette kézbe — éppen e napokban — Jean Jaurès franciából németre fordított művét, a „Die neue Armee"-t. Jaurès nevét — ha máshonnan nem, de onnan, hogy szembefordult a Dreyfus-per mögött acsargó reakciós francia militaristákkal — még tiszti körökben is ismerték. Tudták róla, hogy kiváló teoretikus, nem-

63 Stromfeld vallomása 1920. évi perében. A Magyarország 1920. július 10-i száma alapján. Stromfeld védője védőbeszédében a következőket mondotta: „Pogány a destrukció megteremtője. Stromfeld egy önkéntes hadsereget akart — ez volt az összeütközés oka és Stromfeld szakított azzal az iránnyal." (Jegyzőkönyv, 1920. július 16.)

64 Garami Ernő írja emlékirataiban: „E jelenségek (mármint a Katonatanácsok forradalmi fellépése. H. T.) kapcsán egyszer érdekes vendége volt a szociáldemokrata párt vezetőségének még azokban a napokban, amikor Bartha bukása után Böhm Vilmos vezette államtitkárként a hadügyminisztériumot. Stromfeld ezredes jelent ott meg, Urváry ezredes kíséretében és kifejtette, hogy az eddigi rendszer a hadsereget értéktelenné teszi, hogy a Pogány-féle szervezésnek és agitációnak véget kell vetni és hogy a hadsereget erősen fegyelmezni kell. Sajnos ez az intervenció is eredménytelen maradt . . ." (Garami Ernő: Forrongó Magyarország. Leipzig—Wien, 1922. 74—75. old. A visszaemlékezés tartalmában helytálló, de a leírt epizód későbbi, minden valószínűség szerint azonos az 1919. február 25-én tartott pártvezetőségi üléssel, amely Stromfeld — akkor már hadügyi államtitkár — lemondásával foglalkozott.)

64/a Kun Béla, kissé túlozva, de a kortársak szemével nézve találó jellemzést ad Pogány Józsefről: „Erős könyékű ember, a polgári forradalmak történetének kétségtelenül jó ismerője . . . A Katonatanács elnöke lett és ebben a minőségben erőteljesen harcolt a tisztek és a kommunisták ellen — a hadügyminiszterségért." (Kun Béla a Magyar Tanácsköztársaságról. Válogatott beszédek és írások. Kossuth, 1958. 548. old.)

zetközileg jól ismert, tekintélyes szocialista. De igaz az is, hogy ennél többet kevesen hallottak róla és még kevésbé ismerték nézeteit. Jaurès, aki a középbal köztársasági körökből jutott el a szocializmus elfogadásáig — bár jól ismerte a marxizmust és az hatással is volt rá —, idealista filozófiai elveket vallott. Elméletében, társadalmi nézeteiben éppen ezért gyakori a belső ellentmondás, ami semmiképp nem csorbítja azt a tekintélyt, amelyet a dolgozó tömegek felemelkedéséért folytatott megalkuvás nélküli harcban szerzett. De éppen ez a Jaurèsból fakadó felemásság segítette Stromfeldet, hogy rajta keresztül a szocializmus eszméihez közelebb kerüljön. Idealista eszmevilágának semmiben sem kellett csorbát szenvednie ahhoz, hogy bizonyos szocialista elveket magáévá tegyen. Jaurès szavaiból az öreg tanítómester atyai szavait érezte és Stromfeldben joggal talált visszhangra az a naiv optimizmus, amit soraiból kiolvasott. „Arra kérem a tiszteket — írta Jaurès —, hogy gondolkodjanak el egyszer szenvedélymentesen és elfogultság nélkül a szocializmus általános eszméjén és a katonai szervezetre való alkalmazásán. Végzetes lenne rájuk nézve, mármint szellemi életükre, ha vakon utat engednének a gyűlölködő elfogultságnak olyan emberekkel szemben, akiket nem is ismernek és a gondolatoknak olyan rendszere ellen, amely most még elképzeléseikbe ütközik."[65]

Jaurès a „Die neue Armee"-ben arra törekedett, hogy kifejtse egy népből eredő és a néppel szoros kapcsolatban álló hadsereg elveit. Stromfeld a történelmi körülmények analógiáját fedezhette fel, s bizonyos, hogy a polgári demokratikus forradalom szülte viszonyok között Jaurès elképzelései erősen hatottak reá. Az ő szavai — minden lakost meg kell győzni, hogy a haza megvédése a szocialista pártnak is szívügye; össze kell fogni az egész világ proletariátusával, hogy rendet lehessen teremteni a világ zűrzavarában; a nemzet minden osztálya és kasztja elfogultság nélkül szervezze meg hadseregét, kizárólag a nemzetvédelem eszméjét tartva szem előtt —, Stromfeld gondolatai és hétköznapi benyomásai közt teremtett rendet. Saját lelkiismeretének visszhangját kellett hallania Jaurès ugyancsak lelkiismeretre apelláló szavaiban: „Azon a napon, amikor a nemzet fennmaradása lesz a kérdés, proletárok millióit kell majd harcba vezetniök. Milyen tehetetlenséget és milyen vigasztalan kilátást jelentene, ha köztük és a proletárok között

65 Jean Jaures: Die neue Armée (Jena, 1913) „Militärische Kraft und Moralische Kraft" című fejezetből. További idézetek ugyanitt.

erkölcsi szakadék tátongana, a legbensőbb érzelmek és eszmék soha többé jóvá nem tehető félreértése."

Mindezek hatását csak később jelentkező — szó szerint idézett gondolatokkal lehet majd meggyőzően bizonyítani, de elképzeléseink helyességét támasztják alá Stromfeld környezetének és baráti körének ez irányú megnyilvánulásai. Két példát erről:

A polgári demokratikus forradalom győzelme után Tabódy ezredes[66] egy milícia felállításának tervezetét juttatta el a Hadügyminisztériumhoz. Ebben részletesen kifejtette elképzeléseit és többek között ezeket írta: „Ha az új alapot, mint fundamentumot keressük, először a mostani helyzetet vegyük számításba, különös figyelemmel a rohamos társadalmi átalakulásra... Amint látható, az annyira várt milícia szervezetén épül fel ez a tervezet, amelyben ott találnánk még a Jaurès által elgondolt néphadsereget is, — ettől kezdve szinte az orosz szovjet köztársaság gárdáján túlig..."[67]

Tombor Jenő pedig a Tanácsköztársaság leverése után lefolytatott Stromfeld-perben — szavainak alátámasztására — Jaurèst idézte „és kifejti, hogy a szocializmus megértéséhez bizonyos felvilágosodottság és hosszabb tanulmányozás szükséges".[68]

S amikor Stromfeld, nap nap után a két világot elválasztó vonal mentén hadakozott, amikor minden óra, minden perc rohamléptekkel vitte előre a maga választott új úton, kézhez kapta a Hadügyminisztérium — reá is vonatkozó — nyugdíjazási rendeletét. E rendelet része volt azoknak az intézkedéseknek, amelyeket Bőhm dolgozott ki, mint hadügyi államtitkár, a hadügyminiszteri interregnum idején. Bőhm, pártja befolyásának megerősítését, a polgári demokratikus rendszer számára megbízható hadsereg megteremtését tartotta szem előtt, amikor gyors intézkedésekkel segíteni akart a legkirívóbb bajokon. Nem túl erős, de a szélsőjobboldal számára fájdalmas csapást mért a reakcióra. Ő maga erről ezeket írta memoárjában: „Bartha bukása után én vettem át, mint államtitkár, a hadügyminisztérium ideiglenes vezetését. Kész tervem volt egy demok-

66 Tabódy Zsolt az első világháború idején Przemysl átadásakor esett orosz fogságba. Csita, Dauria, Szimbirszk hadifogolytáboraiban érte az orosz polgári demokratikus és proletárforradalom. 1918 májusában hazaszökött. A magyar polgári demokratikus forradalom idején szegedi katonai kerületi parancsnok volt. Belépett a szociáldemokrata pártba. A Tanácsköztársaság leverése után bíróság elé állították és elítélték. 1945-ben a demokratikus magyar kormány rehabilitálta, és altábornaggyá léptette elő. 1951-ben halt meg.

67 HIL. Polgári demokratikus forradalom iratai. Hadügyminisztérium 1/a osztály 33.969. sz.

68 Lásd az idézett „Jegyzőkönyv"-ben.

ratikus, a forradalomhoz hű hadsereg szervezése tárgyában. Mindenekelőtt meg kell tisztítani a hadsereget a reakciós tisztektől... Kormányrendelettel feloszlattuk a vezérkart, saját hatáskörömben öt nap alatt elbocsátottam a tisztekkel túlzsúfolt hadügyminisztériumból 400-nál több tisztet... általában a reakció ellenséges indulattal fogadta fáradozásaimat. A reakciós tisztek elbocsátása miatt tiltakoztak a szocialista hadügyi vezetés ellen..."[69]

Megvalósították az ezredesek és ennél magasabb rendfokozatúak nyugdíjazását is. E generálintézkedés révén — mint ezredes — került Stromfeld is a kiszemeltek közé. Első kétségbeesésében telefonon érdeklődött a Hadügyminisztériumban. Kedvezőtlen választ kaphatott, mert segédtisztjéhez fordulva ezt mondta: „Én most felmegyek a hadügybe és valakit lelövök, — gondoskodj a családomról."[70]

Az első kétségbeejtő pillanatok elmúltával tanártársai siettek segítségére. December 21-én küldöttségileg keresték fel Károlyi Mihályt, akinek egy írásban foglalt felterjesztést nyújtottak át. Ebben kérték Stromfeldnek szolgálatban való meghagyását. A kérést az alábbiakkal indokolták: Stromfeld a leghivatottabb ember az Akadémia vezetésére, amelynek régebben is tanára volt. Képességeit a Monarchia is nagyra értékelte, hisz magyar létére a bécsi Kriegsschule tanárává nevezték ki. Ötvenkéthavi harctéri szolgálatával az egész hadsereg előtt ismertté vált. Őt tartják alkalmasnak az új tisztikar nevelésének irányítására, arra, hogy beoltsa a magyar fiatalságba a néphadsereg hazafias alapon nyugvó szociális érzelmeit.[71]

A felterjesztés sorsa nem ismeretes, de a probléma amúgy is másként oldódott meg...

Stromfeld december 20 és 24 között betegen feküdt lakásán. És ekkor, az idegfeszítő nyugdíjazás és nem nyugdíjazás napjaiban külföldi látogatókat fogadott. Az ellenforradalmi orvosfőnökével — kereste fel és ajánlatot tettek. Felkérték, hogy ukrán kormány küldöttsége — élén a Hadfy hadtest egykori vállalja el az ellenforradalmi ukrán kormány hadseregének főparancsnoki tisztét.[72]

69 Bőhm i. m. 201. old.

70 Az epizód leírása több változatban is fennmaradt. Megtörténtét maga Stromfeld is megerősítette perében.

71 Népszava, 1927. október 16.

72 Stromfeld vallomása 1920. évi perében. A „Magyarország" 1920. július 8-i száma a Stromfeld-perről írt cikkében idézi a vallomást: „Ha már felhozták, elmondom, igenis járt nálam a Ludovikán egy ukrán küldöttség és felszólítottak, hogy fogadjam el az ukrán hadsereg főparancsnokságát. Az ukrán köztársaság felállítása lett volna a feladatom. Ha ambíciózus lettem volna, mehettem volna oda." — Mint ismeretes, 1918. november 29-én Ukrajnában megalakult az ideig-

Stromfeld egyszerűen és röviden nemet mondott.

Elkeseredett, dacos, de mégis optimista volt ezekben a napokban. Huszonnegyedikén felkelt betegágyából, hogy a karácsony estét — feleségével együtt — növendékei között töltse. Ennek az estének maradandó lényegét írásban is megörökítette. Legbensőbb gondolatainak hangulata együtt árasztja a csüggedést és bizakodást, a sértett önérzet önmarcangolását és a legönzőbb emberi „én"-en való felülemelkedést:

„Romok előtt állok; romhalmaz az az ország, melyen a hálás gyermek egész szeretetével csüngöttem, melyért éltem és amelyért bármikor kész voltam meghalni... Romhalmaz az az államegység, melyben az ország beléhelyezkedett. Por és hamu lett a hadsereg, melynek évtizedeken át tagja voltam, önzetlenül, lelkesedésből szolgálva csekély tevékenységemmel az egésznek ügyét. S midőn eme romhalmazhoz sieték, hogy segítsek, most karácsony előtt értesítenek, hogy nem kellek többé, nem, akkor midőn »Alle mann am Bord« jelszó volna az egyetlen, hogy a viszonyokon segítsünk. 40 éves vagyok, telve tapasztalattal, telve életerővel, energiával s akkor eldobnak. Nem egyénileg fáj, hiszen mi gyermekkorunktól ahhoz szoktunk, hogy a katona, ha megtette a maga dolgát, sutba lesz dobva... De éreztem, hogy még nem tettem meg kötelességem, tehát még nem való volnék a sutba... S érzem, hogy a romok helyébe egy új épület emelkedik, melyben helyet kell találni a nép minden rétegének, melyben elégedettnek, boldogabbnak kell hogy legyen, mint eddig. Egy korhadt, egy romlott világ omlott össze, tehát nem arról van szó, hogy romok fölött siránkozzunk, hanem arról, hogy az új épületet építsük fel... Beszéltem az építő munkáról, s arról a szép szerepről, melyet ők — a fiatalok — betölteni kötelesek. S ígéretet tettem nekik, hogy addig, míg csak el nem hajtanak, teljes erőmből én is velük leszek az építő munkában. S bennem új energia, új szent érzés fejlődött ki: »a népért, a néppel előre!«"[73]

lenes szovjet kormány. Hadserege sorozatos csapásokkal szétverte az ellenforradalmi kormány hadseregét, majd megsemmisítette a fellázadt és az ellenséghez átállt katonai egységeket. Ezért jöttek Magyarországra 1918 december és 1919 március között egymásután oroszországi ellenforradalmi tiszticsoportok, különböző — mindenekelőtt toborzási — céllal. A Vörös Újság — tiltakozva Nagy Vince belügyminiszter utasítása ellen, aki felhívással segítette elő, hogy az orosz hadifoglyokat az ellenforradalmi orosz hadseregbe toborozzák — leleplezte ezeket a célokat: „Ezzel egyidőben az ellenforradalmi Gyenyikin-hadosztály tiszti banditái — miután hadseregüket Ukrajnában a Vörös Gárda teljesen megsemmisítette — Budapestre jöttek, a Metropol szállóban vannak és az ellenforradalmár hadsereg részére katonákat toboroznak." (Vörös Újság, 1919. március 15.)

73 Stromfeld Aurél válogatott írásai. (Összeállította és a bevezető tanulmányt írta Hetés Tibor.) Budapest, 1959. 268—269. old. „Börtönnapló".

A karácsonyt követő napon — december 27-én — Stromfeld felkereste a Hadügyminisztériumban Bőhm hadügyi államtitkárt. A kölcsönös megismerkedés és beszélgetés után derűlátóbb hangulatban tért haza, mivel munkáját tovább folytathatta.[74]

Ugyanezen a napon jelentést írt a Hadügyminisztériumnak és közölte, hogy feltétlenül szükségesnek tartja akadémiai „ismeretterjesztő és felvilágosító előadások" megszervezését „Magyarország politikai átalakulásáról és a jelenleg napirenden levő kérdésekről".[75]

„Ezen előadásokkal — indokolta jelentését — el óhajtom érni, hogy az akadémikusoknak a gondolkodásmódját rávezessük a helyes útra, nehogy a mindenütt hangoztatott különböző nézetek tömkelegéből maguknak helytelen és visszás képet alkossanak."

Stromfeld a „Helyzetismertetés"-ként javasolt órák tématervét is elkészítette, ami nagyon pozitív elképzeléseket tartalmaz. E vázlat azonban nem csupán mint iskolai reformjavaslat érdekes, mivel ezen túlmenően benne Stromfeld egyéni véleménye tükröződik. Alkalmas arra, hogy aktuális társadalmi, történeti nézeteit megismerjük és e nézetek két leglényegesebb vonását bírálattal illessük. A vázlat érdembeni része szó szerint így hangzik:

„Helyzet: a háborút elvesztettük. Nem fegyverrel győztek le. Végkimerülés és világeszmék ereje idézte elő az összeomlást. Még hosszú, természetes fejlődési folyamat eredményeit előzték meg e szerencsétlen háború befejeztével előállott komplikációk. A volt Osztrák-Magyar Monarchia elemeire bomlott.

Egymással ellentétben álló tényezőknek egy közös mechanizmusban elég ügyesen alkalmazott feszítő ereje volt az az egyensúlyban tartó faktor, mely befelé rendet, kifelé hatalmat képviselt.

Végelemzésben az egész államszervezet nem volt egyéb, mint egy uralkodóház hatalmi érdekének a legkülönbözőbb népelemekből összeforrasztott, egységes hadsereg erejével való biztosítása, alkotmányos formák között. Tehát csak addig létezhe-

[74] A megismerkedésről és a lefolyt beszélgetés érdemi részéről semmiféle írásos forrás nem maradt fenn, Bőhm sem említi emlékirataiban. Stromfeld Aurélné említi visszaemlékezésében: „Mikor Stromfeld feljött a lakásba, elmondta, hogy Bőhm nagyon szimpatikus volt, megbeszélték a dolgot." (Földes Péter feljegyzése, 1958.) Abból, hogy Stromfeld tovább folytathatta munkáját, kézenfekvő a beszélgetés pozitív kimenetele. Feltehető, hogy a Károlyi Mihályhoz benyújtott felterjesztés mellett — amelyet Bőmhöz továbbíthattak — a szociáldemokrata párt egyes vezetői is közbeléptek.

[75] A Ludovika Akadémia Parancsnokság 508/Kt.—1918. sz. felterjesztése a Hadügyminisztérium részére 1918. december 27-én. HIL. Hadügyminisztérium 34.940/31.—1919. sz.

tett, míg a hadsereg egysége megvolt. Mikor ez az összekötőkapocs széttörött, szükségképp az egész szervezet alkotó részeire oszlott.

A háború elviselhetetlen szenvedései, a nyugati demokrácia irányeszméi, a keleti forradalmi események zavaros eredményei erőkhöz juttatták mindenütt a nemzetiségi demokratikus és szocialisztikus törekvéseket, ami végül is a fegyverek eldobásához, a hadsereg feloszlásához és a teljes szétszakadáshoz vezetett.

E szétszakadásban — a jelek szerint — Magyarország mint politikai egység megszűnt, mert az eddig államfenntartó magyarság teljesen izoláltan, minden rokon — vagy barátságos érzelmű — faj támogatása nélkül maradt, minthogy úgyszólván összes nemzetiségei más, velük fajrokon államalakulatokhoz gravitálnak.

Ilyen körülmények között Magyarországra, mint teljesen független és az igazi, népuralom elvén álló államra, egészen új, szép és nagy feladatok várnak. Mégpedig: a régi átkos osztályuralmi rendszer korhadt, megvolt intézményeinek gyökeres, a közjót szolgáló átszervezése, vagy a feleslegeseknek az útból való eltakarítása; a valódi demokrácia és az ideálisan szocialisztikus berendezkedés megteremtése; és ezek alapján Magyarország gazdasági erőinek oly fölényes mérvű megszervezése, hogy a régi Magyarország elveszett politikai egysége helyébe egy magyar szupremáciával vezetett gazdasági egység lépjen."[75/a]

Mindenekelőtt azt kell megállapítani, hogy Stromfeld világnézeti formálódásában az itt összefoglalt gondolatsor nemcsak a polgári demokratikus forradalmon belül jelez határvonalat — hisz a rendszer részéről elnyert megbecsülés (amelynek alapja a Böhmmel folytatott beszélgetés volt) és a tervezet gyors elké-

75/a Ide kívánkozik néhány sor Stromfeld 1920. évi perének egyik vallomásából, amely — bár pontatlan és a tanu nem tudta szó szerint visszaidézni a Stromfeld szájából elhangzott véleményt — feltétlenül kiegészíti e gondolatkört. Az ügyész a területi integritás problémáját feszegette, mire Kozma Miklós ezt válaszolta: „Azt mondotta (mármint Stromfeld. H. T.), a területi integritást a tisztek felfogásának értelmében hagyják az urak, mert az szamárság, mi nem ragaszkodunk akácfákhoz, hanem igenis az ipari telepekhez, bányákhoz, gyárakhoz." (Jegyzőkönyv, 1920. július 12.)

Érdemes idézni Tombor Jenő vallomását, aki pontosabban adja vissza a lényeget: „Mikor Buchinger és Kunfi megjöttek a berni konferenciáról, akkor mindenki mint nemzeti hősöket ünnepelte őket, mert kivívták azt, hogy a II. Internacionálé Magyarország területi integritása mellett foglalt állást. Ekkor Stromfeld azt mondta nekem: „Látod, ilyen értelemben vagyok én szocialista, amikor a szocialisták is a területi integritást akarják." (8 órai újság, 1920. július 7.)

Stromfeld a „Helyzetismertetés" vázlatában még az alábbi témákat jelölte meg: „Az új társadalmi és gazdasági berendezkedés kibontakozó körvonalai; Birtokpolitikai kérdések; Mezőgazdasági szociálpolitikai kérdések; Ipari szociálpolitika; Magyarország etnográfiai kérdése; Az átalakulás etikai kérdései."

szítése közti összefüggés nyilvánvaló —, hanem Stromfeld egész életében is. Ő eddig is úgy érezte, hogy embertársaiért, a társadalomért dolgozott, de ennek belső lényege az 1919. év végi napokkal módosult. („S bennem új energia, új szent érzés fejlődött ki: „a népért, a *néppel* előre!") Ebből a szempontból közömbös, hogy nézeteihez milyen idealista elképzelések tapadtak. Ő a jövőben olyan társadalomért kívánt munkálkodni, amely „a régi átkos osztályuralmi rendszer korhadt intézményeit" eltakarítja az útból és helyébe „az ideálisan szocialisztikus berendezkedést" teremti meg. Ez pedig már nem „általában" a társadalomért, hanem egy bizonyos — „szocialisztikus" — társadalomért való munkálkodást jelentett. Hogy e ponton — a jövőben — többször kritikus pillanatok keletkeznek, az nem az elvek megtagadása miatt következik be, hanem a konkrét helyzet félreismerése folytán. Hogy a nemzeti eszme ekkor még erősebb Stromfeld gondolkodásában, az úgyszintén vitathatatlan, de ezek az elképzelések — bármily homályos fogalmazásban is — azt jelentették, hogy Stromfeld már a forradalom szociális vonatkozású kimélyítését is kívánta. [75/b]

75/b Stromfeldnek a tárgyalt időszakból olyan megnyilatkozásai nem ismeretesek, amelyből közvetlenül megismerhetnénk társadalmi nézeteit. Környezetének különféle megjegyzései, perében tett vallomások azt az általánosságot tartalmazó kijelentését ismétlik, hogy „a nagy vagyonok megszüntetését" tartotta helyesnek. Az Est 1919. október 9-i száma, Stromfelddel foglalkozva, a szociáldemokratákhoz történt csatlakozásának okaként azt említi, „hogy kinn a harctéren látta az emberek nagy nyomorúságát, itthon pedig, ha hazajött, az emberek dőzsölését és uzoráskodását." Perében az egyik kihallgatott tanú ekként vallott: „A vezérkari tisztekkel való beszélgetés közben a következőket mondotta Stromfeld: A középkorban a grófok, nemesek uralkodtak, a francia forradalom a polgári uralmat hozta, ma a munkásság jogosult arra, hogy a hatalmat kezébe vegye." (Mohay József vk. százados vallomása. Magyarország, 1920. július 15.)

Helyesnek látszik Stromfeld korábbi megnyilatkozásai közül néhányat idézni — bár ezek is csupán a kérdés néhány vonatkozását érintik. Nyilvánvaló, hogy a háború utolsó éveiben, de méginkább a polgári forradalom idején, ezek és a hasonló meglátások kerültek más — helyesebb — megvilágításba (némelyik a fejéről a talpára), nyertek mélyebb tartalmat, de lényegében még nem jutottak túl egy bizonyos fajta kispolgári szocializmuson, a polgári demokratikus, humanista nézeteken, a „szociális reformok" óhaján.

Húga halálához — aki Verbón, egy kis ruténlakta faluban tanított — naplójában ezt a megjegyzést fűzte: „küzdelmeid a halál szakította meg, melynek könnyű volt az ifjú virágszálat leszakítani, hisz nem védte a jómód; az élet, az egészség nem a miénk, hanem az arra véletlenül megszületett heréké." (Stromfeld Aurél válogatott írásai, Budapest, 1959. 260. old.)

Stromfeld — 1909-ben, társszerzővel — tanulmányt ír „A továbbszolgáló altiszti kérdés"-ről (Magyar Katonai Közlöny, 1909.). Ebben síkraszáll az önkéntesi intézmény megszüntetése mellett, azért, hogy a tiszti rang ne legyen az úri osztályok kiváltsága, az altisztből is lehessen tiszt.

1911-ben — egy tiszti pedagógiai tanfolyamon — előadásokat tartott a véderőről, jelentőségéről. [Stromfeld Aurél: A véderő jelentősége (kézirat) HIL. Stromfeld-gyűjtemény.] Azonban a — különböző, főleg német, francia, osztrák, sőt orosz forrásokon alapuló — előadásban a téma természetéből eredően társadalmi, szociális problémákat is érintett, amelyeknek a véderővel való összefüggéseit jól ismerte. Különösen érdekes az, *ahogyan* a kérdéseket megközelítette:

1. „A családban uralkodó viszonyok... adják meg az alapot az ifjú testi fejlődésére. Ennek legjobb bizonyítéka, hogy a városokban tömörült munkásság gyermekei, kik sem elegendő, sem megfelelő táplálékot nem kaptak, kik rossz tömeglakásokban laktak, hol a tisztaság eleve kizárt dolog, nagyrészükben a jó

Megállapításunk jogosságát a haza és integritás kérdésében elfoglalt álláspontja is alátámasztja. Nem lesz érdektelen, ha ennek megvilágításához egy kissé a korszellemet is felidézzük.

Az első világháborús nemzedék szemében Magyarország képe egészen másként élt, mint a Trianont követő idők nemzedékei előtt. Túl a történelmi hagyományokon, a gyermekkori neveltetés emlékein, a napi élet tapasztalatain, Magyarország egy évezred óta változás nélküli természeti képződményként jelentkezett a hétköznapi gondolkodásban. E nézet elsősorban az uralkodó osztály tudatos, a nemzetiségek problémájának létezését tagadó, de legalábbis negligáló ideológiájából táplálkozott. Buza Barna „Magyarország igaza" című, 1919 elején megjelent füzetében az egyszerű emberek számára egy idillikus képben, ekként jellemezte Magyarországot: „Egyetlen nagy és termékeny medence az egész ország, egy szép nagy kert, amelyet széles, erős, magas kerítés vesz körül: a Kárpátok nagyszerű hegykoszorúja."[76] S emellett eltörpült mindaz, ami a lényegest jelentette: az évezredes fejlődés, amelynek során teljesen megváltozott a Kárpát-medence történeti arculata, — többek között egymástól jól elhatárolható, soknemzetiségű területté változott. Ennek ellenére továbbra is összetartozó egésznek tekintették, amelynek integritása sérthetetlen, s még a gondolat is idegennek tűnt, hogy vajon milyen címen tartozik a magyar állam keretébe a Fruska Gora, vagy a Fátra. A nemzetiségek problémája — az uralkodó osztályok szembehelyezkedése miatt — tovább mélyült, a magyar uralkodó osztályok bűnös könnyelműséggel kezelték e kérdést.

módban levő falvakban, és ugyanily kisvárosokban felnőtt ifjakkal szemben testileg hátramaradtak, és katonai szolgálatra kisebb részük alkalmas." (11. old.)

2. „Annak a ténynek, hogy a városból ipart űző és a bányavidékekről sorozás alá jövő ifjak kevesebb százaléka alkalmas testileg, mint egyéb vidékek lakossága, okát főképp abban találom, hogy előbbiek sok oly foglalkozásra kényszeríttetnek gyermekkorukban, melyek a testi fejlődést megakadályozzák . . ." (12. old.)

3. „A folyó évben a honvéd hadapród iskolákba a főváros részéről kiírt pályázatra az első alkalommal pályázó nem akadt, s ekkor . . . komoly lapok vezércikkekben dicshimnuszt zengettek, hogy az ifjúság végre már nem keresi azt a pályát, melynek produktív eredménye nincs; de nem beszéltek arról, hogy Budapest az ügyvédek városa, hogy jogvégzett egyének közpénzügyőröknek állanak be és mint vasúti teherhordómunkások, bérkocsisségédek tengetik életüket . . . remélem, hogy ezek a jelenségek csak múlóak . . ." (23. old.)

4. „Itt még egy — sajnos főképpen hazánkban fontos — dologra akarok kitérni, az analfabétákra. 1907-ben a bevonuló újoncok 22 százaléka nem tudott sem írni, sem olvasni . . . A rendelkezésekre álló számok szerint merem állítani, hogy e tekintetben a viszonyok nálunk még sokáig nem fognak megjavulni, mert még ma is kb. 6,6 millió iskolaköteles egyénből 1 millió, vagyis 15 százalék nem részesül elemi oktatásban sem!" (43. old.)

Hangsúlyozzuk, hogy a jegyzetben közölt részletek tájékoztatásul szolgálnak. Stromfeld korábbi társadalmi nézeteinek érdembeli bírálatával a megfelelő helyen foglalkozunk.

76 I. m. 25. old.

A századforduló polgári radikális értelmisége, vagy inkább egyes kiváló képviselői, felismerték a soknemzetiségű állam nemzetiségi problémáit. De nézeteikben megpróbálták a demokratikus átalakulást az integritás megőrzésével összeegyeztetni, s így ők is csak addig jutottak, hogy a nemzetiségeknek kulturális autonómiát követeljenek. Jászi Oszkár, a nemzetiségi probléma megoldásának egyik legismertebb harcosa, a kérdés alapos ismerője írta: „Magyarország is kénytelen lesz egyre teljesebben a nemzetiségi egyenjogúsítás elvére helyezkedni: nem ugyan territoriális tartományi különállások létesítésével, mint Ausztriában, de a nemzetiségek szabad faji és kulturális fejlődésének teljes biztosításával."[77]

Az első világháború folyamán erőteljesebbekké váltak a nemzetiségek jogos törekvései, s avval, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia a háborút veszteséggel zárta, fennmaradásának utolsó mentsvárát is elvesztette. A nemzetiségek, a széthulló Monarchia romjain, most már könnyebben vívták ki teljes nemzetiségi önállóságukat. Ezzel végleg elveszett a nemzetiségi kérdés megoldásának — Magyarország keretei közti — demokratikus megoldási lehetősége. A magyar uralkodó osztályoknak minden olyan törekvése, amely Magyarország területi integritását erőszakos eszközökkel akarta biztosítani, reakcióssága mellett teljesen irreális is volt, hiszen a reálpolitika két olyan alapvető eleme is hiányzott, mint a kedvező külpolitikai körülmények és a szükséges katonai erő.[77/a]

Kétségtelen, hogy a bekövetkezett események, a nemzetiségi területek elszakadása, a legszélesebb tömegekből keserű csalódást váltott ki. „Amíg a szlovákoknál a felszabadulás örömet jelentett — idézi vissza a háború utáni parasztember gondolatait Dobi István — nálunk az elveszett, vagy veszendőnek indult területek elcsatolása, megszállása, mélységes keserűséget okozott. Még ha elismertük és sajnáltuk is a nemzetiségek korábbi méltatlan, jogfosztott és elnyomott helyzetét, népünk óriási többsége nem tudott beletörődni egyik óráról a másikra, az ország felosztásába. Akik úgy érezték, hogy itt valami történelmi igazságszolgáltatás ment végbe, sok évszázad hibáiért, bűneiért, azoknak a hangját nemigen lehetett hallani. Vissza-

77 Jászi Oszkár: Múlt és Jövő határán (Pallas, 1918.) 105. old.

77/a Kassai Géza: Magyar történelmi sorsfordulók és a nemzetiségi kérdés című könyvében megállapítja: „Amikor a központi hatalmak, tehát Magyarország is, elvesztették a háborút, Románia pedig a győztes államok oldalán állt, dőreség volt azt hinni, hogy a nemzetiségi kérdést Magyarország integritása alapján meg lehet oldani. Előtérben Magyarország magyarlakta területeinek biztosítása állt, és a nemzetiségi kérdésben a baráti megállapodás a szomszédos államokkal." (102—103. old.)

gondolva 1918—1919 telére, 1919 bontakozó tavaszára, úgy tűnik, hogy a nép körében abban az időben nagy volt az elkeseredettség az északi, déli, keleti területek elszakítása miatt."[78]

A polgári demokratikus forradalom tovább őrlődött az antant és a környező kis államok malomkövei között. A demokratikus és szociáldemokrata remények egyaránt Amerika felé szálltak. „Komolyan hisszük — írta a Népszava —, hogy Amerika demokráciája és pacifizmusa, Wilson befolyása segítségünkre lesz ebben a megegyezésben és meg fogja akadályozni, hogy a nacionalizmus szenvedélye újból háborús lángba borítsa Magyarországot."[79] De még a reálisabb, a népi érdekeket jobban figyelembe vevő szociáldemokraták között is homályos elképzelések éltek a jövőt illetően. A kérdést elsősorban nem proletárforradalmi, hanem nemzeti oldalról vizsgálták, s nem tanúsítottak kellő figyelmet Magyarország háború utáni külpolitikai körülményei iránt. Túlságosan bíztak a győztes hatalmak bizonyos demokratikus megnyilvánulásaiban és megfeledkeztek imperialista érdekeikről. „Nem tűrhetjük meg — mondotta egy beszédében a budapesti katonatanács ülésén Pogány József —, ha a világbéke konferenciáján sikerül megtartani ezeket az országrészeket, hogy az osztályuralom még egyszer elnyomja a népet, még egyszer a polgárháborúba kergesse, még egyszer a világháború rémét idézze fel. Ha megmentünk valamit, azt csak a magyar nép, a tót, a szerb, a román nép szabad önkormányzatának mentjük meg."[80]

A fenti idézetekből — az integritás megőrzésének vágya mellett is — emberi józanság, a céltalan és káros erőszak elvetése csendül ki. De Magyarországon 1918 telén az erőszakos megoldások híveinek is népes tábora volt, akiknek semmi nem volt drága, legkevésbé az új háborús konfliktusba keveredő magyar nép vére. A nemzetiségi területek elszakadásával vagyont, földet és tőkét vesztett, de a hatalomban részes uralkodó osztályok szították a nacionalizmust, élezték a kérdést és nem adták fel erőszakos törekvéseiket. Az emberekben reményeket ébresztő wilsonizmus csődje, az antant imperializmusának nyers megnyilvánulása is erősítette a reakciós törekvéseket a demokratikus erők rovására.

A fegyveres ellenforradalom szervezkedéséről — amelynek kimondott célja: a területi integritás védelme, a régi rendszer visszaállítása és háború a nemzetiségi területek ismételt leigá-

78 Dobi István: i. m. I. 206. old.
79 Népszava 1918. november 19. „Wilson" című cikke.
80 Pogány József: Forradalom és ellenforradalom. Budapest, Népszava, 1919. 16—17. old.

zásáért — adatok légióját sorakoztatja fel Bőhm, idézett emlékiratában: „Zilahon — írja a hozzá befutott jelentések alapján — 600 főből álló különítmény, 25—30 gépfegyverrel felszerelve, Gyurócsik őrnagy parancsnoksága alatt »Erdélyt felszabadító magyar hadsereg« cége néven ellenforradalmi hadsereget szervez... Ugyanazon a környéken hasonló célzattal működik a Varga különítmény elnevezésű csapat..."[81]

A Magyar Országos Véderő Egyesület nagygyűlésének határozati javaslata is félreérthetetlenül szögezte le: „A MOVE a demokrácia elveit teljesen magáévá teszi, működésének fősúlyát azonban egyelőre az ország területi integritásának megvédésére, a nemzeti eszmék ápolására helyezi."[82] Hogy mit értettek a területi integritás védelme és a nemzeti eszmék ápolása alatt, azt a MOVE további működése világosan megmutatta.

Reméljük, hogy e néhány szűkszavú részlet felidézte a korszellemet és megközelítően helyesen tükrözte ezt a sok ellentmondással teli, a maga korában valóban vitatható és vitatott problémát. S ha visszalapozunk a Stromfeld által — nem kifejtett, csupán felvázolt — gondolatokhoz, akkor kitűnik, hogy a reálpolitikai józanság benne is felülkerekedett. Mi több: olyan nézeteket vallott már magáénak, amelyek a polgári demokratikus elképzelések sorában a maximumot jelentették. Ezzel nem kívánjuk azt állítani, hogy nem volt haladóbb, a kérdések valódi megoldását jelentő álláspont, sem azt, hogy ez a kérdés Stromfeldben nyugvópontra jutott, vagy éppen szilárd meggyőződéssé vált. Nem! Ez nem volt több, mint a pillanatnyi történelmi körülmények között rezignált belenyugvás a „jelek szerinti" megváltoztathatatlanba.

A kommunisták az egész kérdést a proletárforradalom részeként kezelték.

Magyarországon a polgári demokratikus forradalom győzelme a nemzeti burzsoáziát juttatta hatalomhoz, mint ahogy a környező államokban is a nemzeti burzsoázia, vagy a velük szövetséges vagyonos osztályok szerezték meg a hatalmat. Mindegyik államban a nemzeti burzsoá érdekek kerültek előtérbe. Helyesen állapította meg erről a Komintern kiáltványa: „... az Osztrák—Magyar Monarchia területéből új államalakulatok

[81] Bőhm Vilmos: i. m. 155. old.

[82] Dr. Révay József: i. m. 128. old. — Kozma Miklós idézett munkájában a Weltnerrel folytatott beszélgetéséről szólva utal arra is, hogy hogyan képzelték el „működésük fősúlyát": „Bizonyos vonatkozásban és főleg gazdasági értelemben ők is (t.i. a szociáldemokrata párt — H. T.) az integritás alapján állnak, de az integritást ma nem lehet olyan eszközökkel biztosítani, amilyenekkel mi gondoljuk. Azt válaszoltam — idézi Kozma önmagát —, hogy a határokat még kis erőkkel is meg lehet védeni." (Kozma Miklós: i. m. 115. old.)

váltak ki, amelyek alighogy a világra jöttek, máris egymás torkának estek, határaik megállapítása miatt. Közben a szövetséges imperialisták az új és a régi kis államok olyan rendszerében történő egyesítését készítik elő, amelyben a kölcsönös gyűlölet és az általános tehetetlenség fokozásával együtt tarthatják őket . . ."[83] Ebben a — burzsoá államok közti — harcban nem a dolgozó tömegek érdekeiről, hanem a burzsoázia elsőségéről folyt a vita és joggal idézhetjük Lenin megállapítását. Lenin az internacionalizmus szellemének és proletárforradalom érdekeinek megfelelően jelölte meg a proletariátus feladatát: „. . . a proletárok, hogy úgy mondjuk, teljesen semlegesek legyenek abban a harcban, amely a különböző nemzetek burzsoáziái közt az elsőségért folyik. Ha valamely nemzet proletariátusa a legkisebb mértékben is támogatja »saját« nemzeti burzsoáziájának kiváltságait, az feltétlenül felkelti a másik nemzet proletariátusának bizalmatlanságát, gyengíti a munkások nemzetközi osztályszolidaritását és elválasztja egymástól a munkásokat, a burzsoázia örömére."[84]

Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a kommunisták nem emelték fel szavukat, nem léptek ki „semlegességükből", amikor a burzsoázia erőszakkal, háborúval — a dolgozók vérével — akarta előnyeit — bármelyik oldalon — biztosítani.

„Csepel látja el az ellenforradalmat abrakkal — írta a Vörös Újság a csepeli gyárak lőszergyártásával kapcsolatban —, nemrégiben is 56 vagon muníció ment a demarkációs vonalon álló székely csapatoknak, hogy legyen mivel védeni a »hazát«. Es, hogy legyen mivel védeni a burzsoázia uralmát, legyen mivel elfojtani a proletariátus forradalmát."[85]

Sajnos azonban a Kommunisták Magyarországi Pártjának nem volt világos, kidolgozott irányvonala a nemzetiségi kérdésben. A burzsoá nacionalizmus elleni harcban nem mindig a helyes, Lenin kidolgozott és világos útmutatásai vezették a magyar kommunistákat. S míg — a leninista taktikának megfelelően — a proletárforradalmi célkitűzéseket előtérbe állították, addig a nemzetiségi kérdés — a polgári demokratikus forradalom idején — nem szerepelt kellő súllyal a napirenden. Ezért ezek a problémák nemcsak Stromfeld, vagy a középrétegek más képviselői előtt, hanem a proletártömegek előtt sem tisztázódtak.

83 A Komintern Kiáltványa, 1919. március 6. — MMTVD 5. kötet (Budapest, 1956), 618. old.
84 Lenin: A nemzetek önrendelkezési jogáról. Lenin Válogatott Művek I Szikra, 1948. 843. old.
85 Vörös Újság, 1919. március 13.

A Stromfeld által összeállított tématervben csak néhány kérdésről történik említés, valószínű olyanokról, amelyeknek megvilágítását a legfontosabbnak vélte. Összességükben mégis jól tükrözik Stromfeld egész gondolkodásmódját, jól érzékelhetők a legutolsó néhány hét alatt bekövetkezett mélyreható változások. Korábbi nézeteiben, a kérdések megközelítési módjában, erősen hangsúlyoztuk azt a mozzanatot, hogy Stromfeld — Magyarország jövője szempontjából — saját polgári elképzeléseihez kereste az erőt képviselő szövetségest. Ezekben a sorokban már a keresett és megtalált „szövetséges" — a szociáldemokrata párt — eszmei hatását fedezhetjük fel. Elképzelései — a konkrét kérdésekről alkotott felfogása — erősen módosultak a társadalmi és nemzeti problémák közelebbi megismerése révén. Ennek hatását, majd — a polgári demokratikus forradalom csődbe jutott külpolitikája után — visszahatását, Stromfeld további tevékenységében látjuk.

A FELSŐTISZAI HADTEST 1848 DECEMBER — 1849 FEBRUÁR

Borus József

A SZABADSÁGHARC 1849 január eleji helyzetét tárgyalva, a legkülönbözőbb szerzők szinte egybehangzóan emelik ki, hogy a január 4-i, második kassai csatavesztés után a gróf Franz Schlik altábornagy vezette császári hadtest különösebb erőfeszítés nélkül haladhatott volna dél felé, és Tokajnál átkelve a Tiszán, az ekkor ideiglenesen fővárossá lett Debrecent is elfoglalhatta volna. Legelsőnek ezt a nézetet maga Mészáros Lázár hadügyminiszter, a Kassánál csatát vesztett „éjszaki mozgó sereg", később felsőtiszai vagy röviden csak feltiszai hadtest vezére fogalmazta meg, 1850—51-ben, a szabadságharcról írt emlékirataiban.[1] Szerinte, „ha a szerencsétlen kassai csata után nem időz az ellenség, hanem — mint az csak egy középszerű vezérhez is illett vala — utána nyomul a vert seregnek s Tokajt elfoglalja — mit könnyen lehete, a híd kezében lévén —, s ha a Tiszán túlsó részére átkel, ott készülőben levő újonc seregeket talál s mielőtt Perczel Török-Szent-Miklósnál csak hírét is hallaná, már Debrecenbe érhet."[2]

Mészáros e véleménye nyomán Szeremlei Samu, a kiegyezés évében megjelent, „Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről" című munkájában már egyenesen azt állította, hogy „Schlicknek e győzelem után nem lett volna nehéz elfoglalnia Debrecent, sőt tán Váradot sem..."[3] Még to-

1 Mészáros Lázár életére és emlékirataira ld *Szokoly Viktor:* Mészáros Lázár külföldi levelei és életirata. Pest, 1867. és *Sirokay Zoltán:* Mészáros Lázár tábornok, az első magyar hadügyminiszter. Mátészalka, 1928. — Magukat az emlékiratokat ugyancsak *Szokoly* adta ki, Mészáros Lázár Emlékiratai címmel, két kötetben, Pesten, 1867-ben. Második kiadás uo., 1881.

2 *Mészáros* Emlékiratai II.2 k. 10. old.

3 *Szeremlei Samu:* Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről. Pest, 1867. II. k. 11. old.

vább ment a centenáris „A szabadságharc fővárosa Debrecen" című munka egyik tanulmánya, mely szerint Kassa után „Schlick előtt nyitva volt a Tokaj, tovább pedig a Debrecen felé vezető út", s ha az ellenséges vezér, ezt kihasználva, áttör a Tiszántúlra, „a tiszántúli berendezkedés terve nem lesz végrehajtható s vele az egész küzdelem elbukhatik"![4]

Ezekből az állításokból kétségtelen tény a kassai vereség, továbbá az, hogy ennek következtében Schlik hadteste 1849 január elején Kassától dél felé támadva, veszélyt jelenthetett Tokaj környékére, sőt a Tiszántúl északi részére is. Ilyen támadás azonban hetekig nem következett be, s amikor később mégis sor került rá, a magyar hadtest azt már újjászerveződve, megerősödve várta, fel tudta tartóztatni — így az ellenség nem juthatott át a Tiszán. Ebből tehát világos, hogy szó sem volt Debrecen veszélyeztetettségéről, még kevésbé az egész szabadságharcnak emiatt bekövetkezhető bukásáról.

A Schlik-hadtest támadása elmaradásának okára a hadtörténetírás mindmáig nem adott választ, mint ahogy nem vizsgálta meg részletesen a szabadságharc 1849 januári katonai helyzetét, és benne a kassai vereség körülményeit és következményeit sem. A régebbi irodalom a kérdést nem is igen vetette fel, s esetleges felvetése esetén nem tudta kielégítően megválaszolni. Horváth Mihály például csak annyit mond, hogy Schlik január 4. után „két hétig tétlenül vesztegelt", minek következtében Mészáros utóda, Klapka „időt nyert a lehangolt sereget rendezni".[5] Valamivel részletesebb ennél Gelich; szerinte „Schlick Mészáros hadtestének futása után bátran nyomulhatott volna Miskolcz ellen, ha Zemplén megye és a nagyon tevékeny Szepesség magatartása nem akadályozta volna meg ebben. Mészáros veresége a nemzeti kormánynak, mely éppen Debrecenben készült megtelepedni, nagy gondot okozott, mivel az átmenet a Tiszán az ellenségnek úgyszólván nyitva állott. Hogy e nagy előnyt nem használta föl, annak oka csak csekély hadereje volt."[6] Megemlíthetjük végül Breit véleményét, mely Gelich megállapításán alapul. Schlik „nem tartotta magát elég erősnek arra, hogy a megvert Mészárost üldözve, kassai védő helyzetéből határozott támadásba csapjon át. E helyett Abaúj, Sáros, Szepes és Zemplén megyék lecsendesítése és biztosítása

[4] A szabadságharc fővárosa Debrecen, 1849 január—május. Debrecen, 1942. 111. old. Ld. még 113. old. is!

[5] *Horváth Mihály:* Magyarország függetlenségi harczának története 1848- és 1849-ben. Genfben, 1865. II. k. 268. old.

[6] *Gelich Richárd:* Magyarország függetlenségi harcza 1848—49-ben. Bp. é. n. II. k. 183. old.

céljából a legfontosabb irányokban mindhárom fegyvernemből alakított körjáratokat küldött ki . . ."[7]

Gelich és Breit fenti állításainak, valamint a náluk többet nem mondó, idevágó egész irodalomnak az áttanulmányozása alapján úgy látszik, mintha a támadás elmaradásának oka a Schlik-hadtest gyengesége lett volna. A kérdés végleges megválaszolásához nézzük meg röviden ennek a hadtestnek a kassai ütközet előtti tevékenységét, majd helyzetét 1849. január 4-e után. Az „e háború osztrák tábornokainak legügyesebbike", gróf Franz Schlik altábornagy vezette hadtest Dukla környékéről kiindulva, 1848. december 6-án tört be Sáros megyébe. A 8 gyalogzászlóalj, 6 lovasszázad, 2 gyalog- (1 hat- és egy tizenkétfontos) és 1 röppentyű-üteg erejű, tehát 7134 gyalogosból és 751 lovasból, illetve 27 ágyúból álló hadtest 3 dandárra oszlott. Fiedler, gróf Pergen és gróf Deym vezérőrnagy vezetésével.[8]

Ez az erő december 9-én akadálytalanul megszállta Eperjest. Továbbnyomulását december 11-én, Budamér és Kassa között a november végén — december elején alakult, jórészt nemzetőrökből és 19., 20. és 42. honvédzászlóaljból álló, Pulszky Sándor ezredes vezette magyar hadtest megpróbálta feltartóztatni. Papíron Pulszkynak 9000 gyalogosa, 32 lovasa és 15 ágyúja volt, a valóságban ennek az erőnek legfeljebb negyedrészére lehetett számítani. A nemzetőrök jóformán kiképzés nélkül, hiányos fegyverzettel gyűltek össze. Nem sokkal volt jobb a helyzet a honvédzászlóaljaknál sem; a 42. zászlóalj fegyvereit még az ütközet napjáig sem kapta meg.[9]

A harcot a magyar tüzérség kezdte, mégpedig sikeresen; első lövései Schlik környezetébe csapódtak be. Az ellenség ütegei nyomban válaszoltak, s hamarosan rohamra indult a császári gyalogság, mire a nemzetőrök szétfutottak, a szélrózsa minden irányába. A megmaradt erő két részre oszlott: a 19.

7 *Breit József:* Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. Második kiadás. Bp. 1929. I. k. 239. old.

8 Schlikről *Georg Klapka:* Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Leipzig, 1851. I. k. 173. old. — A Schlik-hadtest harcainak részletes, sokszor regényes, egyoldalú leírása *Franz Kočzičzka:* Die Winter-Campagne des Graf Schlik'schen Armeekorps 1848—1849. Olmütz, 1850. A hadtest létszáma Der Winter-Feldzug 1848—1849 in Ungarn. Unter dem Oberkommando des Feldmarschalls Fürsten zu Windisch-Grätz. Wien, 1851. 13—14. old., a hadrend *Kočzičzka* 14—15. old. Gr. Pergen dandárát kezdetben Podhayski őrnagy vezette.

9 Az északkelet-magyarországi harcokra legjobb forrás a „Die Operationen des 1-ten magyarischen Armee-Corps in Ober-Ungarn" című kézirat. OLt Görgey-család levéltára. 1848—49. 11/b. fasc. Ennek nem egészen szabatos, a neveket csak kezdőbetűkkel jelölő fordítása „Az I. magyar hadtest működése Felső-Magyarországon" címmel A Honvéd című lap 1867. december 16., 1868. január 6. s köv. számaiban jelent meg. Közlője Szuper Sándor, 1848—49-es honvéd táborkari őrnagy volt. Ebből nyilvánvaló, hogy a német nyelvű szöveget is Szuper írta. — A következőkben a pontosabb német szöveget idézem.

zászlóalj a szepesi nemzetőrökkel és 3 ágyúval a Hernád jobbpartján állást foglalva, tűz alá vette és megállította a kassai úton előnyomuló császáriakat. A hadtest többi része, a 20., a 42. zászlóalj és a lengyel légió ezáltal időt nyert Kassa kiürítésére, s a tüzérségnek, a lőszernek és a felszerelésnek elindítására Miskolc felé. Schlik tüzérsége ekkor lőni kezdte a szepesieket, mire azok kénytelenek voltak elvonulni, Margitfalva irányába. Erre az osztrák könnyűlovasság, élükön Concoreggio őrnaggyal és Scudier századossal, Schlik vezérkarának főnökével, Kassától délre utána eredt a miskolci úton visszavonulóknak, remélve, hogy elfoghatják az egész magyar tüzérséget. Először elfogtak 100 embert és egy lőporral, fegyverrel megrakott szekeret, de Bárczánál az utóvédet képező lengyel légiónak a napoleoni iskolában nevelkedett Wladyslaw Tchorznicki vezette 180 főnyi csapata bevárta őket. A lengyelek húsz lépésről sortüzet adtak; Concoreggio több társával együtt holtan bukott le lováról, Scudier százados sebesülten fogságba esett, mire a többi visszavágtatott. Ezután a két honvédzászlóalj és a lengyel légió akadálytalanul folytatta a visszavonulást Szinára, lerombolva maga mögött a hidakat.[10]

A császári hadtest a győzelem után Kassáról megkezdte a környező megyék meghódoltatását. A Honvédelmi Bizottmány ily módon időt nyert a betört ellenség megállításának és visszaverésének szervezésére. A hadtest vezényletét maga Mészáros Lázár hadügyminiszter vette át, Szemere Bertalan, a Honvédelmi Bizottmány tagja pedig teljhatalmú kormánybiztosként ment Felső-Magyarországra. A december 18-án Miskolcra érkezett Mészáros első feladatának a sereg újjászervezését, harcképessé tételét tekintette, hogy mielőbb visszafoglalhassa Kassát. Mészáros és Szemere feladatát a kormány fontos intézkedésekkel segítette, folyamatosan küldte a pénzt és az újoncokat. A Duna és a Tisza vidékén alakuló honvédzászlóaljakat Miskolcra irányították; ezekkel és a másfelől érkezett erősítéssel a hadtest létszáma rövid idő alatt 8000 gyalogosra, 1600 lovasra és 25 ágyúra növekedett. A csapatok ugyan csak részben voltak kiképezve, Mészáros mégis remélte, hogy elérkezett a Kassa elleni támadás ideje.[11]

10 *Kočzičzka* 26. s köv. old.; *Szuper S.*: Die Operationen ... — A honvédekről, s különösen a 42. zászlóaljról elismeréssel szólt Kossuth a képviselőházban, az ütközetről 1848. december 14-én tartott beszédében. Ld. Kossuth Lajos Összes Munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. Sajtó alá rend. Barta István. Első rész. Bp. 1952. 732. old.

11 Schlik Kassán *Klapka:* Nationalkrieg I. 177. old. és *Gelich* II. 94. s köv. old. — Mészáros és Szemere kinevezése és más intézkedések *Kossuth* XIII. 725. s köv. old. Ld. még *Szuper S.* id. mű.

Támadásának sikerét Mészáros Schlik erőinek megosztásával is törekedett biztosítani. Ezért kombinált hadműveletet tervezett: a Kassa ellen január 3-ra tervezett támadást Eperjes elfoglalásának kellett volna bevezetnie, január 1-én. A Szepességben tartózkodó Driska Szilárd százados parancsot kapott, hogy a szepesi nemzetőrökkel, a 19. honvédzászlóaljjal és 1 hatfontos üteggel Margitfalváról Berkin át nyomuljon Eperjes ellen. Ugyanezt kapta feladatul Rapaics Dániel őrnagy, az Ungvár —beregi nemzetőrökkel, a 21. honvédzászlóalj három századával és 1 háromfontos gyalogüteggel, Varannó, Sóvár irányából. E két — összesen 1400 főnyi — csapatnak január 1-én, hajnali 5 órakor Eperjest keletről és nyugatról egyidejűleg kellett volna megtámadnia. A város visszafoglalása után ez az erő északról, a hadtest pedig délről támadta volna Kassán a császáriakat.[12]

Ennek a látszatra tetszőleges tervnek két lényeges hibája volt. Egyrészt túlságosan bonyolult hadműveletet akart megvalósítani a fiatal, még össze sem szokott, puskaport nem, vagy alig szagolt hadtesttel, másrészt feltételezte, hogy Schlik továbbra is teljesen tétlen marad. Ez azonban másként történt. Az országba tört császári hadak legfőbb parancsnoka, herceg Alfred Windisch-Grätz tábornagy már december 12-én elhatározta, hogy a főváros ellen bekövetkező támadásba Schlik hadtestét is bevonja. Az előnyomulás irányát Schlik választhatta meg, Egeren, vagy Losoncon — Vácon keresztül. Az altábornagy mindenekelőtt Miskolc környékét akarta felderíteni, nyilván a Mészáros hadtestébe gyülekező erőkről kapott hírek miatt is. December 26-án, Kassán Fiedler dandárát helyőrségül hátrahagyva, megindult dél felé. A magyar hadtest Miskolcról már december 20-án a 4. honvédzászlóaljat néhány szakasz huszárral és fél háromfontos üteggel Szikszóra tolta előre, az ellenség figyelésére. December 24-én ez az elővéd erősítést kapott, Tchorznicki pedig több mint 500 emberrel Szántóra ment, hogy Zemplén megyén és a Dargó-szoroson át tüntessen Kassa felé. Időközben azonban hírek érkeztek Schlik közeledéséről, mire Mészáros hadtestét a szikszói hegyen állította fel, védelmi állásban.[13]

December 27-én Pergen dandára Forróig nyomult előre, ahonnan a magyar elővéd harc nélkül visszahúzódott Szikszóig. A Deym-dandár ugyanekkor Alsónovajt érte el. Másnap Szik-

12 *Szuper S.*: Die Operationen ...

13 *Klapka* bírálata Mészáros tervéről Nationalkrieg I. 182. old.; Windisch-Grätz terve Schlik hadtestével Winterfeldzug 113. old. Vö. *Rudolf Kiszling:* Die Revolution im Kaisertum Österreich. Wien, 1948. II. k. 21. old. Schlik mozdulatai *Kočzičzka* 58. s köv. old.

szónál a magyar hadtest kitért a harc elől, mert balszárnyát Alsóvadászon át a Pergen-dandár megkerülte. A kisebb veszteséggel végrehajtott visszavonulás a Szikszótól délre fekvő magaslatokig tartott. E magaslatok ellen nyomult, elég óvatosan, a Szikszótól délre egyesült két ellenséges dandár. A császáriak közben megálltak, majd tüzérségi előkészítés után több kisebb támadást indítottak, de eredménytelenül. Alkonyatkor Mészáros elrendelte a visszavonulást, hogy a Sajó mögött elszállásolja és pihentesse seregét. A zöm Miskolcon, elővédje pedig Zsolcán és Arnóton foglalt állást. A császáriak nem háborgatták a visszavonulókat, éjfélkor pedig elhúzódtak Kassa irányába.[14]

A Schlick-hadtest krónikása szerint csak visszavonulásra gondolhattak, mert további előnyomulásuk esetén nemcsak a magyar hadtesttel, hanem 30 000 fanatizált miskolci lakossal is szembekerültek volna. A Kassa felé tartó hadtest rengeteget szenvedett a 20 R fok hidegtől. Több törzstiszt, 10—15 tiszt és zászlóaljanként 70—80 ember fagysérülést szenvedett; valamennyiüket a kassai kórház be sem tudta fogadni. „Csak egy keményen üldöző ellenfél hiányzott oldalt és hátulról, hogy az 1812-es orosz hadjárat egyik jelenete ismét megelevenedjék."[15]

E visszavonulásról Mészáros csak december 29-én délben értesült. A következő napon, 30-án megkezdődött az előnyomulás északi irányban, Kassa felé, több oszlopban. 1849. január 3-án Dessewffy Arisztid alezredes dandára Enyickét, a Pulszky ezredesé pedig Szakalt érte el. A jobbszárnyon haladó, Rembowski őrnagy vezette féldandár ugyanekkor Zsadány, Perczel Sándor őrnagy féldandára pedig a balszárnyon a Bocskai-tanyát és Máholyt érte el. Ekkor, 3-án kapta Mészáros a hírt, hogy az Eperjes elleni tüntetés balul ütött ki. Schlik ugyanis, és ezt sem Driska százados, sem Rapaics őrnagy nem tudhatta, a Zemplén megyén át Miskolc környékére tervezett előnyomulását nem a magyar hadtestnek a Sajó mögötti felállása miatt, hanem azért szakította félbe, mert „biztos hírt" kapott az Eperjes ellen készülő támadásról.[16]

Az altábornagy erre a hírre elhatározta hadtestének Kassán való összpontosítását, ezenkívül Bártfa helyőrségét erősítésül Eperjesre rendelte. Az eperjesi parancsnok, Kiesewetter

14 *Szuper S.* id. mű; *Klapka:* Nationalkrieg I. 178. old.; *Breit* I.[2] 197. s köv. old. — A veszteség egyik félnél sem volt jelentékeny.

15 *Kočzičzka* 65. s köv. old., az idézet 70. old.

16 *Szuper S.:* Die Operationen . . .; a magyarok szándékának felismerése Schlik Kassán, 1849. január 2-án, Windisch-Grätznek írt jelentésében. HLt 1848—49. évi iratok, 8/106. sz.

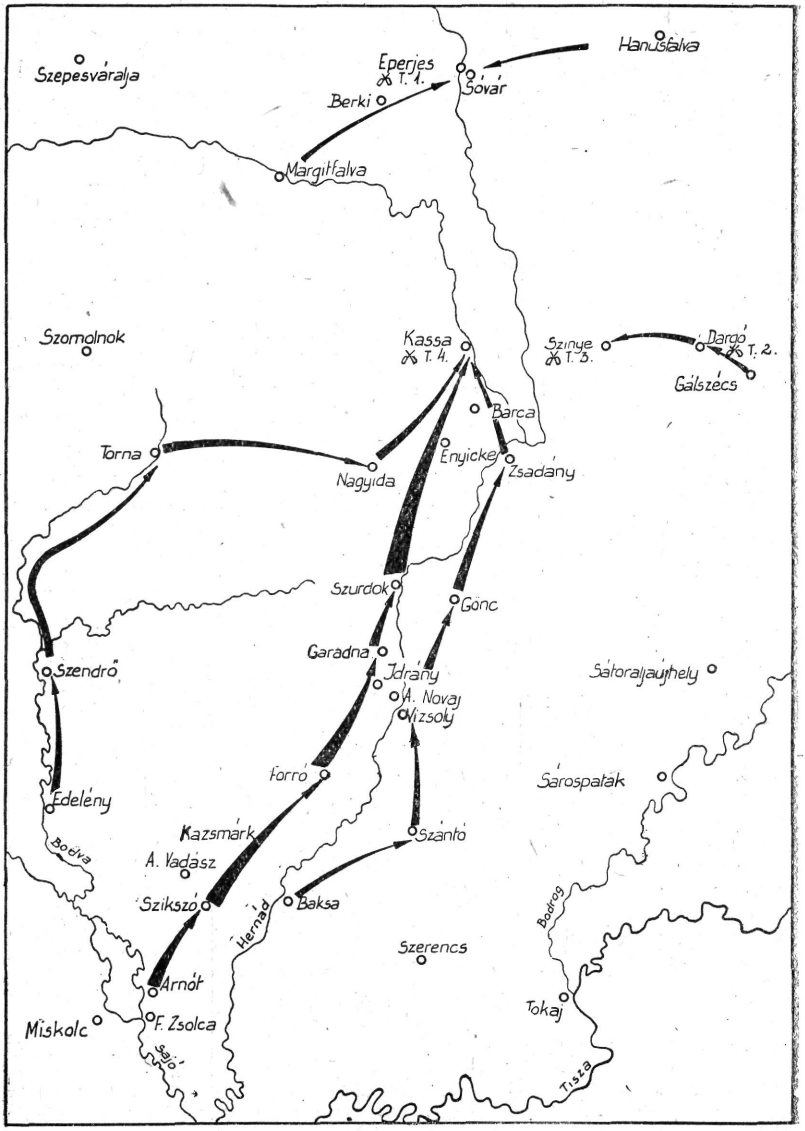

Mészáros terve és támadása Kassa ellen

őrnagy — egy földesúrtól kapott értesítés alapján — január 1-én hajnalban 4 órakor rajtaütött a Szepességből közeledő Driska százados oszlopának előőrsein, mire Driska a sötétség leple alatt visszavonult. Reggel fél nyolckor, tehát jelentős késéssel, feltűntek a Sóvár felől közelgő másik magyar csapat előőrsei is. Előlük Kiesewetter előőrsei előbb visszavonultak, de hamarosan megszólaltak az osztrákok ágyúi, s Rapaics is kénytelen volt, egy ellenséges tisztet elfogva, visszavonulni.[17]

Az Eperjes elleni kísérlet sikertelen kimenetelének híre a magyar hadtest reményét a várt sikert illetően már a harc előtt megingatta. Mészáros azonban továbbra is joggal remélte, hogy az ellenség csak csökkent erőkkel tudja hadteste ellen felvenni a harcot. Schlik erőinek megosztására ugyanis az Eperjes elleni támadáson kívül egy további kísérletet is tett. December 30-án kiindította Tchorznicki alezredest 1000 főnyi, részben lengyelekből álló, 2 ágyúval megerősített csapattal, a Dargó-hágó elfoglalására. A hágó birtokba vétele után Tchorznickinek a főerők előnyomulásával vegyidejűleg a császári balszárny ellen kellett volna támadnia. A hágót január 2-án sikerült elfoglalni, de Schlik az innen fenyegető veszély elhárítására nyomban csapatokat küldött, azzal a paranccsal, hogy a magyarokat a hágótól feltétlenül vissza kell vetni. Tchorznicki időközben Szinyére nyomult, s megfelelő biztosítás nélkül szállásoló katonáit itt a január 3-áról 4-re virradó éjjelen 4 századból, 2 lovas szakaszból és 2 hatfontos ágyúból álló ellenséges erő meglepetésszerűen megtámadta. Tchorznicki emberei fejüket vesztve, nemcsak Szinyét, hanem a nemrégiben elfoglalt Dargó-hágót is feladták, s Gálszécsen át Terebes felé menekültek, jelentős mennyiségű felszerelés, fegyver és 20 fogoly veszteséggel.[18]

A magyarok szándékának idejében történt felismerése, alparancsnokainak leleményessége és csapatainak helytállása révén Schlik így január 4-én déli 1 órakor a honvédsereg Kassához közeledésének hírére teljes hadtestét riadóztatni tudta. Az 5 zászlóaljból, 6 lovasszázadból és 24 lövegből álló hadtest a várostól délre Bárca felé, az út két oldalán állott fel. A császári

17 *Kočzičzka* 74. s köv. old.; Schlik Kassán, január 5-én kelt részletes jelentése Windisch-Grätznek, Kriegsarchiv Wien, Feldakten, Krieg in Ungarn 1848—49. Hauptarmee unter dem Oberkommando des Feldmarschalls Fürsten zu Windisch-Grätz 1849. 1/38 1/2. sz.; a 19. (szepesi) zászlóalj történetére *Csoór Gáspár:* Forgácsok a szabadságharcból. Budapest (napilap), 1909. október 17. sz.; Driska százados jelentése Mészárosnak HLt 1848—49. 8/43. sz.

18 *Szuper S.:* Die Operationen . . .; Klapka: Nationalkrieg 182. old.; *Kočzičzka* 71. s köv. old. — A történetekről Tchorznicki Sátoraljaújhelyből, január 6-án jelentést küldött Mészárosnak, de ebből „kifelejtette", hogy Szinyén csapatait meglepte az ellenség. A jelentés HLt 1848—49. 8/362. sz.

állás kulcsa az országúttól nyugatra emelkedő Akasztó hegy volt, melynek megközelítését a meredek partú, jeges vízű Miszlóka-patak is nehezítette.[19]

Mészáros terve szerint középen, tehát az Akasztó hegy ellen Pulszky dandárának kellett támadni. A 20., 43., 17. és a borsodi önkéntes zászlóaljból, 3 huszár- és 4 önkéntes lovasszázadból, továbbá 1 hat- és 1 háromfontos ütegből, összesen mintegy 3200 gyalogosból, 920 lovasból és 14 ágyúból álló dandár a Miszlóka-patakon nehezen átkelve, megkezdte előnyomulását a hegy felé. Tőle nyugatra, tehát a balszárnyon Perczel Sándor őrnagy közel 1200 gyalogosból, 200 lovas nemzetőrből és 4 háromfontos ágyúból álló dandára támadott, míg a jobbszárnyon Dessewffy Arisztid 1900 gyalogosból, 300 lovasból álló dandára, 7 hatfontos ágyúval, megerősítve Rembowski őrnagy féldandárával, melynek ereje 480 gyalogos és 168 lovas volt.[20]

A harc a magyar balszárnyon, Perczel őrnagy csapatainál kezdődött, akiket délután 2 óra tájban a császáriak heves ágyúzással fogadtak. A honvédek az ellenség 12 fontosainak és röppentyűinek tüzében elfoglalták a Kassától délnyugatra fekvő téglavetőt, és egészen a város széléig jutottak. A császári ütegek azonban egyre hevesebben lőttek; Perczelnek tartaléka nem volt, így a támadás itt elakadt. Ezalatt a közép ugyancsak kénytelen volt megállni Schlik ágyúinak, mindenekelőtt röppentyűinek jelentős veszteségeket okozó tüze miatt. A röppentyűk ellen a jobbszárnyról jött 42. honvédzászlóalj rohamra készülődött, de közben előbb a balszárny, majd a közép is megfutott. A futást a lovas nemzetőrök kezdték, s hamarosan a zöm tüzérsége is követte őket. Az ágyúk a Miszlóka-pataknál összetorlódtak, mire a tüzérek elvagdalták a lovak istrángjait, s ágyúikat hátrahagyva menekültek tovább. Az erős ellenséges tüzet a jobbszárny állotta legtovább, de a császári gyalogságnak délután fél 4 tájban végrehajtott ellenlökésére ez is megingott. Pulszky ezredes és Perczel őrnagy csapatai ekkorra már telje-

[19] A kassai ütközet lefolyását Schlik már idézett jelentésén túl (Kriegsarchiv, Hauptarmee Windisch-Grätz 1849. 1/38 1/2. sz.) Szemerének Tornán, 1849. január 4-én éjfélkor kelt jelentéséből (OLt OHB 1849:93. sz.), Mészáros Miskolcon, január 7-én ugyancsak az OHB-nak szóló jelentéséből (1849:186.), továbbá *Szuper S.* munkájából lehet a legjobban rekonstruálni, az irodalomból általánosan ismert leírásokon kívül. A visszaemlékezések közül jól használható *Szombathy József*e, A második kassai csata. Borsodmegyei Lapok, 1898. április 12. sz. és *Szücs Lajos*é, Az 50 év előtti nagy napok idejéből. Borsodmegyei Lapok, 1899. június 9. sz.; mindkettő a verespántlikás borsodi nemzetőrök szerepével foglalkozik. — Schlik hadteste létszámának eredeti kimutatása Kriegsarchiv, Hauptarmee Windisch-Grätz 1849. 1/25 1/2. sz.

[20] A terv és a harcrend *Szuper S.*: Die Operationen ...

sen felbomolva, elmenekültek a harc színhelyéről. Mintegy 200 halott, 400 fogoly, 10 ágyú és jelentős mennyiségű fegyver és felszerelés hátrahagyásával, a magyar sereg január 5-én Forróig, másnap pedig Miskolcig vonult vissza.[21]

Miskolcról január 7-én Mészáros részletes, a történteket őszintén, helyenként keserűen elemző jelentést küldött a Honvédelmi Bizottmánynak: „... Nagyobb gyalázat egy vezéren nem történhet, mint rajtam, hogy a nélkül, hogy az ellenség kergetett volna úgy szerte széljel oszoljon el egy sereg. A tiszteknek felét agyon köllene lövetnem, mivel nagyobbára ezek voltak az okai a gyalázatos megfutamlásnak..." A csata idején 30 tiszt a szinai papnál elbújva várta a kimenetelt. Tisztjei egy részének ilyen gyáva magatartásáért természetesen maga a vezér, Mészáros is felelős volt. Ő egyébként Debrecenben, visszatérte után beismerte, hogy nem való hadvezérnek.[22]

1849. január 4-e után tehát Északkelet-Magyarországon rendkívül kedvezőtlenül állott a szabadságharc ügye. Az egyik oldalon a szétzilált, jó 3 hét leforgása alatt kétszer is megvert, szétfutott magyar hadtest, melynek ilyen tapasztalatok után már nem sok reménye lehetett az ellenség feltartóztatására. Vele szemben a császári hadtest, győzelmesen, megfelelő vezetéssel, készen az egy hónapja tartó sikeres út folytatására. E helyzetben Schlik egyetlen és azonnali feladata a támadás lett volna, akár Miskolc felé, a megvert magyar hadtest ellen, akár pedig Tokajon át a Tiszántúlra. Az altábornagy azonban

[21] A téglavető elfoglalásáról Stetina hadnagy Miskolcon, 1849. január 9-én kelt jelentése Mészárosnak, HLt 1848—49. 8/501. sz. A tüzérség szerepéről a Friwisz százados által készített „Relation Uiber das Treffen bei Kaschau am 5-ten (!) Jänner 1849", dátum és hely nélküli összeállítás tartalmaz érdekes adatokat. OLt Hüm 1849:308. sz. — Elég jó leírás *Tutkó József:* Szabad királyi Kassa városának történelmi évkönyve. Kassán, 1861. 185—186. old.; vö. *Kočzičzka* 83. s köv., és *Breit* I.[2] 202. s köv. old. — Több adatot tartalmaz Szemere Miskolcon, január 13-án kelt, az OHB-nak szóló jelentése is, elsősorban a borsodi önkéntesek helytállására. Szemere ilyeneket ír: „Itt említek meg egy miskolczi tűzmestert, Macsek nevezetűt, ki a Perczel dandárjában volt, és a vetálgyú leszereltetvén az ellen golyó által, ő, mivel álgyújához esküdött, az eltávozásra nem volt bírható, hanem az ellen rárohanását bevárta. Túlzott, de tiszteletre gerjeszt." Ld. OLt OHB 1849:555. sz. — A császáriak állítólag csak 25 embert vesztettek. Ld. Winterfeldzug 122. old. — A visszavonulást követően Perczel Sándor kivált a honvédség kötelékéből.

[22] Mészáros már id. jelentése, OLt OHB 1849:186. sz.; a tisztekről Karsa Tamás, Schlik fogságából megszökött nemzetőr huszár vallomása január 12-én Tokajban, HLt 1848—49. 9/4. sz.; ennek nyomán cikk a Közlönyben, 1849. január 21. sz. Karsa szerint Schlik saját csapatainak vereségét várta. Hasonlót állít *Szücs Lajos,* id. visszaemlékezésében. Borsodmegyei Lapok, 1899. június 9. sz. A megfelelő vezérlet hiányáról beszél Szintay János beregi kormánybiztos január 12-én Munkácsról Kossuthnak küldött jelentésében, OLt OHB 1849:416. sz. Balsikeréről Mészáros *Gelich* szerint ezeket mondotta a képviselőknek: „Hannemann a híres orvos ismert munkájában azt mondja: a ki 30 évet ért el és nem tudja, mi ártalmas egészségének, nem érdemli meg, hogy éljen! Én, uraim, a fővezéri pálczát, melyek önök rám erőszakoltak, kezembe vettem, miként viltem azt, látták." Id. m. II. 215. old.

a feladatot nem ismerte fel, még kevésbé a második győzelem nyújtotta jelentékeny lehetőségeket, így főerejével továbbra is tétlenül maradt Kassán.[23]

S ezzel elérkeztünk az e dolgozat elején felvetett kérdéshez: mi okozta ezt a tétlenséget, miért nem használta ki Schlik az állítólag kedvező lehetőséget hadteste előnyomulásának folytatására? A válasz erre nem egyszerű; de már kiindulásul le kívánjuk szögezni: Schliknek sem parancsa, még kevésbé terve nem volt a további előnyomulásra! Ilyesmire sem a Kriegsarchiv irataiban, sem a Winterfeldzugban vagy Kočziczka könyvében nem találunk még utalást sem. A Winterfeldzug csak annyit mond, hogy Schlik altábornagy a kassai ütközet után állva maradt. „Első szándéka az volt, hogy összes csapatával utánamegy az ellenségnek; ekkor minden valószínűség szerint akadálytalanul benyomulhatott volna Miskolcra. Ő mégis úgy vélte, hogy Zemplén megye és a luteránus Szepesség izgatottsága és magatartása igénybe veszi egész figyelmét, ezért a lázadókat csak 2 kis osztaggal követte."[24] Kočziczka pedig — az ütközet részletes leírása után — megjegyzi, hogy a magyarokat egyelőre nem üldözhették, mert „pihenésre volt szükségük", majd rátér a környező vidék „pacifikálására" küldött négy mozgó oszlop működésének leírására.[25]

Schliknek ez a „tétlensége" különben megfelelt az egész császári hadvezetés gyakorlatának. A kassai ütközet január 4-én zajlott le, a következő napon, 5-én a magyarországi osztrák főparancsnok, herceg Windisch-Grätz tábornagy, főerőivel harc nélkül bevonult Budapestre. Prága és Bécs után így már a harmadik főváros tornyaira került vissza a kétfejű sasos Habsburg zászló. Az egész hadvezetés, nemkülönben az Olmützben székelő császári udvar is úgy vélte, hogy az előbbi két fővároshoz hasonlóan, Budapest birtokbavétele is a forradalom végét jelenti. Mint Windisch-Grätz január 5-én császárjának, Ferenc Józsefnek jelentette, „a honvédzászlóaljak és az önkéntesek a visszavonulás során nagyobbrészt fel fognak oszlani". Nyilvánvaló, hogy az ilyen hamis reményeket Schlik kassai győzelmének híre még tovább élesztgette. A Winterfeldzug egyébként, a hadműveleteknek a január 5-e után kezdődött új szakasza leírásának bevezetésében, még egyszer leszögezi Schlik felada-

23 Schlik Kassa utáni tevékenységére ld. *Kočziczka* 96. s köv. old.
24 Winterfeldzug 123. old.
25 *Kočziczka* 101. s köv. old.

tát: „Kassáról, amennyiben lehetséges, Losoncon keresztül a főerőkhöz közeledni, összeköttetésbe lépni velük."[26]

Windisch-Grätz a magyar főváros harc nélküli megszállásának jelentőségét értékelte túl, Schlik pedig a hadteste egy hónapos hadjáratát betetéző kassai győzelmet. E hadtest január 4-e utáni tétlensége így megfelelője és egyben kiegészítője a főerők január 5-ét követő tétlenségének. Igaz, Zemplén megye is, a Szepesség is valóban forradalmi magatartást tanúsított az egész szabadságharc idején. E forradalmiság azonban nem a császári csapatok ottlététől vagy távozásától, hanem a nemzet ügyének diadalától vagy bukásától függött. Jelen időpontban, 1849 első napjaiban a küzdelem folytatásán, a Tiszántúlra történő áttelepülésen és az ottani berendezkedésen múlott minden. Ezt, tehát Tiszántúl fontosságát azonban a császáriak csak január második felében ismerték fel, megzavarására így január elején nem gondolhattak![27]

Mindeme tényezők és okok mellett Schliket még egy további körülmény is befolyásolta a Kassa környékén maradásban. Szemere országos biztos január 12-én Miskolcról, a Honvédelmi Bizottmánynak küldött terjedelmes jelentése második pontjában ezeket írta:

„Én a csata és futás után rendeletet bocsáték Abaúj hivatalnokaihoz, hogy 3 nap múlva az előbbi vonalon a sereg induland Kassára, 3000-rel szaporodva és úgy intéztem, hogy az árulók sietve megkapják. Czélt értem vele. Schlick várt bennünket, ha ő indul ki, a mieink elfutnak, Miskolczról is, úgy volt az intézkedés."[28]

Kérdés, volt-e valami hatása Szemere ezen cselének? Báró Anton Puchner altábornagynak, az Erdélyben állomásozó császári csapatok parancsnokának, a még 1848 decemberében kidolgozott osztrák hadműveleti terv szerint az volt a feladata, hogy tartsa meg a már megszállt területeket, s lehetőleg foglalja el, Kolozsvárról kiindulva, Nagyváradot. E tervet azonban

[26] A főváros megszállása utáni helyzet osztrák megítélésére ld. tőlem: Az ellentámadás problémája 1849. februárjában. Dembinski fővezérsége és a kápolnai csata című kandidátusi disszertáció megfelelő részét. Windisch-Grätz január 5-i jelentése Ferenc Józsefnek Kriegsarchiv, Militärkanzlei 1849:12. sz.; részben közölve Winterfeldzug 96—97. old.; Schlik feladata uo. 129. old.

[27] Zemplén megye lakosságának 1848—49-es szerepére elszórt adatok találhatók a *Dongó Gy. Géza* szerkesztésében megjelent Adalékok Zemplénvármegye Történetéhez című folyóiratban. Szepesben mindenekelőtt a kassai ütközet után oda visszavonult 19. honvédzászlóalj és a szepesi vadászcsapat okozott Schlíknek gondot. A helyzetre ld. gr. Csáky László főispán Lőcsén, január 7-én kelt, Mészárosnak szóló jelentését, HLt 1848—49 8/404. sz. U. erre *Sváby Frigyes:* A Lengyelország elzálogosított XIII szepesi város története. Lőcse, 1895. 317. old.; ill. *Gelich* II. 183. és *Kiszling* II. 25. old.

[28] OLt OHB 1849:395. sz.

Bem december végi — január eleji győzelmei keresztülhúzták; Erdély északi része január első napjaira teljesen megtisztult a császáriaktól. Bem ez első győzelmeinek jelentőségét Kovács Endre nagyjából már ismertette.[29] Van azonban Bem ez első győzelmeinek egy további, eddig ismeretlen vonatkozása. Puchner már december 25-e, Kolozsvár magyar kézre kerülése után, és a következő napokban, sorra küldte kétségbeesett hangú segélykérő leveleit Windisch-Grätznek, Jellasicsnak — és még Schliknek is. A neki küldött levélre Schlik Kassán, 1849. január 8-án így válaszolt:

„Jóllehet e hó 4-én Kassánál a nálam négyszerte erősebb, maga Mészáros exminiszter vezette támadó ellenséget teljesen megvertem, és ezáltal kényszerítettem ismét visszavonulni, inkább futni Miskolcra — ma mégis hírek érkeztek hozzám, melyek magától Mészárostól erednek, hogy minden előkészületet megtettek a Kassa elleni újabb, erősebb támadásra.

Amilyen szívesen teljesítettem volna Excellenciád kifejezett kívánságát, sajnos e hírek következtében, hadtestem gyengesége és a Szepesben és Zemplén megyében oldalam fenyegetésére gyülekező felkelők miatt sem vállalkozhatom olyan távoli tüntetésre Feketető ellen, mert attól kell félnem, hogy elszigetelt hadtestemmel azáltal a legkellemetlenebb helyzetbe kerülhetnék, eltekintve attól, hogy mostani legfontosabb feladatom Kassa és ezzel egész Felső-Magyarország biztosítása."[30]

Megítélésünk szerint mindezen tényezőknek, Schlik feladatának, helyzetmegítélésének és Szemere cselének együttes hatása okozta tehát, hogy a császári hadtest a január 4-ét követő napokban nemhogy a Tiszántúlt, de még a Kassánál megvert és szétfutott hadtestet sem veszélyeztette. Ez, vagyis a felsőtiszai hadtest helyzetének és sorsának alakulása indokolja a Schlik-hadtest január 4-ét követő tevékenységének az előzőkben megkísérelt ilyen részletes vizsgálatát. A legfőbb és legsürgősebb teendő Mészáros hadtestének újjászervezése volt, mert a január 5-ét, a főváros feladását követő új helyzetben erre a hadtestre is fontos feladat várt.

A főváros feladásáról értesülve, Mészáros mindenekelőtt a Tisza vonalát, a kormány székhelyét, Debrecent akarta fedezni, esetleges Nyugat felől fenyegető támadással szemben, ezért elhatározta, hogy hadtestével Tiszafüredtől foglal állást. Szándékának végrehajtása előtt azonban értesítést kapott a táborkar főnökétől, Vetter Antal vezérőrnagytól, hogy erősítésül

[29] *Kovács E.*: Bem József. Bp. 1954. 322. s köv., ill. 329. s köv. old.
[30] Kriegsarchiv, Krieg in Ungarn, Armeekorps in Siebenbürgen, 1849 1/3. sz.

egy dandár a fővárosból már útban van Miskolcra. E hírre Mészáros úgy döntött, hogy hadtestét Tokajon és környékén állítja fel.[31]

Vetter tábornok, Mészáros távollétében a szabadságharc legfőbb katonai vezetője, helyesen ítélte meg a felsőtiszai hadtest helyzetét és feladatát, s segítségére több lényeges intézkedést tett. Az említett dandárt, Zákó István őrnagy, képviselő vezetésével január 5-én, a kassai vereségről még nem is tudva, indította ki Kerepesről. A dandár január 6-án Gyöngyösre érkezett, innen Mezőkövesdre folytatta útját, ahol pihenőnapot tartottak. Január 11-én már Tiszalucon voltak, ahonnan Zákó Mészárosnak részletes jelentést küldött dandára létszámáról és állapotáról. Közölte, hogy a 34. honvédzászlóalj 1150 főből, míg az Emődön csatlakozott Don Miguel-ezredbeli zászlóalj 560 főből áll. Ezenkívül van két század huszár, 170 ember, továbbá 6 háromfontos ágyú és 2 haubic, továbbá egy fél tizenkétfontos üteg, 2 ágyúval és 1 haubiccal. Végül jelentette, hogy a kapott parancs szerint a lovasság Mezőzomborba és környékére megy, a többi erő pedig 13-ára Tokajba.[32]

A Zákó-dandár, parancsnokának eme jelentése szerint, nem volt nagy létszámú, megérkezése mégis komolyan változtatott a felsőtiszai hadtest erőviszonyain. A Zomborban alakult, főleg szerbekből és bunyevácokból álló 34. zászlóalj a honvédsereg egyik legjobb alegysége volt, de említésre méltó erősödést jelentett a dandár 11 ágyúja is, különösen a tizenkétfontos félüteg. Kassa után, ahol a tüzérek gyávasága miatt 10 ágyú veszett el, a hadtestnek csak 23 ágyúja maradt, ebből 13 hatfontos, a többi pedig kisebb űrméretű.[33]

Vetter másik, még jelentősebb intézkedése az volt, hogy a felsőtiszai hadtest parancsnokául, Mészáros helyébe saját helyettesét, a 28 éves Klapka György táborkari őrnagyot javasolta. Ezzel egyetértett Kossuth is, a Honvédelmi Bizottmány is; január 9-én Klapkát kinevezték ezredessé és a felsőtiszai hadtest parancsnokává. A Közlönyben pedig, egy héttel kénőbb, így jelent meg a „kinevezés":

„A Schlick elleni seregosztály vezérletét, miután Mészá-

31 *Szuper S.:* Die Operationen . . .

32 Zákót január 2-án rendelte Répásy Mihály tábornok megbízásából Szabó őrnagy Kerepesre. HLt 1848—49. 8/101. sz. Indulását Vetter mint helyettes hadügyminiszter január 4-én rendelte el, uo. 8/203. sz. Útjában Zákó Gyöngyösről, január 7-én jelentést küldött Mészárosnak, uo. 8/617. sz.

33 Kossuth Debrecenben, a képviselőházban mondott első, január 9-i beszédében bejelentette, hogy Miskolc felé útban van az erősítés, közte „legjobb zászlóaljaink egyike" is. Kossuth Lajos Összes Munkái XIV. k. Bp. 1953. 64. old.; Zákónak és zászlóaljának értékéről Kossuth Klapkának, Tiszafüreden, 1849. március 18-án írott levele, uo. 753. old.; a tüzérség adatai a hadtest Tokajban, január 15-én kelt „Ordre de Bataille"-ában, *Szuper S.* id. művének 2. sz. melléklete.

ros Lázár hadügyminiszter úr, részint meghűtés, részint hófény által okozott szemgyöngeség miatt lemondott, a Honvédelmi Bizottmány Klapka György táborkari ezredesre bízta, kinek erélyétől s ügyességétől gyors és hatályos sikert várhatni."[34]

Az újdonsült ezredes és hadtestparancsnok sietett átvenni a vezényletet. Január 11-én már Miskolcon volt, ahol Dessewffy alezredes beszámolt neki a kassai vereségről, a hadtest állapotáról, közölve, hogy a főhadiszállás már Tokajban van. Ide Klapka másnap megérkezve, január 13-án átvette Mészárostól a hadtest parancsnokságát. Az öreg hadügyminiszter pedig, akit élete végéig bántott a balsiker és főleg az a tény, hogy egy 28 éves fiatalemberre bízták azt, ami neki semmiképpen nem sikerült, elindult Debrecenbe, átvenni a minisztérium vezetését. Hangulatát jól tükrözi a távozásakor kiadott búcsúparancs, mely ezért megérdemli, hogy ideiktassuk:

„Kérésemnek hajolván a honvédelmi bizottmány 145. szám alatt Debreczenből január 9-én kelt rendelete értelmében az éjszaki mozgó sereg parancsnokságát Klapka ezredes úrnak e mai napon átadtam. — Midőn a sereggel ezt tudatnám, szomorúan válok el tőle, és pedig azért, mivel mióta a világ áll, oly csúful egy sereg se futott meg, és pedig megfutott anélkül, hogy vagy sok ellenséget látott, vagy vele ütközött volna. — Voltak ugyan, a mint már e hó 7-diki napiparancsomban kimondtam, némely becsületes kivételek, de mindenesetre nem elégségesek, hogy a dicső magyar név pirulását hátráltathatták volna. Ha tehát a magyar dicső nevet, a magyar dicsőséget azok, kik nyúlszívűleg a csatát otthagyták a könnyű győzelem előtt — gúnynyá nem akarják változtatni: tanuljanak, gyakorolják magokat, engedelmeskedjenek, hogy azon szennyes csorbát mennél előbb kiköszörülhessék. Van ügyes derék új vezéretek, kinek meg kell mutatnotok, hogy nem vagytok alábbvalók a sorezredek és több más honvédzászlóaljak vitéz legénységénél. Rajta tehát! első alkalommal bátran ütközzetek, hogy a haza ne piruljon, hogy titeket szült."[35]

[34] A kinevezés *Kossuth* XIV. 73. old.; Közlöny, 1849. január 16. sz. — Érdekes, hogy Schlik épp ezen a napon, január 16-án jelentette Kassáról Windisch-Grätznek: Mészáros helyébe „ist ein gewisser Klapka zum Commandanten ernannt worden . . ." Kriegsarchiv, Hauptarmee Windisch-Grätz, 1849. 1/128 1/2. sz.

[35] *Klapka:* Nationalkrieg I. 186. old. és Tokajból, január 14-én Görgey, Perczel és Répásy tábornokokhoz írt, a hadtest átvételét tudtul adó, s együttműködést és kölcsönös tájékoztatást kérő levelének fogalmazványa HLt 1848—49. 9/164. sz. — *Mészáros* Klapkáról Emlékirataiban, legélesebben pedig Eszmék és jellemrajzok az 1848/49. forradalom eseményei- és szereplőiről. Közrebocsátja Szokoly Viktor. Pesten, 1871., ennek 83. oldalán a Klapkáról szóló rész így kezdődik: „Uraim, itt már le a kalappal! Ez mindannyiak között egy számmal többet bírt. Mint Trias áll ő, azaz: temesvári lény, magyar alakítmány, és quod plus est: római lelkület . . ." — Mészáros búcsúparancsát közli *Id. Görgey István:* 1848- és 1849-ből. Élmények és benyomások. I. k. Bp. 1885. 148—149. old.

Hadtestparancsnoki tevékenységét Klapka erélyesen és nagy lendülettel, de egyúttal túlzott magabiztossággal, egyéni módon kezdte el. Első napiparancsában, január 15-én Bocskai és Rákóczi, „a szabadság-kivívása első hősei" dicső példájával lelkesítette katonáit „a zsarnokság zsoldosai" elleni harcra. Tisztában volt azzal is, hogy a vereségek után a hadtest hadrafoghatóvá tételéhez a szellem emelésén túl mindenekelőtt megfelelő ellátás, felszerelés és fegyver szükséges. Hadtestének szükségleteit azonban nem az e feladattal megbízott Szemere kormánybiztos segítségével, hanem közvetlenül a Honvédelmi Bizottmányhoz fordulva próbálta biztosítani. Január 13-án, 14-én és 15-én futárt futár után küldött Debrecenbe; az egyik tapasztalt zászlóaljakat és ágyúkat kérő levelet vitt, a másik élelmi tárak felállítása ügyében ment, a harmadik útján pedig Klapka ruhaneműeket kért. Kossuth már Klapka első jelentéseire figyelmeztette őt, „hogy a felső-magyarországi táborhoz Szemere Bertalan, aki egyszersmind a honvédelmi bizottmány tagja, van kormánybiztosul kinevezve. Legczélszerűbb tehát, ha Ön... egyenesen hozzá folyamodik" — írta Kossuth január 15-én. Még találóbb a másnapi szemrehányás:

„... Meg kell jegyeznem, miként Ön, ki hadseregeink dispositiójában legközelebb olly tetemes részt vett, ki azoknak, úgy a kormányzati s hadfolytatási eszközöknek elszállításá iránt a legpositivabb tudomással bír, — ezt mind elfelejtve alig ér fontos és bizalmas rendeltetése helyére, s már csupa merő olly kérésekkel halmozza el a kormányt, mikről saját tapasztalása szerint tudja, hogy olly rögtönös teljesítésök — Debreczenből!! — ... teljesen lehetetlen."[36]

Valóban arról lett volna itt szó, hogy Klapka ezredes, hadtestparancsnok, elfelejtette volna a sereg kiegészítésének, ellátásának és utánpótlásának azt a gyakorlatát, melyet Klapka őrnagy, a táborkar, tehát a hadügy egyik országos vezetője, néhány nappal korábban még kiválóan ismert, és melytől az eltérést akkor nyilván maga sem hagyta szó nélkül? Egyáltalán nem! Sokkal inkább arról, hogy Klapka, éppen a táborkarban betöltött tisztségénél fogva, ismerte több hadtestparancsnoknak, így Perczelnek, Görgeynek és legújabban Bemnek is azt a gyakorlatát, miszerint seregük legkülönbözőbb ügyeivel, szük-

[36] A január 15-i parancs *Klapka György:* Emlékeimből. Bp. 1886. 78. old. Klapka Kossuthnak, ill. az OHB-nak szóló jelentései csak hiányosan vannak meg; egyik, január 14-én Tokajban kelt jelentése, melyben köpönyegeket kér, OLt OHB 1849:463. sz.; másik, ugyanezen a napon kelt, haditerveit ismertető és 2 zászlóaljat kérő jelentésének Kossuthnak címzett fogalmazványa HLt 1848—49. 9/198. sz.; tisztázata OLt OHB 1849:465. sz.; Kossuth január 15-i válasza *Kossuth* XIV. 139. old.; a január 16-i válasz uo. 141—142. old.

ségleteivel kapcsolatban közvetlenül a Honvédelmi Bizottmányhoz, sőt magához Kossuthhoz fordultak. Perczel seregénél nem volt kormánybiztos, Görgey a decemberi visszavonulás kezdetéig Kossuth választott kedvence volt, Bem pedig kezdettől fogva csak Kossuthtal levelezett; — náluk ily módon legalább magyarázatot lehetett találni arra, miért fordultak állandóan és csaknem kizárólagosan a Honvédelmi Bizottmányhoz és főleg annak elnökéhez. Nyilván nem járunk messze az igazságtól, ha megállapítjuk: Klapka, az ezredesi előléptetés és a hadtestparancsnoki kinevezés alapján feljogosítva érezte magát hadtestparancsnok-társai gyakorlatának átvételére és folytatására.

Klapka Kossuth által teljes joggal hibáztatott eljárásának másik oka a fiatal hadtestparancsnoknak a politikai vezetés elsődlegességének elismeréséről vallott, helyesebben: gyakorolt felfogása. Ugyancsak előző beosztása alapján látnia kellett, hogy a legfelső politikai vezetést, a Honvédelmi Bizottmányt, illetve az ezt megtestesítő Kossuthot el kell ismernie. (Görgeynek újabban a Honvédelmi Bizottmányt és Kossuthot is semmibevevő váci kiáltványáról és e kiáltvány utáni tevékenységéről ekkor még nemigen lehetett tudomása. Másrészt Klapka sem februárban, sem később nem ment, vagy nem mert olyan messzire elmenni hadteste kormánytól való függetlenítésében, mi több: a kormánnyal való szembeállításában, mint Görgey!) Arra azonban önálló parancsnokságának első napjától kezdve tudatosan törekedett — és január közepén Kossuthhoz írt levelei éppen ezt bizonyítják —, hogy a politikai vezetést csak a legfelső, központi szinten és minimális mértékben ismerje el. Ezirányú törekvése tudatosságát pedig Tokajból, január 14-én Szemeréhez, Farkassányi Sámuelhez és Boronkay Alberthez intézett azonos szövegű levele bizonyítja:

„A honvédelmi Bizottmány rendeletének következtében a felső-magyarországi tábor főparancsnokságát Mészáros hadügyminiszter úrtól tegnap, az az e hó 13-án átvettem; melly körülményről midőn teljhatalmú kormánybiztos urat ezennel értesítem, egyszersmind felkérem: hogy ezen terhes hivatásom ügyeiben, mennyire azok kormánybiztos úrnak is körébe vágnak — nekem erélyes közremunkálása által segédkezet nyújtani szíveskedjék."[37]

Igaz, kormánybiztos volt Szemere is, Farkassányi is, Boronkay is, de erősen különböző hatáskörrel és méginkább kü-

37 E levelek közös fogalmazványa HLt 1848—49. 9/204. sz.; a Farkassányinak szóló tisztázat Miskolci ÁL. Farkassányi-iratok.

lönböző hatalommal.[38] Boronkay Zemplén megyének volt a kormánybiztosa, Farkassányi pedig korábban abaúji kormánybiztos, ez idő tájt pedig már a feltiszai hadtest élelmezési biztosának tisztségét töltötte be. Szemere viszont mindenekelőtt a Honvédelmi Bizottmány tagja, saját maga fogalmazta megbízólevele szerint 12 megyének teljes hatalmú kormánybiztosa, és így az e megyékben tevékenykedő kormánybiztosoknak, így tehát Farkassányinak és Boronkaynak is fölöttese volt, általánosan használt címe szerint országos biztos, még a korábban főkormánybiztosi címet viselő Csányi Lászlónál is szélesebb hatáskörrel! Klapka mindezt tudta, mégis megkísérelte Szemerének a kikerülését és más, alacsonyabb rangú kormánybiztosokkal együvé sorolását.

Ez a kikerülés egyébként szó szerint értendő. Mint említettük, Klapka Tokajba Miskolcon át utazott, s Miskolcon január 11-én meg is állt. Az ekkor ott tartózkodó Szemere másnap mégis kénytelen volt jelenteni a Honvédelmi Bizottmánynak: „Most hallom, hogy Klapka az új fővezér. Erre utazott. Én nem szólhattam vele, pedig itt léttemet tudta, tudhatta, tudnia kellett. Elutazott Tokajba Mészáros után."[39]

Szemerének ezekben a január 10-ét követő napokban a Honvédelmi Bizottmánnyal, Mészárossal, majd Klapkával Miskolcról folytatott levelezéséből kitűnik, hogy ő igen intenzíven foglalkozott a katonai ügyekkel: tájékoztatott, tanácsot adott, felvilágosítást kért, és intézkedett is, ha kellett, mint ezt a Schliket megtévesztő, már említett rendelete is tanúsítja. Január 12-én részletes jelentést küldött a Honvédelmi Bizottmánynak, melyben helytelenítette Görgey visszavonulási tervét, közölte, hogy Szolnok, Gyöngyös és Vác felé „jeladókat" állított, állást foglalt a seregek összpontosítása mellett, végül állandó értesítést kért „a dolgok magasb és valódi állásáról", „mert Felső-Magyarország szellemét különben vezetni lehetetlen".[40]

Január 13-án, Mészáros távozása alkalmából szintén részletes levelet írt a Honvédelmi Bizottmánynak. Ebben többek között kijelentette: „Én a politica mesterségeivel felhagyok. A hadseregre vetem magam. Hiányait lesem, a javításokat, a gyakorlatot sürgetem, ott leszem magam mint tanár — de mint ellenőr, mint buzdító, tanácslok, biztatok, jutalmazok, most a hadsereg szuronyai között forog a haza sorsa, a tribuna üres cathedra."

[38] A 48-as kormánybiztosi intézmény részletes feldolgozásának szükségessége már többször, így az 1952-es Kossuth-évforduló alkalmával is felvetődött, de előrehaladás azóta sem igen történt.

[39] A jelentés eredetije OLt OHB:395. sz.

[40] Uo.

És tovább: „Akárki legyen Klapka Ezredes Úr, kérem megíratni neki, hogy én a kormány tagja és *képviselője* vagyok teljes hatalommal felruházva, s mint ilyennek tartozó egyetértésre utasíttatik . . ."[41]

Szemere egyébként maga is érezhette, hogy Klapkához való viszonya bonyolult dolog. Ebben a január 13-i levélnek Klapkára vonatkozó, itt idézett részében a „tartozó" szó után eredetileg az „enged" befejezetlen szó következett, így a kifejezés „tartozó *engedelmesség*" lett volna, de ezt áthúzták, s úgy írták oda az „egyetértés"-t. Klapkának viszont Szemere már óvatosabban írt; január 14-i, tudomásunk szerint első levelét így kezdte:

„Tennap jelenté nekem a hadügyminister úr, hogy a tábor vezérletét önnek általadta, és ő eltávozik.

Reménylem, itt Miskolcon nemsokára szerencsém leend."

E bevezetés után Szemere kifejti, hogy nem ért egyet a sereg mostani elhelyezésével, a főhadiszállás Tokajba helyezésével, mert ez hat megye feladását jelenti, és tétlenségre kárhoztatja a hadtestet. Ezután, gondosan megválogatott mondatokban, így folytatja: „Ezredes úr, nem kétlem, azóta mind ezt megfontolta, én csak azért kívántam figyelmeztetni erre, mivel régebb óta itt levén, kirekesztőleg e felső M. og. ügyével foglalkozom.

Még ma fogok írni a sereg *fegyelmetlenségé*ről, mi a népet fellázítja ellenünk, s mi az élelmezést drágábbá és hiányossá teszi, min Ön mint fővezér segíthet, én nem, azon nagy hatalommal sem, mellyel *e részben is fel vagyok ruházva* . . ."[42]

A január 14-i második, a sereg fegyelmével foglalkozó levélben Szemere valójában részletezi Klapka teendőit a sereg fegyelmének, gyakorlottságának, tisztikara kiképzettségének és megfelelő szellemének biztosításához, s mindezt kellő szigorral kell végrehajtani.

„Ezeket kívántam Önnek, ezredes úr, lelkére kötni eddigi tapasztalatom nyomán. Én e czélra mindent elkövetek, mert abban van a mentség. Ragadja meg hatalmasan a zabolát. Siessen a sereg teremtéssel. Van e seregben erő, — a rend, fegyelem, szigor életet ad neki; most halott az erő.

Ezeket közlöm Dessewffy Arisztid itteni dandárparancsnok úrral is, ki bátor, vállalkodó, nyugodt katona, és mint ilyen, a haza és ön becsülésére érdemes."[43]

41 OLt OHB 1849:555. sz. — E levélben Szemere jelentette néhány katonai vonatkozású intézkedését is: kiegészítette a 42. zászlóaljat, fegyvereket gyűjtetett stb.

42 A levél eredetije HLt 1848—49. 9/201 a. sz.

43 Közli *Klapka:* Emlékeimből 73. s köv. old.

Szemere tehát, Klapka ottlétének legelső napjaiban, tapasztalataira és a Honvédelmi Bizottmánytól kapott felhatalmazására hivatkozva, tanácsokat adott az új hadtestparancsnoknak, remélve, hogy ily módon az ügyeket saját elképzeléseinek megfelelően tudja alakítani. Azonban Klapka, aki még a valóban Szemere hatáskörébe tartozó dolgokban is közvetlenül Debrecenhez fordult, a szorosan vett katonai kérdésekben még kevésbé törődött a kormánybiztos véleményével. Szemere viszont, érezvén ezt a mellőzést, már január 15-én reggel nyolckor megírta a Honvédelmi Bizottmánynak, hogy „Klapka ezredes úr... nekem eddig sem nem üzent, sem nem írt", és az „még mindig Tokajban van. Úgy látszik ebből, az előbbinek tactikáját követi. Ez esetben én itt hagyandom." — Alig egy óra múltán pedig a következő jelentést írta Debrecenbe:

„Dessewffy, egy bátor, higgadt, vállalkozó katona, talán az egyetlen katona, elhatározta velem, Szikszón túl megtámadni [ti. Schliket], ha nem egész erővel jön. Kaptunk Szepesből tennap 4 álgyút, van 8 álgyúnk. Gyűjténk $3^1/_2$ ezer embert.

Jön most Klapka levele, melyben rendeli: itt hagyatik 2 silány (mert a többi jobb) zászlóalj, $^1/_2$ telep stb., a többi csatlakozzék hozzá a *hegy alján.* Miskolcz előtt ne ereszkedjék csatába, és Miskolcz miatt..." — írja Szemere, s tiltakozik Miskolc feladása ellen, érveket hozva fel a város tartásának fontossága mellett.[44]

Szemere nyomban írt Klapkának is, hangoztatva: „Én az ország kormányának képviselője vagyok, teljes hatalommal. Nem akarok vezér lenni, mert ön annak mestere, de kötelességem tudni mindent...

Azt tartja a *honv. bizottmány:* csata nélkül Miskolczot felnem adni..." Ezzel 5 megye, jelen kútforrásaink egynegyede vész el, s „ez öt megye elvesztése, körülbelül oly sensatiot okoz, mint Budapesté..."[45]

Klapkának egyáltalán nem volt igaza, amikor önálló hadtestparancsnoksága első napjaiban Szemere nélkül akarta megoldani serege ellátásának és utánpótlásának problémáit. Nem volt helyes eljárása azért sem, mert egyszerűen tudomást sem vett a kormánybiztos létezéséről. Ebben a kérdésben, a Dessewffy-dandár Miskolcról való kivonásában viszont kétségtelenül neki volt igaza. A parancsnokság átvétele után nyomban felismerte, mégpedig helyesen, hogy hadtestének kiegészítéséhez,

44 Az első jelentés OLt OHB 1849:499., a második uo. 1849:500. sz.
45 A levél eredetije Miskolci AL. Múzeumi törzsanyag, 1849-es gyűjtemény.

hadrafoghatóvá tételéhez időre van szüksége, arra, hogy a felszerelést, a kiképzést, tehát minden szükséges teendőt nyugodtan, az ellenség meglepetésétől biztosítottan végezhessen el. Egyik legfőbb gondja Schlik esetleges előnyomulásának idejekorán történő felismerése volt; ezért elhatározta, hogy hadtestét Sajószentpéter és Sárospatak között helyezi el, elsősorban Szikszón, Megyaszón, Szántón és Olaszliszkán. Emiatt kellett Dessewffynek is elhagynia Miskolcot, s dandárával Szikszóra menni. Január 16-án a hadtest már ebben a felállásban volt, s 17-én a hadtestparancsnokság is átment Szerencsre. Tokajon csak raktárak maradtak, megfelelő őrséggel.[46]

Ebben az elhelyezésben folyt a hadtest kiképzése, a fegyverzetben, felszerelésben vagy bármilyen téren mutatkozó hiányok pótlása. Mindez azonban csak pár napig tartott. Schlik ugyanis, bár a megszállt terület fontosabb városaiba küldött helyőrségek hadtestét annyira lecsökkentették, hogy csak 6 zászlóalja, 5 század lovassága és 26 ágyúja maradt, 17-én megindult Kassáról, dél felé. Szándékában állott „egyrészt, az ellenséget, még ha az túlerőben lenne is, Tokajnál és Tarcalnál lekötni és foglalkoztatni, és távoltartani attól, hogy csapatokat küldjön a már pacifikált területekre, továbbá: közelebb lenni a Pesttel való összeköttetéshez; másrészt, ha nem lenne túlerőben, Tokajnál átkergetni a Tiszán és elfoglalni a tiszai átjárót, amely, miután az időjárás enyhül, és a hadtestnek nincs hídfelszerelése, a később Debrecen ellen végrehajtandó támadó hadműveletnél döntő fontosságú lesz."[47]

Egyébként a Schlik-hadtestnek január első felében legnagyobb problémája a budai főhadiszállással való összeköttetés, pontosabban: ennek hiánya volt. A Kassa és Buda közötti terület ekkor még nem került a császáriak kezére; Schlik csapatai Hidasnémetinél délebbre, a Windisch-Grätzé pedig Gödöllőnél keletebbre nem merészkedtek. A közbeeső területet, s rajta a Miskolcon és Gyöngyösön, illetve a Losoncon és Balassagyar-

46 *Szuper S.*: Die Operationen . . .; a január 16-i elhelyezés Csermelyi őrnagy, hadtest táborkari főnök Tokajból, 1849. január 16-án Farkassányinak írt levele mellékletében, mindkettő Miskolci ÁL. Farkassányi-iratok. Vö. *Klapka:* Nationalkrieg I. 188—189. old. — A hadtest létszáma ekkor 6110 fő volt, 755 lóval és 34 ágyúval. Ld. *Szuper S.* id. művének 2. sz. mellékletét.

47 A Schlik-hadtest létszáma Winterfeldzug 159. old.; Schlik saját céljáról Boldogkőváralján, 1849. január 25-én Windisch-Grätznek írt hosszú jelentésében. Kriegsarchiv, Hauptarmee Windisch-Grätz, 1849. 1/223 1/2. sz. — Windisch-Grätz már január 19-én megírta Bécsbe Weldennek, hogy Schlik támadni szándékozik, és 21-én már Tokaj környékét fogja elérni. További tervei Debrecen és Nagyvárad ellen irányulnak! E levél fogalmazványa Kriegsarchiv, Hauptarmee Windisch-Grätz. 1849. 1/165. sz.

maton átvezető útvonalat is, ez idő tájt még a magyarok ellenőrizték. Ebben a helyzetben Schlik és Windisch-Grätz egymással csak a duklai szoroson és Krakkón át, tehát jelentős kerülővel, vagy pedig titkosírással írt pár soros üzenet formájában levelezhettek. A kapcsolatnak ez a formája bizonytalan és lassú volt; Windisch-Grätz például Schliknek a kassai ütközetről január 5-én írott jelentését csak egy hét múlva kapta kézhez.[48]

Schlik, mivel hosszabb ideig utasítás nélkül maradt, megpróbált a főhadiszállással közvetlen összeköttetést teremteni. Január 14-én a magyarul beszélő Tomasini hadnagyot 3 lovassal útba indította Buda felé. A hadnagy Szikszóhoz közeledve észrevette, hogy a községben honvédek vannak. Erre visszafordult; de másnap, 15-én, tanulónak öltözve, kíséret nélkül ismét útrakelt és január 18-án akadálytalanul Budára érkezve, Windisch-Grätznek előadta a hadtest helyzetét, a kassai ütközet óta eltelt időre vonatkozóan. Jelentette azt is, hogy a Kassánál megvert magyar hadtest ismét összegyűlt, megerősödött, és a parancsnokságot Mészárostól Klapka vette át. „Ilyen körülmények között — folytatta Tomasini — gróf Schlick altábornagy kénytelen a tábornagyot a legsürgősebben kérni erősítések azonnali odaküldésére . . ." Windisch-Grätz erre elhatározta, hogy az első és a tartalék hadtestből egy-egy dandárt, összesen 4 zászlóalj, 8 lovasszázad és 18 ágyú erőben, Schulzig altábornagy parancsnoksága alatt, másnap, 19-én útba indít Gyöngyösön és Miskolcon át Schlikhez.[49]

E napon, január 19-én, egyébként első ízben került harcra a sor az újjászervezett és megerősödött feltiszai hadtest és Schlik Tokaj felé igyekvő csapatai között. Klapkát sem Schlik előnyomulása, sem néhány nappal később Schulzig hadosztályának közeledése nem érte meglepetésként, mert Tokajba érkezésének szinte első percétől kezdve állandóan figyeltette az ellen-

[48] A főhadiszállás és a Schlik-hadtest közötti összeköttetés szinte teljes hiányát így nyíltan sem a Winterfeldzug, sem más munka nem írja, de a különféle, az iratokban is fellelhető utalásokból egyértelműen a fenti kép alakul ki. Windisch-Grätz január 11-én, a kassai ütközet után egy héttel az egészről még csak annyit tudott, „dass Feldmarschall-Lieutenant Graf Schlick, die viel überlegenen Truppen des Mészáros gesprengt und demselben 14 Kanonen abgenommen haben soll" — amiből nyilvánvaló, hogy írásbeli jelentést e napig még nem kapott kézhez. Ld. Ramberg altábornagynak írt parancsát, egykorú másolatban. HLt 1848—49. 8/592. sz. A Winterfeldzugban viszont az áll, hogy január 13-án már válaszolt Schlik január 5-i jelentésére (148. old.), amelyet ebből következőleg január 12-én kaphatott meg.

[49] Tomasini első kísérlete *Kočzičzka* 109. old., áruhás útja uo. 111. old.; megérkezése és jelentése Winterfeldzug 158—159. old. — Egy későbbi útja alkalmával egyébként elfogták. Ld. Kossuth 1849. február 23-i levelét Luzsénszky Pál kormánybiztosnak, ill. Mészáros Hadügyminiszternek, *Kossuth* XIV. 534., ill. 540. old. — Schulzig feladata, hadosztályának összetétele és létszáma Winterfeldzug 160. old.

séget.[50] Január 18-án jött a hír, hogy a császáriak a kassai úton közelednek, mire Klapka elhatározta: a Tisza vonalát fogja tartani és védeni. 19-én az osztrákok megszállták Forrót, és elővéjük Szántót támadta, ahol a Bulharyn dandárába tartozó Tchorznicki állott, csekély erővel. A magyarok jelentéktelen lövöldözés után este Tállyára vonultak vissza.[51]

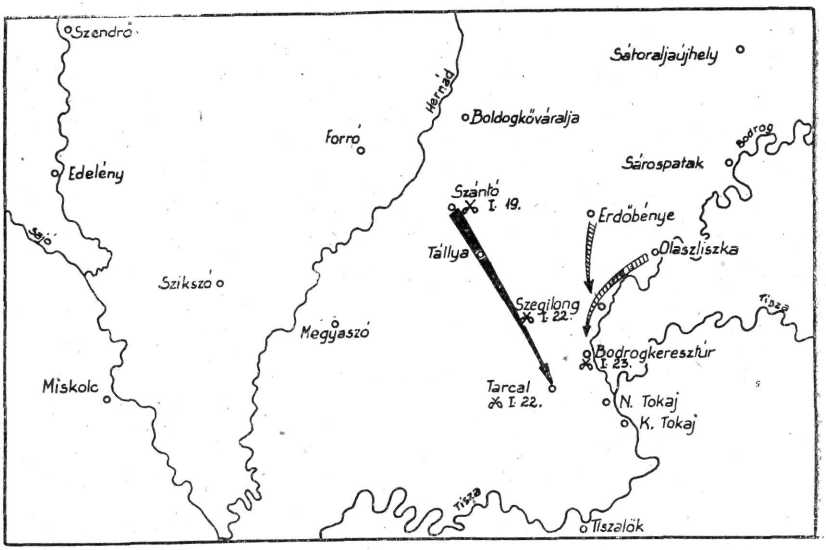

Az 1849. január 19—23-i harcok

Komolyabb harcra a következő napon, január 20-án sem került sor, csak a Bocskai-huszárok tüzeltek Tállyánál a közeledő

50 Klapka nyomban Tokajba érkezésekor, január 12-én levelet írt Boronkay kormánybiztosnak, „Hogy az ellenségnek minden részről mozdulatairól biztosabb tudósításaink legyenek, melylyek szerint intézkedéseinket könnyebb szerrel megtehessük, felkéretik kormánybiztos ur olly intézkedések tétele végett, hogy Patak, Szántó, Pest felé — szóval e környéken merre csak ellenséges erő mutatkozik mindenfelé biztos egyének által a körülmények állásáról kimerítő tudomást szerezvén, arról ide a főhadi-szállásra időnkint körülményes jelentést beküldeni szíveskedjék." Fogalmazványa HLt 1848—49. 9/41. sz. — Boronkay január 14-én írásban közölte, hogy ellenség még sehol sem mutatkozik. OLt OHB 1849:469. sz.

51 *Szuper S.*: Die Operationen . . .; *Klapka:* Nationalkrieg I. 190. old. *Kozičizka* szerint Klapka jó kémei révén az osztrákoknak minden lépéséről értesült; s most is felismerte, hogy támadásuk célja nem Miskolc, hanem Tokaj! Id. mű 114. old. — Az általános helyzetet ld. még *Gelich* II. 299. és *Breit* I.2 236. old. is. A Szántónál vívott kisebb harcról Schlik január 25-i jelentése Windisch-Grätznek, Kriegsarchiv, Hauptarmee Windisch-Grätz, 1849. 1/223 1/2. sz. és Földváry Pál, polgári biztos jelentése Bónis kormánybiztosnak, Rakamaz, január 20, este 7 óra. OLt OHB 1849:879. sz.

ellenséges lovasságra. Maga Klapka reggel Tállyára ment, majd a nap folyamán elrendelte, hogy a hadtest vonuljon vissza Bodrogkeresztúrra és Tarcalra.[52]

E mozdulatokat a dandárok zavartalanul végrehajtották; s Klapka nyugodtan írhatta január 21-én este kilenckor a Honvédelmi Bizottmánynak:

„Schlick egész seregével, Kassán csupán egy pár embert hagyva hátra, három csapatban előre nyomult. A jobb csapat Forró, s Szikszónak, a középső Szántónak ,a bal pedig Újhely, s Sárospataknak vette útját. A közép csapat tulajdon vezénylete alatt a legerősebb s mintegy 6000 emberből áll, ezen csapat az én előőrseimet f. hó 19-én Szántónál megtámadván, azokat visszanyomta, más napra azonban szándéklott további előnyomulását ellenében tett intézkedéseim meghiúsították.

A Sárospatak felől felénk haladó csapatnak ma küldöttem egy dandárt elébe, s jó reménységem van, hogy innen visszavonatik.

Miskolczot fel kellett adnom, és pedig azon kettős fontos oknál fogva, először: mert seregeim gyenge száma illy nagy, mintegy 6 mértföldnyire kiterjedő dislocatiot, aziránti félelem nélkül, hogy egyik, vagy másik dandárom el ne metszessen, egyáltalán nem enged, s másodszor minthogy biztos tudósítások által értesülve vagyunk arról: hogy Windischgrätz egy öt zászlóaljból, hét osztály lovasságból, s 12 ágyúból álló sereget Miskolcz felé küldött, melly már tegnap e hó 20-án Gyöngyösön megérkezett. A dolgok illy helyzetében én Tokaj körül vontam össze egész erőmet, hol erős állásomban ha Schlicktől megtámadtatom (mit holnap majdnem bizonyosan várok), részünkre jó eredményt reméljek; azonban, ha a hadak istene mégis ellenkezőleg határozta volna el, akkor visszahúzódásom, ha a Tisza felől nem fenyegettetem, Nyíregyháza felé irányzom, hogy Perczellel egyesülhessek, ellenkező esetben pedig magamat a hegyek közé vetem, és így Zemplinen, Szatmáron által fogom vezetni hadseregem Debreczen vidékére."[53]

Ilyen előzmények után másnap, január 22-én érte a hadtestet az osztrákok támadása, két irányból is egyidejűleg. A főerő, a Fiedler és a Pergen dandár, Schlik személyes irányításával, két lépcsőben támadott Tarczalnál, a községtől északra, a Kápolnahegy lejtőjén és a Mádra vezető út mindkét oldalán, egészen a nyugatra elterülő kis erdőig felállított Bulharyn dan-

52 Földváry január 20-i, id. jelentése: *Szuper S.*: Die Operationen . . .

53 A jelentés tisztázata OLt OHB 1849:998. sz. — Ekkor már Szemere is a hadtestnél tartózkodott, de nem tudjuk, mióta.

dár ellen. A Mádtól délre álló magyar előőrsök déltájban, az ellenség közeledtére lassan visszahúzódtak. Az egész vidéket köd takarta, mely megnehezítette a hadmozdulatokat is, de felismerésüket is. A ködben a szemben álló felek tüzérsége jóformán szóhoz sem jutott; az előnyomuló császáriak néhány röppentyű-lövésére csak a mádi úton álló fél háromfontos üteg válaszolt. A honvéd gyalogság tüzét azonban a köd nem zavarta, mert a támadók első lépcsőjében haladó Fiedler-dandárt a jórészt huzagolt csövű puskákkal felszerelt magyar csatárlánc megállította. Ebből Schlik kénytelen volt felismerni, hogy már nem a régebbi, többször megvert, elégtelenül vezetett csapatok állnak vele szemben. Ütközetjelentésében külön is kiemelte, hogy a honvédek puskáinak lövedékei „olyan távolságra és mennyiségben hatottak, hogy a hátrább állók és a tüzérség is szenvedett tőlük..."[54]

A megállt császári gyalogság ellen most több huszárroham, majd a 34. és 52. honvédzászlóalj, és a lengyel légió szuronyrohama következett. A harc ide-oda hullámzott, s a harctér végül is a magyarok birtokában maradt; a császáriak kénytelenek voltak visszavonulni — igaz, üldözés nélkül —, egészen Mádig, ahol beszállásoltak.[55]

Ezzel, a Tarcal elleni előnyomulással egyidejűleg Schlik a főerőtől balra is támadást tervezett. Ezért a Sátoraljaújhelyen és Sárospatakon át ugyancsak déli irányban haladó Herzmanovsky őrnagynak írásbeli parancsot küldött, hogy 3 gyalog- és 1 lovasszázadnyi, 3 ágyúval megerősített csapatával Olaszliszkán át, a főerő támadásával egyidejűleg, foglalja el Bodrogkeresztúrt. E parancsot azonban az őrnagy nem kapta meg, valószínűleg a császáriakat állandóan körülrajzó huszárok miatt. Herzmanovsky így nemcsak nem támadott, hanem ő került bele a délután 2 óra tájban Szegilongnál előnyomuló Sulcz dandár

54 Klapka első jelentése a tarcali ütközetről Tokajban, január 22-én este fél kilenckor kelt. OLt OHB 1849:922. sz.; az osztrák támadás részleteire Schlik már id., január 25-i jelentése, Kriegsarchiv, Hauptarmee Windisch-Grätz, 1849. 1/223 1/2. sz.; *Kočzičzka* 122. s köv. old.; a magyar mozdulatok *Szuper S.* id. mű, téves dátummal.

55 Schlik különösen a Wilhelm 3. zászlóaljra panaszkodott id. jelentésében, mint amely többször is megfutamodott. Több fontos részletet tartalmaz Klapka második, január 22-én este kilenckor írt jelentése is. OLt OHB 1849:998. sz. — A harc során Fiedler tábornok, dandárparancsnok, a ködben a honvédek közé tévedt, s — nyilván szorult helyzetében — fehér kendőt lobogtatott. Amikor azonban erősítés érkezett, ő akarta a magyarokat foglyainak nyilvánítani, de lövöldözés keletkezett, s végül a császáriak szorultak vissza. — Ezt az esetet különben Schlik is, Kočzičzka is a magyarok „árulás"-ának tüntetik fel. *Kočzičzka* 127—128. old. Ellenkezőképpen írja le az esetet Földváry Pál, Rakamazon, január 22-én este 8-kor Bónisnak szóló jelentésében, OLt OHB 1849:931. sz., és Szemere, Klapka már id. első jelentéséhez fűzött kiegészítésében. E kettő együtt jelent meg a Közlöny 1849. január 24-i számában.

tüzébe. A sűrű ködben Sulcz nem tudta felismerni az ellenfél erőinek nagyságát, ezért harcolva Keresztúrra húzódott vissza, és ott védőállást foglalt.[56] Klapka erre megparancsolta Dessewffy alezredes dandárparancsnoknak, hogy 23-án 2 zászlóaljjal, 1 lovasszázaddal és 2 üteggel támadja oldalba Herzmanovskyt. E napon, tehát 23-án az ellenség reggel 8-kor támadást kezdett Bodrogkeresztúr ellen, de Sulcz dandárának szemközt, Dessewffy dandárának pedig nyugat felől, tehát a jobbszárnya ellen folytatott erőteljes harca következtében visszaszorult, észak felé. Ekkor azonban újabb támadás érte, mert Sulcz még 22-én írásbeli utasítást küldött a két századdal Erdőbényén, az ellenség háta mögött maradt Szél János századosnak: „Szél János, lőjj holnap a hátba." Szél időben érkezett, s a hátráló osztrákokat 2 háromfontos ágyújával Bodrogkeresztúr felé, Sulcz és Dessewffy üldöző zászlóaljaira vetette vissza.

A kezdeményezés ezzel teljesen a honvédek kezébe került át. Most már közvetlenül rohamozták a több oldalról szorongatott ellenséget. Ennek során a 43. zászlóalj parancsnoka, Kálnoky Antal százados kézitusában elesett. Hősi halálát megboszszulandó, zászlóalja újult erővel támadt a császáriakra, és szétverte őket. Herzmanovsky csapatának megmaradt része végül is Mád felé menekült, s itt csatlakozott a mintegy 6 órás harc tartama alatt teljes tétlenségben várakozó főerőkhöz.[57]

A kétnapos harc mindenben, még veszteségekben is felülmúlta a hadtest előző ütközeteit. Az új hadtestparancsnok megfelelő intézkedéseiről, lelkes katonáinak győzelmet hozó helytállásáról az ellenfél parancsnoka, gróf Schlik altábornagy ezt jelentette Windisch-Grätznek: „Nem mulaszthatom el megjegyezni, hogy a világos havon, ahol minden alakulatot pontosan lehetett látni és számavenni, az oszlop- és tömegkötelékek magatartása nemcsak jó vezetőre vallott, hanem a végrehajtás pontossága is begyakorolt csapat hatását tette rám..." — Egyébként a császáriak e jelentés szerint 151, Kočzičzka szerint pedig 214 embert, köztük 60 halottat vesztettek. A magyar veszteség Szuper szerint 130 körül lehetett, vagyis jóval alacsonyabb az ellenségénél. A harc után Schlik Mádon sem mert maradni, hanem tovább folytatta a visszavonulást, és 24-én már a Szántó

[56] A parancs elfogásáról Schlik id. jelentése, Kriegsarchiv, Hauptarmee Windisch-Grätz, 1849. 1/223 1/2. sz. és *Kočzičzka* 123. old.; Sulcz visszavonulásáról Klapka Tokajban, január 23-án kelt jelentése, OLt OHB 1849:998. sz.

[57] Dessewffy feladata Klapka január 23-i jelentésében, valamint *Szuper S.*: Die Operationen..., ez utóbbi Szél százados szerepére és Kálnoky százados elestére is. Több fontos részletet tartalmaz Szemere Tokajban, január 23-án este hétkor az OHB-nak írt jelentése is, OLt OHB 1849:958. sz., melynek jórésze megjelent a Közlöny 1849. január 24-i számában.

és Vizsoly közötti területet szállta meg, főhadiszállásával Boldogkőváralján.[58]

Hadteste első győzelmének hatására Klapka január 24-én elhatározta, hogy nyomban követi az ellenséget. Ennek megfelelően 25-én a Dessewffy-dandár élővédként Tállyára, a hadtest többi része pedig Mádra vonult. Az előnyomulást azonban félbe kellett szakítani, mert a már említett, Windisch-Grätz által 19-én útnak indított, Schlik hadtestéhez vonuló erősítés, Schulzig altábornagy két dandárból álló hadosztálya 25-én elérte Miskolcot. E jelentékeny ellenséges erő Miskolcon való felbukkanása sem Klapkát, sem Szemerét nem érte meglepetésként, mert közeledéséről már napok óta tudtak.[59] Az ellenség erőinek egy teljes hadosztállyal való erősödése a hadihelyzetet mégis gyökeresen megváltoztatta. Ha a feltiszai hadtest, előnyomulását folytatva, még jobban megközelíti Schlik csapatait, kiteszi magát annak a veszélynek, hogy Schulzig a háta mögött Szerencsen át eléri Tokajt, s a magyar hadtest így két tűz közé kerül. Második lehetőségként felvetődhetett, hogy azonnal nyugat felé fordulva, megtámadnák Schulzigot Miskolcon, s ezzel meggátolnák, vagy legalábbis erőteljesen megzavarnák és hátráltathatnák egyesülését Schlikkel.

Ennek a lehetőségnek, s egyáltalán a magyar hadtest bármiféle támadásának valóra váltását azonban egy további körülmény lehetetlenné tette. Szemere már idézett, főleg a bodrogkeresztúri harcot részletező, Tokajban, január 23-án, este hétkor írt jelentésének utolsó előtti sorában ezt írta a Honvédelmi Bizottmánynak: „Hanem töltvényt, töltvényt, különben tágítunk." Ugyanebben az ügyben aznap egy teljesen külön levelet is küldött:

[58] Schlik jelentése Kriegsarchiv, Hauptarmee Windisch-Grätz, 1849. 1/223 1/2. sz.; *Kočzičzka* 134. old. — Jóllehet Schlik, többször idézett jelentésében a kétnapos harc eredményéről szűkszavúan csak annyit írt, hogy sikerült megtartania a csatateret, de mégis ő vonult vissza Mádra, a legkülönbözőbb osztrák munkák egybehangzóan nagy győzelemről írnak. Így *Kočzičzka* 131. s köv. old.; Winterfeldzug 212. old. és a K. K. Generalstab kiadásában megjelent Kriegs-Chronik Österreich—Ungarns. Militärischer Führer auf den Kriegsschauplätzen der Monarchie. III/2. rész. Wien, 1891. 385. old. — Ezzel szemben a magyar győzelem tényé nemcsak Klapka és Szemere jelentéseiből, hanem a harc kimenetelének híréből is kitűnik. Ifj. Mácsai Lukács például Ungvárról, 1849. január 27-én ezt írta Debrecenbe Madarász Lászlónak: „Schlik megveretésének híre az Ungvári lakókban jobb hangulatot szült..." OLt Büm. 1849. RPO 1. kútfő, 444/a. sz. 213. rakt. sz.

[59] A magyar hadtest mozdulataira *Szuper S.*: Die Operationen..., téves dátummal; a Schulzig-hadosztály menetéről a jelentések Kriegsarchiv, Krieg in Ungarn, Armeekorps Jellachich 1849. 1. fasc.-ban találhatók, így Brandenstein százados Gödöllőn, január 19-én kelt jelentése Jacobs őrnagynak, 1/90. sz. és a Miskolcon, január 26-án kelt jelentés a bevonulásról és az általános helyzetről uo. 1/125. sz. — Miskolc megszállására ld. még *Szücs Sámuel*: Miskolczi jegyzetek a szabadságharc idejéből. Borsod-Miskolczi Közlöny, 1886. december 12. sz.

„Puskatöltényünk nincs csak 3000, pisztolytöltény 6395. E szerint rendkívül *gyorsan* kérek küldeni puskatöltényeket.

Itt fegyver lehet 7000. Kellene töltény per 60, 420 000. De tudom, hogy az lehetetlen, tehát e mennyiség küldessék el kétszerre vagy háromszorra, mert különben harczolni lehetetlen.

Az arány ez: *fele* gyutacsos, *fele* kovás, mert emez lőkupagos fegyverbe is jó. Lőkupag nagy, belga, kell legalább 60 000.

Egy bizonyos mennyiség *tüstint* küldetnék.

Magam sürgetem a töltények állapotját, — más kötelessége volt volna már napok előtt bejelenteni s kívánni. De itt még nem tudom mire is kell kiterjedni az ember figyelmének."[60]

Ilyen lőszerellátottság, inkább: ellátatlanság mellett már a január 25-én elkezdett előnyomulás is túlzott merészség volt, Schulzig közeledtével viszont a hadtest egyenesen veszélyes helyzetbe kerülhetett. Ilyen körülmények között Klapka az egyedüli helyes megoldást választotta: visszavonult előző tarcali és keresztúri állásába. Közvetlen veszély a hadtestet még nem fenyegette, Klapka figyeltette az ellenség mozdulatait, és a Debrecenből kért lőszert és erősítéseket várva, alparancsnokaival a teendőkről tanácskozott.[61]

E visszavonulás helyességét és szükségességét legjobban Schliknek a január 25-én Boldogkőn kidolgozott és írásban is rögzített terve bizonyítja. E terv szerint a császári hadtest a magyarok további közeledése esetén visszavonul Hidasnémetiig és ott megfelelő állást foglalva, Klapka csapatait a Windisch-Grätz által küldött erősítés megérkeztéig foglalkoztatja. Ekkor több oldalról egyidejűleg támadva, Klapka hadtestét esetleg megsemmisíthették volna. Tervének sikerében azonban maga Schlik sem bízott túlságosan, mert a következő sorban már ezt írta: Az ellenség „a közelgő segédcsapatról ugyanolyan jól van értesülve, mint én, és nem megy bele a csapdába..."[62]

60 Szemere január 23-i első jelentése OLt OHB 1849:958. sz., a második uo. 1849:957. sz. — A jelentésben említett fegyverekre és lőszerfajtákra ld. *Csillag Ferenc:* Szuronyos puska a 48-as honvéd kezében. Honvéd, 1948. 8—9. sz. 67. s köv. old. Szemere jelentéséből tehát kitűnik, hogy 7000 puskához 3000 töltényük volt, vagyis még minden második fegyverre sem jutott egy töltény! A lőszergyártásra és ellátásra ld. *Bakó Imre* méltánytalanul keveset idézett doktori disszertációját, A Magyar Állami „Országos Fegyvergyár" működése 1848—49-ben. Bp. 1942., különösen 56., 58. és 112. old.

61 *Szuper S.:* Die Operationen...; *Klapka:* Nationalkrieg I. 203—204. old. — E visszavonulásban különben Mészáros hadügyminiszter 1849. január 25-i, Klapkát 1 zászlóaljnak és 1 ütegnek Tiszafüredre küldésére felszólító parancsa is szerepet játszhatott. Tiszafüred környékén ui. január 21-e után álhírek terjedtek el nagyobb ellenséges erő közeledéséről, s ezeknek eleinte a kormány is hitelt adott. Mészáros parancsa, a Winterfeldzug 195—196. oldalon közölt német nyelvű változat alapján *Gelich* II. 292—293. old.; az eset részletes leírását ld. tőlem: A Perczel-hadtest januári ellentámadása. HK 1961. 2. sz. 693—694. old.

62 Schlik 1849. január 25-i jelentése Windisch-Grätznek. Kriegsarchiv. Hauptarmee Windisch-Grätz, 1849. 1/223 1/2. sz.

Tarcali és bodrogkeresztúri veszteségei után, a honvédek elszántságát közelről tapasztalva Schlik semmiképpen sem gondolt támadásra, hanem várta Schulzig hadosztálya megérkezését. Az idő azonban a magyar hadtestnek dolgozott. A Miskolcra 25-én bevonult Schulzig-hadosztály egyelőre tétlenül maradt, csak Parrot vezérőrnagy ment előre január 26-án 1 zászlóaljjal, 4 lovasszázaddal és 1 üteggel, Szikszóig. E napon létrejött ugyan a kapcsolat Schlik hadtestével, de ez még nem jelentette az erők egyesítését, és támadásra sem lehetett gondolni. Schlik ugyanis azt a hírt kapta, hogy a magyarok Kassa irányába nyomulnak. Megfelelő kémek hiányában nem lehetett megállapítani, mi igaz a hírből és főleg mekkora erőkről van szó. Schlik ezért megparancsolta, hogy a Pergen-dandár január 27-én reggel négykor Vizsolyból elindulva, Pálházán át vonuljon Sátoraljaújhely felé. Attól tartva, hogy esetleg az egész magyar hadtest megindult Kassa ellen, Schlik intézkedéseket tett a Sátoraljaújhely felé küldött Pergen-dandár biztosítására, főhadiszállását áttette Hidasnémetibe, s ide rendelte Forróról Parrot dandárát is, Schulzignak pedig hadosztálya megmaradt részével Forróra kellett menetelnie.[63]

Pergen időközben megállapította, hogy a magyar hadtest állítólagos Kassa elleni előnyomulásáról szó sincs; Sátoraljaújhelyen csak jelentéktelen magyar helyőrség van. Dandárával január 28-án déli 1 órakor akadálytalanul megszállta a várost, Schlik pedig elrendelte a hadtest többi dandára mozdulatainak megállítását, s ő maga is visszatért előző főhadiszállására, Boldogkőváraljára. Hadteste 29-én a következő helyzetet foglalta el:

Fiedler vezérőrnagy dandára: 3 zászlóalj, $2^1/_2$ lovasszázad, 14 ágyúval Mádon. Pergen vezérőrnagy dandára: 10 gyalog-, másfél lovasszázad 12 ágyúval Sátoraljaújhelyen, 2 gyalogszázad Kéren, 1 zászlóalj és 1 lovasszázad a főhadiszállás mellett Boldogkőváralján.

Schulzig altábornagy hadosztályából Parrot vezérőrnagy dandára: 2 gyalogszázad Gibárton, 4 gyalog-, 6 lovasszázad 6 ágyúval Szántón és Kéren. Kriegern vezérőrnagy dandára: $2\ ^4/_6$ zászlóalj, fél lovasszázad 12 ágyúval Forrón, 2 gyalog-, fél lovasszázad Zsolcán a Sajó-hídnál, végül 1 lovasszázad Putnok felé cirkált.

Ezenkívül Deym vezérőrnagy dandárából 1 zászlóalj, fél lovasszázad 4 ágyúval Kassán, 2 század 2 ágyúval a felállításban levő gróf Szirmay szabadcsapattal Eperjesen — és Kiesewetter

63 *Kočziczka* 143—144. és 147. old.; Winterfeldzug 221. old.

őrnagy parancsnoksága alatt 4 gyalog-, fél lovasszázad és 3 ágyú Lőcsén.[64]

Ez az elhelyezkedés 30-án csak annyit változott, hogy Pergen dandára Sátoraljaújhelyről előrenyomult Olaszliszkáig. Másnap, január 31-én Schlik kiadta a parancsot a Tokaj elleni hadműveletre. Pergen dandára Bodrogkeresztúron, a Fiedleré pedig Tarcalon át közeledett a városhoz, Parrot dandára pedig a tartalék volt.[65]

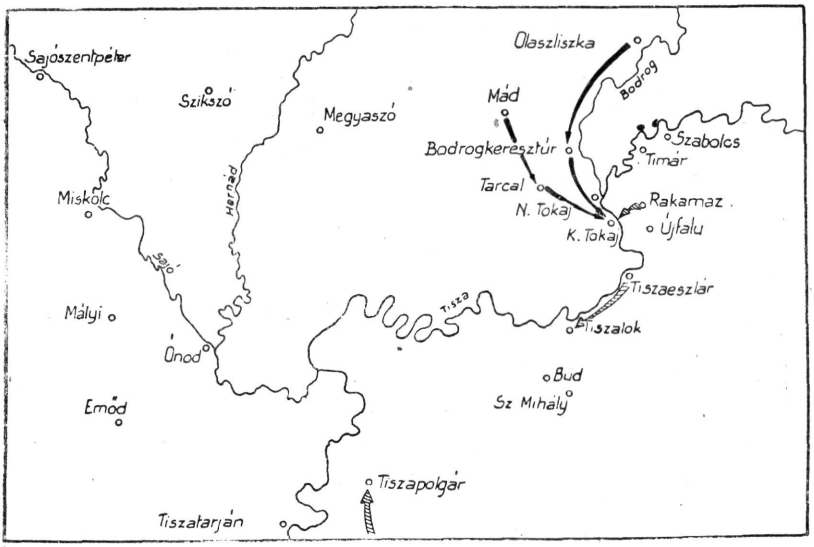

A tokaji ütközet 1849. január 31-én

Mint már említettük, Schulzig közeledésének hírére Klapka hadteste január 26-án Tarcal és Keresztúr környékére vonult vissza. Klapka itt haditanácsot tartott. Ezen ő maga továbbra is Tokaj védelme mellett foglalt állást, de alvezérei meggyőzték álláspontjának helytelenségéről. Schlik hadteste, a jelentős erőgyarapodás után, a tarcali és keresztúri állás elleni támadással egyidejűleg az ezen állásokban harcoló csapatok hátába kerülhetett volna. Ha pedig Tarcal helyett Kistokajban védekeznek,

64 Schulzig Forrón, 1849. január 30-án kelt jelentése Jellasicsnak, Kriegsarchiv, Armeekorps Jellachich, 1849. 1/151. sz.; *Kočziczka* 147—148. és 151. old.; Winterfeldzug 222. old.

65 Winterfeldzug 222—223. old.; *Kočziczka* 153. old.

a szűk helyen a hadmozdulatokat nem tudják megfelelően végrehajtani, s esetleges csatavesztés esetén az egyetlen Tisza-hídon nem is tud az egész hadtest visszavonulni, mert ehhez legalább 3 hídra lenne szükség. Marad tehát egyetlen megoldás, a Tisza egész jobb parjának, így magának Tokajnak is a feladása, s átmenni a bal partra, a Tisza mögé.[66]

A haditanács végül is ez egyetlen lehetőség mellett foglalt állást, mire a hadtest január 28-án Tarcalból Keresztúrra, onnan pedig Tokaj érintésével a Tisza keleti partjára vonult, az egy évvel azelőtt épült Tisza-hídon. Klapka elrendelte, hogy a híd gerendáit fel kell szedni, és a hidat felgyújtásra előkészíteni. Ezt a parancsot azonban Friwisz tüzérszázados félreértette, és elrendelte a híd felgyújtását.[67]

Január 30-án a feltiszai hadtest a következő állást foglalta el: Sulcz dandára a jobbszárnyon, Szabolcs és Timár községben; Dessewffy és Gedeon dandára mint közép Kakamazon; Bulharyn dandára pedig Újfaluban és Eszláron. E mozdulatok megvalósítása közben kapta kézhez Klapka Kossuth válaszát a tarcali és bodrogkeresztúri győzelmet hírül adó, és segítséget kérő jelentéseire. E levélben Kossuth kifejezi elismerését a hadtest nagyszerű győzelmeiért, felsorolja, hogy a hadtest erősítésére milyen intézkedéseket tettek, s végül közli, hogy Perczel hadtestéből 4000 katona Dembinski vezetésével útban van, szintén az ő segítségére. Klapka megmarad saját hadteste élén, de az egész erő főparancsnoka Dembinski lesz.[68]

Kossuth ezen levele igazolta a haditanácson elhatározott terv helyességét. Igaz, Tokajnak, ennek a fontos tiszai átkelőhelynek feladását nem lehetett örvendetes dolognak tekinteni, ez idő tájt azonban, Dembinski délről, Görgey erőinek pedig észak felől való közeledésének napjaiban[69] a legfontosabb a hadtest megóvása volt. A Szabolcs és Eszlár között elfoglalt állásból Klapka a siker reményével szállhatott szembe Schlik tokaji vagy Tokaj-környéki esetleges átkelési kísérleteivel. Igaz, kissé lejjebb a Tisza folyása mentén, Tiszalöknél is volt alkalmas átkelőhely, s idáig a hadtestet a Tokajjal szembeni állás alapos gyengítése nélkül már nem lehetett kiterjeszteni, de most, Dem-

66 *Szuper S.*: Die Operationen ...

67 *Szuper S.* id. mű; Friwisz ügyére Kossuth 1849. február 1-i rendelete a hadügyminisztériumnak, *Kossuth* XIV. 283—284. old.; vö. *Gelich* II. 306—307. old.

68 A Nationalkrieg I. 199. s köv. oldalon németül január 29-i, az Emlékeimből 83. s köv. oldalon január 27-i keltezéssel magyarul közölt levél *Kossuth* XIV. 252. s köv. old.

69 A Görgey Artur tábornok vezette feldunai hadtest 1849. január 27-én elindult Besztercebányáról a Szepesség felé. Ld. *Görgey A.*: Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években. Bp. 1911. I. k. 166. old.

binski közeledésével ebből az irányból, tehát Lök felől már nem kellett veszéllyel számolni.

Dembinski erőinek megérkezte előtt azonban a hadtest még egy alkalommal ütközetbe került. Január 31-én Schlik csapatai Bodrogkeresztúron, illetve Tarcalon át megindultak Tokaj felé. A Tokajban az ellenség figyelésére maradt honvédek déli 12 óra után Kistokajban kerítések és házfalak védelméből puskatüzet nyitottak az odaérkező Schlik-hadtest élén haladó Fiedler-dandár előosztagára. Ez az előosztag egy gyalogzászlóaljból, röppentyűvetőkből és hatfontos ágyúkból állott. A honvédek tüze olyan heves és hatásos volt, hogy a császári elővéd csak röppentyűinek bevetésével tudta kikényszeríteni a bejutást a városba. A honvédek szüntelenül lövöldözve, az ellenük irányított röppentyűk tüzében húzódtak vissza az utcákon át, majd a jég hátán a Tisza túlsó oldalára.

Itt, a bal parton Zákó őrnagy 34. honvédzászlóalja állott, vastagtörzsű fák és szénakazlak mögött, és részben huzagolt csövű puskáiból szünet nélkül tüzelt a folyó túlsó oldalára. Kočzičzka szerint ez a tűz olyan heves volt, hogy a császáriak Tokaj délkeleti kijáratánál meg sem tudtak mozdulni. Fiedler ekkor ismét a röppentyűvetőkkel tüzeltetett, s ezek lövedékei felgyújtották a szénakazlakat. A 34. zászlóalj azonban kitartott helyén, és visszaűzte a jégen a bal partra szándékozó 3 századnyi ellenséges gyalogságot is. Közben a császáriak ágyúkat állítottak fel a jobb parti hídfőnél, melyek tüzét Zákó 2 háromfontos lövege viszonozta. A 34. zászlóalj lőszere nemsokára elfogyott, s a zászlóalj kénytelen volt visszahúzódni, de nyomban helyébe lépett a Gedeon-dandárból küldött erősítés, míg Dessewffy dandára tartalékul, Rakamaztól északra, a magaslaton vonult állásba.

Schlik eredetileg, mint az a január 25-én Windisch-Grätznek küldött jelentéséből félreérthetetlenül kitűnik, Tokajnál át akart kelni a Tisza bal partjára, hogy innen Debrecen ellen támadjon. E tervének sikerében annyira biztos volt, hogy már a magyarok Debrecen elvesztése utáni visszavonulásának lehetséges irányait is latolgatta. Itt azonban, Tokajban, a dolog egészen másként alakult, mint azt ő hat nappal ezelőtt Bodrogkőváralján eltervezte. A bal part ellen küldött gyalogsága kénytelen volt a jégen visszafordulni, a jobb parton pedig, a szűk helyen sem gyalogsága, sem tüzérsége nem tudott kibontakozni.

Időközben a 34. zászlóalj lőszert vételezett, és visszatérve a Tisza partjára, folytatta a tüzelést. Klapka ekkor egy hatfontos és egy fél tizenkétfontos üteget is harcba vetett, azzal a fel-

adattal, hogy a túlsó parton mozgolódó ellenséges gyalogságot ugrasszák széjjel, Schlick ágyúit szereljék le, végül a zsinagógát, mivel az ellenség valószínűleg oda összpontosította lőszerkészletét, gyújtsák fel. A magyar lövegek előreügettek, és lemozdonyozva, tüzet nyitottak a kijelölt célpontokra. Tüzük eredményes volt, mert kartácsaik és a haubicok gránátjai elárasztották Tokaj kijáratait, a Tiszára nyíló utcákat. Schlik gyalogsága visszavonult, s ágyúi is hamarosan elhallgattak. A város több helyen kigyulladt, mire az osztrákok kénytelenek voltak lőszerkocsijaikat sürgősen biztonságba helyezni. Legtovább a röppentyűüteg tüzelt, s veszteséget is okozott a magyar fél tizenkétfontos tüzéreinek. Ezért a magyar ágyúk a Tisza partjához közelebb menve, néhány kartácsot lőttek a röppentyűvetők közé; erre azok is sietve elhagyták a harcteret.[70]

Időközben besötétedett, és Schlik kiadta a parancsot a visszavonulásra. A Tisza-part megfigyelésére kisebb gyalogos erő maradt vissza; Fiedler dandára Tarcalba, a főhadiszállás pedig Mádra ment. Az osztrákok Tokajnál saját bevallásuk szerint csak 3 halottat és 11 sebesültet vesztettek, míg a magyar veszteség Szuper szerint 5 halott és 18 sebesült volt. — A harc kezdete előtt Klapka Bulharyn dandárát Tiszalök felé küldte, egy ottani esetleges ellenséges átkelési kísérlet időben történő észrevételére. Klapka arra számított, hogy Tokajnál, mivel a csapatok kifejlődésére nincs hely, az ellenség csak látszattámadást intéz, s főerőivel Löknél szándékozik átkelni. Ez átkelés idejekorán történő felderítése, és a Debrecen felé történő saját visszavonulás biztosítása lett volna Bulharyn lovasságának feladata.[71]

Schlik azonban nemcsak Löknél nem szándékozott átkelni, de február elsején már azt jelentette Windisch-Grätznek, hogy egy Debrecen elleni előnyomulás csak akkor lesz „lehetséges", ha kemény fagy áll be. Ellenkező esetben, ha teljes olvadás jön, és a Tisza jege elvonul, „akkor innen egy hadművelet Debrecen ellen a legközelebbi jövőben lehetetlen . . ." Ez az óvatos fogalmazás már előkészítette a következő napokban megvalósított elhatározást, a Debrecen elleni támadás tervének teljes feladását. Február 3-án Gablenz őrnagy, Schlik vezérkarának főnöke,

70 *Szuper S.*: Die Operationen . . ., tévesen február 2-i dátummal; *Klapka:* Nationalkrieg I. 204. s köv. old.; *Kočziczka* 153. s köv. old.; Szemere Rakamazon, 1849. január 31-én este kelt, az OHB-nak küldött jelentése OLt OHB 1849:1307. sz.; ennek kivonata Közlöny, 1849. február 2. sz.

71 *Kočziczka* 155. old.; Winterfeldzug 223. old. — Bulharyn lovasságának feladatára *Szuper S.* id. mű. — A hadtest Schlik visszavonulása után, egész éjen át részben készültségben volt, részben a szabad ég alatt táborozott. Ld. Klapka Rakamazon, február 1-én kelt utasítását élelmezési ügyben Farkassányihoz. Miskolci ÁL. Farkassányi-iratok.

már azt jelentette Hess altábornagynak, a császári vezérkar főnökének Olaszországba, hogy „aki ismeri a magyar viszonyokat, belátja, lehetetlen ilyen mocsaras talajon, híd és hídfelszerelés nélkül, támadólag előnyomulni Debrecen ellen..."[72]

Január 31-re, a Schlick-hadtestnek a Tisza bal partjára tervezett átkelési kísérlete napja egyben ez átkelés utolsó lehetősége is volt. E napon, január 31-én Görgey Artúr tábornoknak a Felvidéken vonuló hadteste már a Szepesség felé közeledett Igló, illetve Lőcse irányába. Windisch-Grätzhez küldött február 1-i jelentésében Schlik erről, a Deym-dandárt hamarosan veszélyeztető magyar hadmozdulatról még nem tett említést, ami arra utal, hogy ekkor még nem kapott róla jelentést. Volt viszont híre arról, hogy Kassán és környékén „a kedélyek rendkívül izgatottak"; — az ottani lakosok nyilván jobb hírszolgálattal rendelkeztek gróf Schlik altábornagynál. Schlik mindenesetre jelentette, hogy Pergen dandára Bodrogkeresztúrra, Fiedleré Mádra, Parroté pedig Szántóra vonul, egyidejűleg Schulzig altábornagy 2 zászlóaljjal, 4 lovasszázaddal és 2 ágyúval Kassára menetel.[73]

Schulzig február 2-án Kassára érkezett, onnan pedig Deym a Szepesség felé indult, mivel ekkorra már pontosabb hírek érkeztek Görgey közeledéséről. A hadtest főerőit ezért fokozatosan észak felé mozdították, s február 5-én végleg elhagyták Miskolc és Szikszó vidékét.[74]

Január 31-én, a tokaji ütközet időpontjában egyébként az új magyar főparancsnok, Dembinski altábornagy már Polgáron tartózkodott. Itt több napot eltöltött, noha még január 30-án, Egyeken megkapta Klapka levelét, melyben az ezredes, Schlik és Schulzig egyesülésének megtörténtét jelentve, kérte az új főparancsnokot, siessen Tokaj felé. Klapka parancsára a táborkar főnöke, Csermely őrnagy már február 2-án Tiszalökön várta Dembinskit, de hiába. Február 3-án Csermelyi, Szemere kor-

72 Schlik Mádon, 1849. február 1-én kelt jelentése Windisch-Grätznak, Kriegsarchiv, Hauptarmee Windisch-Grätz, 1849. 2/9 1/2. sz.; Gablenz jelentése uo. 1849. 2/22 1/2. sz.

73 *Görgey A.* I. 168. és *id. Görgey I.* I. 173—174. old.; Winterfeldzug 224. old.; Schlik id. jelentése Kriegsarchiv, Hauptarmee Windisch-Grätz 1849. 2/9 1/2. sz.

74 *Kočziczka* 161—162., ill. 171. old. — Miskolcról az utolsó ellenséges csapat 1849. február 6-án vonult ki. Ld. *Szücs Sámuel:* Miskolczi jegyzetek a szabadságharcz idejéből. Borsod-Miskolci Közlöny, 1886. december 12. sz. — A visszavonulás alkalmával Schlik az állami pénztárakból, elsősorban a sóhivatalokból, fegyveres erővel elvitte a fellelhető pénzt. Ld. *Kočziczka* 162. old. A tokaji sóhivatalból 1849. február 3-án, délben fél egykor erővel 118 Ft-ot vittek el, König János pénztárnok ugyanezen a napon kelt, Farkassányinak küldött jelentése szerint, Schlik sajátkezűleg aláírt, írásbeli parancsára. Miskolci AL. Farkassányi-iratok, 749. sz.

mánybiztos megbízásából is, levélben ismét kérőleg fordult Dembinskihez, a mielőbbi jövetel ügyében.[75]

Végül, február 4-én az új főparancsnok megérkezett Rakamazra, s a Perczel hadtestből magával vitt, Kazinczy Lajos alezredes vezette hadosztályt Klapka hadtestéhez csatolta. Ezzel a hadtest 14 zászlóaljra, $15^1/_2$ lovasszázadra és 41 lövegre növekedett, összlétszáma közel 12 000 fő lett.[76] Létezése második hónapjának végén a volt „éjszaki mozgó sereg", most már 1. hadtest néven, így a Dembinski főparancsnoksága alatt összpontosuló új sereg kötelékébe került. A decemberi és január eleji, még védelemre sem alkalmas hadtest erre az időre támadó hadműveletre is kész, a kormány terveinek megvalósításába bevonható erővé fejlődött. Része volt ebben a vereségeknek, a vereségekből leszűrt tapasztalatoknak, a hadtest fiatal parancsnoka, Klapka ezredes és tisztjei munkájának, egyre eredményesebb vezetési módszerének, a kormánybiztosoknak és a hadtestnél tényked̈ő többi polgári személynek, de a Honvédelmi Bizottmánytól küldött segítségnek, erősítésnek, felszerelésnek is. Végül, s egyben talán elsősorban annak a jó szellemnek, amelyre nemcsak a hadtest parancsnoka, Klapka ezredes számíthatott, hanem amelyet kénytelen volt, egyre növekvő mértékben számításba venni az ellenfél, gróf Franz Schlik altábornagy és hadteste is.

75 Klapka levelének szövege nem ismeretes, tartalmát említi ő maga, Nationalkrieg I. 221. old.: Csermelyi Tiszalökön, 1849. február 3-án Dembinskinek írt német nyelvű levele OLt Dembinski-iratok, III. k. 7. sz.; Szemere Nagyfaluból, 1849. február 2-án írta az OHB-nak: „Dembinszky tábornokkal holnap délben értekezünk, Lökön." OLt OHB 1849:4139. sz.

76 Tokajban, 1849. február 5-én kelt „Ordre de Bataille". *Szuper S.* id. művének, OLt Görgey-család lt. 1848—49. 11/b. fasc., 3. sz. melléklete.

AZ OROSZ NÉP 1812. ÉVI HONVÉDŐ HÁBORÚJÁRÓL

Gottreich László

A háború előzményei és okai

1812. MÁJUS 10-ÉN a „Moniteur" című francia hivatalos lapban a következő rövid közlemény jelent meg: „Őfelsége a császár elutazott Párizsból, hogy megszemlélje a Visztulánál összevont nagy sereget." Mi volt ennek a bejelentésnek az előzménye, miért utazott el Napóleon „csapatszemlére", ezt kell röviden megvizsgálnunk. Napóleon 1810 körül hatalma tetőpontján állott. 1809-ben győzte le Ausztriát, amely azután szövetségesévé lett a Mária Lujzával kötött házasság révén. Ugyanabban az évben kebelezte be Hollandiát és a Hansa városokat. Európa nagyobb részére kiterjedő hatalmát azonban érzékenyen csorbította a spanyol nép ellenállása. A spanyol háború 1808 óta tartott és Napóleon személyes beavatkozására sem szűnt meg. A spanyol nép ellenállása, a guerilla (kis háború) hadviselési mód érzékeny veszteségeket okozott a franciáknak. Napóleon csapatai Portugáliából sem tudták elűzni az angolokat. A Pireneusi-félszigeten küzdő francia hadsereg létszáma már meghaladta a kétszázhúszezret és a háromszázezer felé közeledett, de a helyzet nem változott, sőt a francia hadsereg helyzete inkább romlott, mint javult. Napóleon azonban ezzel keveset törődött. Hódító terveinek megvalósításában csak kisebb akadálynak tekintette a spanyol ellenállást. Fő gondja ez idő tájt is Anglia legyőzése volt, amit a kontinentális zárlat útján remélt elérni, mert az 1805. évi trafalgári csatavesztése után nem remélhette, hogy más úton ér célt. A kontinentális zárlatról szóló rendeletét Napóleon 1806. november 21-én Berlinben írta alá a porosz hadsereg tönkreverése után. A rendelet kimondotta, hogy tilos a kereskedelem, vagy bármiféle érintkezés a Britszigetekkel. E zárlatnak, mely nemcsak Angliának a katonai legyőzését, hanem a francia burzsoázia gazdasági érdekeit is

szolgálta, a következőkben fontos következményei lettek, mintegy meghatározva Napóleon politikáját, illetve hódításainak célkitűzéseit. A szárazföldi zárlatnak ugyanis csak úgy lehetett eredménye, ha a kontinens összes országai betartják. Ebből adódott viszont az, hogy Napóleon feljogosítva érezte magát minden olyan ország ellen fellépni, amelyik egyáltalán, vagy akár csak részben nem tartotta be a szárazföldi zárlatot. Ezért Napóleon úgy vélekedett, ha a zárlat betartásához az szükséges, hogy egész Európát meghódítsa, akkor azt meg is teszi. A zárlat betartása azonban nem volt könnyű feladat, hiszen ez a kontinensen levő országokat éppúgy sújtotta, mint Angliát. Elmaradt az európai országokban megszokott behozatal, mégpedig nemcsak az angol ipar termékeié, hanem ami még súlyosabb volt, az angol hajókon szállított gyarmatáruké is, köztük olyan fontos termékeké, mint a kávé és a cukor. Ennek következtében fellendült a csempészforgalom, ami újabb intézkedések foganatosítását tette szükségessé. Napóleon utasítást adott a tengerparti kikötők megszállására. A csempészek elkobzott áruit megsemmisíttette. Mindez csak részben használt, a kontinentális blokádot nem tudta teljessé tenni.

A szárazföldi zárlat fontos szerepet játszott a francia—orosz viszony alakulásában, és egyik kiindulópontja lett a két ország közötti ellenségeskedésnek. I. Sándor orosz cár csapatai 1812 előtt már két ízben is harcoltak Napóleon ellen, s mindkét háború a franciák győzelmével végződött. Első ízben az osztrákok szövetségében harcoltak az oroszok a franciák ellen, ez a háború Austerlitznél Napóleon győzelmével végződött. Másodízben Sándor, III. Frigyes Vilmos szövetségese volt. Noha ebben a háborúban egyes esetekben, így az eylaui csatában 1807 februárjában a franciák is érzékeny veszteséget szenvedtek, a háború ezúttal is francia győzelemmel ért véget, s az 1807. június 14-én vívott friedlandi csata elvesztése után I. Sándor kénytelen volt Tilsitben békét kötni. A cárnak aránylag enyhe feltételeket sikerült elérni, szövetségese, Poroszország viszont súlyos területveszteségekkel került ki a háborúból. A tilsiti találkozó azonban több volt egyszerű békekötésnél. Sándor és Napóleon véd- és dacszövetséget kötött, és a cár kötelezte magát, hogy csatlakozik a szárazföldi zárlathoz. Kénytelen volt a varsói nagyhercegség felállításába is beleegyezni, s ez az új állam francia védnökség alá került. Tilsit után egy évvel I. Sándor és Napóleon ismét találkoztak Erfurtban és látszólag megpecsételték a megkötött barátságot. Külszínre ugyan áradoztak az egymás iránti barátságról, de valójában mindegyik meglehetősen elé-

gedetlen volt a másikkal. Napóleon a szokott heves, sőt fenyegető módon próbálta vezetni a tárgyalásokat, de Sándorral nem sokra ment. Egy alkalommal, mikor Ausztriáról volt szó, Napóleon dühösen földhöz vágta kalapját, mire Sándor megjegyezte: „Ön erőszakos, de én makacs vagyok." „Nálam haraggal nem lehet semmire se menni. Vitatkozzunk, érveljünk, vagy elutazom."[1] Ha Napóleon meg nem állítja, Sándor állta volna szavát. Ez a jelenet a porosz ügyek tárgyalásánál megismétlődött. Napóleon, akit Európa fejedelmei hízelkedéssel vettek körül, nem volt szokva ilyen tárgyalási módhoz. Meg is jegyezte Caulaincourt pétervári francia követnek, aki elkísérte az erfurti találkozóra, hogy Sándor egyszerűen nem hallja meg azokat a dolgokat, amiket nem akar meghallgatni. A Tilsitben kötött francia—orosz szövetség meglazulásának persze más okai voltak, mint Napóleon hevessége, vagy Sándor makacssága. A szárazföldi zárlat rendkívül sokat ártott az orosz nemességnek, mely a zárlat miatt nem tudta a gabonáját eladni az angoloknak, így az a nyakán maradt. Azóta az orosz nemesség egyre növekvő rosszkedvvel nézte cárja barátkozását a franciák császárával. Sándor is és Napóleon is egyéb téren is becsapva érezte magát. Mindegyik a saját céljainak megfelelően akarta értelmezni a szövetséget. Sándor a török rovására próbált hódítani, és ehhez Napóleon beleegyezését, sőt segítségét várta, holott Napóleon titokban háborúra ösztönözte a szultánt az oroszok ellen. Napóleon azt várta, hogy Sándor segítségére lesz Ausztria, sőt a spanyolok ellen, amire viszont a cár nem mutatott semmi hajlandóságot. Sándor különösen nehezményezte, hogy a francia csapatok nem vonulnak ki Poroszországból, és hogy Napóleon létrehozta a varsói nagyhercegséget és a lengyeleket igyekezett a maga céljaira felhasználni. Így a Tilsitben kötött francia—orosz szövetségen már az erfurti találkozó idején erős repedések voltak, amelyek a következő években még csak erősebbekké váltak.

A mozgó határok, azaz a területbekebelezések politikája közvetlenül is érintette Sándort. 1810 végén Napóleon elkergette az oldenburgi herceget és Oldenburgot Franciaországhoz csatolta, noha a herceg fia Sándor sógora volt. Mikor pedig a cár tiltakozott, Napóleon kiadta az utasítást külügyminiszterének, hogy a tiltakozó jegyzéket tekintse meg nem kapottnak. Viszont a cár a nemesség követelésének eleget téve, hogy a fojtogató kontinentális zárlatra megfelelő választ adjon, 1810 de-

1 Mémoire du général Canlaincourt duc de Vicence grand écuyer de l'Empereur. Paris 1933. I. 273. old.

cemberében felemelte a Franciaországból exportált cikkek vámját. Az új vámtarifa azt jelentette, hogy Sándor szakított az erfurti politikával. Napóleon tiltakozott az új vámtarifa ellen, de azt továbbra is fenntartották. Most már mind a két részről készültek a háborúra. A következő hónapokban az orosz—francia viszony tovább romlott. 1811. augusztus 15-én Napóleon a születésnapján tartott fogadáson fenyegető hangnemben szólt Kurakin herceg orosz követhez. 1812. február 24-én Napóleon szövetséget kötött a porosz királlyal, aki kötelezte magát húszezer fős segédcsapat kiállítására. 1812. március 14-én Ausztriával kötött olyan értelmű szerződést, hogy Ausztria 30 000 főnyi segédcsapattal segíti. Napóleon már 1811-ben hatalmas előkészületeket tett a háborúra. Úgy tervezte, hogy hadserege eléri és meghaladja a félmillió főt, és ez elegendő lesz Oroszország legyőzéséhez.

Sándor cár is tett diplomáciai és katonai előkészületeket. Békét kötött Törökországgal, hogy az ott harcoló csapatait felszabadítsa. Igyekezett Svédországgal is megegyezni, ahol Napóleon egykori tábornoka, Bernadotte volt a trónörökös, aki ellenségesen tekintett a francia császárra.

1812. április 27-én Napóleon kihallgatáson fogadta Kurakint, a párizsi orosz követet. A császár ismét heves szemrehányásokat tett az oroszok politikája miatt. Másnap Kurakin újra felkereste Napóleont és bizonyos engedményeket helyezett kilátásba, ragaszkodott viszont Poroszország kiürítéséhez. A megbeszélések nem vezettek eredményre, erre Kurakin visszakérte megbízólevelét. Napóleon azonban nem bocsátotta őt azonnal el, sőt a császár Narbonne grófot küldte követségbe Sándorhoz azzal a céllal, hogy ezekkel a tárgyalásokkal időt nyerjen a háborús előkészületek befejezéséhez. De Napóleon célját nem érte el, mert a május 18-án Sándorhoz Vilnába érkezett Narbonne-al 20-án közölték, hogy elutazhat.

Napóleon közben már Drezdába érkezett, ahol a hűbéres fejedelmek nagy hízelgéssel fogadták és ünnepélyeket rendeztek tiszteletére. Ezután nemsokára elhagyta Drezdát és 1812. június 21-én Vilkoviski határmenti városba érkezett, ahonnan másnap, 22-én kiáltványt bocsátott ki katonáihoz, amelyben bejelentette a hadműveletek megindulását. „Katonák, megkezdődött a második lengyel hadjárat" — mondotta a kiáltvány bevezetőjében. Június 23-án Napóleon megszemlélte a Nyemen partját, három hidat veretett és csapatai a 23-áról 24-ére virradó éjszaka megkezdték az átvonulást, és reggel 6 órakor már Rovnó városában voltak. Ezzel ténylegesen megindultak a hadműveletek.

A szemben álló hadseregek létszámát tekintve a franciák voltak túlsúlyban. A francia haderő felosztása és felvonulási irányai a következők voltak: 1. A balszárnyat a X. hadtest képezte Macdonald tábornok vezetése alatt. Ez 30 000 emberből állt és Tilsiten át Riga felé vonult. 2. A centrumot, amelyet maga Napóleon vezetett, a következő csapatok alkották: az I. hadtest, 72 000 ember Davout marsall parancsnoksága alatt, a II. hadtest, 37 000 fő Oudinot tábornok vezetésével, a III. hadtest, 36 000 ember Ney marsall parancsnoksága alatt, a IV. hadtest Beauharnais Jenő vicekirály vezetésével 42 000 ember, a VI. hadtest Saint-Cyr tábornok parancsnoksága alatt 25 000 fő, a régi és új császári gárda, vezetője Mortier marsall 47 000 fő és Murat lovashadteste 32 000 lovassal. Így a Napóleon vezetése alatt álló fősereg közel 300 000 katonából állott, de a fősereghez tartozott a kezdetben Jerome wesztfáliai király vezetése alatt álló V., VII., VIII. hadtest, valamint a Latour-Maubourg-féle lovashadtest. Ezek beosztása a következő volt: V. hadtest, Poniatowski tábornok vezetésével, 36 000 ember, a VII. Regnier tábornok alatt 17 000 ember, a VIII. hadtest Vandamme tábornok, majd Junot marsall vezetésével 17 000 fő és a Latour-Maubourg vezetése alatt álló lovashadtest 8000 fő. Ez a centrumhoz tartozó rész 78 000 főt számlált, amivel a centrum ereje meghaladta a 400 000 katonát.[2] A centrumból 230 000 ember Rovnónál és 67 000 Pilonánál kelt át a Nyemenen. Ennek a résznek a Barclay-féle orosz hadsereg ellen kellett fellépni. A Jerome vezetése alatt álló sereg Grodnónál kelt át a folyón és a Bagration alatt álló orosz sereg ellen kellett harcba lépnie. A francia haderő jobbszárnyát a Schwarzenberg vezetése alatt álló osztrák—magyar hadtest képezte, amelynek a Bugon átkelve Tormasov orosz tábornok csapataival kellett megütköznie. A francia haderő tehát a hadjárat kezdetén 420 000—440 000 főt számlált. Közben ugyan érkeztek erősítések — mint egy 20 000 fő —, de az időközben elszenvedett súlyos veszteségek következtében a francia haderő mindig az eredeti létszám alatt maradt. Mivel az orosz seregeknek nem volt egységes vezetése és azok egymástól elszigetelten működtek, Napóleon terve az volt, hogy külön-külön veri meg őket, elsősorban a gyengébb Bagration seregét. A szárnyaknak az volt a feladata, hogy a fősereg mozgását biztosítsa. A fősereg két irányba fejtette ki tevé-

2 Clausewitz: Der Feldzug. 1812 in Russland und die Befreiungskriege 1813—1815. Berlin 1906. 52. old.

kenységét. Az első és nagyobb rész Napóleon személyes vezetése alatt Barclay serege ellen lépett fel, a másik, a Jerome-féle csoport és a hozzája csatlakozó Davout hadtest, Bagration ellen tevékenykedett azzal a feladattal, hogy annak egyesülését Barclayval megakadályozza. Napóleon hadserege ellátásának biztosítására Lengyelországban és Poroszországban hatalmas raktárakat állított fel és nagy élelemkészletet gyűjtött össze, de az utánpótlást mégiscsak kis részben tudta biztosítani a szállítási nehézségek miatt. A francia sereg fegyvernemenkénti megoszlása a következő volt: 368 000 gyalogos, 80 000 lovas, 1146 ágyú.[3] A „grande armée" azonban már nem volt a régi. Erősen heterogén összetételű volt, franciák mellett poroszok, osztrákok, szászok, bajorok, lengyelek, olaszok, westfáliaiak, spanyolok, illírek voltak benne. Maga a franciákból álló seregrész is gyengébb volt, mint Napóleon előbbi hadjárataiban. Mivel a háborúkban számos régi katona elesett, újoncokkal kellett feltölteni a hadsereget. Sok volt katonaszökevényt is — ezek voltak a refractaires — visszavittek a seregbe. Ez az összetétel nagyon kihatott a fegyelemre, mely az egész hadjárat alatt rendkívül alacsony volt.

Az orosz hadseregek felállítása a következőképpen történt: az első hadsereg (mintegy 127 000 ember és 558 ágyú) Rosszieni és Lida között vonult fel. Parancsnoka, Barclay de Tolly tábornok, egyúttal hadügyminiszter is volt. A második hadsereg létszáma jóval kisebb volt. 40 000 emberrel és 180 ágyúval rendelkezett és Lida—Volkoviszk térségében vonult fel. Parancsnoka az orosz hadsereg egyik legtehetségesebb tábornoka, Bagration volt. A harmadik hadseregnek, amely 44 000 emberrel és 168 ágyúval Luck környékén vonult fel, csak kisebb szerepe volt. Parancsnoka Tormaszov tábornok volt. A számbeli fölény tehát nagymértékben Napóleon oldalán állt.

Az orosz hadsereg tábornokai a hadjárat előtt több haditervet mérlegeltek. Bagration támadó hadműveleteket javasolt. Terve megvalósítása érdekében az ország teljes erejének latbavetését követelte. A cár azonban nem fogadta el Bagration tervét, hanem a környezetéhez tartozó Phull porosz tábornok javaslatait tartotta helyesnek. Phull még a frigyesi háborúk tapasztalataiból élt és ezt akarta a franciák ellen is alkalmazni. Sándor nem kérte ki mások véleményét, mielőtt Phull tervét elfogadta. Ez a terv abból állott, hogy a Dvina partján Drissza

3 Osten—Sacken: Der Feldzug von 1812. Berlin 1901. 16. old. Ez a szám nem egyezik pontosan a Clausewitz által megadottal, de az egyes művekben a számadatokban és egyéb téren is kisebb, nagyobb eltérések találhatók.

falu közelében megerősített tábort létesítettek. A tábort 120 000 fő befogadására tették alkalmassá. A tábor, amely két országút között terült el, Phull elképzelése szerint gátat vethet Napóleon előrenyomulásának, akár Pétervár, akár Moszkva ellen fordul. A terv hibás és nevetséges voltát azonban csakhamar fölismerték és kijelentették, hogy ilyen terv csak ostoba vagy áruló agyában születhetett meg. Többek között Clausewitz, aki személyesen is megnézte a drisszai tábort, szintén arra a következtetésre jutott, hogy Napóleon csapatai egész könnyen bekeríthetik az oroszokat a drisszai táborban és fegyverletételre kényszeríthetik, akkor is, ha 120 000 ember van a táborban.[4] A Vilnából Drisszába vonult orosz hadsereg csakhamar kivonult a csapdából. Parancsnoka, Barclay de Tolly a visszavonulást ajánlotta, tekintettel a franciák nagy túlerejére.

Napóleon időközben igyekezett kihasználni a Phull ötlete által okozott zavart. A drisszai tábor miatt a két orosz sereg, az első és második külön-külön folytatott hadmozdulatokat. Napóleon terve az volt, hogy miközben jelentős erőkkel előrenyomul az első hadsereg ellen, a főcsapást Bagration jóval kisebb létszámú második hadseregére méri. Parancsot adott Davout marsallnak és Jerome wesztfáliai királynak, hogy kerítsék be és semmisítsék meg Bagration hadseregét. Bagration eleinte semmi utasítást nem kapott és nehéz helyzetbe került. Egyre távolodott az első hadseregtől, miközben Davout és Jerome csapatai követték. Végül megérkezett Sándor parancsa, hogy vonuljon vissza és egyesüljön az első hadsereggel. Erre a legrövidebb út Minszken keresztül vezetett volna, de azt közben július 8-án már elfoglalták Davout csapatai. Bagration ezért a Bobrujszkon és Mogiljeven át vezető utat választotta és sok nehézséget kellett leküzdeni, amíg augusztus 3-án egyesülhetett Barclay de Tolly csapataival.

Napóleon közben a főserggel gyorsan nyomult előre. Június 28-án bevonult Vilnába, ahol július 16-ig tartózkodott. Azonban már kezdetben is olyan nehézségekkel találkozott a francia hadsereg, amelyek a hadjárat folyamán fokozódtak és végeredményben meghatározták a háború lefolyásának menetét.

Június 29-én, midőn Jenő alkirály csapatai át akartak kelni a Nyemenen, heves vihar tört ki, amely 48 órára megszakította az átkelést. Némi rendellenesség is mutatkozott, ami a lovak nagyszámú elhullásában, a szekerek hátrahagyásában és fosztogatásban jelentkezett. A dezertőrök és marodőrök (csapatuk-

4 Jevgenij Tarlé: 1812. Napóleon Oroszországban. Budapest, 1944. 69. old.

tól lemaradt, fosztogatásból élő katonák) száma néhány nap alatt 25—30 000 főre emelkedett.[5] Napóleon vilnai tartózkodása alatt a mögöttes területek szervezésével és a Bagration hadserege elleni hadműveletekkel volt elfoglalva. Bagration azonban ügyesen kisiklott a franciák támadása elől. Napóleon haragja Davout marsall és testvére, Jerome wesztfáliai király ellen fordult, aki csakhamar Davout marsallal is összeveszett és el is hagyta a sereget, visszatért Wesztfáliába. Közben Napóleon igyekezett a hadsereg ellátását jobban megszervezni, mert ez már kezdetben nehézségekbe ütközött. Vilnában kemencéket építtetett, amelyek napi 100 000 kenyéradag elkészítésére voltak alkalmasak. A tüzérségi lovak hiányát a vezérkar szekereinek lovaival pótolta. Igyekezett a visszavonuló oroszok által szétrombolt malmokat is helyreállítani. Rekvirálásokkal Litvániában 80 000 mázsa gabonát, valamint nagyobb mennyiségű szalmát és szénát szedett össze. A szállítási problémákon azonban Napóleon nem tudott úrrá lenni. A nehéz szekerek jó része lemaradt és csak a könnyebbeket tudták tovább vinni. Az Elbától a Nyemenig a szekerek fele, a lovak harmadrésze, a legénység (a szekerekhez és lovakhoz beosztott legénység) negyedrésze veszett el.[6]

Napóleon hosszú időt, 18 napot töltött Vilnában. Miután látta, hogy Bagration seregét Davout és Jerome nem tudja bekeríteni, a szükséges utánpótlási problémákat pedig legalább részben megoldotta, folytatta támadását Barclay de Tolly főserege ellen. Azt remélte, hogy azt ütközetre kényszerítheti, megsemmisítheti és ezzel a hadjárat sorsát el is döntheti. Ez a reménye azonban csakhamar meghiúsult. Barclay de Tolly majdnem Napóleonnal egyidejűleg mozdult meg. Július 18-án otthagyta a lehetetlen drisszai tábort és Vityebszk felé folytatta a visszavonulását. Az osztrovnói jelentéktelen lovasütközet után Barclay csapatai elhagyták Vityebszket is, ahová a franciák július 28-án vonultak be. Napóleon főhadiszállását egy időre Vityebszkben rendezte be.[7] Barclay visszavonulását ügyes csellel hajtotta végre. A július 28-ára virradó éjszaka az oroszok meggyújtották a tábortüzeket, ugyanakkor, midőn állásaikat kiürítették. Az őrtüzekből ítélve a franciák azt hitték, hogy felveszik az ütközetet. A visszavonulás olyan rendezetten történt, hogy az orosz sereg semmi nyomot sem hagyott hátra. A lakosok pedig elmenekültek, tehát tőlük sem lehetett megtudni semmit.[8]

5 Thiers: Geschichte des Consulats und des Kaiserthums. Brüssel—Leipzig 1856. XIV. 300. old.
6 Uo. 44. old.
7 Journal du maréchal Castellane. Paris, 1897. I. 123. old.
8 M. (Chambray): Histoire de l'expedition de Russie. Paris, 1823. I. 99. old.

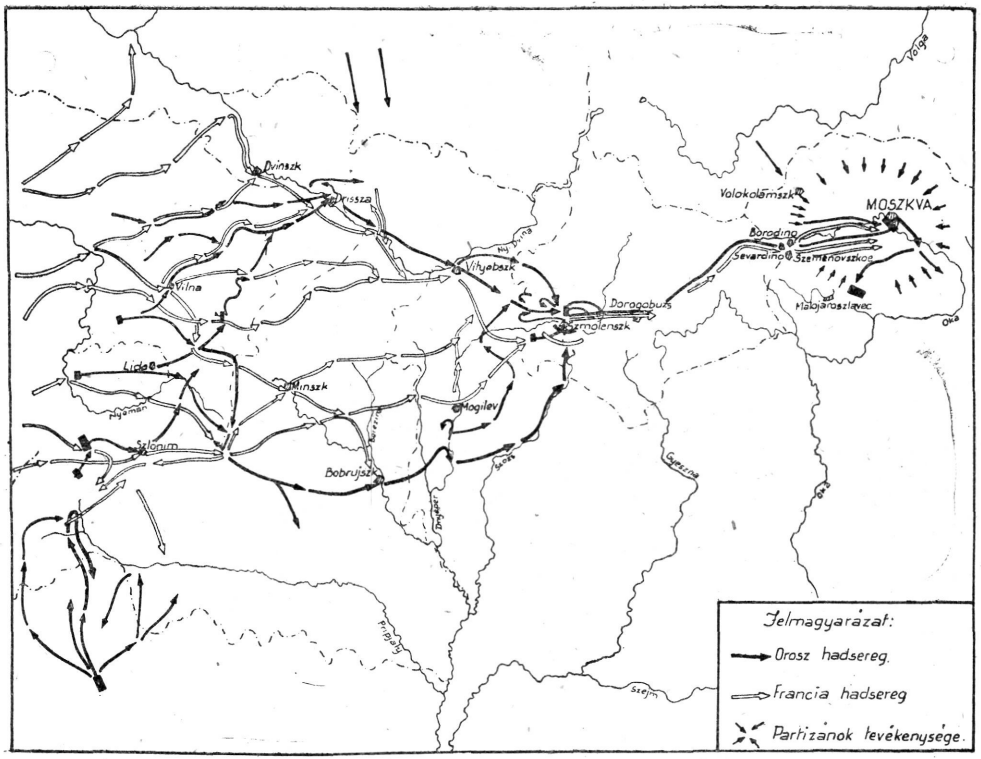

Napoleon előrenyomulása Oroszországban

1812. július 28-a nagy csalódást jelentett Napóleonnak. Az orosz sereg kisiklott a franciák üldözése elől, és a nagy hadseregnek folytatnia kellett a menetelést a forró, vízhiányos területen, az üres városokon és falvakon keresztül. Nehezítette Napóleon helyzetét továbbá az a tény is, hogy veszteségei már a háború kezdeti szakaszában jelentékenyek voltak. Noha komolyabb ütközetre még nem került sor és a nagy hadsereg csak 6—7000 embert vesztett halottakban és sebesültekben, a Nyementől a Dnyeperig és Dvináig tartó menetelésben máris 150 000 fővel csökkent a létszáma.[9] Így például Ney marsall hadteste 36 000 főről 22 000-re, a császári gárda 37 000-ről 27—28 000-re, Jenő alkirály hadteste és a vezetése alatt álló csapatok ereje 80 000-ről 45 000 főre csökkent, noha csak 2000 főnyi vesztesége volt a harcokban, a bajor és olasz csapatok között a vérhas pusztított. Davout marsall hadteste a marsall által fenntartott szigorú fegyelem miatt a legkevésbé csökkent, de még így is 68—72 000 ember helyett csak 52—53 ezret számlált. Így tehát a háború kezdetén a több mint 420 000 főt számláló hadsereg máris 255 000-re csökkent. Mindez a csökkenés olyan körülmények között történt, amikor a franciák összekötő vonalai még nem nyúltak nagyon el és bizonyos pihenésre is lehetőség volt, nagyobb harcokra pedig még nem került sor. Ebből a 255 000 főből le kellett számítani Macdonald és Oudinot 60 000 főnyi Dvinánál levő hadtesteit és Reynier tábornok 20 000 fős csapatát, amely a Dnyepernél maradt. Ilyenformán Napóleonnak a Moszkva elleni előnyomulásra 175 000 embere maradt, ami még mindig jelentős túlerőt jelentett az orosz csapatokkal szemben. A veszteségek okait elemezve azt látjuk, hogy annak több oka volt. Ilyen volt pl. a lovak jelentős részének elhullása takarmányhiány miatt, aminek következtében egyes csapatok kénytelenek voltak lemaradni. Igen nagy arányt öltött az idegen csapatokbeli katonák szökése is, akik az első alkalmat várták, hogy lemaradhassanak és igyekeztek valami módon hazajutni. Az idegenek mellett a francia katonák közül is számosan hagyták el a sorokat. Elsősorban a hadseregbe erőszakkal visszavitt szökevények (refractaires) és az újoncok dezertáltak. Ezek a jelenségek Napóleont is nyugtalanították, ezért két főfelügyelőt nevezett ki, akiknek a feladata volt a sereg állapotára felügyelni és a magatartásukat, létszámukat és tényleges állományukat szem előtt tartani. A kinevezések azonban egyáltalán nem orvosolták a bajokat.

9 Thiers: i. m. 140. old.

Mindezek a tények arra kényszerítették Napóleont, hogy haditanácsot tartson. A július 28-i tanácskozást Napóleon azzal fejezte be, hogy szándéka Vityebszkben befejezni a háborút, megszervezni a mögöttes területeket és berendezkedve megvárni Sándor béketárgyalásait.[10] Ez az elhatározása azonban csak két napig tartott. Ekkor közölte, hogy még abban az évben befejezi a háborút, ezért folytatni kell Barclay és Bagration csapatainak üldözését, tehát Szmolenszk ellen vonult. Murat, a nápolyi király erélyes offenzívát sürgetett, Berthier vezérkari főnök és több más tábornok az afrikai hőségre, a takarmány- és élelemhiányra, az oroszok tervszerű és a raktárakat elpusztító visszavonulására hivatkozva, ellenezték a további előrenyomulást. Napóleon azonban haragosan leintette az ellenvetéseket tevő tábornokait és kitartott a támadás folytatása mellett. Egyelőre azonban a Vityebszkben való tartózkodást tartotta szükségesnek, hogy a hadserege némileg felfrissüljön. A sereg erősítésére magához rendelte tartalékából Victor marsall 30 000 főnyi hadtestét. Ez azonban nem sokat segített. A lovasság és tüzérség állatállománya egyre pusztult, számos ezred zablevesen élt. Ritkította a katonák sorait a vérhas is.

Közben a két orosz hadsereg egyesítését célzó hadmozdulatok befejeződtek. Az első hadsereg augusztus 2-án, a második 4-én érkezett Szmolenszk körzetébe. Napóleon cselekvésre szánta el magát. Az volt a terve, hogy gyors mozdulatokkal elvágja az oroszok visszavonulási útját. Megindította Murat lovasságát, továbbá Ney, Junot és Poniatowski hadtesteit. A hadmozdulatok közben Krasznojnál, Nyeverovszkij tábornok 27. orosz hadosztályával augusztus 14-én ütközetre került sor. Ez az egyetlen hadosztály felfogta Napóleon főerőinek rohamát és ezzel lehetővé tette, hogy az orosz csapatok felkészüljenek Szmolenszk védelmére. Napóleon augusztus 16-án érkezett Szmolenszkhez. Arra törekedett, hogy Davout, Ney és Poniatowski csapatai megszállják Szmolenszket, miközben Junot marsall a várost megkerülve a moszkvai útra ér és elvágja az oroszok visszavonulásának lehetőségét. Augusztus 16-án reggel kezdődött Szmolenszk ostroma és ezzel megkezdődött a három napon át tomboló szmolenszki ütközet, a hadjárat első jelentősebb ütközete. Az első napon Rajevszki orosz hadosztálya tartotta fel a franciákat, miközben súlyos veszteségeket szenvedett. Augusztus 17-én a harc megújult, s ezúttal Doktorov hadosztálya harcolt hősiesen. A heves tüzérségi párbaj lángba borította Szmolenszk házait. Bagration csapatai a moszkvai úton

[10] Tarlé: i. m. 119. old.

hátsó állásba húzódtak. A franciáknak sikerült Szmolenszkbe behatolni és a külvárosokat elfoglalni.[11] Az augusztus 17-éről 18-ra virradó éjszaka Barclay elhatározta a visszavonulást. Megparancsolta, hogy a lőszerraktárt robbantsák fel és vonuljanak ki a városból. Közben az augusztus 17-ről 18-ra virradó éjszaka a harc változatlan hevességgel folyt. A franciák nem tudtak bejutni a bástyákkal és falakkal védett belvárosba, csak akkor, amikor az oroszok kiürítették és a Dnyeper hídját is felgyújtották. Közben Barclay csapatai követték a már előzőleg visszavonuló Bagrationt és Napóleon tervei ismét meghiúsultak. A három napig tartó heves ütközet mindkét félnek több ezer halottjába és sok sebesültjébe került. A hadjárat során ez már a harmadik terve volt Napóleonnak, amelyik meghiúsult. Bagration seregét nem tudta megsemmisíteni, mielőtt az Barclay seregével egyesült. Barclay első seregét sem tudta Polock és Vityebszk között átkarolni és most ismételten nem tudta a két orosz sereget sem átkarolni, sem döntő harcra kényszeríteni.

Közben az orosz seregben erős elégedetlenség mutatkozott Barclay de Tolly hadvezetése miatt. A csapatok és a tábornokok egyaránt követelték a megütközést és a hátráló mozdulatok befejezését, különösen Bagration helytelenítette Barclay eljárását. Állandóan támadta és megvetően csak miniszternek nevezte. Ilyen körülmények között szükségessé vált olyan főparancsnok kinevezése, akiben megbíznak a csapatok és nagyobb harctéri tapasztalat révén sikeresen veszi fel a harcot Napóleonnal. Ezt a hadvezért megtalálták Kutuzov személyében. Kutuzov ez idő tájt 67 éves volt. Kora ifjúságától részt vett a háborúkban. Nem tartozott az udvari hadvezérek közé, bár katonai tudását olyan kiváló hadvezérek alatt szerezte, mint Rumjancev és Szuvorov. Különösen sokat tanult Szuvorovtól. Ismeretes Szuvorov egyik mondása a győzelem elérésének módjáról: „A golyó ostoba liba csupán, de a szurony fenegyerek." Abban az időben a lövedékek röptávolsága valóban nem volt jelentős, ezért a győzelem kivívásában fontos szerep jutott a szuronyrohamnak. Szuvorov elsődlegesnek tartotta ugyan a szuronyrohamot, de ez nem jelentette, hogy a lövészkiképzést elhanyagolta volna. Kutuzov Szuvorovtól tanulta meg, hogyan kell táborozni, hogyan kell menetelni, hol kell támadást indítani, rohamozni és odavágni, mikor kell az ellenség erejéből a helyes következtetéseket levonni, hogy terveit meg lehessen ismerni.[12] Kutuzov már az 1769—1774. évi török háborúban is

11 Clausewitz: i. m. 62. old.
12 Michail Bragin: Kutuzov élete. Budapest, 1949. 25. old.

részt vett. Az 1788—91. évi, ugyancsak a török ellen vívott háborúban Ocsakov ostrománál súlyosan megsérült. Ez idő tájt már dandárparancsnok volt. Alig, hogy sebesüléséből felépült, máris részt vett a Hadzsibej erőd megrohamozásában. Az 1790. évben a törökök legfontosabb erődítményének, Izmailnak bevételében játszott Kutuzov fontos szerepet. Az izmaili győzelemről szóló jelentésében Szuvorov javasolta, hogy Kutuzovot érdemeiért tüntessék ki. Kutuzov közben mint diplomata is működött, 1793-ban konstantinápolyi követ volt. II. Katalin utódja, I. Pál cár alatt Szuvorov és Kutuzov háttérbe voltak szorítva. 1801-ben I. Sándor került a trónra. Kutuzov egy évig Pétervár főkormányzója volt, majd felmentették. Az 1805. évben Sándor cár az angol—osztrák—orosz koalíció tagjaként részt vett a Napóleon elleni háborúban. A főparancsnok névleg Kutuzov volt, valójában Sándor vezette a hadműveleteket. Kutuzov a francia túlerőre való tekintettel ellenezte a Napóleonnal való megütközést. Ennek ellenére 1805. december 2-án Austerlitznél az osztrák—orosz csapatok megütköztek Napóleonnal, és súlyos vereséget szenvedtek. Ez alkalmat adott Sándornak és az udvarnak, hogy a vereségért Kutuzovot tegye felelőssé. Ismét kegyvesztett lett. Megértette, hogy ostorral nem lehet a baltát kettévágni, ezért látszólag mindenben egyetértett Sándorral. Az 1806—1807-es, a poroszok oldalán Napóleon ellen vívott háborúban már nem Kutuzov, hanem a tehetségtelen Kamenszkij és Benningsen tábornokok voltak a főparancsnokok. 1806-ban megkezdődött a törökök elleni háború, amely évekig elhúzódott. Az egymást váltó főparancsnokok, akik erődök ostromlására pazarolták erejüket, nem sok eredményt értek el, végül Kutuzovnak sikerült Ruszcsuknál jelentős győzelmet aratni a török seregen. A törököket bekerítették és ezek igen nehéz helyzetbe jutottak. Mivel azonban a Napóleon elleni háború küszöbön állott, Kutuzov a törökökkel fegyverszünetet, majd békét igyekezett kötni. Sándor ismét elégedetlen volt. Kutuzovot felmentette és Csicsagov tengernagyot nevezték ki helyére. Mire Csicsagov megérkezett, Kutuzov előnyös feltételek mellett aláírta a békét, pontosan egy nappal Csicsagov megérkezése előtt. A cár azonban most sem volt megelégedve, úgyhogy Kutuzov a birtokára vonult vissza.

Sándor cár az események alakulása következtében, ha nehezen is, de most ismételten kénytelen volt Kutuzovot főparancsnokká kinevezni. Augusztus 30-án Várevo Zaimiscsénél ünnepélyes körülmények között vette át a hadsereg vezetését. Kutuzov egyelőre folytatta a visszavonulást, egyrészt mert a

tartalékok beérkezését várta, másrészt alkalmas terepet keresett a Napóleonnal való megütközésre. Ezt Borodinó falunál találta meg. „Jelentem, ... hogy a hadállás, amelyet Borodinó falu előtt Mozsajszktól 12 versztnyire elfoglaltam, egyike a legjobbaknak, amilyent csak sík terepen találni lehet" — írta a cárnak. Kutuzovnak az a reménye azonban, hogy a hadseregét friss tartalékokkal feltölti, nem vált be, mert a hadügyminisztérium ígéreteit nem váltotta valóra.

A borodinói csata

Kutuzov Borodinó mellett enyhén dombos, keletről nyugat felé lejtős terepen választotta meg hadállásait. A sereg jobbszárnyát a Kolocsa folyó fedezte. A kiszemelt terepen fontos szerepet játszott egy magaslat, amelyet központi magaslatnak hívtak, de mivel Rajevszki tábornok ütegei voltak ott felállítva, Rajevszki ütegállásnak nevezték el. Az orosz hadállások központja Szemjonovszkaja falu felé alkalmas volt a csapatok manőverezésére. Utyica falu felé a balszárny erdős terepen helyezkedett el, amely gátolta az ellenség mozgását. A borodinói állások műszaki előkészítése megfelelő volt. Legfontosabb volt középen a Rajevszkij ütegállás, attól délre pedig Szemjonovszkaja falu körül a Bagration sáncoknak nevezett földerődök. Ettől délre az erdőt lehetett védelemre használni. A terep ilyen módon történő megválasztása Napóleon számára két lehetőséget hagyott. Vagy szétbontakoztatja erőit nagy távolságra, de ezzel egyszersmind rendkívül meg is gyengíti, vagy áttörést igyekszik végrehajtani Sevardinó és Szemjonovszkaja közti másfél kilométeres szakaszon.

Napóleon is megkezdte az előkészületeit a csatára. Szeptember 2-án Gzsackba érkezve parancsot adott, hogy gyűjtsék össze a marodőröket, megszámláltatta csapatait és kihirdette, hogy a kívánt csata napja közeledik. Napóleon hadserege ez idő tájt 103 000 gyalogost, 31 000 lovast számlált 547 ágyúval.[13] Szmolenszktől Borodinóig a francia sereg állapota rosszabbodott. Lángoló falvakon és kisvárosokon haladtak keresztül, amelyeket részben az oroszok, de részben a francia katonák borítottak lángba. Szmolenszk után a Moszkvára való menetelés és az invázió barbár formát öltött.[14] A lovak nagy része elhullott, a rossz táplálkozás betegségeket okozott, a folytonos menetek ki-

[13] Chambray: i. m. 273. old.
[14] Chambray: i. m. 278. old.

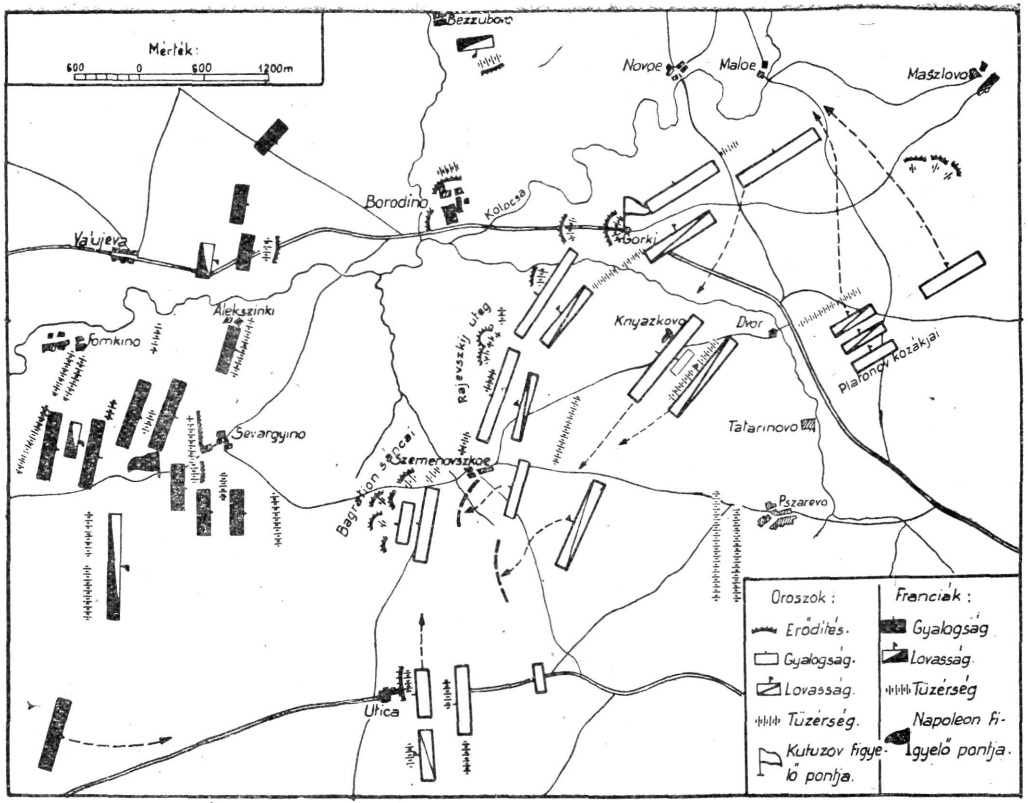

A csapatok felállása a borodinoi csatához

merítették a hadsereget. Az elmaradozó katona vagy éhenhalt, vagy a felbőszült parasztok és kozákok ölték meg. Az utánpótlás akadozott. A seregnek lőszere is csak egy csatára volt elegendő.

Az első összecsapásra Borodinó előtt, Sevardino falunál szeptember 5-én került sor. A franciák főerői déltájban közelítették meg a sevardinói erődöt. Ebben 8000 gyalogos, 4000 lovas és 36 ágyú volt. Napóleon úgy határozott, hogy elfoglalja a mozdulatait gátló erődöt és három gyaloghadosztállyal és két lovashadtesttel, valamint 186 ágyúval támadásra indult. A Sevardino elleni első és második francia támadást azonban visszaverték. Délután 4-kor a franciák nagyobb erőkkel újabb támadásra indultak Sevardino ellen. Az erőd többször gazdát cserélt, végül is az oroszok kezén maradt. Az este azonban Kutuzov az erőd kiürítését határozta el. Éjjel 11 órakor Bagration megkezdte a Sevardino erődben levő csapatok kivonását és ezt sikerrel végre is hajtotta. Szeptember 6-a a döntő összecsapásra való felkészüléssel telt el. A franciák felderítéseket hajtottak végre, de kénytelenek voltak visszahúzódni. Kutuzov megtekintette a csapatokat és megvizsgálta a terepet. Szeptember 6-a a franciáknál is előkészületekkel telt el. Estefelé az ezredek előtt felolvasták Napóleon kiáltványát. „Katonák, itt van az ütközet, amelyet annyira kívántatok... Hadd emlegesse a legtávolabbi jövő a mai magatartástokat. Hadd mondják el rólatok: ez az ember is részt vett a Moszkva kapui előtt vívott nagy csatában." Szeptember 7-én reggel a császár kiáltványát még egyszer felolvasták. Az éjszakát Napóleon nyugtalanul töltötte, ki-kinézett a sátrából és beszélgetett Rappal, a hadsegédével. Attól is tartott, hogy az oroszok, mint annyiszor, most is elvonulnak. Végül este 5 óra lett. Jelentették, hogy az oroszok a helyükön maradtak. „Végre a kezünkben vannak!" — kiáltott fel Napóleon. A kibukkanó napfényre pedig megjegyezte: „Íme Austerlitz napja."

Ezzel megkezdődött a világtörténelem egyik legjelentősebb csatája: a borodinói csata. Az orosz hadsereg mélyen tagolt védelmi hadrendben állott fel, amelynek mélysége elérte a 4 kilométert. Az erőviszonyok így alakultak: a franciáknak 135 000 emberük és 587 lövegük, az oroszoknak 120 000 emberük (ebből 10 000 népfölkelő és 7000 kozák), valamint 640 ágyújuk volt. Kutuzov tartalékokkal igyekezett a csata folyamán előállott nehézségeket leküzdeni. Fontos intézkedése volt, hogy előre megtervezett két ellencsapást, Uvarov lovashadtestével és Platov kozákjaival a jobbszárnyról, a 2. és 3. gyaloghadtesttel és a moszkvai népfölkelőkkel az utyicai kurgán tájékáról azok

ellen a franciák ellen, akik a sáncok ellen támadnak. Benningsen vezérkari főnök a 3. gyaloghadtestet visszavonta rejtekhelyéről és ezzel meghiúsította Kutuzov jól kigondolt tervét. Napóleon haditerve a következő volt: balszárnyával csapást tervezett a Rajevszkij ütegállás ellen, ugyanakkor a döntő csapást a Bagration sáncok körletében igyekezett mérni, hogy az orosz sereget kettévágva részenként megsemmisítse. A főcsapást Szemjonovszkaja falu irányában tervezte. A másfél kilométer szélességben tervezett főcsapás céljaira 80 000 embert és 467 ágyút összpontosított, vagyis az élőerő kétharmadát, a tüzérségnek pedig majdnem négyötödét. A többi erővel oldaltámadásokat tervezett.

A csata szeptember 7-én reggel 5 órakor kezdődött. A franciák heves tüzérségi tűzbe kezdtek, amit az oroszok viszonoztak. Jenő alkirály csapatai rohamra indultak Borodinó falu ellen, amelyet reggel 6 órára sikerült is elfoglalni, miután csak négy ezred védte. A borodinói körzetben vívott harc után a súly mindinkább Szemjonovszkaja falu irányában, a Bagration sáncok körzetébe terelődött át. Az első roham a sáncok ellen fél hatkor kezdődött, két francia hadosztállyal. Az oroszok azonban visszaverték az első rohamot. Reggel 8 órakor megindult a franciák második rohama a sáncok ellen. Ezt is visszaverték. Ekkor Davout marsall személyesen vezette a rohamot. A franciáknak ugyan sikerült a külső sáncokba betörni, de a harcolók segítségére küldött 27. orosz gyaloghadosztály szuronyrohammal ismét kiverte őket. A franciák az állások visszaszerzésére két lovasdandárt vetettek be, de eredményt nem értek el. A sáncok harmadik ostroma reggel 9-kor kezdődött. Davout marsall helyét Murat foglalta el, miután az előző rohamban Davout is megsebesült. Az ostromot Ney és Junot hadtestei a lovassággal együtt hajtották végre. Bagration is megerősítette a sáncok védőrségét. Nyeverovszkij tábornok 27. hadosztályán kívül Rajevszkij tábornok hadtestének egy részét is felvonultatta. Tartalékait Szemjonovszkájától balra helyezte. Kutuzov is jelentős erőket irányított Bagration segítségére. Odarendelt száz ágyút is a tüzérségi tartalékokból. A negyedik ostromnál az erőviszonyok a következők voltak: az oroszoknak mintegy 15 000 emberük és 200 ágyújuk volt, a franciáknak több mint 30 000 emberük és ugyancsak 200 ágyújuk. 10 órakor a franciák megostromolták és elfoglalták az erődítményeket Szemjonovszkaja faluval együtt. Ekkor a 2. gránátos hadosztály, Rajevszki 8. zászlóalja és Konovnyicin 3. hadosztálya ellenlökést hajtott végre, visszafoglalta az erődöket és a falut is. Kutuzov újabb erősíté-

seket küldött a sáncokhoz és azok védelmére reggel 10 óra után már közel 30 000 ember és 300 ágyú állt rendelkezésre.[15]

A „Bagration-sáncok"-ért folyó harcokkal egyidejűleg heves küzdelmek bontakoztak ki a Rajevszki ütegállás birtokáért is. Reggel 8 órakor a franciák átkeltek a Kolocsa-folyón és fél 10-kor megindították az első ostromot az ütegállás ellen. Az oroszok azonban visszaverték. Miután a francia tüzérségi tűz fokozódott, délelőtt 11 órakor megindult a Rajevszki ütegállás elleni második, az előzőnél sokkal hevesebb roham. Súlyos harcok fejlődtek ki. Bonamy francia tábornok dandára behatolt az ütegállásba és kiszorította az oroszokat. Ekkor Kutuzov utasításának megfelelően Jermolov tábornok ellenlökést hajtott végre. A franciák súlyos veszteségeket szenvedve ismét elvesztették a szerzett előnyöket. Az ütegállás ismét orosz kézre került. Bonamy tábornok is fogságba került. Az orosz veszteségek is jelentősek voltak. Kutajszov tábornok, a tüzértartalék parancsnoka is elesett. Közben a Bagration-sáncokat ostromló Murat és Ney segítséget kértek Napóleontól. A császár hosszabb habozás után csak Friant és Latour-Maubourg hadosztályait küldte erősítésül, körülbelül 11 500 emberrel és 51 ágyúval. Ez azonban elég jelentős erő volt ahhoz, hogy az erőviszonyok a franciák javára tolódjanak el. 11 órakor megtörtént a sáncok ötödik, majd nem sokkal utóbb a hatodik ostroma is. Ezek, valamint a hetedik roham nem értek el jelentősebb eredményeket. 11 óra 30 perc volt, amikor a franciák minden eddiginél nagyobb erőfeszítésre szánták el magukat. Egy kilométernyi szakaszon nem kevesebb mint 400 francia ágyú ontotta a tüzet és Davout, Ney, Junot hadtesteinek 40 000 katonája rohamozott. Az oroszoknak 300 ágyújuk és kb. 18 000 emberük volt. Kutuzov parancsot adott Platovnak és Uvarovnak, hogy támadják meg a franciák balszárnyát és hátát. Ez a hadmozdulat arra kényszerítette Napóleont, hogy figyelmét a főcsapás irányából másfelé fordítsa. Közben azonban már folyt a Bagration-sáncok elleni nyolcadik roham. Rettenetes harc fejlődött ki, mikor Bagration, az egész harc irányítója súlyosan megsebesült. Több tábornok elesett. Konovnicin tábornok vette át a parancsnokságot és csapatait visszavonta a Szemjonovka-folyó túlsó partjára, a sáncoktól mintegy 500 m-rel hátrább. Kutuzov Doktorov tábornokot utasította, hogy vegye át a 2. hadsereg parancsnokságát. Davout és Ney most már az oroszok új állásait rohamozták. 25 000 francia rohamozott, de döntést nem tudott kicsikarni. A francia marsallok ismételten segítséget

15 Garnyics: Az 1812-es honvédő háború. Budapest, 1953. 55. old.

kértek Napóleontól. Végül mégis úgy látszott, hogy a franciák döntő áttörést tudnak elérni. Ekkor azonban Platov és Uvarov csapatai megjelentek a franciák hátában, ami meglehetősen zavart okozott köztük. Napóleon arra kényszerült, hogy lefújja a Rajevszkij ütegállás ellen már elrendelt rohamot. A francia balszárny egységeit át kellett csoportosítani, hogy Uvarov és Platov támadásait elhárítsák, ez azt eredményezte, hogy a főcsapás irányában délután 2 óráig harci szünet állott be, amit Kutuzov ki tudott használni. Erősítést küldött a Rajevszkij ütegállásához és átcsoportosította az erőket. A franciák délután 3-kor több száz ágyú tüzelésével ismét megindították a rohamot a Rajevszkij ütegállás ellen. Rohamra indult a francia gyalogság és lovasság is. Elkeseredett kézitusák után, amelyben mindkét fél súlyos veszteségeket szenvedett, a francia lovasság az ütegállás mögé ért és délután 3 óra 35 perckor az ütegállás a franciák kezére került. Az oroszok harmadik védővonalra vonultak vissza. 4 órakor az oroszok a Rajevszkij ütegállás, Szemjonovszkája és Utyica mögött, a harmadik védővonalon szervezték meg az ellenállást. A franciák több rohamot nem indítottak. Napóleonnak tanácsolták, hogy a győzelem teljessé tételére vesse be a gárdát, de Napóleon Párizstól 3000 km-re nem volt hajlandó utolsó tartalékait kockáztatni. Délután 4 órától a harcok elcsendesedtek, csak a tüzérségi tűz folytatódott tovább. Lassan leszállt az este a borodinói csatamezőre. Az egész napon át folyt súlyos küzdelemben a két fél veszteségeit 90 000 halottra és sebesültre becsülték. Az orosz első sereg vesztesége 9252 halott, 19 226 sebesült és 10 028 eltűnt volt,[16] összesen 38 506 ember. Ehhez jön még a második sereg vesztesége, úgy hogy az összveszteség 52 000 embert tett ki, illetve, mivel a szétugrottak néhány nap múlva ismét visszatértek a hadseregbe, 43—44 000 embert. A franciák vesztesége is rendkívül súlyos volt és meghaladta a 30 000 embert. Kutuzov nem érezte magát legyőzöttnek, sőt új harcra készült. Az oroszoknak nem kevesebb mint 23, a franciáknak 47 tábornoka esett el, vagy sebesült meg. Nepóleon alig ejtett foglyot, az összes orosz foglyok száma alig érte el az 1000 főt. Napóleon Szent Ilona-szigetén beismerte: „Ötven ütközetem közül a Moszkva alatti csatában mutattunk legtöbb vitézséget és aratunk legkevesebb sikert." Kutuzov feleségének küldött levelében hangsúlyozta, hogy nem győzték le, hanem megnyerte Napóleon ellen a csatát. Ebből következtetve Garnics szovjet tör-

[16] Bernhardi: Denkwärdigkeiten aus dem Leben des kaiserlich russischen Generals von der Infanterie Carl. Friedrich grafen von Toll. Leipzig 1865. II. 115. old.

ténész szerint Kutuzov nyerte meg a csatát. Viszont más, főleg német történészek, Kutuzov nagyzolásáról, sőt hamisításáról beszélnek a borodinói csatáról küldött jelentést illetően. Az igazság az, hogy Kutuzov olyan értelemben írhatta, hogy megnyerte a csatát, hogy nem győzték le, azaz serege nem semmisült meg, hanem alkalmas volt arra, hogy némi pihenés és felfrissülés után ellentámadást indítson vele.

Napóleon érezte, hogy a borodinói csatatéren csapatai súlyos veszteségeket szenvedtek és kimerültek. Ennek ellenére remélte, hogy most már bevonul Moszkvába és Sándort sikerül békekötésre bírni. Kutuzov csapatait a borodinói csatatérről visszavonta anélkül, hogy a franciák üldözték volna. Kutuzov gondolt arra is, hogy újra megütközik a franciákkal, mielőtt feladná Moszkvát, ezért Moszkva előtt Fili faluban szeptember 13-án haditanácsot hívott össze, de a haditanácsot félbeszakította azzal, hogy elrendeli a visszavonulást. Szeptember 14-én reggel az orosz csapatok átvonultak Moszkván és elhagyták a várost. A visszavonuló hadsereget a lakosság nagy része követte. Moszkva feladása természetesen nagy izgalmat keltett a hadseregben és népben egyaránt. Kutuzov is nehezen szánta rá magát, de végül is szilárdan megmaradt elhatározása mellett. Tudta, hogyha seregével Moszkvában veszi fel a harcot, a tüzérségi tűz következtében lángba boruló faházak nemcsak a francia, hanem az orosz seregnek is súlyos veszteséget okoznának. Márpedig Borodinó után az orosz seregnek is pihenésre és kiegészítésre volt szüksége. Az oroszok eltávozása után nem sokkal a francia sereg bevonult Moszkvába. „Végre — kiáltott fel Napóleon — itt van ez a híres város." Azt azonban hiába várta, hogy mint más fővárosok eleste után történt, hódoló küldöttség fogadja. Ennek ellenére úgy érezte, hogy a hadjárata célját elérte, s Borodinó és Moszkva eleste után Sándornak békét kell kötni. A francia főssereg létszáma azonban erre az időre már jelentősen csökkent. A Nyement átlépő 420 000 emberből csak 100 000 vonult be Moszkvába.[17] Ezek között is sok volt a sebesült, kimerült és törődött katona. Napóleon személyesen szeptember 15-én vonult be Moszkvába és a Kremlben szállt meg. Már ezen a napon néhány raktárban tűz ütött ki, amit azonban a véletlennek tudtak be. Az egyre hevesebbé váló, a város nagy részét elhamvasztó tűz azonban arra kényszerítette Napóleont, hogy 16-án ideiglenesen elhagyja a Kremlt. A tüzeket Rosztopcsin moszkvai kormányzó hátrahagyott embereinek tulajdonították, miután ki-

17 Thiers: i. m. 326. old.

derült, hogy Rosztopcsin a tűzoltó készülékeket is elvitette. A tomboló tűzvész közepette megkezdődött a francia katonák fosztogatása, akiknek vigyázatlansága tovább növelte a tüzeket. A tűzvész 17-én és 18-án változatlan hevességgel tombolt és csak 19-én kezdett csendesedni, miután egy záporeső csökkentette hevességét. Napóleon 18-án ismét visszatért a Kremlbe. Szeptember 20-án Sándorhoz írt levelében 400 agyonlőtt gyújtogatóról tett említést, noha egyáltalában nem volt biztos, hogy ezek az emberek valóban mind részt vettek volna Moszkva felgyújtásában. A tűzvész megszűnte után Napóleon igyekezett katonái fosztogatásának is véget vetni. Parancsot adott élelmiszer gyűjtésére és érdeklődni kezdett Kutuzov seregének holléte felől. Közben hiába várta Sándor cár békeajánlatát, ezért elhatározta, hogy maga küld követeket. Előbb Tutolminnal, a lelencház igazgatójával értekezett és próbált Sándorral érintkezésbe lépni, majd szeptember 20-án levelet írt, melyet Jakovlev, Hercen apja útján küldött. Itt látszólag csak a háború eseményeit írta meg, valójában burkoltan békeajánlatot tett. Október 3-án Lauriston tábornokot küldte Kutuzovhoz, aki 5-én este érkezett az orosz táborba. Lauriston fegyverszüneti ajánlatának sem volt eredménye, kénytelen volt dolgavégezetlenül visszatérni Napóleonhoz.[18]

Kutuzov seregeit előbb Krasznaja Pahráig, majd Tarutinóig vezette, amivel a franciák hátsó összeköttetéseit fenyegette, akik jó ideig nem is tudták, hol tartózkodik az orosz hadsereg.

Napóleon moszkvai tartózkodása alatt öltött nagy méreteket az orosz nép partizánharca a francia hódítók ellen. A falvakban levő francia csapatok, amelyek élelmet és takarmányt kerestek, a partizánok és a kozákosztagok csapása alatt pusztultak el. A partizáncsapatok közül nevezetesebbek közé tartozott Geraszim Kurim 5000 fős osztaga, mely nemcsak megtisztította a franciáktól a bogorodszki területet, hanem kiszorította az ellenséget a szomszéd vidékről is. Jermolaj Csetvertakov parasztpartizán osztaga a francia lovasok ellen harcolt. Partizánvezetők voltak Milutin, Kondrasev, Davidov, Figner és mások. Nagy francia csapattestek egyszerre nem tudtak előrehaladni, mert a partizánok elpusztították a hidakat, rajtaütésekkel megbénították a franciák utánpótlását. Csetvertakov partizánjai a rajtaütések egész sorozatát hajtották végre a napóleoni csapatok ellen. Kutuzov arra törekedett, hogy ezeknek a partizáncsapatoknak tevékenységét összehangolja. Voltak olyan partizáncsapa-

[18] Bragin: i. m. 274. old.

tok, amelyeket saját csapataiból maga szervezett. Ezekkel állandó kapcsolatban állt és ezek parancsnokai jelentéseket küldtek neki. Tarutinóba való visszavonulása közben hadseregének állományából 9 partizánosztagot szervezett. Ezek egyik feladata volt Napóleon számszerű fölényének csökkentése, másrészt az orosz sereg erejének növelése a parasztok aktív harcba állításával. A Kutuzov által szervezett partizáncsapatok szinte gyűrűbe fogták Napóleont. Szmolenszk és Gzsatszk között Davidov alezredes partizáncsapata tevékenykedett, amelyhez kezdetben 50 huszár és 80 kozák, majd 2 ezred kozák tartozott. Gzsatszktól Moszkváig Dorohov csoportja harcolt. Figner partizánjai Mozsajszk és Moszkva között tevékenykedtek. Mozsajszk térségében tevékenykedett Vadbolszkij ezredes csoportja is. Ennek az állományába tartozott a mariupoli huszárezred és 500 kozák. Borovszk és a Moszkva közti utat Szeszlavin csoportja ellenőrizte. A szerpuchovi úton több ezred tevékenykedett, három nagy csoportban. Az első csoport Dorohov tábornok parancsnoksága alatt 5 gyalogzászlóaljból, 4 lovasszázadból és 2 kozákezredből állt és 8 ágyúval rendelkezett. Vadbolszkij ezredesnek Dorohov azt a feladatot adta, hogy semmisítse meg a verejai francia helyőrséget és Gzsatszk—Mozsajszk vonalon működjék. Vadbolszkij sikerrel oldotta meg feladatát, elfoglalta Vereját, 14 francia tisztet és 310 sorkatonát ejtett foglyul, a helyőrség nagy részét megsemmisítette. Egy másik csoport Figner kapitány parancsnoksága alatt azt a feladatot kapta, hogy a mozsajszki oldalról Moszkva előterében tevékenykedjék. A harmadik csoporthoz — Kudasev ezredes parancsnoksága alatt — tartozott a szamszki ezred két lovasszázada, 100 vadász a 20. huszárezredből és 2 doni kozákezred, 2 ágyújuk is volt. Ennek feladata volt, hogy a szerpuchovi úton Podolszk irányában tevékenykedjen. A rjazáni úton működött Jefremov ezredes csoportja, Moszkvától északra pedig Winkingerode tábornok csoportja blokírozta a franciákat, több kisebb csoportra osztva. Több kisebb csoport, így pl. Davidové és Szeszlaviné, felderítő tevékenységet fejtett ki. Tőlük Kutuzov mindenről értesült, ami a francia táborban történt, ugyanakkor Napóleon nem ismerte az orosz hadmozdulatokat. Felderítés közben gyakran foglyokat is ejtettek és ezeket Tarutinóba küldték.[19] Az orosz nép harca azonban túlterjedt ezen partizáncsapatok tevékenységén. A parasztok a franciák közeledtére elhagyták házaikat, felgyújtották falvaikat és fegyvere-

[19] Zsilin.

sen szembeszálltak a franciákkal. Noha a franciák előrenyomulását nem tudták megakadályozni, mégis működésükkel lehetetlenné tették, hogy a franciák élelmet, takarmányt szerezzenek és megpihenjenek.

Napóleon visszavonulása

Napóleon hiába várt Moszkvában arra, hogy Sándor cár békét kér. Seregének helyzete is egyre rosszabbodott, míg végül is kénytelen-kelletlen visszavonulásra határozta el magát. Erre az a körülmény is késztette, hogy Kutuzov ismét aktív harctevékenységbe kezdett. Csapatai október 18-án a Csernisna-patak mentén megtámadták és megfutamították Murat lovasait. Október 19-én Napóleon elhagyta Moszkvát, a francia utóvéd Mortier marsall parancsnoksága alatt csak 23-án hagyta el az orosz fővárost. Napóleon úgy gondolta, hogy délnek fordul és a még el nem pusztított területen áttér ismét a szmolenszki útra. Október 24-én és 25-én Malojaroszlavecnél heves harcok fejlődtek ki a francia és az orosz csapatok között. A kis város többször gazdát cserélt, miközben a franciák súlyos veszteséget szenvedtek. A veszteség mindkét részről több ezer halott és sebesült volt. Október 25-én a kozákok majdnem magát Napóleont is elfogták. Nepóleon belátta, hogy nem tud a déli irányba vonulni, a francia sereg kénytelen volt a teljesen elpusztított szmolenszki úton folytatni a visszavonulást. Ez lehetővé tette Kutuzovnak, hogy a franciákkal párhuzamosan haladva kövesse őket, állandóan csípdesse és arra kényszerítse, hogy ne térjenek le az elpusztított területről. A visszavonuló franciákat követő orosz reguláris csapatok és partizánok egyre nagyobb veszteségeket okoztak az éhes, kimerült és egyre csökkenő erejű franciáknak. Különösen sikeres eredményt értek el a partizánok november 9-én, amikor is Deniszov csapatai szétverték és foglyul ejtették Augerean tábornok dandárát. Foglyul ejtettek 60 tisztet és 2000 embert. A franciák emberveszteségei egyre érzékenyebbek lettek. Kénytelenek voltak az úton hagyni az ágyúk nagy részét, a lovasság száma egyre csökkent. A Moszkvából kivonuló francia sereg 107 000 főből állott és 569 ágyúval rendelkezett. Mire november 9-én Szmolenszkbe értek, létszámuk már csak 99 000 ember volt és az ágyúkból is csak 431 maradt és ebből is 140-et Szmolenszkben voltak kénytelenek hagyni, ezzel a veszteség ágyúkban 278-ra emelkedett.[20] A hideg eddig nem sok gondot

[20] Tarlé: i. m. 344. old.

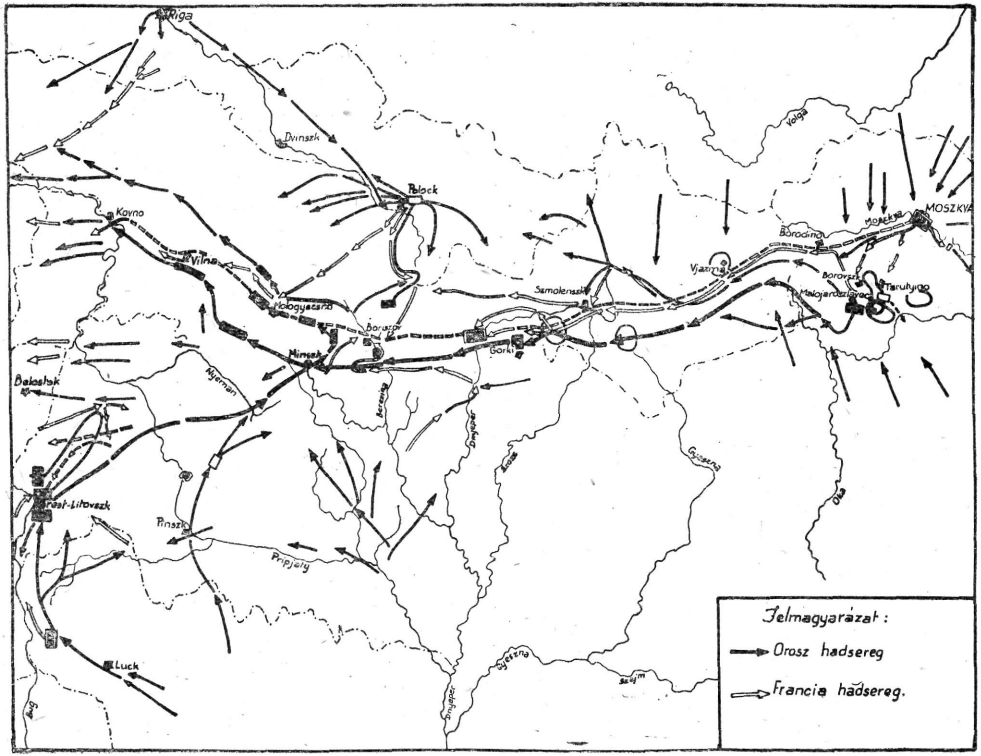

Napoleon visszavonulása

okozott a franciáknak, mert derült, napfényes őszi idő volt, csak időnként volt hűvösebb. November 4-től azonban beálltak a fagyok és az is növelte a franciák baját. *November elejéig tehát semmiképp sem indokolhatók a franciák veszteségei az időjárással.*

Napóleon azt remélte, hogy a szmolenszki raktárak élelemkészletei elégségesek csapatai ellátására, ugyanakkor Szmolenszkben csapatai némileg felfrissülhetnek és megpihenhetnek. A szmolenszki készletek nagy részét azonban már előbb felhasználták, a megmaradtat a gárda és az elsőnek érkező csapatok felélték, úgy hogy a sereg nagy részének már jóformán semmi sem jutott. Ilyen körülmények között a francia katonáknak besötétedés után kenyérrel a kezükben mutatkozni Szmolenszk utcáin életveszélyes volt. Ilyen volt már Napóleon grand armée-jának állapota. A fegyelmet nemhogy nem sikerült helyreállítani, hanem az teljes felbomlás felé haladt. Az elmaradozók és fosztogatók, valamint a szökevények száma egyre növekedett. A katonák már nem hallgattak senkire. Csak a napóleoni gárda és Davout hadteste őrzött meg még némi fegyelmet. November 15-én, 16-án és 17-én Krasznojnál ismét harcokra került sor Napóleon, valamint Ozsarovszkij és Miloradovics tábornok csapatai között. Napóleon, 15-én, miközben kivonult Szmolenszkból, Ney marsallt otthagyta hadtestével utóvédnek, azzal a paranccsal, hogy csak akkor hagyja el Szmolenszket, ha már mindent felrobbantott. Napóleon intézkedésének az volt a következménye, hogy a Ney-hadtest nagyrészt megsemmisült, a marsallt majdnek elfogták és csak kevesedmagával tudott áttörni Napóleonhoz. A „grande armée" maradékának sorsa a Berezina-folyón történt átkelésnél pecsételődött meg. Az eredeti haditerv szerint Csicsagov tengernagy csapatainak északról, Wittgenstein tábornok erőinek délről kellett volna a franciákat gyűrűbe fogni és felmorzsolni. A két hadvezér késedelme folytán azonban Napóleon erőinek egy részével át tudott kelni a Berezinán, azonban rendkívül súlyos veszteségeket szenvedett. A Berezinához ért francia csapatok létszámát különböző források más-másképpen adják meg. A fegyverfogható erőket 25—30 000 emberre becsülik, ehhez járult még majdnem ugyanannyi fegyverképtelenekből álló tömeg. Napóleon két hidat veretett a Berezinán, egyet a gyalogosok, egyet a szekerek számára. A hidak verése november 26-án fejeződött be és a csapatok azonnal megkezdték az átkelést. Közben csak kisebb csatározásokra került sor Oudinot marsall és Csaplic orosz tábornok csapatai között. A szekerek áthozatalára készített híd két ízben is beszakadt és másodízben csak november 27-én reggelre sikerült helyreállítani. Napóleon személyesen

27-én reggel kelt át a Berezinán és a studiankai hidakkal szemben, Zawniki faluban ütötte fel szállását. November 27-én tovább folyt az egyes hadtesttöredékek átvonulása. Este heves harcok kezdődtek Csicsagov tábornagy csapatai és a Boriszovnál hagyott Partouneaux-hadosztály között. A harcokban az elvágott Partouneaux-hadosztály súlyos veszteségeket szenvedett és a maradéka 28-án reggel kénytelen volt magát Partouneaux tábornokkal együtt megadni. A Partouneaux-hadosztály 4000 emberből állt a Berezinához való érkezéskor. Ebből a fele, mintegy 2000 ember került fogságba. November 28-án a Berezina jobb partján heves küzdelemre került sor Oudinot marsall csapatai és Csicsagov erői között. A küzdelemben maga Oudinot marsall is megsebesült és Ney marsallal kellett felváltani. Neynek sikerült a terepet megtartani. A bal parton Victor marsall és Wittgenstein csapatai között szintén súlyos harcok fejlődtek ki. Az ütközet folyamán heves ágyúzás kezdődött. Wittgenstein ágyúi a hidakra szorított és átkelés közben levő tömeget is elérték. Ez óriási pánikot okozott a soraikban. Mivel a hidakat olyan sűrűn lepték el, hogy mozogni sem lehetett, sokan a vízbe vetették magukat, hogy az ágyúgolyók elől meneküljenek. Másokat a tömeg szorítása tiport össze, akik pedig a jégtáblákon próbáltak menekülni, azok alatt a gyenge jégkéreg beszakadt és megfulladtak. Ez volt a berezinai átkelés legválságosabb szakasza. November 28-án a küzdelem egész napon át tartott és csak az est beálltával szűnt meg a harc, amely mindkét részről jelentős veszteségekkel járt. Az éjszaka folyamán Victor marsall maradék erőivel átkelt a Berezinán. A hátramaradt maradék erők és fegyvertelenek is átvonulhattak volna az éjszaka folyamán, de részben a fáradtság, részben, mivel már szállást és némi élelmet találtak, vonakodtak az átkelést végrehajtani. November 29-én Eblé tábornok parancs szerint felgyújtotta a két hidat, miközben a túloldalon még 10 000 francia volt. Ezeket azután az oroszok foglyul ejtették. A háromnapos berezinai küzdelemben a franciák egy része megmenekült, de ezek az erők már alig voltak hadseregnek tekinthetők. Számuk napról napra fogyott, most már a hideg is teljes erővel beállott és december 10-én Vilnába már csak néhány ezer főből álló töredék érkezett abból a több mint 400 000 emberből, akik Napóleon főerejét alkották. Az egész hadjáratban a napóleoni hadseregnek mintegy 600 000 katonája harcolt, az összes vesztesége pedig meghaladta a félmilliót. December 5-én Napóleon Molodecsnón otthagyta hadserege maradványait, szánra ült, hogy mihamarabb Párizsba érkezzen és előkészíthesse a jövő évi esedékes hadjáratot. A francia sereg-

ből jóformán a York-féle porosz és a Schwarzenberg-féle osztrák hadtest maradt aránylag épen, ez a két hadtest együttesen mintegy 40 000 főt számlált. A Macdonald-hadtest egy része is megmaradt, ami azonban a többi hadtestet illeti, azok jóformán teljesen megsemmisültek. Rousset francia történész számítása szerint 36 ezredből, amely 1812 júniusában 66 345 embert számlált, 1813. január 9-én 674 tiszten kívül csak 1607 fő volt fegyverfogásra alkalmas és a beteggel együtt is csak 3019 közkatona volt jelen, 63 000 pedig elveszett. A 33. könnyűezred 2254 emberéből egy se tért vissza. A 106. ezred 2600 katonájából, akik Itáliából indultak el, csak 26 tiszt, 4 fegyverfogható és 60 harcképtelen maradt. Ezek a példák bizonyítják, hogy milyen súlyosak voltak a francia sereg veszteségei. Napóleon hatalmas ármádiája, amellyel Oroszországot akarta meghódítani, megsemmisült.

A nagy napóleoni sereg, a „grand armée" pusztulásának okait sok történész kutatta. Anélkül, hogy teljességre törekednék, csak néhány erre vonatkozó elmélettel foglalkozom. Az egyik elképzelés az éhségelmélet szerint: a francia sereg az ellátás megoldatlansága miatt csökkent állandóan és morzsolódott fel. Kétségtelen, hogy Napóleon a nagy előkészületek és számos rendelkezés ellenére sem tudta azt a problémát kielégítően megoldani, de egyedül az ellátás csődjével magyarázni nem lehet a francia sereg pusztulását. Egy másik elmélet volt a Napóleon veszteségének klimatikus viszonyokkal való indokolása, elsősorban a beálló hideggel, a Tél-tábornok elmélet. Ez az elmélet már csak azért sem elfogadható, mert komoly hideg csak november elején állott be és csak néhány napig tartott. A decemberben beálló hideg már csak a sereg utolsó maradványait tizedelte. Természetes, hogy a klimatikus viszonyokat nem lehet figyelmen kívül hagyni, ha Napóleon ezt nem vette számításba, ez csak azt mutatja, hogy mennyire nem kellően megalapozott, hanem elhibázott volt vállalkozása. Ismét más elmélet az, amely a nagy kiterjedéssel, a térrel igyekszik megindokolni Napóleon kudarcát. Eléggé elterjedt a zsenihanyatlás elmélete is, amely szerint Napóleon, ez a lángeszű hadvezér, 1812-ben már nem mutatta fel azokat a tulajdonságokat, mint korábbi hadjárataiban. Túl sokat időzött Vilnában, Vityebszkben, Moszkvában, nem vetette be gárdáját Borodinónál, ahol különben meg volt hűlve, tehát nem működött szokott ereállyel. Elfogadható az, hogy Napóleon nem volt a régi hadvezér, nem volt az 1796. évi hadjárat tábornoka, de ennek nem csupán katonai, hanem nagymértékben társadalmi, politikai okai voltak és ezt kell elsősorban figyelembe venni, különben is hogy 1812-ben nem sikerült

terveit megvalósítani, az legtöbbször nemcsak rajta múlott. Fontos szerepet játszott a hadjárat kudarcában a francia sereg állapota is. A marodőr elmélet még túl is hangsúlyozza annak jelentőségét, hogy a sereg fegyelmi állapota már az első hetekben gyenge volt és a fegyelmezetlenség a továbbiakban még csak fokozódott. A katonák egy jó része lemaradt és martalóckodással foglalkozott, a visszavonulás folyamán pedig nem egyszer az engedelmességet is megtagadták. A sereg rossz fegyelmi állapota tehát egyike volt a kudarc okainak, de mindent ezzel sem lehet megmagyarázni. Hiszen a francia katonák és marsalljaik 1812-ben is harcoltak olyan jól, mint az előbbi hadjáratokban, s ha a fegyelmi állapot mindvégig gyenge volt, ennek sem pusztán katonai okai voltak. Tény az is, hogy a francia hadsereg heterogén összetétele szintén akadályt jelentett, hiszen az erőszakkal a napóleoni seregbe kényszerítettek igyekeztek minél hamarább megszökni és hazájukba visszajutni. Az is megállja a helyét, hogy Napóleon hibát követett el, amikor a spanyolországi hadjárat befejezése előtt belefogott az oroszországi hadjáratba. Számos más okot is felhoznak. Mindenesetre, ha csak az előbbi okokat nézzük, máris nagyon sok alapját láthatjuk a napóleoni kudarc okainak. A legfontosabb és legdöntőbb ok azonban nyilván nem az előbb felsoroltak közé tartozott. A döntő oka Napóleon 1812. évi kudarcának az orosz nép és a hadsereg hősies harca volt, ez zavarta meg az utánpótlást, ez gátolta a napóleoni zseni teljes érvényesülését, ez morzsolta a francia sereget, ez ásta alá a fegyelmet. Napóleon tévedése egyszerűen az agresszor tévedése volt, úgy tervezte meg és képzelte el a hadjáratot, mintha az orosz sereg nem lenne, illetve előbb vagy utóbb, de inkább előbb, teljesen szét lenne verve. Az orosz nép ellenállására pedig egyáltalán nem számított. Mindenesetre Napóleon saját erőit túlbecsülte, az ellenfélt lebecsülte. Ezek után azt sem lehet elfogadni, hogy Kutuzov passzivitásával, s nem aktív hadműveletekkel győzte le Napóleont. Igaz, hogy nem minden esetben járt el úgy, ahogy tehette volna. Nem kell azonban elfeledni, hogy egyrészt az orosz seregnek is súlyos veszteségei voltak, s Kutuzov nem óhajtott Borodinó után hasonló súlyos harcba bocsátkozni, másrészt a tett intézkedései, melyek egyáltalán nem jelentettek passzív hadvezetést, elégségesek voltak a napóleoni „grand armée" megsemmisítéséhez.

Az 1812-es francia—orosz háború fordulópontot jelentett a napóleoni háborúk történetében. Napóleon soha nagyobb erővel nem indult harcba és soha nagyobb vereséget nem szenvedett. Az Európa feletti francia hegemóniát megtörte és nem sokkal később Napóleon császárságának is vége szakadt.

ÉLELEMELLÁTÁS, LOGISZTIKA ÉS STRATÉGIA A VASUTAK ELTERJEDÉSE ELŐTTI KÉTSZÁZ ESZTENDŐBEN

(Hadtáptörténeti tanulmány)

Perjés Géza

A HADTÖRTÉNET KUTATÓI meglehetősen kevés figyelmet szenteltek az anyagi ellátás és a stratégia összefüggéseinek, de szinte fehér foltot jelent a kutatásokban annak a hatásnak a vizsgálata, amit az élelemellátás gyakorolt a stratégiára. Pedig ez a hatás, különösen a vasutak elterjedése előtt igen nagy volt, a stratégiát meghatározó tényezők közül szinte a legfontosabb volt. Arra kell gondolnunk ugyanis, hogy kenyérre és takarmányra minden nap szükség volt, tekintet nélkül arra, hogy a hadsereg menetelt, harcolt, avagy pihent, míg például lőszer csak a csatanapokon kellett. Márpedig a régebbi háborúkban, főleg a 17—18. században egy-egy hadjárat alatt csatára csak néhány alkalommal került sor, sőt számos olyan volt, amely csata nélkül ért véget. Így a kivonuló hadsereg magával vihette lőszerét, és azt a hadjárat tartama alatt pótolni rendszerint nem kellett. Ilyenformán az élelemről való gondoskodás fontosság, tartam, terjedelem, folyamatosság és a technikai lebonyolítás tekintetében minden más anyagi szükségletről való gondoskodást megelőzött.

De túlmenően ezen, rendkívüli módon megnövelte az élelemellátás jelentőségét az a körülmény, hogy az adott gazdasági, társadalmi és technikai viszonyok mellett az élelem beszerzése sokkal nagyobb gondot jelentett, mint napjainkban. Itt három körülményt kell kiemelnünk: az alacsony népsűrűséget, a mezőgazdasági termelés elmaradottságát, valamint a szállítási technika igen alacsony hatásfokát. E három tényező összhatásaként a harcoló hadseregek nem számíthattak arra, hogy a helyszínen szerezhessék be élelmüket, de arra sem volt mód, hogy hosszabb

időre elegendő élelemtartalékot vigyenek magukkal. Így a hadseregek előre felállított raktárakból éltek, és azoktól bizonyos távolságon túl nem távolodhattak el. Természetesen mindez döntő hatást gyakorolt a stratégiára, hiszen a hadvezérek nem követhették a stratégiai szempontból legalkalmasabb és legkedvezőbb célokat, hanem csak azt tehették, amit az ellátási körülmények megengedtek. Mindezt szem előtt tartva, beláthatjuk, hogy egy-egy háború vizsgálatánál döntő fontosságú a hadsereg élelmezésének vizsgálata és egyáltalán nem indokolt, hogy a feldolgozások zömében ez a szempont teljesen hiányzik.[1]

Tanulmányunkban arra próbálunk választ kapni, hogy a 17. század közepétől a 19. század közepéig miként jelentkezett az élelemellátás és a stratégiai kapcsolata. Vizsgálataink előterében nem az élelemellátás igazgatási és technikai problémái állnak majd (ti. a hadbiztosság működése, az őrlés, a sütés, a raktárolás stb.), de nem vállalkozhatunk a korabeli stratégia egészének felrajzolására sem;[2] ami minket pillanatnyilag érdekel: az élelemellátás és a stratégiai vezetés érintkezési felülete, a hadműveleti és ellátási szempontok összehangolásának régiója, az a tevékenység, az a vezetési funkció, aminek a korabeliek a görögök nyomán a *logisztika* nevet adták. Bár a logisztika az *egész* anyagi ellátás és a stratégiai szempontok összehangolását jelentette, mi itt csak az élelemellátás logisztikájával foglalkozunk, ami — az elmondottak szerint — az anyagi szükségletekről való gondoskodásban minden mást megelőzött.

Melőtt azonban tulajdonképpen vizsgálatainkat megkezdenénk, szükséges, hogy tisztázzuk a logisztika fogalmát.

1 Bár kis számban, azonban mégis voltak kutatók, akik felhívták a figyelmet az anyagi ellátás, különösen az élelemellátás vizsgálatának fontosságára. A 18. század második felében írja Bourscheid: „Es ist zu bedauern, dass die Geschichtsschreiber so weit als man ihrer Reihe bis zur fernsten Antiquität folget, das Finanzsistem der kriegführenden Staaten, und besonders ihr Militär-Magazinirungssistem nicht genau beschrieben haben." *Kaisers Leo des Philosophen Strategie und Taktik.* I—IV. Th. Wien, 1777—1780. IV. Th. 10. l.; — Rendkívül megszívlelendő szempontokat vet fel Hamley, angol katonai író: „It would be of great importance to the military student to know for certain what particular points the generals on each side relied on for their supplies at all the stages of a campaign ... It will be necessary, then, for the student who prepares to follow on the map the operations of a campaign, to begin by ascertaining the bases, or points on both sides on which the armies ultimately relied for the supplies of munitions of war, and for the reinforcements which their respective governments furnished; constantly to note and bear in mind the main roades by which, moving from their bases, they approached each other; and lastly, to mark the positions of the fronts of the armies in all their changes. — Without these preliminaries he cannot hope to acquire a clear idea of the merits, object, or effect of a single movement." *The Operations of War.* London, 1866. 15., 38. lap.

2 A 17—18. századi élelemellátás összefüggéseit a mezőgazdasági termeléssel, valamint a népességgel, továbbá az élelemellátás igazgatási, technikai és szállítási oldalait *Mezőgazdasági termelés, népesség, élelemellátás és stratégai a 17. század második felében Bp. 1963.* című dolgozatomban tárgyalom.

A logisztika fogalma[3]

A logisztika görög eredetű szó és számolóművészetet jelent.[4] A görög és bizánci hadtudományi terminológiában a taktika és a stratégia mellett a hadvezetés harmadik részét jelentette. A fogalom definíciója Bölcs Leótól maradt ránk.[5] Ő három részét különböztette meg a katonai vezetésnek: 1. a *stratégiai tervezés*, amelyhez az ellenséges és a saját viszonyok felmérése és ennek alapján a háború általános tervének kidolgozása tartozik (támadó vagy védő háború, a döntő csata keresése vagy az ellenség kifárasztása stb.); 2. a *taktikai tervezés*, amely a csatarend megalakítását, a fegyvernemek együttműködésének megszervezését és általában a taktikai manőverben való kiképzést foglalja magában; 3. a *logisztikai tervezés*, amelyhez azok a dolgok tartoznak, amelyek számszerű felmérést, beosztást, általában kiszámítást kívánnak. Három nagy feladatköre van a logisztikának: a) a szervezés, a zártrendi és harcrendi alakzatok szabályozása, valamint a parancsnokok kiválasztása és beosztása; ezek tehát olyan feladatok, amelyeket napjainkban a hadseregek szervezési, kiképzési és személyzeti osztályai végeznek; b) a háború anyagi szükségleteinek felmérése, a felszerelés, az anyagi szükségletekről való gondoskodás, a hadműveletek helyének, távolságának, idejének és a feladat elvégzéséhez szükséges erőknek meghatározása, a mozgások sebességének kiszámítása és a menetek megtervezése; ezek tehát olyan feladatok, amelyeket napjainkban a hadseregek hadműveleti és anyagi osztályai, illetve a hadtáp intéznek; c) a logisztika harmadik feladatköréhez azok a tennivalók tartoznak, amelyeket napjainkban „anyagi végrehajtó szolgálatnak" nevezhetnők, ami tehát a hadtápalakulatok, hadbiztosságok, intendatúrák stb. dolga, mint a pénzügyi szolgálat, a fegyver- és lőszerellátás, ruhaellátás, egészségügyi szolgálat, élelembeszerzés és raktározás, élelemfeldolgozás és kiosztás, szállítás stb.[6]

Bölcs Leó után a logisztika éppúgy eltűnt a katonai terminológiából, mint a taktika és a stratégia. A taktikát a 18. század

[3] Felhasznált irodalom: *Kaisers Leo Strategie und Taktik.*; — Jomini: *Précis de l'art de la guerre ou nouveau tableau analytique.* I—II. Nouv. ed. Paris, 1855.; — Jähns: *Geschichte der Kriegswissenschaften.* I—III. Lpg. 1889—1891.; — Leighton: *Logistics.* Encyclopaedia Britannica. 1960.

[4] Tehát Jomini és őt követően több enciklopédia és szótár helytelenül vezeti le a kifejezést a francia „loger", illetve „maréchal général des logis" szavakból. Jomini: i. m. II. köt. 148. l.; — *The Oxford English Dictionnary.* Oxford, 1933., Wyld: *The Universal Dictionary of the English Language,* London 1952. *Dictionnaire Encyclopédique Quillet,* Paris, 1953., „Logistics", illetve „Logistique" címszavai.

[5] A szó katonai alkalmazása tehát nem „ismeretlen eredetű", és nem a 18. században használják először a katonai terminológiában, amint azt Leighton állítja.

[6] *Kaisers Leo Strategie und Taktik,* I. köt. 167—168. l.

elején kezdik újra használni, a stratégiát és a logisztikát a század második felében. A logisztika fogalmának bevezetését Bourscheid osztrák katonai író sürgette *Kours der Taktik* c. művében,[7] valamint Bölcs Leó művéhez írt és előbb idézett kommentárjaiban. Szerinte a lőpor és az irányító feltalálása alapvető változásokat idézett elő az erődítéstanban, a stratégiában, a taktikában és a logisztikában egyaránt. Helytelennek tartja, hogy a franciák csak a taktikáról beszélnek és csak azt tanítják.[8] Azt hiszik a mai hadvezérek — írja —, hogy egy 100 000 emberből álló hadsereget ugyanúgy kell vezetni, mint egy 10 000 emberből állót, és nem veszik észre, hogy különösen logisztikai szempontból milyen következményekkel járt a létszámok újkori megnövekedése. Azt ajánlja, hogy térjenek vissza a görögök gyakorlatához, akik külön oktatták a fiatalságot a stratégiára, a taktikára és a logisztikára. Javaslata a hadtudomány modern beosztására: 1. stratégia; 2. a stratégia logisztikája; 3. taktika; 4. a taktika logisztikája.

Bourscheid rendkívül fontosnak tartja a logisztikát. Bármilyen jó taktikus és stratéga legyen a hadvezér, mégsem aratható győzelmet, ha nem ért a logisztikához, „amelytől minden vállalkozás sikere függ". Nem sikerülhetnek a stratégiai és taktikai tervek, ha a logisztikai szempontokat nem veszik figyelembe, „azaz nem számítják ki az időt, a távolságot, az erőt és az anyagi szükségleteket"; „a stratégia és a taktika a logisztika fénye nélkül két vakhoz hasonló, akik a sötétségben botorkálva, minden gödörbe beleesnek".[9]

Bourscheid után Jomini foglalkozott a logisztikával részletesebben. Jomininek a logisztikáról adott definíciója nem egyértelmű. Egy helyen „a hadsereg mozgatása művészetének gyakorlati alkalmazását" érti alatta.[10] Amikor azonban a hadtudomány felosztásáról ír, másként határozza meg a logisztikát. A *stratégia* „a háború vezetése a térképen, azaz az egész hadszíntér átfogása". A *taktika* „az ütközet művészete azon a helyen, ahol a döntés végbemegy" és a csapatok mozgatása a csatatéren, azaz 4—5 mérföld kiterjedésű területen. A *logisztika* pedig „alapjában véve nem más, mint a másik kettő alkalmazásának előkészítése, illetve biztosítása".[11] Amikor pedig összehasonlítja

7 A művet megszerezni nem tudtam, tartalmát Jähns foglalja össze id. műve III. köt. 1798. és k. oldalán.

8 Az 1751-ben másodízben kiadott *Dictionnaire Militaire* címszavai között sem a stratégia, sem a logisztika nem szerepel. A mai értelemben vett stratégiát „tactique générale"-nak nevezik.

9 *Kaisers Leo Strategie und Taktik*, I. 24—34., 107., 108., 174. l.

10 Jomini: i. m. I. köt. 36—37. l.

11 Uo. 156. l.

a francia forradalom előtti és utáni hadviselést, ezt írja: „A menetek tudományán napjainkban a logisztikának már nem azokat az apró részleteit értik, hogy a csapatokat menetoszlopokba osszák, valamint indulási és érkezési idejüket kiszámítsák, menetvonalukat meghatározzák. Mindez a vezérkari szolgálatnak egyik lényeges ága. De ezeken a teljesen anyagi részleteken túl (»détails tout matériels«) van még a menetek kombinációja, ami a stratégia nagy műveleteihez tartozik." Napóleon több hadjáratában döntő hatása volt a manővernek, „azonban nem logisztikai, hanem stratégiai vonatkozásai miatt". A modern háborúkban a hadseregek hol szétterjeszkednek, hol összpontosulnak. A széles kiterjedés félrevezeti az ellenséget, megkönnyíti a mozgást és az élelmezést. Viszont az ellenség közelébe érve, a hadsereget összpontosítani kell. A hadvezér szakértelmének és tehetségének igazi fokmérője, hogy miként tudja alkalmazni egyszer a széles, másszor a koncentrikus mozdulatokat; „Ami pedig a menetek logisztikáját illeti, bár csak másodlagos ága a hadművészetnek, mégis oly szorosan összefügg a nagy hadműveletekkel, hogy tulajdonképpen úgy tekinthető, mint annak végrehajtó ága."[12]

Mindezeken kívül Jomini külön fejezetet is szentel a logisztikának. Ennek címe: „A logisztikáról, vagy a hadseregek mozgatásának művészetéről." Amint látjuk, ez a meghatározás rokon az elsővel. Egyébként ebben a fejezetben most már véglegesen tisztázni akarja a logisztika fogalmát, feladatát és helyét a hadtudományban. Felteszi a kérdést: „Pusztán az apró részletek tudománya lenne a logisztika? Vagy éppen ellenkezőleg, általános tudomány, a hadművészet legfontosabb része lenne? Vagy csupán olyan fogalom, amelyet a használat szentesített és amely a vezérkar egyes működési ágait foglalná egybe, ti. azokat az eszközöket, amelyekkel a hadművészet elméleti kombinációit a tényleges hadműveletekre alkalmazzák?"[13] Könyvének első kiadásában a logisztikát a vezérkar szolgálatának technikai részletei közé sorolta. Ez meg is felelt a régebbi gyakorlatnak, amikor a szállásmester legfőbb dolga a táborok és szállások berendezése, és a menetek irányítása volt. Az új hadviselésben azonban a mozdulatok sokkal bonyolultabbak, ugyanakkor a vezérkari főnök feladatai is kibővültek. Az ő feladata lett, hogy a parancsnokot ellássa a szükséges adatokkal és annak elhatározásait a csapatokhoz közvetítse. A régi logisztikai tudásanyag ma már nem lenne elegendő a vezérkarok számára:

[12] Uo. 316—323. l.
[13] Uo. II. köt. 146. és köv. l.

„Ha elismerjük, hogy a régi logisztika nem volt más, mint az apró részletek tudománya a menetek szabályozására, és ha bebizonyosodott, hogy napjainkban a vezérkar feladatai magukban foglalják a stratégia legmagasabb kombinációit is, akkor el kell fogadnunk azt is, hogy a logisztika nem maradhat pusztán egy kis parcella a vezérkar tudományában, hanem ki kell bővíteni, új tudományt kell belőle formálni, amely nemcsak a vezérkaroknak, hanem magának a hadvezérnek is a tudománya lesz."

Milyen feladatkörök tartoznak most már a logisztikához? Jomini szerint a következők: 1. a menetek anyagi előkészítése és megszervezése, a hadsereg gyülekezésének, felvonulásának és előnyomulásának megtervezése; 2. egyes vállalkozások és ütközetek tervének kidolgozása; 3. a mérnökkar és a tüzérség vezetőjének bevonásával állások és raktárak kiépítése, illetve felállítása; 4. felderítés; 5. az egyes menetoszlopok menetének összehangolása; 6. a menetbiztosítás megszervezése; 7. a csapatok elosztása a harchoz; 8. az előőrsök gyülekező helyének kijelölése; 9. a tüzérségi, az élelemszállító és az egészségügyi vonat mozgásának megszervezése; 10. az utánszállítás folyamatosságának biztosítása és a vonat fenntartása; 11. táborok kijelölése és biztosítása; 12. a hadműveleti vonalak berendezése, a hadtápkörlet megszervezése, szállítmányok biztosítása; 13. raktárak és kórházak felállítása a hadműveleti vonal mentén; 14. a kikülönített részek állandó szemmel tartása; 15. lemaradozók gyűjtése; 16. várostromok megszervezése; 17. visszavonulásnál a rend biztosítása; 18. szálláskörletek és gyülekezőhelyek biztosítása.

A következőkben Jomini átlép a logisztika szűkebb területéről a stratégiai tervezés legmagasabb régióiba és azt vizsgálja, hogy mindaz, amit a fővezér elhatároz, miként valósul meg. Itt tehát lényegében a törzsmunka problémáit vizsgálja: az intézkedések kidolgozását és csapatokhoz való eljuttatását, az ellenőrzést stb. Amint látjuk, Jomini a logisztikán egyszer a hadműveleti mozgást érti általában, másszor az anyagi ellátás és a stratégia szempontjainak összehangolását, megint máskor általában a hadműveleti tervező munkát, a törzsek munkáját. Ilyenformán nála a logisztika definíciója meglehetősen lebegő. Ez azonban véleményünk szerint nem végzetes hiba, hiszen ennél sokkal fontosabb az a törekvése, hogy megragadja azoknak a változásoknak a lényegét, amelyek a francia forradalom óta végbementek, és megtalálja az összhangot egyik oldalról a stratégiai

cél, a mozgás és az anyagi ellátás között, másik oldalról a főparancsnok és a vezérkar tevékenysége között.

Összevéve mindent, megállapíthatjuk, hogy az újkori logisztika fogalma alapvetően különbözik az ókoritól, amennyiben kizárja köréből az anyag előteremtésével és feldolgozásával kapcsolatos teendőket és az anyagkezeléssel járó adminisztrációt is. Legfontosabb teendői közé pedig a hadműveleti mozgások megszervezése és ezeknek a mozgásoknak az anyagi ellátás szempontjaival való összeegyeztetése tartozik.

Jomini után a logisztikát nem értékelték egyformán. Clausewitz annyira nem tartja fontosnak, hogy művében a fogalmat meg sem említi,[14] sőt olyanok is akadnak, akik kimondottan feleslegesnek tartják. Az egyik német katonai lexikon például azon a véleményen van, hogy bár a logisztika tudománya nagy tekintélyre tett szert azóta, hogy a hadseregek több oszlopban menetelnek, aminek következményeként a távolságok, a térközök és menetidők kiszámítása igen fontossá vált, azonban a számítgatásokat túlzásba vitték és a hadsereg minden mozdulatára hosszas intézkedéseket dolgoztak ki, ami „taktikai pedantériához" vezetett, sőt egyesek már azon a véleményen voltak, hogy az egész hadtudomány pusztán csak ebből áll; „Manapság azonban a győzelmet ilyen egyszerű eszközökkel kivívni nem lehet; ehhez merőben más számítás kell és ennél a logisztikának csak alárendelt jelentősége lehet." Nem aprólékos számítgatásokra van szükség a hadvezetésben, hanem inkább érzékre. Sok esetben az aprólékos számítgatás inkább késlelteti a hadsereg mozgását és az a fél, „amely nem számítgat oly aprólékosan, de annál serényebben menetel, mindig előbb érkezik céljához, mintsem feltételezik, így az összes logisztikai számításokat felborítja."[15]

A logisztikának ilyen elparentálása azonban elsietettnek bizonyult. A 19. század második felében bekövetkezett változások, a vasutak elterjedése, a gyorstüzelő fegyverek bevezetése nyomán az óriási mértékben megnövekedett lőszerfogyasztás, majd a 20. században a motorizálás, a repülés, általában a nagy létszámú és egyre inkább gépesített tömeghadseregek mozgatásának és ellátásának problémái egyre több számítást, mozgatási kombinatorikát és logisztikai tervezést kívántak meg. De a számszerű adatokon alapuló tervezés nemcsak szükségessé, de könnyebbé is vált, hiszen az eddig lényegében állati, emberi és ter-

14 Leighton egyenesen Clausewitz rovására írja, hogy a logisztikát a 19. század második felében nem használják a katonai terminológiában.

15 *Militair-Conversations-Lexikon.* Lpg. 1834. „Logistik" címszó.

mészeti erőkre alapozott mozgatás és szállítás kiszámítása az előre nem látható és leküzdhetetlen biológiai és klimatikus tényezők miatt csak hozzávetőleges lehetett, míg az anorganikus energiára és a gépi technikára alapozott mozgás és szállítás az embertől vált függővé, kiszámítása pedig sokkal kisebb hibahatárok között volt lehetséges, mint annak előtte. Sőt, napjainkban, az atomfegyverek és rakéták korában a logisztikán belül egészen új ág, az ún. „hadműveleti kutatás" (research operationel) alakult ki, amely nemcsak a hadműveletek anyagi, mozgatási és szállítási tényezőinek pontos kiszámítását teszi lehetővé, hanem azáltal, hogy e tényezők bonyolult összefüggéseinek kifejezésére különböző „modelleket" szerkeszt, bizonyos hibahatárok között, egy-egy hadművelet lefolyására nézve prognózist is adhat.[16]

Mindenesetre a logisztikát, mint terminust, a 19. század második felében alig használták és az első és a második világháborúban is inkább csak az amerikai hadseregben terjedt el. Napjainkban a nyugati hadseregekben használják, bár nem egységesen, hol szűkebb, hol tágabb értelemben.[17]*

16 Az operációs kutatás csak megkönnyíti, de nem helyettesítheti a parancsnok helyzetmegítélését. Pusztán mennyiségi támpontokat ad, de maga a helyzetmegítélés változatlanul minőségi, alkotó tevékenység marad. Arpurt: *Recherche operationelle et infrastructure.* (Forces Aeriennes Françaises. 1955 június.)

17 Az Ottawaban, 1945-ben kiadott két nyelvű *Military Dictionnary* szerint a logisztika: „Données numeriques relatives aux mouvements, ravitaillement et evacuations."; — „Logistic is that branch of administration which embraces the management and provisons of supply, evacuation and hospitalization, transportation and service. It envisages getting the right people and appropriate supplies to the right place in the right time and in proper condition." Hatton: *The Influence of Logistics on Military Strategy.* (The Army Quarterly. 1956/2., 176. l.)

* Hogy a logisztikai szolgálat a magyar honvédség viszonyai között milyen szolgálatnak felelne meg, egyáltalán, hogy szükség lenne-e a kifejezés bevezetésére, olyan kérdés, amelyre válaszolni nem érzem illetékesnek magamat. En itt a logisztikát csak a 18. század végi, 19. század eleji értelmében és funkciójában használom, illetve vizsgálom. Miután azonban lektorom részéről felmerült az az igény, hogy definiáljam pontosabban a logisztikát és hozzam kapcsolatba a közérthetőbb „hadtáp" kifejezéssel, megkísérlem, hogy eleget tegyek kívánságának. Hangsúlyoznom kell azonban még egyszer, hogy a kérdésben nem érzem illetékesnek magamat, és véleményem egy laikus véleménye, olyan laikusé, akinek kutatási területe a 17. század második felétől a 19. század első feléig terjed, és akinek nem állt módjában figyelemmel kísérni a szállítási és fegyvertechnikának a második világháború óta bekövetkezett forradalmi változásait.

Logisztika a hadműveleti tervezésnek az a része, amely összhangba hozza a stratégiai és az anyagi szempontokat. Tehát nem pusztán hadműveleti, de nem is pusztán anyagi tervezés, hanem a kettő egysége. Végrehajtó közege a törzsparancsnok (vezérkari főnök), aki egyformán diszponál a hadműveleti tiszttel (osztállyal) és az anyagi tiszttel (hadtáppal, anyagi osztállyal). Ez a körülmény megszabja a logisztika viszonyát a hadtáppal. Semmiképp nem lehet egyenlőségjelet tenni a logisztika és a hadtáp közé, mivel a két fogalom csak részben fedi egymást: a logisztikához anyagi kérdések *is* tartoznak, de távolról sem *minden* anyagi kérdés. Így nem tartozik a logisztikához az anyagfeldolgozás technológiája (őrlés, sütés, lőszergyártás stb.), az anyagkezelés, az anyagi ellenőrzés stb. Mindezeknek a tevékenységeknek csak a *végeredményei* érintik a logisztikai tervezést (ti. a felhasználásra kész anyagok). Ugyanakkor a logisztikai tervezés nem azonos általában a hadműveleti szolgálattal, mert nem tartozik hatáskörébe a hadműveleti felderítés, a nyilvántartás stb.; ugyanúgy, ahogyan a hadtápszolgálatnak, a hadműveleti szolgálatnak is csak a végeredményei érdeklik a logisztikát.

Az élelemellátás logisztikájának fejlődési periódusai a 17. század második felétől a 19. század közepéig

A következőkben vizsgálat alá vesszük a 17. század közepétől a 19. század közepéig eltelt kétszáz esztendőben az élelemellátás logisztikai aspektusait. Ez a kétszáz esztendő eléggé elhatárolható korszakot jelent a hadviselés történetében: az elejét a hadseregek létszámának a 17. század hetvenes-nyolcvanas éveiben való ugrásszerű felemelkedés jelzi, a végét pedig a vasutak elterjedése. A létszámok 17. század végi megnövekedésével olyan korszak veszi kezdetét, amelyben az élelemellátás és a stratégia szempontjainak összehangolása csak az utóbbi részéről tett engedmény árán lehetséges: a stratégia kénytelen alkalmazkodni az élelemellátás tárgyi és technikai feltételeihez. Bár a forradalmi francia kormány és később Napóleon igyekszik kiszabadítani a stratégiát az élelemellátás által rárakott bilincsekből, ez csak részben sikerül, és Napóleon spanyolországi, lengyelországi, oroszországi hadjáratai, valamint az 1813. hadiév megmutatja, hogy a hadseregek élelemmel való ellátása ugyanolyan nagy, sőt a létszámoknak a francia forradalmat követő újabb megnövekedése miatt talán még nagyobb problémát jelent, mint az ancien régime idején. Csak a vasutak elterjedése oldja meg a kérdést. Ettől fogva az élelemellátás problémái háttérbe szorulnak, a stratégia pedig megszabadul kötöttségeitől. Így felfogva a kérdést, ez a kétszáz esztendő válságkorszaknak tekinthető a hadviselés történetében, a stratégia és a vezetéstechnika válságkorszakának. A válság lényege abból állt, hogy az adott eszközök elégtelensége miatt a francia forradalom és a napóleoni háborúk néhány évtizedétől eltekintve a stratégia nem tudta teljesíteni a politika által megszabott vagy legalábbis óhajtott célokat, illetve feladatokat.

Ezt a kétszáz esztendőt három periódusra felosztva vizsgáljuk, majd egy pillantást vetünk a következő korszak elejére, amikor is azt vesszük szemügyre, hogy mit jelentett a vasutak elterjedése az élelemellátás szempontjából.**

** Periodizációm eredetileg ez volt: 1. a „határmenti háborúk" korszaka; 2. az „ötmenetrendszer" korszaka; 3. a francia forradalom és Napóleon időszaka. Lektorom, Rázsó Gyula problematikusnak találta ezt a felosztást, mondván, hogy különböző kritériumok alapján húzom meg a határt az egyes időszakok között, ti. az elsőnél stratégiai, a másodiknál logisztikai, a harmadiknál pedig történelmi kategóriával operálok. Megjegyzésével részben egyetértek, és ennek alapján választottam a harmadik periódusra az „inváziós háborúk" megjelölést. Hogy ez a felosztás logisztikai — és egyedül logisztikai — szempontból elfogadható-e, azt a későbbi kutatásoknak, illetve vitáknak kell eldönteniök. Mindenesetre az tény, hogy az ún. „határmenti" és „inváziós" háborúknál egyaránt döntő hatást gyakoroltak a logisztikai körülmények. Ugyanis a 17. század második felében a há-

1. A „határmenti háborúk" periódusa. (1660—1740.) A létszámok megnövekedése a 17. század második felében és ennek következményei

A 17. század második felében a hadviselés fejlődésének legdöntőbb jelensége a hadseregek létszámának ugrásszerű megnövekedése. A harmincéves háború idején a hadviselő felek által felállított összhaderő létszáma 100—120 000 fő, egy-egy operáló hadseregé, azaz „táboré" 20—30 000 fő. A 17. század második felének háborúiban viszont a szemben álló felek haderői 300—400 000, sőt 500 000 harcost számlálnak, az egyes táborok pedig 60—100 000 harcost.[18]

A hadsereg hirtelen megnövekedésének folyamatát a történeti kutatás eddig még nem vizsgálta részletesen. Mai tudásunk fokán annyit mindenesetre feltehetünk, hogy a megnövekedésben döntő szerepet játszottak egyik oldalról a század második felében kiélesedett nemzetközi hatalmi harc *szükségletei*, a másik oldalról viszont azok a *lehetőségek*, amelyeket a kezdeti tőkefelhalmozás meggyorsulása, és a központosított állami igazgatás apparátusának nagyobb hatásfoka jelentettek. Az első a háborúk finanszírozását, a második az államok erőforrásainak mozgósítását könnyítette meg.

Mindenesetre, ha fent leírt folyamatok eredményeként a nagyobb létszámú hadseregek mozgósítása és fenntartása könnyebbé is vált, semmivel sem lett könnyebb, sőt lényegesen megnehezedett a hadseregek élelemmel való ellátása. Ugyanis a harmincéves háború idejéhez képest sem a mezőgazdasági termelésben, sem a népszaporodásban, sem pedig a szállítási technikában nem következtek be lényeges változások, tehát az történt, hogy háromszor-ötször akkora hadseregeket kellett ellátni lényegében változatlan erőforrások és eszközök mellett. Mindez természetesen óriási mértékben megnehezítette az élelemellátást. Épp ezeknek a nehézségeknek az ismeretében foglalnak állást a kor szakértői a túl nagy hadseregekkel szemben, és egy-egy operáló hadsereg optimális létszámát 50 000 főben állapítják meg.

borúk azért folytak a határok mentén — persze más okokon kívül —, mivel a határ mentén telepített raktáraktól a hadseregek nem távolodhattak el; a 19. század elején viszont a mezőgazdasági kultúra, valamint a népsűrűség már megengedte, hogy a hadseregek a helyszínről szerezzék be élelmük nagy részét, így a raktáraktól függetlenné váltak, ami alkalmat adott nagyszabású inváziós háborúkra. Mindkét körülmény döntően logisztikai kérdés! Egyébként hangsúlyoznom kell, hogy periodizációmat egyedül logisztikai szempontból tartom helyesnek, és nem tartom alkalmazhatónak a hadviselés egészére, amelynek fejlődését sok más tényező is befolyásolta.

[18] Az eddigiekre és a következőkre nézve is lásd id. dolgozatomat.

A hadseregek létszámának megnövekedése és ennek folyományaként az élelemellátás megnehezülése jelentős következményekkel járt államigazgatási, pénzügyi, logisztikai és stratégiai szempontból egyaránt. A logisztikai és stratégiai következményekkel a későbbiekben részletesen foglalkozunk majd, itt az államigazgatásban és az állami pénzügyekben felmerült problémákra vetünk futó pillantást.

A harmincéves háború idején a hadseregek számára szükséges élelmet általában kontribúció vagy állami felvásárlás útján biztosították. A 17. század második felében azonban a nagy létszámú hadseregek számára ilyen módon már nem lehetett biztosítani az élést, mivel a merev, lassú és bürokratikus módszerekkel dolgozó állami apparátus a nagy mennyiségű élelmet előteremteni nem tudta, sok esetben pedig az élelem beszerzéséhez szükséges pénz sem állt rendelkezésére az állandó pénzügyi zavarokkal küszködő államoknak. Ezért a kormányok a vállalkozóhoz fordultak, aki mindazokkal a tulajdonságokkal rendelkezett, ami az állami hivatalnokokból hiányzott: fürge volt és élelmes, ismerte a kereskedelmi és a piaci viszonyokat, kiterjedt összeköttetésekkel rendelkezett, és ami a legfontosabb, hitele volt. A vállalkozó közreműködése a hadsereg élelmezésében nem új jelenség, de merőben új ennek a közreműködésnek a formája.[19] A megelőző időkben a vállalkozó inkább csak kölcsönt nyújtott az államnak, most aktíve bekapcsolódott az élelemellátásba: nemcsak az élelem felvásárlását vállalta, hanem raktárolását, feldolgozását (a sütést és őrlést), szállítását, sőt a csapatoknál való kiosztását is. Ilyenformán a vállalkozó kiterjedt hatáskört nyert: ügynökei révén ellenőrzése alá vonta a gabonapiacot, a hadseregen belül pedig külön irányító, ellenőrző és végrehajtó apparátust épített ki és ennek szálai elnyúltak egészen a csapatokig. A vállalkozó közvetlenül a hadügyminiszter vagy a legfelső katonai szerv alá tartozott és az operáló hadsereg fővezérének csak korlátolt rendelkezési joga volt felette. Sőt, megjelenhetett a haditanácskozáson és ott vétót emelhetett olyan haditervekkel szemben, amelyek üzleti érdekeit veszélyeztették.[20]

A vállalkozó nélkülözhetetlenségét semmi sem bizonyítja jobban, mint azok a követelmények, amelyeket vele szemben támasztottak. Ismernie kellett az adminisztráció útvesztőit, a sü-

[19] Dupré d'Aulnay szerint Franciaországban először 1574-ben működött közre vállalkozó a hadsereg élelemellátásában. *Traité général des subsistances militaires.* Paris, 1744., XII. lap.

[20] Uo. 15. l.; — *Dictionnaire Militaire* „Munitionnaire" és „Vivres" címszavak.

tés, az őrlés és a szállítás technikai részleteit, jártasnak kellett lennie a könyvelésben, az írásbeli ügymenetben és az üzletkötésekben, ismernie kellett az ország, a szomszéd államok, valamint a tekintetbe jövő hadszínterek erőforrásait, szállítási lehetőségeit, piacviszonyait, tájékozottnak kellett lennie az összes belés külföldi mértékegységekről és pénzekről, végül pedig rendelkeznie kellett bizonyos fokú katonai tapasztalattal is.[21]

A vállalkozóval szemben támasztott legfőbb követelmény a pénzügyi stabilitás volt, ami nem annyira effektív készpénzt jelentett, hanem sokkal inkább kiterjedt üzleti összeköttetéseken és megbízhatóságon alapuló hitelt.[22]

A kormány rendszerint már a hadjáratot megelőző év augusztusában megkötötte a vállalkozóval a szerződést, hogy módja legyen még a szállítást és őrlést akadályozó téli fagyok előtt a gabona raktárba szállítására és megőrlésére. A nagy tömegű élelmi cikk beszerzése, tárolása, feldolgozása és szállítása, a pénzügyi műveletek irányítása és ellenőrzése, a pontos könyvelés, mind-mind egészen új hivatali és adminisztratív feladatot jelentett. Dupré d'Aulnay célja művének megírásával éppen az volt, hogy kialakítsa a normális hivatali ügymenet rendjét és általában rendet teremtsen abban a „káoszban", ami a szokatlan, újszerű feladatok következtében az élelemellátásban előállt.[23]

A magunk részéről a vállalkozó közreműködését a hadsereg élelemellátásában szükségszerű és pozitív jelenségnek tartjuk, mivel az újszerű, megnövekedett feladatokat a régi feudális igazgatás eszközeivel és módszereivel megoldani nem lehetett volna. Szükség volt a feltörekvő polgárság racionális munkamódszereire, a vállalkozó ügyességére és szakértelmére. De pénzügyi szempontból is nélkülözhetetlen volt a vállalkozó. Az állami pénzügyek ziláltsága mellett, a kormányok legtöbbször nem rendelkeztek annyi pénzzel, amennyi a hadak ellátásához kellett volna, ezért szükség volt a vállalkozó kölcsönére, illetve hitelben végzett szállításaira. A korban a franciáknál terjedt el leg-

21 Dupré d'Aulnay: i. m. 3. l.
22 Uo. 132. l.
23 Ezt írja Dupré d'Aulnay könyvének ajánlásában: „Mon objet a été de développer, d'éclaircir, et de simplifier des matières d'autant plus intéressantes aujourd'hui, que les operations militaires semblent être assujetties et subordonnées aux Subsistances, par la confusion et l'obscurité qu'on affecte de mettre, ou d'entretenir dans le service de celles-ci ... L'examen que l'auteur a fait de la cause des désordres, et des abus qui se sont introduits, et qui insensiblement ont passé en usage dans les services des vivres, des fourages, de la viande et de hopitaux, l'ont engagé à chercher les moyens de les réprimer. Il est aperçu en méditant sur ces désordres, qu'ils avoient pour origine le défaut de règles fixes et uniformes dans l'administration." I. m. III—V. lap.

jobban a vállalkozói rendszer és tudott dolog, hogy éppen a francia ellátás rendszere működött a legjobban.

Mindazonáltal árnyoldalai is voltak a vállalkozó közreműködésének. Itt nem arra gondolunk elsősorban, hogy a vállalkozó becsapta az államot és óriási nyereséget vágott zsebre, amint ezt a kortársak és nyomukban a történetírók is állítják. A rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy az állami tisztviselők sem kímélték nagyon az állam pénzét. Amíg viszont az élelemellátás állami rezsiben történt, gyakran előfordult, hogy a katonák éhen maradtak, addig a vállalkozó rendszerint teljesítette feladatát. A vállalkozó közreműködésének hátránya legfőképpen abban mutatkozott meg, hogy erősítette az ellátási és a stratégiai szempontok különválásának tendenciáját. Ez a tendencia ugyanis szükségképpen érvényesült attól fogva, hogy a megnövekedett létszámú hadseregek ellátása nagyobb apparátust tett szükségessé, hiszen annak működése egészen sajátos törvényszerűségektől függött. A követelmény tehát éppen az lett volna, hogy a stratégia és az ellátás felborulással fenyegető összhangját minden erővel fenntartsák. A vállalkozó közbelépésével azonban ennek éppen ellenkezője következett be: a hadvezér illetékessége mellé odaállt a vállalkozó illetékessége. Ez természetszerűen következett abból, hogy a vállalkozó volt a „szakértő", de abból is, hogy az államnak nyújtott kölcsönei révén a legmagasabb állami adminisztráció támogatását is élvezte. Ilyenformán, túlmenően azon a fontosságon, amit az apparátus jó működése jelentett, sokszor a megengedettnél jóval nagyobb súllyal estek latba az ellátás szempontjai. Előfordulhatott, hogy amennyiben a hadvezetés és az ellátás szempontjai összeütköztek, az utóbbiak kerültek ki győztesen az összeütközésből. Továbbá az is súlyos következményekkel járt, hogy a hadvezérek visszariadva az ellátás újszerű igazgatási, pénzügyi és technikai problémáitól, távol tartották magukat ezektől a kérdésektől és nem szívesen avatkoztak bele az adminisztráció dolgába. Ez azután bizonyos kettősséget eredményezett: a tisztán katonai szempontok szembekerülését az adminisztráció szempontjaival és ennek következményeként a katonák szembeállását az adminisztráció személyzetével. Ez a szembeállás még azután is fennmaradt, hogy a vállalkozó szerepe megszűnt és helyére a hadbiztosságok, intendatúrák léptek.

A szállítás kérdése

Az élelem beszerzésén, raktárolásán és feldolgozásán kívül súlyos feladatot jelentett szállítása is. Miután a szekerek számát nem lehetett korlátlanul növelni — nemcsak pénzügyi okok miatt, hanem azért is, mert a túl nagy vonat megbénította volna a hadsereg mozgását, az igásállatokat pedig sem vízzel, sem takarmánnyal ellátni nem lehetett volna —, a raktárak és a hadsereg között a szállítást csak ingajárattal lehetett megoldani, azaz az élelemszállító járműveknek állandó mozgásban kellett lenniök a raktárak és a harcoló csapatok között. Az ingajárat szükségességét már Zrínyi és Montecuccoli is felismerte.[24]

Mindenesetre az ingajárat a XVII. század második felében még nem volt általános, és ha lehetett, az utánszállítást vízi úton oldották meg. Jellemző ilyen szempontból Puységurnek, a logisztika újkori megalapítójának „alkalmazó megbeszélése".[25] Az alkalmazó megbeszélés[26] „feltevése" az, hogy az ellenség Orleansnál telelt és kitavaszodván, Párizs ellen akar vonulni.

[24] *Zrínyi Miklós hadtudományi munkái.* Bp. 1957. 119. l.; — *Della Guerra col Turco in Unghereia.* Lib. I. Cap. XLII. *Operi de Montecuccoli.* 2. ed. I—II. Milano, 1831.

[25] Puységur márki (1655—1743) katonai szolgálatának jelentős részét szállásmesterként töltötte el. XIV. Lajos felismerte képességeit és mindig olyan hadszíntérre küldte, ahol különlegesenen nehéz logisztikai feladatot kellett megoldani. Mint a király egyik legbizalmasabb katonai munkatársa a lefolyt hadjáratokról beszámoló készített, és levonta belőlük a tanulságokat. De részt vett a küszöbön álló hadjáratok tervezésében is. XV. Lajos is megbecsülte tudását, 1734-ben marsallbottal ajándékozta meg és kinevezte a németalföldi határvidék parancsnokává. Fő művét, az *Art de la guerre, par principes et par règles*-t 1733-ban fejezte be. de nem volt megelégedve vele és állítólag behajította kandallójába. Szerencsére a könyvnek volt egy másolata is, amelyet azután halála után fia adott ki Párizsban, 1749-ben. Jähns: i. m. II. köt. 1915. l.; — Saint-Simon írja róla: „Il avoit été l'âme de tout ce que M. de Luxembourg avoit fait de beau en ses dernières campagnes en Flandre, où il étoit le le chef et le maitre pour tous les détails de marches, de campements, de fourrages, de vivres, et très ordinairment de plans." *Mémoires.* Ed. Boislisle, Paris, 1895. XI. köt. 317. l. Bourscheid szerint „Puységur ... brachte in dem gegenwärtigen Jahrhunderte die Marschkunst auf jene Grundsätze der Militär-Logistik, worauf der Griech Teleutias vor zweitausend etlichen hundert Jahren sie seinen Zeitgenossen gezeigt hatte." *Kaisers Leo Strategie und Taktik.* IV. köt. 126. l.; — Jomini „az első logisztikai tanulmánynak" nevezi Puységur művét. I. mű I. köt. 12. l.; — A már idézett *Dictionnaire Militaire* „Maréchal général des logis de l'armée" címszavánál pedig ezt olvashatjuk: „C'est M. le Maréchal de Puységur, qui le premier a fait valoir cette charge dans l'Armée Françoise."; — Mindazonáltal Puységur érdemeinek megítélésében a hadtudományi irodalomban nincs egységes álláspont. Guibert, a 18. század második felének nagy katonai szakértője „igen tökéletlennek" tartja művét, „amit a tudatlanok mesterműnek tartanak, de a képzettek, a katonák sok tévedést találnak benne és csak igen kevés igazságot". *Essai général de tactique.* I—II. London, 1772. II. köt. 6. l.; — Hittle a vezérkar fejlődését tárgyaló művében meg sem említi Puységurt. *The Military Staff, Its History and Development.* Rev. ed. Pennsylvania, 1949.: — Davis sem említi meg *Military Staff* című cikkében. *Encyclopaedia Britannica.* 1960.

[26] Az alkalmazó megbeszélés legrégibb formája a különböző figurákból, kártyákból, rajzokból összeállított „Khartenspiel". Nyomai már a 16. században is megtalálhatók, a 17. század végén már igen elterjedt és összeállításával még tudósok is foglalkoztak, pl. Leibniz. Jähns: i. m. I. köt. 509., II. köt. 1186. és 1522. lap.

A 120 000 harcost számláló francia hadsereg feladata, hogy a Párizstól északra levő téli szállásaiból meneteljen déli irányba, keresse fel az ellenséget és verje meg. A hadsereg napi kenyérszükséglete, tekintve a nagyszámú kísérőt, hajtót, valamint azt a körülményt, hogy a magasabb rendfokozatúak több kenyéradagot kapnak, 180 000 kenyérporció. Egyszerre négy napi adagot, azaz 720 000 porciót szállítanak. Ehhez 1000 szekérre van szükség. A napi takarmányszükséglet 80 000 porció, négy napra 320 000. Szállításához 4000 szekér kell. Hatfogatú szekereket véve, a szükséges igásállatok száma 30 000. Miután azonban biztonsági okokból kétszeres mennyiség kell a szállító eszközökből, további 30 000 lóra lenne szükség. Puységur szerint azonban ennyi állatot eltartani nem lehet előre felállított raktárak és szállításra alkalmas víziút nélkül, különösen májusig, amíg a fű ki nem nő. Éppen ezért a következő módon oldja meg az utánszállítást: a hadsereg május 6-án indul Párizsból és a Châtres—Étampes — Bazoche menetvonalon 9-én érkezik a kb. 120 km-re fekvő Orleans-ba. A hadsereg nyolcnapi kenyéradaggal indul el, ebből négynapi a katonáknál van, a másik négy adagot a vonat szállítja. 9-én este Orleans-ban a hadseregnek még négynapi kenyere van, tehát az ellátás 13-án estig biztosítva van. 9-én levágják a szekereket vontató ökröket, így a húsellátás is biztosítva van 13-án estig. Május 8-án még egy kocsioszlop indul el Párizsból újabb négynapi kenyérrel, s mivel „kövezett" úton halad, három nap múlva, 11-én érkezik meg Orleans-ba. Így a hadsereg 17-én estig kenyérrel el van látva. A nagy távolság miatt ez az utolsó szállítmány, amely Párizsból érkezhetett, viszont az ellátás alapja továbbra is a főváros marad, mivel Orleans környékét az ellenség teljesen felélte. Az utánszállítást tehát vízi úton kell megoldani. Erre lehetőséget ad a Szajna, valamint a Szajnát és a Loire-t összekötő csatornák. E csatornák mellett kell valahol egy raktárt felállítani, amelybe legalább egyhavi lisztkészletet kell tárolni. Az ellátásnak erről az újabb bázisáról táplálják majd az Orleans-on túli hadműveleteket. Végeredményben tehát az ellátás csak vízi utánszállítással oldható meg és Puységur a végén félreérthetetlenül kijelenti, hogy 120 000 harcost és 80 000 lovat számláló hadsereget előre felállított raktárak és vízi utak nélkül ellátni nem lehet.[27]

[27] Puységur: i. m. II. köt. 61. és köv. l.

A logisztikai, vezetéstechnikai és szervezeti problematika

Már önmagában az ingajáratnak vagy a Puységur-nél látott egyszeri utánszállításnak a megszervezése is igen nehéz feladatot jelentett. De ha ehhez még azt is hozzávesszük, hogy a vonat mozgását hozzá kellett igazítani a sütéshez és a takarmányozáshoz és mindazt összhangba kellett hozni a hadműveleti szempontokkal is, beláthatjuk, hogy a sajátos logisztikai és vezetéstechnikai feladat megoldása nem volt könnyű. Bonyolult, egymással egészen ellenkező tendenciájú tevékenységek összehangolásáról volt itt szó, és ennek sikeres megoldásához egységes irányításra lett volna szükség. Láthattuk az előzőkben, hogy minderről alig lehetett szó, hiszen a hadvezér nem avatkozhatott bele az ellátást irányító vállalkozó dolgába, nem is értette annak szakmáját, a vállalkozó viszont elsősorban saját érdekeit nézte, és katonai tudása is igen hézagos volt.

De éppen, mert az illetékességi szférák különválása folytán már a hadműveletek sikere forgott kockán, egyre sürgetőbbé vált az ellátási és hadműveleti szempontok valamilyen koordinációja. Ehhez azonban szükség lett volna egy olyan személyre, aki a hadvezér szándékait ismeri, alapos katonai tudással rendelkezik, de az ellátás technikai, főleg utánszállítási kérdéseiben sem teljesen tájékozatlan. Önként kínálkozott, hogy a szállásmester legyen ez a személy, hiszen eddig is sok olyan dolog tartozott hatáskörébe, ami hadsereg mozgásával volt kapcsolatos, mint például az utak és táborhelyek felderítése, a táborok kijelölése, a menetek megszervezése, szállítmányok biztosítása stb.[28] A szállásmesteri funkcióknak erre a kibővítésére, szinte a mai vezérkari főnök hatásköre szintjére való felemelésére, a sajátosan logisztikai funkciók létjogosultságának elismertetésére Puységur tett javaslatot és mindezt a gyakorlatban meg is valósította. Így tehát tulajdonképpen ő tekinthető az első modern értelemben vett vezérkari főnöknek, illetve törzsparancsnoknak.

Érdemes végigkövetni leírását, hogy miként alakította ki az új viszonyoknak megfelelő szállásmesteri funkciókat. Már kapitány volt, amikor atyja, aki tábornok volt és a francia hadsereg legképzettebb tisztjei közé tartozott, azonkívül kitűnő pedagógus is lehetett, azt tanácsolta, hogy tegye le a kapitányságot és vállalja el a segédtiszti állást az ezred strázsamestere mellett. Tudni kell, hogy a kapitányi, századparancsnoki állás igen szép jövedelmet biztosított, mivel a század zsoldjával és

[28] Jähns: II. köt. 1264. l.; — *Dictionnaire Militaire* „Maréchal général des logis" címszó.

minden juttatásával a kapitány gazdálkodott. Így érthető, hogy Puységur sem akart megválni századától. Atyja azonban figyelmeztette, hogy csak úgy tanulhatja meg a katonai szakmát, ha olyan beosztásokat vállal, ahol az egész szolgálatról áttekintést nyerhet. Ilyen szempontból pedig a legalkalmasabb beosztások egyike a segédtiszti állás a strázsamester mellett, mivel annak kezén mennek át a kiképzésre, a táborozásra, a biztosításra, a takarmányozásra és a járandóságok kiosztására vonatkozó összes intézkedések. Puységur megfogadta atyja tanácsát, elfoglalta az állást és hamarosan teljesen megismerte az ezred szolgálatának minden csínját-bínját. Időközben azonban atyja elméleti kiképzésben is részesítette. Különféle zsetonokkal, kártyákkal, figurákkal és rajzokkal bemutatta neki a csapatmozdulatokat, a táborok felállítását, a csatarendet stb. Rövidesen brigád-strázsamester lett, s mint ilyennek hatáskörébe tartozott az őrségek felállítása, a járőrök kirendelése, a különítmények összeállítása, a szállítmányok kirendelése stb.[29]

1690-ben d'Humières marsall flandriai hadseregénél szállásmester lett (maréchal général des logis). Ezt az állást — írja Puységur — alacsonyabbrendűnek tartották a többinél, „ebből csak azt ítélhettem meg, hogy milyen kevés ismerettel rendelkeznek az emberek, hiszen ez a funkció kiterjeszthető, ha az embernek tehetsége van hozzá". Nemsokára Luxembourg marsallhoz került szállásmesternek. Luxembourg szokása az volt, hogy menetintézkedéseit a szállásmesternek mondta tollba. Tervei összeállításához sorra kikérdezte a terepet ismerő tiszteket és a lakosságot a terepről és az utak állapotáról. Egy ilyen alkalommal kiderült, hogy a terepen saját jószántából is sokat forgolódó Puységur információi sokkal megbízhatóbbak. Ettől fogva Luxembourg teljesen rábízta a menetek megtervezését, a táborok kiválasztását és a takarmányozás megszervezését. Puységur szinte már úgy dolgozott, mint egy mai vezérkari tiszt: „Felderítve a terepet, arról hevenyészett térképet készítettem, rávezettem a régi és az új tábort, valamint az egyes menetoszlopok menetvonalát, sőt feltüntettem azokat az állásokat is, ahova a menet biztosítása végett különítményeket kellett kiküldeni." A menetintézkedéseket ő olvasta fel az egybegyűlt parancsnokoknak, s mivel egyedül ő rendelkezett pontos ismeretekkel a terepről, kétes esetekben hozzá fordultak felvilágosításért. Ettől fogva minden hadseregnél, ahova beosztották, ő készítette el az összes intézkedéseket, még akkor is, ha volt külön kinevezett szállásmestere a hadseregnek.

[29] Uo. „Major de brigade" címszó.

Mindezt nem hiúságból írta le — mondja —, hanem három ok miatt: először is meg akarta mutatni, hogy milyen nagy haszna van annak, ha a tiszt több beosztásban is szolgált; másodszor be akarta bizonyítani, hogy ismeretei nem kitaláláson alapszanak, hanem a tapasztalatokon; végül pedig rá akart mutatni arra, hogy milyen nagy szükség lenne a hadsereg szolgálati rendjének megváltoztatására, és arra, hogy minden tábornok megismerkedjék a szállásmesteri teendőkkel, mert anélkül mint hadseregparancsnokok nem tudják majd megállni a helyüket.

Könyve kiterjed a hadi mesterség egészére, de különös alapossággal tárgyalja a logisztikai természetű tudnivalókat: a takarmányozást, a tekintetbe jövő terület takarmánykészleteinek megbecsülését, a szállítmányok mozgatását, a kenyérszállítás, a takarmányozás és a hadműveletek összhangbahozatalát. Könyvének célja: „Szabályok közé fogni és egységesíteni a hadseregen belüli szolgálatot, szem előtt tartva, hogy az a mód, ahogyan eddig gyakorolták, igen hibás volt. A generálisok csak nagy nehézségek árán sajátíthatták el ezeket a tudnivalókat, főleg azóta, amióta a hadseregek létszáma így megnövekedett." A hadjárat tervének megalkotásánál először is a hadsereg létszámát kell megállapítani és ennek alapján rögzíteni kell „a szükséges gabona, takarmány és más élelmi cikkek mennyiségét; az élelmet már jó előre megfelelő helyen kiválasztott raktárakban kell felhalmozni; meg kell határozni az élelmet szállító szekerek számát is a hadsereg létszámának megfelelően".[30]

Az élelemellátás befolyása a stratégiára[31]

Már önmagában az a körülmény, hogy az operáló hadseregek raktáraikhoz voltak láncolva és azoktól bizonyos távolságon túl nem távolodhattak el, döntő hatást gyakorolt a stratégiára, amennyiben eleve szűk határok közé fogta a hadvezér cselekvési szabadságát. De nagyrészt az élelemellátás volt az oka annak is, hogy a nyílt, döntő csata más helyet foglalt el a stratégiában, mint a francia forradalom utáni időkben. A francia forradalom és Napóleon hadjárataiban minden szál, minden esemény a nyílt csatához vezetett és annak kimenetele döntötte el a hadjárat, esetleg az egész háború sorsát. Régen mindez egészen másként volt. Egyrészt az élelemellátás körülményei nem engedték meg

30 Puységur: I. köt. 84—102. l.

31 A 17. század második felének stratégiájára nézve l. id. dolgozatomat, valamint *A „metodizmus" és a Zrinyi—Montecuccoli vita* című tanulmányomat. Századok, 1961/4—5. és 1962/1—2. szám.

mindig a döntő csatát; gondoljuk csak meg: mindkét félnek kellett sütni, kenyeret és abrakot szállítani, takarmányozni. Minderre idő, alkalom, sőt harci erő is kellett (pl. a takarmányozás biztosításához), tehát a döntő csata megvívásának, vagy meg nem vívásának kérdését nem egyedül a stratégiai körülmények döntötték el. Másrészt éppen az élelemellátás nehézségei, valamint a nehezen fedezhető utánszállítási vonal érzékenysége miatt az ellenség hadseregének leverésére vagy legalábbis stratégiai előnyök megszerzésére alkalmasnak bizonyult a manőver is, azaz az ellenség bázisának megsemmisítése, utánpótlási vonalának megszakítása, sőt puszta fenyegetése is. De ha csatára került sor, a győztes nem használhatta ki sikerét, mivel nem üldözhette az ellenséget a teljes megsemmisítésig, aminek egyik fő oka az volt, hogy lehetetlen volt a nehézkes ellátó apparátus mozgását hozzáigazítani az üldözés gyors üteméhez.

Ilyenformán az ellenséges hadsereg megsemmisítésére a nyílt mezőn ritkán kerülhetett sor, annál is inkább, mivel az ősz beálltával a hadjáratot meg kellene szakítani. Ennek megint csak az élelemellátás volt az egyik fő oka: a rossz időben járhatatlanná vált utakon minden közlekedés leállt, így a kenyérutánpótlás lehetetlenné vált, a szükséges óriási tömegű takarmányt pedig a helyszínen beszerezni nem lehetett.

Megnehezítették a döntést a kiterjedt várrendszerek is. Ezek a várrendszerek viszont részben megint csak ellátási okokból keletkeztek: a raktárakat várakba kellett tenni, vagy várakkal kellett fedezni. A váraknak tehát nemcsak védelmi szerepük volt, hanem nélkülük támadó hadjáratot sem lehetett folytatni. Feltartó erejüket pedig nemcsak az adta meg, hogy szemből elzárták a támadó útját, hanem főleg az, hogy a támadó nem hagyhatott maga mögött ellenséges várat, mert az hátsó összeköttetéseit és utánpótlását veszélyeztette.*

* Rázsó Gyula lektori jelentésében felhívta a figyelmemet a várak jelentőségének helyes értékelésére, ti. arra, hogy a várak szerepe nem korlátozódott *egyedül* arra, hogy bázisként szolgáljanak. Megjegyzése valójában fontos, és a kérdés lényegére tapint, még akkor is, ha én is csak „részben" látom ebben a várak szerepét. Mindenesetre véleményem szerint felülvizsgálandó lenne az az elképzelés, hogy a 17—18. század háborúiban a várak a mai modern erődrendszerek módjára feltartották a támadót. Ennek a követelménynek régebben a várak általában nem felelhettek meg, mivel nem alkottak olyan *zárt erődrendszert*, amely *zárt tűzrendszer* kialakítására adott volna lehetőséget. Ez az eset még az északfranciaországi és németalföldi várrendszereknél, a kor legzártabb rendszereinél sem állt fenn. A helyzet tehát az volt, hogy a támadó nyugodtan áthatolhatott két vár között, hiszen azok tűzrendszere nem érintkezett egymással. A várak feltartó ereje tehát inkább abban állt, hogy veszélyeztették az őket elkerülő támadó fél utánpótlását, és — amint erre Rázsó Gyula is rámutat helyesen — visszavonulását. A támadó előnyomulási útját a várak csak szoros jellegű tereprészeknél, hágóknál és folyók mentén zárhatták el. A várak funkciójáról a következő kép alakult ki bennem: 1.*határbiztosító várrendszerek:* pl. a magyar és

Mindebből látható, hogy az élelemellátás körülményei döntő hatást gyakoroltak a stratégiára. Ebben az időszakban nem találkozunk az ellenség országán végigszáguldó hadseregekkel. Egy-egy hadjáratban egy, legfeljebb két csata van, de sok olyan hadjárat volt, amelyben csatára egyáltalán nem került sor. Annál több a manőver és a várostrom. A háborúk „határmenti háborúkká" válnak. A szemben álló hadseregek nem távolodnak el országaik határain levő váraiktól és raktáraiktól.

Puységur könyvében külön fejezetet szentel azoknak a változásoknak a bemutatására, amelyeket a stratégiában a létszámok megnövekedése és ennek folyományaként az ellátás megnehezedése idézett elő.[32] Az 1659. évi pyreneusi béke előtt a hadseregek inkább rekvizícióból, vagy egyszerűen rablásból éltek. Raktáraik nem voltak és egyik vidékről a másikra vonultak, hogy élelmet találjanak. A holland háború idején (1672—1678) a francia csapatok különböző hadszíntereken harcoltak, így Katalóniában, Flandriában és Németországban. A flandriai és a katalóniai háborúk „határmenti háborúk" voltak, mivel a szemben álló felek határaikon várakkal rendelkeztek, „amelyekben tüzérségi és élelemraktárakat helyeztek el és ahol a kenyeret megsütötték és azt négy-ötnaponként szállították a táborba; azok a csapatok, amelyek megszokták ezt az ellátási módot, Németországba kerülve (ahol ugyanis nem voltak raktárak — P. G.) csak igen nehezen és hosszú idő után tanulták meg a gabona összegyűjtését, őrlését és a kenyérsütést". A pyreneusi béke előtt a hadseregek létszáma soha nem haladta meg a 30 000 főt, általában azonban inkább 15—20 000 katonát számláltak. Csak Turenne leírásait kell elolvasni a régebbi háborúkról, „és összevetni azokkal, amelyeket napjainkban viselnek", hogy beláthassuk, hogy a nagy hadseregekkel vívott határmenti háborúk „vezetése a legnehezebb és a legtöbb tudást kívánják meg a hadvezértől".

Hangsúlyozottan rámutat a kis hadsereg előnyeire. Turenne idejében a kis hadseregek könnyen mozogtak, a hadvezér egy pillantással átláthatta a hadsereg helyzetét akár csatarendben,

török végvárak; feltartó erejük igen csekély volt, s feladatuk inkább kisebb határsértések megakadályozása volt; 2. *szoros jellegű terepréseken és folyók mentén épített várak:* Magyarországon Esztergom, Buda, Németalföldön és a Rajna mentén Maastricht, Coblenz, Strassburg, és az alpesi francia, illetve piemonti és savoyai várak; ezek egy-egy létfontosságú utat elzárhattak és a támadó előnyomulását szemből feltarthatták; 3. *az offenzív hadműveletek bázisát alkotó várak:* ebből volt a legtöbb, pl. Franciaország északi határán épült várak, Magyarországon a török időkben császári részről Pozsony, Komárom. A korabeli teoretikusok a váraknak ezt a harmadik funkcióját gyakran hangsúlyozzák, és ezt az egyes hadjáratok konkrét elemzése igazolja is.

[32] Puységur: II. köt. 149. l.

akár a táborban vagy menet közben, és csapatait személyesen, jelekkel vezethette. De élelemmel is könnyen elláthatták ezeket a kis hadseregeket, „aminek következményeként ritkán kényszerültek arra, hogy a takarmány vagy az élelem hiánya miatt jó állásaikat elhagyják". Mindebből könnyen belátható, hogy „legnehezebbek a nagy hadseregek határmenti háborúi, tehát azok, amelyeket az 1714. évi utrechti és bádeni béke előtt viseltek". Emlékezetébe akarja vésni olvasóinak, hogy a hadseregek létszámában bekövetkezett *mennyiségi* változás *minőségi* változást idézett elő a vezetésben; és igen nagyot téved az, aki azt hiszi, hogy a nagy hadsereg nem más, mint egy felnagyított kis hadsereg és ugyanúgy kell vezetni.

2. *Az ötmenetrendszer időszaka.* (1740—1789)
A vonatmozgatás technikájának kifejlődése

A vonat mozgatásának technikája ebben az időszakban igen nagyot fejlődik. Ebben nagy szerepe van annak, hogy a háborúk jellege megváltozik és már nem tekinthetők „határmenti háborúknak". Az osztrák örökösödési háború, a hétéves háború, a bajor örökösödési háború hadjáratai már nem a szemben álló felek várrendszerei között folynak, pontosabban kifejezve, a számba jövő hadszíntereken, Cseh-Morvaországban, Szászországban, Sziléziában és Kelet-Poroszországban nincsenek olyan kiterjedt és összefüggő várrendszerek, mint az előző háborúk fő hadszínterein, Elzászban és Flandriában. Így a hadseregek ellátása továbbra is a raktárakon alapszik ugyan, azonban a hadseregek sokkal nagyobb távolságra távolodnak el bázisaiktól. Mindez a vonat mozgatásának sokkal pontosabb irányítását kívánta meg.

A vonat mozgatásának elveit a kor háborúiból levont tapasztalatok alapján Tempelhoff porosz katonai író rögzíti a század nyolcvanas éveiben. Művében külön fejezetet szentel a kérdésnek. Ezt írja: „Kétségtelen, hogy a háborúban az egyik legfontosabb, de ugyanakkor legnehezebb feladat, hogy a több ezer szekérből álló és az ellenség állandó rajtaütéseinek kitett vonatot úgy juttassák rendeltetési helyére, hogy komoly veszteségek ne érjék... Általában a háborúban minden vállalkozás és hadművelet szorosan összefügg a hadsereg ellátásának eszközeivel; s ha egy hadvezér olyan vidéken vezet hadjáratot, ahol nincsenek hajózható folyók, az a lehetőség, ahogyan az élelmet és más szállítmányokat a hadsereghez tudja juttatni, majd magukat a raktárakat is előre tudja telepíteni, adja meg a mértéket, amely-

hez lépéseit a legpontosabban igazítania kell. Ezért a szállítmányok mozgásának megszervezésére igen nagy figyelmet kell fordítani."[33]

Tempelhoff pontos számításokat végez a vonat mozgatásával kapcsolatban. Egy négyfogatú szekérre 18 lépést (kb. 13,5 m) számítva, egy német mérföldre (7,5 km) 556 szekér esik. A szekerek között azonban távköznek is kell lennie, így egy mérföldre 500 szekérnél többet számítani nem lehet. Miután a menetsebesség óránként $^1/_2$ mérföld, 500 szekér elvonulásához két órára van szükség. 2000 szekérnél tehát nyolc óra kell, hogy az utolsó szekér is elvonuljon, ami azt jelenti, hogy az oszlop vége nyolc órával később indulhat el, mint az éle és természetszerűen csak nyolc órával később érkezhet meg rendeltetési helyére. Ez azonban csak jó úton van így, mert közepes úton a menetsebesség csak $^1/_3$ mérföld, rossz úton $^1/_4$—$^1/_5$ mérföld.

Számításainak eredményeit táblázatban foglalja össze. 4000 szekérből álló vonatot vesz, amelyet 500—500 szekérből álló oszlopokba oszt be. Az egyes oszlopok indulási, elvonulási és érkezési idejét különböző menetsebesség és menettávolság mellett táblázatokban foglalja össze (l. 238. old.).

Tempelhoff használati utasítást is ad a táblázatokhoz, majd megmondja, hogy miként kell kiszámítani táblázat nélkül az egyes oszlopok mozgásának adatait: „Bizonyos számú szekér elvonulási idejét kiszámíthatjuk, ha ezt a számot 500-zal osztjuk és az egy mérföld abszolválásához szükséges idővel megszorozzuk. Az érkezés idejét pedig úgy kapjuk meg, ha a szekerek számát 500-zal osztjuk, ehhez hozzáadjuk a megteendő mérföldek számát és a kapott összeget az egy mérföld abszolválásához szükséges idővel megszorozzuk." Napjainkban ezt így fejeznénk ki: a szekerek elvonulási ideje $= \frac{n}{500} . i$, a szekerek érkezési ideje $= \left(\frac{n}{500} + t \right) . i$; ahol n = a szekerek száma, i = az 1 mf abszolválásához szükséges idő és t = a menettávolság. Pl. ha egy mf abszolválásához 3 óra kell, a VIII. oszlop elvonulási ideje $= \frac{4000}{500} . 3 = 24$ óra. A 3 mérföldre fekvő menetcélt pedig az utolsó kocsi $\left(\frac{4000}{500} + 3 \right) . 3 = 33$ óra múlva éri el.

33 Lloyd—Tempelhoff: *Geschichte des siebenjährigen Krieges in Deutschland* (Aus dem Englischen aufs neue übersetzt von Tempelhoff.) Berlin, 1783. II. köt. 147. és 150. l.

Menetsebesség (Egy mérföldre számított idő)	Mennyi idő kell az egyes oszlopok elvonulásához? (órában)							
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
	oszlop							
2 óra	2	4	6	8	10	12	14	16
3 óra	3	6	9	12	15	18	21	24
4 óra	4	8	12	16	20	24	28	32

Menet-sebesség	Távolság	Mennyi idő alatt érkeznek meg az egyes oszlopok? (órában)							
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
		oszlop							
2 óra	1 mérföld	4	6	8	10	12	14	16	18
	2 mérföld	6	8	10	12	14	16	18	20
	3 mérföld	8	10	12	14	16	18	20	22
3 óra	1 mérföld	6	9	12	15	18	21	24	27
	2 mérföld	9	12	15	18	21	24	27	30
	3 mérföld	12	15	18	21	24	27	30	33
4 óra	1 mérföld	8	12	16	20	24	28	32	36
	2 mérföld	12	16	20	24	28	32	36	40
	3 mérföld	16	20	24	28	32	36	40	44

Mindebből Tempelhoff néhány gyakorlati következtetést von le. Ezek ma közhelynek tűnnek fel, de a logisztika akkori fejlettségi fokán igen fontos megállapítások voltak. Miután az egyes oszlopok indulási ideje között legalább két-két óra különbség van, helytelen, ha az egész vonatot egy időben állítják fel a menethez, mert így a hátsó oszlopok 6—10 órát is várakoznának feleslegesen. Az ilyen ácsorgás tönkreteszi az igásállatokat és a fegyelmet is bomlasztja. Amennyiben az első oszlop 4 h-kor indul, a második csak 5 h-kor kezdjen felállni, hiszen csak hat órakor indul. Igen megrövidíti a vonat menetidejét, ha párhuzamos utakon közelítheti meg menetcélját, azonban azt kell szem előtt tartani, hogy az időnyereség semmivé válik, ha az utak valahol összefutnak, mert akkor újra egy oszlopba kell felfűzni a szekereket. Ugyanez a helyzet, ha a szekereket egy-

más mellett párosával indítják és a menetvonalon csak egy olyan szakasz is akad, ahol az úttest összeszűkül és csak egy szekér fér el.

Kissé hosszasabban időztünk Tempelhoff számításainál, de meg kellett tennünk, mert igen jól érzékeltetik a vonat mozgatásának nagy nehézségeit, másrészt ez az első ilyesfajta számvetés, amivel kutatásaink során találkoztunk.

Az ötmenetrendszer

Említettük az előzőkben, hogy az előre mozgó hadsereg és a raktárak között ingajáratot kellett létesíteni. Ennek klasszikus formája, az ún. „ötmenetrendszer" (Fünfmarschsystem) a tárgyalt időszakban alakult ki. Ennek az ingajáratnak a megszervezése nem volt egyszerű dolog, hiszen a szekerek ide-oda mozgását nem két álló, hanem egy álló és egy mozgó pont között kellett megszervezni. Ez már önmagában is nehezen megoldható problémát jelentett, de még jobban bonyolította a kérdést, hogy az ingajárat megszervezésénél tekintetbe kellett venni a sütést is, melynek beállításánál két ellentétes követelmény között kellett egyensúlyt találni: a biztonsági és erőkímélési szempontok a kenyérkiosztó napok számának csökkentését kívánták meg, az a kívánalom viszont, hogy a katonák ne túl régi, kiszáradt és élvezhetetlen kenyeret kapjanak, a kiosztási napok sűrítése irányába hatott. A kiosztási napok sűrítését kívánta az is, hogy a szállító eszközök korlátolt kapacitása mellett 4—5 napi kenyérnél többet nehezen lehetett egyszerre szállítani. Mindezeken felül tekintettel kellett lenni a takarmányozásra is, amire szintén négy-ötnaponként került sor.

Ha a kenyérsütés a főraktárban folyt volna, tőle a hadsereg mindössze négy-öt menetre távolodhatott volna el. Épp ezért kialakult az a gyakorlat, hogy a hadsereg közelében sütödéket telepítettek, ahol a főraktárból odaszállított lisztet megsütötték. Ilyenformán a hadsereg és a raktár között kétfajta szállítást kellett lebonyolítani: lisztszállítást a raktár valamint a sütöde között és kenyérszállítást a sütöde és a csapatok között. Az előbbit végezte az ún. „seregvonat", az utóbbit a „csapatvonat". Természetesen mindkét szállítást ingajáratszerűen bonyolították le. Ehhez a két ingajárathoz csatlakozott egy harmadik, az abrakszállító szekerek ingajárata, ami, bár lényegesen több járművet vett igénybe, mégis egyszerűbb volt, mivel az abrakot nem kellett a fogyasztáshoz még külön feldolgozni, mint a lisztet. A főraktártól a sütödék általában nem települhettek öt me-

netnél messzebb. Ezért nevezték ezt a rendszert „ötmenetrendszernek". Az ötmenetrendszer ebben a tiszta formájában talán sohasem valósult meg, ugyanis a raktár és a sütödék közötti távolság lehetett kevesebb, de néha lehetett több is. Ha a vidéken semmire nem lehetett számítani és csak annyi jármű volt, amennyi a forgalom folyamatos fenntartásához éppen kellett, akkor a távolság öt menetnél több nem lehetett. Ha a szükséges szekérmennyiség nem volt meg, a távolságot csökkenteni kellett. Amennyiben viszont az élés egy részét a helyszínről pótolhatták, vagy szaporítani lehetett a szekerek számát, főleg pedig, ha vízi szállításra nyílott alkalom, a sütödék öt menetnél messzebb települhettek a raktártól.

Az ötmenetrendszer elveinek és gyakorlatának írásban való rögzítése szintén Tempelhoff érdeme.[34] Könyvében 100 000 harcosból és 48 000 lóból álló hadsereg mozgását és utánszállítását vizsgálja. A hadsereg 18 napi indulókészlettel kezdi meg menetét, mégpedig kilenc napra szóló kenyérrel és ugyanannyi lisztel. Háromnapi kenyéradagot a katonák maguk visznek, hat napra valót a csapatvonat szállít. A kilenc napra szóló lisztet a seregvonat szállítja 1000 szekéren. Tempelhoff felteszi, hogy a lovak abrakjának a felét a helyszínről lehet biztosítani, ezért csak 4500 abrakszállító szekeret tart szükségesnek. Ezeken a szekereken kilencnapi abrakot lehet elszállítani.[35]

Mi a könnyebb érthetőség és a világosabb előadás kedvéért Tempelhoff rendszerét grafikusan ábrázoljuk, azzal a megjegyzéssel, hogy a grafikont ebben az időben legfeljebb az analitikus geometriában használták és néhány kitűnő matematikuson kívül nem is igen ismerték az emberek. Ez nem mellékes körülmény, ugyanis magának az ötmenetrendszernek a megszervezése, az ingajárat megbízható kialakítása szinte csak grafikus úton lehetséges. Ezt a korabeli logisztikai tervezés megítélésénél soha nem szabad szem elől téveszteni.

A vízszintes tengelyen vettük fel a napokat, a függőleges tengelyen a távolságokat. A hadsereg az 1. napon elindul az

[34] Uo. 190. és köv. l. — A rendszert Tempelhofftól némileg eltérően ismerteti Hamley id. művében. A legjobb ismertetést Jähns adja id. műve III. kötetének 2184. és köv. oldalain. A későbbiekben látni fogjuk, hogy mások is foglalkoztak az ötmenetrendszerrel, de félreértették.

[35] Tempelhoff számításai: 1 berlini Scheffel (55,5 l) liszt súlya 75 porosz font (35 kg), amiből 100 font (47 kg) kenyér süthető. A katona napi adagja 2 font (0,94 kg), tehát 100 katona napi kenyéradagjának megsütéséhez 2 Scheffel (70 kg) liszt kell. Egy négyfogatos szekérre 18 Scheffel (6,3 q) rakható, tehát egy szekér 100 ember kilenc napi adagját szállíthatja. 100 000 ember 9 napi adagjának szállításához tehát 1000 szekér kell. 48 000 ló napi zabadagja 9000 Scheffel (45-ös hektolitersúly mellett 2250 q), 18 napra 162 000 Scheffel (40 500 q). Szekerenként 18 Scheffel (4,5 q) zabot számítva, összesen 9000 szekér kellene, ha a takarmány felét nem a helyszínen szereznék be.

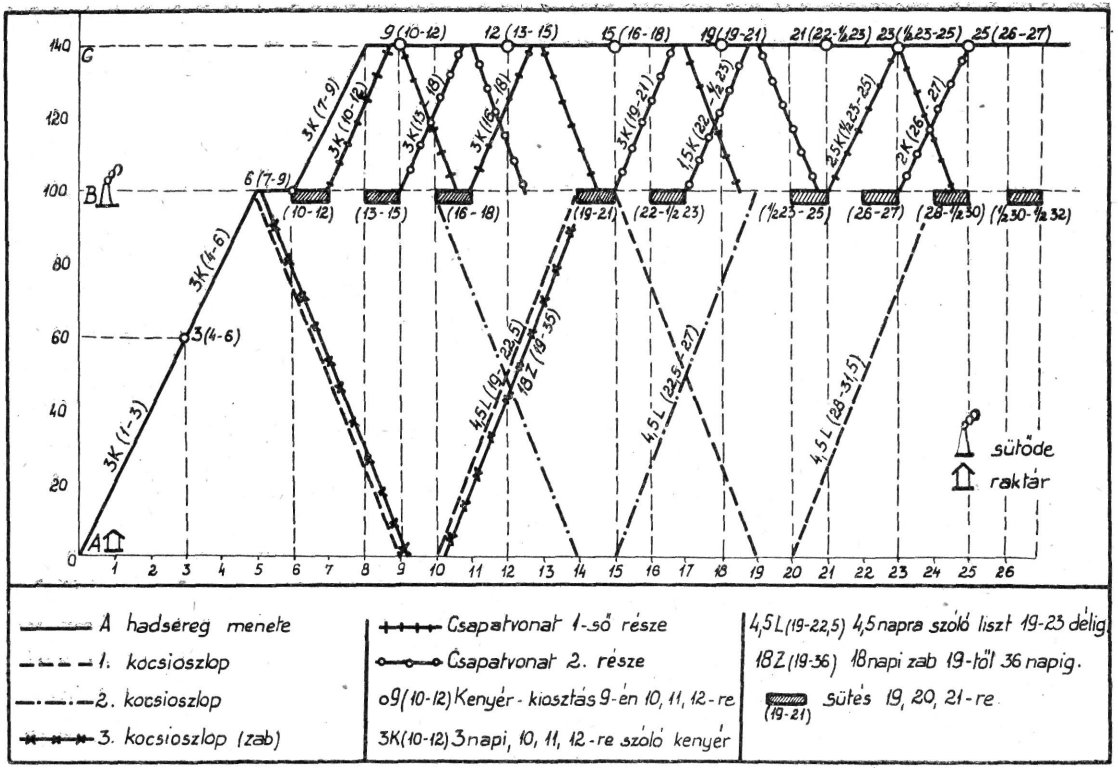

Az ingajárat és a sütés

„A"-ban levő főraktárától és az 5. napon „B"-be érkezik, ahol egynapi pihenőt tart. 3-án estig a katonák elfogyasztották a kenyérzsákjukban levő háromnapi kenyeret, ezért e napon kenyeret kell osztani. Ezt a grafikonon kis karika jelzi. 5-én este a kilencnapi indulókészletből még négy napra való kenyér van, a lisztkészlet viszont még teljesen érintetlen, azaz kilenc napra szóló adag van belőle. Mindezt a „készletgrafikon" szemlélteti,

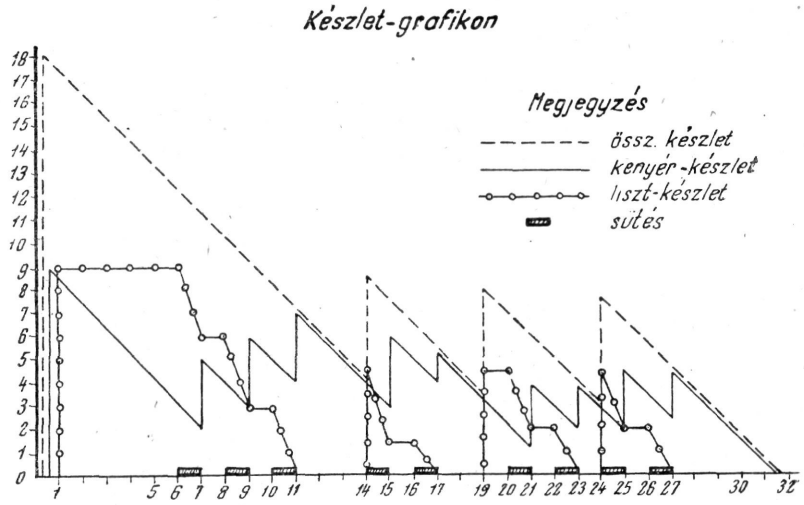

Készletgrafikon

amelynél a vízszintes tengelyen a napokat, a függőleges tengelyen pedig a készletek mennyiségét tüntettük fel. Láthatjuk, külön vonal jelzi a kenyér, a liszt, valamint az összkészlet alakulását. Mivel sütésre csak 7-én kerül sor, a lisztkészlet nem fogy és a vonal párhuzamosan fut a vízszintes tengellyel, míg a kenyér és az összkészlet vonala fokozatosan süllyed. 6-án felépítik „B"-ben a sütödéket és 7-én megkezdődik a sütés. A sütödék egy nap alatt háromnapi kenyéradagot tudnak megsütni. „B" után az eddig együtt menetelő hadsereg egyes részeinek útjai szétválnak. Maga a hadsereg tovább megy a két menetre fekvő „C"-be, ahova 8-án érkezik meg. 9-én estig a 6-án kiosztott háromnapi kenyéradagot fogyasztják a katonák. A sütödék és a csapatvonat „B"-ben maradnak, a seregvonat első fele pedig,

miután itt lerakta lisztkészletét, visszafordul a főraktárhoz, ahova 9-én estig megérkezik.

„C"-ben a hadsereg akciósugarának végéhez ért, ennél tovább nem mehet, mert egyébként a kenyérszállító szekerek nem érnék utol. A katonáknak ugyanis „C"-ben már csak egy napra szóló kenyerük van, viszont a 7-én „B"-ben megsütött és a csapatvonat első részével szállított 10-től 12-ig bezárólag járó kenyér csak 9-én érheti utol a hadsereget. Amennyiben tehát tovább menne a hadsereg, a szekerek nem érhetnék utol és a katonák kenyér nélkül maradnának.

Az ellátás menete ezután a következő: a „C"-be 9-én megérkező csapatvonat első része három napra (10-től 12-ig) járó kenyeret hoz, majd visszamegy „B"-be, ahová 11-én érkezik meg. A helyzet 9-én a következő: a csapatnál háromnapi kenyér van, tehát 12-én estig el van látva; ezen a napon a pékségek újabb háromnapi kenyeret sütöttek és ez elszállításra vár. A seregvonat első része ezen a napon érkezett vissza a főraktárhoz, hogy onnan lisztet szállítson a sütödékhez. A készletgrafikon szerint 9-én háromnapi liszt és hatnapi kenyér, összesen tehát kilencnapi élelem van a hadseregnél. A második sütésben elkészült kenyérrel 11-én érkezik a csapatokhoz a csapatvonat második része, tehát ekkor 15-ig bezárólag vannak ellátva kenyérrel a csapatok. 11-én újra sütnek a sütödék és ezzel feldolgozták az induló lisztkészlet utolsó harmadát is. Ekkor tehát liszt már nincs a hadseregnél, de van hét napra szóló kenyér, amint ez a készletgrafikonból kivehető. Végeredményben 18-án estig van ellátva a hadsereg. (L.: az „Ellátottsági grafikon"-t is!) Rendkívül fontos tehát, hogy a főraktárhoz visszament seregvonat úgy érkezzék meg a liszttel, hogy elegendő idő maradjon a sütésre és a kenyérnek a csapatokhoz való szállítására is. Amint láthatjuk, ez megvalósítható. A seregvonat első része 10-én felrak $4\frac{1}{2}$ napi lisztkészletet, 11-én elindul, 14-én „B"-be érkezik, ahol a sütödék 15-én három napra szóló kenyeret megsütnek (ti. 19-től 21-ig). A csapatvonat ezzel a készlettel 17-én érkezik „C"-be. A készletgrafikon szerint 14-én este $4\frac{1}{2}$ napi liszt és 4 napi kenyér van a hadseregnél, összesen tehát $8\frac{1}{2}$ napi élés, ami az ellátottsági grafikon szerint 22,5 napig, azaz 23-án délig elegendő. 17-én a sütödék megsütik a megmaradt $1\frac{1}{2}$ napi lisztkészletet, a kenyérkészlet tehát felemelkedik $5\frac{1}{2}$-re, a lisztkészlet viszont 0-ra csökken, azaz az összkészlet $5\frac{1}{2}$ napi adag. És így folyik ez tovább.

Közben a lovak ellátása így alakul: az abrakszállító szekerek „B"-ben átadják az indulókészletből megmaradt zabot —

ami a mondottak szerint valóságban csak $6^1/_2$ napi adag, névlegesen azonban 13 napra szól — és visszamennek a főraktárhoz, ahonnan újabb 18 napi abrakot — valójában csak 9 napit — hoznak „B"-be, ahová 14-én érkeznek meg.[36] Tehát az abrakellátás a 36. napig bezárólag biztosítva van.

Láthatjuk, hogy az ötmenetrendszer mellett a hadsereg akciósugara 6—7 menet, azaz 120—140 km volt, tehát ennyire távolodhatott el bázisától. Ahhoz, hogy tovább mehessen, az

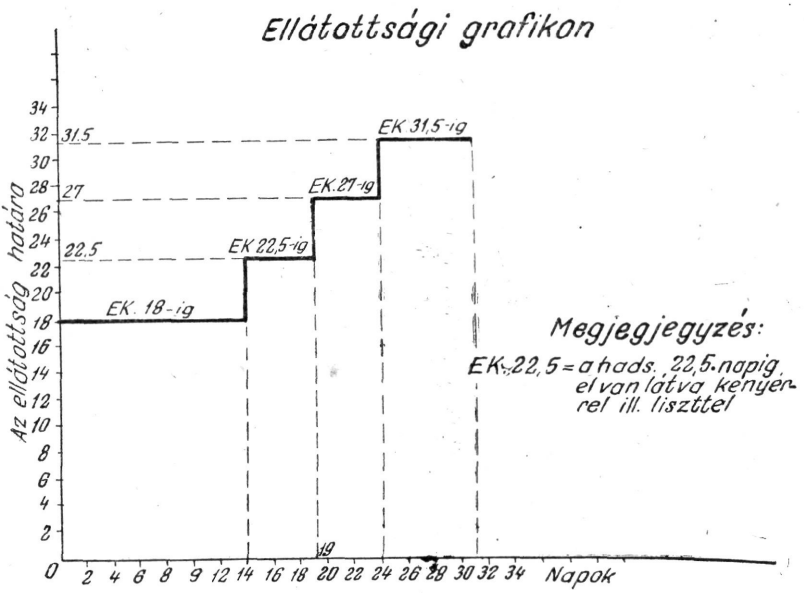

Ellátottsági grafikon

kellett, hogy raktárait előre telepítse, de ez csak úgy sikerülhetett, ha vízi szállításra nyílott alkalom.[37]

Egyébként a hadtörténeti kutatók nagy része félreértette az ötmenetrendszert és azt valamilyen helytelen hadtudományi felfogásból eredő tévedésnek tartotta. Miután ez a rendszer ki-

[36] A fent mondottaknál fogva, a 4500 szekér nem érkezhet meg egyszerre, legfeljebb három nap alatt.

[37] Ugyanígy vélekedik Scharnhorst is a francia forradalom idején Nagy Frigyes művéhez írt kommentárjaiban. *Unterricht des Königs von Preussen an die Generale seiner Armeen.* (Vermehrt von Scharnhorst.) Hannover, 1794. 14. l.; — Ugyanez a véleménye Grimoardnak is. *Traité sur la service de l'Etat-Major-Géneral des Armées.* Paris, 1809, 179. l.

alakult — írja az orosz Kancrin —, Nagy Frigyes is átvette, s hogy nem változtatott rajta, annak oka részben az volt, hogy nem volt „hódító zseni".[38] Ez többek között azért is tévedés, mert amint láttuk, az ötmenetrendszer éppen Nagy Frigyes alatt alakult ki. Van olyan vélemény, amely Savoyai Eugén sikereit éppen azzal magyarázza, hogy a kor hadvezérei közül egyedül ő merte lerázni magáról az ötmenetrendszer „bilincseit".[39] Clausewitz is „mesterkélt óraműnek" nevezte a rendszert.[40] A német nagyvezérkar tankönyvének írói sem tudnak mást mondani, mint hogy az ötmenetrendszer „megmerevítette" a hadvezetést, mert „a nagy célokra törő hadvezetéssel az utánpótlásnak ilyen merev szabályozása nem volt összeegyeztethető".[41]

De nemcsak a rendszer indító okait ismerték félre, hanem működését is. Az öt menet távolság alatt ugyanis a bázis és a hadsereg közötti távolságot értették, nem pedig a sütödék és a bázis távolságát.[42]

A XVIII. századi katonai elmélet és a logisztika

Nagy Frigyes igen nagy figyelmet szentelt műveiben az ellátás részleteinek és a logisztikának, valamint az élelemellátás és a stratégia összefüggéseinek. Hibásnak tartott minden olyan hadjáratot, amelyben a hadsereg túlságosan eltávolodott bázisától: „Általában semmit sem ér az olyan háború, amelyben túlságosan eltávolodunk határainktól, és láthattuk más nemzeteknél, hogy milyen szerencsétlenül végződtek azok a háborúk, amelyek így mentek végbe."[43] A legfontosabb szabály, hogy a főraktár mindig a hadsereg mögött legyen, mégpedig megerődített városokban. A hadsereg 35—40 napi élelmi készletet szállítson magával, ebből nyolc-kilenc napra valót a katonák és az ezredek szekerei (ti. a „csapatvonat" — P. G.) szállítsanak, négyheti készletet pedig a seregvonat.[44] Általában arra kell törekedni,

38 Kancrin: *Über die Militairökonomie im Frieden und Krieg, und ihr Wechselverhältniss zu den Operationen.* I—II. St. Petersburg. 1820. I. köt. 71. l.

39 Obauer—Guttenberg: *Das Train-Communications und Verpflegswesen.* I—II. Wien, 1871. I. köt. 390. l.

40 Clausewitz: *Vom Kriege.* 9. Aufl. Berlin, 1915. 5. könyv. 14. fej. 311. l.

41 Grossen Generalstab: *Heeresverpflegung.* Berlin, 1913. 4. l.

42 *Kancrin: Militairökonomie* I. köt. 64. l. és a II. kötet „Excurs"-a 26. l. Obauer—Guttenberg: i. m. I. köt. 385. l. és köv.; — Delbrück: *Über die Verschiedenheit des Strategie Friedrichs und Napoleons. (Historische und politische Aufsätze.)* Berlin, 1887. 30. l.

43 *Oeuvres militaires de Frederic II., Roi de Prusse.* I—IV. Berlin, 1856. I. köt. 8. l.

44 *Unterricht des Königs von Preussen.* 10. l.

hogy az utánszállítást vízi úton bonyolíthassák le. Ezért fontos a szászországi, csehországi és szilézíai háborúkban az Elba, illetve az Odera. Csehországban Prágán túl igen megnehezíti a hadműveleteket, hogy nincsenek vízi utak és a vidék olyan, mint a „pusztaság".[45] A lisztnek már a hadjárat megkezdése előtt a raktárakban kell lennie. A sütést a hadsereg sütőoszlopai végezzék. Ugyancsak raktárakban kell felhalmozni a száraztakarmányt is. Erre azért van szükség, mivel a hadjárati idő elején a hadszíntéren nem lehet elegendő mennyiségű takarmányra számítani. Az a fél tehát, amely száraztakarmánnyal rendelkezik, nagy fölényben van a másik felett, mivel előbb kezdheti meg a hadjáratot és nagyobb távolságra nyomulhat előre.

Ha viszont a hadsereg lovai csak száraztakarmányon élnek, a hadsereg túlságosan oda van láncolva raktáraihoz, ugyanis a szállításhoz annyi szekérre lenne szükség, hogy sokszor „egy egész tartomány" sem tudná biztosítani a szekereket és igásállatokat. Ha támadó háborúban nem állnak rendelkezésre hajózható folyók, akkor nem segítenek sokat a raktárak sem.[46]

Igen figyelemre méltó gondolatokat vet fel művében az angol Lloyd.[47] Mindenekelőtt rendkívül fontos az a javaslata, hogy a hadtudománynak segítségül kell hívnia a földrajztudományt és a statisztikát. Egy hadjárat megtervezésénél „pontosan kell ismerni a főutak mentén elterülő városokat és falvakat". Ezen kell felépülnie a táborok és menetek tervének, egyszóval az egész hadjáratnak. Csak ezekből az adatokból kiindulva lehet meghatározni a hadsereg összetételét, a felállítandó raktárak számát, minőségét és helyét. Tehát a háború legfőbb és legfontosabb részei az országismerettől függnek. Ezen ismeretek birtokában „geometriai pontossággal" le lehet rögzíteni az összes hadjáratokat és a háborút ütközet nélkül is meg lehet nyerni. A topográfia után az ország leírása és a politikai alkotmány ismerete a legfontosabb; ismerni kell a termelvények minőségét és mennyiségét, a talajt, a klímát, a nép táplálkozását, a kormányformát stb.[48]

Külön foglalkozik az élelem beszerzésével. A vállalkozó közreműködését nemcsak feleslegesnek, de károsnak is tartja. „A szállítók nem csinálnak mást, mint amit intelligens tisztek is meg tudnának csinálni, méghozzá sokkal jobban" — állapítja meg. Minden vállalkozót szélnek eresztene, mivel óriási vagyo-

[45] Uo. 20. l. és *Oeuvres* I. köt. 18. l.
[46] *Unterricht* 21—22. l.
[47] Előttem művének csak a francia kiadása ismerős. *Mémoires militaires.* Paris, 1801.
[48] Uo. 36—37. l.

nokat harácsolnak össze az állam kárára, és az általuk szállított rossz élelem miatt az emberek és lovak tönkremennek. De katonai szempontból is veszélyesek, mivel mindig módjukban áll meghiúsítani a hadműveleteket, sőt kémszolgálatot is végezhetnek az ellenségnek.[49]

Visszaemlékezve arra, amit az előzőkben a vállalkozó működéséről megállapítottunk, lehetetlen Lloyd véleményével egyetértenünk, még akkor is, ha a kor hadtudományi irodalma visszhangzik a vállalkozó ellen emelt panaszoktól. Mindenesetre a dolgoknak ezt az állását igen jellemzőnek tartjuk. Egyrészt ugyanis, a katonai élelmezés rendkívül silány volta tulajdonképpen elkerülhetetlen jelenség volt a korban, és nem írható a vállalkozók rovására. Olyan időkben, amikor a nép táplálkozása is a legsanyarúbb, az lett volna csodálatos, ha a katonáké kielégítő lett volna.[50] Pedig a nép táplálékkal való ellátásának megvoltak a maga organikus, az adott gazdasági és társadalmi viszonyokból kinőtt képződményei, sőt elmondhatjuk, hogy az egész gazdasági-társadalmi berendezkedés elsődleges feladata éppen a táplálék biztosítása volt, hiszen a népesség négyötöde mezőgazdasági termelést folytatott. A hadsereg viszont mesterséges képződmény volt és táplálását is csak mesterséges eszközökkel, mesterségesen létrehozott apparátussal lehetett biztosítani. Nyilvánvaló, hogy ez a mesterséges apparátus a kor technikai, közlekedési, hivatalszervezeti és ügyviteli viszonyai mellett csak igen gyengén funkcionálhatott. Ami ezt a nehézkes apparátust valamennyire is mozgásban tarthatta, az egyedül a vállalkozó ügyessége, rugalmassága, szakértelme és üzleti érdeke lehetett, de persze csodára ő sem lehetett képes. Ilyenformán a rossz élelmezés miatt emelt vádakat jórészt jogtalanul érték. Ami pedig a többi vádat illeti — ti. óriási üzleti hasznát, üzleti érdekeinek érvényesülését a hadműveleti érdekekkel szemben, árulását stb. —, ezekben nyilván sok igazság lehetett, a kérdés csak az, hogy valójában megváltozott volna-e minden, ha tisztán állami rezsiben folyt volna az élelemellátás? Teljesen kizártnak tartjuk, hogy a feudalizmus hanyatló időszakának társadalma a vállalkozóénál szakértőbb, buzgóbb és becsületesebb szervezetet hozhatott volna létre korrupt állami hivatalnokokból és tájékozatlan katonatisztekből. Mindenesetre a vita két dolgot leplez le: az egyik az, hogy a katonai szakértők gazdasági, pénzügyi és államigazgatási tájékozottsága igen gyenge volt, a másik, hogy milyen óriási volt a szakadék a tisztán kato-

[49] Uo. 159—160. l.
[50] Minderről részletesebben írok id. dolgozatomban.

nai és az adminisztratív szempontok között. Sajnos mindkét jelenség igen hosszú időn keresztül jellemezte a hadsereget.

Lloyd nevéhez fűződik a hadtudomány irodalomban két igen fontos fogalomnak, a *bázisnak* és a *hadműveleti vonalnak* a bevezetése is.[51] A hadműveleti vonalról írt fejezetében ezt írja: a tatárok, akik csak rablás céljából hadakoznak, nagy számú lovassággal rendelkeznek. Az ő barbár hadviselésük mellett akár 100 000 harcosból álló hadsereg is végigrohanhat Európán, és ezt a jól felszerelt hadseregek nem akadályozhatják meg, mivel meg vannak fosztva a háború legfontosabb elemétől, az *aktivitástól*. Ugyanis raktáraikhoz és váraikhoz vannak láncolva, azoktól 30 mérföldnél nagyobb távolságra nem távolodhatnak el. A tatároknak nincsenek raktáraik, de nincs is szükségük reá, mivel gyors meneteik révén mindent megtalálnak a helyszínen, ami ellátásukhoz kell. A nagy létszámú és nehézkes európai hadseregek nem bízhatják magukat a helyszínen található készletekre és hadműveleteikben csakis a raktárakra támaszkodhatnak. A raktárak alkotják az ún. *hadműveleti alapot* (bázist). A hadműveleti alaptól a hadműveletek célja felé vezető vonalat pedig *hadműveleti vonalnak* nevezi. Támadó háborúnál a hadsereg e vonal mentén nyomul előre az ellenség országában, védő háborúnál szintén e vonal mentén mozog, de ilyenkor az párhuzamosan fut a határral. A hadműveleti vonal kiválasztása a legfontosabb dolog a háborúban, a háború sorsát eldöntő tényező!

Egy példával világítja meg ezt. Exeter felől London felé nyomul egy 40 000 gyalogosból és 10 000 lovasból álló, tüzérséggel és minden más kellékekkel felszerelt hadsereg. Londont 30 000 főből álló hadseregnek kell megvédenie. Ez a hadsereg úgy oldhatja meg feladatát, ha az ellenség elé menetel, minél közelebb Exeterhez állást foglal, majd állásról állásra visszavonulva, késlelteti az ellenség előnyomulását. A hadsereg zömét arcban kell alkalmazni és csak kisebb különítményeket kell irányítani az ellenség szárnyai és háta ellen. Amint azonban az ellenség 10—12 mérföldre távolodott el Exeterben levő raktáraitól, 10 000 főt kell hadműveleti vonala ellen irányítani, annak teljes hosszában. Ilyenformán egy szekér sem érhet úgy el az ellenség hadseregéhez Exeterből, hogy ne lenne kitéve támadásnak.

51 Természetesen eddig is volt minden hadjáratnak bázisa és hadműveleti vonala, csak a terminust magát nem használták. Montecuccoli például a hadműveleti vonalat hol „összeköttetési vonalnak", hol „utánpótlási vonalnak", hol pedig „visszavonulási vonalnak" nevezi, attól függően, hogy melyik funkcióját vizsgálja. *Della Guerra col Turco.* Lib. III. Cap. LII. — A *Dictionnaire Militaire* 1751-es kiadásában sem a bázis, sem a hadműveleti vonal nem szerepel még.

Exetertől 30 mérföldre érve (kb. 220 km), az ellenséges hadsereg tizenöt napnál tovább nem tudna hadat viselni és legyőzetne a nagy távolság, az utak rosszasága és az időjárás által. Mindezek alapján a következő következtetéseket vonja le: 1. Az adott körülményekhez, legfőképpen a támadási célhoz és a raktárakhoz képest a legrövidebb hadműveleti vonalat kell kiválasztani. 2. A hadműveleti vonalnak olyannak kell lennie, hogy az ellenség ne veszélyeztethesse szárnyainkat és hadműveleti vonalainkat. 3. Igen fontos, hogy a hadműveleti vonal jelentős célok felé vezessen, egyébként a hadjárat nem hozhat eredményt. Miután a nehézségek egyenes arányban növekednek a hadműveleti vonal hosszával, az a fél, amelyik rövidebb hadműveleti vonal mentén operál, még akkor is előnyben van, ha számbelileg gyengébb.

Igen figyelemre méltó gondolatokat vet fel Bölcs Leó művéhez írt kommentárjaiban Bourscheid. A hadsereg menetét az élelmezéssel való szoros összefüggésben vizsgálja, és közben történeti példákon mutatja be a logisztika fontosságát.[52] Caesar sikereit menetei gyorsaságának köszönhette, és ennek titka az volt, hogy kitűnően értett a logisztikához: mester volt a takarmányozásban, a raktárak legrövidebb idő alatt való felállításában és a vidék szállítási lehetőségeinek maximális kihasználásában.

Ötven-hatvan évvel Puységur után, Bourscheid még mindig nincs megelégedve a logisztika helyzetével. A fő baj szerinte az, hogy az élelemellátás pénzügyi és technikai része még mindig elkülönül a hadvezetéstől. A hiba gyökereit ő is a vállalkozórendszerben találja meg. Véleménye az, hogy hajdanában a vállalkozó valójában nélkülözhetetlen volt, épp ezért egyetért Montecuccolival, aki azt ajánlotta, hogy bízzák vállalkozókra a hadak ellátását.[53] A modern időkben azonban már károsnak tartja a vállalkozó közreműködését. Felteszi a kérdést: hányszor fordult elő, hogy a vállalkozó vétót emelt olyan hadműveleti tervekkel szemben, amelyek üzleti érdekeit veszélyeztették? Arra lenne szükség, hogy alárendeljék az ellátás szempontjait a stratégia szempontjainak, de hogy lehet ezt megtenni, ha a vállalkozó nem ért a stratégiához? Vissza kellene térni a rómaiak gyakorlatához, akiknél az élelemellátást a hosszú katonai gyakorlattal rendelkező quaestor intézte. Ilyenformán biztosítani tudták az ellátási és hadműveleti szempon-

52 *Kaisers Leo Strategie und Taktik.* IV. köt. 10. és köv. l.
53 Uo. 34. l. — Montecuccoli idézett művében ajánlja, hogy bízzák vállalkozóra az ellátást. Lib. III. Cap. XXXV.

tok összhangját. Ugyanekkor a quaestori intézménynek meg volt az a nagy előnye is, hogy miután senki nem lehetett úgy consul, hogy előzőleg ne lett volna quaestor, a consuli seregek élére kerülő hadvezérek teljesen tisztában voltak az élelemellátás technikájával, sőt nagy gyakorlatuk volt az egyes tartományok erőforrásainak, termelőképességének és jövedelmeinek megítélésében, egyszóval a „politikai gazdaságtanban". Ilyen módon biztosítani lehetett a hadműveleti és ellátási szempontok összhangját, hiszen az ellátásért felelős személy alapos katonai ismeretekkel rendelkezett, a hadvezér quaestori tapasztalatai következtében pedig teljesen tisztában volt az ellátással.

Guibert, akinek művét Napóleon is sokat forgatta, igen nagy figyelmet szentel az élelemellátásnak.[54] Úgy látja, hogy korában a hadművészet nagy hanyatlásban van. A bajok gyökerei XIV. Lajos koráig nyúlnak vissza, amikor a hadseregek létszámát „oktalanul" megnövelték. A nagy létszámú hadseregeknek természetesen erős tüzérségük volt, élelemszükségletük pedig hatalmasra nőtt. Ennek következtében óriási vonatra volt szükség, ami megbénította a mozgást. Az egymást követő középszerű hadvezérek nem tudtak megbírkózni a megnövekedett feladatokkal és a nagy tömeg ellátásának problémái minden figyelmüket lekötötték. Lemondtak a mozgó háborúról, pozíciókhoz ragaszkodtak és többé nem vállalkoztak merész és döntő jellegű hadműveletekre. Éppen a nagy hadseregek ellátásával járó nehézségek miatt ajánlatosabb kisebb hadseregeket felállítani. Legfeljebb 70 000 harcost szabad egy hadseregben egyesíteni, s ha azt jól vezetik, a siker reményében szállhat szembe akár 80—100 000 katonát számláló hadsereggel is. A harmincéves háborúban kis hadseregek voltak, épp ezért nagy dolgokat műveltek velük. Rohan hercegre hivatkozik, aki szembeszállt azzal a véleménnyel, hogy az élelemellátást vállalkozókra kell bízni. XIV. Lajos alatt a hadsereg ugyan megerősödött, de ebben az időben csúszott ki a hadvezérek kezei közül az élelmezés. A hadvezérek boldogok voltak, hogy megszabadultak ettől a terhes szolgálattól, a miniszterek pedig annál nagyobb örömmel vonták hatáskörükbe, mivel így ellenőrzést gyakorolhattak a hadműveletek, de maga a hadvezér felett is. Louvois alatt az élelmezést már kizárólag vállalkozók intézték. A hadműveleti tervekben egyre nagyobb szerepet kapott az ellátás kérdése, megszűntek a „nagy háborúk" és a hadtudomány nem állt másból, minthogy várat várral, raktárt raktárral állítsanak szembe. Az élelem felhalmozása, ami bölcs rendsza-

[54] *Essai générale de tactique.* II. köt. 6. és köv., valamint a 115. és köv. l.

bály, ha megfelelő mérséklettel csinálják, valóságos „mániává" fajult Louvoisnál.*

Miután az ellátást teljesen a vállalkozók intézik, a katonák teljesen tájékozatlanok ebben a szolgálatban. Alig van tíz tiszt a francia hadseregben, aki az ellátással foglalkozó műveknek akár a címét is ismerné. A hadvezérek kiismerhetetlen labirintusnak tartják az ellátást és annak útvesztőibe nem szívesen hatolnak be. Nagy baj, kimondott szerencsétlenség, hogy az ellátás tudománya ennyire eltávolodott a hadtudománytól és hogy nem alkotja tárgyát a katonai studiumoknak. Szükség lenne ilyen irányú kiképzésre, sőt szakiskolák felállítására is.

Nyilvánvaló, hogy Guibert történeti elemzésében sok a tévedés. Hiszen már kiindulása is alapjában hibás: XIV. Lajos korában a hadseregeket nem „oktalanságból" növelték meg, hanem ez a megnövekedés a gazdasági és társadalmi fejlődés eredményeként szükségszerűen következett be, amint ezt tanulmányunk elején megemlítettük. De számunkra most itt nem is ez a fontos, hanem az, hogy ugyanúgy, mint Lloyd, Bourscheid és a többi katonai szakértő, a hadműveleti és az ellátási szempontok összhangba hozását és a logisztikai szolgálat kifejlesztését sürgeti. Problémánk szempontjából pedig igen nagy jelentősége van annak, hogy fél évszázaddal a hasonló javaslatal előálló Puységur után sem találtak megoldást erre az alapvető kérdésre.

A 18. századi szakértők sorát Bülow, porosz katonai íróval zárjuk. Bülow műve[55] főleg azért érdekes, mert Clausewitz és

* Rázsó Gyula lektori jelentésében megjegyezte, hogy Guibertnek a nagy hadseregeket elvető szemléleténél nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy „valamennyi hanyatló társadalmi rend katonai ideológiája a megbízható, kis létszámú elithadseregek felállítását tartja kívánatosnak". Kérdés azonban, hogy ez a tétel érvényes-e általánosan, vagy csak inkább a modern időkre alkalmazható? Sőt kérdéses az is, hogy merőben a tömegektől való félelem diktálta-e és nem estek-e latba épp oly súllyal bizonyos technikai kérdések is? Nem szabad ugyanis figyelmen kívül hagyni a következő tényeket: a néppel szoros kapcsolatot tartó és annak harci erényeivel számoló Zrínyi éppúgy maximálni kívánta a hadsereg létszámát, mint a nemzetközi zsoldos típusát képviselő Montecuccoli. A másik oldalról viszont a legreakciósabb cári kormányok mindig kihasználták Oroszország nagy népességszámát és tömeghadseregeket állítottak fel, sokszor a felszerelés rovására is. A 17—18. századi szakértők kétségtelenül technikai szempontok miatt voltak a nagy hadseregek ellen (Tempelhoff, Lloyd, Guibert és mások). Éppen Rázsó Gyula tudja legjobban, hogy mennyivel nagyobbak voltak a győzelmi esélyei a kis létszámú, hivatásos zsoldoscsapatoknak, mint a nagy tömegű néphadseregeknek és az is világos a kutatások mai fokán, hogy a fejlődés hordozói a régebbi korokban az előbbiek voltak. És ebben a tömegektől való félelem alig játszott szerepet, hiszen az elnyomó osztályok szempontjából sokszor a zsoldosság is igen nagy veszélyt jelenthetett. Egyébként éppen Guibertnél meglehetősen indokolatlan valamilyen reakciós ideológia hatását keresni, hiszen ő maga rendkívül élesen elítélte korának kiegészítési és katonatartási viszonyait, reformokat sürgetett, sőt szinte prófétai előrelátással megjósolta a francia forradalom eljövetelét is.

55 Bülow: *Geist des neueren Kriegssystems hergeleitet aus dem Grundsatze einer Basis der Operationen.* Hamburg, 1799.

nyomában több katonai író éles támadásainak célpontjává vált. Az volt a vád vele szemben, hogy geometriává süllyesztette a stratégiát és elfelejtkezvén arról, hogy a háború célja az ellenség megsemmisítése, azt tartotta, hogy hibás az a hadvezetés, amely a döntő csatára törekszik, stb. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ezek a vádak meglehetősen igazságtalanul érték. Egyrészt, ha elméletben sok is a túlzás, azonban Clausewitznek a megsemmisítést sokszor már abszolutummá avató felfogása sem mentes a túlzástól. Minderről a későbbiek során még szót ejtünk. Főleg azonban azért igazságtalanok az őt ért támadások, mert egész elméletében igen kevés az új elem és legfontosabb fogalmait és egész koncepcióját tulajdonképpen Tempelhofftól, de főleg Lloydtól kölcsönözte. Mindez teljesen kétségtelenné válik, ha könyvének fő mondanivalóit áttekintjük.

Alaptétele az az általánosan vallott felfogás, hogy mióta a hadseregek létszáma megnövekedett, a raktárakat nélkülözni nem lehet. A főraktárak mindig várakban voltak elhelyezve és ez az oka annak, hogy a modern időkben oly nagy jelentősége van a váraknak. A raktáraktól függ a hadsereg sorsa, mivel azokból kapja minden szükségletét, ugyanakkor pedig az ellenség támadásainak fő célpontja. Ezután főleg Lloydra támaszkodva néhány alapfogalmat ismertet. A terület, ahol a főraktár van, az *alap*, a *bázis*, a *szubjektum* (Basis, Unterlage, Subjekt). A cél, aminek elérésére a hadsereg törekszik, a *tárgy* (Objekt). Az a vonal, amely mentén a hadsereg előnyomul és ellátását kapja, a *hadműveleti vonal* (Operationslinie).[56]

Tekintve az adott szállítási lehetőségeket, a hadsereg bizonyos távolságon túl nem távolodhat el bázisától, amint ezt Tempelhoff kiszámította. „Mindebből látható — írja —, hogy az új hadviselésben sokkal célszerűbb magukat a raktárakat, valamint a raktáraktól a hadseregheg vezető utánszállítási vonalat a hadműveletek tárgyául választani, mint magát az ellenséges hadsereget."

Könyvének második részében a bázis elvéből folyó következményeket elemzi. „Az államok katonai ereje nem határtalan és a bázis elvéből következik, hogy abban a mértékben csökken, amennyire eredetétől (ti. bázisától — P. G.) eltávolodik."[57] Ha a hadsereg nagyobb szabású, távoli hadjáratra vállalkozik, bizonyos távolságon túl új bázist kell létesítenie. Minél messzebb nyomul előre ugyanis a hadsereg, annál kisebb lesz a

[56] Uo. 16. l.
[57] Uo. 185. l.

tárgyszög (Objektwinkel),[58] ami azzal a következménnyel jár, hogy a hadsereg oldalai és háta, de maga az ellátás is veszélyeztetve van. A haderő hatása, mint minden más hatás, a távolság négyzetével fordított arányban csökken; ha ezt az elvet a hadműveleti vonalra is alkalmazzuk, akkor az államok katonai térnyerése könnyen kiszámítható. Ilyenformán minden államnak van egy katonai cselekvési szférája és óvakodni fog, hogy azon túl terjeszkedjék.[59]

3. Az „inváziós háborúk" időszaka
A hadviselés változásai a francia forradalom után

Annak megállapításához, hogy a francia forradalom nyomán döntő változások mentek végbe a hadviselésben, sem különösebb történeti tudásra, sem mélyreható katonai ismeretekre nincs szükség. Pusztán csak a háború dimenzióit tekintve, szembeötlő a különbség: a régi háborúk színtere Európának egy-egy pontosan elhatárolt vidéke, most az egész kontinens a hadszíntér. Míg az ancien régime idején a hadviselő felek országainak csak kis részét érintette a háború, most országok merülnek el a háborús áradatban, trónok dőlnek össze, régi államok szűnnek meg és újak alakulnak és ellenséget évszázadok óta nem látott fővárosok utcáin idegen csapatok masíroznak. Amíg régen 60—80 000 harcost számláló hadseregek méregették egymás erejét és óvatos manőverekkel kerülgették egymást, most egyszerre 300—400 000 ember száguld végig országokon, hogy felkeresse az ellenség hadseregét, és véres csatában megverje. Úgy tűnik fel, hogy a francia forradalmi köztársaság, majd a császárság ragyogó győzelmei pillanatok alatt döntöttek romba egy másfélévszázados hadviselési rendszert.

A kortársak, de az utókor is bámulattal adóztak ezeknek a katonai sikereknek és méltán állíthatták, hogy új korszak nyílt meg a hadviselés történetében. Nem csodálható, ha ettől fogva a régi hadviselést felettébb kicsinyesnek, stratégiáját mesterkéltnek, hadvezéreit pedig túl óvatosnak és határozatlannak kezdték tartani. De éppen mivel az új hadviselés sikerei villámszerűen hatottak, el is káprázták a szemlélőket, a túlságosan erős fény megzavarta látásukat, csak a nagy körvonalakat fog-

58 Ti. az a szög, amelynek csúcsában a hadsereg áll, két szárát pedig a bázisterület legszélső pontjaiból húzott egyenesek alkotják.
59 Uo. 226. l.

ták fel, a részletek viszont elmosódtak. Sőt, ettől fogva szinte méltatlanná vált a nagyszerű eredményekhez a részletek aprólékos vizsgálata.

Itt most nincs terünk arra, hogy összefoglaljuk a hadviselésnek a francia forradalmat követő változásait, témánk szempontjából egyébként is csak azok a változások érdekelnek, amelyek az élelemellátásban, valamint az élelemellátás és a stratégia viszonyában bekövetkeztek. A kortársak, de a hadtörténetírók nagy része is igen nagy jelentőséget tulajdonítottak az élelemellátásban bekövetkezett változásoknak, sőt az új stratégia létrejöttének legfőbb okát éppen ezekben a változásokban látták. Azt állították, hogy a forradalmi francia kormány, majd Napóleon szakítottak a régi raktárélelmezéssel és a hadsereg ellátását egyedül a helyszíni beszerzésre alapították. Így a hadviselés megszabadult bilincseitől és lehetségessé vált a háború „valódi természetének megfelelő", az ellenség megsemmisítésére törekvő stratégia.

Ezt a felfogást legmarkánsabban és legmagasabb szinten Clausewitz képviselte. *A háborúról* című nagy művében két helyen szentel nagyobb teret az élelemellátás és a stratégia összefüggéseinek. „A hadművészet beosztása" c. fejezetben,[60] abból kiindulva, hogy a háborúban az egyetlen hatótényező az ütközet, a tulajdonképpeni hadművészethez egyedül az ütközetet és a vele szorosan összefüggő ténykedéseket sorolja. A hadsereg felállításának, szervezésének és ellátásának csak a „végeredményeit" tartja fontosnak, részletkérdéseiknek azonban nincs helye a hadtudományban. Ezek közül egyedül az élelemellátás van szoros kapcsolatban a hadművészettel, s ha az elméletben nem is kaphat helyet „az élelemellátás egész litániája",[61] mégis az összes igazgatási és ellátási tevékenység közül ez áll legközelebb az ütközethez, „mivel szinte minden nap és minden személy számára működnie kell". Az élelemellátás teljesen átszövi a stratégiát, kölcsönhatásban van vele és „semmi sem gyakoribb annál, hogy az élelemellátás szempontjai is meghatároz-

[60] Hivatkozásaimban a magyar Clausewitz-fordítás mellett (*A háborúról.* I. köt. Bp. 1961.) megjelölöm a helyet az eredeti szövegben is. (Általam használt kiadás: *Vom Kriege.* 9. Aufl. Berlin, 1915.) Erre azért van szükség, mivel tanulmányom megírása idején a magyar fordításnak még csak az első kötete jelent meg, másrészt pedig azért, mivel véleményem szerint több olyan lényeget érintő eltérés van a fordításban, ami elengedhetetlenné teszi az eredeti szöveg használatát.

[61] A magyar szövegben a fordítók a „litánia" (Litanei) szót megkerülték és „az élelmezési és közigazgatási szolgálat sok-sok ága" kifejezéssel helyettesítették. (*A háborúról.* 114. l.; — *Vom Kriege* 70. l.) — Véleményem szerint ez indokolatlan, sőt a következőkben elmondandók alapján Clausewitz egész felfogását lényegében érintő változtatás.

zák a hadjárat vagy a háború fő vonalait."[62] Mindezzel a legteljesebb mértékben egyetérthetünk, ha nem is hallgathatjuk el, hogy Clausewitz egész koncepcióját félreértő és eltulzó epigonok számára az ellátás „litániájával" szemben egész sereg tévedés hirdetéséhez adott a későbbiekben menlevelet.[63]

Az 5. könyvben külön fejezetet szentel az élelemellátásnak.[64] Történeti áttekintéssel kezdi fejtegetését. Megállapítja, hogy az újkori háborúkban sokkal nagyobb szerepet tölt be az élelemellátás mint azelőtt, részben mert a hadseregek létszáma megnövekedett, részben pedig azért, mert a háborúk sokkal összefüggőbbekké váltak. Az államok maguk vették kezükbe a hadak ellátását, raktáraikról és szállítóeszközökről gondoskodtak. A törekvés az lett, hogy a hadsereg függetlenné váljék a vidéktől és a néptől. Mindezek következtében a háborúk sokkal rendezettebbé és összefüggőbbé váltak, de ugyanakkor sokkal korlátozottabb, kényszerűbb lett a hadsereg mozgása, a háború „energiája pedig végtelenül lecsökkent".

A francia forradalomban mélyreható változások következtek be az élelemellátásban. „Amikor a francia forradalomban a nép ereje újra a háború színpadára lépett, a kormányok eszközei többé már nem voltak elegendők és az egész hadviselési rendszer, amely az eszközöknek ebből a korlátoltságából származott és ugyanakkor biztonságát is ebben a korlátoltságban találta meg, ez a hadrendszer felrobbant és az egésszel együtt az a rész is, amit itt tárgyalunk, ti. az ellátás rendszere." A forradalom vezetői „úgy küldték katonáikat a háborúba és úgy hajtották tábornokaikat a csatába", hogy nem sokat törődtek a raktárakkal „és még kevésbé azzal a mesterkélt óraműberendezéssel, amely a vonatot, mint egy fogaskerékszerkezetet működtette",[65] hanem minden szükségest „kivetéssel, rablással és fosztogatással" teremtettek elő és így „táplálták, éltették és lelkesítették katonáikat". Napóleon idejében „a háború e két

62 Az eredeti szövegben ez van: „es ist nichts gewöhnlicher, als dass die Rücksicht auf diesen Unterhalt die strategischen Hauptlineamte eines Feldzuges und Krieges mitbestimmt." (73. l.); A magyar kiadásban a fordítás így hangzik: „és közismert, hogy az ellátási szempontok egyúttal a hadjárat és a háború tervezését is lényegesen befolyásolják". (117. l.) Szerintem ez a fordítás túl szabad. Egyrészt az eredeti szöveg szerint nemcsak a háború és hadjárat tervezéséről, hanem egész lefolyásáról, „fő vonalairól" van itt szó, másrészt nem „egyúttal befolyásolják", hanem „egyúttal meghatározzák" az ellátás szempontjai ezeket a fő vonalakat.

63 Rámutat erre Liddell Hart: *Strategy*. New-York, 1954. című művében; — Amint láttuk, Leighton is ezen a véleményen van; — Ezért helytelen tehát, hogy a magyar fordító megkerülte a „Litanei" szót.

64 Ezt a fejezetet a magyar fordítás I. kötete már nem tartalmazza, az eredetiben l. 308. és köv. l.

65 Itt fogaskerékszerkezeten a szekerék ingajáratát érti Clausewitz.

véglet (ti. a raktárélelmezés és a helyszíni beszerzés — P. G.) között a középutat választotta és ezen eszközök közül azt részesítette előnyben, amely a legtöbbet nyújtotta".

Végeredményben az élelemellátásnak négy formáját tartja Clausewitz lehetségesnek: 1. a „kvártélyellátás"; 2. a rekvizíció; 3. a kivetés; 4. a raktárélelmezés. A kvártélyellátás az ellátásnak az a módja, amikor a szállást adó házigazda, illetve a községi elöljáróság gondoskodik a katonák élelmezéséről. Közepes népsűrűségű vidéken, négyzetmérföldenként 2—3000 lakossal (33—55/km^2) egy 150 000 harcost számláló hadsereg az összefogott csapást még nem veszélyeztető kiterjedésben találhat egykét napi élelmet. Ennek előfeltétele azonban a folytonos előnyomulás, mert ha a hadsereg hosszabb ideig tartózkodik egy ponton, kimeríti a vidéket és az ellátás megakad. „Ezen alapultak a francia hadsereg vállalkozásai a forradalmi háborúk és Bonaparte alatt. Az Etschtől az Alsó-Dunáig, a Rajnától a Visztuláig nyomultak előre anélkül, hogy más ellátási eszközük lett volna, mint a kvártélyellátás, és mégsem szenvedtek szükséget." Mindenesetre megjegyzi, hogy a kvártélyellátás alkalmazásának előfeltétele a Napóleon oldalán álló számbeli fölény volt, valamint az, hogy hadműveleteit nem fékezte „határozatlanság és óvatosság".

Legjobbnak a kontribución alapuló ellátást tartja Clausewitz. Ez az ellátási mód igen közel áll a régi raktárellátáshoz, különösen akkor, ha a hadsereg hosszabb ideig tartózkodik egy helyen, anélkül azonban, hogy a stratégiára ugyanazt a hatást gyakorolná: „ugyanis egészen más dolog az, ha a vidék erőforrásait távoli területekről odaszállított készletekkel egészítik ki, de maga a vidék marad a hadsereg ellátásának tulajdonképpeni szerve, mint az, ahogyan a 18. században a hadseregek teljesen önálló háztartást vezettek és szabály szerint ehhez a vidéknek semmi köze sem volt." Az alapvető különbség a régi raktárélelmezéssel szemben az, hogy igénybeveszik a vidék előfogatait és pékségeit, ami feleslegessé teszi a hadsereg mozgását oly nagy mértékben akadályozó vonatot.

Végül a raktárélelmezéssel foglalkozik Clausewitz. Felteszi a kérdést: visszatérhet-e vajon ez az ellátási rendszer a maga 17—18. századi alakjában? Igen, válaszolja, ha a hadseregek 7—12 éven keresztül maradnak egy helyen, aminek következtében a vidék teljesen kimerül, és távoli tartományokból kell élelmet szállítani oda. Ekkor azonban felmerül a második kérdés: „A háború fogja-e meghatározni az ellátás rendszerét, vagy az ellátás rendszere a háborút? Válaszunk: először az ellátási

rendszer fogja meghatározni a háborút, amennyiben a többi feltételek, amelyektől függ, megengedik; ahol azonban ezek túl nagy ellenállást kezdenek kifejteni, a háború vissza fog hatni az ellátási rendszerre és azt meghatározza." Hogy értsük ezt a kissé homályos kijelentést? Kövessük gondolatmenetét. Rögtön az idézett mondat után ezt olvashatjuk: „A kivetésre és a helyi ellátásra alapozott háború oly fölényben van a raktárélelmezésen alapuló háború felett, hogy szinte nem is látszik már ugyanannak az eszköznek." (Ti. a politika eszközének. — P. G.) A raktárélelmezés ezen felül igen költséges is, így igyekezni fognak elkerülni. A jövőben tehát minden háború a kivetési rendszerrel fog elkezdődni, amikor azonban a hadműveletek nem hoznak döntő sikereket és a háborúban nem a mozgás lesz az uralkodó, amint az „a háború tulajdonképpeni természetében rejlik", akkor az egyhelyben topogó hadseregek oly mértékben merítik ki a vidéket, hogy békét kell kötni, vagy más ellátási rendszerhez kell folyamodni. „Így tehát az új hadviselés ilyen szempontból is azt eredményezi, hogy a háború lerövidül." Mindazonáltal a jövőben is lehetnek háborúk, amelyekben a régi ellátási eszközöket alkalmazzák, „de ebben a formában soha nem találhatunk valamilyen természetes organizmust; sokkal inkább abnormitás lesz ez, ami a háború tulajdonképpeni jelentéséből nem eredhet". Bármilyen ellátási rendszert válasszunk is, egészen természetes, hogy sűrűn lakott és gazdag vidékeken könnyebb lesz az ellátás. „Összehasonlíthatatlanul könnyebb ellátni egy hadsereget Flandriában, mint Lengyelországban. Mindebből világosan látszik, hogy milyen nagy befolyást gyakorol a hadsereg ellátása a hadműveletek irányára és formájára, valamint a hadszíntér és az összeköttetési vonalak kiválasztására." Hogy azonban ez a befolyás milyen erős, hogy az ellátás szempontjai mennyire esnek latba a hadműveletek megtervezésénél, mindez „nagymértékben attól a módtól függ, ahogyan a háborút viselik. Amenyiben tulajdonképpeni szellemében folyik, azaz elemének zabolátlan erejével, a harcra és a döntésre való törekvés igényével, akkor a hadsereg ellátása ugyan fontos, de mégis csak alárendelt dolog; amikor azonban egyensúly jön létre és a hadseregek ugyanabban a tartományban ide-oda vonulgatnak, akkor gyakran az ellátás lesz a fő dolog, és az intendáns a hadvezér, a hadvezetés pedig méricskéléssé és adminisztrációvá válik". Ez idézte elő a múltban azt, hogy sok háborúban semmi sem történt, a célokat elvétették, az erőket elfecsérelték és mindennek „ürügyéül az élelemhiányt hozták fel; erre szokta mondani Bonaperte: qu' on ne me parle pas des vivres!"

Persze Napóleon az oroszországi hadjáratban túlzásba vitte ezt, mindazonáltal „anélkül, hogy Bonapartéban ne ismernénk fel a szenvedélyes játékost, aki gyakran őrült túlzásokra ragadtatta magát, mégiscsak elmondhatjuk, hogy ő és az őt megelőző forradalmi hadvezérek az élelemellátás tekintetében hatalmas előítélettel számoltak le és bebizonyították, hogy azt nem lehet másnak tekinteni, mint feltételnek, tehát semmiképpen sem célnak".

Amint látjuk, Clausewitz felfogásában meglehetősen sok a túlzás és az ellentmondás. Vannak helyek, ahol elismeri az élelemellátásnak a stratégiára gyakorolt döntő befolyását, általában azonban egész koncepciója tagadja ezt a befolyást, sőt éppen fordított viszonyt tételez fel. Itt nincs terünk arra, hogy koncepciójának egészét elemezzük, egyet azonban megállapíthatunk: túlzásai és ellentmondásai idealista módszeréből erednek. Ez ebben az esetben abban nyilvánul meg, hogy nem veszi figyelembe — vagy nem is ismeri? — azokat a demográfiai és agrártermelési változásokat, amelyek a francia forradalom idejéig bekövetkeztek. Mondhatnók, csak horizontálisan, csak a jelenre vonatkoztatva látja a népsűrűség, valamint az agrártermelés és a hadseregellátás összefüggését, de nem vertikálisan, tehát nem történetileg. Azt világosan látja, hogy az alacsony népsűrűségű Lengyelországban nehezebb a hadak ellátása, mint Flandriában, de azt nem veszi észre, hogy azokban a korokban, amelyek ellátási rendszeréről és hadviseléséről oly elítélően nyilatkozik, Európa nagy részén a népsűrűség és az agrártermelés hozama alig volt magasabb, mint az ő korában Lengyelországban. Így elrúgva magát a régi és az új ellátási rendszer, valamint stratégia különbségeinek felmérését lehetővé tevő szolid alaptól, mi sem természetesebb, mint az, hogy gondolatai egy elvont, légüres térben száguldjanak tovább, ahol a tárgyi és történeti valóság közege már nem fejt ki semmi ellenállást. Így jut el azután oda, hogy az összkoncepciójában oly központi helyet elfoglaló, a megsemmisítésre való törekvést lényege szerint magában foglaló „abszolút háború" filozófiai fogalma deus ex machinaként alászállva alakítsa ki a forradalmi és napóleoni hadviselést, amelyben nem az ellátás hat a stratégiára, hanem fordítva.

Mi volt valójában a francia forradalom után bekövetkezett változások lényege? Kétségtelen, hogy már a forradalmi háborúk első hadjárataiban általános elv volt, hogy a „háború táplálja a háborút", és a hadseregek elsősorban a helyszínen szerezték be élésüket. A Nagy Közjóléti Bizottságban Carnot világo-

san kimondta: „Nem hallgathatom el Önök előtt, hogy elvesztünk, ha nem hatolunk be gyorsan idegen területre, és nem szerzünk ott élelmiszert, és mindenféle egyéb nyersanyagot."[66] A forradalmi kormánynak ezt a forradalmi eszmék propagatív hatását veszélyeztető, és külpolitikai szempontból igen hátrányos következményekkel járó rendszabályát tehát a szükség diktálta. Ebben az időben ugyanis a mezőgazdaság helyzete válságosra fordult, aminek következtében a lakosság ellátása problematikussá vált.[67] De hogy a francia kormány ezekhez a rendszabályokhoz egyáltalán hozzányulhatott, az tette lehetővé, hogy a számbajövő vidékeken a népsűrűség és a mezőgazdasági termelés színvonala magas volt. Belgium, Észak-Itália és a Rajna-vidék, négyzetkilométerenként 60—100 lakossal, Európának nemcsak legsűrűbben lakott, de legkulturáltabb vidéke is volt.[68] És ezeken a területeken 60—100 000 katonát számláló hadseregek harcoltak, tehát nagyjából akkorák, mint XIV. Lajos idején.[69] Ilyen körülmények között meg lehetett oldani az ellátást rekvizícióval és kontribucióval, ha időnként és helyenként válságosra is fordult a helyzet.

A valódi nehézségek akkor kezdődtek, amikor Napóleon belefogott nagy inváziós hadjárataiba 200—300 000 katonát számláló hadseregeivel. Ekkora hadseregek ellátását ugyanis már nem lehetett helyszíni beszerzéssel biztosítani, s ha ennek ellenére nem érte balsiker egészen az orosz háborúig, ezt a forradalmi hagyományokat sok tekintetben megőrző kitűnő hadseregének, ellenfelei hibás hadvezetésének, végül — de nem utoljára — hadvezéri zsenialitásának köszönhette.

Néhány példa megvilágítja, hogy mennyire túlzó Clausewitz felfogása, és hogy Napóleonnak, ennek a földreszállt „hadi istennek" az ellenség megsemmisítésére törekvő, a háború „tu-

66 Mathiez: *A francia forradalom.* Bp. 1957. 501. l.

67 Hausherr: *Wirtschaftsgeschichte der Neuzeit.* 2. Aufl. Weimar, 1955. 349. l.

68 Az összehasonlítás kedvéért néhány adatot közlünk egyes országok népsűrűségéről a 17. és a 18. század végén:

	Egy négyzetkilométerre eső lakos	
	a 17. század végén:	a 18. század végén:
Lombardia	55	78
Belgium	50	100
Franciaország	39	51
Szászország	36	75
Anglia és Walles	34	61
Spanyolország	16	23
Poroszország	15	30

Conrad: *Die Geschichte und Theorie der Statistik. Die Bevölkerungsstatistik.* 4. Aufl. Jena, 1918. 86. l.

69 1794-ben a francia északi hadsereg ugyan 150 000 katonát számlált, de Dunkerque és a Sambre között állt elosztva mintegy 100 km-es arcvonalon, és a fleurusi döntő csatában csak 80 000 katona vett részt. Ebben az évben a Rajna—Moselle hadsereg 130 000 fő erős volt, de Strassburgtól Mainzig volt elosztva és komolyabb csatában nem vett részt. Napóleon pedig 60 000 katonával vonult be 1796-ban Észak-Itáliába.

lajdonképpeni szellemében" vezetett hadjáratai sem változtathattak a dolgok alapvető rendjén, és hogy az „abszolút háború" áradó dinamikája sem törhette át az adott termelési viszonyok korlátait.

1805-ben, Ausztria ellen viselt háborújában a szállító vállalat, amely elvállalta az élelemszállítást, kötelezettségének nem tudott megfelelni, azért a hadjáratot minden élelemtartalék nélkül kezdte el 170 000 emberével. Így a csapatok egyedül a vidékről éltek, s bár Németország egyik legsűrűbben lakott vidékén[70] vonultak keresztül, az élelemellátás válságba jutott, a katonák éheztek, a rablásszámba menő rekvirálás pedig aláásta a fegyelmet, és tömeges dezertálás vette kezdetét. Csak az mentette meg a hadsereget a teljes felbomlástól, hogy Mack túlságosan hamar kapitulált, aminek következtében az osztrák és a bajor raktárakban felhalmozott hatalmas élelemkészletek Napóleon kezére jutottak. Igen nagy segítséget jelentett az is, hogy a katonák legalább burgonyát találtak a földeken. Napóleon maga is elismerte, hogy egyedül a kivételesen szerencsés körülményeknek köszönhette sikerét: „Ha a földeken nem találtunk volna burgonyát, vagy csak néhány visszacsapás érte volna a hadsereget, a raktárak hiánya a legsúlyosabb következményekkel járt volna" — olvashatjuk egyik levelében.[71]

Hogy milyen döntő jelentősége volt a hadműveletek szempontjából a vidék teherbíróképességének, azt nagyon jól szemlélteti az 1806/07. évi hadjárat, amelynek első szakaszában a termékeny és magas népsűrűségű Thüringiában Napóleon feltartóztathatatlan előnyomulásban verte tönkre a poroszokat, míg a hadjárat második szakaszában, Kelet-Poroszország és Lengyelország alacsony népsűrűségű vidékein (négyzetkilométerenként 15—20 lakossal) előnyomulása megakadt, helyzete kritikussá vált és csak nagy nehézségek árán tudta elhárítani az oroszok ellentámadását. Bár Napóleon serege csak 80 000 katonát számlált és bár a Visztula mentén Varsóban és Thornban hatalmas élelemraktárai voltak, mégsem tudta előnyomulását folytatni, mivel az utak rosszasága miatt a szekerek még azt a 150—180 km-t sem tudták megtenni rakományukkal, ami elválasztotta a csapatokat a raktáraktól. A vidék pedig nem tarthatta el a csapatokat, részben alacsony népsűrűsége miatt, részben azért, mert a visszavonuló oroszok mindent felégettek maguk mögött. A Preussisch—Eylaunál vívott eldöntetlen csata jelezte a fran-

70 Az érintett tartományok, Baden, Pfalz, Württemberg, Elő-Ausztria és Bajorország népsűrűsége 50—60/km² volt.

71 Franchet d'Esperay: *Du directoire à 1914.* 199. l. (Hanoteaux: *Histoire de la Nation française.* Tom VIII. Vol. 2. Paris, 1927.)

cia ellátó rendszer teljes csődjét és Napóleon, beleragadva a sárba, egészen júniusig teljes tétlenségre volt kárhoztatva. Ezekben a napokban írta le ezeket a sorokat: „Most egész Európa sorsa az ellátástól függ. Ha kenyerem lenne, gyerekjáték lenne megverni az oroszokat."[72]

Hogy Napóleon 1812. évi oroszországi hadjáratának katasztrofális kimenetelében milyen döntő szerepe volt az ellátás megoldatlanságának, köztudomású.[73] De ugyanilyen döntő szerepe volt a lipcsei csatával végződő 1813. évi hadjáratban is.

Logisztikai problematika a napóleoni háború után

A napóleoni háborúkat követő időkben a hadtudományi írók vizsgálat alá vették a hadviselésben végbement változásokat. Elsősorban arra akartak választ kapni, hogy szükségszerűen következtek-e be ezek a változások és hogy a jövő háborúi miként fognak kinézni: visszatérnek-e a régi hadviselés szabályai és szokásai, vagy pedig a jövő minden háborúja a napóleoni módszerekkel fog-e lefolyni? Két új fogalom jelent meg ekkor a katonai terminológiában: a *metodikus* és az *inváziós* háború fogalma.

Jomini így fogalmazta meg a hadtudományi írók között folyó vita lényegét: „Napjainkban súlyos és döntő kérdés merül fel: vajon átveheti-e minden hadsereg Napóleon módszerét, vagy éppen ellenkezőleg, visszatérhetnek-e a kormányok és a hadvezérek a metodikus háború pozíciós rendszeréhez?" Napóleon ugyan túlhajtotta rendszerét, azonban van középút az inváziós és a metodikus háború között, és anélkül, hogy mindenben követnék Napóleon vakmerő példáját, „lehetséges követni az általa kijelölt utat, és valószínű, hogy a pozíciós háborút hosszú időre számkivetik, vagy legalábbis lényegesen módosítják és tökéletesítik". Napóleon háborúi mindenesetre bebizonyították, hogy egy államot sem véd meg a tér az invázióval szemben. „Épp ezért, minél nagyobbak a hadseregek, annál szükségesebbek a gyors hadműveletek és gyors döntések."[74]

Még egy helyen foglalkozik Jomini az inváziós háborúval. Itt megállapítja, hogy az inváziós háború csak annyiban különbözik a többi háborútól, hogy a hadműveleti vonal sokkal hosz-

72 *Heeresverpflegung.* 32. l.

73 Az élelemellátás és a stratégia kapcsolatára nézve az oroszországi hadjáratban *Napóleon oroszországi hadjárata* című kéziratban levő tanulmányomban vetek fel néhány gondolatot.

74 Jomini: i. m. I. köt. 314. és köv. l.

szabb. Épp ezért igen nagy figyelmet kell szentelni a bázisnak és a hadműveleti vonalnak, valamint a stratégiai tartalékoknak.[75]

Rogniat, Napóleon egyik bírálója nem így látja a kérdést. Szerinte a probléma lényege ott van, hogy a raktárak épp oly szükségesek, mint azelőtt. Az ellátás és az utánpótlás nehézségei, valamint azok az akadályok, amelyeket a népek patriotizmusa és az európai egyensúly-politika rendszere támaszt, „törvénnyé teszi, hogy az ellenség országába csak lépésként nyomuljunk előre, biztosítsuk hátunkat és összeköttetéseinket, létesítsünk élelem- és lőszerraktárakat, fedezzük szárnyainkat, tartsuk ellenőrzés alatt az elfoglalt vidék lakosságát hátrahagyott csapatokkal, egyszóval: viseljünk metodikus háborút". Véleménye nem túlságosan hízelgő Napóleonról: „Ez a csodálatos hadvezér, aki rendkívüli módon értett az ellenség legyőzéséhez a harcmezőn, de értett ahhoz is, hogy menet közben lepje meg az ellenséget, és oszlopait megtámadja, majd szétszórja, — ez a rendkívüli hadvezér nem értett a szabályos metodikus háborúhoz, pedig ez az egyedüli, amellyel Európában tartósan lehet hódítani."[76] Napóleon a maga részéről hevesen tiltakozott ez ellen a vád ellen, kijelentvén, hogy összes háborúja metodikus háború volt.[77]

Clausewitz nem tartotta helyesnek a metodikus és az inváziós háború megkülönböztetését. Ez a franciáktól eredő megkülönböztetés — írja — indokolatlan: „Bizonyos esetekben a távoli előnyomulás sokkal metodikusabb, sőt elővigyázatosabb lehet, mint a határ mentén való maradás. A legtöbb esetben semmi más, mint éppen egy erélyesen végrehajtott támadás szerencsés eredménye, épp ezért nem is különbözik attól."[78]

Kancrin sem tartja indokoltnak a megkülönböztetést. Rogniat művét elemezve, ezt írja a metodizmusról: „A franciáknál bevett, azonban logikátlan kifejezés; mintha a helyesen vezetett inváziós háború nem lehetne éppoly metodikus, mint a lépésről lépésre való előnyomulás, vagy a cunctatori védő háború."[79]

75 Uo. 389. és köv. l.

76 Rogniat: *Considérations sur l'art de la guerre.* Paris, 1820. 453. és 465. l.

77 Napóleon kijelentését Rogniat idézi: *Réponses aux notes critiques de Napoléon.* Paris, 1823. 99. és 101. l.; — Kitértem erre: *A „metodizmus" és a Zrinyi—Montecuccoli-vita* című tanulmányoban. Sz. 1962. 1—2. szám. 26. l.

78 *Vom Kriege* 594—595. l. 7. könyv, 21. fejezet.; — Egyébként, amint id. tanulmányomban rámutattam, Clausewitz még nem használja pejoratív értelemben a metodizmus kifejezést. Minden esetben, amikor a túl elővigyázatos, félénk hadvezetésről beszél, kiteszi, hogy az „úgynevezett" metodikus eljárás. Uo. 600. és 633. l. Egyébként nála a „Methodismus", a „Methode der Kriegführung" igen pozitív értelemben használt kategória. Uo. 95., 171., 267., 293. l.

79 Kancrin i. m. II. köt. „Excurs" 74. l.

Temánk szempontjából most egyáltalán nem fontos, hogy állást foglaljunk ebben a terminológiai vitában. Minket most az érdekel, hogy milyen változásokat hoztak magukkal az élelemellátás logisztikájában a napóleoni idők nagy hadseregeivel megvívott távoli háborúi? Vajon tényleg úgy van-e, amint azt Clausewitz állította, hogy a régi hadviselésben az ellátásnak tulajdonított fontosság csak „előítéletből eredt", és hogy a háború „tulajdonképpeni szellemében" vezetett napóleoni hadjáratok megszüntették ezeket az előítéleteket, és vajon igaz-e, hogy a régi hadviselés egész logisztikája és benne az ingajárat „mesterkélt óraműberendezése" is feleslegessé vált volna?

Ha a korabeli, különösen a vezérkar és a hadbiztosság szolgálatával foglalkozó szakértők műveit közelebbről megvizsgáljuk, egyáltalán nem ezt tapasztaljuk. Ezek a szakértők ugyan távolról sem vezetnek bennünket olyan filozófiai mélységekbe és magasságokba, mint Clausewitz, azonban szakmájuk tárgyi adottságaiból kiindulva, sokkal reálisabban látják a kérdéseket.

Még a napóleoni idők alatt, 1809-ben jelent meg Grimoard *Traité sur la service de l'État-Major* c. könyve. A szerző áttekinti a logisztika fejlődését XIV. Lajos óta, majd bizonyos speciális vezetéstechnikai kérdésekkel foglalkozik. A vezérkar legfontosabb dolga a menetek tervezése, irányítása és összeegyeztetése az ellátással. A menetek irányításának legfőbb eszköze a menettáblázat (tableau de marche). Igen részletesen foglalkozik a takarmányozással és az utánszállítás kérdéseivel. Véleménye az, hogy nagyobb hadseregek takarmányszükségletét csakis vízi szállítással lehet utánpótolni. Igen fontosnak tartja, hogy a vezérkari tiszt meg tudja becsülni a vidék eltartóképességét és erre Puységur után az empirikus módszert ajánlja, azaz a lábon álló vagy a csűrökben levő gabona próbaszerű felmérését.[80] De közöl egy táblázatot is, hogy különböző minőségű földeken mennyi búza, zab, lucerna és széna várható.

Igen tanulságos az osztrák Werkleinnek *Untersuchungen über den Dienst des Generalstabes* c., 1823-ban, Bécsben megjelent könyve. Az előszóban azt írja, hogy bár igen sokan foglalkoztak már a hadművészettel, a vezérkari szolgálattal, a hadvezetés vezetéstechnikai részleteivel alig, vagy csak igen felületesen foglalkoztak. Ennek egyik oka, hogy régebbi időkben a kis hadseregek mozgatása és ellátása korántsem járt olyan nehézségekkel, mint a modern időkben. Bár a vezérkari szolgálat jelentősége igen megnövekedett, mégsem ismerik eléggé, és

80 Ismertetem id. dolgozatomban.

szabályzata sincs.[81] A vezérkari tiszt dolga azonban nem merül ki a menettervezésben, hanem az ő feladata az ellátás megszervezése is. Épp ezért ismernie kell az idegen államok erőforrásait is és otthonosan kell mozognia a közgazdaságtan területén is.

Részletesen foglalkozik a logisztikával, amely véleménye szerint lényegében a menetidő kiszámítása. Grimoardhoz hasonlóan kitér a vidék erőforrásainak megbecsülésére és adatokat közöl a különböző évszakokban előtalálható gabona- és takarmánykészletről. A vezérkari szolgálat egységesítése szempontjából igen fontosnak tartja a különféle előjegyzések, menettáblázatok, kimutatások szerkesztését és ezekre példákat ad.

Lloyd nyomdokain haladva, könyvének utolsó részében felhívja a figyelmet a statisztika fontosságára. Hangsúlyozza, hogy nem elegendő a hadszíntér erőforrásainak a hadműveletek alatt való megbecsülése, hanem szükség van az egyes hadszínterek statisztikai adatainak előzetes összegyűjtésére is. Műve igen jelentős a hadtudomány szempontjából, mivel azon ritka munkák közé tartozik, amelyek számontartják és felhasználják a szaktudományok eredményeit. Ebben az esetben a 19. század elején nagy fejlődésnek indult statisztika eredményeiről van szó. Katonai szempontból a kormányformára és az államigazgatásra, a népességre, a közlekedésre és a kereskedelemre, az iparra és a mezőgazdaságra vonatkozó statisztikai adatok összegyűjtését ajánlja. A népesség szempontjából fontosnak tartja a lakosság abszolút számát a legutolsó népszámlálás vagy összeírás alapján, a nemek arányát, valamint a születések és halálozások alakulását tíz éves átlagokban. A hadseregellátás szempontjából igen fontosnak tartja annak megállapítását, hogy amennyiben a vidék népsűrűsége magas, mi az oka: iparosodás, vagy belterjes mezőgazdasági termelés? Ilyen szempontból lényeges választ kapni arra is, hogy mi az arány a falusi és a városi lakosság között, továbbá, hogy a vidék élelmiszerekben önellátó, vagy importra szorul-e? A kereskedelem és közlekedés területén fontosak az importra és az exportra, a bankokra, a börzékre, a piacokra, a vásárokra, a közlekedési lehetőségekre és az ipari termelésre vonatkozó adatok. Külön figyelmet kell szentelni a nép szokásaira és vagyoni állapotára vonatkozó adatoknak. A mezőgazdasági termelés területén adatokat kell szerezni a földterület

[81] Ez nem egészen pontos megállapítás, mert ebben az időben megjelent már Thiébault: *Manuel général du service des Etats-Majors généraux et divisionnaires dans les armées.* Paris, 1813. című műve. Thiébault műve témánk szempontjából nem nyújt túlságosan sokat, mivel érdeklődésének előterében inkább a vezérkar szervezete, belső szolgálati rendje és ügyvitele áll, nem pedig a minket érdeklő logisztika.

megoszlásáról a termő és nemtermő területek, illetve egyes termelési ágak között (szántó, rét, legelő stb.), a tulajdonviszonyokról (saját gazdaság, bérlet, jobbágytelek), az egyes kulturákról, a mezőgazdasági termelőeszközökről, az állatállományról, és a termésátlagokról.

A napóleoni háborúkat követő idők logisztikai problematikáját legátfogóbban Kancrin többször idézett művéből ismerhetjük meg. Mindenekelőtt megállapítja, hogy nincs olyan alapvető különbség a régi és az új hadviselés ellátási rendszere között. A francia forradalmi háborúkban sem egyedül a rekvizíción alapult az ellátás, amint azt sokan állítják: „a rekvizíció szó merőben új csodaszernek tűnt fel. Az igazság azonban az, hogy a forradalom csak a régi szükségmegoldásokat vette elő, ezeket némileg módosította és fejlesztette ki."[82] A rekvizíció azonban nem alkalmazható mindenütt, épp ezért raktárra továbbra is szükség van. Az erőforrások szempontjából Európát öt kategóriába osztja és ezek közül csak az első kategória az, amelyben raktárak nem szükségesek.[83] De még ezekben az országokban sem bízhatja magát a hadsereg a vidék készleteire, még akkor sem, ha a rekvizíciót „francia szigorral" hajtják végre, mert rendszerint hiányozni fognak a szükséges szállítóeszközök. Amennyiben pedig továbbra sem alkothatja a helyszíni beszerzés az ellátás kizárólagos alapján, a hadműveleti vonal fontossága ugyanolyan nagy, mint azelőtt. Ugyancsak szük-

Kategória	Hány napi élelmet szállító vonatra van szükség?	A kategóriába tartozó országok
I.	4	Hollandia, Belgium, Anglia, Svájc egy része és Felső-Itália
II.	8	Németország, bár egyes részei az I. kategóriába tartoznak; Dánia, Itália többi része
III.	12	Svédország, Spanyolország, Portugália, Svájc fennmaradó része
IV.	20	Törökország
	Vegyesen:	
Az I., II. és III. kategóriába tartozik:		Franciaország Hollandia és Spanyolország miatt
A II. és III. kategóriába tartozik:		Poroszország Lengyelország miatt
A II., III. és IV. kategóriába tartozik:		Ausztria Lengyelország és Törökország miatt
A III. és IV. kategóriába tartozik:		Oroszország Lengyelország és Törökország miatt

[82] Kancrin: i. m. I. köt. 77—78. l.

[83] Uo. 230. l. — Az első kategóriába a 2000 mérföld² (35 km²) népsűrűségű országok tartoznak. Részletesen ismertetem Kancrin kategóriáit id. dolgozatomban.

ség van továbbra is az élelemszállító vonatra, még Európa legkulturáltabb vidékein is. Négy kategóriára osztja Európát, attól függően, hogy hány napi élelmet szállító vonatra van szükség[84] (l.: 265. oldalon).

Kancrin szerint a hadműveletek tervezésénél az élelemellátás kérdését a következő szempontok alapján kell figyelembe venni: 1. Mekkora a hadsereg akciósugara; — azaz fel kell mérni, hogy „természetes és mesterséges eszközökkel" (ti. étappállomásokkal, kvártélyellátással, a hadsereg által szállított készletekkel és rekvizícióval) mennyi ideig és milyen távolságig lehet az ellátást biztosítani. 2. Hol van az a határ, amin túl normális eszközökkel az ellátást már nem lehet biztosítani, de rekvizícióval és takarmányozással bár szűkösen, de még el lehet tartani a hadsereget? 3. Hol van az a határ, amelyen túl már semmire sem lehet számítani? Igen fontos annak mérlegelése, hogy amennyiben a hadsereg túllépte ezt a határt, van-e lehetőség az első, de legalább a második ellátási módhoz való visszatérésre. Ha van lehetőség, akkor a hadsereget ugyan még meg lehet menteni, a hadjárat azonban eredmény nélkül zárul, mert a hadsereg magatartását a továbbiakban pusztán az ellátás szempontjai határozzák meg. Ha már a második módra sem lehet visszatérni, bekövetkezik a katasztrófa, a hadsereg teljes pusztulása. Erre Napóleon oroszországi hadjárata a példa.[85]

Kancrin igen sötéten látja az élelemellátó szolgálat helyzetét. Az alapbaj szerinte az, hogy az élelemellátó szolgálat és a logisztika igen elhanyagolt része a hadtudománynak. Ebből következik az, hogy a katonák idegenül és értetlenül állnak szemben az ellátás kérdéseivel. A katonákat, aszerint, hogy milyen álláspontot foglalnak el az élelemellátó szolgálattal szemben, hét „szektára" osztja: 1. a „gyűlölködők", akik állandóan szidják az ellátást; 2. a „közömbösek"; 3. a „könnyelműek", és akik azt tartják, hogy a gyors hadműveletek majd megoldják a nehézségeket; 4. az „aggodalmaskodók", akik mindent az ellátástól tesznek függővé; 5. a „megrekedtek", akik az új háborúkban is a régi eszközöket akarják használni; 6. a „helyeslők", akik ugyan nagy szavakkal hangsúlyozzák az ellátás fontosságát, de semmit sem tesznek érdekében; 7. a „belátók", akik megfelelően értékelik az ellátás fontosságát és értenek a hadműveleti és ellátási szempontok összeegyeztetéséhez is; nem állítható, hogy túl sokan lennének ilyenek, mindenesetre számuk növekvőben van.[86]

[84] Uo. II. köt. 59. l.
[85] Uo. 21—22. l.
[86] Uo. 2—3. l.

Hogyan lehetne segíteni a dolgokon? Négy rendszabályt javasol: 1. ki kell alakítani a háborúra vonatkozó helyes nézeteket; ez az „alapfeladat"!; 2. meg kell tanítani a vezérkarokat, hogy a haditervek megalkotásánál vegyék figyelembe az ellátás szempontjait; legyen az anyagi intézkedés az általános hadműveleti intézkedés állandó és elmaradhatatlan része; igen fontos, hogy a vezérkari tisztek értsenek a vonat mozgatásának megszervezéséhez és annak „sematizmusát" ki tudják előre dolgozni; 3. ki kell képezni az ellátó szolgálat személyzetét; 4. élelemszállító vonatcsapatot kell szervezni.[87]

Mi a felsorolt négy feladatból csak a vezérkarok kiképzését vesszük szemügyre. A szerző gyakorlati kiképzést ajánl, mégpedig gyakorlatokon, elsősorban menetgyakorlatokon, továbbá „elképzelt hadjáratokban", azaz mai kifejezéssel alkalmazó megbeszéléseken és hadijátékokon.[88] Itt két dolgot tart különösen fontosnak: az egységes szakmai nyelv kialakítását, továbbá a menet- és egyéb intézkedések állandó sematizmusának megszerkesztését.

Mi az a „sematizmus", amit oly fontosnak tart Kancrin? Tulajdonképpen semmi más, mint az óriási mértékben felnagyított ötmenetrendszer ingajáratának valamilyen rendszerbe foglalása. Miután a hadsereg nem hét-nyolc, hanem húsz, esetleg harminc menetre távolodik el bázisától, a feladat az, hogy a hatalmasan meghosszabbodott hadműveleti vonal mentén az ingajáratot megszervezzék, összhangba hozzák a sütéssel, az ellátás különböző fajtáival (ti. a helyenkénti rekvizícióval, a kvártélyellátással, a raktárellátással stb.) és a hadsereg mozgásával, mindezt előre kiszámítsák, és *sematizmusba* foglalják.

Mai matematikai tudásunk fokán a feladatot két módon lehet megoldani: vagy olyan több ismeretlenes egyenlet felállításával, amelyből ki lehet számítani a mozgások tartamát, és meg lehet határozni azokat a helyeket és időpontokat, ahol és amikor az élelemszállító vonat találkozhat a hadsereggel, vagy az egésznek grafikus úton való megoldása, amint azt az ötmenetrendszer bemutatásánál tettük. A 19. század elején a matematika azonban még távol állt attól, hogy ilyen feladatokat megoldhasson. Ami a kiszámítást illeti, arra csak legújabban nyílt lehetőség az ún. „lineáris programozás" feltalálásával, de a gra-

87 Uo. 1—2. l.

88 Néhány évtizeddel később Moltke még mindig nem látja kielégítőnek a vezérkari tisztek kiképzését az anyagi szolgálatban. Ezért javasolja, hogy rendezzenek ún. „vezérkari utazásokat" (Generalstabsreise), amelyeken vezérkari tisztek és hadbiztosok együtt oldanának meg bizonyos hadműveleti és logisztikai kérdéseket. Schäffer: *Kriegskunst. Handbuch der neuzeitlichen Wehrwissenschaften.* Herausgeben von Franke. Berlin, 1936. I. köt. 225. l.

fikus megoldást sem ismerték ebben az időben. Bár Descartes óta a koordináta rendszer alkalmazása az analitikus geometriában mindennapos volt, a gyakorlati életben nem használták. A statisztikában William Payfairt tartják a grafikus módszer megalapítójának. 1801-ben megjelent könyvében használja mennyiségek, sűrűségek és demográfiai folyamatok ábrázolására.[89] Őt követően, a 19. század első évtizedeiben Németországban a „lineáris aritmetikusok" ábrázolnak műveikben társadalmi és gazdasági jelenségeket grafikonnal.[90]

A grafikon gyakorlati felhasználására valószínűleg a vasutaknál került sor először, ahol a forgalom áttekintése és irányítása másként, mint a napjainkban is használt „menetrendgrafikonnal" nem mehetett volna végbe. Annyi bizonyos, hogy a hadseregnél éppen a vasúti menetrendgrafikon nyomán kezdik el alkalmazni az ún. „menetgrafikonokat".

Érdemes futólag áttekinteni, hogy miként nyert alkalmazást a grafikon a katonaságnál. 1876-ban a francia Lewal, és az osztrák Roškiewicz egymástól függetlenül dolgozzák ki a menetgrafikon rendszerét, és javasolják a hadseregnél való bevezetését.[91] Roškiewicz cikkében azt írja, hogy a menetek tervezésénél a legnagyobb probléma a nagy tömegek mozgásának szabályozása, valamint a tér és idő elemeinek kiszámítása: „Nem ok nélkül nevezték régebben a katonai intézkedéseknek ezt a részét logisztikának, mivel a csapatmozgások kombinációjához, és ezeknek papíron való pontos rögzítéséhez éles logikai ítélőképességre volt szükség."[92] De nemcsak a csapatok menetéről van szó, folytatja Roškiewicz, hanem az élelemszállító oszlopok mozgatásáról is, mert igen tehetséges vezérkari tisztnek kell lennie annak, aki a jelenlegi módszerekkel jól meg tudja szervezni ezt a mozgatást. Viszont grafikus módszerrel a legkomplikáltabb menettervet is rövid idő alatt, a legnagyobb pontossággal lehet

89 Block: *Traité théroique et pratique de statistique.* Paris, 1878. 379. l.

90 Livsic: *Sztatiszticseszkie tablicii.* Moszkva, 1958. (Ism.: Bessenyei. Történeti Statisztikai Közlemények. 1959/1—2. szám.)

91 Lewal: *Tactique des marches.* (Journal des Sciences Militaires. 1876. december); — Roškiewicz: *Ueber die Marsch-Combinationen im Allgemeinen und über die Darstellung derselben in graphischer Form.* (Organ der Militär-Wissenschaftlicheń Vereine. 1877. XXXIV. Bd.); — Lewal cikkét nem volt alkalmam megismerni, pusztán Roškiewicz cikkéből szereztem róla tudomást. Roškiewicz mindenekelőtt a plágium vádja alól igyekszik magát tisztázni, mivel cikke később jelent meg, mint Lewalé. Amint írja, már 1862 óta foglalkozik különféle problémák grafikus úton való megoldásával. 1870-ben már megkísérelte, hogy a pest—orsovai hajóforgalmat grafikonnal ábrázolja. 1871-től foglalkozott a menetek ábrázolásával és a tanulmányában közölt grafikonok 1875-ben már készen voltak. A menetgrafikon ötletét a vasúttól vette át, ahol először 1866-ban látott menetrendgrafikont. Lewal is a vasúti grafikonból indult ki.

92 Id. tanulmány: 69. l.; — A logikának és a logisztikának ez az összekapcsolása persze nem túl szerencsés, mindenesetre igazolja azt, amit tanulmányunk elején megállapítottuk, hogy a logisztika fogalma és eredete mennyire tisztázatlanná vált a 19. század második felében a katonák előtt.

összeállítani, és maga a menetgrafikon minden pillanatban világos áttekintést ad az egyes oszlopok helyzetéről.[93]

Meg kell azonban állapítanunk, hogy Lewal és Roškiewicz büszkesége, hogy feltalálták a menetgrafikont, nem volt egészen jogos, ugyanis már jóval előttük alkalmazták, ha nem is a vezérkaroknál, hanem a hadbiztosságoknál. Az osztrák katonai szaklap 1862-i évfolyamában találtunk egy cikket, amely az élelemszállító oszlopok mozgását lényegében már grafikusan ábrázolja.[94] Obeuernek és Guttembergnek már idézett, 1871-ben megjelent könyvében pedig a maival teljesen megegyező menetgrafikonokat találunk.[95] Mindenesetre jellemző, hogy a hadbiztosok használták előbb a menetgrafikonokat, ugyanis éppúgy, ahogyan a polgári életben a nagy tömegszállításokat lebonyolító vasúti társaságok érezték először annak szükségességét, hogy a vonatok mozgását exact módszerekkel rögzítsék, ugyanúgy a hadseregen belül a menetelő csapatok oszlophosszának többszörösét kitevő vonatoszlopok mozgásáért felelős hadbiztosok inkább érezték a matematikai módszerek szükségességét, mint a vezérkari tisztek.

Mindenesetre a 19. század húszas éveiben még igen távol voltak attól, hogy az élelemszállító szekerek ingajáratát és annak a hadsereg mozgatásával való kapcsolatát, a hadsereg és az utánpótlás mozgásának egész dinamizmusát valamilyen megbízható, pontos és áttekinthető formában tudják kifejezni. A hadsereg mozgásának kimutatására egyetlen eszköz a spanyol örökösödési háború idején már ismert menettáblázat, amelynek két példáját közöljük itt:[96]

Menetterv a németalföldi spanyol várak megszállásához 1701. február 5-ről 6-ra virradó éjjel

Parancsnok	Erő lov.	Erő gyal.	Honnan indul a csapat?	Hova érkezik a csapat?	Megjegyzés
Lamothe	2600	180	Dunkerque	Nieuport	A Dunkerque-i kapun lépnek be
			Furnes	–	
Coigny	1200	300	Tournay	Oudenarde	–

93 A menetgrafikonok ügye ettől fogva élénken foglalkoztatta a katonai szakértőket. Különféle elmés, bár a gyakorlatban feltehetően alig használható eszközöket készítettek a menetek kiszámítására, illetve ábrázolására. Így Franciaországban egy magát meg nem nevező szerző a „Journal des Sciences Militaires" 1882. évi egyik számában ismerteti találmányát, a „menet ciklográfiáját", ami egy korong alakú kis szerkezet és segítségével akár „lóháton" is áttekintést lehet nyerni a menetoszlopok helyzetéről. Tudomásunk szerint a találmány nem nyert alkalmazást.

94 J. G.: *Über die Verwendung der Colonnenmagazine.* Öst. Mil. Ztschft. 1862. IV. Bd.

95 Id. mű. V. Hauptstück.

96 De Vault—Pelet: *Mémoires militaires relatifs à la succession d'Espagne sous Louis XIV.* Paris, 1835. I. köt. 435. és 444. l.

Menetterv 1701. április 20- és 23-ra

Honnan indul?	Ezred	Zlj.	Esc.	Rendeltetési hely
Ypres	Fürstenberg	—	2	Gand
Valenciennes	Cravattes	—	3	Louvain
Bouchain	Rosen	—	2	Louvain
Tournay	Salis	2	—	Charleroy
	stb.			

Amint látjuk, ezek a menettáblázatok csak a csapatokat és a menet két végpontját tüntetik fel.

A napóleoni háborúk idején, amikor a hadsereg hadosztályai és hadtestjei külön menetvonalon menetelnek, és csak a döntés helyén egyesültek, a menetek megszervezése már sokkal bonyolultabbá vált. Amint említettük, Grimoard igen nagy figyelmet szentelt a menettáblázatok szerkesztésének. Ezt írja: „Amikor a hadtestek külön csapatokban menetelnek abból a célból, hogy majd egyesüljenek, a vezérkarnak rendelkeznie kell egy táblázattal, amelyből kivehető a csapatok áthaladása a menetvonal egyes pontjain. Ez annál is fontosabb, mivel így lehetővé válik az élelem pontos odairányítása a csapatokhoz és idő marad a későbbi feladatokat megjelölő intézkedések kiadására is."[97] Grimoard szerint a menettáblázatnak meg kell jelölnie: 1. a menet állomásait; 2. a menetelő csapatokat; 3. a csapatok áthaladási idejét az egyes menetállomásokon. Bármilyen formáját is választják azonban a menettáblázatoknak, a legfőbb követelmény, hogy áttekinthetők és pontosak legyenek. Grimoard több példát ad a menettáblázatokra, egyet közlünk itt.[98]

Az ezred száma	Bruxelles	Louvain	Tirlemont	St. Tron	Tongres	Maastricht
második	febr. 15.	16	17. pihenő	19	20	21
ötödik	16	17. pihenő	19	20	21	22
kilencedik	17. pihenő	19	20	21. pihenő	23	24

Mindezek a menettáblázatok, bármennyire is törekedtek szerkesztőik az áttekinthetőségre, inkább statikusan ábrázolják a menetet és belőlük a mozgás dinamikája és folyamatossága nehezen vehető ki, főleg pedig nem tüntetik fel az élelemszállító szekerek olyan sok problémát okozó ingajáratát. Kancrin törekvése éppen az, hogy olyan „sematizmust" szerkesszen, amely nemcsak hogy áttekintést nyújt az ingajáratokról, de egyben lehetőséget is ad kiszámításukra és a hadsereg mozgásával való koordinálásukra. Használ menettáblázatokat is, de látja, hogy ezek semmiképpen sem alkalmasak az ingajárat dinamizmusának kifejezésére. Próbálkozik, kísérletezik, és saját bevallása

97 Id. mű: 170. l.

98 Uo. 172. l.; — Lényegében hasonló menettáblázatokra ad példát Werklein is id. művében.

szerint fáradozása „igen sok időbe került" és közben „több kötetnyi papírt" hajított el.[99] A koordináta rendszer felhasználására még nem gondol — valószínűleg nem is ismeri —, viszont ösztönösen megérzi, hogy valahogyan grafikusan kellene ábrázolni az ingajáratot. Az ide mellékelt fénykép mutatja, hogy

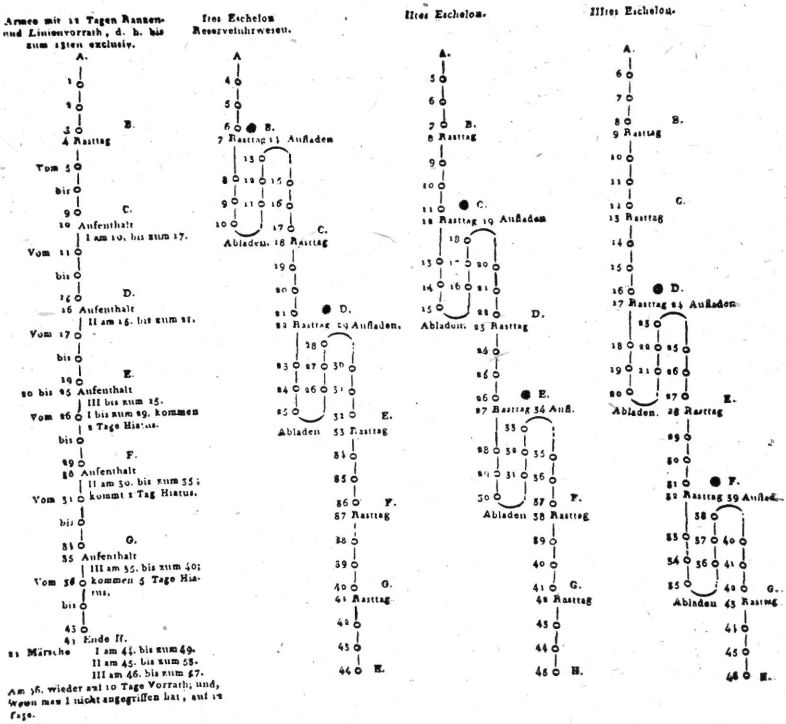

Kancrin „sematizmusa"

milyen megoldáshoz jutott. Feltevése az, hogy a hadsereg „A"-ból 12 napi kenyérkészlettel indul el. (L. az általam szerkesztett „Ellenőrző grafikont" is!) Ezt a 12 napi kenyeret a katonák viszik kenyérzsákjukban, illetve a csapatvonat szállítja. A hadseregnek van seregvonatja is, amit három oszlopba oszt be. Mindegyik oszlop négy napi, összesen tizenkét napi készletet szállít.

99 Id. mű: I. köt. 68. l.

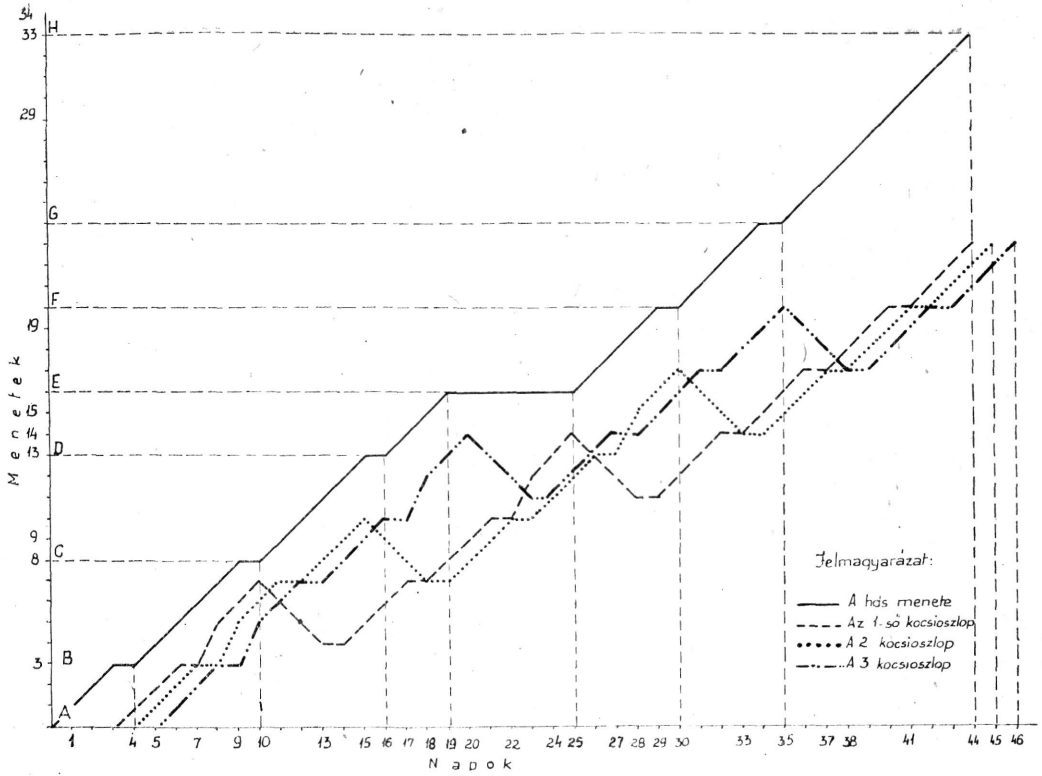

Ellenőrző grafikon

Az oszlopok bizonyos távközre követik a hadsereget, az első oszlop csak a 4. menetnapon indul, a második az ötödiken stb. Kancrin felteszi, hogy a vidéken lehet élelmet találni. Az összegyűjtött élelmet a csillaggal jelzett „rekvizíciós raktárakban" halmozzák fel („B"-ben, „C'-ben, „D"-ben „E"-ben és „F"-ben). Ilyenformán a seregvonatnak ingajárata alatt nem az „A"-ban levő főraktárhoz kell visszatérnie, hanem csak a rekvizíciós raktárakhoz. Még ilyen kedvező körülmények között sem zavartalan az élelemellátás, mivel a 26. napon két, a 31. menetnapon egy, a 36. napon pedig öt napi hiány — a szerző kifejezésével „Hiatus" — következik be az élelemellátásban. A lisztet és a kenyeret szállító szekerek ugyanis nem érhetik utol a menetelő hadsereget, még akkor sem, ha a hadsereg 20-tól 26-ig helyben marad. A baj azonban az, hogy valójában ennél sokkal több a „Hiatus", sőt a szerző által feltételezett menetsebesség mellett a vonat egyáltalán nem tudná utolérni a hadsereget. Mindez „Ellenőrző grafikonunkból" világosan látható. Kancrin ugyanis elhibázza a számításokat: amikor a hadsereg a 9. napon „C"-be ér, már csak három napi kenyérrel rendelkezik, tehát csak 12-én estig van ellátva. Elengedhetetlen tehát, hogy eddig az időpontig a seregvonat első oszlopa utolérje. Ez azonban nem történhet meg, mivel a három nap különbséggel elinduló oszlop egy napi pihenő beiktatása mellett a 9. napon még egy menetre van a hadseregtől, és nem is érheti utol, mivel az a 11. napon továbbindul. A 10. napon, amikor a seregvonat első oszlopa lerakja a terhét, nem „C"-ben van, ahogyan ezt a szerző hiszi, hanem egy menettel hátrább, azaz kb. 20 km-re van még a hadseregtől. Ez még akkor is így van, ha 8-án a kocsioszlop az átlagosnál jóval nagyobb menetteljesítményt hajt végre, amint az a fényképen és az ellenőrző grafikonon is látható. De ugyanígy a II. és a III. kocsioszlop sem érheti utol a hadsereget. Mindez Kancrin módszere mellett szinte elkerülhetetlen tévedés és kiküszöböléséhez egyedül a grafikus módszer nyújt lehetőséget. Végeredményben pedig megállapíthatjuk, hogy a korban az élelemutánpótlást nemcsak a beszerzés és az utánszállítás technikai akadályai nehezítették meg, hanem az is, hogy a kor matematikai felkészültsége mellett a mozgások pontos kiszámítására sem volt lehetőség.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a francia forradalom és Napóleon nyomán bekövetkező változásokat az ellátó szolgálat technikusai egészen másként látták, mint a katonai teoretikusok. Szakmájuk adottságaiból kiindulva megállapították, hogy a rekvizíciós rendszer távolról sem lett annyira általános, amint azt a katonai teoretikusok állították, aminek következté-

ben különösen alacsony kultúrájú és ritkán lakott vidékeken az élelemszállító vonat és a raktárak ugyanúgy nélkülözhetetlenek maradtak, mint az ancien régime idején. Következésképp a logisztikai tervezésnek a 17—18. században kialakult eszközei és módszerei egyáltalán nem váltak feleslegessé, sőt, tekintve a hadseregek megnövekedett létszámát, fontosságuk megnövekedett. A stratégiának az élelemellátástól való függése pedig továbbra is megmaradt.

A vasutak jelentősége az élelemellátás szempontjából és a hadtörténet periodizációjának kérdése

A civilizáció fejlődésére oly döntő hatást kifejtő vasutak katonai jelentőségét a szakértők hamar felismerték. Röviddel azután, hogy 1825-ben Angliában, majd 1835-ben a kontinens államai közül először Belgiumban kiépült az első vasútvonal, egyes hadseregek már kísérleteznek vasúti szállítással. 1840. október 15-én Versaillesből Párizsba és vissza szállítanak egy gyalogezredet (29 tisztet, 1500 katonát, hátaslovakat) két mozdonnyal vontatott 36 vasúti kocsiban. A szerelvény egy irányban 29 perc alatt tette meg az utat. A következő évben az osztrákok szállítanak egy vadász zászlóaljat Hradisból Brnoba. Az egy mozdonyból és 36 vagonból álló szerelvény a 17 mérföldnyi távolságot (kb. 130 km) „egy délelőtt" tette meg.[100]

Háborús körülmények között először az osztrák vasutak szállítottak csapatokat. 1849 májusában, a magyar szabadságharc leverésében részt vevő cári hadsereg Panjutyin hadosztályát (14 533 személyt, 1933 lovat, 48 löveget, 464 szekeret és 88 vágóállatot) szállították Krakkóból Hradisba. A szállítás a vasútnak adott értesítés után 12 órával megkezdődött és állítólag két nap alatt befejeződött.[101]

1850-ben, a német—dán háború idején újra Ausztriában hajtanak végre vasúti csapatszállítást, most már egész tekintélyes méretekben. Kereken négy hét alatt 75 000 embert, 8000 lovat, 1800 löveget és járművet, valamint 4000 t anyagot szállítanak Bécsből Prágába 138 szerelvénnyel. Időközben folyik a normális polgári forgalom is a vonalon.[102] Ettől fogva döntő fontosságúvá válnak a vasutak a háborúkban. Szerepük a hatvanas-hetvenes évek háborúiban közismert.

100 Plönitz: *Die Eisenbahnen als militärische Operationslinien betrachtet und durch Beispile erläutert.* Adorf, 1842. 39. és köv. l.

101 Plönitz: *Die Eisenbahnen und ihre Benutzung als militärische Operationslinien.* Adorf, 1853. 72. l. (könyv tulajdonképpen az előbbinek átdolgozott és bővített kiadása.)

102 Uo. 72—73. l.

A vasutak katonai jelentőségét a gyakorlat emberei és a katonai teoretikusok nem egyformán értékelték. Az elméletnek és a gyakorlatnak hasonló különválását tapasztalhatjuk itt, mint az előzőekben. Most az történt, hogy miközben a vezérkarok a vasutak maximális kihasználására építették fel terveiket és szemeik előtt csak az lebegett, hogy minél több embert és anyagot szállítsanak minél gyorsabban a hadszíntérre, a katonai teoretikusok egy része a vasutaknak a stratégiára gyakorolt „káros" befolyásáról kezdett beszélni. Ennek a szerintünk téves nézetnek a hátterében azonban a katonai szakértők perspektivikus tévedése húzódik meg, amennyiben megrekedtek a napóleoni háborúk méreteinél. Nem látták meg, hogy Napóleon óta a háborúk méretei is megváltoztak, ami maga után vonta a stratégia alapproblémáinak és a stratégiai manőver funkciójában megváltozását is. Bármennyire is nagyobb dimenziókban folytak Napóleon háborúi, mint az előző korokban, hadjáratait alapjában véve még a „kis erő, nagy tér" jellemezte. Most viszont az erők rohamosan növekedni kezdtek, míg a tér ugyanaz maradt. Így tehát a Napóleon hadvezetését jellemző vonások és új problémák, mint a stratégiai belső és külső vonal kérdése, most egészen más aspektusban jelentkeztek és bizonyos fokig fontosságuk is lecsökkent. A napóleoni stratégia tanulmányozásán felnevelődött, és ezt a stratégiát a hadvezetés csúcsteljesítményének tekintő teoretikusok ezt nem látták meg.

A hadtudománynak nem kisebb alakja, mint Jomini is beleesett ebbe a tévedésbe. A porosz—osztrák háború lezajlása után, a hadművészet jövőjén elgondolkozva, így ír: „Itt aztán minden bizonytalanná és váratlanná vált (ti. a vasutak miatt — P. G.); semmilyen mód sincs arra, hogy a győzelmet a metodikus háború kombinációinak ügyes egymásbafűzésével érjék el, kiszámítván előre a rendes utakon, meghatározott idő alatt végrehajtott mozgások eredményeit a hadszíntér egész területén... Milyen nehézzé vált annak kiszámítása, hogy a tervek végrehajtása milyen eredménnyel jár majd. A hadseregek szinte csak a vasutak mentén mozoghatnak, ahelyett, hogy szétterjeszkedhetnének a hadszíntér egész területén. Emiatt, ha nem is vált lehetetlenné a manőver, mindenesetre sokkal bizonytalanabbá vált, és Hazárdisten, aki mindig is nagy befolyást gyakorolt a hadműveletekre, mostantól fogva minden hadvezér zavarbaejtő ellenfele lesz. Főleg védő háborúban lesz nehéz kiszámítani az erőket a hadszíntéren hol itt, hol ott alkalmazó koncentrikus manőver hatását."[103]

[103] Jomini i. m. 3. sz. függelék.

Itt most nem elemezhetjük részletesen Jomini kijelentését és nem foglalkozhatunk bővebben azzal a meglepő kijelentésével sem, hogy a vasutak alkalmazásával minden „bizonytalanná" vált a stratégiában. Csak megjegyezzük, hogy mindennek éppen az ellenkezője következett be, hiszen a vasúti szállítás függetlensége az emberi, állati és természeti erőforrásoktól és az időjárástól, maguknak a mozgásoknak a gépi technika következtében való pontosabb végrehajtása és kiszámíthatósága sokkal exactabbá tette a stratégiai és logisztikai tervezést, amint cikkünk elején is hivatkoztunk erre.

Számunkra Jomini kijelentéséből most az a lényeges, hogy mennyire megrekedt a napóleoni idők méreteinél. Egyrészt a napóleoni stratégia által annyira aktuálissá vált menetidőkiszámítást, általában a menettervezést tekinti a legnagyobb magaslatnak, ameddig a logisztika egyáltalán felemelkedhet és ennek normáit véglegesnek, megváltoztathatlannak tartja. Másrészt ő, mint a napóleoni stratégia lényegének első megfogalmazója és a belső és külső vonalon folytatott manőver első elméleti kifejtője e két forma alkalmazását látja veszélyeztetettnek a vasutak által. Egyébként is, az a veszély, hogy a hadseregek a kevés számú vasútvonalhoz lesznek láncolva, csak a vasútépítés kezdeti időszakában állt fenn, hiszen a századforduló idején lényegében a ma is fennálló sűrű vasúthálózat fedte már Európa nagy részét.[104] Ezt Jomini persze nehezen láthatta előre, de kér-

[104] Az európai vasútépítés ütemét az alábbi táblázat adatai érzékeltetik:

Év	Ausztria	Belgium	Franciaország	Magyarország	Németország	Olaszország	Szovjetunió	Lengyelország
	Vasútvonalak hossza km-ben							
1850	1290	903	3083	220	5852	426	499	1488*
1870	5992	2897	17992	3741	18871	6145	11421	2463
1890	15307	4526	36894	12446	40920	13131	29056	7850
1910	22564	4676	49628	20646	58216	17025	67274	12275
1930	6696	5000□	42130&	8675	58295	22151	77046	17352
Az 1931-ben meglevő vasútvonalaknak hány %-a volt kiépülve 1901-ben								
	80§	90	90&&	73**	86	72	66	59

Megjegyzés: * = 1860. évi adat
□ = becsült adat
& = helyérdekű vasutak nélkül
§ = átszámított adat
&& = becsült adat
** = 1918-hoz viszonyítva

Forrás: *Annuaire Statistique.* LIV. Vol. Paris, 1939. 384—385. l.

dés, hogy más lett volna-e a véleménye, ha előre látja, éppen a napóleoni stratégiához való kötöttsége miatt.

Igazolja ezt a kételyünket, hogy az 1900-as évek elején, Caemerer a napóleoni standardokból kiindulva, még szintén erről, ti. a vasutaknak a stratégiára gyakorolt káros hatásáról beszél. Ezt írja egy helyen: „A hadműveleti vonalnak az a híres megváltoztatása, amit Napóleon a hadművészet legügyesebb manőverének tartott, aligha lesz ezek után kivihető." (Ti. a vasutakhoz való kötöttség miatt. — P. G.)[105]

De még napjainkban is találkozhatunk olyan véleménnyel, amely lényegében károsnak tartja a vasutak hatását a stratégiára. Liddell Hart szerint a vasutak ugyan fokozták a mozgás sebességét, de nem hajlékonyságát. Könnyebbé válván ugyanis az utánpótlás, a hadseregek vezetői egyre növelték a létszámokat, anélkül, hogy meggondolták volna, hogy mit fog ez maga után vonni a cselekvési szabadság szempontjából: „A mozgás új eszközei paradox módon csökkentették a hadsereg mozgékonyságát, semmint megnövelték volna. A vasutak előmozdították a hadseregek megnövekedését, több embert szállíthattak és táplálhattak, mint amennyi ténylegesen harcolhatott. Ugyanakkor utánpótlásuk egy vékony száltól, a rendkívül sebezhető vasútvonaltól vált függővé."[106]

Úgy érezzük, hogy Liddell Hart valamilyen időtlen, a gazdasági és társadalmi fejlődéstől függetlenített „örök" hadművészet szemszögéből nézi a dolgokat. Egyébként ez könyvében lépten-nyomon kiderül, amikor híres felfedezésének, a „közvetett megközelítés" elvének érvényesülését kutatja a hadtörténetben. Már azzal sem érthetünk egyet, hogy a hadseregek 19. századi megnövekedését káros jelenségnek tartja, és még kevésbé azzal, hogy azt el lehetett volna kerülni, hiszen láttuk, hogy évszázados tendencia érvényesüléséről van szó. A katonai teória és a gyakorlat útjainak szétválását híven tükröző felfogásából az következik, hogy a stratégiai manőver szabadságának megóvása és a közvetett megközelítés elvének szempontjából tulajdonképpen óriási hibát követtek el az egyes hadseregek vezetői, amikor igénybevették a vasutakat. Abszurd kérdés, de Liddell Harttal vitatkozva fel kell tennünk: felmerülhetett-e egyáltalán a választás lehetősége, azaz, ha véletlenül fel is ötlött volna a gondolat, hogy a vasutak veszélyeztetik a stratégiai manőver szabadságát, lemondhatott volna-e bármelyik állam hadserege a

[105] Caemerer: *Die Entwickelung der strategischen Wissenschaft im 19. Jahrhundert.* Berlin, 1904. 130. l.
[106] Liddell Hart: *Strategy.* New-York, 1954. 143. l.

vasúti szállítás óriási előnyeiről? Nyilvánvaló, hogy nem, épp ezért a vasutak „káros" befolyásáról beszélni éppoly felesleges, mint hibás.

De még akkor is, ha eltekintenénk a vasúti szállításnak azoktól az előnyeitől, amelyeket a modern gyorstüzelő fegyverek óriási lőszerszükségletének szállítása, a mozgósítás és a felvonulás meggyorsítása stb. szempontjából jelentett — és ezektől eltekinteni bizony igen bajos lenne —, igen kérdéses, hogy még a szűken vett stratégián belül is lehet a vasutak káros befolyásáról, a mozgási és a manőverszabadság csökkentéséről beszélni? Hogy a kérdést eldönthessük, újfent az élelemellátáshoz kell visszanyúlni.

Érdekes módon, ez a szempont szinte teljesen hiányzik a katonai teoretikusok írásaiból. A többször idézett Plönitz még csak feltételes módban ír a vasúti szállítás óriási előnyeiről az élelemellátás szempontjából: „Ha élelmet is kell szállítani a hadsereg után, vagy raktárakat kell előretelepíteni, helytelen lenne, ha nem használnánk fel a vasutakat. Egyáltalán célszerű lenne a raktárakat a vasutak mellé telepíteni."[107] Plönitz részéről a kérdés ilyen feltevése érthető, hiszen könyvének megírása idején ilyen tapasztalatokkal még nem rendelkéztek. Más a helyzet Jomininé l. Idézett cikkének megírása idején az amerikai polgárháború és a porosz—osztrák háború bebizonyította, hogy mit jelentenek a vasutak az élelemellátás szempontjából. Mégsem említi meg. Caemerer ugyan hangsúlyozza az előnyöket, de alig hozza kapcsolatba a stratégiával. Liddell Hart pedig súlyosabbnak tartja a hátrányokat az előnyöknél, hiszen szerinte éppen az élelemellátás könnyebbé válása idézte elő a hadseregeknek általa annyira károsnak tartott megnövekedését.

A kérdést megint csak technikus közelíti meg a legjobban, méghozzá igen korán, 1864-ben. A magát megnevezni nem akaró szerző igen érdekes és a bekövetkező változásokat sok tekintetben pontosan előrelátó megállapításokat tesz. Már kiindulása is igen helyes: nem a hadművészet jövője felett elmélkedik, hanem a vasúti szállítás kapacitásából indul ki. Adatai igen érdekesek. Egy vasúti szerelvény rendszerint 50 tengelyből áll és tengelyenként 40—50 bécsi mázsa hasznos teher számítható (2,2—2,8 t). Óránként 30 km sebességet és 12 órai szállítási időt véve, egy szerelvény 112 tonnát szállíthat 360 km-re.[108] Egy sze-

[107] Id. mű. 2. kiad. 125. l.

[108] Szekerenként 6 mázsát számítva, ezt a teljesítményt 190 szekér tudná elérni 8—10 nap alatt.

relvény elvihet (vagylagosan): 100 000 adag kenyeret, 200 000 adag kétszersültet, 400 000 adag lisztet, 100 000 adag húst élőállapotban és 400 000 adagot vágottan, 200 000 adag zabot, 20 000 adag préselt és 8000 adag préseletlen szénát. Ilyenformán 1000 ember egy napi szükségletét egy tengely, 1000 lóét 8—9 tengely szállíthatja el. 30 000 ember és 12 000 ló napi élelemadagjának elszállításához 140 tengely, azaz 3 szerelvény szükséges. A kétvágányú pályák 8—10, az egyvágányúak 4—6 szerelvényt engedhetnek át naponta mindkét irányban. Ez naponta 70—90 000 embert és 24—36 000 ló ellátását teszi lehetővé.[109]

Mindebből a következőket vonja le a szerző: 1. A vasutak igen alkalmasak tömegszállítások gyors lebonyolítására. 2. Miután a vasúti szállítás kapacitása nyolcszorosa a szekérszállításának, a hadsereg hatvannégyszer akkora területről szerezheti be élelmét, mint annakelőtte. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy maga az anyaország lehet a bázis és a hadsereg függetlenné válik a helyszíni erőforrásoktól. 3. Az utánszállítás lépést tud tartani a hadsereg leggyorsabb menetével is, hiszen a vonat hat óra alatt tesz meg akkora távolságot, mint a menetelő csapat hat nap alatt. 4. Jelentős mértékben csökkenteni lehet a raktárak számát. 5. Maguk a vasúti szerelvények mozgó raktárul szolgálhatnak. 6. A betegeket és a sebesülteket könnyen hátra lehet szállítani. Ez tehermentesíti az ellátó apparátust, tehát így is könnyebbé válik a hadsereg élelemellátása.[110]

Mindez óriási következményekkel járt a stratégia szempontjából. Tekintsük át röviden ezeket a következményeket:

1. *A tér kitágulása, és a manőver-szabadság megnövekedése.* Miután a vasúti szállítás folytán a hadseregek függetlenné váltak a raktáraktól, akciósugaruk óriásian megnövekedett. Továbbá nélkülözni tudták a víziutakat is, amelyek régebben előfeltételét jelentették a nagyobb szabású vállalkozásoknak. Általában pedig az a körülmény, hogy a helyszínen található élelmikészletek, elsősorban takarmány felkutatása és begyűjtése nem

109 — W —: *Uber die Bedeutung der Eisenbahnen für die Verpflegung im Felde.* (Öst. Mil. Ztschft. 1864. 2. Bd.) — Az *Allgemeine Militair-Encyclopädie*, 2. Aufl. Wien, 1869. „Eisebahnen" címszava szerint egy 100 000 harcosból álló hadsereg napi élelmének elszállításához már csak 6—8 szerelvény kell, — „eine Leistung, weiche bei den Mangel einer Eisenbahn, von den Landesfuhren, selbst in ausgedehnter Weise organisirt, nicht erreicht werden kann".

110 Mindehhez azt kell hozzávennünk, hogy ezek az adatok meglehetősen kezdetleges állapotokat tükröznek még, hiszen a következő évtizedekben hatalmasan megnövekszik a vasúti szállítás kapacitása. A sebesség óránként 50—60 km-re emelkedik, egy tengelyre már nem 2—3 tonnát, hanem 5—8 tonnát számítanak, és egy szerelvényben nem 50, hanem 100 tengely van. A pályák áteresztő képessége egy vágánynál napi 12—36, két vágánynál 36—96 szerelvényre nő. Így egy szerelvény 750 000 ember, vagy 100 000 ló élelemszükségletét szállíthatja, tehát egy vasútvonalon több milliós hadsereg ellátása is megoldható.

hárult már többé a harcoló hadseregre, mozgását sokkal kötetlenebbé és szabaddá tette.[111]

2. *Az idő kihasználása.* Régente kivételesen háborúztak télen. Ennek az volt az oka jórészt, hogy az utak járhatatlanná válván, minden szállítás leállt. Hadműveletekre tehát csak az év egyik fele volt alkalmas. De még ezt a fél évet sem használhatták ki a hadseregek maradéktalanul, hiszen az ingajárat, a sütés, a négy-ötnaponként szükségessé váló takarmányozás és a raktárak előretelepítése igen sok időt vett igénybe.

3. *A csapatok erőállapotának a megjavulása.* Amíg a csapatok ellátása a raktáraktól, a helyszínen található készletektől és a szekérszállítástól függött, a katonák és a lovak táplálkozása szükségképpen igen hiányos volt. Így teljesítményeik is kisebbek voltak, betegségekkel és járványokkal szemben pedig ellenállásuk gyenge volt. Jórészt a vasúti szállítás tette lehetővé, hogy az élelemellátás folyamatossá, maga a táplálkozás pedig kiadósabbá és változatosabbá vált a 19. század második felében.

4. *A logisztikai és vezetéstechnikai könnyebbség.* Miután a vasutak szállították az élelmet az anyaországból a hadsereg után, megszűnt az az állapot, hogy a hadsereg maga gondoskodjék élelmezéséről. Régente a hadsereg nemcsak harci apparátus volt, hanem hatalmas beszerző, sütő, szállító és takarmányozó üzem is. Ennek az üzemnek azonban sajátos törvényszerűségeken alapuló önálló mechanizmusa volt és ezt a hadvezérnek állandóan figyelembe kellett vennie elhatározásainál. Ezért, valamint általában az élelemellátás rendkívüli nehézségei miatt, az élelmezés nemcsak egy adat volt a hadvezér terveiben, mint napjainkban, hanem a legfőbb adat, sokszor maga a cél.

Mindebből viszont az látható, hogy amennyiben az élelemellátás és a stratégia összefüggéseit nézzük, akkor a vasutak nemhogy csökkentették volna a hadseregek mozgási és manőverszabadságát, sőt inkább megnövelték. És egyedül a vasutak tették lehetővé, hogy megszűnjön a stratégiának az élelemellátásra gyakorolt rendkívül nagy befolyása. A 19. század második felének háborúiban az élelemellátás már nem játszik jelentős szerepet és a stratégia szabadabban követhette természetesen adott útját, az ellenséges hadsereg megsemmisítését. Az első vi-

[111] Nem árt, ha magunk elé idézzük, hogy magát Napóleont is mennyire korlátozták mozgásában a szállítás lehetőségei. Láthattuk, hogy mit jelentett 1806—1807-ben Lengyelországban az utak hiánya. 1812-ben pedig Kovno—Vilna irányába vezette a főtámadást, holott más irányok sokkal kedvezőbbek lettek volna stratégiai szempontból. De nem tehetett mást, mivel az Alsó-Visztulánál és Danzigban levő raktáraitól megszakítatlan víziút vezetett a Visztulán, a Frissches Hafon, a Pregelen, a Deimen, a Frigyes-csatornán, a Kurisches Hafon keresztül Vilnába. Ugyanígy döntő jelentősége volt 1813-ban az Elbának.

lágháborúban a stratégia lendülete újra megtörik, de ebben már alig van szerepe az élelemellátásnak.

Mindezek alapján tehát nem volt indokolatlan, amikor a tanulmány elején megállapítottuk, hogy a 17. század második felétől a 19. század közepéig terjedő időszak egységes korszaknak tekinthető a hadviselés fejlődésében, amelynek fő jellegzetessége, hogy az élelemellátás körülményei szűk határok közé fogják a stratégiát. És anélkül, hogy a francia forradalomnak a hadviselésre gyakorolt döntő hatását kétségbevonnók, felmerül a kérdés: helyes-e a francia forradalommal és Napóleonnal éles határvonalat húzni a hadviselés történetében? Nem inkább a vasutak katonai felhasználása jelenti-e a határt a régi és az új hadviselés, ha úgy tetszik, a hadművészet manufaktúra- és gépi korszaka között?

A kutatások jelenlegi állása mellett nem adhatunk határozott választ a kérdésre, egy azonban már most is teljes bizonyossággal áll előttünk: ahhoz, hogy a fejlődés egyes szakaszait meghatározhassuk és magának a francia forradalomnak a hadviselésre gyakorolt hatását megfelelően értékelhessük, az élelemellátásnak az eddigieknél sokkal pontosabb és konkrétebb vizsgálatára van szükség.

KÜLFÖLD HADTÖRTÉNELMI IRODALMÁBÓL

EGYÜTTES HARCBAN A SZOVJET HADSEREGGEL*

Jacob Teclu hadseregtábornok, a Román Népköztársaság Fegyveres Erői Katonai Akadémiájának parancsnoka

A román nép büszke az antifasiszta háború tüzében született népi hadseregére és arra, hogy a második világháború befejező szakaszában hozzájárult a fasiszta Németország legyőzéséhez. A román hadsereg 16 magasabbegysége, egy légi hadteste, valamint más egységei és alegységei közül, amelyek részt vettek az antifasiszta koalíció oldalán a háborúban, elsőnek a Tudor Vladimirescu nevét viselő 1. román önkéntes hadosztály vette fel a harcot. A hadosztály a Romániai Kommunista Párt kezdeményezésére a Szovjetunió Kommunista Pártja és a szovjet kormány segítségével a Szovjetunió területén szerveződött meg.

Ha részletesebben be akarjuk mutatni a hadosztály létrejöttének és harctevékenységének sajátosságait, elöljáróban meg kell világítanunk a román nép történetének néhány kérdését.

A háborút megelőző időszakban, amikor a fasiszta Németország expanziója komolyan veszélyeztette a román nép függetlenségét, Románia uralkodó osztályai az ország nemzeti érdekeivel ellentétes utat választottak. A katonai fasiszta diktatúra, a burzsoá-földesúri pártok támogatásával, szolgaian beleegyezését adta az 1940. évi augusztus 30-i átkos bécsi döntéshez, amely elszakította Románia területének egy részét — Észak-Erdélyt, az országot alárendelte a fasiszta Németországnak és az agresszió felvonulási területévé téve, a Szovjetunió békeszerető népei elleni bűnös háborúba sodorta.

A bűnös szovjetellenes háború mérhetetlen szenvedéssel sújtotta a román népet. Romániában szinte nem találni családot, amelyet ne ért volna veszteség ebben a rabló, hódító háborúban.

* Megjelent a Voenno-isztoricseszkij Zsurnal 1960. évi 9. számában, orosz nyelven.

Ezekben, az ország és a nép számára súlyos esztendőkben, a fasiszta államapparátus megtorló intézkedései ellenére, a Romániai Kommunista Párt maga köré tömörítette az ország összes hazafias erőit és élükre állt a fasiszta diktatúra megdöntéséért, a szovjetellenes háborúból való kilépésért s a fasiszta Németország elleni háború megindításáért folytatott harcban.

A fasiszták elleni gyűlölet s az a vágy, hogy befejeződjék a bűnös szovjetellenes háború, egyre erősödött a hadseregben is. A Romániai Kommunista Párt illegális újságok, röplapok, rádióadások útján világosította fel a katonatömegeket a háború jellegéről és céljáról, felhívást intézett hozzájuk, hogy akadályozzák meg frontraküldésüket, szabotálják a szovjetellenes háborút, álljanak át a Szovjet Hadsereg oldalára, fordítsák fegyverüket a fasiszták ellen.

A román hadseregben már a háború első napjaiban fenyegetővé vált a fegyelmi helyzet, sok gondot okozva az Antonescu-kormánynak. Egy hónap sem múlt el még a háború kezdete óta, amikor a román hadseregben első ízben bevezették a testi fenyítést a börtönbüntetés helyett. Semmilyen megtorló intézkedés sem tudta megakadályozni azonban a katonatömegek növekvő elégedetlenségét. Szaporodott a függelemsértések, a parancsmegtagadások, a szökevények száma. Mind gyakrabban fordult elő, hogy a román katonák együttműködtek a szovjet partizánokkal, és egyedenként vagy csoportosan átszöktek a Szovjet Hadsereghez.

A Szovjet Hadsereg győzelmes Volgai csatája és elkövetkező fényes győzelmei meggyorsították a román tisztek jelentős részének öntudatra ébredését. Egy sor román tiszttel és tábornokkal, akiknek az elégedetlensége az ország érdekeitől idegen háború folytatása miatt egyre nőtt, a Romániai Kommunista Párt kapcsolatot teremtett.

A Romániai Kommunista Párt, mialatt igyekezett megnyerni a hadsereget az antifasiszta harcnak, egyidejűleg megfeszített munkába kezdett a Szovjetunióban levő román hadifoglyok között is. Ezt a munkát az SZKP és a szovjet kormány támogatása nagymértékben megkönnyítette.

A Romániai Kommunista Párt lehetőséget kapott arra, hogy a hadifoglyok között széles körű politikai és ideológiai felvilágosító munkát folytasson. Rámutatott arra, hogy ki juttatta Romániát az akkori katasztrofális helyzetbe és hogyan kell harcolni a független, demokratikus Romániáért.

Nagy hatással volt a román hadifoglyokra a szovjet katonák humánus bánásmódja. Sok román hadifogoly lehetőséget kapott,

hogy megismerkedjen a Szovjetunió valóságos viszonyaival. Mindezek megcáfolták azokat az ellenséges előítéleteket, amelyeket a fasiszta propaganda belesulykolt egyes katonákba.

A román hadifoglyok között széles antifasiszta mozgalom kifejlődésének feltételei jöttek létre. 1942 januárjában, 876 résztvevővel, összeült a román hadifoglyok küldötteinek konferenciája. A konferencia felszólította a román népet és hadsereget, hogy indítsák meg a harcot a haza felszabadításáért a fasiszta iga alól.[1] A hadifoglyok kérésére, román kommunista emigránsok vezetésével, a hadifogolytáborokban antifasiszta iskolák és tanfolyamok jöttek létre. Az antifasiszta mozgalom hamarosan átfogta az igaz hazafiakat a hadifoglyok között. Megértve a szabad, demokratikus Romániáért folytatott fegyveres harc szükségességét, mind többen fejezték ki óhajukat, hogy a Szovjet Hadseregbe szeretnének lépni.

1943. szeptember 3—4-én Krasznogorszkban ülésezett a Szovjetunióban levő román hadifoglyok küldötteinek kibővített konferenciája.[2] A konferencia egészében jóváhagyta a Román[illegible] Kommunista Párt harci jelszavait és megállapította, hogy az az út, amelyen a román hadifoglyoknak haladniok kell, az Antonescu-klikk katonai-fasiszta diktatúrája és a német imperializmus elleni harc útja a román nép szabadságáért és függetlenségéért s a nagy Szovjetunióval való barátságért.

A konferencia munkabizottsága, kifejezve a román hadifoglyok óhaját, a szovjet kormány beleegyezését kérte, hogy román önkéntes egységeket hozhassanak létre a fasiszta Németország elleni együttes harcra. A bizottság kérelmében a következőket írta: „Leghőbb vágyunk, hogy vállvetve a dicső Szovjet Hadsereggel, együtt az összes Hitler-ellenes erőkkel, harcoljunk a hitleri hadsereg mihamarabbi szétveréséért, az összes szabadságszerető nép, s köztük a mi népünk felszabadításáért a németfasiszta járom alól."

A szovjet kormány helyeslően fogadta a bizottság kérelmét és beleegyezett, hogy román önkéntes gyaloghadosztály szerveződjék.

A hírt a konferencia küldöttei hamar megvitték az összes hadifogolytáborba, s azt a román hadifoglyok lelkesedéssel fogadták. Ezrével jelentkeztek önkénteseknek, hogy harcoljanak a német fasizmus ellen.

Így alakult meg az első román önkéntes hadosztály. A had-

[1] „Graul liber" 1942. február 1.
[2] Uo. 1943. szeptember 25.

osztályt Tudor Vladimirescuról nevezték el.[3] A hadosztály parancsnokává Cambrea N. K. ezredest, törzsfőnökké e tanulmány szerzőjét nevezték ki. Ebben a hadosztályban újjászülettek az orosz—román barátság évszázados hagyományai, amelyek a román nép történetének azon nehéz időszakában születtek, amikor a török járom lerázásáért harcolni kész román hazafiak önkéntesekként az orosz hadseregbe álltak, s ott önkéntes egységeket alkottak. A hadosztálynál hűen őrizték azoknak a román katonáknak és tengerészeknek az emlékét, akik 1918—19-ben átmentek a Vörös Hadsereg oldalára és fegyverrel a kézben harcoltak a szocialista forradalom ügyének győzelméért Oroszországban. A román burzsoázia és földesurak ellenséges, szovjetellenes propagandája ellenére a román népben nem hunyt ki a nagy orosz nép iránti őszinte barátság érzése.

1943. november 15-én a Szeljci-táborban, Rjazany közelében, az első román Tudor Vladimirescu önkéntes hadosztály megkezdte a harci és politikai felkészülést. A hadosztályt a szovjet hadosztályok mintájára szervezték meg és fegyverezték fel s az akkori legmodernebb harci technikával volt ellátva.

A Tudor Vladimirescu önkéntes hadosztály az első olyan román magasabbegység volt, amelynél a Szovjet Hadsereg példájára bevezették a politikai apparátust. Ennek a feladata volt, hogy bátor, a nép ügyéhez hű harcosokat neveljen. A politikai apparátust a Szovjetunióba emigrált román kommunisták vezették. Ők irányították a politikai munkások tevékenységét arra, hogy a harcosokat a szabad, demokratikus Románia forró szeretetének, országunkban az új élet megteremtésének, a Szovjetunió iránti szeretet és megbecsülés, a fasizmus iránti engesztelhetetlen gyűlölet szellemében neveljék.

A román hadsereg történetében ennél a hadosztálynál történt meg először, hogy kiváló egyéni tulajdonságokkal rendelkező, a néphez hű katonákból és tiszthelyettesekből, tisztté való előléptetésük útján, parancsnoki káderek nevelődtek.

Az új káderek nevelésében, az egységek és alegységek kiképzésében fontos szerepük volt a szovjet instruktoroknak. Szeretettel adták át a román katonáknak gazdag harci tapasztalatukat, segítették az egységek és alegységek parancsnokait, hogy elsajátítsák a harctevékenység előkészítésének, szervezésének és irányításának korszerű elveit és módszereit, s a román önkéntesek neveléséből is nagyszerűen kivették részüket. A Tudor

3 Tudor Vladimirescu az oroszokkal együtt harcoló románok önkéntes csapatának parancsnoka volt a török elnyomók elleni 1806—1812-es háborúban. 1821-ben a társadalmi és nemzeti felszabadításért folytatott havasalföldi népi felkelés vezetője volt.

Vladimirescu hadosztály harcosai megőrzik az olyan kezdeményező, bátor, őszintén elvtársias, katonailag kiválóan képzett szovjet instruktorok emlékét, mint amilyenek Scserba őrnagy, Szpakovszkij őrnagy, Alekszandrov hadnagy és más igazi szovjet emberek voltak.

A Tudor Vladimirescu hadosztály katonái az elsők voltak a román hadseregben, akik 1944. március 30-án nem a királyra esküdtek, hanem a dolgozó népnek tettek fogadalmat: „Esküszöm népemnek, hogy harcolni fogok szabadságáért és felvirágoztatásáért." Új meggyőződésekkel rendelkező emberek fogadalma volt ez, akik felismerték elhivatásukat és feladataikat a fasizmus feletti győzelem kivívásában. A fogadalom tükrözte a román nép legdrágább ideáljait, amelyek megvalósításáért hősiesen és következetesen harcolt a munkásosztály, élcsapata, a Romániai Kommunista Párt vezetésével.

A kiképzési időszak befejezése után, 1944. március 31-én, a román Tudor Vladimirescu önkéntes hadosztály parancsot kapott, hogy az arcvonalra induljon. Jampol körzetében összpontosulva, a hadosztály a 2. Ukrán Front alárendeltségébe került s harcbavetéséig erőteljes ütemben folytatta a kiképzést.

A Románia határához közeledő Szovjet Hadsereg győzelmes előnyomulása, majd az, hogy 1944 tavaszán a szovjet csapatok Románia területére léptek, növelte a fejvesztettséget és a zűrzavart az Antonescu-klikk soraiban. A városokban és a falvakban erősödött a tömegek haragja és felháborodása a fasiszta diktatúrával szemben. A román hadsereg katonái és tisztjei egyre világosabban megértették, hogy az uralmon levő fasiszta klikk a pusztulás felé sodorja az országot és a hadsereget. Érlelődtek a fegyveres felkelés feltételei, amelynek előkészítését a Romániai Kommunista Párt káderei, élükön Gheorghe Gheorghiu-Dej elvtárssal, még 1943-ban megkezdték. A gyáva, áruló és kispolgári elemektől megtisztulva, a Romániai Kommunista Párt a fegyveres felkelés előkészítésére egész sor politikai és szervezési feladat megoldásához fogott. Fokozta a hazafias harci osztagok szervezését, felfegyverzését és harci kiképzését. Ezek főképpen munkásokból állottak. A párt sok hazafias érzelmű tisztet és tábornokot nyert meg a felkelés ügyének.

A Romániai Kommunista Párt és a szociáldemokrata párt közötti megállapodás alapján 1944. május 1-én létrejött a munkásegységfront. Ennek nagy jelentősége volt abban, hogy a párt az összes antifasiszta erőt a következő feladatokból álló egységes platform alapján tömörítse: a fasiszta kormány megdöntése, az összes antifasiszta erők képviselőiből álló nemzeti egyesülés

kormányának megalakítása, Románia kilépése a szovjetellenes háborúból, a hitlerista csapatok kiűzése az országból, Románia átállása az antifasiszta koalíció oldalára, demokratikus reformok végrehajtása.

1944 júniusában a Romániai Kommunista Párt kezdeményezésére megalakult az Országos Demokrata Arcvonal, amelyben a Romániai Kommunista Párton kívül részt vett a szociáldemokrata párt, a Nemzeti Parasztpárt és a nemzeti liberális párt. A Romániai Kommunista Párt szükségesnek tartotta az Arcvonal megalakítását, hogy minden olyan erőt, mely kész volt antifasiszta álláspontra helyezkedni, egyesítsenek. Emellett egy percre sem szüntette be a „történelmi pártok"[4] kettős játékának és reakciós álláspontjának leleplezését. Ezek a „történelmi pártok" csak akkor fogadták el részlegesen a Romániai Kommunista Párt javaslatát az Arcvonal megalakítására, amikor a katonai-fasiszta diktatúra már bukásának küszöbén állt.

A Szovjet Fegyveres Erők 1944. augusztus 20-án megindították a hatalmas Iasi— Kisinyovi hadműveletet. A „Dél-Ukrajna" hadseregcsoportot képező német-fasiszta csapatokat közvetlenül a támadás megkezdése után bekerítették és többségüket vagy fogságba ejtették, vagy megsemmisítették. A csapást mérő szovjet csapatok főerői mélyen behatoltak Románia területére.

Ebben a kedvező helyzetben a Romániai Kommunista Párt helyesen tájékozódott és határozottan hozzákezdett a fegyveres felkelés gondosan előkészített tervének megvalósításához.

A felkelés 1944. augusztus 23-án az Antonescu-klikk letartóztatásával kezdődött. A párt felhívására a fasizmus elleni gyűlölettől áthatott román hadsereg, kifejezve a román nép akaratát és készségét a harcra, a hitleri Németország ellen fordította fegyverét. Augusztus 24-én reggel a hazafias harci osztagok és a katonai egységek megkezdték a főváros megtisztítását a német-fasiszta csapatoktól. Széles néptömegek keltek harcra a hitlerista hódítók ellen. A munkások és a hazafias értelmiségiek ezrével léptek a hazafias harci osztagok soraiba. A fővárosban folyó harctevékenységgel csaknem egyidőben megindult a fegyveres harc az ország más vidékein is. A fegyveres felkelés sikerét az biztosította, hogy a vezetést a Romániai Kommunista Párt szilárdan a kezében tartotta. A hitleristák minden kísérletét, hogy pozícióikat megtartsák és leverjék a nép felszabadító harcát, a katonai egységek és a hazafias harci osztagok — amelyek a német csapatok elleni heves harcokban a fővárosban, a Pra-

[4] A Nemzeti Parasztpárt és a nemzeti liberális párt.

hova folyó völgyében, Brasovban (Brassó), Constanţában, Turnu-Severinben tízezrével ejtették a foglyokat — meghiúsították. Így fegyverezték le a hitlerista csapatokat a fővárosban s a fasiszta csapatok nagy részét Dobrudzsában, Munténiában, Olténiában, a Bánátban, valamint Erdély déli és délnyugati részén.

Egyidejűleg azzal a tevékenységgel, amely hazánk területének megtisztítására irányult a hitlerista csapatoktól, megtörténtek a szükséges intézkedések a készülőben levő külső hitlerista támadás, különösen a Déli-Kárpátok hágóit megszállni törekvő hitlerista-horthysta csapatok támadásának elhárítására. Az Erdély nyugati részében 1944 szeptemberében folytatott védelmi harcok során kapott feladatok maradéktalan teljesítéséért a román csapatokat az 53. hadsereg parancsnoka, J. M. Managarov altábornagy parancsban megdicsérte: „A hadsereg alárendeltségébe tartozó román egységek, ellenállva a fasiszta csapatok támadásának, fedezték a Vörös Hadsereg előnyomulását a magyar Alföldig. Ezekben a harcokban, az átcsoportosítás bonyolult viszonyai között, a román egységek és alegységek bátorságról és hősiességről tettek tanúságot és becsülettel teljesítették a rájuk rótt felelősségteljes feladatot."[5]

A „Dél-Ukrajna" német-fasiszta hadseregcsoport főerőinek szétzúzása után a dicső szovjet csapatok, a visszavonuló ellenséget üldözve, továbbra is gyors ütemben nyomultak előre hazánk területén.

A főváros lakossága, a városok és falvak népe mindenütt határtalan örömmel fogadta a szovjet katonákat, mint barátaikat és felszabadítóikat. A fegyveres felkelés sikerét megszilárdította, hogy a szovjet csapatok Bukarestbe értek. A reakciós körök reményei, hogy bekövetkezhet az angol—amerikai intervenció Romániában, végképp szertefoszlottak.

A szovjet csapatokkal együtt értek Bukarestbe azok a harcosok is, akik a Tudor Vladimirescu hadosztály első lépcsőjét alkották. A főváros lakói szeretettel fogadták őket. A Tudor Vladimirescu hadosztály katonái lelkes agitátorokként hirdették az igazságot a Szovjetunióról, a szovjet kormány és nép viszonyáról a román hadifoglyokhoz, a szovjet nép őszinte baráti érzelmeiről a román nép iránt.

A hadosztály második lépcsője Bukarest felé haladva elsőnek ütközött meg a német-fasiszta csapatokkal Deleni falu körzetében, Vaslui városa mellett. Itt augusztus 31-én a hadosztály csapatai harcba léptek és több mint ezer hitleristát ejtettek

5 A RNH FEM Archívuma (Vezérkar) 118. sz. ügyirat 219. old. (346/1944. sz. parancs).

foglyul, akik előzőleg kitörtek a iasi—kisinyovi gyűrűből. A fasiszta hódítók elleni harcban itt estek el kötelességük teljesítése közben az első román önkéntesek. Így kezdődött el a Tudor Vladimirescu hadosztály harcainak dicső krónikája.

A hadosztály csapatai, magas fokú politikai öntudatuk következtében, nagy bátorságot tanúsítottak a harcban. Éppen a hadosztály magas politikai öntudata váltotta ki irányában a király vezetése alatt álló reakció veszett dühét. A reakció minden erővel igyekezett befeketíteni az önkénteseket és hosszú ideig megakadályozta, hogy a magasabbegység a román hadsereg kötelékébe kerüljön.

A Romániai Kommunista Párt által szervezett és vezetett hadosztályt a néptömegek nagy szeretete kísérte. Ez kifejeződött abban, hogy az Antonescu-klikk megdöntése után jelentkező román önkéntesek nagy része a Tudor Vladimirescu hadosztályba kérte felvételét.

A hadosztály harca elszakíthatatlan része volt annak az általános harcnak, melyet a román hadsereg katonái a fasizmus ellen vívtak.

A fasiszta Németország elleni háború befejezéséig a román hadsereg a 2. Ukrán Front kötelékében harcolt és részt vett Észak-Erdély, Magyarország és Csehszlovákia felszabadításában.

1944. szeptember 4-én a Tudor Vladimirescu önkéntes hadosztályt Bukarest körzetéből az Erdély délkeleti részén húzódó arcvonalszakaszra csoportosították át, ahol az ellenség állásai mélyen benyúltak Románia területére, s ezen a szakaszon különösen a Kárpátok hágóit veszélyeztették.

A hadosztály első harci feladata, melyet a 27. hadsereg parancsnoka, Sz. G. Trofimenko tábornok állított eléje, abban állott, hogy a hadsereg főcsapásának irányában támadást hajtson végre Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) városának és körzetének felszabadítására Erdély délkeleti részén.

Szeptember 7-én reggel a román önkéntesek hadosztálya támadásba lendült: jobbra tőle szovjet csapatok, balra román hegyi lövész egységek tevékenykedtek.

A hitleristák elkeseredett ellenállását és számos, páncélosokkal támogatott ellenlökését leküzdve, a román önkéntesek mélyen beékelődtek az ellenség védelmébe és a következő napon, a szovjet csapatokkal szoros együttműködésben, felszabadították Sf. Gheorghet. Ez a román város elsőnek szabadult fel azt követően, hogy csapataink átlépték a bécsi döntés által ránk kényszerített határvonalat.

A Sf. Gheorghe alatti harcokban a román önkéntesek számtalan hőstettet hajtottak végre. Itt haltak hősi halált Cranta őrnagy, Costia hadnagy, Dumitras alhadnagy és mások. Külön meg kell említeni Turturica Gheorghe alhadnagy hőstettét. Az Ilieni falu felszabadításáért folytatott harcok idején, az ellenség ellenlökésekor, három fasiszta páncélos betört a román csapatok állásaiba. Turturica alhadnagy két kézigránáttal megkísérelte az egyik páncélost megállítani, de eredménytelenül. Ekkor utolsó kézigránátjával felugrott a páncélosra és élete feláldozásával harcképtelenné tette.

A 27. hadsereg parancsnoka a harcokban tanúsított vitézségéért üdvözölte a hadosztályt: „Tiszta szívből üdvözlöm a Tudor Vladimirescu hadosztály tisztjeit, altisztjeit és katonáit Sf. Gheorghe városának és erődjének elfoglalása alkalmából."

Sf. Gheorghe felszabadítása kedvező helyzetet teremtett az ellenség üldözésére északi és északnyugati irányban. A szovjet és román csapatok nyomása alatt a hitlerista és horthysta csapatok kénytelenek voltak visszavonulni a Maros folyóhoz, ahol új védelmi terepszakaszuk készült.

Miután Tîrgu-Sâcuesc közelében néhány ellenállási gócot megsemmisített, a Tudor Vladimirescu hadosztály parancsot kapott, hogy új irányban indítson támadást. Meg kellett előzni azt, hogy az ellenség megszervezze védelmét a Marosnál. A hadosztály éjjel-nappal erőltetett menetben több mint 200 km-t haladt előre, s csak néhány órás pihenőt tartott. A hegyes terepen, a szakadatlan esőktől feláztatott, járhatatlan utakon végrehajtott kimerítő menet nehézségeinek leküzdésében a hadosztály katonái nagy kitartásról tettek tanúságot.

Szeptember 15-én és 16-án éjjel a hadosztály nagy erővel rohamozta az ellenséget és nehéz, sok áldozatot követelő harcok után sikerült felszabadítani Maroskeresztúr (Ungheri) helységet Marosvásárhely közelében.

A Maros-menti harcok után, a 2. Ukrán Front átcsoportosítása során, melyet a további erdélyi előnyomulás érdekében hajtottak végre, a Tudor Vladimirescu hadosztály szeptember 17-én azt a parancsot kapta, hogy új feladat végrehajtására jusson ki Beius körzetébe. Az átcsoportosítás folytán a román önkénteseknek át kellett kelniök az Erdélyi Középhegység fő hegyvonulatain. Az átkelés különösen nehéz körülmények között folyt a szűk és meredek ösvényeken, több mint 1800 m magasságban. A hadosztály csapataival együtt kelt át egy szovjet aknavető tüzérezred is, amely nemcsak erős támogatást jelentett az önkénteseknek, hanem mozgósító példaként is hatott

rájuk a hegyi terep hatalmas nehézségeinek leküzdésénél. A meredek emelkedők, keskeny, nehezen járható utak nagy erőfeszítést kívántak a román és szovjet katonáktól. A hegyvonulaton való átkelés az éles sziklák között és gyakran a szakadékok szélén vezető szűk ösvényeken keresztül, teljes fegyverzetben, lőszerrel, teljes harci felszereléssel hatalmas erőfeszítést és állandó figyelmet követelt. A harcedzett, minden nehézséget leküzdeni kész szovjet katonák és román önkéntesek sikerrel állták ki ezt a nehéz próbát és kijutottak a Fekete-Körös völgyébe.

A hadosztály megállás nélkül folytatta a menetet Arad felé. Szeptember 27-én reggel menetből kezdte meg a harcot. Az ellenség elkeseredett ellenállását leküzdve a hadosztály katonái a szovjet katonákkal együtt behatoltak Arad külvárosába.

A hitlerista parancsnokság, hogy biztosítsa az Erdélyből kivezető visszavonulási útvonalát és egyben elzárja a szovjet csapatok elől a fontos csomópont, Debrecen felé vezető utat, mindenáron tartani igyekezett a várost. Az ellenség erős csoportosítást hozott létre, majd nagy erejű ellencsapást hajtott végre és rövid időre kiszorította a román önkénteseket a városból. A szovjet magasabbegységek és a Tudor Vladimirescu hadosztály megfeszített küzdelemben megállították a várostól délre az ellenséges csapatokat.

A hitleristák hét napon át új és új erők bevonásával szüntelenül ellenlökéseket hajtottak végre, de nem sikerült leküzdeniök a szovjet csapatok és a román önkéntesek szilárd ellenállását. Ezekben a harcokban a bátor szovjet katonák mellett kitűntek a román katonák is. A védelmi állásokban, egy lépést sem hátrálva, sok román és szovjet katona áldozta életét. Itt halt meg Buzoianu Ion, a 2. gyalogezred parancsnoka s vele együtt Szemjon Artyemovics Scserba szovjet őrnagy. A nehéz harcok során elesett román és szovjet katonák vére még jobban megszilárdította a román—szovjet harci együttműködést.

Október 3-a után a fasiszta csapatok súlyos veszteségei következtében az ellenség ellenlökései meggyengültek. Október 11-én, miután jelentős szovjet harckocsierők érkeztek Arad körzetébe, a támadás felújult. A Tudor Vladimirescu hadosztály a tőle jobbra tevékenykedő szovjet hadosztállyal és a 3. román hegyi lövészhadosztállyal együtt gyors támadásba ment át. A román és szovjet csapatok szoros együttműködésben áttörték az ellenség védelmét és október 12-én behatoltak Aradra.

A román önkéntesek a harcokban becsülettel állták fogadalmukat és még egy dicső lapot írtak vérükkel a román nép nemzeti függetlenségi harcának történetébe.

A továbbiakban a Tudor Vladimirescu hadosztály az Arad és Debrecen közötti térségben körülzárt német-fasiszta csoportosítás megsemmisítéséért folytatott harcokban vett részt.

A román hadosztályok a 79. és 337. szovjet hadosztályokkal szoros együttműködésben sorban leküzdötték az ellenség ellenállását a Sebes-Körös, a Berettyó és a Berettyó-csatorna mentén, kijutottak a Debrecentől 12 km-re levő előre elkészített védelmi terepszakaszhoz, amely az utolsó akadályt képezte a városhoz vezető úton.

A szovjet csapatok, a román önkéntesek és hegyi lövészek olyan gyors ütemben üldözték a rendezetlenül visszavonuló fasiszta csapatokat, hogy az ellenség ellenállása a város délkeleti részén nem tudta megállítani előnyomulásukat. A Pliev tábornok gyorscsoportjához tartozó szovjet egységekkel együtt hatoltak be Debrecenbe s ezzel olyan kiváló manővert hajtottak végre, amely a hitleristák védelmének szétverését eredményezte ebben a térségben. A 19-éről 20-ára virradó éjjel a várost teljesen megtisztították a hitleristáktól.

Mindössze 10 nap leforgása alatt, 1944. október 12-től 22-ig, az 1. román önkéntes hadosztály szinte pihenés nélkül, éjjel-nappal haladva, nehéz harcokban 150 km-t tett meg; ez idő alatt két nagyváros (Arad és Debrecen) felszabadításában vett részt, három védelmi terepszakaszt küzdött le a Körös, a Berettyó és a Berettyó-csatorna mentén és megtörve az ellenség makacs ellenállását, emberben és hadianyagban jelentős veszteségeket okozott neki.

A sikerek az önkéntesek magas erkölcsi-politikai tulajdonságain alapultak. Az önkénteseket a harcvezetésnek a Szovjet Hadseregben elfogadott korszerű elvei alapján képezték ki, készítették fel és hazafiságra, a nép iránti szeretetre és hűségre nevelték. A hadosztály kommunistái az élen haladtak a legfontosabb, legnehezebb harcokban. Személyes példamutatásuk döntően hozzájárult a siker kivívásához.

A Szovjet Hadsereg Legfelső Parancsnoksága kiemelkedő haditetteiért és Debrecen felszabadításában való részvételért a hadosztályt a „Debreceni" névvel tüntette ki. Ettől az időtől a hadosztály „Az első román Debreceni Tudor Vladimirescu önkéntes gyaloghadosztály" nevet viselte. A Legfelsőbb Szovjet Parancsnokság elismerő értékelése a román önkénteseket új győzelmek kivívására lelkesítette a fasiszták elleni harcban.

A debreceni hadművelet során a 2. Ukrán Front jobbszárnya befejezte hazánk egész területének felszabadítását. Ez 1944. október 25-én következett be, amikor a román csapatok

felszabadították Carei-t (Nagykároly), a szovjet csapatok pedig Satu Mare-t (Szatmárnémeti).

1944. október 25-e, amikor a fasiszta bécsi döntés következményeit megszüntették és visszaállították Románia államhatárát, a román nép történetébe mint a Román Néphadsereg születésének napja került be.

Nehéz, szakadatlan harcok után a Debreceni Tudor Vladimirescu hadosztályt pihenésre és kiegészítésre Hajdúböszörmény körzetébe vezényelték.

1944. november 15-én volt az évfordulója annak, hogy a román önkéntes hadosztály a Szovjetunióban a Szeljci-táborban megkezdte felkészülését a fasizmus elleni harcra. Az évforduló alkalmával a Szovjet Legfelső Parancsnokság sok, a harcokban kitűnt tisztet és katonát tüntetett ki az Alekszander Nyevszkij, a Vörös Csillag és a Dicsőség érdemrenddel, s több mint százan kapták meg a „Hősiességért" és a „Hadi Érdemekért" érdemérmeket.

A Debreceni önkéntes Tudor Vladimirescu hadosztály az újjászervezés és kiegészítés után folytatta dicső harci útját és részt vett Magyarország és Csehszlovákia területén a német fasiszta csapatok megsemmisítéséért vívott harcokban. December 10-én nyugati irányba indult el, hogy az 53. szovjet hadsereg alárendeltségében harcoljon az ellenség védelmének áttöréséért Magyarország északkeleti részén. A hadosztály azt a feladatot kapta, hogy a 228. és a 243. szovjet lövészhadosztályokkal együtt a Mátra vidékén zúzza szét a fasiszta ellenállási gócokat, melyek ebben az irányban elállták a Csehszlovákiához vezető utat.

December 19-én a hadosztály csapatai behatoltak a Mátra átszegdelt, úttalan, erdőkkel borított vidékére. A szovjet csapatoknak és a román önkénteseknek súlyos harcok után sikerült átjutniok a Mátra hegységen és a hadosztály egységei a szovjet csapatokkal együtt folytatták előnyomulásukat északi irányban, megsemmisítve a minden fedezékbe és a terep minden kiemelkedő pontján megkapaszkodni törekvő ellenséget. A december 24-ére virradó éjjel Salgótarjánhoz érve, a hadosztály parancsot kapott, hogy rohamozza meg az ellenséges ellenállási fészkeket és szabadítsa fel a várost. Kiváló hadmozdulattal, melyet a szovjet csapatokkal együttműködve hajtott végre, a hadosztálynak sikerült 1944. december 25-éről 26-ára virradó éjjel felszabadítania a várost.

A salgótarjáni harcok részvevői mindig emlékezni fognak arra a meleg fogadtatásra, amelyben ennek a bányavárosnak

a lakói részesítették őket. Miután a magyar hazafiak segítségével felderítették az összes ellenállási fészkeket, a román katonák megsemmisítették azokat. A román önkéntesek hősiessége a harcban és magatartásuk, amellyel kivívták a magyar lakosság tiszteletét és háláját, azt mutatták, hogy a proletár internacionalizmus eszméje nevelésük eredményeképpen mélyen tudatukba vésődött.

A szovjet és román csapatok, köztük a Tudor Vladimirescu hadosztály, folytatták a német-fasiszta csapatok üldözését és 1945. január 1-én elérték Csehszlovákia államhatárát. Átkeltek az Ipoly jegén és Csehszlovákia területén folytatták támadásukat.

A román önkéntes hadosztály Almás körzetében támadott, miközben szorosan együttműködött a szovjet 110. lövészhadosztállyal és a 49. lövészhadtest 1. gárda légideszant hadosztályával. A szovjet hadsereg támadása az ellenség védelmének áttörését és a Garam elérését célozta. A Jávoros hegységben folytatott harcok idején a hadosztályt a 461. szovjet aknavető tüzérezreddel erősítették meg. A román önkéntesek a szovjet katonákkal együtt nehéz, véres harcokban lépésről lépésre küzdötték le az ellenség ellenállását, amelynek védelmi harcát segítette az átszegdelt terep.

Míg az arcvonalon a román csapatok, a dicső szovjet hadsereggel együtt harcolva, részt vettek a fasiszta Németország leverésében, Romániában szélesedett a forradalmi harc. A dolgozók között állandóan növekedett a Romániai Kommunista Párt befolyása.

Az antifasiszta arcvonalon küzdő katonák, köztük az önkéntesek is, állandóan érezték a Romániai Kommunista Párt és hazánk dolgozóinak gondoskodó szeretetét. A kommunisták leleplezték a szabotáló reakciót, s küzdve a gyárosok és a kormányban helyet foglaló reakciósok ellenállásával, mozgósították a tömegeket a hadiipar termelésének növelésére, hogy a hadsereg mindennel el legyen látva, ami a háborúhoz szükséges.

A Romániai Kommunista Párt felhívása, hogy minden erővel segíteni kell az antifasiszta harcot, élénk visszhangra talált a román ifjúság soraiban. A Kommunista Ifjúsági Szövetség tagjaival az élen, Bukarest, Brasov, Crajova, Turnu-Severin és más városok fiataljainak százai osztagokat szerveztek és azzal a szent elhatározással indultak a frontra, hogy a dicső szovjet és román katonákkal együtt fognak harcolni a fasizmus teljes leveréséig. Sokan közülük a Tudor Vladimirescu hadosztályhoz mentek. A hadosztály harcosai különös szeretettel

fogadták őket. Úgyszintén a 2. Ukrán Front képviselői, akik a szovjet katonák és tisztek üdvözletét hozták számukra. A fiatal önkéntesekből megalakult az ún. „Kiképző zászlóalj". A zászlóalj a Tudor Vladimirescu hadosztály állományába került. Rövid kiképzési időszak után a fiatal önkéntesek fogadalmat tettek és ezután részt vettek azokban a harcokban, amelyeket a hadosztály Csehszlovákia területén vívott.

Forró hazaszeretet fűtötte a fiatal önkénteseket. Az az óhaj vezette őket, hogy kivegyék részüket abból a harcból, amely hazájuk, a szabad és demokratikus Románia boldog jövendőjéért folyt. Férfiasan és elszántan harcoltak, dicső hőstetteket hajtottak végre. Közülük sokan hősi halált haltak Csehszlovákia földjén. Az elesettek között a Kommunista Ifjúsági Szövetség sok tagja volt. Constantin Godeanu alhadnagy, Petre Josif, a Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottságának tagja, Jon Racotianu őrnagy, Ciumandru törzsőrmester és mások. A zászlóalj, Popescu Jeremie százados parancsnoksága alatt, kivívta magának a hősi zászlóalj dicsőségét.

A román nép tiszteli azoknak a hősöknek az emlékét, akik életüket áldozták a fasizmus leveréséért vívott harcban.

A frontkatonákra nagy hatást gyakoroltak az országban 1944/45 telén lezajlott események. 1945 február végén és március elején az országban a forradalmi harc jelentősen fellendült. A Romániai Kommunista Párt vezetésével a népi tömegek az üzemek és gyárak gazdái lettek és meghiúsították a monarchia vezetése alatt álló reakció összeesküvését. A monarchia vissza akarta állítani a fasiszta kormányzási módszereket és polgárháborúra készült. Ez komolyan fenyegette volna Románia részvételét is az antifasiszta háborúban. A népi tömegek a kommunista párt vezetésével elfojtották az összeesküvést, leküzdötték a fő burzsoá-földesúri pártok és a monarchia ellenállását és 1945. március 6-án életre hívták a népi demokratikus rendszert. Ez lehetőséget teremtett arra, hogy fokozzák az erőfeszítéseket a front támogatására, növelte a katonák harci lendületét a fasizmus elleni háborúban.

Március 6-a a román csapatokat, köztük a T. Vladimirescu önkéntes hadosztályt a szovjet csapatokkal együtt indított támadás kellős közepén, a Garam felé történő előnyomulás közepette találta. 1945. március 19-én a román csapatok elérték a folyó vonalát. A feladat végrehajtása után a Debreceni Tudor Vladimirescu önkéntes hadosztály átcsoportosítást hajtott végre Balassagyarmat körzetében. Az új feladatok kijelöléséig a hadosztály az újabb harcokra készült fel.

Ebben az időszakban új szakasz vette kezdetét a Romániai Kommunista Párt harcában a népi hadsereg megteremtéséért. Az a körülmény, hogy a népi erők kezükbe vették az államhatalmat, lehetőséget adott a politikai apparátus bevezetésére az egész román hadseregben.

Politikai munkásnak a Debreceni Tudor Vladimirescu hadosztály sok katonáját, altisztjét és tisztjét választották ki, akiknek tapasztalatuk volt a politikai munkában és égtek a vágytól, hogy elősegítsék az egész román hadsereg katonáinak nevelését a haladás, a munkásosztály iránti odaadás, a dolgozók forradalmi vívmányainak megvédése szellemében. 1945. április 10-én a román hadsereg állományába léptek és a frontra küldték őket, mint a politikai apparátus munkásait.

Így a Tudor Vladimirescu hadosztály neveltjei nagymértékben hozzájárultak a román hadsereg katonatömegeinek és tisztjeinek ideológiai felvilágosításához, a népi hadsereg megteremtéséhez. A néphez való hűségükkel, a harcban mutatott hősiességükkel a politikai munkások elnyerték a harcosok bizalmát és szeretetét.

A fasiszta Németország feltétel nélküli kapitulációja 1945. május 9-én a háború végét jelentette Európában. Véget ért a hitleri fasizmus elleni háborúban részt vevő román csapatok dicsőséges harci útja is. Ez, a román hadsereg történetében egyedülálló út a Prágához vezető közeli utakon fejeződött be. Több mint 1000 km harcokban megtett út, 3831 felszabadított helység, köztük 53 város, több mint 100 ezer foglyul ejtett ellenséges katona — íme néhány szám, amely érzékelteti a román hadsereg részvételét az antifasiszta háborúban. A harcokban a román hadsereg több mint 170 ezer főt áldozott.

A hitleri fasizmus elleni háborúban részt vevő román katonák tömeges hősiességéről annak a ténynek alapján is ítéletet alkothatunk, hogy több mint 300 ezer román katonát, altisztet és tisztet tüntettek ki román, szovjet, csehszlovák és magyar hadi érdemrenddel és érdeméremmel. A Szovjet Legfelső Parancsnokság parancsai sok román egységről és magasabbegységről emlékeztek meg dicsérettel.

A Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége 1945. május 3-án az 1. román önkéntes hadosztálynak, magasra értékelve hőstetteit, a Vörös Zászló érdemrendet adományozta. A román kormány a hadosztályt az Apărarea Patriei (A Haza Védelme) érdemrend első fokozatával tüntette ki.

A Tudor Vladimirescu hadosztály katonáinak, mint a román hadsereg minden katonájának, bátorsága és hősiessége a

háború igazságos jellegéből, mélységes hazaszeretetükből fakadt. Lelkesítette őket a kommunista párt vezette dolgozó nép harca az ország demokratizálásáért, a párt és a nép gondoskodása a fronton harcolókról.

A bátor szovjet és román katonák a fasiszta Németország elleni háborúban kiömlő vérükkel pecsételték meg örök időkre a román—szovjet fegyverbarátságot.

A háború befejezése után, 1945 májusában, a Tudor Vladimirescu hadosztály visszatért hazájába. Az önkéntes hadosztály harcosai, miután leszerelték őket, bekapcsolódtak abba a munkába és harcba, amelyet a Romániai Kommunista Párt vezetésével a dolgozó nép bontakoztatott ki a népi demokratikus rendszer megteremtéséért. A Debreceni Tudor Vladimirescu önkéntes hadosztályban nevelődött és megedződött emberek az ország társadalmi életének aktív részvevőivé, a dolgozók szabadságáért és boldogságáért, a szocializmus felépítéséért folytatott harc elszánt harcosaivá váltak. A háború után leszerelt többi román katona is szívvel-lélekkel bekapcsolódott a nép harcába a szebb, boldogabb életért. A Romániai Kommunista Párt mozgósította a népi tömegeket a szocializmus felépítéséért folytatott harcra és megtette a szükséges intézkedéseket a román nép forradalmi vívmányainak védelmére. A marxizmus—leninizmus tanításaitól vezéreltetve és alkotóan alkalmazva az SZKP dicső tapasztalatait hazánk viszonyai között, létrehozta a népi hadsereget, a dolgozók fegyveres támaszát.

A szocialista iparosításban és más téren elért sikerek, a szocialista országokkal való együttműködés és mindenekelőtt a Szovjetunió internacionalista segítsége biztosította a Román Néphadsereg felszerelését a korszerű fegyverzettel és harci technikával.

A Román Néphadsereg forró hazaszeretettől fűtött, a párthoz, a kormányhoz és a néphez hű katonái szorgalmasan tökéletesítik harci és politikai felkészültségüket, szüntelenül erősítik a katonai rendet és fegyelmet. Hozzáértéssel bánnak fegyverükkel, a harci technikával és bármely pillanatban készek megvédeni a román nép és a szocialista tábor többi népeinek forradalmi vívmányait.

VITA

MEGJEGYZÉSEK „AZ 1940. ÉVI NYUGAT-EURÓPAI HADJÁRAT TÖRTÉNETE ÉS HADMŰVÉSZET TÖRTÉNETE NÉHÁNY KÉRDÉSÉNEK KRITIKÁJA" C. TANULMÁNNYAL KAPCSOLATOS VITÁHOZ

A Hadtörténelmi Közleményekben az utóbbi időben mind több anyag jelenik meg a 2. világháború történetéről, sőt az e kérdések kapcsán kialakult viták közlésére is lehetőséget ad. Ezzel a folyóirat komoly segítséget nyújt ahhoz, hogy a második világháborúval kapcsolatos problémák tisztázódjanak. A második világháború egyes kérdéseit tárgyaló tanulmányok sorába tartozik dr. Horváth Miklós alez. elvtársnak a Hadtörténelmi Közlemények 1961. 1. számában megjelent tanulmánya, amely a második világháború első időszakának döntő, 1940. évi franciaországi német hadjáratával foglalkozik. A szerző gazdag külföldi (szovjet és nyugati) irodalom felhasználásával igyekszik választ adni néhány vitás hadtörténelmi és hadművészet történeti kérdésre. Figyelmének középpontjába a nyugati szövetségesek és a fasiszta Németország hadászati tervét, a felek erőviszonyait és a hadjárat egyik döntő fegyvernemének, a harckocsi csapatok szerepének vizsgálatát állította.[1] Helyesen választotta ki mondanivalójának fő kérdéseit, mert ezeken keresztül világosan megmutatkozik az 1940 tavaszi hadjárat helye a hadtörténelemben és az, hogy ezek a hadműveletek mi újat hoztak a hadművészetben.

Sajnos, a célkitűzést nem követte a megnyugtató megoldás. A szerző sok anyag, esemény és vélemény felsorolása és bírálata mellett nem ad világos választ arra, hogy miért bukott el a nyugati szövetségesek hadászati terve, illetve mi a magyarázata a németek katonai győzelmének, és milyen tanulságokat vonhatunk le a páncélos fegyvernem alkalmazásából. Vélemé-

[1] HK. 1962. 1. 274. old.

nyem szerint ehhez mélyebben kellett volna elemezni a francia védelmi és a német támadó, manőverező hadászati elvek kialakulását és a közöttük levő különbséget (politikai kérdésekről nem beszélek, mert azokat a szerző helyesen oldotta meg).

E problémák részletesebb kifejtésére azért is szükség lett volna, mert a fasiszta Németország politikai és katonai vezetői — annak ellenére, hogy hadművészeti elveiket az 1940 május-júniusi hadműveletek nem tették sokoldalúan próbára —, győzelmükből messzemenő következtetéseket vontak le. Megszédülve a sikerektől a Wehrmacht legyőzhetetlenségéről szónokoltak. A nyugati hadjárat tapasztalataiból levont több szempontból helytelen következtetéseik alapján arra a meggyőződésre jutottak, hogy világhódító terveik fő akadályát, a Szovjetuniót és hadseregét néhány hónap alatt megsemmisítik.

A páncélosok fejlődésének bemutatására a szerző nagy gondot fordított, azonban tanulmánya II. fejezetében a páncélos fegyvernem fejlődését csak technikai és szervezési oldalról világította meg. A páncélosok hadműveleti, harcászati alkalmazásáról már csak vázlatosan beszél. Enélkül pedig nehéz megérteni a páncélos fegyvernem szerepét az 1940-es francia—német hadjáratban.

Ezt azért húzom alá, mert az események tüzetesebb vizsgálatánál mindjárt szembetűnik, hogy a francia katonai vezetők, metafizikus gondolkodásuk miatt, nem értették meg a hadművészet fejlődésének törvényeit, vagyis hogy a haditechnika, a fegyveres erők szervezési formái és a harctevékenység módszerei között szoros összefüggés áll fenn. Többek között ez volt az egyik oka annak, hogy a páncélosaikat helytelenül alkalmazták.

A két világháború között az összes katonai gondolkodót és hadvezért az a kérdés izgatta, hogy az új haditechnika megjelenése milyen változást követel a fegyveres erő szervezésében, a harctevékenység módszereiben. Hiszen e tényezők egyikének megváltozása feltétlen ilyen, vagy olyan változást von maga után a többiben is. Igaza van Horváth elvtársnak, hogy a tényezők megjelenésében meghatározó szerepe van a termelésnek, a gazdaság produktumának, a haditechnikának (vagyis a páncélosoknak, repülőgépeknek, gépvontatású tüzérségnek stb.). Ezek azok a legforradalmibb elemek, amelyek közvetlen hatást gyakorolnak a háború vezetésének módszereire, a fegyveres erők fejlődésére és szervezésére.

A harckocsik, a repülőgépek és a gépvontatású tüzérség

megjelenése ténylegesen véget vetett az 1. világháborúra jellemző állásháborúnak, az új háború manőverező formát öltött.

A francia hivatalos katonai vezetők azonban nem értették meg azt sem, hogy a harctevékenység módszerei, a csapatok szervezési formái az ezekben létrejövő változások visszahatnak a fegyveres harc eszközeire és követelményeket állítanak velük szemben, vagyis új, tökéletesebb fegyvereket követelnek a harcászati, hadműveleti, hadászati tervek megvalósításához. Más szóval meg kellett növelni a harckocsik hatótávolságát, mozgékonyságát, páncélvédettségét, fokozni kellett fegyvereik tűzhatását, híradó berendezéseik hatótávolságát, hogy a harcászati feladatokon túl hadműveleti feladatok megoldására is alkalmasak legyenek. Ugyanilyen követelményeket állítottak a légierő, a tüzérség, sőt a gépesítés fokozásával a gyalogság elé is.

A 2. világháború kirobbantása és a háború első szakaszának jellege az imperialista hatalmak bel- és külpolitikájában leli magyarázatát. Franciaország vereségére azonban csupán e kérdés egymagában történő vizsgálata nem ad választ.

A háború a politika folytatása más eszközökkel, ami azt jelenti, hogy mindaz, ami kapcsolatban van a háború előkészítésével és végrehajtásával, az alá van rendelve a meghatározott politikai célok elérésének. Lenin erről azt írja: „A politikai cél jellege . . . döntő hatással van a háború vezetésére . . .” A politika tehát a hadászatot, a hadászati célon keresztül a neki megfelelő útra viszi. Ez volt a helyzet az 1940-es nyugat-európai hadjárat idején is. Franciaország és szövetségesei, illetve Németország uralkodó osztályának politikai célkitűzései határozták meg a hadászat általános és részfeladatait. A szemben álló felek uralkodó osztályainak imperialista politikája következtében a 2. világháború mindkét fél részéről igazságtalan célokért indult.

A háború kirobbanásának pillanatában a fegyveres harc kegyetlen és könyörtelen törvénye lép életbe, amelynek megsértése, vagy fel nem ismerése súlyos következményekkel járhat, az adott esetben a szövetséges hadseregek vereségéhez, Hollandia, Belgium és Franciaország kapitulációjához vezetett.

Franciaország vereségében a döntő szerepet a francia monopolista körök imperialista, szovjetellenes politikája játszotta. A „be nem avatkozás” politikája, a fasiszta Németországnak tett engedmények lehetővé tették a német militarizmus újjáéledését és agresszív céljaik végrehajtásához szükséges fegyveres erők megteremtését, ugyanakkor elutasították a kollektív biztonsági rendszert és a francia—szovjet fegyveres segélynyújtási egyezmény végrehajtását. Franciaország tehát e politikájá-

val ténylegesen hozzájárult a 2. világháború kirobbantásához és Németország nyugat-európai támadó hadjáratának bekövetkezéséhez.

Horváth elvtárs tanulmányában Gamelin, Churchill, Ch. de Gaulle, Guderian stb. állításait cáfolva rámutatott arra, hogy Franciaország veresége a politikai okokon kívül a katonai vezetés passzivitásában leli magyarázatát, amely lehetővé tette, hogy a „németek szabadon tudták megválasztani támadásuk idejét, irányát és erejét".[2] Az okok mélyebb elemzésére azonban nem tér ki, csak az uralkodó osztályok szovjetellenességére utal.

Véleményem szerint ennek a passzivitásnak a szovjetellenességen kívül más indítékai is voltak. Franciaország nagyhatalmi tekintélye a XIX. sz. második felétől állandóan csökkent. Ezt a folyamatot még az 1. világháborúban elért győzelem és a versailles-i békeszerződés sem tudta megállítani. Ezért a francia monopolisták a két világháború között mindent elkövettek, hogy szerzett zsákmányukat megvédjék a többi imperialista hatalomtól, mindenekelőtt Németországtól. A francia uralkodó osztály külpolitikája arra irányult, hogy legveszélyesebb imperialista ellenfelét, Németországot korlátok közé szorítsa. A „Ruhr kaland" után azonban kénytelen volt tudomásul venni, hogy törekvései, a német nép, a haladó nemzetközi közvélemény, ezenkívül az angol és amerikai imperialisták ellenállásba ütköznek. Ezért a 20-as évek közepétől külpolitikájával az elért eredmények biztosítására törekedett, ami a hadászat vonalán a Maginot-vonal megépítéséhez vezetett.

A védekező külpolitika védelmi hadászatot szült. Franciaország katonai doktrinája külpolitikai célkitűzéseinek a hatására tette magáévá védelmi hadászat elveit. Ch. de Gaulle írja „Memoires de guerre" című munkájában: „Már eleve azt tételezték fel, hogy az arcvonal a Maginot-vonal mentén húzódik, amelynek a belga erődrendszer lesz a folytatása. Azt gondolták, hogy a felfegyverzett nemzet a gát mögé rejtőzve fenntartja az ellenséget mindaddig, amíg az az ostromban ki nem merül és a szabad világ csapásai alatt össze nem omlik." Majd így folytatja: „ez felelt meg a rendszer szellemének, amely kitartott a passzív katonai doktrina mellett".[3]

A francia vezérkarnak és mindenekelőtt a nagy tekintélynek örvendő Petainnek az volt a véleménye, hogy a technika fejlődése ellenére érvényben maradtak az 1. világháború idejét

2 HK. 1961. 1. 58. old.
3 Voennüe memoarü (Memoires de guerre) Izdat. Inlit. Moszkva 1957. 35. old.

múlt elvei. Továbbra is kitartottak az állásháború elmélete mellett, ennek az alapján szervezték, fegyverezték fel, képezték ki a francia hadsereget és dolgozták ki a katonai doktrinát is. Elgondolásaik szerint háború esetén a mozgósított hadseregnek meg kell szállni a Maginot-vonalat és a szövetséges belga hadsereggel a belga erődrendszert. Majd ott várni, feltartani és elvéreztetni az ellenség támadó csapatait.

Az új fegyverekről, harckocsikról, légierőről, gépvontatású tüzérségről az volt a véleményük, hogy a védelem megerősítését kell hogy szolgálják, vagy szükség esetén, az eredeti helyzet visszaállítására, ellenlökések, ellencsapások végrehajtására kell alkalmazni. A harckocsiknak az új háborúban nem szántak komolyabb szerepet. Továbbra is gyalogságot támogató fegyvernek tekintették. Ezért szerveztek páncélos zászlóaljakat és nem páncélos magasabbegységeket. Csak a lengyel hadjárat után láttak hozzá négy páncélos hadosztály felállításához. Alkalmazásukat azonban elméletileg nem dolgozták ki. Sőt a rövid idő arra sem volt elég, hogy összekovácsolják őket. Többek között ez a magyarázata, hogy az 1940 tavaszi hadjáratban a franciák helytelenül alkalmazták páncélos magasabbegységeiket. Nem képeztek belőlük csapástmérő csoportot, hanem szétszórva, részenként, a gyalogság támogatására vetették harcba. Ezért semmi komoly hatást nem gyakoroltak a hadműveletek kimenetelére (kivéve a 4. pc. ho-t).

A francia elvek szerint, a tömeghadseregek korszakában, a mélyen lépcsőzött, műszakilag jól kiépített akadályrendszerrel és automata fegyverekkel jól ellátott védelmi rendszer jelentette az ország biztonságát. Ebből keletkezett az az illúzió, hogy Franciaország mindenféle támadással szemben védve van.

A Maginot-vonal valójában komoly akadályt jelentett a 2. világháborúban, a hiba azonban az volt, hogy Franciaország határát csak 140 km hosszúságban védelmezte. Északon, a belga—francia határ mentén csak közvetlenül a háború előtt építették ki a Maginot-vonal folytatását, előkészített védelmi vonal formájában. Ennek a szakasznak azonban nem szántak döntő szerepet. Hadászati terveikben a Maginot-vonal igazi folytatásának a belga erődrendszert tekintették és annak megszállásával szándékoztak megállítani a németek támadását.

A francia védelmi rendszer balszárnyának a kiépítettsége tehát nem volt döntő jelentőségű, különben is a francia—belga—angol hadsereg rendelkezett annyi élőerővel és technikával, hogy sikerrel felvehette volna a küzdelmet a csak légifölénnyel rendelkező német hadsereggel. A szövetségeseknek is volt kellő

számú korszerű fegyverük, csak az volt a gyengeségük, hogy nem korszerűen alkalmazták.

A francia katonai vezetők nem értették meg, hogy a harckocsik és zuhanó bombázók tömeges megjelenése forradalmat hozott a hadművészetben. Az új haditechnika új harcászati, hadműveleti módszereket és a fegyveres erők új szervezését követelte meg. A franciák és az angolok a védekező hadászati elvek miatt nem szerveztek páncélos és légi magasabbegységeket. Nem támadó, hanem védelmi hadműveletekkel akarták ellenfelüket legyőzni. Az volt a véleményük, hogy jobb egy áttörhetetlen védelmi rendszerben ülni, mintsem támadni. Első világháborús módszerrel akarták Németországot megverni, vagyis blokád alá venni Hitleréket és időt biztosítani Anglia felfegyverkezéséhez. Külpolitikájuk arra irányult, hogy ameddig lehet, távol tartsák Franciaországot és Angliát a háborútól és Németországot a Szovjetunió elleni támadásra ösztönözzék. Ezért nem kezdtek támadó hadműveleteket 1939 szeptember elejétől 1940. május 10-ig a „furcsa háború" idején.

Az 1. világháborúban kialakított védelmi hadászati elveiket semmi sem ingatta meg; jóllehet 1935-ben a szovjet elméletek hatására a németek is hozzáláttak páncélos hadosztályok felállításához. A hivatalos francia katonai körök azonban továbbra is kitartottak amellett, hogy a kiépített védelem megállásra kényszeríti a harckocsikat. Megítélésük szerint a páncélosokra ugyanaz a sors vár, mint az 1. világháborúban a lovasságra. Ennek igazolását látták a spanyol polgárháború és intervenció fegyveres harcaiban. Nem vették figyelembe, hogy ott nem került sor a páncélosok tömeges alkalmazására. Azonkívül, hogy a páncélelhárítás tökéletesedésének hatására a harmincas évek második felében újtípusú, mozgékonyabb, erősebb páncélzatú, nagyobb tűzhatású és hatósugarú harckocsik jelentek meg a hadseregeknél (meg kell jegyezni, hogy a franciák igyekeztek lépést tartani a harckocsi gyártásban).

Ch. de Gaulle írja: Weygand tábornoknak 1939-ben az volt a véleménye, hogy a francia hadsereg feladata végrehajtásához rendelkezik minden szükséges eszközzel. Ugyanott idézi Petain marsallt, aki közvetlenül a 2. világháború előtt kijelentette: „A harckocsik és repülők nem változtatták meg a háború jellegét, Franciaország biztonságának az alapja a műszaki berendezésekkel megerősített összefüggő arcvonal." A francia napi sajtó is arra törekedett, hogy a közvélemény előtt csökkentse a harckocsik jelentőségét. 1939-ben a Figaróban ilyen címen jelentek meg cikkek: „A harckocsi nem legyőzhetetlen", „A

harckocsik gyengeségei" stb. Ezenkívül akadt olyan tábornok, akinek az volt a véleménye, hogy a támadó szellemű németeknek szükségük van harckocsi hadosztályokra, de a békeszerető Franciaország, amely előtt védelmi feladatok vannak, nem állhat a motorizálás oldalára.[4]

Azt hiszem ezek után nem kelt semmi meglepetést, hogy a nyugati szövetséges vezérkarok, mindenekelőtt a francia — a második világháború idején — védelmi hadászati terveket dolgozott ki és meglevő erejét súlyképzés nélkül egyenlően helyezte el az ország határvédelmére. Tervükben nem fordítottak gondot az erőkkel és eszközökkel való manőverezésre. Csapataik elé nem állítottak határozott támadó feladatot, ezért eleve passzivitásra kényszerítették őket. Komoly gyengesége volt a franciák tervének az is, hogy a fegyveres erőket megfelelő súlyképzés nélkül egy hadászati lépcsőbe bontakoztatta szét. A 16 hadosztályból álló hadászati tartalékot nem készítették fel aktív hadműveleti tevékenységre.

Itt kell helyesbítenem Horváth elvtársnak tanulmánya 67 oldalán elkövetett tévedését, ahol ezt írja: „A szövetséges csapatok főparancsnoksága, amely a francia főparancsnokságot jelentette, egyáltalán nem rendelkezett stratégiai tartalékokkal. Enélkül hadműveletet vezetni a vereség bekövetkezése nélkül lehetetlen . . .

Az egész második világháború történetében ez volt az egyetlen hadjárat, ahol az egyik fél stratégiai tartalékok nélkül vetette harcba a rendelkezésre álló erőket."

Ezzel szemben a valóság az, hogy a francia hadseregnek 16 hadosztályból álló (ebből három pc. ho.) hadászati tartaléka volt.[5] Ez ugyan kevesebb, mint a németeké (42 hadosztály, 1 dandár), úgy értékelni azonban, hogy a francia főparancsnokság nem rendelkezett tartalékkal, egy kicsit túlzás.

A hiba, mint már előbb is említettem, az volt, hogy a hadászati tartalékot nem készítették elő hadműveleti feladatok végrehajtására. Azok passzív szemlélői voltak a Kleist-féle páncélos csoport Csatorna irányába való előnyomulásának. Guderian írja „Egy katona visszaemlékezései" című művében a május 19-i eseményekkel kapcsolatban: „Továbbá tudtunk még egy francia tartalék hadseregről, amely mintegy nyolc hadosztályból állt és Párizs térségében volt készenlétben. Nem tételeztük fel,

4 Voennüe memoarü (Memoires de guerre) Izdat. Inlit. Moszkva 1957. 47. old.

5 Isztorija Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü SZSZSZR. 1941—1945. Moszkva 1960. I. köt. 220. old.

I. F. C. Fuller „THE SECOND WORLAD WAR 1939—1945" című munkájában írja (orosz ford., 95. old.). A franciák 102 hadosztályából 32 hadosztály tartózkodott tartalékban és az arcvonaltól messze mélyen szétszórva helyezkedett el.

hogy Frire tábornok megindul ellenünk, amíg mi mozgásban vagyunk. A francia elvek szerint nyilván szigorúan arra várt, hogy jelentsék: az ellenség megállt."

Összegezve elmondhatjuk, hogy a szövetségesek hadászati terve nem azért szenvedett vereséget 1940-ben, mert az angolok megtagadták légierejük bevetését, vagy hogy hatásköri vita volt Georges és Gamelin tábornokok között stb., hanem azért, mert a francia monopolisták szovjetellenes politikájuktól elvakulva nem törekedtek a német fasiszták megsemmisítésére. Ugyanakkor hadtudományuk lemaradt a fejlődéstől. Vezérkaruk képtelen volt megbirkózni a manőverező háború nehézségeivel. Amikor azután fellobbant a háború tüze és a lángok belekaptak Franciaország határaiba, meglevő eszközeiket nem tudták hatásosan felhasználni a tűz eloltására és a lángok áldozataivá váltak.

A franciákkal szemben a németek 1940 májusi hadászati terve éppúgy, mint az 1939 lengyelek elleni szeptemberi is, a totális villámháborús elveken nyugodott. Ezt azért említem meg, mert Horváth elvtárs a tanulmányában azt írja: „A második világháború első szakaszában a német hadműveleti terveket meghatározta a háború kezdetének az a jellege, hogy Németország, Anglia és Franciaország háborúja ... eredetileg mindkét fél részéről imperialista háború volt."[6] Véleményem szerint e tervek jellege független attól, hogy a háború kezdetén, a második szakaszában, vagy harmadikban dolgozták ki, vagy hogy imperialista célokat kergető ellenfelek megsemmisítésére irányult. A németek összes terve agresszív, hódító jellegű volt, mert a német imperializmus politikai céljából kiindulva a világ újrafelosztását, a világuralom megszerzését szolgálta.

Az első világháborúban vereséget szenvedett német imperializmus a kapitalizmus egyenlőtlen gazdasági, politikai fejlődése következtében új elrendezést követelt. Hadseregét a szárazföldi hadszíntereken megvívandó totális-villámháborúra készítette fel. A nyugati szövetségesek elleni hadászati tervek kidolgozásánál fő figyelmét arra fordította, hogy olyan erős első lépcsőt hozzon létre, amely képes egy hadjárat keretein belül gyors, határozott támadással részekre szabdalni és megsemmisíteni a francia—angol—belga és holland hadsereget. A fő csapást mérő erőt a légierőtől támogatott páncélos csapatok jelentették. A tábori hadseregek elé a páncélosoktól elfoglalt terület megtisztítását és megszállását állították.

Horváth elvtárs részletesen foglalkozik a „Fall Gelb" ismertetésével. Sokoldalúan tárgyalja eredeti tanulmányában,

6 HK. 1961. 1. 60. old.

majd Borus elvtársnak adott válaszában is annak részleteit. Ennek ellenére egyet kell értenem Borus elvtárs megjegyzésével. A „Fall Gelb"-ről oldalakat olvashatunk Dr. Horváth tanulmányában, de a lényegről alig esik szó. Mannstein neve elő sem fordul. Elvitathatatlan, hogy a „Fall Gelb" végleges változatát és a fő feladatokat megoldó páncélos csoport alkalmazásának módszereit Mannstein dolgozta ki. Ha az első világháborúban megbukott Schlieffen-terv szerzőjének nevét megemlítjük, akkor Mannstein nevét nem tudom miért kell elhallgatni. Hiszen ő volt, aki a konzervatív német tábornokokkal szemben a páncélos magasabbegységek tömeges alkalmazásáért síkraszállt, ami akkor megfelelt a korszerű követelményeknek. Ezenkívül Mannstein volt az, aki Guderiannal való tanácskozás után rábírta a német főparancsnokságot, hogy a páncélos és gépesített csapatokat, a Kleist-féle páncélos csoportot alkalmatlannak hitt terepen, az Ardenneken át vetették be. Vagyis ezzel biztosították, hogy a szövetségeseket a német főcsapás nem várt irányból, meglepetésszerűen érte.

Természetesen nem a név a fontos, hanem az, hogy a hadművészet szempontjából milyen új jelenségekkel találkozunk 1940 tavaszán, illetve hogy hasznosították a németek a lengyel hadjárat tapasztalatait a nyugat-európai hadműveleteik megtervezésénél.

1939 szeptemberében, a hadjárat első szakaszában a németek a páncélos hadtesteket a tábori hadseregeknek rendelték alá. Szeptember 7-től azonban a Guderian-féle páncélos hadtestet az „Észak" hadseregcsoport közvetlen alárendeltségébe helyezik és a hadseregcsoport összérdekeit szolgáló feladat végrehajtására alkalmazzák. Ennek a tapasztalatnak az alapján készítették el a „Fall Gelb" keretén belül a páncélosok alkalmazását és határozták el, hogy a főcsapás irányában két páncélos hadtestből (5 páncélos hadosztály) és egy gépkocsizó gyalogos hadtestből páncélos csoportot hoznak létre a főcsapás irányában a feladat végrehajtására. (Kleist-féle páncélos csoport.) Végeredményben ez azt jelentette, hogy a páncélos magasabbegységeket kivették a tábori hadseregek alárendeltségéből és *önálló hadműveleti feladatra alkalmazták* a hadseregcsoport parancsnokának az alárendeltségében.

Meg kell jegyezni, hogy Horváth elvtárs téved, amikor azt írja: „A német vezetés a páncélos erőket egy csoportba vonta össze." Különben a Kleist-féle csoport részletes ismertetésénél ő maga is csak 5 páncélos hadosztályt sorolt fel, a megmaradt 5 páncélos hadosztályról pedig helytelenül azt írja: „a többi pán-

célos erőket hadtesteknek rendelték alá, de ott sem aprózták széjjel."[7]

Ezzel szemben az igazság az, hogy a „B" hadseregcsoport alárendeltségébe tartozó 39. páncélos hadtestet (9., 3., 4. páncélos hadosztályok) a 18. hadseregnek, míg a 16. páncélos hadtestet, amelyben csak gépkocsizó gyalogos hadosztályok voltak a 6. hadseregnek rendelték alá. A Kleist-féle páncélos csoporton kívül az „A" hadseregcsoport állományába tartozó Hoth-féle 15. páncélos hadtestet (5., 7. páncélos hadosztály) pedig a 4. hadsereg alárendeltségébe került.

A lengyel hadjárat második komoly tanulsága, amit a németek felhasználtak a nyugati hadműveletek idején, különösen a Kleist-féle páncélos csoportnál, hogy a páncélos magasabb egységeket, de az egész csoportot is gépesített gyalogsággal kell megerősíteni (amelyet második lépcsőként alkalmaztak), hogy ezzel képessé tegyék hadműveleti, sőt hadászati jellegű feladatok megoldására.

Harmadik tanulságként csökkentették a páncélos hadosztályok állományában levő P—I., P—II. könnyű harckocsik számát, a P—III., P—IV. javára (309-ről 961-re növelték a közepes harckocsik számát), mert a francia páncélelhárítással és harckocsikkal szemben máskülönben nem értek volna el sikereket.

Ezekkel a szervezési változtatásokkal fokozták a páncélos magasabbegységek csapástmérő erejét és manőverező képességét.

A „Fall Gelb" másik fontos vonása azonban a páncélosok tömeges alkalmazása mellett az volt, hogy végrehajtása során igyekezett félrevezetni a szövetségeseket a főcsapás irányát illetően. A „B" hadseregcsoport Belgium központjára mért csapásával azt a benyomást keltették, hogy itt mérik a főcsapást, ezzel magukra vonták a francia—angol főerők figyelmét és erre azok átlépték a francia—belga határt.

Tippelskirch írja: A francia főparancsnokság „kedves szolgálatot" tett a német főparancsnokságnak azzal, hogy gyorsan mozgó magasabbegységeit Belgium és Hollandia területére csoportosította át, ahol azokat a „B" hadseregcsoport csapatai rögtön lekötötték. A helyzet — írja Tippelskirch — egészen másképp alakult volna, ha a francia főerők megmaradnak a francia—belga határon kiépített védelmi rendszerben és gyorsanmozgó csapataikat az arcvonal mögött tartalékban hagyják. Ettől féltek a németek a legjobban. A német főparancsnokság csak akkor könnyebbült meg, amikor felderítették, hogy a francia had-

[7] HK. 1961. 1. 81. old.

sereg balszárnyának három hadserege (az 1., 7. francia és az angol expedíciós hadsereg) átlépte a belga határt. E nélkül a német csapatoknak jóval nehezebb lett volna kijutni a tengerhez, és bekeríteni a franciák balszárnyának három hadseregét.[8]

Mindez egyúttal azt is jelenti, hogy a „Fall Gelb" végeredményben sikerét nagyrészt a szövetséges vezérkar tehetetlenségének köszönhette.

Horváth elvtárs az 1940 május—júniusi nyugati hadjárat kritikai összefoglalása előtt, hogy érthetőbbé tegye a hadjárat fő problémáit, több mint tíz oldalon a páncélosok nyugati hadjárat előtti és alatti fejlődéséről ad rövid áttekintést. Mint már említettem ez a kép túlságosan egyoldalú és nem ad választ arra, hogy milyen szerepet töltött be a páncélos fegyvernem a második világháború első szakaszában.

A harckocsi az első világháborúban akkor jelent meg, amikor az összes hadszíntereken a géppuska és a modern tüzérség hatására megmerevedtek az arcvonalak és a tengertől- a tengerig húzódó összefüggő arcvonalak jöttek létre. Az állandóan tökéletesedő drótakadályokkal, géppuskákkal, tüzérséggel és mélyen kiépített árokrendszerrel ellátott védelmet az akkor meglevő eszközökkel nem lehetett áttörni és ez a manőverező háború végét jelentette. E nélkül pedig lehetetlen volt az ellenség hadseregének megsemmisítése, területének megszállása és végeredményben legyőzése.

A szemben álló felek hiába kísérleteztek több napig tartó tüzérségi előkészítéssel utat törni az ellenség védelmében a gyalogság számára. Mindez csak helyi, harcászati sikereket hozott, óriási anyagi áldozatok árán, anélkül, hogy az ellenség védelmének hadműveleti áttöréséhez vezetett volna. A hosszú tüzérségi előkészítés felfedte a támadó szándékát és ez lehetővé tette, hogy a védő a veszélyeztetett szakaszokra tartalékokat vonjon össze, vagy a mélységben új védelmi vonalat építsen ki. Az akkori szállítási eszközök (lóvontatás, vagy a franciáknál a gépkocsik) nem adtak lehetőséget arra, hogy a támadó fél a tüzérségi tűz által létesített réseken keresztül gyors ütemben megfelelő erőket vessen ütközetbe az ellenség védelmének mélységébe.

Hasonlóan nem vezetett eredményre a németek kísérlete a mérges gáz alkalmazására. A gáztámadás végrehajtása túlságosan komplikált volt, erősen függött az időjárási viszonyoktól,

[8] Itogi vtoroj mirovoj vojnü (Bilanz des zweiten Weltkrieges) Izdat. Inlit. Moszkva 1957. 70—71. old.

ezenkívül a franciák és angolok hamar megtalálták ellene a védekezést.

Így került sor egy új fegyvernek, a harckocsinak az alkalmazására, amelynek azt a feladatot szánták, hogy rést nyisson a megmerevedett védelmi rendszeren. Megjelenése tehát nem véletlen, hanem a fegyveres harc fejlődésének törvényszerű eredménye volt.

Az új támadó fegyver, a harckocsi, azért volt alkalmas erre a feladatra, mert nagy tűzerővel, páncélvédettséggel és jó manőverező képességgel rendelkezett. Mindez lehetővé tette, hogy a támadó fél meglepje a védelemben levő ellenséget, leküzdve annak műszaki akadályait, áttörje védelmének egész mélységét és ezzel megteremtse a széles körű manőverezés lehetőségét.

Az új fegyver megjelenése nagy hatást gyakorolt a különböző fegyvernemek alkalmazására. 1917—1918-ban a nyugateurópai arcvonalon lezajlott hadműveletekben már visszatükröződött a harckocsik jelenléte. Megnövekedett a hadosztályok támadási sávja és ennek megfelelően nagyobb szélességben bontakoztak ki a harctevékenységek is. A harckocsikkal támadó gyalogság rohama előtt jelentősen lerövidült, vagy egyáltalán el is maradt, a tüzérségi előkészítés (ezzel sikerült harcászati meglepést elérni) és felgyorsult a gyalogság támadásának az üteme is. Már a hadművelet első napján az ellenség védelmét 8—10 km mélyen áttörték, amelyre azelőtt hetekre volt szükség stb.

A harckocsik tömeges alkalmazása felgyorsította tehát a támadás ütemét, azonban technikai gyengeségük, a gyalogság lassúsága, a harckocsik alkalmazásának elméleti tisztázatlansága, lehetetlenné tette, hogy a védelem harcászati mélységének áttörését hadműveletivé fejlesszék. Ezt a feladatot egyedül a harckocsik megoldani nem tudták. Ehhez a gyalogsággal, tüzérséggel, műszaki csapatokkal és a légierővel való szoros együttműködés megszervezésére volt szükség.

Az első világháború alatt ezt a kérdést nem tudták megoldani. A harckocsik nem léphettek ki a harcászati méretekből, csak mint a gyalogságot támogató fegyver jutottak szerephez. A tapasztalatok azonban azt mutatták, hogy növelni kell a harckocsik mozgékonyságát, hatótávolságát és a vele együttműködő gyalogság, tüzérség és műszaki csapatok gépesítését.

A cambrai, majd 1918-ban lezajlott csaták azt mutatták, hogy a támadás főirányában tömegesen alkalmazott harckocsik lehetővé teszik az ellenség védelmének sikeres, gyors szétverését.

A harckocsikban rejlő lehetőségek azonban csak 22 évvel később, a 2. világháborúban mutatkoztak meg, akkor illeszkedtek be végleg a fegyvernemek közé és váltak a légierővel együtt a harctevékenység döntő eszközeivé.

Az I. világháború után a katonai teoretikusok egy része a manőverező háború eszközeinek és módjainak kutatásánál, vagyis a harcászati áttörést hadműveleti sikerré való fejlesztésénél a megoldást többek között a harckocsik tömeges alkalmazásában és a hadseregek gépesítésében látta.

Ehhez azonban nem volt elég a kérdés elméleti tisztázása. Mindaddig nem lehetett komolyan beszélni a tömeghadseregek, a háború gépi korszakában a páncélosok tömeges alkalmazásáról, a hadseregek mozgékonyságának megnöveléséről, amíg a termelés emelkedése, a traktor, gépkocsigyártás, az olaj, benzin termelés nem jutott el megfelelő szintre.

A 30-as évek elején a világ ipari termelésének mennyiségi és minőségi eredményei lehetővé tették, hogy az I. világháború tapasztalatait figyelembe véve olyan harckocsi típusokat konstruáljanak, amelyek már nemcsak harcászati, hanem hadműveleti feladatok megoldására is alkalmasak voltak. Ezért csak a 30-as években kezdtek hozzá a gyalogság, tüzérség, híradó, műszaki és hadtáp csapatok gépesítéséhez, ami megnövelte a gyalogság mozgékonyságát. A gépkocsira ültetett gyalogság képessé vált, hogy együtt haladjon a harckocsikkal. Ennek eredményeként egy új fegyvernem született, létrejöttek a páncélos és gépesített csapatok.

A páncélos és gépesített csapatok alkalmazásáról a két világháború között a burzsoá teoretikusok egy sor elméletet alkottak, ezeket azonban a hivatalos katonai vezetés nagyobbrészt nem tette magáévá.

Erre a sorsra jutott Fuller angol tábornok „ideális hadsereg" elmélete, amely azt javasolja, hogy a tömeghadsereget váltsák fel kislétszámú, teljesen gépesített hadseregekkel. Az volt a véleménye, hogy 60—100 ezer főből álló, 2000 harckocsival, 4000 rohamlöveggel és néhányszáz repülőgéppel felszerelt hadsereg a meglepetés maximális kihasználásával képes ellenfelét legyőzni. Egy sor munkájában aláhúzza, hogy a jövő háborújában a harckocsik és a repülőgépeké lesz a döntő szerep. Átesett azonban a ló tulsó oldalára, mert lebecsülte a többi fegyvernem szerepét. Figyelmen kívül hagyta, hogy a háború gépi korszakára a sokmilliós hadseregek a jellemzők. Az angol vezérkar azonban elutasította elméletét a hozzá csatlakozó Liddel Hart hasonló gondolataival együtt.

Ugyanerre a sorsra jutottak Ch. de Gaulle 1934-ben az „Irány a hivatásos hadsereg felé" című könyvében kifejtett nézetei. Munkájában ő is síkraszáll a csapástmérő, manőverező, kislétszámú hadsereg mellett, amelyben válogatott páncélos és gépesített csapatok képezik a főerőt. Nézetei nem sok eredetiséget mutatnak, tulajdonképpen Fuller nézeteinek új változatát jelentik. Legfeljebb a technika jelentőségét és szerepét jobban aláhúzza az eljövendő háborúban, mint szellemi elődei. Elgondolásai azonban a szigorúan védelmi hadászati elveket valló francia hadseregben nem nagy visszhangra talált.

A páncélosoknak a jövő háborújában való szerepével a szovjet katonai gondolkodók is foglalkoztak. A nyugatiaktól eltérően azonban nemcsak a haditechnika fejlődésére és az első világháború, hanem a polgárháború és intervenció tapasztalataira is támaszkodtak.

1922-től a katonai folyóiratokban élénk viták zajlottak le az új fegyver alkalmazásáról. Frunze „A francia hadsereg újjászervezése" című cikkében aláhúzza, hogy a vörös hadsereg fejlesztésében nagy jelentősége van a páncélos és gépesített csapatoknak. Követelte, hogy a gyalogságot megfelelő páncélos egységgel lássák el, bátran fejlesszék a páncélos csapatokat, ha szükség van rá más fegyvernemek rovására is. Frunze írásai világosan mutatják, hogy a nyugati kapitalista katonai vezetőkkel szemben a Szovjetunióban a hadsereg vezetői már a 20-as évek elején megértették az új fegyver szerepét.

A szovjet hadsereg egymás után megjelenő harcászati szabályzataiban és fegyvernemi utasításaiban nyomon lehet követni, hogy milyen világosan határozták meg az új háború fő problémáit és abban a páncélos és gépesített csapatok helyét. A lezajlott viták, a különböző szabályzatok és a levezetett hadgyakorlatok mind azt mutatják, hogy a szovjet teoretikusok és katonai vezetők nagyon jól látták az elkövetkezendő háború manőverező jellegét.

Az 1926-ban megtartott katonai tudományos kongresszus leszögezte, hogy a jövő háborújában a korszerű technika megjelenésével nagyobb lehetőségek nyílnak a fő cél, az ellenség élőerejének és harci technikájának, vagyis fegyveres erőinek megsemmisítésére.

Tuhacsevszkij az első ötéves terv idején, ebből az elvből kiindulva kéri, hogy javítsák meg gyökerében a hadiipar termelését és azt javasolta, hogy nagyobb ütemben fejlesszék a légierőt, a gépesített és a légideszant csapatokat. Külön aláhúzza a harci és szállító gépjárművek mozgékonysága és manőverező képessége fejlesztésének szükségességét. A korsze-

rű páncélos csapatok fejlesztésének problémájával több munkájában foglalkozik. „Nagy hadművelet az új háború kezdetén" című írásában kifejti, hogy az új harceszközök megjelenése új lehetőséget teremtenek az ellenség fegyveres erőinek megsemmisítésére. A hadművészet fejlődésének új szakaszában képesek vagyunk olyan erőt létrehozni, amelyek segítségével döntő csapást mérhetünk az ellenségre.

Az első ötéves terv idején a szovjet hadsereget a legkorszerűbb fegyverekkel látták el. Ez lehetővé tette a páncélos magasabbegységek felállítását, amelyek a frontparancsnokok eszközeként képesek voltak önálló feladatokat végrehajtani.

Így alakult ki a mély hadművelet elmélete, amelynek lényege, hogy korszerű eszközökkel gyorsan át lehet és kell törni az ellenség védelmét és gyorsanmozgó csapatokkal (harckocsik tömege, gépkocsizó lövész és légierő) az ellenség hadműveleti mélységébe kijutva maximális manőverezéssel kell a kitűzött hadműveleti célokat elérni. A nagymélységű folyamatos és manőverező hadműveletek összessége az egész háborút mozgóháborúvá változtatja.[9]

Mindez világosan mutatja, hogy a II. világháborúban megvalósult gyakorlat elvi tételeit a Szovjetunióban dolgozták ki. Egyetlen nyugateurópai hadsereg sem rendelkezett hasonló elméletekkel.

Ezt a kérdést azért fontos tisztázni, mert Mannstein „Verlorene Siege" című munkájában azt írja, hogy a szovjet hadsereg azért ért el 1942-től olyan hatalmas sikereket, mert megtanulta a németektől, hogy hogyan kell alkalmazni a harckocsizó és gépesített magasabbegységeket és tulajdonképpen a német elvek alapján szervezték és hajtották végre támadó hadműveleteiket.

Hogy mennyire nem felel meg a valóságnak, sőt az egésznek a fordítottja az igaz, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy míg a szovjet hadsereg a harmincas évek elején kiadott szabályzatai már a mély hadművelet elveire épültek, addig a németek 1933-as „A csapatok vezetése" című szabályzata erről említést sem tesz.

Sőt a „Militär Wochenblatt" 1935 áprilisi száma „Korszerű Dzsingiszkán" címen recenziót közöl G. Sz. Iszerszon 1932-ben megjelent „A hadműveleti művészet fejlődése" című könyvéről (amelyet a szovjet akadémiákon tanítottak) és erről többek között ezeket írja: „A világháború csatái hadműve-

[9] Voenno Isztoriceszkij Zsurnal. 1962. 3. sz. 31—40. old.

leti tekintetben nem oldották meg az áttörés problémáját... Az új hadműveletek jellegzetessége a mélységi tagozódás."

A korszerű harceszközök mozgékonysága folytán a támadás ma ismét erősebb, mint a védelem. Az áttörés a korszerű hadművészet problémájának központjába kerül. Az áttörésnél az első hullám csak harcászati sikert érhet el, felszakítja az ellenség arcvonalát. A második és további hullámok kimélyítik a sikert. Ha Schlieffen azt tanította, hogy az győz, akinek a vonala szélesebb és a szárnya erősebb, akkor az oroszok ma azt tanítják, hogy csak az győzhet, akinek mélyebb és erősebben tagozott az arcvonala. Teljesen értelmetlen dolog tehát kis hadseregről beszélni...

Az áttörésnél az első támadó hullám gyalogságból áll sok harckocsival, erős tüzérségtől és repülőgépektől támogatva. Mögötte a siker kiaknázása céljából újabb hullámok jönnek, amelyek páncélozott járművekből, motorizált tüzérségből és repülőkből állanak. Az utolsó ellenállást az ütött résen át gyorsjáratú harckocsi tömegek lavinaszerű előnyomulásával kell megtörni, páncélozott terepjáró gépkocsikon szállított gyalogság és motorizált tüzérség közreműködésével. Ezek nyomában lovasság következik, utánuk pedig számos motorizált csoport oszlopa, amelyek csak a jelre várnak, hogy az előnyomulást megkezdjék. Még az ilyen áttörésnek is csak akkor van hadászati sikere, ha ezt az arcvonal több pontján hajtják végre.

Ezeket az orosz gondolatokat és célkitűzéseket sajnos nagyon is komolyan kell venni. Az eszközök hozzá Oroszországban megvannak, kezdve az óriási tömegtől egészen a jól kidolgozott háborús iparig. Az erkölcsi és lelki adottságok is megvannak...[10]

Mindez azt mutatja, hogy több évvel Eimansberger és Guderian könyvének megjelenése előtt (1934—1937) a Szovjetunióban kidolgozták a jövő hadműveleteinek és a páncélos fegyvernem alkalmazásának elméletét. Ennek bizonyítására az adatok sokaságát lehetne még felsorakoztatni.

Az új imperialista háborúra készülő Németország katonai teoretikusai jobban megértették a páncélosok és légierő szerepét, mint francia, angol kollégáik. A fasizmus uralomra jutásáig azonban ők sem jutottak túl a kis hivatásos hadsereg elméletén. Csak 1933-tól a hadsereg fejlesztésével párhuzamosan látnak hozzá az elméleti, szervezési és technikai problémák megoldásához. Alaposan tanulmányozták a szovjet, francia, angol katonai elméleteket. A Szovjetunióban elért eredmények

[10] „Militär Wochenblatt" 1935. IV.

alapján hozzáláttak a páncélos és gépesített csapatok fejlesztéséhez.

Guderiannak 1937-ben megjelent „Achtung! Panzer!" című műve azért íródott, hogy elfogadtassa a páncélosokról vallott nézetét a német katonai közvéleménnyel, mert annak ellenére, hogy 1935-ben három páncélos hadosztályt állítottak fel, Németországban is idegenkedtek a páncélosok önálló alkalmazásától. A nyugateurópai hadseregek technikailag alacsony műveltségű, lovas tisztjei alig értették meg a gépesítés jelentőségét és még nehezebben szoktak hozzá a benzin szagához. Guderian követeli, hogy páncélos hadosztályokat, hadtesteket állítsanak fel és azokat kis arcvonalszakaszon nagy tömegben alkalmazzák. Fejtegetései lényegében semmi újat sem hoztak, csak Eimansberger osztrák tábornok nézeteit fejlesztette tovább, illetve a Szovjetunióban már rég megoldott kérdés német változatát dolgozta ki.

Guderian könyve és a páncélosokról írott cikkei komoly szerepet játszottak a német fasiszta hadművészet elméletének kialakításában. Fejtegetései azonban nem voltak mentesek a túlzásoktól, mert rendkívüli módon túlértékelték a páncélos csapatok szerepét és leértékelték a többi fegyvernemet. Ez hiba volt, mert a II. világháborúban az összes haderő és fegyvernem szoros együttműködése nélkül nem lehetett sikeresen harcolni. Guderián elmélete csak gyenge ellenféllel szemben volt hatásos, azonban a technikailag jól felfegyverzett, korszerű hadművészeti elvek alapján, hősiesen harcoló szovjet hadsereggel szemben már nem állta ki a próbát. Tuhacsevszkij már 1931-ben „A háború új kérdései" című munkájában figyelmezteti a katonai vezetőket: „Más dolog harckocsikkal az ellenség lovassága, és egészen más annak harckocsijai ellen harcolni".[11]

Horváth elvtársnak a páncélos fegyvernem fejlődéséről, szervezéséről és alkalmazásáról írt fejtegetéseit ezzel a teljességre nem törekvő néhány megjegyzésemmel szeretném kiegészíteni. Így talán még világosabbá válik a páncélosok szerepe az 1940 tavaszi nyugateurópai hadjárat eseményeiben. Végeredményben a háború előtti katonai elméletek próbájának vagyunk tanúi. A francia hadművészet teljes csődöt vallott, míg a német a gyakorlat alapján tovább változott. Nem egyszerűen arról van szó, hogy kinek mennyi hadosztálya, mennyi harckocsija, milyen minőségű technikája van, hanem arról, hogy a meglevő hadosztályokat, az új technikát milyen szervezési formákban, milyen módon alkalmazzák. A számszerű és tech-

[11] Voenno Isztoricseszkij Zsurnal. 1962. 2. sz. 67. old.

nikai egybevetés nem sokat mond, mert hiszen a szövetségeseknek több harckocsijuk volt és technikai szempontból sem maradtak le komolyan a németektől. Ha gyorsaságban nem is érték el ellenfeleiket, de például páncélvédettségben igen. A döntő, hogy a németek a páncélosokat az áttörés és a manőverezés eszközeinek tekintették és ezért tömegesen páncélos csoportban, hadtestekben alkalmazták. Ezzel szemben a szövetségesek a védelem megerősítésére vetették harcba, túlnyomó többségüket zászlóaljakba szervezték és széles arcvonalon egyenlően osztották el. Ezenkívül a Maginot vonal és a Csatorna közt nem hoztak létre mélyen lépcsőzött védelmet, illetve nem szállták meg időben a belga erődrendszert és ezzel lehetővé tették a szakasz gyors áttörését. Ezt a hibát azért követték el, mert nem értették meg, hogy a gépek tömeges megjelenése az első világháborúhoz viszonyítva rendkívüli módon felgyorsította a támadás ütemét. Passzív hadászati elgondolásaik miatt a németeknek nem kellett félni a francia hadsereg ellencsapásaitól. A francia vezérkar minden törekvése arra irányult, hogy megállítsa a németek előnyomulását és állóharcra kényszerítse őket. Akaratukat azonban nem tudták keresztülvinni, mert nem rendelkeztek kellő páncélelhárító eszközökkel és ellencsapások mérésére alkalmas páncélos magasabbegységekkel. Ezért nem voltak képesek megállítani az előretörő német páncélos ékeket, amelyek a harcászati mélység áttörése után kijutottak a hadműveleti, majd hadászati mélységbe a La Manche csatornához és ezzel bekerítették Flandriában a szövetséges erők zömét. Ez azután el is döntötte a hadjárat kérdését.

Borus elvtárs Horváth alez. elvtárs tanulmányáról írt megjegyzésében bírálja a szerzőt, hogy a „Fall Rot"-ot nagyon röviden intézte el. Horváth elvtárs erre azzal válaszol, hogy „az 1940. évi nyugateurópai hadjárat kimenetele az első szakaszban eldőlt. A „néhány kérdés" célkitűzés tehát természetesen az első szakaszt igyekezett kritika alá venni".[12] Ennek ellenére azt hiszem, hogy ebben a kérdésben Borus elvtársnak van igaza, mert hadművészet szempontjából a „Fall Rot" új vonásokat mutat, különösen páncélosok vonatkozásában. A németek a flandriai tapasztalatok alapján átszervezték a páncélos és gépesített magasabbegységeket és az eddig egy páncélos csoport helyett hármat hoztak létre. Ezenkívül az is új vonás, hogy megszűntették a gépkocsizó gyaloghadtesteket és azok állományát a páncélos hadtestekbe osztották be. Vagyis két

[12] HK. 1962. 1. 273. old.

páncélos és egy gépkocsizó gyaloghadosztály alkotott egy páncélos hadtestet. A tapasztalatok ugyanis azt bizonyították, hogy a páncélos magasabbegységek megfelelő gyalogos egységek nélkül nem voltak képesek feladataikat megoldani a hadműveleti mélységben. Ezzel a kérdéssel különben azért is érdemes foglalkozni, mert a „Fall Rot" tapasztalatai alapján a Szovjetunió ellen a fasiszta főparancsnokság már erős páncélos csoportokat szervezet.

Horváth elvtárs tanulmánya még sok gondolatot és vitás problémát vet fel, melyeknek tisztázása a jövő feladata. Ezekre a már eddig is hosszúra nyúlt hozzászólásomban nem akarok kitérni.

A felmerült kérdések sokasága azonban azt hiszem arra figyelmeztet bennünket, hogy többet és alaposabban kellene a II. világháború hadművészeti kérdéseivel foglalkozni. E kérdések tanulmányozása során feltétlenül szükséges a nyugati burzsoá irodalom hamisításainak a leleplezése és a tényekből helyes következtetések levonása. A hadművészettörténettel foglalkozó és aziránt érdeklődő olvasók ennek elősegítését méltán várják a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőségtől.

Nagy Gábor ezredes

KÖZLEMÉNYEK

A TATAI VÁR A XVI. SZÁZADBAN

Szabó László szds.:

Budapestről Komárom felé haladva, Tatabányát elhagyva erdős, hegyekkel koszorúzott tó mentén Tata festői szépségű települése ragadja meg az utazó figyelmét. A tó partján álló öreg vár a XVI. században a végvári vonalnak kicsiny, de fontos láncszeme volt. Fekvése — amely mind a budai, mind a Bakonyon áthaladó veszprémi útvonalakra nézve, mintegy védőkaput alkot — a török hódoltság korában nevezetes végvárrá tette.

Tata és közelebbről a vár történetéről a múltban már megjelent néhány rövid ismertetés, ezek azonban főleg építészeti szempontból vizsgálták a kérdést. Jelen tanulmány a rendelkezésre álló forrásokat, irodalmat összefoglalva — átfogó képet igyekszik adni a vár történetéről, védőinek életéről, hősi küzdelmeiről. Teljességre természetesen nem törekedhet, hiszen a vár történetének több kérdése még tisztázásra vár. Reméljük azonban, hogy az 1963. évre tervezett feltárási munkák során fényt deríthetünk a tatai vár múltjának jelenleg még tisztázatlan kérdéseire.

I. A VÁR TÖRTÉNETE A TÖRÖK IDŐKIG

A vár őse a ma is álló lakótorony volt, melyet minden valószínűség szerint a Csák nemzetség emelt a XIII. században. A Csákok tatai uradalma Bicskétől Tarjánig és délre Fejér megyéig terjedt. Ennek a hatalmas birtoknak Tata volt a központja, innen igazgatták a birtokot és itt épült fel az udvarház a szükséges gazdasági épületekkel együtt. Természetesnek tarthatjuk tehát, hogy a birtok központját lakótoronnyal erő-

sítették meg. Miután Tatát 1326-ban, tehát a XIV. század elején a Csákok elcserélték a királlyal, ez az építkezés a XIII. században történhetett. Nagyobb erődítésre nem is volt itt szükség, hiszen Tata nem volt ellenséges támadásnak kitéve, a kor feudális küzdelmeiben a lakótorony kellő biztonságot nyújtott. A birtokcseréről szóló 1326-ban kelt oklevél Tatát a birtokok között említi, tehát ebben az időben Tatán szoros értelemben vett vár még nem állott, de állhatott és minden valószínűség szerint állott is a lakótorony.

Tata egy 1361-ben kelt oklevél tanúsága szerint még a királyé, viszont 1388-tól kezdve több okmány arról beszél, hogy a tatai uradalom birtokosa Lackffy István nádor. Ennek a két adatnak birtokában meglehetős pontossággal megállapíthatjuk a vár keletkezésének idejét, mely minden valószínűség szerint az 1326—1388-ig terjedő időben, közelebbről Lajos uralkodása idején épülhetett. Tudjuk, hogy Tata 1412-ben Zsigmond király idejében már királyi udvar befogadására alkalmas várkastély. Zsigmond nem épített várat Tatán, viszont Lackffyt 1397-ben megölték és birtokait elkobozták. A nyolcvanas évektől Lackffy haláláig terjedő idő nem lehetett elegendő olyan várkastély építésére, mint amilyen 1412-ben állott. A Lajos halála utáni feudális küzdelmek különben sem tették lehetővé ilyen vár építését. A vár építését tehát Lajosnak tulajdoníthatjuk, aki feltételezhetően a diósgyőri várral egyidőben építtethette.

A vár építési idejének meghatározása megerősíti azt a feltevést, hogy a lakótorony a XIII. században épült. Bizonyítja ezt az is, hogy a későbbi várkastélyt a lakótoronyhoz építették hozzá, illetve illesztették be ezt a tornyot a négytornyú vár védőrendszerébe. A ma is álló tornyot a XVI. századi alaprajz és a különböző metszetek is kiemelik. A vár építésénél a torony sarkát le kellett faragni a lépcső elhelyezése miatt. A torony második emeletén a lépcső fölött ma is látható kiugró kőkonzolok az egykori „gyilokjáró" maradványai.

Tatán Zsigmond korában már szabályos belsőtornyos várkastélyt találunk, melynek négy saroktornya megbízható védelmet nyújtott. Zsigmond idejében Tata fontos események színhelye volt, ahol a király szívesen időzött és tárgyalt külföldi vendégeivel.

Mátyás a várkastélyt az általa annyira kedvelt reneszánsz stílusban építtette újjá. A XVI. századi helyszínrajzokról pontos képet kapunk a Mátyás-kori várról. A vár maga még gótikus, a külső támfalakat a rajz világosan feltünteti, de a tó fe-

lőli főhomlokzat külső és az udvarrész belső oszlopsora már a reneszansz újjáépítés hatását mutatja. A keleti tornyot, a Csákok egykori lakótornyát, a vázlat feltűnően kiemeli. A kastély termei két párhuzamos sorban helyezkedtek el egymás mellett, ahogyan ezt a mai megmaradt épületrészen is láthatjuk. Az udvar felé néző árkádívek is ebből a korból származnak. Egy 1586-ban készült vázlat, mely a várat felülnézetben plasztikusan ábrázolja, ezeket az árkádíveket jól felismerhetően feltünteti. Az árkádok a földszinten és az első emeleten helyezkedtek el és egy négyszögű zárt udvarra néztek.

A Mátyás-kori várkastélyt védő fal a DNy-i oldalon a tóra támaszkodva húzódott nagyjából egyenes vonalban DK—ÉNy-i irányba. Folytatásában az ÉNy-i falat három falkiugrás védelmezte, melyek az akkori haditechnika mellett ugyan kellő védelmet nem nyújthattak, azonban ezek a falak nem is ostrom elleni védelmül épültek, hanem inkább a királyi várkastély zártságát, elkülönítettségét voltak hivatva biztosítani. Erre mutat az is, hogy a kastélyt övező falakon másutt ilyen oldalozó műveket — nem is találunk. A vár északi sarkában levő bejáratot erősebb védőmű oltalmazta. A falakat vizesárok övezte.

Mátyás uralkodásának vége felé a várat fiának, Corvin Jánosnak adta. Halála után négy évvel azonban már a vár II. Ulászló király birtoka volt.[1] II. Ulászló is szívesen időzött Tatán és 1510-ben az országban dühöngő pestisjárvány elől Tatán keresett menedéket. 1510-ben az országgyűlést is Tatán tartották.[2] Az országgyűlés végén a királyi tanács még Tatán maradt, majd augusztus közepén a király Komáromba indult.[3]

II. Ulászló halála után az 1518. évi országgyűlés elrendelte, hogy a vár jövedelmét a királyi udvar ellátására kell fordítani.[4] Korlátkői Péter, a vár kapitánya azonban ezt megtagadta.

II. TATA A TÖRÖK IDŐKBEN

1. *A vár 1526—41 között*

Mátyás egykori gyengén megerődített kastélya a mohácsi vész után egyszerre stratégiai szempontból fontos várrá lépett elő. Mind Ferdinánd, mind pedig Zápolyai igyekeztek birtokba venni.

1 Komárom vármegye monográfiája. Bp. 1907. 436. old.
2 Uo. 126. old.
3 Uo. 437. old.
4 Uo. 438. old.

A szerencse Zápolyainak kedvezett. Hadvezére, Ráskai Gáspár Tatát, majd Komáromot is megszállta, azonban Tata nem sokáig maradt Zápolyai kezén, mert Thurzó Elek 1527-ben Ferdinándnak szerezte meg.[5]

A Mátyás-kori vár sem nagyobbszámú védősereg, sem kellő tüzérség elhelyezését nem tette lehetővé, ezért szükségessé vált a vár területének növelése. Ebből a célból épültek fel a vár területét nagymértékben megnövelő külső falak, valamint a nyugati oldalon levő nagyméretű rondella[6], melynek tüzérsége mind az északnyugati, mind a délnyugati oldalt megbízhatóan védelmezte. A kevésbé veszélyeztetett északkeleti oldalon a zegzugosan vezetett falak, valamint a tó vize alkották a védelmet.

A rondella kétségtelenül a külső védőművek legrégibb része. Keletkezésének idejét Jakus Lajos az 1527. évre teszi, alátámasztva állítását a vár 1586-ból származó rajzával, melyen a rondella felett „Tuhzó" nevet vélt kiolvasni, aki szerinte azonos a vár 1527-beli megszerzőjével, Thurzó Elekkel.[7] Emellett szól az is, hogy Tata földrajzi fekvésénél fogva elsősorban a keletről nyugat felé irányuló támadás szempontjából vált fontossá, éppen ezért megerősítése elsősorban Ferdinándnak volt érdeke. A rondella tehát minden valószínűség szerint Ferdinánd idejében épült 1527 és 1529 között.

1529-ben Szulejmán szultán Zápolyai megsegítésére megindult Ferdinánd ellen. Seregével a Komárom és Tata közt levő vidéken nyomult előre. A két vár őrsége a várat kiürítette és megfutott. Szulejmán az őrség által gyáván otthagyott Komáromot és Tatát nem szállta meg, azonban Tatát Zápolyai katonái birtokba vették és azt Ferdinánd csapatainak ellentámadása idején is megvédték. A vár 1540 októberében jutott ismét Ferdinánd kezére.

2. *A vár 1541-től a század végéig.*

Buda 1541-ben történt elfoglalása után, a török megszállta a Duna—Tisza közét és a Dunántúl egy részét, majd a hódoltsági terület kiszélesítésére 1543-ban újabb támadást indított.

Esztergom elfoglalása után a török sereg Tata ellen indult, melynek kapitánya Tassó Hannibál meg sem kísérelte az el-

5 Jakus: Tata vára és malma. Tata, 1937. 11. old.

6 Rondella: A lőfegyverek elterjedése után kialakult nagyrészt kör alaprajzú védőmű. A vár sarkain elhelyezett, illetve a várfal elé kiugró rondellák lehetővé tették a rajtuk elhelyezett lövegekkel a falak oldalazását.

7 Jakus i. m. 11. old.

lenállást. Tassót ezért a Haditanács fővesztésre ítélte és Tassó fejével fizetett Tata elvesztéséért.[8]

Tata eleste augusztus 19-én történt. A török azonban a várat nem szállta meg, hanem a várossal együtt felgyújtotta. Mátyás király nagyszerű alkotásai ekkor semmisültek meg.

A vár később ismét Ferdinánd kezére jutott és a tatai vitézek ettől kezdve állandó gondot jelentettek a törököknek. Emiatt 1557-ben a szultán Tata lerombolását is követelte, de követelését Bécs nem teljesítette.[9] A törökök nem hagytak fel Tata elfoglalására irányuló kísérleteikkel, melyek az 1558-as évben sikerrel jártak. 1558. május 1-én Eszéki János tatai kapitány magánügyek miatt Komáromba ment. Távollétében a várban hagyott katonák elhanyagolták az őrszolgálatot. Az esztergomi bég ezt megtudva, váratlanul megrohanta a várat. A törökök az őrség nagyrészét megölték vagy fogságba ejtették. Az őrség néhány tagjának sikerült csak Komáromba menekülni és megvinni a vár elvesztésének hírét. Eszékit hanyagsággal vádolva kivégezték. Ferdinánd király követsége útján igyekezett a fegyverszünet alatt elfoglalt várat visszakövetelni, de sikertelenül.

Tata birtokában a gyakori török portyázások nyolc éven át állandó veszélyt jelentettek a környék népére. Az 1566. évben kitört újabb háború azonban véget vetett a török megszállásnak és ismét felszabadította Tatát.

Az 1566. év nyarán Miksa Győr közelében vonta össze hadait. A császári csapatok haditerve az volt, hogy még mielőtt a hatalmas török hadsereg Magyarországra érkezik, gyors váratlan támadással magukhoz ragadják a kezdeményezést és a török hadsereg valószínű támadási irányában fekvő, török kézen levő várakat visszafoglalják, megakadályozva ezzel azok támaszpontként való felhasználását.

A hadműveletek 1566 júniusában indultak meg. Salm gróf dunántúli főkapitány előbb Veszprémet foglalta el, majd júliusban seregét — melyet a dunántúli nemesség is növelt — Tata elfoglalására vezette. A seregben küzdött a hős Thury György is, aki nem sokkal előbb védte meg Palota várát Arszlán pasa támadása ellen.

Tata török őrsége a szabad elvonulásra való felszólításra nem válaszolt. Az ostromló sereg megkezdte a vár lövését és a nyugati oldalon lőtt résen benyomult a várba. A törökök a

8 Szegő: Végváraink szervezete a 15 éves háborúig.
9 Nácz I.: A Vértes vidékének történelmi műemlékei. Bp. 1899. 125. old.

belső várba húzódtak vissza, azonban rövid harc után megadták magukat.

Tata eleste után a győztes sereg Gesztes, Vitány és Oroszlánkő várait — Tatának előerődeit is megszállta. A háború további eseményei azonban a törököknek hoztak sikert. A sikeres harcok fokozták a törökök harci kedvét és még ez évben megpróbálkoztak Tata visszavételével, azonban csak Gesztest és Vitányt tudták újra elfoglalni.[10]

Miután fegyverrel nem sikerült a várat megszerezni, a szultán diplomáciai úton igyekezett Tatát a védelmi vonalból kikapcsolni. Szelim szultán, Szulejmán utóda, Tata és Veszprém lerombolása árán volt csak hajlandó a békekötésre.[11] A török lépés sikertelen maradt. Bécsben felismerték Tata jelentőségét és ragaszkodtak a vár megtartásához. A szultán kénytelen volt engedni, a békét e követelés teljesítése nélkül kötötték meg.

Tata és Veszprém elvesztése érzékeny vesztesége volt a töröknek. Musztafa pasa[12] 1574 szeptember 7-én írt levelében emígy panaszkodik: „Ismeg Tatát és Veszprémet mióta megvevék, másfélszáz faluknál több Székesfehérvár tartományában, az kik azelőtt minden fizetést, szolgálatot miveltek, kikben mostan csak egy is nem akar bejárni, Esztergom tartományban meg azonképpen, tehát mint éljenek el a szegény iszpáhiják."[13]

A török természetesen megkísérelte az elveszett adók, szolgáltatások behajtását, ha másként nem, hát erőszakkal, azonban ez egyre nehezebb lett, mert a tatai, komáromi vitézek éberen őrködtek a felszabadított falvak felett. Ugyanebben a levélben írja Musztafa, hogy „. . .az komáromiaknak, tataiaknak csatájok sem éjjel, sem nappal meg nem szűnik."[14] A török panasz a tataiak éberségének, fáradhatatlanságának dicsérete.

A vár 1566-ban történt visszavételekor csak elpusztult, kiégett romok jutottak a felszabadítók kezére. A vár kijavítása és korszerűsítése életbevágó fontosságú lett és ezért Tata újjáépítési munkálatai csakhamar megindultak. A Haditanács 1568-ban bizottságot küldött ki, melynek feladata a vár felülvizsgálása és a szükséges építkezések megállapítása volt.

A bizottság tagjai a vár szemrevételezése után állást fog-

10 Takáts—Eckhardt—Szekfű: A budai basák magyar nyelvű levelezése. Bp. 1915. 24. sz. levél. 1566. november 1.
11 Szegő: i. m.
12 Szokoli Musztafa budai pasa 1566 augusztus — 1578 szeptember.
13 Takáts—Eckhardt—Szekfű: i. m. 65. sz. levél. 1574. szeptember 7.
14 Uo.

laltak a vár kijavítása mellett. Megállapították, hogy a vár már nem nagyobbítható és erősséggé még nagy költséggel sem építhető, kijavítása mégis fontos, mert „... az ellenség, amikor a várat bírta, innen gyakran rabolt és nagy kárt okozott naponkinti Komárom és Győr felé és a környékre való portyázásával ... a mi most nem lehetséges, mert a mondott vár felséged birtokában van és Győr városának, Komárom várának jó elővédjéül szolgál ..." „... a várat alázatos véleményünk szerint nem kell ily rossz állapotban hagyni, de meg kell erősíteni és ki kell javítani, hogy a helyőrségbeliek tarthassák magukat benne az ellenség ellen."[15]

A bizottsági jelentés is megerősíti tehát azt, hogy Tata földrajzi helyzeténél fogva fontos pont volt, azonban éppen fekvésénél fogva számottevő erősség nem lehetett, csupán fedező, biztosító szerepet töltött be, feladata elsősorban a kisebb török csapatok visszaverése és a nagy ellenséges hadseregek felvonulásának késleltetése volt.

A meginduló építkezések megtervezése is a fentiek szem előtt tartásával történt. A bizottság nem gondolt, de nem is gondolhatott számottevő erősség építésére, csupán átalakítási és megerődítési munkálatokra szorítkozott.

A vár erre az időre újabb védőművel bővült. A délnyugati sarkával szembeni emelkedés (Piarista domb, Márványhegy) az ellenségnek kiváló táborhelvül szolgálhatott, ezért a veszélyeztetett délnyugati oldalt a többi bástyákhoz képest nagyméretű bástyával erősítették meg. Az építkezést valószínűleg még Thüringiai Gáspár kezdte meg a vár felszabadítása után. A bástya kezdetben fából épült, ami az építkezés sürgősségére mutat. A kiküldött bizottság 1568-ban még fából épültnek és nem befejezettnek tünteti fel.[16]

A bástya építését Zamaria Ferrando fejezte be, aki 1568-ban lett Thüringiai Gáspár utóda.[17] Az építkezés 1572-ig befejeződött, mert Suess Orbán királyi építész 1572. évi tervrajzán a bástyát teljesen elkészültnek tünteti fel, erős ágyúállásokkal, amit az indokol, hogy az ellenség tüzérségével ennek a bástyának kellett felvenni a küzdelmet. Erre a feladatra ugyanis a rondella a maga kevés lövegállásával már nem volt alkalmas. A bástya teljes újjáépítését Suess 1577. augusztus 19-én kelt jelentésének első pontjában említi.[18] A bástyát az

[15] Faller: Suess Orbán 1577. évi jelentése. Tata, 1936. 6. old.
[16] Uo. 7. old.
[17] Takáts S.: A komáromi daliák a XVI. században. Bp. 1909. 25. old.
[18] Faller: Uo. 11. old.

1586. évi plasztikus rajz is Ferrando-bástyának nevezi, utalva annak építtetőjére.

A vár további kibővítése és új védőművek építése Rosenberg Kristóf György várkapitánysága idején történt. Természetesen a vár teljes és a haditechnika akkori állásának megfelelő kiépítésére nem is gondolhattak. Azonban a védelemhez legjobban, legégetőbben szükséges átalakításokat, új építkezéseket elvégezték.

Az építkezésen főleg olasz építőmesterek vettek részt, de találkozunk német építőkkel is, elsősorban a már említett Suess Orbánnal, aki 1568-ban járt először Tatán az előbb említett bizottsággal. Ő készítette el az elvégzendő építkezések tervét és vezette a munkálatokat. Suess elsőrendű szakember volt, munkáját a császár is állandó figyelemmel kísérte. Az építkezésekről készített jelentését is egyenesen Miksának küldte meg az 1577. évben. Kiváló érdemeiért Miksa a Duna és Balaton-közi főkapitányság építészeti főfelügyelőjévé nevezte ki. Suess Tatával egyidejűleg Győr és Komárom várak erődítésén is dolgozott. Éppen nagy elfoglaltsága miatt adták melléje 1573-ban Bernardo Magnot. Magno — bár gyakran rendelték ki a bányavárosokba — többször megfordult Tatán és hathatósan kivette részét az építkezés feladataiból. Mellettük dolgozott Donato Gracioli kőművesmester, aki 1581—85. között tevékenykedett Tatán.[19]

Suess Orbán 1577-i jelentéséből nyomon követhetjük a munkálatokat. A legfontosabb volt a már előbb említett Ferrando-bástya teljes kiépítése és védelemre való berendezése. Ezenkívül a magas középkori tornyok már ekkorra védelemre alkalmatlanokká váltak. Suess lebontatja a tornyokat az egykori lakótorony kivételével, amely még ma is majdnem teljesen eredeti formájában áll.

Az építkezések Rosenberg megérkezése után teljes erővel megindultak, bár sok nehézséget kellett legyőzni, hiszen a vár az ellenség szeme előtt volt és az építőknek félszemmel a törököt kellett figyelni. Nagy nehézséget okozott a munkáskéz hiánya. Suess jelentésében is panaszkodik emiatt, mondván, hogy „. . .munkásnép nehezen kapható itt, a magyar katonaság

[19] Faller: Tata várának építészeiről. Tata. 1938. 21. old. Pataki Vidor: A XVI. századi várépítés Magyarországon című munkájában több nevet sorol fel. Említi Paolo da Roma építőmester nevét, aki 1573 és 1592 között lett volna építőmester Tatán. Rajta kívül Zimermann Mátyás, Hoffmann Lőrinc és Dissebacher Benedek nevét sorolja fel minden közelebbi adat nélkül. Említi még a prágai születésű Körber Benedek királyi építész nevét, aki szerinte 1558-tól 1562-ig dolgozott Tatán. Ez az adat nyilvánvalóan téves, hiszen a jelzett időben Tata török kézen volt és ott akkor királyi építész nem dolgozhatott.

még készpénzért sem dolgozik, az itt levő 100 német katona pedig keveset, mert erős őrszolgálatuk van és szerintük nem győzik a munkát."[20]

Rosenberg azonban minden eszközzel szorgalmazta az építkezést és a hódoltsági falvak jobbágyait is munkára kényszerítette. Musztafa budai pasa emiatt többször panaszt is emelt, természetesen sikertelenül. 1575. április 10-én arról ír Miksának, hogy „a tatai kapitány ... a hódoltsági falvakat állandóan zaklatja, mondván „...ha Tatában nem szolgálnak ökrökkel, szekerekkel fát nem hordanak és meszet nem égetnek és a vár építésére segítségül embert nem adnak, mind elégetteti, dulatja őket..."[21]

A Ferrando-bástya a rondellával együtt megbízhatóan oltalmazta a vár délnyugati oldalát. A keleti oldal azonban szinte védtelen maradt. A legfontosabb feladat volt tehát a vár keleti sarkát a tó felé kiugró bástyával megerődíteni, miáltal a vár védelmi rendszere az északkeleti és a tó felöli oldalon megfelelő mértékben kiegészült.

Az új bástya építése az 1576. esztendőben kezdődött. A nehézségek nem szűntek, sőt növekedtek. A szükséges földet csak a tóból vehették, ezért azt le kellett csapolni. Viszont a vár egyik legbiztosabb védelmezője éppen a tó volt, ezért sokáig nem maradhatott lecsapolva. Sietni kellett tehát és minél nagyobb számú munkásra volt szükség. Rosenberg nem törődött a török panaszokkal, egyre csak a hódoltsági falvakat szorongatta igáért, emberekért. Musztafa pasa 1576. március 25-én írja: „...az tatai kapitány, veres nyársakat küldöz az hatalmas császár faluira és Tata építésére nagy ostor alatt kényszeríti őket..."[22]

A nagy sietségnek meg is lett az eredménye: a bástya az 1577—78. évben elkészült Suess Orbán 1572. évi tervének megfelelően. A Haditanács is szorgalmazta az építkezést. Az 1577. évben tartott tanácskozás erre vonatkozólag az alábbi határozatot hozta: „Tatának megvan megszerkesztett terve és be is van fejezve: most építik éppen a tó felé való bástyát. — Ez építkezést tehát folytatni kell, míg befejeződik: még ide kell adni 4000,— Ft építési költséget."[23]

Suess siettette az építkezést, azonban a terv többi részét nem tudta végrehajtani. 1577-i jelentésében azt írja, hogy a

[20] Faller: Suess Orbán 1577. évi jelentése. Tata. 1926. 14. old.
[21] Takáts—Eckhardt—Szekfű: i. m. 72. sz. levél. 1575. április 10.
[22] Uo. 84. sz. levél. 1576. március 25.
[23] Geőcze István: Haditanácskozások az 1577. évben. Hadtört. Közl. 1894. 675. old.

tervezett északi bástyán még nem kezdtek semmiféle munkát. Ugyanitt írja, hogy a következőkben a rondellát is bástyává kell alakítani.[24]

Suess terveit nem tudta megvalósítani, más irányú elfoglaltsága elszólította Tatáról. A rondella nem került átalakításra, ma is eredeti formájában áll. Az északi bástya, melyet később valószínűleg alakja miatt Kecske-bástyának neveztek, az 1578—86. években épült fel, de nem az eredeti terv szerint. Az 1586. évi plasztikus rajzon már a vár legerősebb bástyájaként szerepel.

Az 1580. évi pozsonyi országgyűlés a törökök gyakori portyázásai miatt ismét foglalkozott Tata megerődítésével. Erre a célra minden huszonöt porta után egy szekeret rendelt ki tizenkét napi ingyenmunkára.[25] A kirendelt munkaerő minden valószínűség szerint a Kecske-bástya felépítéséhez kellett.

III. A VÁR SZEMÉLYI ÁLLOMÁNYA

(létszám, fegyverzet, ellátás)

Mint az előbbiekből látható, Tata csak a XVI. században, a török betörés után lett fontos várrá. Az őrség feladata is ennek megfelelően változott meg az idők folyamán. Zsigmond és Mátyás korában ez a feladat a királyi várkastély és a király személyének biztosítása — védelme volt. Éppen ezért a XV. században az őrség főleg gyalogosokból állott. A török időkben azonban a vár őrségének feladata megváltozott. Már nem a kastélyt kellett őrizni, hanem egy fontos végvárat kellett védelmezni.

A XVI. század elején a komáromi kapitányok egyben a tatai kapitány teendőit is ellátták. A Jagellók alatt a két Korlátkői testvért találjuk ebben a tisztségben. Osvát, a megye főispánja 1514-ig viselte tisztségét, mint a két vár kapitánya. Utóda Péter, aki 1526-ig töltötte be a várnagyi tisztséget, Mohácsnál esett el.[26]

1537-ben Baranyai Mátyás volt a vár kapitánya, aki a várat igyekezett megfelelően védelmi állapotba helyezni. Tisztségét azonban a saját vagyonának gyarapítására is fordította. Ebben az évben elfoglalta Koppágymonostorát, melyet a bencés szerzetesek a töröktől való félelmükben elhagytak. Sőt ezzel sem

24 Faller: i. m. 15. old.
25 Komárom megye monográfiája. 448. old.
26 Komárom vármegye monográfiája. 408. old.

elégedett meg, mert a tatai apátság javaira is rátette a kezét. Hatalmába kerítette még Tömördöt is a pannonhalmi főapát birtokai közül és nem is adta ki a kezéből, hiába követelték vissza a bencések.[27]

Tata a török időkben, mint Komárom elővára közvetlenül a komáromi főkapitány alá tartozott, így Tata mindenkori főparancsnoka a komáromi főkapitány volt. Őrségét a komáromi vár őrségéből vezényelték, létszáma az adott helyzetnek megfelelően változott.

1551-ben a király Garai Jánost nevezte ki tatai kapitánynak és 100 lovast rendelt a várba állandó őrségül.[28]

A harcok során bebizonyosodott, hogy bármennyire jó és használható is a lovasság, a portyázó török csapatok távoltartására — a közvetlenül ostromlott várban bizony kevés hasznát vették, mert a huszárok nem értettek a gyalogharchoz.

Ez a helyzet parancsolólag írta elő országszerte a várak gyalogos őrségének növelését. Már 1541-ben Eger vára számára sürget gyalogosokat Serédy Gáspár főkapitány, mivel ott csak 25 ember szolgált. Még ebben az évben Nagyváradra is kértek 300 gyalogost.[29] Ilyen helyzet lehetett Tatán is, mert már az 1552. évben Bácsmegyei János kapitány 100, vagy legalább 50 gyalogost kért a tatai várba.[30]

Az őrség létszámemelése feltétlenül indokolt volt, mert a török nyomás egyre súlyosabb lett és a veszteségek is növekedtek. A kért gyalogosok minden bizonnyal bevonultak a várba, mert 1555-ben a vár őrsége 96 gyalogosból és 4 pattantyúsból, de már csak 60 lovasból állott.[31] A lovasság erejének csökkentése a nagy igénybevétel és harcok következtében beállott létszámveszteséggel magyarázható. Ez nem azt jelenti, hogy három év alatt csak 40 főnyi vesztesége lett volna a várnak, hanem azt, hogy a veszteségek következtében több nem jutott Komáromból.

A vár őrségének jó hírnevét és harci szellemét dicséri az a tény, hogy a török az 1555. évi őszi Komárom elleni sikertelen támadás után Tata elfoglalását meg sem merte kísérelni.

A tatai vitézek hírét-nevét mindenütt ismerték a végeken. Mind a magyar, mind a török vitézek sereglettek a tatai mezőre, vitézi bajvívásra. Ibraliom bég így ír például Magyar Bálint fonyódi kapitánynak 1555. március 12-én: „... levelet küldj

27 Uo. 479. old.
28 Uo. 446. old.
29 Takáts S.: A magyar gyalogság megalakulása. 15. old.
30 Takáts S.: A magyar gyalogság megalakulása. 16. old.
31 Komárom vármegye monográfiája. 447. old.

erre, hogy tudjam meg, hol akarod a vívást, ha Palotán akarod. vagy Tatán, mert... e két várnál egyebütt nem akarom..."[32]

A siker azonban nemcsak a harci szellem erősítője, hanem gyakran az elbizakodottság, könnyelműség melegágya is. Így történt ez Tatán is, hiszen láttuk, hogy a vár elvesztése is könnyelműség következménye volt. A törökök az elfoglalt várat megerődítették és meglehetősen nagyszámú őrséggel rakták meg.

Tata jó alapként szolgált a töröknek Komárom és Győr felé irányuló portyázásaikhoz. Erre mutat a lovasok nagy száma is. A tatai török zsoldnévjegyzék szerint a vár őrsége 479 fő, ebből 198 lovas ulufedzsi volt.

A lovasokon kívül 266 gyalogos (musztahfizok és azabok), valamint 2 kovács és 13 tüzér (topcsi) volt a várban.[33]

A tüzérek alacsony számából arra következtethetünk, hogy a tüzérség lövegeinek száma meglehetősen kevés lehetett, hiszen a török hadrend egy ágyúhoz 10 fő kezelőt számított. Ez természetesen csak elméletben volt így, mert a gyakorlatban a magyarországi várakban egy-egy lövegre két-három kezelőnél több nem jutott. Ennek alapján a várban levő lövegek számát 4—6 lövegre tehetjük.

Ezt megerősíti az is, hogy míg a vár a király kezén volt, 4 pattantyús tartozott a várőrséghez, ami szintén a lövegek kevés számát igazolja.

Feltehető, sőt nagyon is valószínű, hogy a törökök a vár bevételekor zsákmányolt lövegeket használták tovább, mert azok használhatatlanná tételére az 1558-i ostromkor a meglepő támadás következtében nem sok ideje maradt az őrségnek.

A török megszállás alatt Tata hamar bekapcsolódott a birodalom gazdasági és kulturális vérkeringésébe. A törökök is fontos helynek tartották és a környék vallási központjává tették. A tatai szent dzsámi egyike volt az ország kevésszámú nagyobb török templomainak.[34]

Tata visszavétele után a vár kijavításával és megerődítésével egyidejűleg őrségét is megerősítették.

Őrségről Stephan Gerlach naplójából kapunk felvilágosítást ebből az időből. Gerlach Ungnád Dávid követet kísérte el Konstantinápolyba és útiélményeit naplójában rögzítette. 1573. június 13-án érkeztek Komáromba. Gerlach erről így ír: „... A (komáromi) bástyáról a Dunától jobbra látni Gesztest, a fehér

[32] Takáts—Eckhardt—Szekfű: i. m. 3. sz. levél. 1555. március 12.
[33] Dr. Velics: Magyarországi török kincstári defterek. II. 228. old.
[34] Uo. II. 246. old.

török erősséget s látni Tatát, mely a mienk s ide két mérföldre van és Geszteshez oly közel esik, hogy a tataiak láthatják szabad szemmel, mint lovagol be s ki a gesztesi török őrség. Tatában van százhetven vakmerő legény, kik kapitányukkal, Ferdinánddal (ez akkor Komáromban volt, nem nagy ember, feketebarna, sűrű nyírt szakállal, farkasbundában, szolgái fehér öltönyben) vitézül küzdenek a törökkel és sokat leöldösnek közülük . . ."[35]

A tatai vitézek híre-vitézsége indította a végbeli élet költőjét, Balassi Bálintot is arra, hogy a tatai kapitányságot kérje a királytól, kérését azonban a király nem teljesítette.

A bástyák felépülése után a vár tüzérségi löveganyaga is kiegészült. 1577-ben már 32 db kisebb-nagyobb löveg tartozott a várhoz.[36]

1580-ban a pozsonyi országgyűlés idején a vár helyőrsége 200 katona volt. 1585-ben ez a létszám 320 főre emelkedett.[37]

A 15 éves háború idején az őrség létszáma erősen hullámzó volt. Előfordult, hogy különböző feladatok elvégzésére egy részét kivonták és másutt alkalmazták. Az 1594-i ostrom idején pl. csak 60 lovas, 100 gyalogos és 50 német zsoldos állt Paksi György kapitány rendelkezésére. 1597 nyarán a sikeres felszabadítás után a létszám közel ezer főre emelkedett, de nagy részüket csakhamar elrendelték a várból és ez év októberében már csak a csökkent létszámú őrség igyekezett Vajda Kristóffal az élén, feltartóztatni az ostromló törököket.[38]

A törökök a vár 1594. évi bevétele után 300 főnyi őrséggel szállták azt meg, akik az újabb harcok során, mikor a vár ismét gazdát cserélt, egy szálig elestek.[39]

Ha az őrség fegyverzetét, a vár felszerelését, ellátását vizsgáljuk, meg kell állapítani, hogy az őrség nagyon mostoha körülmények között látta el feladatát. A vár zsoldjáról, élelmezéséről, felszereléséről az alsó-ausztriai rendeknek kellett volna gondoskodni, de ez a segítség napról napra kisebb lett. Még jó, hogy a tatai gyalogosok a szükséges ólmot és puskaport a kincstártól ingyen kapták és nem kellett azt amúgy is sovány zsoldjukból maguknak beszerezni, amint ez abban az időben a legtöbb várban szokás volt.[40]

A gyalogság alapvető harcászati alegysége a 100, később

35 Szalay: Adalékok a magyar nemzet történetéhez. Pest, 1859. 213. old.
36 Geőcze I.: Haditanácskozások az 1577. évben. Hadtört. Közl. 1894. 707. old.
37 Komárom vármegye monográfiája. 448. old.
38 Uo. 449. old.
39 Uo. 450. old.
40 Takáts S.: A magyar gyalogság megalakulása. 24. old. Pallavicini marsall jelentése. 1554. szeptember 11.

50 főből álló vajdaság volt, élén a gyalogkapitánnyal, ahogy akkor nevezték, a vajdával.[41] Az ötvenes vajdaságok a XVI. század közepétől válnak általánossá. Valószínűen Tatán is ötvenes vajdaságokból állott a gyalogság, hiszen a környező várakban mind ilyenek voltak. Fonyódon már 1542-ben, Cseszneken, Vázsonyban, Tihanyban 1555. évben említenek ötvenes vajdaságokat.[42] Az ötvenes vajdaság mellett szól Bácsmegyei János kapitány előbb említett 1552-i kérése 100, vagy legalább 50 gyalogosról. Ez az 50 gyalogos csak ötvenes vajdaság lehetett, mert a vajdaságokat a legritkább esetben osztották meg.

A gyalogosok szolgálata igen nehéz volt. Rájuk hárult az őrtállás, a várvédelem feladata, de ők végezték az erődítési munkálatok jó részét is.

A lovasság elsősorban távoltartani igyekezett a törököket a vártól, ezért attól már több napi járóföldre portyázott, nyugtalanítva, szétverve a török portyázókat, követve azt a széltében ismert mondást, hogy a vár sorsa a mezőn dől el.

A lovasok felszerelése huszáring (mellvért), sisak, pajzs, kard, kopja, buzogány vagy fokos volt.

A huszárok maguk választották elöljáróikat. Az alsóbb vezetőket főlegénynek nevezték. A főlegények öt, vagy több lóval szolgáltak. Aki legalább hat lóval szolgált, az fegyverhordót is tarthatott, főleg ha módja volt rá, mert fizetést, rendszeres ellátást nagyon ritkán kaptak. A fizetetlenség, ellátatlanság a Habsburgok bűnös mulasztása miatt minden végvárunkban általános volt, ez alól Tata sem volt kivétel.

A várat Komáromból élelmezték, ez azonban vajmi csekély lehetett, hiszen Komárom maga is szűkölködött. A várak környéke, de maga Komárom vármegye is sokat szenvedett a török időkben. A pusztulás képét igen jól mutatja az 1553. évi adóösszeírás, mely szerint a megye összes portáinak száma 506 és fél volt, szemben az 1495-i 2161 portával.[43]

Ilyen körülmények között a vitézek bizony sokszor letették a kardot és nyaranta inkább kaszát, sarlót vettek a kezükbe, hogy a megélhetéshez legszükségesebbet előteremtsék.

Aratás idején a végbeli szokás szerint fegyvernyugvás volt. Ferhát pasa[44] 1590-ben külön egyezséget is kötött aratás idejére a tatai kapitánnyal. Maga Ferhát így ír erről 1590. június 26-án

[41] Uo. 44. old.
[42] Uo. 68. old.
[43] Komárom vármegye monográfiája. 557. old.
[44] Ferhát budai pasa. 1588 november — 1590 szeptember.

Ernő főhercegnek Budáról: „... az tatai kapitánnyal úgy végeztünk, hogy az szénakaszálásnak és betakarításnak idején minden békességben és vesztegségben legyen, hogy mind onnan, mind innen takarodhatnának (arathatának)."[45]

IV. PORTYÁZÁSOK, HADIESEMÉNYEK

A szükséges pénz, élelem, felszerelés megszerzésének fentebb vázolt módja azonban nem volt elégséges. A legcélravezetőbb és legtöbbet ígérő megoldás a töröktől való zsákmányolás, fogolyszerzés volt, amely sokszor a vitézek egyetlen megélhetési forrása volt.

A tatai vitézek éltek is ezzel a lehetőséggel. A budai pasák állandóan panaszkodtak a tatai vitézekre, akik alaposan megkeserítették a török megszállók életét.

Musztafa pasa Miksa királytól a végbeliek portyázásai miatt 1575-ben többek között Tata lerontását is követelte.[46] A levélnek nem sok foganatja volt a tataiaknál, mert már ez év április 10-én újra panaszkodik Musztafa a tataiak és kapitányuk, Rosenberg Kristóf miatt, aki „... méltatlan dolgokat mível Buda tartományában, az hatalmas császár városain, faluin, és mihozzánk tartozó egynéhány faluinkon."[47]

Persze a panaszkodás nemigen zavarta a tataiakat. Vígan portyáztak, hadakoztak tovább. Musztafa pasa 1576. május 17-én Trautsonn Jánosnak írt levelében ismét azt írja, hogy „... a tatai kapitány a hatalmas császár jobbágyaira vörös nyársakat küldöz, ragadoztatja, tömlöcözteti szegényeket..."

Ugyanennek a hónapnak 14. napján a tataiak a komáromiakkal a váli csordát elragadták és a váli beslia agát „... rút förtelmes sebben hagyták..."

A vállalkozások sűrűsödése és az elszenvedett veszteségek a törököket is óvatosságra késztették. Így történt, hogy a végbeliek egyik nagyszabású vállalkozása nem sikerült. 1576. szeptember 13-án a lévai, újvári, nyitrai, komjáti, surányi, komáromi, tatai várak népe ezer lovassal és 700 gyalogossal Zsámbékhoz közel, Tök község mellett lest vetett a töröknek. Ezek azonban észrevették a lest és idejekorán visszavonultak.[48]

Zsámbékot többször próbálgatták a végbeliek sikertelenül,

45 Takáts S.: A török hódoltság korából. Bp. é. n. 220. old.
46 Takáts—Eckhardt—Szekfű: i. m. 67. sz. levél. 1575. január 15.
47 Uo. 72. sz. levél. 1575. április 10.
48 Uo. 115. sz. levél. 1576. szeptember 17. Musztafa Miksának.

míg végre fáradozásukat siker koronázta. 1577. április 26-án írja Musztafa pasa Ernő főhercegnek Budáról, hogy előtte való nap a tataiak, veszprémiek, pápaiak „... hétszáznál többen felkészültenek és a zsámbékiakat lesre vették, kit elvittek... kit levágtanak..."[49]

A portyázók azonban nemcsak a környéken levő török őrségeket nyugtalanították, vállalkoztak nagyobb útra is. Musztafa pasa 1576. szeptember 25-én kelt levelében olvashatjuk, hogy a komáromi és tatai hajdúk Óbudára jöttek és a várost, valamint a lőportörő malmot akarták felgyújtani, de a terv nem sikerült és rabul estek.[50]

Gesztes nagyon közel esett Tatához és állandó fenyegetést jelentett. Gesztesre különösen ügyeltek a tataiak, szinte nap mint nap portyáztak körülötte. A tataiak gesztesi portyázásai a budai pasák leveleiben sűrűn előfordulnak. Musztafa pasa írja 1578. március 23-án, hogy a tataiak Gesztes alját egy nap háromszor száguldották meg.

Nemcsak Musztafának, hanem utódának, Ovejsznek[51] is meggyűlt a baja a tataiakkal. 1579. júliusában írja, hogy a tataiak ismét Gesztes alatt jártak, majd újabb levélben újra arról panaszkodik, hogy augusztusban háromszor is megjárták Gesztest és a bennlevő törököket igyekeztek kicsalni. Néhány török ki is ment, de vesztére.[52]

A végbeliek sokszor nagyszabású vállalkozásokat is hajtottak végre. Mehmed budai pasa 1592. október 12-i panaszos levelében így ír erről: „... ez három végbeli kapitányok, úgymint veszprémi, palotai és tatai, az frigy mi legyen, nem tudják. Akasztófáról, karótól menekedett latrok Veszprémbe, Palotára és Tatára mennek, az várakban helyt találván és hozzájuk való képöst latrokat melléjük gyűjtvén erdőről erdőre, nádról nádra, lopó módra az konstantinápolyi utakra jövén, az úton járó törököket, éjjel reájok ütvén, néha visznek, néha fekete orcával szaladnak."[53]

A sok harc, vitézkedés sokszor követelt áldozatot is. Ali pasa[54] levelében, melyet 1581. október 26-án írt Ernő főhercegnek, olvassuk, hogy a tatai vicekapitány elesett egy portyázás során. Halála — ahogy Ali írja — „... nem ok nélkül lett, mert Tabajdon egy török vitéznek fejét vette, egyet meg elevenen

49 Takáts—Eckhardt—Szekfű: i. m. 132. sz. levél. 1577. április 26.
50 Takáts: A magyar gyalogság megalakulása. 39. old.
51 Kara Ovejsz budai pasa 1578 szeptember — 1580 május.
52 Takáts—Eckhardt—Szekfű: i. m. 164. sz. levél. 1579. augusztus 12
53 Takáts: A török hódoltság korából. Bp. é. n. 263. old.
54 Kalajlikoz Ali budai pasa 1580 március — 1583 október.

elvitt, másnap kijövén (török) vitézekre találván, lett halála."[55] Horváth Miklósról, Rosenberg bátor helyetteséről van itt szó, aki helyét mindig vitézül megállotta és a törökkel vívott harcban halt hősi halált.

A harcokat, portyázásokat gyakran tarkították a bátorság, harcratermettség vitézi erőpróbái, a bajviadalok. A tatai vitézek is nagy kedvvel, bátorsággal űzték, hiába tiltották Bécsből. A bajvívások száma különösen megnövekedett Rosenberg Kristóf kapitánysága alatt. Rosenberg idegen neve ellenére ízig-vérig magyar ember volt, aki maga is szívesen vívott és katonáit sem tiltotta el a bajviadaloktól. 1579. november 23-án kelt levelében egy tervezett bajviadalról ír a zsámbéki törököknek, azonban levele Ovejsz pasa kezébe került, aki sietett azt Ernő főhercegnek megküldeni, újabb panaszos levél kíséretében, melyből megtudhatjuk azt is, hogy a tatai vitézek közül nemcsak a magyarok, de a német zsoldosok is szívesen vállalkoztak bajviadalra. A levél e része így szól: „. . . Ím nemrégen ismét Tatából Maxy nevű német az esztergomi agát bajra hívta." Az aga azonban nem állt ki, mert félt a budai pasától. A vitéz ezért „rókát küldött neki és rút szidalommal illette".[56]

Rosenberg azonban továbbra sem hagyott fel a bajviadalokkal. Szinán pasa[57] 1585. április 5-én Ernő főhercegnek írt levelében említi, hogy Rosenberg az elmúlt napokban „. . . hitöt adott az esztergomiaknak, hogy oda menjenek, azok odamenvén, tisztösség szerént kopját törtenek . . ."[58]

Az 1593. évben Tata a Komáromnál összpontosított főseregy gyülekezését biztosította. A harcok súlypontja ebben az évben a Balatontól északra Veszprém és Várpalota, valamint az Ipoly mentén Fülek, Szécsény és Drégely környéke volt, így Tata közvetlen veszélybe nem került. A következő évben azonban Tatát is elérte a háború.

Az 1594. évi harcok újra a Dunántúlon indultak meg. A császári sereg ismét Győr és Komárom környékén összpontosult. A szárnyakon Zrínyi György és Pálffy sikereket értek el, ezek a sikerek azonban a török főseregy előnyomulása következtében kihasználatlanok maradtak.

A török terv Győr elfoglalását tűzte ki célul, hogy Győr birtokában később támadását esetleg Bécsig fejleszthesse tovább. Szinán nagyvezér e terv szerint Zsámbék—Bánhidán át a tatai

55 Takáts—Eckhardt—Szekfű: 199. sz. levél. 1581. október 26.
56 Takáts—Eckhardt—Szekfű: i. m. 180. sz. levél. 1579. november 27.
57 Frenk Juszuf Szinán budai pasa 1583 október — 1586 május (először).
58 Takáts—Eckhardt—Szekfű: i. m. 303. sz. levél. 1585. április 5.

úton nyomult előre. Bánhidánál az elrontott hidat helyreállítva Tata alá ért. Tatát Paksy György védte német és magyar katonasággal.

A hatalmas török sereg gyorsan végzett Tatával. A török ágyúk tüze csakhamar rommá lőtte a falakat. A várat az őrség kénytelen volt átadni. A törökök most teljes erővel Győr ellen indultak. Győr nem sokáig állt ellent, mert parancsnoka, Hardeck Ferdinánd gyáván átadta a várat és elvonult Magyaróvárra. Hardecket gyávaságáért 1595-ben kivégezték.

Tata török megszállása nem tartott sokáig. Az 1597. évben Pálffy elhatározta, hogy saját felelősségére megkísérli Tata visszavételét. A vállalkozást a vezetők, Pálffy, Nádasdy és Bernstein a legnagyobb titokban készítették elő. Az ostrom alkalmával egy új fegyvert — a petárdát akarták alkalmazni.

A petárdát és az egyéb szükséges tüzérségi anyagot Komáromba szállították és május 20-án este titkon megindították Tata felé. A csapatok szintén rejtve közelítették meg a várat, melyet sikerült is észrevétlenül körülzárni.

Május 22-én éjfélkor több törökül jól tudó huszár a petárdát szállító kocsit a kapuhoz tolta. Az őrség kérdésére török katonáknak mondták magukat, akik élelmet szállítanak. Kérték, hogy a falak alatt kaphassanak menedéket. A törökök gyanútlanul beleegyeztek. Ezalatt más katonáknak sikerült a petárdát felszerelni, melynek robbanása a kaput bedöntötte. A robbanás jelére a körülzáró csapatok előretörtek és a kapun, valamint a falakon át betörtek a várba és a törököket lekaszabolva, a várat elfoglalták.

Tata visszavétele hatalmas visszhangot keltett országszerte, sőt a határokon túl is a nyugati országokban. Több röplap, emlékérem örökítette meg a tatai diadalt.

Az öröm azonban nem sokáig tartott. A hadiszerencse megfordult, a császári hadak kénytelenek voltak visszafordulni Satergi Mohamed török serege elől, mely még az 1597. év őszén ismét elfoglalta Tatát.

A nehéz, változó szerencsével folyó harcok a következő évben is tovább folytak a vár környékén. Az 1598. évi harcokat Győr visszafoglalása vezette be. Győr visszavétele hajszálnyira Tatához hasonlóan történt. A petárda itt is bezúzta a várkaput és a behatoló csapatok a törököket felkoncolták.

Győr elfoglalása meghozta Tata felszabadulását is. Pálffy és Schwarzenberg Győr visszavétele után rövidesen Tata ostromára siettek. A vár török őrsége a megadásra való felszólítást

visszautasította, mire megkezdődött a tüzérségi előkészítés. Egész napi lövetés után a megindult roham sikerrel járt, a vár elesett, a török őrség elpusztult.

Az 1598. évi felszabadulás után Tata közel száz évig nem szenvedett a török megszállóktól. Mégis a középkorban oly jelentős Tata a hódoltság alatt — mint végvár — jóformán teljesen megsemmisült. Csak a török hódoltság megszűnte után emelkedett ismét jelentékenyebben, de régi fényét, kiváltságait a következő időkben sem tudta ismét visszaszerezni.

UKRAJNA KOMMUNISTA (BOLSEVIK) PÁRTJA I. KONGRESSZUSÁNAK NÉHÁNY MAGYAR VONATKOZÁSA

Alig egy esztendeje jelent meg Ukrajna Kommunista Pártja történetének vázlata c., figyelemre méltó összefoglaló munka.[1] Egy népes szerzői kollektíva I. D. Nazarenko vezetésével röviden összegezte ebben a könyvben az ukrán párttörténészek kutatásainak legújabb eredményeit. A személyi kultusz időszakában elfelejtett vagy igaztalanul megvádolt ukrán kommunisták neve ismét tisztán ragyog, s tevékenységüket a szerzők igyekeznek az objektív igazságnak megfelelően bemutatni.

A könyv fő feladatának az ukrajnai munkásmozgalom, s szűkebb értelemben Ukrajna Kommunista Pártja történetének tárgyalását tekintették. A szerzők figyelmét azonban nem kerülték el a szomszédos magyar néppel való forradalmi, internacionalista kapcsolatok sem. Megemlítik, hogy az UK(b)P I. kongresszusán részt vett és felszólalt Kun Béla,[2] s az UK(b)P II. kongresszusának küldöttei a világ proletárjaihoz intézett felhívásukban üdvözölték a forradalmi harcát vívó magyar munkásosztályt is.[3] Utal a könyv a Magyar Tanácsköztársaság megalakulására s Lenin szavait idézi: „Oroszország munkásosztálya minden erejével segítségükre fog sietni."[4] Érdekes adatokat közölnek a szerzők Magyarország felszabadításának történetére és a magyaroknak az ukrán partizánosztagok harcaiban való részvételére vonatkozóan is.[5]

Ezúttal csupán az UK(b)P I. kongresszusának magyar vonatkozásaival kívánjuk megismertetni az olvasót, mivel erről a magyar nyelvű szakirodalomban eddig alig történt említés.

1 Очерки истории Коммунистической Партии Украины. Госполитиздат УССР. Киев. 1961.
2 I. m. 244. old.
3 I. m. 252. old.
4 I. m. 265. old., V. I. Lenin Művei. 29. kötet, 194. old.
5 I. m. 520—521. old.

A breszt-litovszki békeszerződés VI. cikkelye értelmében Ukrajna és Szovjet-Oroszország kettévált. Ukrajnát a német és osztrák—magyar csapatok szállták meg elsősorban azzal a céllal, hogy gazdag nyersanyagforrásait, mezőgazdasági terményeit kimerült hazai készleteik pótlására s a háború továbbfolytatása érdekében megkaparintsák. Az éhség csontkeze fojtogatta Németország és Ausztria—Magyarország lakosságát. A Monarchia hadseregének élelmezését főképpen Magyarország biztosította. 1918. május 3-án az akkori magyar élelmezésügyi miniszter közölte, hogy csak június 1-ig képes a hadsereg lisztellátását biztosítani.[6] Az 1918-as termés gyengének ígérkezett, s mind a német, mind az osztrák—magyar hadvezetőség erőfeszítéseket tett az ukrajnai és romániai gabonatartalékok begyűjtésére.

Ebben az időben a gabonatermő vidékek tekintélyes részétől megfosztott Szovjet-Oroszország is komoly élelmezési nehézségekkel küzdött. A kérdés az volt, ha sikerül az ukrán gabonának a központi hatalmak országaiba történő kiszállítását megakadályozni, akkor a megszállók kiverése után ezek a tartalékok az orosz iparvidék és a Vörös Hadsereg ellátását fogják szolgálni. A gabona kiszállítása ekkor még a nyugati forradalmi erők leverését és a háború elhúzódását segítette volna elő.

„Nemcsak a mi országunk — mondta az V. Összoroszországi Szovjetkongresszuson elhangzott felszólalásában Lenin —, hanem mindazok az igen kulturált államok is, amelyek a háború előtt nem tudták, mi az éhínség, most ezek is egytől-egyig a legnyomorúságosabb helyzetben vannak, s ezt a helyzetet az imperialisták idézték elő az egyik vagy a másik csoport uralmáért folyó harcukkal. Nyugaton az emberek tízmillióit gyötri az éhínség. Éppen ez az, ami elkerülhetetlenné teszi a szociális forradalmat, mert hiszen a szociális forradalom nem programokból nő ki, hanem abból, hogy emberek tízmilliói azt mondják: »Nem fogunk éhezve élni, inkább meghalunk a forradalomért.«"[7]

Közeledett az aratás s növekedett az ukrán parasztok ellenállása a rekvirálásokkal szemben. Megélénkült a partizánmozgalom, amely egyre elviselhetetlenebbé tette a megszállók talpa alatt a talajt. A kialakult helyzet egyre sürgetőbben követelte az ukrajnai kommunisták tömörítését, hogy élére álljanak a kibontakozófélben levő sztrájk- és partizánmozgalomnak, amely a német és osztrák—magyar szuronyok védelme alatt visszaál-

6 Dr. Gustav Gratz und dr. Richard Schüller: Der wirtschaftliche Zusammenbruch Österreich—Ungarns. Wien. 1930. 78. old.
7 V. I. Lenin Művei. 27. kötet, 530—531. old.

lított burzsoá-földesúri rend és az idegen megszállás ellen irányult.

1918 tavaszán az ukrajnai bolsevik szervezetek az intervenciós csapatokkal folytatott több hónapos harc folyamán súlyos vérveszteséget szenvedtek. Az Ukrán Vörös Hadsereg kötelékeivel sok kommunista Szovjet-Oroszország területére vonult vissza. Az illegalitásba vonult bolsevikok közötti szervezeti kapcsolat helyreállítása időt és komoly erőfeszítéseket igényelt.

Lenin személyesen több alkalommal foglalkozott az ukrajnai pártszervezetek megerősítésének és egyesítésének a problémájával. Kezdeményezésére 1918 áprilisában megalakult a Szervező Iroda, amely Szovjet-Oroszország területéről irányította a pártszervezetek tevékenységét. Május 26-án Kijevben a szakszervezeti konferenciára érkezett bolsevikok illegális megbeszélésen megalakították a Kommunista Párt Összukrán Ideiglenes Bizottságát, amely a megszállt területeken tevékenykedett. Mindkét szerv alapvető feladatának az Ukrajna Kommunista (bolsevik) Pártja I. kongresszusának az előkészítését tartotta.

A kongresszust előkészítő pártszervek munkájukat a konspiráció szabályainak betartásával végezték, s a hozott határozatokat, valamint az ülés lefolyására vonatkozó adatokat párttitoknak, s mivel a fegyveres harc megszervezéséről is szó volt, egyben hadititoknak is tekintették.

1918. július 2-án megnyílt Moszkvában az ukrán kommunista pártszervezetek addig megérkezett küldötteinek különkonferenciája, amely a küszöbön álló kongresszus munkáját volt hivatva előkészíteni. Július 3-án és 4-én a tanácskozás résztvevői meghallgatták az egyes vidékek és helységek küldötteinek a beszámolóit.

Az odesszai küldött a városban állomásozó osztrák—magyar csapatokról a következőket jelentette: „Magában Odesszában az osztrák csapatok körében sikerült párttagokat (szociáldemokratákat — J. A.) találni, akik majdnem kommunisták és hasznos munkát végeznek a katonák között."[8] A jekatyerinoszlávi kormányzóság küldötte, ahol a XII. cs. és kir. hadtestnek alárendelt 5. honvéd lovashadosztály ezredei állomásoztak, elmondja: „A német csapatokkal nincs kapcsolatunk. A hadosztályok többsége magyar, akik az élelmiszerek miatt hadilábon állnak a németekkel. A parancsnokság helyzete eléggé ingatag. Hiány van a magyar nyelvet ismerő elvtársakban."[9] A rovnói delegátus a

[8] Первый съезд Коммунистической Партии (большевиков) Украины. 5—12 июля 1918 года. Статьи и протоколы съезда. Киев. 1923. 23. o.
[9] I. m. 24. old.

Podoliai és a Volini (Volhiniai) kormányzóságokban elhelyezett megszálló csapatokról elmondja, hogy körükben nem folytatnak felvilágosító munkát, mivel nincsenek magyarul tudó kommunisták. „Általában — jelenti a delegátus — az osztrákok együttéreznek a bolsevikokkal."[10]

Az osztrák—magyar hadvezetés ebben az időben előszeretettel küldött magyar ezredeket Ukrajnába, mivel a magyar anyanyelvű katonák nehezebben érintkezhettek a helyi lakossággal, mint a csehek vagy a délszlávok. A német nyelv elterjedtsége következtében az osztrákok is hamarabb találtak az ukrán városokban lakó zsidóság körében beszélőpartnert, mint a katonamundérba bújtatott magyar paraszt.

A német és osztrák—magyar megszállás alatt álló területekről érkezett küldöttek beszámolói, amelyek különösen kihangsúlyozták a megszálló csapatok körében folytatott felvilágosító és szervező munka nehézségeit, bizonyítékai annak, hogy az OK(b)P Külföldi Csoportjai Federációjának elnökét, Kun Bélát, a lengyel, a német, a csehszlovák, a román és a magyar csoport képviselőit nem reprezentációs céllal hívták meg a kongresszusra, hanem azért, mert nagyon is szükség volt az ukrán kommunisták és az internacionalisták együttműködésére az elkövetkező hónapok harcai folyamán.

A kongresszus július 5-én nyílt meg s munkáját 12-én fejezte be. Az üléseken 65 szavazati és 177 tanácskozási joggal rendelkező küldött vett részt, akik 4364 párttagot képviseltek. Először a napirendet fogadták el, amelyen többek között az alábbi kérdések szerepeltek: a Szervező Iroda és a Kommunista Párt Ideiglenes Összukrán Irodájának beszámolója; a fegyveres felkelés; Szovjet-Ukrajna és Szovjet-Oroszország államközi viszonya; a más pártokhoz és az álszovjetekhez való viszony; az UK(b)P megalakításának kérdése stb.

Az ukrán baloldali szociáldemokraták csatlakozását megerősítő határozat meghozatala után elsőnek Lengyelország és Litvánia szociáldemokrata pártjának képviselője üdvözölte a kongresszust. Beszédében rámutatott arra, hogy Lengyelországot is, mint Ukrajnát, felosztották maguk között a megszálló hatalmak. Lengyelországban ugyan még nem kezdődött el a felkelés, de érlelődik. Szükségesnek tartja a német megszállás alatt álló területeken működő összes kommunista csoportok szervezeti kapcsolatának a megteremtését. A lengyel szervezetek a forradalmi felkelés taktikáját illetően egységesek, a

[10] I. m. 26. old. Az „osztrákok" alatt magyarokat, cseheket, szlovákokat stb. is értettek.

vereségeket ideiglenes jelenségeknek tekinti s üdvözli a kongresszust az eljövendő forradalmi harc nevében.[11]

A lengyel küldött után Kun Béla szólalt fel. Beszédét a jegyzőkönyv így őrizte meg: „Az Oroszországi Kommunista Párt Internacionalista Csoportjai Federációjának nevében a kongresszust Kun Béla elvt. üdvözli, aki magát a nemzetközi proletariátus egyik forradalmi osztaga képviselőjének nevezi, aki számára csak egy cél létezik: az egész világ proletariátusának forradalmi felkelése s polgárháborúja az egész világ burzsoáziája ellen és egy közös kötelesség: — a világforradalom. A Federáció itt a hadifoglyok között dolgozik és szervezi a munkások és parasztok Ukrajnáját megszálló csapatok közötti munkát. A szónok arra hív fel, hogy egy darab kenyeret se adjanak Németországba és Ausztriába, mivel minden ilyen darab kenyér eszköz az osztrák és német forradalom elnyomásához.

Éljen a nemzetközi fegyveres felkelés! Éljen a nemzetközi polgárháború! — fejezi be beszédét a szónok."[12]

A beszéd jegyzőkönyvi feljegyzését nem tekinthetjük teljesnek és pontosnak. Kun Béla ebben a felszólalásában világosan meghatározta az OK(b)P Külföldi Csoportjai Federációja munkájának két fő vonalát: a hadifoglyok körében és az Ukrajnát megszálló csapatok között végzett munkát. A világháború végén kibontakozó forradalmi fellendülés a kommunisták körében azt a nézetet erősítette, hogy az Oroszországban elkezdődött proletárforradalom világforradalommá nő, s a szocializmus legalább néhány országban hamarosan győz.

A következő felszólaló az OK(b)P német csoportjának küldötte volt. Kifejtette, hogy a német imperializmus egyaránt ellensége Ukrajna és Németország proletariátusának. Beszédét az egyetemes proletárforradalom, az Ukrán Munkás-Paraszt Köztársaság és a III. Internacionálé éltetésével fejezte be.[13]

Az OK(b)P magyar csoportjának nevében Pór Ernő szólalt fel és üdvözölte a kongresszust. „Kijelenti — olvassuk a jegyzőkönyvben —, hogy Magyarország már nem a forradalom előestéjét éli át, hanem benne van a forradalomban.[14] A magyar

11 I. m. 31—32. old.
12 I. m. 32. old.
13 Uo.
14 Pór Ernőnek a magyarországi forradalomra vonatkozó szavait így rögzítette a kongresszus jegyzőkönyve: «Венгрия уже не накануне революции, а среди революции». (Первый съезд Коммунистической Партии (большевиков) Украины. 32. o.)
A MÁVAG-ban 1918. június 20-án eldördült sortűz után kibontakozó sztrájkhullám lefolyásáról a Moszkvában tartózkodó magyar internacionalisták ellentmondó híreket kaptak. A Pravda július 4. számában „Forradalom Magyarországon" címmel Kun Béla cikket írt, amelyet az alábbi következtetéssel zárt: „Magyarországon olyan az objektív helyzet, hogy nyílt diktatúra nélkül kevés remény van parlamentáris kormány útján való kormányzásra.

elvtársak nem ismernek el a kommunista internacionálén kívül más internacionálét, nem ismernek el más harcot, mint az osztályharcot, amely most Ukrajnában folyik. Az első feladatuk, amelyet maguk elé állítanak, hogy felnyissák Ukrajnában a félrevezetett osztrák—magyar csapatok szemét. Ugyanezt a munkát folytatják majd otthon Magyarországon is. A szónok üdvözli az Ukrajnai felkelést, amelynek a szocialista forradalom győzelmével kell végződnie Ausztriában és Németországban is."[15]

Ezt követően a csehszlovák Muna emelkedett szólásra és visszaemlékezett azokra a harcokra, amelyeket 1918 tavaszán az ukrán elvtársak oldalán vívtak a csehszlovák munkások az osztrák és német betolakodók ellen. Ezután kitért a csehszlovák hadtest lázadásának okaira s biztosította a kongresszust, hogy a csehszlovák kommunisták csoportja minden munkást osztályharcos szellemben, a saját tőkés osztálya ellen vívott forradalmi harc jegyében fog nevelni.[16]

A román kommunisták csoportjának nevében Pescariu szólalt fel. Csoportjuk — mondta a szónok — a szocialista forradalom országában született, erősödik s munkája visszhangra talál hazájukban is. Osztrák egyenruhában román katonák is harcolnak az ukrán parasztok ellen. A román kommunisták csoportja, amely ugyanazon proletárcsaládhoz tartozónak tekinti magát, mindent megtesz, hogy visszatartsa félrevezetett testvéreit. Kijelentette, hogy a román kommunisták hisznek a nemzetközi burzsoázia elleni nemzetközi felkelés sikerében.[17]

Markovics, aki a délszláv kommunisták csoportjának a nevében szólalt fel, megemlékezett a forradalom hőseinek kijevi sírjánál az oroszországi kommunistákkal együtt tett esküjére. Átkot szórt azokra, akik elválasztották és egymással szembeállították a népeket s kifejezte meggyőződését, hogy a sovinizmus a bolsevikok kommunista pártjában méltó sírásóra talál.[18]

A burzsoázia nyílt diktatúrájától pedig már nincs messze a proletariátus diktatúrája." (Kun Béla: A Magyar Tanácsköztársaságról. Kossuth. Budapest, 1963. 111. old.)

A Pravda július 6-i száma egy Bécsből július 3-i keltezéssel érkezett táviratot közölt, amely szerint a június 21-én kezdődött budapesti sztrájk az egész országra kiterjedő általános sztrájkká fejlődött. A lap július 9-i száma viszont a Neue Wiener Zeitungra hivatkozva közli, hogy „Magyarországon nyugalom van". A július 10-i szám szintén bécsi forrásokra hivatkozva ezzel szemben arról tudósít, hogy csak a munkások egy része lépett munkába. A vasmunkások azonban tovább folytatják a harcot és a sztrájk mellett agitálnak. A közlemény szerint Batthyány Tivadar gróf kijelentette, hogy a Károlyi-párt a munkások oldalán áll és támogatja követeléseiket.

A forradalmi helyzet a júniusi általános sztrájk ideje alatt — mint ismeretes — nem nőtt át forradalomba. Erre csak 1918 októberében került sor.

15 Первый съезд Коммунистической Партии (большевиков) Украины. Киев. 1923. 32. o.
16 I. m. 33. old.
17 I. m. 33. old.
18 I. m. 33. old.

Az UK(b)P I. kongresszusával egyidőben ülésezett július 4—10-e között a szovjetek V. összoroszországi kongresszusa, s ezalatt robbant ki a baloldali eszerek lázadása is Moszkvában. Az ukrán kommunisták kivették részüket a lázadók leverésében, hasonlóképpen Kun Béla és Szamuely Tibor vezetésével a magyar agitátoriskola hallgatói is[19] más internacionalistákkal egyetemben. Nem valószínű, hogy a magyar kommunista vezetők a kongresszus valamennyi ülésén megszakítás nélkül részt vettek. Az ukrán párt belső problémáihoz — ha volt is véleményük — érdemben nem szóltak hozzá. Lenin nem vehetett részt az üléseken, a fontosabb problémákat és a hozott határozatok tervezetét azonban megbeszélték vele. Okunk van feltételezni — mint erre később utalás történik —, hogy a határozatok végleges kidolgozásánál figyelembe vették a meghívott internacionalisták javaslatait is, különösen azokban a kérdésekben, amelyek az ausztria-magyarországi és a németországi forradalmi mozgalom és az ukrajnai felszabadító harc közötti együttműködéssel voltak kapcsolatosak.

A kongresszusi határozatnak a nemzetközi helyzettel foglalkozó része kiemeli, hogy az imperialista háborúba a harcoló felek minden fellelhető erőtartalékot bevontak, s a háború által előidézett gazdasági és politikai válság kataszrofális méreteket ölt. Az objektív körülmények a központi hatalmakat arra indítják, hogy a háború folytatásához szükséges nyersanyagok és élelmiszerek beszerzése érdekében ne csak Ukrajnát foglalják el, hanem tovább nyomuljanak keletre, ahol viszont újból Anglia érdekeibe és ellenállásába ütköznek. Így az imperialista ellentéteknek újabb csomópontja jön létre. Ez azt jelenti, hogy a központi hatalmak nem tudnak megfelelő létszámú és erejű megszálló hadsereget összpontosítani Ukrajnában.

„A világforradalom fejlődése, amelyet egész sor objektív tényező meglassít, feltétlenül kibontakozik, s ami különösen fontos, a legnagyobb gyorsasággal Magyarországon, Ausztriában és Németországban. Ez szintén megnehezíti a büntető hadtesteknek Ukrajnába történő átcsoportosítását"[20] — hangzik a határozat nemzetközi helyzetről szóló részének 5. pontja.

A határozat 6. pontja megállapítja, hogy a német, de különösen az osztrák—magyar csapatok sorai politikailag bomladoznak s minél keletebbre nyomulnak, annál inkább érezni fogják a forradalmi környezet erjesztő hatását. Az ukrajnai

19 Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 182—183. old.

20 Коммунистическая Партия Украины в резолюциях съездов и конференций. 1918—1956. Госполитиздат УССР. Киев. 1958. 8. o.

felkelés elsősorban a német imperializmusra mér csapást, s ez Szovjet-Oroszországnak, a nemzetközi forradalmi mozgalom bázisának a megerősödését is szolgálja.[21]

A határozat fegyveres felkelésről szóló részének 3. pontja kimondja: „Ukrajna most a nemzetközi tőkével való előcsatározások arénája; a fejlődés objektív menete Ukrajnát a világforradalom első állásaiba juttatta, és az ukrajnai felkelés fejlődése és kimenetele ezért különösen szoros és közvetlen függő viszonyba kerül a nemzetközi forradalom sorsától, a forradalomnak minél gyorsabb fejlődésétől Németországban és részben Ausztria-Magyarországon.

Ugyanakkor az ukrajnai proletariátus forradalmi mozgalma jelentősen elősegíti a forradalomnak világméretekben való kibontakozását, miközben különösen erős és kedvező hatással van Ausztria, Magyarország és Németország proletariátusának a felkelésére, mint ennek alkotó része."[22]

A kongresszus a határozatának a párt feladatait összefoglaló részében meghatározta az internacionalista csoportokkal való együttműködés módját és szervezeti kereteit. „El kell ismerni — hangzik a határozat 7. pontja —, hogy a párt előtt álló feladatok közül elsőrendű fontossággal bír a megszálló csapatokkal való legszorosabb kapcsolat megteremtése, a köztük folytatandó forradalmi internacionalista propaganda és agitáció, s ebből a célból a külföldi internacionalista csoportokkal együtt egy speciális apparátus létrehozása, valamint az osztrák—német csapatok között különleges katonai szervezetek megteremtése."[23]

Az internacionalista csapatokkal való szervezeti kapcsolatnak s a német, valamint osztrák-magyar csapatok körében létrehozott földalatti szervezeteknek egyre növekvő szerepük lett Ukrajna Kommunista (bolsevik) Pártja I. alakuló kongresszusát követő hónapokban. Nagy hatást tett a megszálló hatalmak katonáira az UKP KB által a német és osztrák—magyar katonákhoz 1918 júliusban intézett két felhívása, amelyek közül az „Ukrajnai munkások és parasztok békeajánlata a német és osztrák—magyar hadsereg katonáihoz"[24] c. röplap széles körben elterjedt Ukrajnában. Ezekből a röplapokból 100 000 német, 50 000 magyar nyelvű példányt nyomtak,[25] feltehetően az OK(b)P Külföldi Csoportjai Federációjának a nyomdájában.[26]

21 I. m. 8—9. old.
22 I. m. 12. old.
23 I. m. 14. old.
24 Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 182—183. old.
25 Документы о разгроме немецких оккупантов на Украине в 1918 году. ОГИЗ. Госполитиздат. 1942. 154—155. o.
26 Marxizmus—Leninizmus Intézet Archívuma. Moszkva. 17. fond, 9. leltár, 5. ő. e. 45., 50., 64. lap.

Minden bizonnyal állíthatjuk, hogy Kun Bélának és a magyar csoportnak része volt a röplapok előállításában, sőt a propagandaanyag Ukrajnába juttatásában is, jóllehet ennek a munkának a súlya főleg az ukrán kommunisták vállain nyugodott. Több magyar internacionalista, bár tudta, hogy elfogásuk esetén a hadbíróság halálos ítélete fenyegeti őket, vállalta ezt a fontos megbízatást. Csathó Ödön nyugdíjas nyomdász 1956-ban írt visszaemlékezésében leírja, hogyan csempészett álruhában röplapokat a magyar csoport megbízásából az ukrán kommunistákkal együttműködve Harkovba és Odesszába.[27] Az utóbbi városban székelt az osztrák—magyar Keleti Hadsereg főparancsnoksága, amely egyben a Monarchia megszállása alatt álló ukrán területek gazdasági és politikai központja volt.

Tevékenyen közreműködtek a propagandaanyagoknak a rendeltetési helyre történő juttatásában a Szovjet-Oroszországból visszatérő hadifoglyok is.

Az Ukrajnában állomásozó katonák érdeklődése egyre fokozódott a forradalmi sajtó termékei iránt.[28] A hazatérők nagy része a Moszkva—Orsa-i vonalon utazott. A galíciai átmenőtáborokig a német megszállás alatt álló belorusz és lengyel területen történő átutazás alkalmával a katonaforradalmárnak megvolt a lehetősége, hogy a magával hozott irodalmat továbbadja. A hadvezetés ennek elkerülése érdekében lezárt vagonokban szállította a hadifogságból hazatérő katonákat.

Előszóval agitációt folytatni a hadseregben nehéz, vagy mondhatni lehetetlen volt.[29] Számos névtelen internacionalista áldozta életét, hogy felvilágosítsa az imperialista háborúba belekergetett bajtársait az igazságról. Kun Bélának közvetlenül az UK(b)P I. kongresszusának befejezése utáni napon jelent meg „Az osztrák—magyar imperializmus gaztette" c. cikke a Pravdában, amelyhez egy képet is mellékelt. „Ezt a felvételt Ukrajnából juttatták el hozzánk — írja. — Azt gondolhatná az ember, hogy ukrán parasztfelkelőket ábrázol. Az akasztófákon azonban nem ukrán forradalmárok, hanem volt hadifoglyok, internacionalista forradalmárok, bolsevikok vannak . . ."[30]

A hozott áldozatok azonban nem vesztek kárba. Egy szeptember közepéről való jelentés arról ad hírt, hogy a bomlás a német katonák körében is fokozódik, megtagadják a paran-

27 Hadtörténelmi Intézet Levéltára. Internacionalista gyűjtemény. Csathó Ödön visszaemlékezése. sz. n.

28 Marxizmus—Leninizmus Intézet Archívuma. Moszkva. 17. fond, 9. leltár, 6. ő. e. 184—185. lap.

29 Uo.

30 Pravda. 144. sz. 1918. július 13. 3. old.

csokat és Ukrajnában már titkos bizottságok is alakultak soraikban, amelyek forradalmi propagandát folytatnak.[31]

Az osztrák—magyar csapatok bomlása még nagyobb méreteket öltött. 1918. augusztus 20-án a felkelt bari parasztok ellen küldött katonák átálltak a felkelők oldalára. A felkelés előtt néhány nappal a forradalmi katonai bizottság illegális haditanácsán megjelentek a 23. k. u. k. ezred képviselői (több forrás 20. ezredet említ).[32] Megegyeztek, hogy az ezred augusztus 19-ről 20-ra virradó éjszaka megkezdi a felkelést s a forradalmi bizottság 4000 parasztból álló osztagot indít Mogiljov—Podolszkijba a katonák támogatására. A következő nap a forradalmi bizottság olyan hamis híreket kapott, hogy az osztrák katonák provokációs céllal akarják Mogiljovba csalni a parasztokat. A bizottság erre gyorsan megváltoztatta a hadműveleti tervet és nem indította útnak az ígért partizánosztagot.

Az ezred a megbeszélt időpontban megkezdte a felkelést. A segítség elmaradt s egy magyar kiegészítésű egységgel szemben vívott 12 órás harc után a felkelők kénytelenek voltak a megadást választani. Egy részüknek azonban sikerült a partizánokhoz menekülni.[33] Néhány hét múlva már a magyar csapatokra sem támaszkodhatott Krauss Alfréd gyalogsági tábornok, a Keleti Hadsereg parancsnoka. Október 26-án már Odesszában a felkelést a 6. magyar huszárezred kezdte meg, amelyhez azonnal csatlakozott a 76. gyalogezred.[34] A források egybehangzóan megerősítik, hogy ekkorra a bolsevik befolyás a magyar katonák között igen erőssé vált.

A nyersanyagok és a gabona helyett a Monarchia a katonák révén forradalmi tapasztalatokat szállított ki Ukrajnából. A júliusban és augusztusban lefolyt vasutassztrájkok és az egyre hevesebb parasztfelkelések keresztülhúzták a német és osztrák—magyar imperialisták vérmes reményeit és számításait.[35] Az UK(b)P I. kongresszus határozatai helyesnek bizonyultak. Az ausztriai, a magyarországi és a németországi forradalmak

31 Az Októberi Forradalom és a Szocializmus Építésének Központi Archívuma. Moszkva. 1318. fond, 1. leltár, 628. ő. e. 46. lap.

32 A Román Népköztársaság Állami Levéltára. Bukarest. A Minisztertanács Elnökének iratai. 1918. 19. ő. e. 33. lap.

33 Az Októberi Forradalom és a Szocialimus Építésének Központi Archívuma. Moszkva. 1318. fond, 1. leltár, 628. ő. e. 32. lap.

34 Kriegsarchiv. Bécs. Neue Kriegsakten-Abteilung. Präs. Nr. 1049. — Крах германской оккупации на Украине. M. 1936. 182. o.

35 „A német imperialisták azt ígérték — mondta Lenin 1919 márciusában elhangzott beszédében —, hogy Ukrajnából 60 millió pud gabonát szállítanak Németországba, s ezzel az élelmiszerszállítással elpusztítják Németországban a néptömegekben a bolsevizmus csíráját. De a valóságban egészen másként ütött ki a dolog: a németek 60 millió pud gabona helyett mindössze 9 millió pudot vittek el Ukrajnából. De ezzel a gabonával együtt bevitték Németországba a bolsevizmust, amely ott oly dús csírákat eresztett." (V. I. Lenin Művei. 29. kötet, 35. old. — ford. jav. J.)

s a megszálló csapatok forradalmasodása megteremtették a szovjethatalom visszaállításának feltételeit az ukrán földnek az antant hatalmak megszállása alá nem kerülő részein. A diadalmasan előrenyomuló Ukrán Vörös Hadsereg közeledésének a híre — amelynek soraiban magyar internacionalisták is harcoltak — más fontos tényezők mellett, bizonyos fokig hozzájárult ahhoz, hogy 1919 márciusában a magyar proletariátus fegyveres harc nélkül vette át a hatalmat a csődbe jutott polgári kormánytól.[36]

Józsa Antal százados

36 Juhász Nagy Sándor: A magyar októberi forradalom története. Cserépfalvi. Budapest. 1945. 471. old.; Bőhm Vilmos: A két forradalom tüzében. Népszava. Budapest. é. n. 191. old.

SZEMLE

HATALMAS GYŐZELMEK KRÓNIKÁJA

*A Szovjetunió 1941—1945. évi Nagy Honvédő Háborújának története c. mű negyedik kötetének ismertetése**

1962-ben a Szovjetunióban megjelent A Szovjetunió 1941—1945. évi Nagy Honvédő Háborúja c. mű soronlevő, negyedik kötete. A kötet az 1944-es év katonai-politikai eseményeit tartalmazza. A címe: „Az ellenség kiűzése a Szovjetunió területéről és Európa népei felszabadításának kezdete a fasiszta járom alól."

A szovjet hadvezetés a tárgyalt időszakban két nagyméretű támadó hadjáratot hajtott végre, amelyek eredményei azt bizonyították, hogy a Vörös Hadsereg az ellenséget minden tekintetben felülmúló, hatalmas erővé vált. A Vörös Hadsereg 1944-ben a fasiszta Németországra és csatlósai hadseregeire nagyarányú vereségeket mért. Bátran lehet mondani, hogy a fegyveres harc végső kimenetelét már az 1944-es év előre meghatározta. Ezért az 1944-es esztendő különösen jelentős mind a Nagy Honvédő Háború, mind az egész második világháború történetében.

A negyedik kötet, mint a megelőzőek is, a hadieseményeket a Szovjetunió belső gazdasági és társadalmi-politikai fejlődésével, valamint külpolitikájával való összefüggésükben tárgyalja.

A kötet négy részre, ezen belül 21 fejezetre oszlik.

Az első két rész az 1944-es téli és nyári—őszi hadjáratokkal foglalkozik. Mindkét részben központi helyet foglalnak el azok a fejezetek, amelyek a Szovjetunió megszállt területeinek felszabadítására irányuló támadó hadműveleteket ismertetik.

* Az ismertetést E. A. Boltyin professzor vezetésével az SZKP KB mellett működő Marxizmus—Leninizmus Intézet Nagy Honvédő Háború története osztálya tudományos munkatársainak egy csoportja állította össze.

Ilyen fejezetek: a 2. („A szovjet csapatok leningrádi és novgorodi támadása"), a 3. („A Jobbparti Ukrajna és a Krím felszabadítása"), a 6. („Bjelorusszia felszabadítása") és a 12. („A baltikumi szovjet köztársaságok felszabadítása"). Ezek a fejezetek a haditevékenységgel együtt megvilágítják a dolgozók helyzetét a német-fasiszták által megszállt területeken, a Vörös Hadsereg segítését a lakosság által, a párt- és szovjetszervek újjászervezésének első lépéseit. A Haditengeri Flotta tevékenységével külön fejezet foglalkozik (a 15.), a 16. fejezet pedig azt a harcot foglalja össze, melyet a szovjet nép az ellenség arcvonala mögött folytatott.

A 8., 11., 13. és 14. fejezetek azokat a harcokat írják le, amelyeket 1944-ben a Vörös Hadsereg Európa népeinek felszabadításáért folytatott. A fejezetekben jelentős helyet foglal el az adott ország belpolitikai helyzetének és politikai eseményeinek értékelése. Magyarország felszabadulásának történetére külön fejezet van szentelve (a 13., „A német fasiszta csapatok veresége Magyarországon és az ország kilépése a háborúból").[1]

A kötet harmadik része két fejezetből áll (17—18.), amelyek a második világháború többi arcvonalain végbement katonai-politikai eseményekkel foglalkoznak. Nevezetesen az olaszországi harctevékenységgel, az angol—amerikai csapatok partraszállásával Franciaországban, a szövetségesek tevékenységével a Csendes-óceán térségében. Mindkét fejezet figyelmet szentel Európa és Ázsia népei 1944-ben folytatott felszabadító harcának.

A negyedik rész három fejezetre oszlik (19—21.), s ennek megfelelően a Szovjetunió gazdasági helyzetét, a kommunista párt ideológiai munkáját és a Szovjetunió külpolitikáját világítja meg. A Vörös Hadsereg 1944. évi fényes győzelmei azon alapultak, hogy a szovjet nép hősies munkával kedvező anyagi feltételeket teremtett a Vörös Hadsereg győzelmes támadásához, s a kommunista párt eszmei nevelőmunkájának eredményeképpen a hátországban és az arcvonalon egyaránt nagy hazafias lelkesedés hatotta át az embereket. A szovjet kormány helyes külpolitikája pedig elősegítette a Vörös Hadsereg győzelmét és a Szovjetunió számára még kedvezőbb nemzetközi helyzet kialakulását.

* * *

Az 1944-es év története a Vörös Hadsereg nagy győzelmeit, a Szovjetunió erejének és nemzetközi tekintélyének további növekedését, az európai országok antifasiszta harcának fellendü-

lését, a hitlerista államszövetség felbomlását, s a fasiszta Németország mindenre elszánt, de kilátástalan kísérleteit foglalja magában, melyek arra irányultak, hogy megállítsák a szovjet csapatok támadását, s időt nyerve, a Szovjetunió ellen fordítsák koalíciós szövetségeseit, az Egyesült Államokat és Angliát.

A szovjet—német arcvonalon 1944-ben valóban gigászi katonai erők tevékenykedtek, hatalmas méretű ütközetek bontakoztak ki.

A kötetben szereplő adatok kimutatják, hogy 1944 januárjában a hadra kelt Vörös Hadsereg 6 736 000 katonát és tisztet számlált, 97 690 löveggel és aknavetővel, 5628 harckocsival és önjáró löveggel, 8818 repülőgéppel rendelkezett. A fasiszta csapatok ebben az időben a szovjet—német arcvonalon 4 906 000 főt tettek ki (ebből 706 000 katona és tiszt a csatlós országokból), és 54 570 löveggel és aknavetővel, 5400 működőképes harckocsival és rohamlöveggel, 3073 repülőgéppel rendelkeztek (l. 20—21. o.).

Az a körülmény, hogy 1944 elejére a Vörös Hadsereg emberben 1,3-szer, lövegben és aknavetőben 1,7-szer, harckocsikban 1,4-szer, repülőgépekben 2,7-szer múlta felül az ellenséget, igen figyelemre méltó tény. Ez gyakorlatban bizonyította a szovjet állam legyőzhetetlen erejét. A Szovjetunió a háború két és fél éve alatt nemcsak visszaverte az ellenség példátlan erejű támadását, hanem sikeresen megszüntette fölényét is, az erőkben és a harceszközökben egyaránt. Egyben ezek az adatok megcáfolják a megvert hitlerista tábornokok állításait, mintha a Vörös Hadsereg többszörös túlerővel rendelkezett volna, és ellenkezőleg, a Vörös Hadsereg magasfokú hadművészetéről tanúskodnak.

Az 1943-ban aratott győzelmek eredményeit felhasználva, a szovjet csapatok megszakítás nélkül indították meg az 1944. évi téli hadjáratot. Az 1944. január 14-én megindított leningrádi—novgorodi hadművelet során a szovjet csapatok szétzúzták az ellenséget és Leningrádtól 220—280 km-re vetették vissza. Még december közepén kezdődött el a Jobbparti Ukrajnáért folyó gigászi csata, amely márciusban és áprilisban érte el tetőpontját és május 12-én a Krím megtisztításával győzelmesen ért véget. A hitlerista hadvezetés, amely abban reménykedett, hogy a sáros időszakot s az utak járhatatlanságát felhasználhatja csapatai pihentetésére és feltöltésére, nem jutott hozzá a kívánt lélegzetvételi szünethez és újabb súlyos vereségeket szenvedett.

Április második felében az arcvonalban levő magasabbegységek nagy része, majd május első felében az összes magasabbegységek a főhadiszállás parancsára védelembe ment át, hogy felkészüljön az újabb támadásra. A június 10-én megin-

duló nyári—őszi hadjárat, méreteit, politikai és hadászati eredményeit tekintve, a Nagy Honvédő Háború kiemelkedő hadjárata volt. Az egymás után kibontakozó nagy hadászati támadó hadműveletek megrendítették az ellenséget. Közülük a legnagyobb méretű a június 23-án kezdődő bjelorussziai hadművelet volt. A négy szovjet front bjelorussziai támadása idején, július 13-án, támadásba lendültek az 1. Ukrán Front csapatai Lvov—Sandomierz irányában. A szovjet csapatok győzelmes előnyomulása következtében Bjelorussziában és Ukrajna nyugati területein a német főparancsnokságnak hatalmas erőfeszítéseket kellett tennie, hogy megakadályozza keleti arcvonalának általános szétesését.

Augusztus 20-án az ellenséget újabb nagyerejű csapás érte Iasi és Kisinyov alatt. A szovjet—német arcvonal déli szárnyán tátongó rés keletkezett, amelyet a németek csak 1944 szeptember közepére tudtak befoltozni, amikor a Vörös Hadsereg elérte a jugoszláv és magyar határokat. A Vörös Hadsereg októbertől decemberig a jugoszláv és bolgár csapatokkal együtt Jugoszláviában, a román és bolgár csapatokkal együtt pedig Magyarországon mért vereséget az ellenségre. Október és november folyamán a Vörös Hadsereg véglegesen felszabadította a baltikumi szovjet köztársaságok területét, valamint a Sark-vidéket és Norvégia északkeleti területére lépett.

A Vörös Hadsereg 1944. évi támadó tevékenysége következtében Németország fegyveres erőit hatalmas veszteségek érték. A zsákmányolt német dokumentumok adatai szerint a Vörös Hadsereg 1944-ben teljesen megsemmisített vagy fogságba ejtett 126 hadosztályt és 25 dandárt, szétzúzott 361 hadosztályt és 27 dandárt, amelyek közül 47 hadosztály és 20 dandár olyan súlyos veszteségeket szenvedett, hogy feloszlatták. A németfasiszta hadsereg egy év leforgása alatt halottakban, sebesültekben és foglyokban 3,6 millió katonát és tisztet, emellett 48 000 löveget és aknavetőt, 10 900 harckocsit, több mint 15 000 repülőgépet vesztett (l. 500—503. o.).

A Vörös Hadsereg teljesen megtisztított az ellenségtől 906 000 km^2 szovjet területet, amelyen a háború előtt 39 millió ember élt. Az 1944-ben felszabadított szovjet terület 46%-a volt a megszállás alá került összes területnek. Az európai országok dolgozóinak együttérzése és támogatása mellett a Vörös Hadsereg felszabadította Romániát, Bulgáriát, Magyarország nagy részét, Lengyelország jelentős részét és Csehszlovákia keleti területeire, valamint Norvégia északkeleti területeire lépett (l. 499. oldal).

Azok a győzelmek, melyeket a Vörös Hadsereg 1944-ben aratott, a szovjet hadművészet magas színvonaláról tanúskodnak.

Mindkét hadjárat tervében helyesen értékelték a politikai és a katonai hadászati helyzetet, mesterien határozták meg a csapatok feladatait és az ellenség félrevezetésére teendő intézkedéseket (l. 24—25. o. és 126—129. o.). A szovjet hadtörténeti irodalomban ebben a formában először ez a mű tárgyalja az 1944. évi hadjáratok tervét. Korábban több hadtörténész lényegében tagadta, hogy a hadjáratoknak volt hadászati terve. A kötetben idézett dokumentumok megcáfolják ezt az állítást.

Az 1944. évi hadműveletek a szovjet hadászat fontos fejlődési szakaszát képezik. A fegyveres harc központosított vezetésének a háború évei alatt szerzett tapasztalatai a frontok, a fegyveres erők különböző fajtái és a fegyvernemek közötti együttműködés jobb megszervezését tették lehetővé. Az 1944-es év második hadjárata során az ellenségre mért, egymást követő csapások rendszerét alkalmazták. A csapásokat az arcvonal különböző, gyakran egymástól távol eső szakaszain valósították meg. A politikai és hadászati célok elérését többnyire néhány front hadműveleteinek összessége biztosította, s csak ritkábban egy front erői. Az egymást követő csapások alkalmazására mind az arcvonal mentén, mind pedig mélységben egyaránt sor került. Az 1944 nyári és őszi harctevékenység során különösképpen megmutatkozott a *hadműveletek kölcsönös összefüggése.* Minden egyes hadművelet nemcsak az adott körzetben idézett elő nagy változást a hadászati vagy politikai helyzetben, hanem egyben kedvező helyzetet teremtett a más körzetekben, sőt más hadszíntereken végrehajtandó csapások számára is (l. 501. o.).

A kötet rámutat arra, hogy a Vörös Hadsereg felszerelése a szakadatlanul tökéletesedő haditechnikával nagymértékben megnövelte 1944-ben a hadsereg képességeit a támadásban, s ennek következtében a hadműveleteket óriási lendület és döntő célkitűzések jellemezték. A tüzérség tűzerejének, a harckocsiknak és a légierőnek a hatékonysága megnövekedett, s ez lehetővé tette, hogy az ellenség védelmét gyors ütemben törjék át. A nagytömegű gyorsanmozgó csapatok gyors bekapcsolódása az ütközetbe, biztosította az elért siker lendületes kifejlesztését, az ellenség üldözését és megsemmisítését.

A hadvezetés művészetének színvonalbeli növekedése az 1944-es év több hadműveletében lehetővé tette az ellenséges csapatok bekerítését. Nagy ellenséges csoportosítások voltak bekerítve Korszuny—Sevcsenkovszk, Vityebszk, Bobrujszk,

Minszk, Brodi, Kisinyov és Budapest alatt. Jelentősen megrövidült a bekerített ellenség megsemmisítésének időszaka. Sztálingrádnál ez még több mint két hónapot, Minszktől keletre már csak hét napot, Kisinyov alatt pedig lényegében öt napot vett igénybe.

A Szovjetunió fegyveres erői e győzelmeket az ellenség háta mögött önfeláldozó harcot folytató szovjet nép aktív támogatásával és a partizán magasabbegységekkel és egységekkel szoros együttműködésben vívták ki. Ezeket a kérdéseket a szovjet csapatok hadműveleteit tárgyaló 2., 3., 5—9. és 12. fejezetek, valamint A szovjet emberek harca az ellenség hátországában c. külön 16. fejezet fejtik ki (l. 468—498. o.). Bőséges dokumentumanyag bizonyítja, hogy az 1944-es év a népi háború új, hatalmas fellendülésének éve volt az ellenség mögöttes területein. Megvilágítást nyer a párt vezető szerepe a partizánharcban és az illegális tevékenységben, a párt- és Komszomol-szervezetek munkája a partizánok és a helyi lakosság között, valamint a partizánok és az előnyomuló Vörös Hadsereg szoros együttműködése. A könyv a partizánok és az illegális munkások számtalan hőstettét eleveníti fel.

Az 1944-es év győzelmei a szovjet katonák lángoló hazaszeretete és megnövekedett harci képzettsége következtében váltak lehetővé. Az ellenség — írja a könyv — arra számított, hogy miután a hadszíntér más országok területére tevődik át, a Vörös Hadsereg személyi állományának erkölcsi ereje csökkenni fog. Számításai azonban csődöt mondtak. A szovjet harcosokat a felszabadító harc humánus eszméi lelkesítették és az a töretlen elhatározás töltötte el őket, hogy leküzdjék harci útjuk minden nehézségét. Valóban tömeges hősiességről tettek tanúságot. A hadseregben és a flottában a kitüntetett harcosok száma 1944-ben megkétszereződött és elérte a hárommilliót. A Szovjetunió Hőseinek száma is mintegy megkétszereződött (l. 502—503. o.).

A kötet rámutat arra, hogy a szovjet fegyveres erők egységes harcrendjében hogyan harcoltak és győzedelmeskedtek a különböző nemzetiségi alakulatok. A 6. és 13. fejezetek (197. és 300. o.) megemlékeznek a litván lövészhadosztály, a lett és észt lövészhadtestek tevékenységéről. E csapatok, valamint a Litván, Lett és Észt Szovjet Szocialista Köztársaságok területén harcoló partizán csapatok harctevékenysége és az illegális pártszervezetek munkája tanúskodtak arról a hősies harcról, melyet a köztársaságok népei a fasiszta elnyomás ellen felszabadulásukért folytattak.

A könyv leírja az 1. Lengyel Hadsereg, a Csehszlovák Hadtest, a román és bolgár csapatok (193., 196. o.), valamint a „Normandia" elnevezésű francia repülőezred (191. o.) harcait is a német-fasiszta hadsereg ellen.

* * *

A szovjet—német arcvonalon kibontakozó események győzelmes kimenetelét a Szovjetunió számára nagymértékben a szovjet hátország hősies munkája biztosította. Mint azt az 1944-es év eseményei bizonyítják, a szovjet szocialista rendszer újra és újra bebizonyította fölényét a kapitalista rendszer felett, mind a gazdaság megszervezése és a háborúhoz szükséges anyagi eszközök termelése, mind pedig a nép erkölcsi-politikai egysége tekintetében.

1944-ben, mint az előző években is — olvashatjuk a könyvben —, a nép minden erőfeszítése, az ország egész gazdasági ereje a fő feladat megoldására, az ellenség feletti teljes és végleges győzelem kivívására irányult (l. 571. o.). A szovjet nép, a kommunista párt vezetésével, egészében sikeresen oldotta meg az előtte álló feladatokat.

A nemzeti jövedelem mutatója, mely a legpontosabban és a legteljesebben tükrözi a szocialista újratermelés méreteit és ütemét, 1944-ben, 1943-hoz viszonyítva, 19,2%-kal nőtt és a háború eddigi éveit tekintve a legmagasabb szintre emelkedett (az 1940-es év szintjének 88%-a). A nemzeti jövedelem szerkezeti változásai kifejeződtek az állami költségvetésben is. „A háború megindulása óta — írja a kötet — az állami költségvetés először zárult deficit nélkül." (l. 579. o.) Az 1944-es évben tovább erősödött a szovjet köztársaságok közötti gazdasági kapcsolat és kölcsönös segítségnyújtás.

A könyv részletesen tárgyalja a szovjet nép erőfeszítéseit a termelésben. A munkásosztály 1944-ben új nagy győzelmet aratott. Az ipar bruttó termelése, elhagyva a háború előtti szintet, az 1940-es évhez viszonyítva 104%-ot tett ki. Különösen jelentős volt a növekedés a legfőbb iparágak termelésében. Lényegesen emelkedett a nemesacél termelése. A minőségi hengereltáru termelése 1943-hoz viszonyítva 1944-ben 28%-kal nőtt. Mindennek igen nagy jelentősége volt a fegyverzet növelésében és kiváló minőségének biztosításában (l. 580—581. o.).

A kötet kimutatja, hogy a hadianyagtermelés 1944-ben, 1940-hez viszonyítva, 312%-ra emelkedett. A harckocsik és ön-

járólövegek termelése, az 1943. évi 24 ezerrel szemben, 1944-ben 29 ezerre nőtt (l. 583. o.). A könyv ezeket az adatokat összeveti a fasiszta Németország hadianyagtermelésének megfelelő adataival. „A Szovjetunió, amely kb. háromszor kevesebb acélt termelt, mint Németország és az általa megszállt országok, a harckocsik, repülők és lövegek gyártásában túlszárnyalta annak termelését (627. o.).

A kötet ismerteti a Szovjetuniónak a lend-lease útján 1944-ben nyújtott segítség méreteit és az arra vonatkozó adatokat. „A lend-lease útján — írja a könyv az 585. oldalon — 1944-ben 591 000 tonna vas és acél hengereltáru (ebben 267 500 tonna vasúti sín), 18 600 fémmegmunkáló szerszámgép, 1100 fővonali mozdony, 129 100 tehergépkocsi érkezett. Szállítottak bizonyos fegyvereket és híradó eszközöket is." Ugyanakkor a könyv rámutat arra, hogy fegyverben és harci felszerelésben a behozatal nemcsak viszonylagosan csökkent (1943-ban az egész behozatal 54,1 %-át, 1944-ben pedig már csak 45%-át tette ki), de a legfőbb fegyverfajtákat tekintve abszolút mértékben is. A lend-lease természetesen bizonyos szerepet játszott 1944-ben az ország anyagi tartalékainak általános mérlegében, azonban „a Szovjetunió hadigazdasága, amely magas termelési szintet ért el, a haditevékenység óriási méretei ellenére, saját erejéből képes volt ellátni az arcvonalat a szükséges fegyverfajtákkal, lőszerrel és felszereléssel egyaránt" (l. 585. o.). A lend-lease-ről szóló pontos adatok meggyőzően cáfolják a burzsoá történelemhamisítók koholmányait, mintha az angol—amerikai szállítások kivételes jelentőségűek lettek volna a szovjet fegyveres erők számára.

A könyv rámutat a szovjet közlekedés sikereire az 1944-ben rá háruló feladatok megoldásában. A teherszállítás 1943-hoz viszonyítva egészében 20%-kal nőtt. Különösen megnőttek a hadműveleti szállítások méretei, amelyek közvetlenül a Vörös Hadsereg támadó hadműveleteinek ellátását célozták.

A szovjet hátország a sikereket a Központi Bizottság és a helyi pártszervezetek hatalmas szervező munkája következtében érte el (l. 594. és 612. o.). A párt vezetésével az országban szélesen bontakozott ki az össz-szövetségi szocialista munkaverseny. A kötet név szerint is felsorolja a termelésben élen járó dolgozók egy részét, a szocialista munkaverseny kezdeményezőit, a főbb iparágak és a közlekedés élmunkásait, s úgyszintén az élen járó üzemek, vasutak vezetőit, a fegyverek és a felszerelés tervezőit (l. 583—584. o.). Külön figyelmet szentel a nők és az ifjúság munkájának.

A háborús idők nehézségeivel küzdve önfeláldozóan dolgoztak a mezőgazdaság dolgozói. Miközben nagy hiány volt munkaerőben és gépekben, a kolhozisták növelték a termés-eredményeket, a gabona és más mezőgazdasági termékek bruttó betakarítását. A kötetben név szerint szerepelnek a mezőgazdasági szocialista munkaverseny kezdeményezői, az élen járó munkacsapatok, az össz-szövetségi munkaversenyben győztes kolhozok és területek.

A háború nagymértékben csökkentette a lakosság életszínvonalát. A párt és a kormány gondoskodása folytán azonban 1944-ben, ha nem is nagy, de bizonyos javulás következett be a dolgozók anyagi helyzetében. A könyv említést tesz az élelmiszer és más közszükségleti cikkek központosított és piaci árualapjának növekedéséről. Az idézett adatok és dokumentumok feltárják azt a hatalmas munkát, amelyet a kommunista párt és a szovjet kormány a fronton harcoló családtagjairól, a hadirokkantakról, a gyermekekről és sokgyermekes anyákról való gondoskodás érdekében végzett.

A könyv nem kendőzi el az olvasó előtt az 1944-es év gazdasági nehézségeit. Az elért sikerek ellenére — olvashatjuk a kötetben — a népgazdaság 1944-ben is nagy nehézségekkel küzdött. A szén- és olajbányászat, a vas, az acél, valamint a fémmegmunkáló szerszámgépek és cement termelése nem fedezték az ország szükségletét. Az állóalapok helyreállítása és kiszélesítése még több területen nem kezdődött el. A mezőgazdasági termelés, bár 1943-mal összehasonlítva bizonyos növekedést ért el, mégis nagy nehézségekkel küzdött. Ennek oka főleg az a nagy veszteség volt, amely a mezőgazdaságot a német-fasiszta megszállás alatt érte. Éreztették hatásukat a mezőgazdaság irányításában a még a háború előtti időben a sztálini személyi kultusz következtében bekövetkezett hibák és hiányosságok. A polgári lakosság ellátása mind a termelés terén, mind a személyi fogyasztásban erősen korlátozva volt. A győzelem érdekében a szovjet emberek sok minden szükségesről lemondtak és nagy anyagi áldozatokat vállaltak. Csak a szocialista ipar, a kolhozrendszer, a nép erkölcsi-politikai egysége és hazafiassága következtében lehetett ebben a hihetetlenül nehéz helyzetben megteremteni az anyagi feltételeket mind a rendkívül súlyos háború folytatása, mind pedig az újjáépítés és a népgazdaság továbbfejlesztése számára (l. 580. o.).

A 19. fejezetben külön szerepel a szovjet hatalmi szervek, a népgazdaság és a szovjet életforma helyreállításának kérdése a felszabadított területeken. A fasiszta területrablók kiűzése a

Szovjetunió területéről 1944-ben lehetővé tette, hogy a helyreállítás az egész megszállást elszenvedett területen kibontakozhassék.

* * *

A kötet megvilágítja a kommunista párt szervező, ideológiai és politikai tömegmunkáját az 1944-es évben. A párt és a tömegek szoros kapcsolatának bizonyítékául a könyvben meggyőző adatok szerepelnek a párt növekedéséről. 1944-ben a párt tagjai sorába 1 124 853 embert, tagjelöltnek 1 336 350 embert vettek fel. 1944 végén a pártnak 5 760 396 tagja volt, létszáma egy év alatt több mint 760 000 fővel emelkedett. A kommunistáknak több mint a fele a fegyveres erőknél szolgált. 1944. január 1-én a hadseregbeli pártszervezetek 2 549 945, 1945. január 1-én pedig 2 851 426 párttagot és tagjelöltet tartottak nyilván. Ha figyelembe vesszük azokat a nagy veszteségeket, amelyek a pártot az arcvonalon érték, le lehet vonni azt a következtetést, hogy a párt sorai soha nem növekedtek meg oly gyorsan, mint a háborús évek alatt (l. 629. és 646. o.). A párt növekedésének adatai a legjobb kifejezői annak a szeretetnek és bizalomnak, melyet a széles néptömegek a párt iránt tápláltak. A szovjet emberek milliói a hátországban végzett munka nehéz viszonyai között, s az ellenséggel vívott ütközetekben nagy megtiszteltetésnek tartották a maguk számára kommunistának lenni.

A katonai, gazdasági és politikai események leírása során a könyv erőteljesen ábrázolja a néptömegek alkotó tevékenységét, történelmi szerepét. A kötet számos példán keresztül mutatja be azt a hősi harcot, amelyet az alegységek, egységek, magasabbegységek az arcvonalon, a munkásbrigádok, műhelyek, üzemek, bányák, kolhozok és szovhozok a hátországban vívtak. Eközben az egyes személyekről is említés történik. A könyvben százával szerepelnek az arcvonal és a hátország ismert és kevésbé ismert hőseinek — katonáknak, tengerészeknek, tiszteknek, tábornokoknak, tengernagyoknak, munkásoknak, kolhozparasztoknak, a tudomány, a technika, az irodalom és művészet művelőinek nevei.

A könyv nagy figyelmet szentel Sztálin személyi kultusza bírálatának. Megmutatja a személyi kultusz kedvezőtlen hatását a pártéletre és a párt-, állami és gazdasági munka minden területére. 1944-ben, mint a háború megelőző éveiben is, a pártélet lenini szabályait súlyosan megsértették azzal, hogy lemond-

tak a párt felső vezető szerveinek rendszeres összehívásáról. A háború legfontosabb kérdéseinek kollektív megvitatása hiányzott. Mint a kötetben is olvashatjuk, az SZK(b)P Központi Bizottságának 1944 január végén megtartott ülése, az egyetlen ilyen ülés volt az egész háború alatt. De ezen az ülésen sem tárgyalták a háború menetének egyetlen sarkalatos kérdését, egyetlen nagy problémáját sem. Ez fékezte és nehezítette a párt munkáját. A párt mégis harcos, öntevékeny szervezet és a nép valódi vezére és vezetője volt a fasizmus elleni szent háborúban, mert a kommunisták milliói, az alsóbb pártszervezetek, az alapszervek, a kerületi, városi, területi pártszervezetek fáradhatatlanul dolgoztak a tömegek között, s a munkában és a harcban hőstettekre lelkesítették őket. Az SZK(b)P tagjai, akik hűek voltak Lenin eszméihez és a párt vezetésének lenini szabályaihoz, helyesen értékelték a helyzetet, a párt és a nép előtt álló feladatokat, s önállóan irányították a politikai és gazdasági élet meghatározott területét. A személyi kultusz hátrányos következményei ellenére a kommunista párt, a kormány és a szovjet nép mindent megtettek azért, hogy megvédjék a szocializmus vívmányait, és megsemmisítsék a gyűlölt ellenséget (l. 9—10. o.).

Sztálin személyi kultuszának kedvezőtlen következményei jelentkeztek a párt ideológiai munkájában is. A szóbeli és írásbeli propaganda, sok irodalmi és művészeti alkotás Sztálin szerepét és tevékenységét erősen felnagyította. A kommunista párt vezette szovjet népnek és hadseregének sikereit és győzelmeit egy embernek tulajdonították. Ugyanakkor nem volt alap arra, hogy Sztálint a Vörös Hadsereg összes győzelmei egyetlen szervezőjének és ösztönzőjének számítsák (629—630. o.).

Sztálin, mint legfelső főparancsnok, tevékenységében egyáltalán nem volt tévedhetetlen. Először is a hadműveletek kidolgozásában betöltött szerepét túlságosan felnagyították. Valójában mindezek a tervek a főhadiszállás, a vezérkar, a front- és fegyvernemi parancsnokok, valamint törzseik kollektív munkájának eredménye volt. Másodszor: legfelső főparancsnoki tevékenységében az 1944. évi téli hadjárat során előfordult, hogy néhány front feladatát helytelenül határozta meg, s ez megalapozatlanul nagy veszteségekre vezetett (25—26., 98. és 101. o.).

A kötet bírálja azt a tételt, hogy 1944-ben, mint a háború első éveiben is, a politikai tömegmunka a hátországban és az arcvonalon elsősorban Sztálin azon beszédei és parancsai alapján folyt, amelyek A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja c. könyvben jelentek meg. V. I. Lenin hatalmas elméleti hagyatékát, a kommunista párt forradalmi és harci tradícióit, a Köz-

ponti Bizottság sok kiemelkedő párt- és katonai munkása tevékenységének szerepét súlyosan aláértékelték s ez természetesen halványította a pártszervezetek által végzett ideológiai munkát. Sztálinnak a háború éveiben elhangzott felszólalásai és beszédei, köztük az 1944. éviek is, meghatározott pozitív szerepet játszottak a nép és a hadsereg mozgósításában az ellenség megsemmisítésére. De túlságosan feldicsérték ezeket a műveket s a bennük levő súlyos hibák és hiányosságok ellenére alaptalanul azt állították, hogy a háborúról és a hadseregről szóló marxista—leninista tanítás jelentős gazdagodását jelentik (l. 630. o.). A hibák közül az adott kötet bírálja Sztálin tézisét az „agresszív nemzetek" jobb háborús felkészültségéről, s az ő utasítására a Szovjetunió egyes nemzetiségeivel szemben alkalmazott represszziókat stb.

A személyi kultusz nehezítette, de nem tudta megakasztani a kommunista párt és Központi Bizottsága munkáját a dolgozók eszmei-politikai nevelésében. Az SZK(b)P KB irányította a pártszervezetek szervező és nevelő tevékenységét a hátországban és az arcvonalon egyaránt, feltárta a pártszervezetek életében előforduló fogyatékosságokat és megfelelő intézkedéseket tett azok kiküszöbölésére. Éppen erről tanúskodik a párt Központi Bizottságának több határozata, melyeket 1944-ben fogadtak el a kommunisták eszmei nevelésének és a tömegek között végzett ideológiai munka kérdéseiben (l. 630. o.).

Leleplezve a személyi kultuszt, a könyv nem esik a másik végletbe — a tekintélyek tagadásába a pártban. Hangsúlyozza a KB és a kormány, a párt- és állami élet kiváló személyiségeinek vezető és szervező szerepét.

1944-ben a párt eszmei nevelőmunkájának fő feladata abban állott, hogy minden harcosban, a hátország minden dolgozójában tudatosítsa: az ellenséggel való harcban az erőfeszítés legcsekélyebb gyengülése is megengedhetetlen. Az agitáció és a propaganda alapja a pártnak ez a jelszava volt: „Minden erőt az ellenség teljes megsemmisítésére."

A politikai tömegmunka az ország felszabadított területein, elsősorban Ukrajna és Bjelorusszia nyugati részén, rendkívüli jelentőségű volt. Az SZK(b)P KB külön határozatokat hozott e kérdésben. A könyv példákat hoz arra, hogy a marxizmus—leninizmus eszméinek hatására a felszabadított körzetek dolgozó lakossága hogyan tömörült a kommunista párt köré és kapcsolódott be a gyűlölt ellenség elleni aktív harcba.

A politikai tömegmunka fokozása mellett a kommunista párt harcolt a marxista—leninista eszmék tisztaságáért és rá-

mutatott azokra a hibákra, amelyeket az elméleti front egyes munkásai elkövettek. Ebben az összefüggésben van szó a kötetben a párt KB-nak 1944 májusában hozott határozatáról a Filozófia története c. mű III. kötetéről és a történettudomány területén előforduló hibákról (l. 631—632. o.).

1944-ben, miközben a harccselekmények burzsoá államok területére tevődtek át, a Vörös Hadsereg politikai szerveire és pártszervezeteire a személyi állomány eszmei nevelésében új feladatok hárultak. A kötet jellemzi a Főparancsnokság 1944. április 10-i és október 27-i direktíváit, valamint a Vörös Hadsereg Politikai Főcsoportfőnökségének idevonatkozó utasításait. Ezekben vannak megfogalmazva azok a politikai célkitűzések, amelyek érdekében a szovjet fegyveres erők a határokon túl is harcoltak, s a pártpolitikai munka feladatai, melyeket az új helyzet hozott magával.

A párt eszmei nevelőmunkájában, melyet a dolgozó tömegek és a Vörös Hadsereg katonái között folytatott, a korábbi háborús évekhez hasonlóan, nagy szerepet játszott az irodalom és a művészet. A kötet megvilágítja azt a munkát, amellyel az írók, képzőművészek, a film és színház művészei járultak hozzá a fasizmus feletti eszmei győzelemhez. A szovjet írók, képzőművészek, zeneszerzők, rendezők, akik közül többen név szerint is meg vannak említve, formájában nemzeti, tartalmában szocialista alkotásaikban kifejezték hazánk összes népeinek törekvését az ellenség teljes megsemmisítésére (l. 647—654. o.).

* * *

A könyv részletesen kitér a nemzetközi helyzet és a Szovjetunió külpolitikájának kérdéseire. A IV. kötetet nem utolsósorban az különbözteti meg a megelőző kettőtől, hogy itt választ kellett adni egy sor bonyolult kérdésre, amelyek annak következtében támadtak, hogy a szovjet csapatok átlépték a Szovjetunió határait és a Vörös Hadsereg megkezdte történelmi jelentőségű felszabadító küldetésének megvalósítását.

A mű a Vörös Hadsereg határainkon túli tevékenységét a német-fasiszták által megszállt országok — Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Görögország, Albánia — népeinek felszabadító harcával szoros összefüggésben tárgyalja. Úgyszintén szoros kapcsolatban azon országok felszabadító harcával, amelyek felszabadításukig a fasiszta Németország csatlósai voltak (Románia, Magyarország, Bulgária). A kötet rámutat arra, ho-

gyan erősödött és szélesedett a néptömegek antifasiszta harca a Vörös Hadsereg győzelmeinek hatására. Megvilágítja a kommunisták élenjáró szerepét, a kommunista és munkáspártok politikáját és taktikáját az egyes országokban, a Vörös Hadsereg felszabadító harcainak megindulása előtti és a harcok alatti időszakban.

Tárgyalja a könyv a burzsoázia ellentmondásos és kétkulacsos magatartását az ellenállási mozgalommal szemben, leleplezi a nemzeti érdekeket eláruló politikáját. A burzsoá politikai pártok, attól tartva, hogy elvesztik befolyásukat, kénytelenek voltak részt venni az ellenállási mozgalomban, de egyben minden módon fékezték is azt saját népüktől való félelmükben. A megszállt országok uralkodó körei az ellenállási mozgalmat szűk osztályérdekeik szolgálatába igyekeztek állítani. A burzsoázia fő célja a háború előtti reakciós rendszerek visszaállítása volt s ennek érdekében minden eszközt felhasznált. A reakciós lengyel emigráns körök ilyen bűnös, népellenes politikájának cselekménye volt az 1944. évi varsói felkelés, mely a lengyel néptől oly sok áldozatot követelt.

A kötetben tárgyalásra kerül olyan fontos és nagy probléma is, mint a Hitler-ellenes koalíció vezető államainak viszonya az ellenállási mozgalomhoz. Az Egyesült Államok és Anglia, különböző politikai céloktól vezéreltetve, elutasító magatartást tanúsított a néptömegek fasizmus elleni aktív harcával, különösen a fegyveres harccal szemben.

Az ellenállási mozgalom demokratikus jellege nagy nyugtalanságot keltett az USA és Anglia uralkodó köreiben. Azt látva, hogy a népi tömegek a fasizmussal együtt készek megsemmisíteni a fasizmust szülő kapitalista rendszert is, minden erővel azon voltak, hogy az antifasiszta mozgalmat befolyásuk alá vonják, megakadályozzák a népi demokratikus forradalmak fejlődését, megmentsék az európai államokban a népellenes burzsoá rendszereket és olyan kormányokat állítsanak élükre, amelyek a kül- és belpolitikában egyaránt engedelmesen teljesítenék utasításaikat.

Az Egyesült Államok és Anglia kormányai mindent megtettek, hogy megakadályozzák a nép győzelmét a megszállt országokban. Ennek a politikának a következménye volt Görögország tragédiája.

Gyökeresen másképp viszonyult a Szovjetunió az antifasiszta mozgalomhoz. A Szovjetunió az ellenállási mozgalomban a Hitler-ellenes koalíció harci erőinek fontos tényezőjét látta, szervezeti és anyagi segítségben részesítette. A Vörös Had-

sereg azért lépte át az európai országok határait, hogy végérvényesen leverje a hitleri Németországot és csatlósait, felszabadítsa a népeket a fasiszta járom alól, lehetőséget adjon nekik, hogy maguk döntsenek sorsuk felől.

A könyv rámutat arra, hogy a Vörös Hadsereg döntő szerepet játszott Közép- és Délkelet-Európa népeinek felszabadításában. A szovjet katonák és Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia népei legjobb fiainak vére, melyet a közös ellenséggel vívott elkeseredett harcokban együttesen áldoztak, megerősítette a szovjet nép és ezen országok népeinek testvéri barátságát. Az egész világ előtt ismeretes, milyen nagy felszabadító küldetése volt a Szovjetuniónak a második világháborúban. A burzsoá történelemhamisítók azonban számos erőfeszítést tettek, hogy kisebbítsék a Szovjetunió világtörténelmi győzelmét a német fasizmus szétzúzásában.

Különösen sok rágalmazó koholmánnyal illetik a Szovjetuniónak Lengyelországhoz való viszonyát. A Szovjetuniót azzal akarják megvádolni, hogy nem nyújtott elegendő segítséget a lengyel népnek. A IV. kötet nagy tényanyaga alapján meggyőzően mutatja be, hogy a Szovjetunió igazi testvéri viszonyt tanúsított a lengyel nép iránt. A Szovjetunió minden lehetőt megtett, hogy minél hamarább kiszabadítsa a lengyel népet a fasiszta rabságból.

A 246. oldalon fontos adatokat találunk az 1. Bjelorusz és az 1. Ukrán Front csapatainak súlyos veszteségeiről, amelyeket a jobbparti Lengyelország felszabadításáért vívott harcokban szenvedtek. Ezek a veszteségek csupán 1—1,5 hónap alatt elesettekben és sebesültekben 289 386 embert tettek ki. Pedig az 1944 nyarán lefolyt szívós harcok eredményeként Lengyelország területének csak negyed része szabadult fel. Ezek a számok megközelítő képet adnak arról, milyen nagy árat fizetett a szovjet nép a testvéri lengyel nép felszabadításáért.

Nagy figyelmet fordítanak annak bemutatására, hogy a Vörös Hadsereg győzelmei Romániában, Bulgáriában és Magyarországon nemcsak véget vetettek ezen országok rablóháborúban való részvételének, hanem azt is elősegítették, hogy népeik aktívan bekapcsolódjanak a fasiszta Németország elleni harcba.

A kötet azt is bemutatja, hogy a Vörös Hadsereg bevonulása a délkelet-európai államok területére hogyan bénította ott a belső reakció erőit, amelyek arra törekedtek, hogy megvédjék a régi társadalmi rendet. A Vörös Hadsereg győzelmei a román, magyar és bolgár fasiszta reakció fegyveres erői felett amellett megfosztották a belső reakciót attól az utolsó lehetőségtől is,

hogy a dolgozók elleni harcban felhasználja saját fő támaszát — a hadsereget. A Vörös Hadsereg jelenléte az általa felszabadított országokban kedvező helyzetet teremtett arra, hogy megszilárduljanak a demokratikus erők pozíciói. Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, Bulgária és Magyarország népi tömegei, amelyeket a kommunista és munkáspártok vezettek, harcba indultak a demokratikus elveken alapuló új társadalmi és államrend létrehozásáért. A Szovjetunió és a demokratikus fejlődés útjára lépő országok között teljesen újtípusú viszonyok kezdtek létrejönni — a testvériség, a barátság és a kölcsönös segítségnyújtás viszonyai, amelyek a proletár nemzetköziség elvein alapultak.

A kötet meggyőzően leplezi le Churchillnek azt a rosszindulatú koholmányát, amit annak idején Jugoszlávia is helyeselt, mintha 1944 októberében a moszkvai tárgyalások folyamán a délkelet-európai országok vonatkozásában megegyezés jött volna létre a hatáskörök felosztását illetően (l. 431—433. o.).

Nagy tényanyag bizonyítja, milyen határozottan és következetesen védelmezte a Szovjetunió a felszabadult népek függetlenségét és nemzeti érdekeit. Hála a Szovjetunió erőfeszítéseinek, meghiúsult az USA és Anglia vezető köreinek minden arra irányuló kísérlete, hogy antidemokratikus kormányokat alakítsanak közép- és Délkelet-Európa felszabadított országaiban, és hogy a népek akarata ellenére, reakciós rendszereket hozzanak létre.

A Szovjetunió nemcsak politikai, hanem gazdasági támogatást is nyújtott a felszabadított népeknek. A háború által előidézett nagy gazdasági nehézségei ellenére segítette őket, hogy gyorsabban újjáépítsék lerombolt gazdaságukat, és helyreállítsák a normális életet. Ezzel a Szovjetunió kiérdemelte a dolgozó tömegek mély háláját.

Jelentős helyet szentelnek a szerzők az antifasiszta koalíció vezető államai közötti kölcsönös viszony kérdésének. 1944-ben, végre, Nyugat-Európában létrejött a második front. A koalíciós hadvezetés először fejeződött ki konkrét katonai eredményekben. A könyv rámutat arra, hogy a második front megnyitása meggyorsította a fasiszta Németország megsemmisítését, ugyanakkor kiemeli, hogy a második frontot nagy késéssel és csak akkor nyitották meg, amikor már világossá vált, hogy a Vörös Hadsereg egyedül is képes felszabadítani egész Európát a fasiszta területrablók uralma alól.

A szövetséges csapatok észak-franciaországi partraszállása után a harc fő súlya továbbra is a Vörös Hadseregre nehezedett.

A második front nem hozott lényeges változást a nyugati és keleti arcvonalon levő német erők megoszlásában. Ezt szemléletesen mutatják a következő adatok, az 1944-es nyári hadjárat kezdetén a Vörös Hadsereggel szemben az ellenség 228 hadosztálya és 23 dandára állt. Júniustól decemberig a szovjet—német arcvonalra dobtak át még 60 hadosztályt és 13 dandárt. Ugyanakkor a szovjet—német arcvonalról Nyugatra csak 12 hadosztályt és 5 dandárt dobtak át (l. 657. o.).

A Hitler-ellenes koalíción belüli államok között fennálló viszonyokat vizsgálva a kötet szerzői kiemelik, hogy a különböző társadalmi berendezkedés és ennek megfelelően sok nemzetközi probléma eltérő megközelítése ellenére a szövetségesek kölcsönösen elfogadható döntésekre jutottak a nemzetközi politika legbonyolultabb kérdéseiben.

* *
*

Ma, amikor az USA és Anglia vezető körei közreműködésének eredményeként a német imperializmus újjászületése jelentősen előrehaladt, és a revansizmus eszméi nagyon elterjedtek Nyugat-Németországban, s amikor az új világháborúra való felkészülés még inkább fokozódott, „A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának története" IV. kötetének megjelenése, amelyben messzemenően tükröződik a Szovjetunió gigászi ereje, különös politikai jelentőséget nyer. Ez a kötet nagy csapást mér a történelemhamisítókra és a hidegháború eszmei fegyverhordozóira, feltárja a Szovjet Fegyveres Erők hősi győzelmeinek forrásait, kiemeli a néptömegek szerepét a fasizmus elleni felszabadító harcokban és sokoldalúan ábrázolja a szovjet nép felszabadító küldetését.

[1] Ennek a kérdésnek a tárgyalása folytatódik majd az V. kötet 5. fejezetében, amelynek címe: „Magyarország felszabadításának befejezése."

EGY ELFELEJTETT MAGYAR ÍRÓ-KATONA

Markó Árpád

(Jakkó László huszárkapitány. 1781—1833.)

(Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 18.)

(Budapest, 1960. Akadémiai Kiadó. 55 l.)

Bár a tudomány követelte tárgyilagosság szempontjai alapján a személyi vonatkozások kikapcsolására, vagy legalábbis azok elhallgatására kellene törekednünk, ezúttal mégis be kell vallanom, hogy Markó Árpád művének értékeit meglehetősen szubjektív érzéseken és élményeken keresztül közelítettem meg, ui. Jakkó László életének és munkásságának megismerése, nekem, egy rejtély megfejtését jelentette. Ezt a rejtélyt, vagy inkább talányt az elfelejtett író-katona képmása ültette el bennem, amelyet még gyermekkoromban láttam először. Azóta, egészen mostanáig, mindig kérdés volt számomra: ki és mi lehetett az, akinek szép, férfias, komoly vonásait az egykorú festő oly beszédesen örökítette meg.

Ki volt hát Jakkó László? Markó Árpád erre a kérdésre az elérhető forrásanyag egésze alapján ad feleletet: szatmári nemesember, akinek pályája a batizi gyermekévek, majd a debreceni és lembergi diákoskodás után a katonai élet szféráiban emelkedett magasra. És valóban: itt pontosan erről van szó. Jakkó kapitány ugyanis nem egyszerűen kiművelt emberfő, művelt, a kultúra több területe — irodalom, régészet, történelem — iránt érdeklődő katonatiszt, hanem a magyar hadtudomány úttörőinek egyike, „Az új hadi tudomány lelke" c. munka és Frontinus Sextus Julius „Stratagematon Libri IV." c. művének fordítója, amelyet Zrínyi Vitéz Hadnagyával helyezhetünk egy sorba.

A pályakép, amit Markó Árpád nyújt, mindenképpen méltó Jakkó Lászlóhoz, s egyben nagyszerű bemutató, felfedező írás. Így kell valóban méltatlanul elfelejtett nagyjainkat bemutatni, megszerettetni. A szerző úgy rajzolja meg Jakkó László életpályáját, hogy az mindvégig érdekes, sőt érdekfeszítő olvasmány marad. Nem zavarják, sőt fokozzák érdekességét a bőségesen szóhoz jutó források, amelyek minduntalanul lebilincselik, elgondolkoztatják és magukkal ragadják az olvasót. Az idézett levelek magát a valót, a lüktető életet hozzák közel, úgyhogy azokat olvasva önkéntelenül elgondolkozunk egy-egy pillanatra: hát ilyen volt egy biedermeier szerelmes levél, hát ezek voltak egy vitéz huszártiszt gondjai, örömei, mindennapi kérdései a legendás napóleoni háborúk idején. És éppen ebben van Markó Árpád könyvének másik nagy értéke: történelmi légkört, atmoszférát tud teremteni, ami nagyon sok történeti munkából hiányzik manapság.

Mindent összevetve az a véleményünk, hogy Markó Árpád egy értékes darabbal gazdagította hadtörténelmi irodalmunkat, egy olyan nagyszerű katonai pályafutást elevenítve fel, amely másfél évszázad távolából is buzdítóan, lelkesítően hat. Csak azt sajnáljuk, amikor Jakkó László Szatmárból induló és Szatmárba visszatérő pályájának történetét letesszük, hogy az idő mostohán bánt a rávonatkozó forrásokkal.

Kávássy Sándor

ADALÉKOK A HADSEREG SZEREPÉRE AZ 1905—7-ES FORRADALMI VÁLSÁG FELSZÁMOLÁSÁBAN

A XX. század elejére Magyarországon a megváltozott gazdasági viszonyok politikai válságba sodorták a dualizmuson alapuló, lényegében abszolutisztikus formák közt uralkodó rendszert. A válság alapja az uralkodó nagybirtokos és finánctőkés osztályok, valamint az ipari és agrárproletariátus egyre hevesebben feltörő ellentéte volt. Ezen az alapvető ellentéten kívül azonban az uralkodó osztályon belül is ellentétekkel találkozunk. Elsősorban a közép- és kisburzsoázia, melyet erőteljesen sújtottak a kartellek, de a nagybirtokosok egy része is, az ún. „agráriusok" ellentétbe kerültek az osztrák finánctőke és nagybirtokkal szövetséges magyar nagybirtokos és finánctőkés réteggel. A válság egyik döntő tényezője volt még a soknemzetiségű Magyarországon az imperializmus fejlődése következtében kiéleződött nemzeti ellentét is.

A XX. század első éveiben rohamosan nőtt a munkásmozgalom ereje, harci lendülete. A szakszervezeti taglétszám növekedése, sűrűsödő sztrájkok jelezték ezt. 1904 áprilisában a vasutasok sztrájkja országos jelentőségű, szinte a kormányt is megingató esemény volt.

Az erősödő, szervezett munkásmozgalom, heves sztrájkok mellett 1904 végére kiéleződött az uralkodó osztály egyes csoportjai között is a küzdelem. 1904 végén feloszlatták a parlamentet, kiírták az új választásokat. A választási harc feszült légkörben folyt, nagy karhatalmi erőket helyeztek készenlétbe, akik különösen durván léptek fel a nemzetiségi vidékeken. Még a csendőrség és katonaság közti súrlódásra is sor került Nagysomkúton, ahol a csendőrség egyik hadnagya román származású volt és nem akarta végrehajtani a választóbiztosnak a nemzeti választók ellen hozott intézkedéseit. Országos botrány lett az

ügyből, hullámai a közös hadügyminisztériumig is elértek. (H. M.—1906—1. oszt.—XXV.—5153.)

Ebben a helyzetben értek el Magyarországra az orosz forradalom hírei. Hatalmasra csapott a rokonszenv lángja. Már a választásoknál is megmutatkozott a hatás, volt hely, ahol annak a hírnek az elterjedése segítette uralomra az ellenzéki jelöltet, hogy a kormány magyar katonákat akar küldeni a cár segítségére. Legközvetlenebbül persze a munkásosztály reagált a forradalom eseményeire, tömegtüntetéseken fejezte ki rokonszenvét az orosz munkásokkal. Ezen túlmenően azonban Magyarországon, ahol a gazdasági és politikai viszonyok oly sokban hasonlítottak az oroszországiéhoz, és ahol objektíve napirenden volt a polgári demokratikus forradalom befejezése, az orosz események hatással voltak az egész forradalmi válság alakulására.

Az elkövetkező időszakban kellett annak eldőlnie, hogy van-e vezető erő, mely a tömegmozgalom erejét ki tudja szélesíteni, mélyíteni, az általános politikai válság talaján kibontakozó forradalmi helyzet élére tud-e állani. A magyarországi sajátos fejlődésből folyóan azonban nem volt ilyen forradalmi munkáspárt. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt, mely legális, szinte rendőri felügyelet alatt dolgozó párt volt, ebben a helyzetben jobbára csak szavakban követelte a forradalmat, konkrét taktikájában előtérbe helyezte az általános választójogért folytatott harcot és ennek érdekében még a kormánnyal is lepaktált.

Pedig 1905 sztrájkjai mind számuknál, mind hevességüknél fogva különböztek a korábbi évek sztrájkjaitól. A hiányos sztrájkstatisztika szerint is 1905-ben 346 bejelentett sztrájk folyt le, közel 60 000 részvevővel. Ugyancsak ebben az évben törtek ki a Dunántúlon a nagy cseléd- és aratósztrájkok, kb. 20—25 000 részvevővel. A tömegek megnövekedett aktivitása, harci készsége azt mutatta, hogy nem akarnak tovább a régi módon élni.

Az uralkodó osztályon belüli ellentétek 1905-ben egészen a kormányzati válságig éleződtek. Az 1905 januárjában többséget kapó ellenzéki pártokat Ferenc József nem engedte kormányra jutni, júniusban br. Fejérváry Géza tábornok vezetése alatt parlamenten kívüli kormányt nevezett ki, amellyel szemben a képviselőház, de a megyék többsége is az obstrukció álláspontjára helyezkedett. A képviselőház felszólította a megyéket, hogy ne fizessenek adót, ne adjanak katonát. Ne gondoljunk azonban itt valami komoly ellenállásra. Nemzeti kokárda,

frázisok, „abcug" a szabadelvű pártiak felé, de egyetlen komolyabb követelésük volt csak: a magyar nyelv bevezetése a közös hadsereg magyar egységeinél. Ennek az Ady által „úri rebelliónak" nevezett „nemzeti ellenállásnak" leszerelő szerepe volt a tömegek felé, miután a figyelmet a közjogi kérdésekre irányította. Eredményét tekintve politikai manővernek tekinthető az uralkodó osztályok részéről, miután azt célozta, hogy a radikális érzelmű kispolgárságot és a parasztságot eltérítse a valóban forradalmi úttól.

„Nincs egység a demokratikus táborban, a frontok össze vannak keverve, a demokratikus átalakulásban érdekelt osztályok külön-külön menetelnek, zavar van a haladást szolgáló erők táborában, zavar és megtorpanás" — így jellemzi Révai József Adyról írott tanulmányában a korszak osztályviszonyait. Az SZDP feladata lett volna megteremteni a demokratikus erők szövetségét. A reformista párt azonban hibásan dolgozta ki taktikáját, így az 1905-ös forradalmi helyzet kihasználatlanul sikkadt el.

1906 elején az SZDP állandó leszerelő, békítő törekvései ellenére a proletariátus újra harcba indult. 1906 első negyedében kétszer annyi munkás sztrájkolt, mint 1905 első negyedében. Az uralkodó osztályok közben már megértették, hogy egész rendszerüket veszély fenyegeti. 1906 áprilisában létrejött a kiegyezés az uralkodó és a koalíció pártjai között, amely az ellenzéki pártok teljes kapitulációját jelentette. Teljesen lemondtak követeléseikről, mert féltek a válság forradalmi megoldásától. Kormányra jutásuk után ugyanolyan erélyesen megindították a hajszát a munkásosztály, a parasztság és a nemzetiségek ellen, mint tették azt az előző kormányok.

A koalíció kormányrajutása a több mint egy éve húzódó kormányzati válságot megszüntette ugyan, de ez nem szerelte le a proletariátus harci lendületét. Májustól júliusig csupán a fővárosban 55 sztrájk volt, köztük a gázgyári munkások, ácsok, kőművesek, malommunkások általános sztrájkjai. Nyáron még az előző évinél is szélesebb aratósztrájk-mozgalom bontakozott ki az országban. 24 megyére terjedt ki a sztrájk, különösen a Tiszántúlon, a Viharsarokban, Nyírségben és a Bánátban öltött nagy méreteket. Méreteiről nincsenek pontos adatok, arányait azonban érzékelteti, hogy a kormány 5266 tartalékmunkást küldött a földbirtokosok segítségére, és hogy a sztrájkoló munkások közül 5095-öt börtönöztek be és bírságoltak meg.

Az 1905—7-es esztendő forradalmi lehetőségei nem valósultak meg, részben az uralkodó osztályok politikai manőverei-

nek sikere, de elsősorban a forradalmi szellemű munkáspárt hiánya miatt. 1906 őszén megindult a mozgalom hanyatlása, majd 1907 végétől kezdetét veszi a forradalmi mozgalom ideiglenes apályának időszaka.

Hazánk dolgozó népe és a magyar munkásosztály e hősi harcainak történetét még csak részlegesen tárta fel a történettudomány, még több kérdés tisztázásra szorul. Ezek közé tartozik többek között a hadsereg szerepe és felhasználása a válság felszámolásában és a sztrájkok leverésében. A hadsereg igénybevétele és az igényelt karhatalom minden esetben való kivezénylése is azt bizonyítja, hogy az uralkodó osztályok közötti ellentétek csak látszólagosak voltak.

E néhány irat közlésével a hadseregnek a szerepét igyekeztünk bemutatni és az a szándék vezetett bennünket, hogy felhívjuk a figyelmet a IV. hadtest iratainak forrásértékére. Az iratok zöme a IV. hadtest iratanyagából való. Sajnálatos, hogy a Honvédelmi Minisztérium és a Honvéd Főparancsnokság anyagában igen kevés ilyen vonatkozású irat található, a többi Magyarországon állomásozó hadtest anyaga pedig nincs levéltárunkban, ezért nem lehet teljes képet adni az egész ország területén kialakult sztrájkok elleni katonai karhatalom felhasználásáról.

A közölt iratok egy része német nyelvű, helyhiány miatt nem közöljük ezeket eredeti nyelven is, hanem csak magyar fordításban. A lehetőségekhez képest igyekeztünk az egyes iratokra hozott intézkedéseket is közölni.

MUNKÁSSZTRÁJKOK

1905

A budapesti gázgyári munkások sztrájkja

1

Budapest, 1905. június 3.

Rudnay Béla rendőrfőkapitány katonai karhatalom kivezénylését kéri a cs. és kir. IV. hadtestparancsnokságtól a gázgyári munkások munkabeszüntetése miatt.

950. res, sz.

fk. eln. 1905. **Bizalmas.**

Mivel a budapesti légszeszgyárak munkásai között sztrájk szervezésére irányuló mozgalom van s tartani lehet attól, hogy folyó hó 5-én[1] reggel az összes légszeszgyári munkások beszüntetik a munkát, tisztelettel megkeresem a nagytekintetű Hadtestparancsnokságot, hogy f. hó 5-én reggeli 6 órára a VIII. ker. Tisza Kálmán tér 20. szám alatti légszeszgyárhoz 1 század gyalogságot mint katonai segédletet és 60 katonai munkást;

a IX. ker. Soroksári út 6. szám alatti légszeszgyárhoz 1 század gyalogságot mint katonai segédletet és 50 katonai munkást;

a IX. ker. Koppány utca 4. szám alatti légszeszgyárhoz 1 század gyalogságot mint katonai segédletet és 50 katonai munkást;

a II. ker. Margit körút 75—77. szám alatti légszeszgyárhoz 1 század gyalogságot mint katonai segédletet és 20 katonai munkást;

az V. ker. Tutaj utca 3. szám alatti légszesztartó telepre 1 század gyalogságot és az Újpest—Váci út 28. szám alatti légszeszgyárhoz 1 század gyalogságot mint katonai segédletet kivezényelni szíveskedjék.

Rudnay Béla főkapitány[2]

Hadtörténelmi Intézet Levéltára, IV. Hadtest, 1905.
Militär Abtilung. 11 $\frac{4}{5}$ *6520.*
Eredeti tisztázat.

2

Budapest, 1905. július 9.

Farkas Lajos főkapitányhelyettes katonai karhatalom kivezénylését kéri a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságától a gázgyári munkások munkabeszüntetése miatt.

1 Első ízben május 24-én szüntették be a gázgyári munkások a munkát mind a négy gyárban. Az igazgatóság május 25-én kénytelen volt teljesíteni a munkások követeléseit. Június 8-án újból sztrájkba léptek. A további harc eredményeképpen július 15-én kollektív szerződést kötöttek a gyárral 3 évre. A szerződésben foglaltak a gázgyári munkások sztrájkjának győzelmét jelentették.

2 1892-ben képviselő lett, majd később Hont és Nyitra vármegye főispánja. 1896-tól 1906-ig az államrendőrség főkapitánya volt.

1199. res. sz.

fk. eln. 1905.

Mivel a budapesti légszeszgyárak munkásai között újból sztrájk szervezésére irányuló mozgalom van s tartani lehet attól, hogy a mai napon (július 9) este 7 órakor VIII. ker. Víg utca 18. szám alatt tartandó gyűlésen kimondják a munka beszüntetését, tisztelettel megkeresem a nagytekintetű Hadtestparancsnokságot, hogy folyó hó 9-ike esti 7 órától kezdve

1. a VIII. ker. Tisza Kálmán tér 22. szám alatti légszeszgyárnál esetleg felhasználandó 1 század gyalogságot és 60 katonai munkást;

2. a IX. ker. Soroksári út 6. szám alatti légszeszgyárnál esetleg felhasználandó 1 század gyalogságot és 50 katonai munkást;

3. a IX. ker. Koppány utca 4. szám alatti légszeszgyárnál esetleg felhasználandó 1 század gyalogságot és 50 katonai munkást;

4. a II. ker. Margit körút 75—77. szám alatti légszeszgyárnál esetleg felhasználandó 1 század gyalogságot és 20 katonai munkást;

5. az V. ker. Tutaj utca 3. szám alatti légszesztartó telepnél esetleg felhasználandó 1 század gyalogságot és

6. az Újpest Váci út 28. szám alatti légszeszgyárnál esetleg felhasználandó 1 század gyalogságot a megfelelő laktanyákban készenlétben tartani szíveskedjék.

A katonai készenlétnek esetleges kivonulása vagy megszüntetése iránt a nagytekintetű Hadtestparancsnokságot telefonon fogom megkeresni.

Dr. Farkas Lajos
oszt. tanácsos
főkapitány helyettes.

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. 1 4/5—7 8046.
Eredeti tisztázat.

A pécsi és a Pécs környéki bányászok sztrájkja

3

[Pécs], 1905. július 5.

Baranya vármegye alispánja karhatalom kirendelését kéri a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságától Mecsekszabolcs és Somogy községekbe.

9554. sz.

A mecsekszabolcsi és somogyi bányákban kiütött munkássztrájk[3] által veszélyeztetett közbiztonság megóvása végett kérem a pécsi 52. gyalogezred még rendelkezésre álló 39 emberét Mecsekszabolcs községbe csendőrlaktanyához, esetleg Somogy községbe pécsi főszolgabíró rendelkezésére karhatalonként legsürgősebben kirendelni.[4] Igénybevétel előreláthatólag egy hétre fog kiterjedni.

Alispán.

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. $11\frac{4}{59}$ *7839.*
Távirat.

4

Pécs, 1905. július 5.

Majorossy pécsi polgármester katonai karhatalom kirendelését kéri Pécsbányatelepre a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságától.

[3] Július 4-én tört ki a Dunagőzhajózási Társaság pécsi és Pécs környéki bányatelepein a bányászok sztrájkja. Negyedikén reggel először a pécsbányatelepi Ferenc József-aknában tagadták meg a munkát, majd 5-én a György-akna is csatlakozott a mozgalomhoz, és még aznap kiterjedt Pécsbányatelepen kívül Mecsekszabolcsra, Somogyra és Vasasra. A sztrájk kitörésének fő oka a kíméletlen kizsákmányolás volt, amely a bányászok létét fenyegette. Követeléseiket 18 pontos memorandumban foglalták össze. A pontok zöme a bérezés megjavítására irányult, voltak közöttük azonban olyan követelések is, mint május elsejének megünneplése, vagy tisztességes bánásmód a felügyelő személyzet részéről.

[4] Hasonló szövegű táviratot küldött az alispán a belügyminisztériumnak is. A kért karhatalom megadását illetően a IV. hadtest parancsnokságának az volt az állásfoglalása, hogy sürgős esetben, az erre vonatkozó instrukció 4. és 5. pontja értelmében, közvetlenül a pécsi állomásparancsnoksághoz forduljanak, ellenkező esetben viszont a belügyminisztériumon keresztül juttassák el a hadtestparancsnoksághoz a kérelmet.

22. eln. sz.

A Dunagőzhajózási Társaság összes bányáiban a sztrájk kitört, a bányaművek veszélyben vannak, rendőrség elégtelen, kérem három század katonaságnak Pécs-Bányatelepre azonnali kirendelését.[5] Egyidejűleg eziránt a belügyminiszterhez is távirati megkeresést intéztem.

Majorossy polgármester

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. 11 $\frac{4}{12-7.}$ *7837.*
Távirat.

5

Mecsekszabolcs, 1905. július 7.

Haid alezredesnek, a mecsekszabolcsi karhatalmi különítmény parancsnokának jelentése a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságához a Somogy- és Vasasbányatelep, valamint Mecsekszabolcs megszállására és biztosítására vonatkozó intézkedésekről.

E. N° 1

Jelentem, hogy az 52. gyalogezred 1., 2. és 15. századával ma reggel 6 órakor megérkeztem Mecsekszabolcsra. A szénbányához tartozó objektumok őrzésére, — melyek nemcsak Szabolcson, hanem Somogyban és Vasason is találhatók —, a bányaigazgatóval és a közigazgatási hatósággal egyetértőleg egy-egy századot helyeztem el, éspedig az 52/1. századot Somogyon, az 52/15. századot pedig Vasason. E helyeken 7—7 csendőr is van. Mecsekszabolcson maradt az 52/2. század.

Távirati összeköttetés a IV. hadtestparancsnoksággal csak az ezredparancsnokságon keresztül, a sürgönynek telefon útján történő továbbításával — vagy a táviratnak a pécsi távíróhivatalhoz való megküldésével létesíthető.

Mecsekszabolcson egy postahivatal van napi egyszeri postaforgalommal.

A Somogyban és Vasason levő századokkal az összeköttetést a bányaigazgatóság telefonja által biztosítottuk. A Pécsbánya-

[5] A hadtestparancsnokság az aratósztrájkok megfékezésére a Tamásiba kirendelt karhatalom parancsnokát utasította arra, hogy 3 század vonaton menjen Pécsre. A parancs 6-i végrehajtását a karhatalom parancsnoka 7-én táviratban jelentette. Ugyancsak 7-én jelentette táviratban a pécsi állomásparancsnokság, hogy a bevonult 3 századot kirendelte Mecsekszabolcsra, Somogyba és Vasasra.

telepen levő karhatalmi század időnként egy lovasszakaszt küld ki az összeköttetés fenntartására.

Az orvosi szolgálat ellátására egy egészségügyi járőr található Szabolcson, dr. Wolf ezredorvossal.

A Szabolcson levő objektumok — éspedig 1 nagy vízmű, 1 központi villanytelep, továbbá 2 dinamit-főraktár — őrzésére szükségesek:

1 szakasz a vízműhöz, 1 szakasz a központi villanytelephez, 1/2 szakasz a dinamitraktárhoz, 1/2 szakasz készültségben. Valamennyi őrség és őrhely csendőrökkel megerősített.

A bányán belüli járőrszolgálatot egy csendőrszakasz látja el. Ereje 1 tiszt és 26 fő.

Mivel az 52/2. század csekély ereje miatt (73 fő) ezeknek az őrségeknek naponkénti leváltása nem lehetséges, továbbá, mert itt van az igazgatóság székhelye, a politikai hivatalnok is itt vezeti a tárgyalásokat a sztrájkvezetőkkel, a legtöbb munkás Szabolcson lakik és szükség esetén közbeavatkozásra nem áll elegendő erő a rendelkezésre, mivel a fentemlített objektumok őrizetlenül hagyása helytelen lenne, ezért kérem a császári és királyi IV. hadtest parancsnokságát, hogy a mecsekszabolcsi karhatalmat legalább még egy századdal megerősíteni szíveskedjék.[6] A Somogyban és Vasason levő karhatalmi századoknak szükség esetén Szabolcsra történő vonása a saját feladataik ellátása és a távolság miatt keresztülvihetetlen.

A bányaigazgatóval és a közigazgatási hivatalnokkal való személyes megbeszélés szerint a tárgyalások a sztrájkolókkal békés úton nehezen vezetnek eredményre, mivel a sztrájkolók követelései túlságosan magasak.[7]

A karhatalom tartama előreláthatólag hosszabb ideig elhúzódhat, egy hétig feltétlenül.

Valamennyi szénbányában leállt a munka, a nyugalmat azonban a sztrájkolók (körülbelül 4000 munkás) nem zavarták meg.

Mecsekszabolcson a szállás az iskolában van, a többi állomáson egyesülten egy objektumban. Az ellátás (helyi beszer-

[6] Július 11-én táviratban jelentette Haid alezredes a IV. hadtest parancsnokságának, hogy az 52/6. század és a 8. honvéd huszárezred 7 lovasküldönce 6 óra 30 perckor bevonult Mecsekszabolcsra.

[7] A pécsi bányászok, okulva a korábbi tapasztalatokból, nem elégedtek meg a bányaigazgatóság üres ígéreteivel, hanem állhatatosan ragaszkodtak a bérminimum megállapításához és a többi bérköveteléshez, hogy valamelyest javítsanak nyomorúságos helyzetükön. Az igazgatóság ígérgetésekkel, ravaszkodásokkal, fenyegetésekkel és minden más eszközzel igyekezett megbontani a bányászok egységét.

zéssel) igen jó. A csapatok állapota és külső formája, valamint az egészségügyi helyzete jó.

Mint éppen tudomásomra jutott, Komlón hasonlóképpen kitört a sztrájk (200 munkással).[8]

Haid alezredes

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. $11\frac{4}{20-18}$ *8036.*
Eredeti tisztázat. Fordítás németből.

6

Mecsekszabolcs, 1905. július 10.

Haid alezredesnek, a mecsekszabolcsi karhatalmi különítmény parancsnokának jelentése a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságához a sztrájkoló bányamunkások és a budapesti bányakapitányság közötti tárgyalások eredménytelenségéről és a munkásoknak átnyújtott ultimátumról.

E. N° 3

Jelentem, hogy a nekem alárendelt Mecsekszabolcs, Somogy és Vasas állomásokon a sztrájkolók a rendet semmilyen módon sem háborították meg.

A Szabolcs, Somogy és Vasason elhelyezett és általam ellenőrzött századok felhasználását a mellékelt vázlatok mutatják.

Ma délelőtt kezdődtek meg a tárgyalások[9] a sztrájkolókkal a budapesti magyar királyi bányakapitányság vezetésével, és mivel megegyezésre nem került sor, a hatóság ultimátumot nyújtott át a sztrájkolóknak,[10] hogy e hó 13-án reggel 6 órakor vagy délután 2 órakor fel kell venniük a munkát, ellenkező esetben a társaság felmondás nélkül elbocsátja őket, és a telep lakóinak el kell hagyniok a lakásaikat.

8 A pécsi bányászok hősies harcának példájára az Engel Adolf és Fiai cég tulajdonában levő komlói bányában is kitört a sztrájk, mely július 12-én — a bányászok követelései egy részének teljesítésével — befejeződött.

9 Július 10-re végtárgyalást tűztek ki az illetékes hatóságok. A bányászok érdekeit egy 40 főből álló bizalmicsoport képviselte ezen a tárgyaláson.

10 Az ultimátum szövegét 1000 példányban szétosztották a bányászok között. A kívánt hatást azonban nem érték el a felhívásban foglalt fenyegetésekkel, a bányászok egyhangúan kimondották a sztrájk továbbfolytatását. Egyesek inkább vállalták a kivándorlást külföldre, semhogy tovább dolgozzanak a nyomorúságos fizetésért. A felhívást közli Szekeres József Kenyérért és szabadságért című munkájában és megjelent A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai 3. kötetében. A két szöveg között formai különbségek vannak, ami abból adódik, hogy Szekeres József munkájában a felhívás fogalmazványát közli.

Délután 4 óra 30 perckor a 6. század egy szakasza érkezett ide. Nevezett szakasz a Ferenc József-aknánál készültségben van, ahol egy épületben helyezték el.

Mivel a fennálló helyzet miatt a telefonösszeköttetés a meglehetősen távoli Somogy és Vasas állomásokkal megbízhatatlan,[11] ezért 6 lovas kiküldését kértem a pécsi állomásparancsnokságtól a fent nevezett helységek közötti összeköttetés megteremtésére.

Haid alezredes

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. $11\frac{4}{29-6}$ *8183.*
Eredeti tisztázat. Fordítás németből.

7

Mecsekszabolcs, 1905. július 12.

Haid alezredes, a mecsekszabolcsi karhatalmi különítmény parancsnoka jelenti a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságának, hogy a sztrájkoló bányamunkások július 13-ra, a kitűzött határidőre, nem veszik fel a munkát.

E. N° 13

Jelentem, hogy Somogy és Vasas állomásokon, valamint helyben, a nyugalmat nem zavarták meg. Holnap, e hó 13-án, mint azt a 3-as számú jelentésemben jelentettem, fel kell venni a munkát, a sztrájkolók azonban — amint az igazgatóságtól hallottam — megtagadják a munka felvételét.

Somogy és Vasas állomásokkal és Pécsbányateleppel az összeköttetés telefon és járőrök útján fennáll.

A legénység kedélyállapota jó.

Haid alezredes

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. $11\frac{4}{29-8}$ *8248.*
Eredeti tisztázat. Fordítás németből.

8

Mecsekszabolcs, 1905. július 13.

Haid alezredesnek, a mecsekszabolcsi karhatalmi különítmény parancsnokának helyzetjelentése a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságához.

[11] Több ízben előfordult, hogy a bányászok lehallgatták a telefonbeszélgetéseket.

E. N° 15

Vasason, Somogyban és itt nem vették fel a munkát.

Ma délután tárgyalások folytak a munkások képviselői és az igazgatóság között, hogy elbocsátásuk esetén esetleg végkielégítést kapjanak a társládából.[12]

Eddig semmilyen formában sem zavarták meg a nyugalmat.

Az összeköttetés valamennyi állomással fennáll, a legénység egészségi állapota jó.

Haid alezredes

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. $11\frac{4}{29-9}$ *8278.*
Eredeti tisztázat. Fordítás németből.

9

Mecsekszabolcs, 1905. július 15.

Haid alezredes, a mecsekszabolcsi karhatalmi különítmény parancsnoka jelenti a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságának, hogy a sztrájktörőket kövekkel megdobálták.

E. N° 20

Jelentem, hogy Somogy- és Vasas-bányatelepen, valamint itt, 30 munkás felvette a munkát.

Mikor tegnap itt, Szabolcsban, néhány munkás fel akarta venni a munkát, asszonyok és serdületlen suhancok kövekkel megdobálták őket. A völgyeknek a csendőrség által történő átfésülésekor egy ember elővigyázatlanságból szuronnyal könnyebb sebesülést szenvedett a lábán.

Egyébként eddig semmilyen esemény nem történt.

Haid alezredes

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. $11\frac{4}{29-12}$ *8376.*
Eredeti tisztázat. Fordítás németből.

[12] A társláda a 15. századból származó intézmény, mely azzal a céllal jött létre, hogy az arra rászorultak támogatásban részesüljenek.
A végkielégítés kifizetése a sztrájk további elhúzódását jelentette volna, ami semmiképpen sem volt az igazgatóság ínyére, azonban nyíltan nem merték megtagadni a kifizetést. Ezért a bányaigazgató a kirendelt bányabiztosra hárította a döntést, az pedig a társpénztár választmánya elé utalta az ügyet. A társpénztár választmánya határozatot hozott a végkielégítések kifizetésére, ezt a határozatot azonban Pauspertl Károly bányakapitány semmisnek nyilvánította.

Mecsekszabolcs, 1905. július 17.

Haid alezredesnek, a mecsekszabolcsi karhatalmi különítmény parancsnokának jelentése a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságához a bányamunkások kilakoltatásáról. A munkásság várható támadása miatt a század erősítést kér.

E. N° 25

A munkások kilakoltatása lakásaikból a szabad ég alá ma reggel 7 órakor megkezdődött, és délelőtt 10 órára befejezést nyert.[13]

A munkások távol vannak, asszonyaik, illetve családjaik a hatósági eljárással szemben nem fejtettek ki ellenállást, sőt a bútort az úton szállításra előkészítették.

A 8. honvéd huszárezred fél százada — mely a szállítókocsikat kikísérte — reggel 6 órakor ért ide, és míg itt várakoztak, járőrként kerültek felhasználásra.

Mecsekszabolcs, Somogy és Vasas állomásokon eddig körülbelül 40 munkás vette fel a munkát máig. Ma senki sem jelentkezett.

A fontos objektumok megszállására és biztosítására szükséges egy-egy szakasz erejű készültség a Ferenc József- és a György-aknánál, őrség a dinamitraktárnál, járőrök az őrségek közötti és a körülfekvő terület összeköttetésének biztosítására. Ama körülmény miatt, hogy az itteni csendőrőrs már csak 1 tisztből és 24 főből áll, az egyes őrségeket és őrhelyeket meg kellene ma erősíteni, továbbá — mint a közigazgatási és politikai hatóság itteni embereitől tudomásomra jutott — a munkások támadásokat terveznek, ezért kérem a karhatalmi őrséget egy gyalogos századdal megerősíteni. Járőrözéshez és megfelelő erőnek esetleges felhasználásához a környéken, szükséges lenne az őrhelyeket is körülbelül 1/2 lovasszázaddal megerősíteni.

A két század leváltása — megerőltető készültség és őrszolgálat után, mivel az egyes őrségeket és őrhelyeket meg kellett erősíteni — már csak részenként valósítható meg.

[13] A bányászok kilakoltatását nagy kíméletlenséggel hajtották végre. Nem voltak tekintettel sem az öregekre, sem a betegekre, de még a szülő asszonyokra sem. A hős bányászok kitartását és elszántságát azonban még a kilakoltatás sem törte meg. A környék lakossága azzal fejezte ki együttérzését a bányászokkal, hogy házába, lakásába fogadta őket, és élelmezésükről is gondoskodott.

Az itteni telep munkásai majdnem valamennyien Pécsett és az erdőségekben találhatók.

Holnap kezdődik meg az elbocsátott munkások kilakoltatása Somogyban és Vasason.

A nyugalmat déli 12 óráig sehol sem zavarták meg. A legénység egészségi állapota jó.

Haid alezredes

H. I. L. IV. Hadtest, 1906. M. A. $11\frac{4}{29-22}$ 8485.
Eredeti tisztázat. Fordítás németből.

11

Pécs, 1905. július 18.

A pécsi katonai állomásparancsnok jelentése a honvédelmi miniszterhez a Mecsekszabolcsra és Pécsbányatelepre kirendelt karhatalom megerősítéséről.

148

áll. par.

A szolgálati szabályzat I. Rész, 510. pontjára:

Jelentem, hogy Pécs szab. kir. város polgármesterének folyó évi 62/eln. és Baranya vármegye alispánjának folyó évi 10198. számú sürgős megkereséseire, nemkülönben Léderer Henrik százados tj. és Haid Sándor alezredes karhatalom parancsnokoknak jelentéseire a Pécsbányatelepen és Mecsekszabolcson volt karhatalmakat megerősítettem; éspedig Pécsbányatelepre egy gyalog, Mecsekszabolcsra egy gyalog és fél lovasszázadot rendeltem ki. — Ezen erősítések tegnap délután rendeltetési helyeikre 6 órakor megérkeztek.

A karhatalom ereje Pécsbányatelepen jelenleg 3 gyalog század és egy lovasjárőr Léderer Henrik 52. ezredbeli százados tj. parancsnoksága alatt, Mecsekszabolcson pedig 5 gyalog és fél lovasszázad Haid Sándor 52. ezredbeli alezredes parancsnoksága alatt, ez utóbbi egy-egy századot Somogy és Vasas községekhez tartozó bányatelepekre különített ki.

A karhatalom megerősítésére azon körülmény szolgált okul, hogy a szolgálatba nem állott mintegy 2000 eddig nyugodtan viselkedő munkás, kiknek a kiszállásolása tegnap vette kezdetét, oly fenyegető magatartást tanúsított a tisztviselőkkel szemben,

hogy attól lehetett tartani, miszerint erőszakhoz nyúlnak, minél fogva a fokozott mértékben veszélyeztetett személy- és vagyonbiztonság — valamint a nagy magán- és közgazdasági bányavagyon épségben tartása nagyobb erő jelenlétét követelte.

Egyúttal jelentem, hogy a karhatalom igénybevétele legalább folyó hó 20-ig, de amennyiben a munkaadó társaság a kívánalmak teljesítését megtagadná, fenti időponton túl is ki fog terjedni.

Balázs tbk.
állomásparancsnok

H. I. L. Honvéd Főparancsnokság, 1905. 1439/eln. Egykorú, hiteles másolat.

12

Mecsekszabolcs, 1905. július 20.

Haid alezredesnek, a mecsekszabolcsi karhatalmi különítmény parancsnokának helyzetjelentése a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságához.

E. N° 29

A munkások kilakoltatását a politikai hatóság akadálytalanul folytatja. A nyugalmat a munkások részéről sehol nem érte háborítás.

Ma reggel 7 óráig 87 munkás jelentkezett a szolgálat megkezdésére (Somogyban, Vasason és Mecsekszabolcson).

Körülbelül 40—60 munkás csoportban gyülekezik a pécsi úton. A biztosítás megtörtént lovasjárőrök útján.

Az összeköttetés Somogy és Vasas között fennáll.

A legénység egészségi állapota normális.

Haid alezredes

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. 1) $\frac{4}{29-17}$ 3606. Eredeti tisztázat. Fordítás németből.

13

Mecsekszabolcs, 1905. július 22.

Haid alezredesnek, a mecsekszabolcsi karhatalmi különítmény parancsnokának jelentése a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságához a kilakoltatást követő hangulatról, a munkába állók számáról, valamint a különítmény megerősítésének szükségességéről.

E. N° 34

Jelentem, hogy Szabolcs, Somogy és Vasas állomásokon a nyugalmat sehol sem zavarták meg.

Igen izgatott hangulat uralkodik azoknak a munkásoknak a körében, akiket a tegnapi nap folyamán Vasason és Somogyban kilakoltattak, mivel nem akarták felvenni a munkát. Miként tudomásomra jutott, meg is fenyegették azokat a munkásokat, akik 2 nap óta felvették a munkát, úgy, hogy ezek félnek, és az akna elhagyásakor csendőröknek kell őket a lakásukhoz kísérniök. A hivatalnokokat ugyancsak megfenyegették.

Ma leszálltak a bányába:

Szabolcson	30 munkás
Somogyban	3 munkás
Vasason	20 munkás
Összesen	53 munkás, azonban csak néhány új munkás van közöttük.

A sztrájkoló munkások nagyobb részben Pécsett vannak és a környező falvakban vagy erdőségekben.

A pécsi császári és királyi katonai állomásparancsnokság utasítására a császári és királyi IV. hadtest parancsnokságához küldött jelentés egy másolatát tudomásulvétel végett a pécsi állomásparancsnokságnak is meg kell küldeni.

Az e hó 17-én innen elküldött jelentést azért terjesztettem fel, hogy a császári és királyi IV. hadtest parancsnokságát a megerősítés szükségességéről tájékoztassam. Az erősítést a magasabb politikai hatóság már korábban kérte.

A beosztott 5 század felhasználása az irányelvek szerint történik, azonban a nagy kiterjedés miatt feltétlenül szükséges járőrözések végrehajtása.

Ma délelőtt 10 órakor összegyűltek a munkások bizalmi férfiai a telepen; a pécsi polgármester beszédet fog mondani a munkásoknak.[14]

A legénység egészségi állapota jó.

Éppen most érkezett telefonértesítés szerint az 52/5. század megérkezett az 52/1. század leváltására.

Haid alezredes

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. 11 $\frac{4}{29-19}$ *8754.*
Eredeti tisztázat. Fordítás németből.

[14] Majorossy Imre pécsi polgármestert bízták meg azzal, hogy közvetítsen a bányászok és a bányaigazgatóság között a megszakított egyezkedő tárgyalások folytatása érdekében. A polgármester arra akarta rávenni a sztrájkbizottságot, hogy fogadják el fenntartás nélkül az igazgatóság javaslatait és július 24-én kezdjék meg a munkát.

14

Mecsekszabolcs, 1905. július 23.

Haid alezredes, a mecsekszabolcsi karhatalmi különítmény parancsnoka jelenti a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságának, hogy 24-én Pécsett sztrájkba lépnek a munkások.

E. N° 38

Jelentem, hogy a 3 állomáson rendzavarás nem fordult elő.

Ma délelőtt 10 órakor Pécsett nagy, általános munkásgyülekezet volt. A hírek szerint Pécsett holnap valamennyi munkás sztrájkba lép.

A munkások magatartása, mint előzőleg jelentve.

Az összeköttetés fennáll. A legénység egészségi állapota jó.

Haid alezredes

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. $11\frac{4}{29-20}$ *8755.*
Eredeti tisztázat. Fordítás németből.

15

Budapest, 1905. augusztus 5.

Sélley belügyminisztériumi tanácsos a Pécsre kirendelt katonai karhatalom helyszínen hagyásának meghosszabbítását kéri a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságától.

Szám: 82633/1905

III. a.

A pécsi bányászsztrájk békés kiegyenlítése érdekében tartott tárgyalások sikeres eredményre nem vezetvén, a mozgalom folyton tart,[15] s így közrend és közbiztonság megóvása céljából

[15] Az országos üggyé fejlődött bányászsztrájk kezdett kellemetlenné válni mind a megyei hatóságoknak, mind a kormánynak. Koszits Kamil alispán felszólította a bányaigazgatóságot, hogy a sztrájk befejezése érdekében tegyen nagyobb engedményeket.

Július 31-én békéltető tárgyalások folytak a sztrájkbizottság és a bányaigazgatóság között. Az igazgatóság a bányászok követeléseinek egy részét elfogadta, ezért a sztrájkbizottság 45 tagja közül 23-án a sztrájk befejezését javasolták. A munkásgyűlés azonban nem tartotta kielégítőnek az igazgatóság ígéreteit, és ezért a sztrájk továbbfolytatását határozták el.

A július 31-én felfektetett jegyzőkönyv augusztus 8-át jelölte meg a munkába állás végső napjául, erre azonban csak 17-én került sor, miután az igazgatóság újabb ígéretet tett a bérviszonyok megjavítására.

Az augusztus 1-i gyűlésen azt követelték a bányászok, hogy az igazgatóság százalékban fejezze ki a béremelést.

már kirendelt katonai karhatalom további fenntartása még szükséges legalábbis addig, míg társpénztári követelések érdemében a pénzügyminiszter végérvényesen nem határoz,[16] és ehhez képest további hatósági intézkedések foganatosíthatók lesznek.

Ennek folytán kénytelen vagyok a Hadtestparancsnokságot tiszteletteljesen felkérni, hogy az oda kivezényelt katonai karhatalmi segédleteket további rendelkezésig a helyszínen hagyni méltóztassék.

Megjegyzem, hogy a m. kir. pénzügyminiszter urat fent jelzett határozatának mielőbbi meghozatalára egyidejűleg megkerestem.

A miniszter meghagyásából:

Dr. Sélley
miniszteri tanácsos.

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. $11\frac{4}{31-63}$ *9331.*
Eredeti tisztázat.

16

Pécs, 1905. augusztus 23.

Balás György vezérőrnagy, pécsi állomásparancsnok jelentése a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságának a Mecsekszabolcsra kirendelt karhatalomról.

162. szám.

áll. par.

A szolgálati szabályzat I. rész 510. pontjára:

Jelentem, hogy Baranya vármegye alispánjának folyó hó 22-én kelt 12094. számú sürgős megkeresésére a cs. és kir. 52. gyalogezred további két századát Mecsekszabolcsra kirendeltem, hol most három század van Schláger Károly őrnagy parancsnoksága alatt. Ezen karhatalom különítményeket küld ki Somogy és Vasasba. Helyben jelenleg csak a 19. honvéd gyalogezrednek két póttartalékos százada áll rendelkezésre.

Baranya vármegye alispánjának fenti átirata szerint az ál-

16 A társpénztár választmánya a végkielégítések kifizetése ügyében a pénzügyminisztériumhoz fordult a bányakapitányság elutasító határozata után. A pénzügyminisztériumban szándékosan halogatták az ügy elintézését és csak akkor hoztak határozatot a végkielégítés kifizetésére, amikor a sztrájkmozgalom már a végéhez közeledett.

talános helyzet igen fenyegető és az előforduló ellenszegülések többnyire a gépházakba való tömeges behatolásokban és a gépek használaton kívül helyezésének megkísérlésében nyilvánulnak.[17]

A karhatalom igénybevétele az alispáni hivatal fenti értesítése szerint előreláthatólag folyó évi szeptember hó 15-ig fog terjedni.[18]

Balás tábornok

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. $11\frac{4}{31-55}$ *10033*
Eredeti tisztázat.

17

Budapest, 1905. szeptember 4.

Szabó László belügyminiszteri osztálytanácsos egy zászlóalj készenlétben tartását kéri a pécsi munkássztrájk miatt a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságától.

92718/1905

III. a.

Van szerencsém a hadtestparancsnokságot tisztelettel felkérni, miszerint intézkedni szíveskedjék, hogy a Pécs város területén felmerült munkássztrájk veszedelmes jellegére való tekintettel — a sztrájk tartamára — a cs. és kir. 52. gyalogezred egy zászlóalja Pécsett vissza-, illetve készenlétben tartassék.[19]

A miniszter meghagyásából:
Szabó László
miniszteri o. tanácsos.

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. $11\frac{4}{31-64}$ *10388.*
Eredeti tisztázat.

*[20]

[17] A bányaigazgatóság a társaságot ért károkat a sztrájkoló bányászokkal akarta megfizettetni. A jogtalan munkabérlevonások hatására, de különösen annak a hírnek elterjedésére, hogy műszakonként 20—30 fillért kíván az igazgatóság levonatni a bérekből a sztrájk tartamára kivezényelt karhatalom ellátási költségeinek fedezésére, augusztus 22-re kiújult a sztrájk.

A sztrájkolók valóban igyekeztek behatolni a gépházakba és üzemekbe, de nem azért, hogy romboljanak, hanem azzal a céllal, hogy megakadályozzák a sztrájktörők ténykedését.

Az újabb sztrájk hatására az igazgatóság kénytelen volt törölni a jogosulatlan levonásokat, és kiadták az új bérszabályzatot, mely szerint az alapbérek általában 20 százalékkal emelkedtek.

[18] A követelések jelentős részének teljesítése után szeptember 2-án valamennyi bányász újból munkába állt.

[19] A IV. hadtest parancsnoksága utasította a pécsi katonai állomásparancsnokságot és az 52. gyalogezredet, hogy a 4. zászlóalj maradjon Pécsett, és ne vegyen részt a gyakorlaton.

[20] A csillag alatt közölt dokumentum általános jellegű.

Bécs, 1905. november 29.

Pitreich táborszernagy, cs. és kir. hadügyminiszter utasítása a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságához, melyben közli, hogy sztrájkok esetén mikor lehet ipari üzemek számára katonai segítséget adni.

Abteilung 5., N° 2483

Zár alatt tartani.

A közelmúltban felmerült hírek kapcsán, mely szerint nagyobb sztrájkmozgalom várható, néhány helyi politikai hatóság egyes ipari üzemek számára katonai segítség rendelkezésre bocsátása miatt a katonai területi parancsnokságokhoz fordult.

Annak ellenére, hogy az 1889. évi eln. 601. számú rendelet leszögezte, hogy ő császári és királyi felsége a tényleges állományban vagy szabadságon levő legénység ipari szolgálatra, illetőleg a munkabeszüntetések következményeinek felszámolására történő felhasználásának elrendelését határozottan magának tartotta fenn, a katonai területi parancsnokságok egyes esetekben mégis ilyen katonai segítséget biztosítottak az illetékes helyi hatóságoknak, és az állomásparancsnokságokat utasították, hogy szükség esetén legénységet bocsássanak a politikai hatóságok rendelkezésére.

A fent említett legmagasabb parancsra ezért újólag felhívjuk a figyelmet, és a hadtestparancsnokság haladéktalanul utasítsa e vonatkozásban az alája tartozó állomásparancsnokságokat.

Ami sztrájkok esetében a katonai segítség szolgálatba állításának és igénybevételének megengedhetőségét illeti, a birodalmi hadügyminisztérium mindenekelőtt azt szögezi le, hogy a legénységnek magánüzemekben szétszórtan történő szolgálatba állítása általában megengedhetetlen.

Ez állásfoglalást egyrészt a katonai fegyelem fenntartása és a katonai tekintély indokolja, mely utóbbi körülmény e legénység — a sztrájkolók és a felizgatott lakosság részéről minden lehetséges — bántalmazása elkerülhetőségének a feltétele, másrészt pedig — különösen általános sztrájkmozgalmak esetén — az erőnek mindenféle szétforgácsolódását el kell kerülni, mivel tapasztalatok szerint ilyen esetekben — mindenekelőtt nagyobb

helységekben és iparközpontokban — rendzavarásokra kell számítani.

A hadügyminisztérium ezzel szemben — abban az esetben, ha egy általános sztrájkmozgalom minden várakozás ellenére hosszabb ideig elhúzódó méreteket öltene — kényszerítő szükségesség esetén akkor adná a beleegyezését a közélelmezési ipar támogatására, engedélyt az anyagi ellátási segítség teljesítésére, ha nagyobb helységek közélelmezése komoly veszély előtt állana.

E segítség azonban csupán természetbeni élelmiszercikkeknek a saját tartalékkészletből történő átadásából állhat azzal a feltételezéssel, hogy az idejében történő pótlás a közigazgatósági hatóságokkal egyetértőleg biztosítva lesz; továbbá élelmiszercikkek átadásából, melyek a katonai telepek erőltetett üzemeltetésével a csapatok szükségletének biztosítása után feleslegként fennmaradnak; engedélyezhető továbbá a segítség megadása szükség esetén közvágóhidak számára húskimérés céljára, ha a működés az illetékes állami vagy városi hatóságok irányítása vagy felügyelete mellett történik. Végül csupán még abban az esetben biztosítana személyi segítséget a birodalmi hadügyminisztérium, ha világítási telepek és vízművek szükséges mértékben történő üzemeltetése másképpen nem biztosítható.

Alapelvként azonban annak kell érvényesülnie, hogy csupán tényleges legénységet szabad igénybe venni.

E szolgálatba állítás azonban csak akkor engedhető meg, ha az illető üzemek vagy telepek oly mértékben vannak biztosítva, illetőleg katonasággal őrizve, hogy az alkalmazott legénység mindennemű bántalmazása — mint már említettem — megakadályozható.

A birodalmi hadügyminisztériumnak még hangsúlyoznia kell, hogy az említett személyi és anyagi segítség egy tényleges, hosszabb ideig tartó általános sztrájk esetén a fellépő szükségletekhez képest elenyésző. Ez egy olyan körülmény, amelyről mindig fel kell világosítani az ily segítségre igényt tartó közigazgatási hatóságokat, akik a segítség méreteit rendszerint túlbecsülik.

Éppen ilyen időre — mint erre fent már utaltam — annál inkább marad a katonai erők együtt tartása kényszerítő törvény, mivel a mindenoldalú szükségletek miatt egyes helyőrségeknek mások általi megerősítése — mint ahogy ez elszigetelt sztrájkok vagy rendzavarások esetén egyébként megengedhető, és az is volt — lehetetlennek tűnik.

A cs. és kir. belügyminisztérium tájékoztatása szerint azonban a közeljövőben esetleg várható sztrájkmozgalom nem ölt olyan méreteket, amelyek az említett különleges rendszabályok alkalmazását megkövetelnék.

A birodalmi hadügyminisztérium ezért eddig nem talált okot a bekezdésben említett legmagasabb parancs alkalmazására.

Minden esetben azonban — a távolabbi jövőben is — a fentebb adott utasítások zsinórmértékül kell, hogy szolgáljanak, és a közigazgatási hatóságok részéről a hadtestparancsnoksághoz benyújtott igényt ennek szellemében kell megvizsgálni, és beigazolódás esetén döntésre ide előterjeszteni.

E parancsot megkapja valamennyi katonai területi parancsnokság szigorúan titkos szolgálati használatra, továbbá tudomásulvétel végett a cs. és kir. miniszterelnökség, a cs. és kir. honvédelmi és belügyminisztérium, végül a magyar királyi honvédelmi miniszter.

Pitreich táborszernagy

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. Prä. 25 $\frac{1}{2}$ 1043.
Eredeti tisztázat. Fordítás németből.

1906

A budapesti gázgyári munkások sztrájkja

19

Budapest, 1906. március 23.

Az Általános Osztrák-Magyar Légszesztársulat budapesti légszeszgyárak igazgatósága kéri Rózsavölgyi helyettes polgármestert, hogy a gázgyári munkások között kitörendő sztrájk esetére utászokat igényeljen a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságától a gázgyárak üzemeltetésének fenntartása céljából.

A légszeszgyári munkások már pár év óta mozgalmat indítottak meg, amelynek kezdetben célja az volt, hogy anyagi helyzetükön segítsenek.

Az igazgatóság ismételten jelét adta annak, hogy a munkások anyagi helyzetét javítsa, s legutóbb 1905. július hó 15-én a magyarországi vas- és fémmunkások központi szövetségének jótállása mellett a munkaidő és munkabér tekintetében írásbeli

megállapodásra jutott a munkásokkal, amely megállapodás szerint a légszeszgyárak igazgatósága a munkásoknak a munkabér felemelése és a munkaidő redukálása tekintetében előterjesztett kívánságait mindenekben teljesítette, viszont a munkások kötelezőleg kijelentették, hogy 1908. július hó 1-ső napjáig, semmiféle új követelést nem támaszthatnak.

Joggal hitte tehát az igazgatóság, hogy a munkásmozgalomnak vége vettetik és helyre áll a közérdek szempontjából anynyira szükséges nyugalom.

Ebbeli feltevésében azonban az igazgatóság csalódott, mert a munkások a folytonos szocialista izgatások hatása alatt folyton ürügyet kerestek a békés nyugalom megzavarására, ismételten hatalmi kérdést vetettek fel és követelték, hogy a nekik nem tetsző munkások az igazgatóság által eltávolíttassanak. lly felmerült egyes eseteket sikerült az igazgatóságnak elsimítani.

Most azonban a munkások oly követelésekkel állanak elő, melyeket az igazgatóság semmi esetre sem teljesíthet.

A tényállás röviden a következő:

Mozgalom indult meg a munkások között az iránt, hogy gyári betegsegélyző pénztáruk az általános munkás betegsegélyző pénztárba lépjen be, s eziránt az igazgatóság elé kérelmet is terjesztett; az igazgatóság kijelentette, hogy ennek a kérdésnek az elintézését egészen a munkásokra bízza s abba be nem avatkozik.

E kérdés körül megindult azután a vitatkozás a munkások között s miután a józsefvárosi gyár munkásainak legnagyobb része a gyári betegsegélyző pénztár fenntartása mellett foglal állást, folyó hó 21-én a munkások között a déli munkaszünet alatt éles összekoccanás történt, s ebből kifolyólag a józsefvárosi gyár munkásainak bizalmi férfiai a ·/. alatt idecsatolt jegyzőkönyv szerint azt követelik az igazgatóságtól, hogy Crinkovszky helyettes gyármester, Steidl felügyelő és Csizmadia kovács a munkából azonnal elbocsátassék, s miután ez azonnal meg nem történt, a józsefvárosi és ferencvárosi gyárunkban is már folyó hó 22-én passzív resisztenciába állottak és előre láthatólag még a mai nap folyamán streikba is lépnek.

Tekintettel arra, hogy az igazgatóság a munkások alaptalan kérelmét semmi szín alatt sem teljesítheti, ugyanezért figyelemmel arra, hogy a gázgyárakban kitörő sztrájk a Székesfőváros vitalis közérdekeit sérti; s tekintettel arra, hogy a streik kitörése esetén kellő munkásokat nem kaphatunk, azon tiszteletteljes kéréssel járulunk Nagyságodhoz, kegyeskedjék a cs. és kir.

hadtestparancsnokságot sürgősen megkeresni aziránt, hogy a légszeszgyárakban kitörendő streik esetén a gyári üzem folytatására, éspedig:

a józsefvárosi légszeszgyárba	100
a ferencvárosi I. sz. gyárba	100
a ferencvárosi II. sz. gyárba	100 és
a budai gyárba	30 cs. és kir.

közös hadseregbeli utász katonát a nappali és éjjeli munkára, és ezenfelül az egyes gyárak őrizetére egy-egy század gyalogkatonaságot kirendelni.

A kirendelendő katonaság ellátásáról készséggel fogunk gondoskodni.[21]

Olvashatatlan aláírás

H. I. L. IV. Hadtest, 1906. M. A. 11 5/4
Eredeti tisztázat.

20

Budapest, 1906. március 24.

Boda Dezső rendőrfőkapitány katonai karhatalom készenlétbe helyezését kéri március 26-ra a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságától.

459. sz.

fk. eln. 1906.

Vonatkozással a folyó hó 23-án M. A. N° 2592 átiratára — amint ezt már ma délután 4 órakor telefon útján is volt szerencsém közölni — a légszeszgyárak munkásainak strike-mozgalma hétfőig, e hó 26-áig felfüggesztetett. A munkások ugyanis kijelentették, hogy hétfőn estig a munkát folytatják s a strike ügyében a jelzett napon esti 7 órakor fognak véglegesen határozni.

Tisztelettel ez iránt van szerencsém tehát a tekintetes Hadtestparancsnokságot felkérni, hogy a mai napon megszüntetett

21 A gázgyár igazgatóságának kérelmét Rózsavölgyi helyettes polgármester még az nap eredetiben továbbította a IV. hadtest parancsnokságához, mely sürgősen intézkedett a kért karhatalom kivezénylésére.

katonai karhatalmat, éspedig olyan számmal, mint az a fent hivatkozott becses átiratában jelezve van, hétfőn esti 6 órára ismét készenlétbe helyezni méltóztassék.

Boda Dezső
főkapitány[22]

H. I. L. IV. Hadtest, 1906. M. A. $1\frac{4}{4-2}$ *2609.*
Eredeti tisztázat.

21

Budapest, 1906. július 2.

Boda Dezső rendőrfőkapitány értesíti a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságát, hogy sztrájkba léptek a Tisza Kálmán téri gázgyár munkásai és a fővárosi lámpagyújtogatók. Utászok és karhatalmi alakulatok kirendelését kéri.

Tisztelettel értesítem a tekintetes Parancsnokságot, hogy a budapesti légszeszgyárak Tisza Kálmán téri központi telepén alkalmazott munkások ma esti 6 órakor a munkát abbahagyva, sztrájkba léptek. Ugyancsak sztrájkba léptek az összes fővárosi lámpagyújtogatók is.

A már telefon útján előterjesztett kérésemet írásban is megismételve azzal a kérelemmel fordulok a tekintetes Hadtest Parancsnokságához, miszerint ezen sztrájkoló munkások pótlására:

1. a Tisza Kálmán téri légszeszgyárba 100 utászt (pionir) munkásruhában munkára, egy század gyalogságot (80 ember) fegyverzettel a gyár őrizésére;

2. a Központi Városház (Károly körút) udvarára 300 utászt vagy gyalogost munkásruhában a lámpagyújtói teendők ellátására esti 8 órára kirendelni szíveskedjék.

Jelzem továbbá előre, miszerint ez a sztrájkmozgalom valószínűleg ki fog terjedni a légszeszgyárak többi telepére is. Az ott levő munkások pótlására szükségünk lesz még 220 utászra (pionir) és 3 század (240 ember) gyalogosra. Amennyiben a sztrájkmozgalom a többi gyártelepekre kiterjedne, az előző pontban jelzett katonai erő kirendelését telefon útján fogom kérni.

Boda Dezső
főkapitány

H. I. L. IV. Hadtest, 1906. M. A. $1\frac{5}{5-1}$ *5238.*
Eredeti tisztázat.

[22] 1892-ben rendőrkapitánnyá nevezték ki, majd 1902-ben a főkapitányság közigazgatási osztályának a vezetését vette át. 1906-ban Rudnay helyébe rendőrfőkapitánnyá nevezték ki. Főképpen munkásellenességével vált hírhedtté.

22

Budapest, 1906. július 3.

Szabó László belügyminiszteri tanácsos 500 hidász és 2 gyalogezred Pestre vezénylését kéri a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságától a közvilágítás fenntartása és a gázgyári épületek megvédése céljából.

5385. szám.

Eln. **Igen sürgős.**

A székesfővárosi államrendőrség főkapitányának jelentése szerint a budapesti gázgyári munkások a mai napon általános sztrájkba léptek.

Ennek következtében, miután a székesfővárosban levő helyőrség csapatainak, valamint a rendőrségnek igénybevétele sem nyújt kellő biztosítékot a közvilágításnak fenntartására — a gázgyári épületeknek és az általános rendnek és biztonságnak megvédése szempontjából tisztelettel kérem a t. hadtestparancsnokságot, hogy a jelzett célból 500 hidász (Pioniere) katonát és két teljes gyalogezredet azonnal Budapestre rendelni szíveskedjék.[23]

A hatósági intézkedéseket a székesfővárosi államrendőrség főkapitánya fogja vezetni.

A minister meghagyásából:

Szabó László
ministeri tanácsos.

H. I. L. IV. Hadtest, 1906. M. A. $11\frac{5}{5-3}$ *6273.*
Eredeti tisztázat.

23

Budapest, 1906. július 3.

Boda Dezső rendőrfőkapitány karhatalom kirendelését kéri a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságától a sztrájktörők megvédésére.

[23] A IV. hadtest parancsnoksága táviratilag Budapestre rendelte Piliscsabáról a 3. bosnyák ezredet. További erősítést a bécsi hadügyminisztériumtól kértek.

21913. sz.

fk. I. 1906.

A budapesti légszeszgyárak munkásai f. hó 2-án sztrájkba léptek és ez idő szerint alig van kilátás arra, hogy a munkát mai napon ismét felvegyék. Miután tartanunk kell attól, hogy a szünetelő munkások a dolgozni akarókat ebben erőszakkal fogják megakadályozni és esetleg nagyobb rendzavarások is várhatók, tisztelettel megkeresem a tek. hadtestparancsnokságot, hogy a rendőrség támogatására karhatalmi segédlet gyanánt ma délután 6 órára kivezényelni szíveskedjék:

1. 1 zászlóalj gyalogságot a Mária Terézia laktanyába,
2. 1 zászlóalj gyalogságot a Nádor utcai Károly főherceg laktanyába;
3. 2 század gyalogságot a törzskari épületbe.
4. Az egész huszár ezredet a Ferencz József lovassági laktanyába.

Az első számú készenlét igénybevételére Peregriny Sándor ker. kapitányt, a második számúnak igénybevételére Gyalókay Lajos r. tanácsost, a harmadik számúnak Jeszenszky Gellért ker. kapitányt, a negyedik számú készenlétnek igénybevételére Szirmay Andor és dr. Scheff László r. tanácsosokat hatalmaztam fel, kiket e célra megfelelő nyílt rendelettel láttam el.

Boda főkapitány

H. I. L. IV. Hadtest, 1906. M. A. $11\frac{5}{5-2}$

A budapesti Gizella gőzmalom munkásainak sztrájkja

24

Budapest, 1906. július 26.

Boda Dezső rendőrfőkapitány 2 fűtő és 4 gépész kivezényelését kéri a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságától, mivel a Gizella gőzmalom munkásai sztrájkba léptek.

1236 res. eln. sz.

fk. 1906.

A Gizella gőzmalom (IX. ker. Soroksári út 82. sz.) munkásai folyó hó 23-án strájkba léptek — a strájkolókhoz csatlakoztak a gépmunkások is és így a szivattyú és dinamógép körüli teendők sem láthatók el.

Miután tűzrendészeti érdekből szükséges, hogy a dinamógép s különösen a gőzszivattyú állandó működésben legyen, van szerencsém tisztelettel megkeresni a nagytekintetű Hadtestparancsnokságot, hogy az említett malomba a gőzszivattyú és a dinamógép kezelésére 2 vizsgázott fűtőt és négy gépmunkást a malom költségére azonnal kivezényeltetni szíveskedjék.[24]

Fogadja a nagytekintetű Hadtestparancsnokság kiváló tiszteletem őszinte kifejezését.

Boda Dezső főkapitány

H. I. L. IV. Hadtest, 1906. M. A. 11 5/6 7094. res.
Eredeti tisztázat.

A fővárosi villamosvasutak dolgozóinak sztrájkja

25

Budapest, 1906. október [25].[25]

Boda Dezső rendőrfőkapitány katonai karhatalmi alakulatok kivezénylését kéri a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságától a villamosvasutak munkásai sztrájkjának elfojtására.

34788. sz.

fk. I. 1906.

A villamos közúti vasutak alkalmazottjai mai napon a székesfőváros egész területén beszüntették a munkát.[26] Ez a munkaszünet már a mai napon is a közrendnek nagymérvű megzavarását vonta maga után, amennyiben a strájkoló alkalmazottak

[24] A kért munkások kivezényléséhez nem járult hozzá a hadtestparancsnokság.

[25] A keltezés napja nem szerepel az iraton, csupán a 26-i vettemzés ideje található rajta.

[26] Körülbelül 7000 ember hagyta abba a munkát a tűrhetetlen munkaidő- és bérviszonyok miatt. A 10 tagú sztrájkbizottságnak egyik vezetője volt Landler Jenő.

és az utcai csőcselék a forgalmat sok helyen erőszakkal megakadályozták.[27]

Miután a jelenleg több szakmában folyó strájkkal kapcsolatos teendők, azonkívül a közelnapokban végbement Rákóczi ünnepély[28] a rendőrséget annyira igénybe veszik, hogy a maga erejéből ezen strájk nyomában járó és előreláthatólag nagyobb mérvű rendzavarást elfojtani és a fővárosra nézve oly nagy fontosságú közúti vasúti forgalom biztonságát megvédeni nem képes, tisztelettel megkeresem a tekintetes Hadtestparancsnokságot, hogy f. hó 26. du. 2 órától további rendelkezésig karhatalmi segédlet gyanánt katonai csapatokat kivezényelni szíveskedjék.

A katonai csapatok lehetőleg 1—1 tiszt vezénylete mellett 20—25 főnyi szakaszokban a következő közúti telepekre vezénylendők ki:

A) A közúti villamos vasutaknál:

I. A Pálffy téri; II. kelenföldi; III. szépilonai; IV. Damjanich utcai; V. közvágóhídi; VI. kőbányai és VII. újpesti villamos vasúti telepekre.

B) A Budapest—Újpest—Rákospalotai vasútnál I. csupán az angyalföldi telepre.

C) A városi villamos vasutaknál:

I. A Kertész utcai; II. ferencvárosi; III. Aréna úti és IV. a Baross utcai villamos telepre.

Ezen csapatok, amelyeknek feladatát az képezendi, hogy a telepeket és azok személyzetét bármiféle támadás ellen megvédelmezzék — további rendelkezésig éjjel-nappali szolgálatra volnának kivezénylendők.[29]

Boda Dezső
főkapitány

H. I. L. IV. Hadtest, 1906. M. A. $11\frac{5}{7}$ *10943.*
Eredeti tisztázat.

26

Budapest, 1906. október 28.

Filipesko századosnak, az Aréna úti katonai karhatalmi alakulat parancsnokának jelentése a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságához a villamosvasúti sztrájkról.

27 A közönség oly módon fejezte ki rokonszenvét a sztrájkolókkal szemben, hogy a sztrájktörők által vezetett kocsikat összetörték, a vezetőket pedig megverték.

28 Rákóczi temetéséről van szó.

29 12 század katonaságot vezényelt ki a IV. hadtest parancsnoksága a feltüntetett helyekre.

Jelentem, hogy a kocsiszínben a helyzet 26-án délután a következőképpen alakult:

Valamennyi kocsit bevonták, közülük 6 (hat)-nak az ablakai be voltak törve. A nem sztrájkoló személyzet izgatott állapotban egy csoportban az udvaron állt. A pályaudvar előtt körülbelül 200 kíváncsiskodó volt.

Az ottlevő rendőrfogalmazót sem teljhatalommal, sem pedig a személyére vonatkozó miheztartási utasításokkal nem látták el.

Egy szakasszal megérkezve a villamos kocsiszínbe a 3 elülső kaput bezártuk, és mindegyiket őrséggel láttuk el. Hasonlóképpen elláttuk az elülső kapuktól körülbelül 300 lépés távolságban levő hátsó kaput is 1 altisztből és 4 gyalogosból álló őrséggel.

A szakaszok leváltása 4 óránként történt.

Miután az őrhelyek elfoglalása megtörtént, a kíváncsiskodókat szétszórtuk, és a kapuknál levő őrségek parancsot kaptak, hogy minden kíváncsiskodót, aki meg akar állni, utasítsanak útjának folytatására; ily módon sikerült megakadályozni a pályaudvar előtt a gyülekezést.

A sztrájkolóknak az volt a szándékuk, hogy e hó 27-én reggel 6 órakor megakadályozzák a kocsik kimenetelét a kocsiszínből, és tüntető felvonulást rendezzenek, ezért még egy második szakaszt vontam ide.

Mikor a városi erdőcskében levő sztrájkolók tudomást szereztek a megerősítésről, miután a tüntetéshez már megalakultak, visszamentek a Zöld Vadász elnevezésű sztrájktanyára.

E hó 27-én esti 6 óráig, mely időpontban a parancsnokságot Telzer Vince századosnak átadtam, semmilyen különleges események nem történtek.

Filipesko százados

H. I. L. IV. Hadtest, 1906. M. A. $11\frac{5}{7-10}$ *11151.*
Eredeti tisztázat. Fordítás németből.

27

Budapest, 1906. október 30.

Boda Dezső rendőrfőkapitány karhatalom kivezénylését kéri a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokától a sztrájkoló villamosvasúti dolgozók sztrájktanyájának feloszlatására.

35122. sz.

fk. I. 1906.

A közúti vasúti alkalmazottak munkaszünete, amely már hat nap óta tart, a közrendnek folytonos és egyre fokozódó megzavarását vonja maga után.

Hivatalosan megállapíttatván az a körülmény, hogy ezen rendzavarások, amelyek a közúti vasúti forgalom erőszakos megakadályozásában és idegen vagyon szándékos rongálásában nyilvánulnak, nagyrészt a sztrájkoló alkalmazottak táborából indulnak ki és ezeket többnyire maguk a sztrájkoló alkalmazottak, vagy az általuk felizgatott utcai csőcselék követik el: a közrend és közbiztonság megvédése, illetőleg a már tűrhetetlenné váló rendzavarások megszüntetése céljából a sztrájktanya feloszlatását határoztam el.[30]

A feloszlatást holnap, azaz e hó 31-én reggel $^1/_2$7 órakor fogom foganatosíttatni és ennek végbezvitelével Markovich Ince rendőrtanácsost bíztam meg.

Megkeresem ez okból a tekintetes Hadtestparancsnokságot, hogy a feloszlatáshoz kivezényelendő rendőri karhatalom kiegészítésére és támogatására e hó 31-én reggeli $^1/_2$7 órára a Hermina úti rendőrlaktanya elé (VI. kerület, Hermina út 65. szám) egy század huszárt kivezényelni szíveskedjék.

Boda Dezső
főkapitány.

H. I. L. IV. Hadtest, 1906. M. A. $1\frac{5}{7-7}$ *11104.*

28

Budapest, 1906. november 2.

Boda Dezső rendőrfőkapitány értesíti a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságát, hogy a villamosvasúti dolgozók sztrájkja befejeződött, ezért a katonai kirendeltségek bevonhatók. Egyúttal köszönetet mond a karhatalom kivezényléséért.

30 A sztrájktanya feloszlatásával nem érték el a kívánt célt, a munkásoknak csak egy kis töredéke jelentkezett szolgálatra, de munkába ezek sem álltak.

ad. 35 122. sz.

fk. I. 1906.

Tisztelettel értesítem a tekintetes Hadtestparancsnokságot, hogy a villamos vasúti alkalmazottak legnagyobb része ismét munkába állott és így a sztrájk befejezettnek tekinthető.[31] Ennek folytán a közlekedési vállalatok forgalmi és áramfejlesztő telepeinek további őrizet alatt tartása feleslegessé válván, az összes katonai kirendeltségek f. hó 3-án szombaton délben bevonhatók.

Ezt azon megkereséssel közlöm a tek. Hadtestparancsnoksággal, hogy a kivezényelt csapatok után felszámítandó élelmezési vagy egyéb díjak kimutatását e hivatalhoz küldeni szíveskedjék, mert jelen esetben ezen díjakat a főkapitányság fogja kiegyenlíteni.

Ez alkalommal még őszinte köszönetemnek kell kifejezést adnom a tekintetes Hadtestparancsnokságnak lekötelező előzékenységéért, amellyel most is, mint minden hasonló esetben a rendőrséget nehéz hivatásának teljesítésében készségesen támogatni kegyes volt.

Csakis ezen előzékeny közreműködésnek köszönhető, hogy ezen nagyarányú sztrájkmozgalom, mely a közrendet és a székesfőváros legfontosabb közérdekét: a nyilvános közlekedést annyira veszélyeztette, — néhány nap alatt és nagyobb arányú összeütközések kikerülésével megszüntethető volt.

Tisztelettel kérem a tekintetes Hadtestparancsnokságot, hogy köszönetemet és őszinte elismerésemet a kivezényelve volt csapatok parancsnokságával is közölni szíveskedjék.

Boda Dezső
főkapitány

H. I. L. AN. Hadtest, 1906. M. A. $11\frac{5}{7-12}$*11259.*
Eredeti tisztázat.

31 Az új munkarendben szabályozták az átlagos napi munkaidőt és az ezen felüli túlóradíjak kifizetését, majd később ígéretet tettek arra is, hogy a „bujtogatók" és a rendőri eljárás alatt állók kivételével valamennyi alkalmazottjukat visszavesszik.
A jelentkezőknek viszont nyilatkozatot kellett aláírniok, hogy semmilyen szervezetnek és egyesületnek nem lesznek tagjai.

1907

Vasúti dolgozók sztájkja

29

[Bécs, 1907][32]

A magyar kereskedelemügyi miniszter kéri a cs. és kir. hadügyminisztert, hogy a magyar államvasutak igazgatósága a vasúti munkások sztrájkja esetén a területileg illetékes cs. és kir. hadtest parancsnokságához fordulhasson katonai munkaerők igénybevétele céljából.

Abteilung 5. No. 294 res. 1907.

Abschrift

der Übersetzung der Note des k. ung. Handelsministers Nro. 955 113/VI vom 6. Februar 1907 an den gemeinsamen Kriegsminister.[33]

Die allgemein bekannte Lohnkämpfe, welche unter den Industriearbeitern wüten, greifen in der neuesten Zeit auch unter den Eisenbahnbetriebsarbeitern um sich.

Diese Arbeiter bieten vermőge ihrer geringeren Intelligenz ein geeignetes Feld für die Wühler und Agitatoren. Die irregeführten Eisenbahnarbeiter stellen infolgedessen bezüglich Aufbesserung ihrer materiellen Lage solche Anforderungen, die nicht erfüllbar sind.

Es sind schon bisher in einzelnen Etationen der k. ung. Staatsbahnen Fälle vorgekommen, wo die Magazinsarbeiter, obwohl ihre Forderungen innerhalb den Grenzen der Mőglichkeit erfüllt wurden, die Arbeit eingestellt haben, weil ihre übertriebenen Wünsche nicht zur Geltung gelangten.

Dort, wo die Möglichkeit geboten war, dass die Eisenbahndirektion neue Arbeiter aufnehmen konnte, verursachte es keine

32 A keltezés nincs feltüntetve az iraton.

33 A kereskedelemügyi minisztérium 1899 utáni anyaga a második világháború során elpusztult, ezért nem tudjuk közölni a dokumentum eredeti magyar szövegét, csupán annak fordítását tudjuk adni a német szöveg után.

grösseren Schwierigkeiten, die Arbeit wieder fortzusetzen und kehrten auch die streikenden Arbeiter bald zurück und nahmen die Arbeit wieder auf.

In manchen Gegenden kann man selbst mit grösseren materiellen Opfern die Arbeiter nicht ersetzen, weil infolge der starken Auswanderung es an Arbeitskräften mangelt.

In solchen Stationen kann der Streik der Eisenbahnmagazinsarbeiter eine Verkehrsstockung verursachen, von welcher sodann sowohl die Zivil — als auch die Militärtransportgüter betroffen wären.

Die Didektion der k. ung. Staatsbahnen hat alle ihr zu Gebote stehenden Mittel erschöpft, um derartigen Konsequenzen vorzubeugen.

Sie muss aber auch mit dem Faktor rechnen, dass dem Arbeitermangel in den Gegenden, wo sich die Auswanderung besonders fühlbar macht, und dem Zusammenhalten unter den Arbeitern gegenüber ihre Massnahmen wirkungslos bleiben, falls sie nicht seitens jener Behörden, die über Arbeitskräfte verfügen, unterstützt wird.

Demzufolge hat sich die genannte Direktion mit der Bitte anher gewendet, ich möge bei EURER EXZELLENZ erwirken, dass sie sich im Falle eines Streikes der Eisenbahnarbeiter, wenn sich die Anspruchsnahme militärischer Arbeitskräfte als notwendig erweist, an das kompetente k. u. k. Korpskommando um Aushilfe wenden kann, und in solchen Fällen Mannschaft zur Verfügung gestellt werde, die ihrer bürgerlichen Beschäftigung nach Landleute sind, bzw. verwandten Berufskategorien angehören (Taglöhner etc.) u. zw. in der erforderlichen, bzw. zulässigen Zahl, um bei Magazins- und sonstigen Arbeiten verwendet zu werden.

Die Direktion der k. ung. Staatsbahnen würde diese Mannschaft bei einer Arbeitszeit von 7^h früh bis 7^h abends (inklusive der Menagierzeit) mit dem für die betreffende Station bestimmten Taglohne (minimum 2 K) entlohnen.

Selbstredend würde die Bahn nur insoferne und solange auf diese militärische Aushilfe reflektieren, bis der Bedarf an Arbeitskräften im normalen Wege aufgebracht werden kann.

Nachdem ich meinerseits dieses Ansuchen der k. ung. Staatsbahnen auch für volkommen begründet erachte, und es ganz ausser Zweifel steht, dass der ungestörte Eisenbahnbetrieb unbedingt gesichert sein muss, und die dawider obwaltenden Schwierigkeiten, die aus den zur Zeit bestehenden Arbeiter-

verhältnissen entstammen, eventuell auch durch ausserordentliche Massnahmen beseitigt werden müssen, erlaube ich mir EURE EXZELLENZ höflichst zu ersuchen, die vorerwähnte Bitte der k. ung. Staatsbahnen, mit Rücksicht auf die wichtigen Verkehrsinteressen, welche hier am Spiele stehen, zu berücksichtigen, und die durch den Streik der Eisenbahnarbeiter hervorgerufenen Verkehrsstörungen jenen Fällen gleichzuhalten, in welchen den Eisenbahnen zur Behebung der störenden Einflüsse auf ihr Ansuchen militärische Arbeitskraft zur Verfügung gestellt und hiedurch Hilfe geboten wurde.

Ich ersuche, mich von der geneigten Entschliessung und dem Verfügten verständigen zu wollen.[34]

H. I. L. IV. Hadtest, 1907. Präs. ? 1/2
Egykorú másolat.

A magyar kereskedelemügyi miniszter 955113/VI. számú, 1907. február 6-án a közös hadügyminiszterhez intézett jegyzékének fordítása.

* *

Az általában ismert bérharcok, melyek az ipari munkások között dúlnak, az utóbbi időkben a vasúti munkások között is elharapództak.

Ezek a munkások csekély intelligenciájuk miatt alkalmas területül szolgálnak az izgatóknak és agitátoroknak.

A megtévesztett vasúti munkások ennek következtében oly követelésekkel lépnek fel anyagi helyzetük megjavítása érdekében, melyek nem teljesíthetők.

A Magyar Királyi Államvasutak egyes állomásain már előfordult, hogy a raktári munkások, — bár követeléseik a lehetőség határain belül teljesítést nyertek — beszüntették a munkát, mivel túlzott kívánságaik nem valósultak meg.

Ott, ahol alkalom adódott arra, hogy a vasútigazgatóság új munkásokat vegyen fel, nem okozott nagyobb nehézségeket a munka további folytatása, és a sztrájkoló munkások csakhamar visszatértek és újból felvették a munkát.

Némely vidéken még a legnagyobb anyagi áldozatokkal sem

[34] Az irat egyedülálló, valószínűleg tudomásulvétel és intézkedések megtétele céljából küldte meg a közös hadügyminisztérium. Fentemlített ok miatt sem a közös hadügyminisztérium, sem a IV. hadtest állásfoglalását és intézkedését nem ismerjük.

lehet pótolni a munkásokat, mivel az erős kivándorlás miatt munkaerőhiány van.

Ilyen állomásokon a vasúti raktári munkások sztrájkja a forgalom megakadását idézheti elő, ami azután mind a polgári-, mind a katonai szállítmányokat érinti.

A Magyar Királyi Államvasutak igazgatósága minden rendelkezésére álló eszközt kimerített ilyen jellegű következmények megelőzésére.

Azzal a tényezővel is számolnia kell azonban, hogy azoknak a vidékeknek a munkaerőhiányával, — ahol a kivándorlás különösen érezhető — és a munkások közötti összetartással szembeni rendelkezések hatástalanok maradnak, ha nem támogatják azok a hatóságok, amelyek munkaerővel rendelkeznek.

Ezért a nevezett igazgatóság azzal a kérelemmel fordult ide, érjem el nagyméltóságodnál, hogy a vasúti munkások sztrájkja esetén, — ha katonai munkaerők igénybevétele szükségesnek mutatkozik — az illetékes cs. és kir. hadtestparancsnoksághoz fordulhasson, és ily esetekben olyan legénységet bocsássanak rendelkezésére, akik polgári foglalkozásukat tekintve földművesek, illetőleg rokon foglalkozási ágakhoz tartoznak (napszámos stb.), éspedig a szükséges, illetőleg megengedhető számban, raktári és más munkára való felhasználás céljából.

A Magyar Királyi Államvasutak igazgatósága e legénységet reggel 7 órától esti 7 óráig terjedő munkaidő mellett) beleértve az étkezési időt) az illető állomás számára meghatározott napszámmal díjazza

Természetesen csak akkor és addig tartana a vasút igényt erre a katonai segítségre, míg a munkaerőszükséglet normális úton ki nem elégíthető.

Mivel a Magyar Királyi Államvasutak kérelmét teljesen indokoltnak tartom, és minden kétségen kívül áll, hogy a zavartalan vasúti forgalmat feltétlenül biztosítani kell, és az ezt gátló fennálló akadályok, — melyek a jelenlegi munkásviszonyokból fakadnak — esetleg rendkívüli intézkedésekkel elháríthatók, ezért bátorkodom nagyméltóságodat udvariasan megkérni, hogy a magyar királyi államvasutak előbb említett kérelmét, — tekintettel az itt kockán forgó közlekedési érdekekre — méltányolja, és tisztázza a vasúti munkások sztrájkja által előidézett forgalmi akadályok azon eseteit, amikor a vasutak kérelmére a zavaró befolyások elhárítása céljából katonai munkaerőt bocsát rendelkezésükre és ezáltal segítséget nyújt.

Kérem, hogy a hozott határozatról és intézkedésről engem értesíteni szíveskedjék.

Budapest, 1907. április 12.

A magyar kir. honvédelmi miniszter ismerteti a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságával a vasutasok esetleges bérmozgalmának megakadályozására kiadott utasításokat.

3881/eln. szám. **Szigorúan titkos.**

Hivatkozással a cs. és kir. közös hadügyminisztérium folyó évi 2700/Präs. 1907. számú rendeletére, a következő utasítások adatnak ki.

I. Általánosságban

A magyar szent korona országainak területén levő vasutak alkalmazottai esetleges bérmozgalmának megakadályozására a következő rendszabályok vétettek kilátásba:

a) A vasúti szolgálatban álló valamennyi közös hadseregbeli (hadtengerészetbeli) és honvéd egyén Hirdetménnyel (kifüggesztendő) és Névjegyzékkel tényleges katonai (honvédségi) szolgálatra behívatik és szolgálattételre a vasutaknak átadatik.

b) A bemutatás — nehogy ez által a vasúti forgalom zavartassék — mozgó bemutató parancsnokságok (illetőleg pályaudvarparancsnokságok) által a behívottak alkalmazási helyén történik.

c) A behívottak katonai egyenruhával el nem láttatnak, hanem katonai mivoltuk jeléül fehér karszalagot kapnak, mely a bal felső karon viselendő.

d) A bemutatottak rendes katonai illetményekben részesülnek.

e) A rend fenntartása, a fegyelem kezelése, valamint a vasúti hatóságok támogatására pályaudvarparancsnokságok és vasúti vonalszakaszparancsnokságok állíttatnak fel.

f) Esetleges mozgalom megakadályozása céljából a fontosabb vasúti pontok katonai karhatalmi osztagokkal megszállatnak.

g) A rendszabályok részletes végrehajtása a hadtestparancsnokságok hatáskörébe tartozik, amely parancsnokságok a terü-

letükön levő honvéd csapatok feletti közvetlen rendelkezési joggal felruháztatnak.

...[35]

Jekelfalusy
honvédelmi miniszter

H. I. L. IV. Hadtest, 1907. Prás. 2 1/3
Sokszorosított példány.

Október 10-i általános politikai sztrájk és tüntetés

31

Budapest, 1907. szeptember 28.

A magyar királyi honvédelmi miniszter karhatalom kirendelését kéri a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságától az október 10-re tervezett általános munkabeszüntetés alkalmával.

9581. szám elnöki 1907. **Bizalmas, sajátkezű felbontásra.**

A m. kir. kereskedelemügyi minister úr a folyó évi október hó 10-ére tüntetésképpen rendezendő általános munkabeszüntetésben való részvételtől a m. kir. államvasutak munkásait eltiltotta s egyszersmind a m. kir. pénzügyminister urat is megkereste, hogy a fennhatósága alá tartozó állami üzemek munkásaira vonatkozólag hasonló rendelkezést adjon ki.

Minthogy azonban mindezek mellett előfordulhat, hogy egyes munkahelyeken az állam, vagy egyes magán üzemek dolgozni akaró munkásai a munka beszüntetők részéről terrorizmus és erőszak által munkájukban zavartatni és megakadályoztatni fognak, megkeresem a hadtestparancsnokságot, hogy a dolgozni akaró munkások megvédésére és az esetleg bekövetkezhető összeütközések és zavargások hathatós elhárítására netán

[35] Az ismeretlen okok miatt tintával áthúzott h pont a következőket tartalmazza: „Végül még megjegyeztetik, hogy ezen rendelkezések egyelőre csakis a m. kir. államvasutak alkalmazottainak esetleges bérmozgalmára vonatkoznak és hogy a magánvasutak alkalmazottainak esetleges bérmozgalmánál a hason eljárás értelemszerű alkalmazása külön lesz elrendelve."

A végrehajtás részleteit tárgyaló 8 pont olyan speciális katonai utasításokat tartalmaz, mint például szolgálati alárendeltség, felszerelés és lőszer, illetékek stb.

elégtelen rendőrségnek (csendőrségnek) szükségessé válható támogatására a nagyobb ipari székhelyeket képező jelentékenyebb városok katonai helyőrségeiből megfelelő karhatalmak készenlétbe helyezése iránt a szükséges intézkedéseket idejekorán megtegye.

Jelen átiratomat a cs. és kir. 4., 5., 6., 7., 12. és 13. hadtest parancsnokságoknak, továbbá tudomásvétel végett a cs. és kir. közös hadügyminister úrnak, valamint a magy. kir. kereskedelemügyi és pénzügyminister uraknak küldöm meg, tudomásvétel és miheztartás végett pedig valamennyi honvéd kerületi parancsnokságnak is kiadom.

A minister helyett:

Bolgár
államtitkár.

H. I. L. IV. Hadtest, 1907. Präs. $\frac{2}{2}$*937.*
Eredeti tisztázat.

32

Budapest, 1907. október 5.

Boda Dezső rendőrfőkapitány katonai karhatalom kivezénylését kéri október 9-re és 10-re.

31429. sz.

fk. I. 1907.

A székesfővárosi munkások egy része bejelentette, hogy a képviselőház első ülésének napján, f. hó 10-én beszüntetik a munkát.[36]

Minthogy tartani lehet attól, hogy ezen napon, midőn a munkások tízezrei összegyülekeznek és tömeges felvonulásokat rendeznek, a féktelen izgatás, a közrend megzavarására, esetleg súlyosabb következményekkel járó bűncselekményre ragadhatja a tömegeket, szükségét látom annak, hogy az esetleg elégtelennek mutatkozó rendőri karhatalom megerősítésére kellő katonai segédletről gondoskodjam.

[36] A budapesti összbizalmi testület szeptember 10-én felhívást intézett az ország népéhez, hogy október 10-én, a parlament megnyitásának napján, általános tüntetéssel követelje az általános szavazati jogot.

Erre való tekintettel tisztelettel megkeresem a tekintetes Hadtestparancsnokságot, hogy katonai segédlet gyanánt az alább jelzett helyekre és időre katonai csapatokat kivezényelni, illetőleg készenlétbe rendelni szíveskedjék.

I. Október hó 9-én

A munkaszünet előestéjén várható tüntetésekre való tekintettel szíveskedjék f. hó 9-én d. u. 5 órától kezdve készenlétben tartani:

A Ferenc József lovassági laktanyában 3 század huszárságot.

A főherceg Károly laktanyában, a törzskari épületben és a Mária Terézia laktanyában 2—2 század gyalogságot.

Ezen csapatok készenléti szolgálata előreláthatólag este 9 óráig fog tartani.

A csapatok esetleges igénybevétele iránt magam vagy helyettesem útján fogok olykép intézkedni, hogy a csapatok igénybevételére általam vagy helyettesem által aláírt nyílt rendelettel meghatalmazott rendőrtisztviselőket fogok megbízni.

II. Október hó 10-én

Ezen napon reggel $^1/_2$6 órára a következő helyekre szíveskedjék katonai csapatokat kivezényelni:

1. A Magyar Államvasutaknak a Kőbányai úton levő északi főműhelyéhez 1 század gyalogságot.

2. A Magyar Államvasutak Istvántelki főműhelyéhez 1 század gyalogságot.

3. A Nyugati pályaudvarhoz tartozó Rákosrendező pályaudvarhoz 1 század gyalogságot.

4. A Budapest-Dunaparti teherpályaudvarhoz 1 század gyalogságot.

5. A Budapest-Józsefvárosi pályaudvarhoz 1 század gyalogságot.

6. A Kőbányai úton levő Magyar Államvasúti Gépgyárhoz 1 század gyalogságot.

7. A VI. ker. Váci úton levő Schlick-féle vasgyár udvarára egy század gyalogságot.

8. A Lipótvárosi pályaudvarhoz 1 század gyalogságot.

Ezen kirendeltségeken kívül szíveskedjék ugyanezen napon reggeli 7 órától kezdve készenlétbe rendelni a következő csapatokat:

1. A főherceg Károly laktanyába: 6 század gyalogságot és 2 század huszárt.
2. A törzslaki épületbe: 2 század gyalogságot, 1 század huszárt.
3. A Mária Terézia laktanyába 6 század gyalogságot.
4. A gróf Forgách laktanyába 4 század gyalogságot.
5. A gróf Hadik laktanyába 2 század gyalogságot.
6. A Főherceg Albrecht laktanyába 2 század gyalogságot.
7. A Ferenc József lovassági laktanyába a még fennmaradó huszár csapatokat.
8. A Honvéd lovassági laktanyába a rendelkezésre álló honvéd lovas csapatokat.[37]

A főherceg Károly laktanyában reggel 7 órakor Csócsán Jenő ker. kapitány, a törzslaki épületben: Dr. Sándor László ker. kapitány, a Mária Terézia laktanyában: Gegus Dániel ker. kapitány fognak nyílt rendelettel ellátva megjelenni.

Ezen tisztviselők a készenlét egész tartama alatt a megjelölt laktanyákban fognak tartózkodni, hogy szükség esetén a katonai segédletet igénybe vehessék, és a helyszínre vezethessék.

Az 1—8. szám alatt megjelölt kirendeltségek mindegyikéhez szintén 1—1 rendőr tisztviselőt fogok kivezényelni, akik nyílt rendeletemmel lesznek ellátva. Ugyancsak nyílt rendeletemmel lesznek ellátva a kerületi kapitányságok vezetői, akik szükség esetén ennek alapján a hozzájuk legközelebb eső laktanya készenlétét fogják igénybe venni.

A nyílt rendelet 1 kitöltetlen példányát szíves megtekintés végett ide csatolva megküldöm.

A kirendeltségek szolgálatának időtartama előreláthatólag este 6—7 óráig, a laktanyai készenlétben levő csapatoké pedig este 9—10 óráig fog tartani.

Amennyiben még egyéb kivezénylések szüksége merülne fel, vagy ezen rendelkezések tekintetében változtatás történnék, erről a tek. Hadtestparancsnokságot kellő időben értesíteni fogom.

Boda Dezső
főkapitány.

H. I. L. IV. Hadtest, 1907. Präs. $\frac{2}{2}$ *948.*
Eredeti tisztázat.

[37] A IV. hadtest parancsnoksága 937/Präs. számú rendelettel 30 cs. és kir. gyalog- és 6 lovasszázadot, azonkívül a honvéd lovassági kaszárnyákban levő alakulatokat — mennyiségi megjelölés nélkül — karhatalmi készültségbe vezényelte.

33.

Budapest, 1907. október 11.

Boda Dezső rendőrfőkapitány köszönetét fejezi ki a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságának az október 10-re kért katonai karhatalom kivezényléséért.

32157. sz.

fk. I. 1907.

F. évi október 7-én kelt 937. sz. nagybecsű átiratára hivatkozva, őszinte köszönetemet nyilvánítom a tek. Hadtestparancsnokság lekötelező előzékenységéért, amelyet a tegnapi napra kért katonai készenlét kirendelésével tanúsítani méltóztatott.

Habár a munkásság higgadt viselkedése folytán a karhatalmi beavatkozás mellőzhető volt, mindazonáltal jelentékenyen megkönnyítette a rendőrség feladatát az a tudat, hogy szükség esetén a katonai csapatok készséges segélyére támaszkodhatik.

Midőn a tek. Hadtestparancsnokság megszokott szíves és előzékeny támogatásáért úgy magam, mint a vezetésem alatt álló testület nevében ez alkalommal is köszönetet mondok, tisztelettel kérem a tek. Hadtestparancsnokságot, hogy köszönetemet úgy a tek. Térparancsnoksággal, mint a kivezényelt és készenlétben állott csapatok parancsnokságaival is közölni kegyeskedjék.

Boda Dezső
főkapitány.

H. I. L. IV. Hadtest, 1907. M. A. 11 — $\frac{2}{2}$ — 12 594
Eredeti tisztázat.

ARATÓSZTRÁJKOK

1905

Somogy megye

34

Budapest, 1905. június 8.

A belügyminisztérium katonai karhatalam kirendelését kéri a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságától Hácstelep és Tur községekbe, az aratósztrájkok fékentartására.

Szám: 60230/1905

III. a.

Somogy vármegye alispánjának felterjesztése folytán, van szerencsém tisztelettel felkérni, hogy a lengyeltóti járás területén izgatás következtében nagymértékben fellépett aratási strikemozgalmak fékentartására, miután a rendelkezésre álló csendőri erő nem elégséges, Hácstelep és Tur községekbe bizonytalan időre egy-egy század gyalogos katonaságnak katonai karhatalmi segédlet gyanánt való kirendelése iránt haladéktalanul intézkedni méltóztassék.[38]

Van szerencsém egyúttal értesíteni, hogy egyidejűleg intézkedtem az iránt, miképp az említett járás főszolgabírája, illetőleg szolgabírája a helyszínén legyen.

A minister meghagyásából:
Dr. Sélley
ministeri tanácsos.

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. $11\frac{4}{6-10}$ *6650.*
Eredeti tisztázat.

35

Budapest, 1905. június 8.

A belügyminisztérium Lengyeltótiba egy század lovasságnak karhatalomként való kirendelését kéri a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságától.

Szám: 60903/1905.

III. a.

Folyó évi június hó 7-én 60230. szám alatt kelt átiratom kapcsán van szerencsém tisztelettel felkérni, hogy a lengyeltóti járásban a dolgozó mezei munkásokkal szemben fellépő erőszakoskodások megszüntetése céljából, miután újabb jelentés szerint az izgatók kaszákkal felfegyverkezett csapatokban községről községre járnak, és a munkálkodó földmíveseket kiverik a me-

[38] Svastics Nándor, a lengyeltóti járás főszolgabírája, június 3-án jelentette Somogy megye alispánjának a hácsi és túri aratómunkások munkamegtagadását. A IV. hadtest parancsnoksága 6650 M. A. számmal a 44. gyalogezred egy-egy századát rendelte Kaposvárról a nevezett községekbe.

zőkről, Lengyeltótiba egy század lovasságnak karhatalmi segédlet gyanánt való azonnali kirendelése iránt inézkedni méltóztassék.[39]

A minister meghagyásából:

Dr. Sélley
ministeri tanácsos.

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. 11 $\frac{4}{6-11}$ 6701.
Eredeti tisztázat.

36

Budapest, 1905. június 22.

A belügyminisztérium Nagyberkibe egy század lovasságnak karhatalomként való kirendelését kéri a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságától.

Szám: 66079/1905.

III. a.

A Somogy vármegyei Nagyberkiben és vidékén[40] oly nagy mérvben lépett fel a munkásstrike, hogy ennek elfojtása és a pótmunkások[41] beállítása katonai karhatalmi segédlet nélkül teljesen lehetetlen, miért is felkérem, hogy egy század, lehetőleg nem magyar ajkú és távolabb őrjáratokra is alkalmazható lovasságot Báté vasút állomáson át Nagyberkibe karhatalmi segédletként sürgősen azzal az utasítással kivezényelni szíveskedjék, hogy a karhatalom parancsnoka a helyszínére kirendelt járási főszolgabíróval lépjen érintkezésbe.

A minister meghagyásából:

Dr. Sélley
ministeri tanácsos.

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. $\frac{4}{8}$ 7220.
Eredeti tisztázat.

39 6701 M. A. számmal egy dzsidásszázadot rendelt Székesfehérvárról Lengyeltótiba a IV. hadtest parancsnoksága.

40 Az aratómunkásokon kívül bérharcot indítottak a gazdasági cselédek is. Kadarkúton és Hencsen kezdődött el a cselédsztrájk, majd kiterjedt a környék más helységeire, így Nagyberkire is, és ezek aratómunkásai és gazdasági cselédei is megtagadták a munkát.

41 A hatóságok a sztrájkoló aratómunkások ellenállásának megtörésére az ország más területeiről hoztak aratókat, akiknek egy része a sztrájkolóktól való félelmében nem mert munkába állni, egy másik része pedig a munkásszolidaritás nagyszerű példáját nyújtotta azzal, hogy nem vállalta el a munkát.

37

[Városhídvég,] 1905. június 28.

Bernáth főszolgabíró karhatalom kirendelését kéri Városhídvégre a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságától.

2835

Városhídvégen a tegnap már táviratilag kért karhatalomra sürgős szükség van, mert most már a cselédség is megtagadta a szolgálatot. 100 katona, vagy legalább is a Fehérváron készenlétben álló század azonnal jöjjön. Karhatalmat a helyszínen várom.

Bernáth főszolgabíró.

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. $\frac{4}{16-2}$ *7439.*
Távirat.

38

Budapest, 1905. június 29.

A belügyminisztérium katonai karhatalom kirendelését kéri Acsára a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságától.

Szám: 68778/1905.

III. a.

Felkérem, hogy a Tolna vármegyéből Somogy vármegyébe átözönlő izgatók[42] megérkezésére, s az itten dolgozó munkások terrorizálásának meggátlására a mai nap estéjére Acsára egy század gyalogost oly utasítással kivezényelni szíveskedjék, hogy a gyalogszázad a közigazgatási tisztviselő kérelmére két részre tagolható legyen.

A karhatalmi segédlet parancsnoka Acsán a reá váró közigazgatási tisztviselővel lépjen érintkezésbe.

A minister meghagyásából:
Dr. Sélley
ministeri tanácsos.

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. $\frac{4}{11-1}$ *7532.*
Eredeti tisztázat.

42 Egyes megyék sztrájkoló aratómunkásai kapcsolatot igyekeztek teremteni más megyék munkásaival is a sztrájk kiszélesítése érdekében.
A megérkezésére szó valószínűleg helyesen: megfékezésére.

39

Nágocs, 1905. június 29.

Brodszky Lajos tabi szolgabíró katonai karhatalmat kér a nágocsi katonai karhatalom parancsnokától a Tolna megyéből járása területére behatoló sztrájkolókkal szemben.

2835/Kzg. 1905.

Miután a Tolna megyei sztrájkolók járásom területére behatolnak[43] s az itteni gazdaságok különben dolgozó munkásait bujtogatják és fenyegetik, az esetleg bujtogatásra nem hajlandókat magukkal is viszik, a karhatalom igénybe vételét látom szükségesnek. A karhatalom parancsnoka Broczky Lajos tabi tb. főszolgabíróval fog érintkezésbe lépni. A karhatalom igénybevétele előreláthatólag nem mondható, de valószínűleg 4 hétnél tovább nem terjed, mert arra az időre az aratási munkálatok körülbelül befejezést nyernek.

A karhatalom alkalmazási helye Nágocs község, mégis a Nágocson elhelyezett század, miután az idegen törvényhatóságbeli idegenek és sztrájkolók az eddigi tapasztalatok szerint rendszerint Németegres község felől jönnek be a járás területére, szükségesnek tartom, hogy úgy délelőtt mint délután Németegresig, illetve a megye határáig 1—1 erős járőrt küldjön ki.

Broczky Lajos tb. főszolgabíró állandóan a járás székhelyén Tabon fog tartózkodni, aki között és a karhatalom parancsnoka között sürgöny összeköttetés lehetséges, miután Nágocs és Tab sürgönyállomás.

Brodczky
tb. főszolgabíró

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. 11 $\frac{4}{18-7}$
Eredeti tisztázat.

40

Tab, 1905. július 5.

Müller őrnagynak, a tabi karhatalmi különítmény parancsnokának jelentése a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságához a kerület biztosítására tett intézkedésekről és az általános helyzetről.

[43] A nágocsi karhatalmi különítmény parancsnokának, Münnich századosnak a IV. hadtest parancsnokságához küldött jelentése szerint 30—150 főből álló csoportok hatoltak át Tolnából Somogyba.

Jelentem, hogy az ezred Tab járási székhelyen alkalmazott öt századának a vezetését átvettem, hogy innen, ahol a főszolgabírói hivatal is található, a század-, illetőleg a körzetparancsnokokat a kerület határánál előforduló eseményekről tájékoztatni tudjam.

A körzetre való felosztásnak és azok egyes századok általi megszállásának szemléltetésére egy vázlatot mellékelek. A politikai hatósággal (főszolgabírói hivatal) történt megbeszélés alapján a következő intézkedések történtek:

1. Általános feladat: minden körzet- (század) parancsnoknak körzete területén azokat a földmunkásokat, akik felvették a munkát, valamint az idegenből ide hozott munkásokat mind a munka alatt, mind pedig az aratási időszak hátralevő idejében minden zaklatástól meg kell védenie.

2. A körzet területén található valamennyi pusztát értesíteni kell, hogy fenyegetés esetén hol találhatnak katonai támogatást, és érdekük, hogy sürgős esetben lovasokat küldjenek ki, akik szükség esetén kocsikat visznek a szállítandó legénység számára.

3. Az összeköttetést (már szabályozva van) állandóan fenn kell tartani.

4. A kapott parancs teljesítésére az intézkedés önállósága valamennyi körzet parancsnoka számára biztosítva marad.

Az általános helyzet a következő:

A határos Tolna vármegyében általános földmunkássztrájk tört ki. E sztrájkolók 300—400 főből álló csoportja az utóbbi időben a határ mentén megkísérelte a dolgozó földmunkások erőszakkal történő elkergetését a munkahelyükről, ami különböző helyeken már sikerült is nekik. E támadás oly hatással volt a népre, hogy félelmükben nem merték felvenni a munkát; azonkívül a lakosság egy jelentős része szimpatizál a szomszédos megye sztrájkolóival ezek követeléseit illetően. Itt-tartózkodásunk óta fentemlített fenyegetés csak egyszer fordult elő Nágocson, a sztrájkolókat azonban az ott állomásozó katonaság elkergette, úgyhogy további tettlegességekre nem kerülhetett sor.

Max von Müller őrnagy

Pótlólag jelentem a következőket:

Mivel a 12. század körzetében (Derner főhadnagy) az aratást idegen munkásokkal valósítják meg, ezért a Nagyberényben dolgozó földmunkásokat e század tovább nem védelmezheti. A politikai hatóság sürgősen kérte $^1/_2$ század odahelyezését.

Miután személyesen meggyőződtem a kikülönítés szüksé-

gességéről, az 1/2 6. századot Nagyberénybe helyeztem át, míg a fennmaradó 1/2 6. század az eddigi szolgálat ellátására Megyeren marad.

Max von Müller őrnagy

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. 11 — $\frac{4}{18-11}$ — *7847*

Eredeti tisztázat. Fordítás németből

40/a

Tab, 1905. július 4.

Vázlat

a 69. gyalogezred részéről szolgálatba állított karhatalmi századok elhelyezéséről.

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. 11 $\frac{4}{18-11}$

Tolna megye

41

Budapest, 1905. június 25.

A belügyminisztérium Nagykónyiba egy század lovasságnak karhatalomként való kirendelését kéri a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságától.

Szám: 67201/1905.

III. a.

A Somogy vármegyében már kitört aratási stricke a szomszéd Tolna vármegyére is kezd kiterjedni.

Felkérem ennélfogva, hogy ennek ellensúlyozására Nagykónyi községbe (Tolna megye) karhatalmi segédletként egy század lovasságot sürgősen kivezényelni szíveskedjék azzal az utasítással, hogy a karhatalmi segédlet parancsnoka a helyszínére kirendelt járási főszolgabíróval lépjen érintkezésbe.

A minister meghagyásából:
Dr. Sélley
ministeri tanácsos.

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. 11 — $\frac{4}{9}$ — *7331*

Eredeti tisztázat.

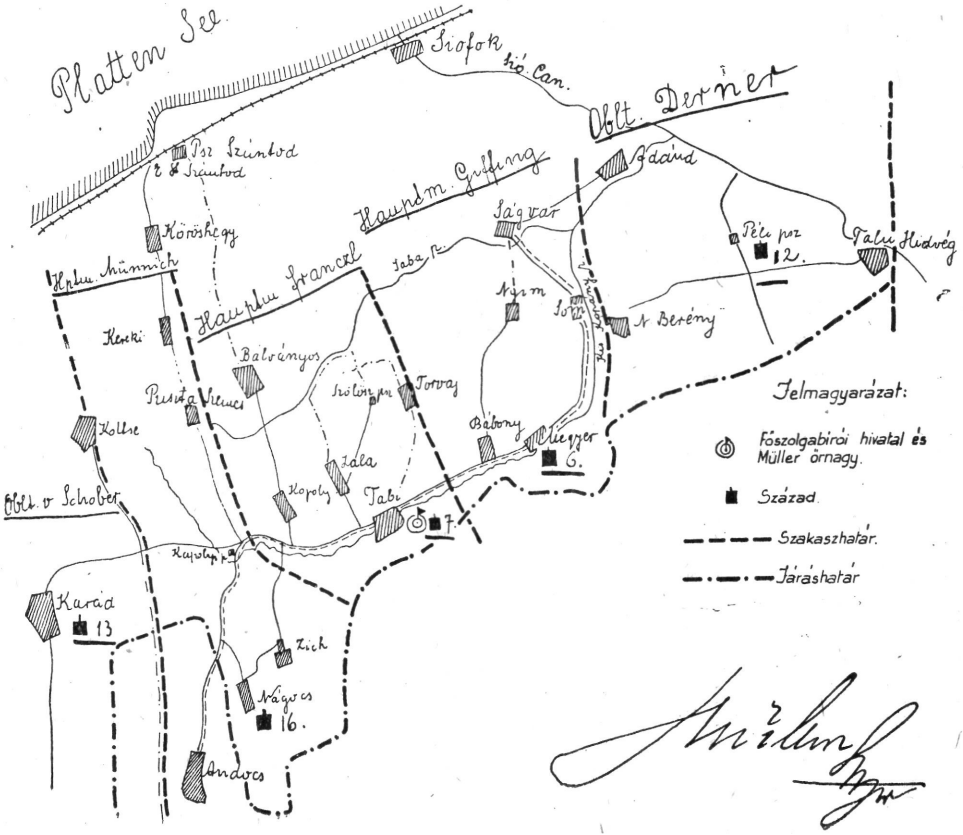
Platten See
Siofok
hó. Can.
Oblt. Derner
Psz Szuntod
Adánd
Haupt m. Giffing
Ságvár
Köröshegy
Hptm. Münnich
Haupt m. Franczl
Jaba p.
Nyim
Sorn
N. Berény
Péli psz
12.
Talu Hidvég
Kereki
Balványos
Torvaj
Pusztaszemes
Kolbe
Bábony
Cliegyer
6.
Zala
Kopoly
Tabi
7.
Oblt. v. Schober
Kapolyi p.
Karád
13
Zich
Nágocs
16.
Andocs
Jelmagyarázat:
Főszolgabirói hivatal és Müller örnagy.
Század.
Szakaszhatár.
Járáshatár

42

Budapest, 1905. június 26.

A belügyminisztérium Martinca- és Csehi-pusztára egy-egy század lovasságnak karhatalomként való kirendelését kéri a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságától.

67710

Tolna vármegye alispánjától e percben vett távirati jelentése szerint a vármegye területén fellépett aratási strike oly veszélyes jelleget öltött, hogy a katonai karhatalmi segédlet kirendelése iránti kérelme meg nem tagadható, miért is felkérem, hogy a Majsa Miklósvár községhez tartozó Martinca-pusztára és a Szemcse községhez tartozó Csehi-pusztára egy-egy század lehetőleg lovas katonát karhatalmi segédletként sürgősen kirendelni szíveskedjék. Katonaságot közigazgatási tisztviselő helyszínen fogadni fogja.

Belügyminister

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. 11 — 4/12 — 7371
Távirat.

43

Budapest, 1905. június 26.

A belügyminisztérium Szakcs és Kocsola községekbe egy-egy század lovasságnak karhatalomként való kirendelését kéri a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságától.

Ma délután kapott sürgönyök szerint Tolna vármegyében a kiütött aratási strike következtében a helyzet olyan veszélyes, hogy a vármegye indokolt előterjesztése alapján arra kell kérnem, miszerint a Tolna vármegye területére már kirendelni kért karhatalmon kívül még Szakcs és Kocsola községekbe egy-egy század lehetőleg lovasságot legsürgősebben kivezényelni szíveskedjék. Karhatalmi segédletet helyszínen kirendelt közigazgatási tisztviselő fogadja.

Belügyminister

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. 11 — 4/13 — 7372
Távirat.

44

Budapest, 1905. június 27.

A belügyminisztérium Tamásiba egy zászlóalj gyalogságnak és Döbrente-pusztára egy század lovasságnak karhatalomként való kirendelését kéri a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságától.

Szám: ad 67500/1905.

III. a.

Felkérem, hogy a Tolna vármegye területére már kirendelt karhatalmi segédleten felül még, mint az a t. hadtestparancsnokság vezérkari főnökének helyettesével ma délután rövid úton már megállapíttatott — Tamási állomásra, onnan félszázadonként leendő szétosztás és a rövid úton már megjelölt helyeken, éspedig Fürged, Koppány-Szántó, Barnahát, Fornád, Keszi, Alsómegyes, Bence, Kecsege és Károlymajoron való elhelyezés végett egy zászlóalj gyalogságot, Döbrente-pusztára pedig egy század lovasságot kivezényelni szíveskedjék.[44]

A minister meghagyásából:
Dr. Sélley
ministeri tanácsos.

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. 11 — 1b — 7466
Eredeti tisztázat.

45

Budapest, 1905. június 29.

A Belügyminisztérium Miklósvárra öt század gyalogságnak karhatalomként való kirendelését kéri a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságától.

Szám: 68790/1905.

III. a.

Tolna vármegye tamási járásban kitört stricke mozgalom veszélyesen terjed[45] s eddig is már oly fokra hágott, hogy a csendőrség két helyen fegyverét volt kénytelen használni. Te-

[44] A Tolna megyei sztrájk nagyságára jellemző, hogy 22 század katonaság és 245 csendőr tartózkodott a megye területén.
(Közli: Mérey Klára A mezőgazdasági munkásság mozgalmai a Dunántúlon 1905—1907-ben című munkája 93. lapján.)

[45] Körülbelül 10 000 főt tett ki a munkát megtagadók száma a tamási járásban.

kintve, hogy ez okból az ide már kivezényelt katonai karhatalom le nem szállítható, sem máshova el nem dirigálható, tekintve továbbá, hogy a mai napon a tamási járásba nagyobb számú munkás segítő csapat fog megérkezni, kik előreláthatólag veszélyes megtámadásoknak lesznek kitéve: felkérem, hogy a munkás segítő csapat védelmére és elosztásának fedezésére, valamint további védelmére is öt század gyalogságot a tamási miklósvári vasúti állomásra *azonnal* és *okvetlenül* kivezényelni szíveskedjék oly utasítással, hogy a katonai karhatalom parancsnoka a vasúti állomáson levő közigazgatási tisztviselővel azonnal lépjen érintkezésbe, és hogy a katonaság szükség esetén $^1/_2$—$^1/_2$ századokra is eloszthatő legyen.

A minister meghagyásából:
Dr. Sélley
ministeri tanácsos

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. 11 — $\frac{4}{15-3}$ — *7533*
Eredeti tisztázat.

46

Budapest, 1905. július 6.

A cs. és kir. IV. hadtest parancsnoksága annak közlését kéri a belügyminisztériumtól, hogy a Tolna és Somogy megyében levő karhatalmi alakulatok közül melyek nélkülözhetők?

7831 M. A. szám.

Vonatkozással a f. é. június hó 20-án kelt 7107. M. A. számú átiratomra és azon körülményre, hogy a múlt hó elejétől a mai napig még 27 gyalog és 4 lovas század — nagyrészt Tolna és Somogy vármegyékben — karhatalmi szolgálatban áll, van szerencsém megkeresni, miszerint tudatni szíveskedjék, hogy ezen karhatalmi segédletek közül melyiket lehet mint nélkülözhetőt bevonni. — A hadtestparancsnokság ezen indítványozást a katonai kiképzés érdekében már annál inkább is szükségesnek tartja, mivel a karhatalmi segédletek parancsnokainak jelentése szerint az említett vármegyékben — különösen pedig Tamási területén és környékén, ahol jelenleg még 6 század van alkalmazásban —, nyugalom uralkodik, és a jelenleg nélkülözhető karhatalmi segédleteknek bevonása után azok szükség esetén újból és idejekorán kirendelhetők.

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. 11 — $\frac{4}{30}$ — *7831*
Eredeti fogalmazvány.

Veszprém megye

47

Veszprém, 1905. június 27.

Veszprém vármegye alispánja a veszprémi honvéd állomásparancsnokságtól egy század katonaság kirendelését kéri a Sió-hidakhoz, hogy megakadályozzák a sztrájkolók átmenetelét Somogy és Tolna megyéből Veszprém megyébe.

10095/1905.

Enyingi járást fenyegető általános arató- és gazdasági munkás sztrájk kitörésének lehető meggátlása céljából kérem egy század katonaság (120 ember) azonnali kirendelését.[46]

Enyingi járás főszolgabírája jutasi állomáson a katonaság részére külön vonatról gondoskodott, mely a katonaságot azonnal a mezőkomáromi vasútállomásra fogja szállítani, honnan azok kocsin, vagy esetleg gyalog fognak a Sió folyón levő hidakhoz kivonulni, hol első feladatuk lesz a Somogy és Tolna megye felől közeledő strájkoló munkásoknak Veszprém vármegye területére való átjövetelét megakadályozni.

Hogy a katonaságra mennyi ideig lesz szükség, azt ez idő szerint meghatározni nem tudom, de egyidejűleg utasítottam az enyingi járás főszolgabíróját, hogy amennyiben a katonaság további jelenlétét szükségesnek nem tartaná, úgy erről a kirendelt katonaság parancsnokát értesítse.

A rendelkezés joga Kenessey Miklós enyingi főszolgabírót illeti.[47]

Koller Sándor s.k.
alispán

H. I. L. Honvéd Főparancsnokság, 1905 — 1286/eln.
Egykorú, hiteles másolat.

48

Székesfehérvár, 1905. június 30.

A székesfehérvári kerületi katonai parancsnok jelentése a m. kir. honvéd főparancsnokságnak a Veszprém megyei aratósztrájkokhoz kirendelt karhatalomról.

[46] Június 27-én Turczer őrnagy, a veszprémi honvéd állomásparancsnokság parancsnoka. 136/háp. sz. alatt jelentette a honvédség főparancsnokának, hogy a 17. honvédgyalogezredtől 126 főnyi karhatalmat rendelt ki Braun Antal százados parancsnoksága alatt.

[47] A Veszprém megyei aratósztrájkok leírását lásd Paur Ödön: Arató- és cselédsztrájkok Veszprém megyében című munkájában. Veszprém, 1905.

2136

eln.

Jelentem, hogy Veszprém megye alispánjának a veszprémi honvéd állomásparancsnoksághoz közvetlenül intézett sürgős megkeresésére Veszprémből arató sztrájk miatt karhatalom gyanánt június 27-én a veszprémi honvéd állomásparancsnokság által egy 130 főnyi honvéd század Szilasbalháshoz tartozó Tóti pusztára kirendeltetett, oda vasúton el is utazott, de a strájknak Veszprém felé húzódása folytán az alispán újabb kérelmére e század június 29-én délelőtt 10 órakor Veszprémbe bevonult.

Erről a honvédelmi miniszter Úr Ő Nagyméltóságának jelentés tétetett.

Az alispán azon további megkeresésére, hogy a veszprémi zászlóaljak az összpontosításra el ne vonuljanak, mivel a vármegyében terjedő arató strájk miatt reájuk előre láthatólag folyton szükség lehet, a honvédelmi minister Úr Ő Nagyméltósága sürgönyileg érkezett döntése folytán a zászlóaljak további parancsig Veszprémben maradtak, azaz az előzetes ezredösszpontosításhoz — eltérőleg az 1337/eln. szám alatt felterjesztett Áttekintéstől, — egyelőre el nem vonultak.

Rohr tábornok
kerületi parancsnok.

H. I. L. Honvéd Főparancsnokság — 1905. — 1313/eln. Eredeti tisztázat. 47a

*

49

Bécs, 1905. július 9.

Pitreich táborszernagy, cs. és kir. hadügyminiszter utasítása Lobkowitz Rudolf táborszernagynak, a IV. hadtest parancsnokának, a karhatalmi legénység előkészítésére a hadseregen belül, és a karhatalom igénybevételének módjáról.

Präs. № 4504.

Szigorúan bizalmasan arra hívom fel hercegséged figyelmét, hogy bizonyos körülmények között a helyzet megkövetelheti a csendőrszolgálat intenzívebb módoni berendezését a

47/a A csillag alatt közölt dokumentumok az aratósztrájkra vonatkozó általános jellegűek.

csendőrőrsök sűrítésével, és a rendszabálynak, — ahol szükségesnek mutatkozik, a folyamatban levő nagyobb csapatgyakorlatok ellenére is — késedelem nélküli végrehajtását.

A végrehajtást oly módon képzeltük, hogy a karhatalmi legénység a hadsereg és a honvédség állományából 4—5 főt kitevő járőrökben egy tapasztalt csendőrnek, mint járőrvezetőnek a vezetése mellett, a helységekben nyer elhelyezést.

Az ily módon megszaporodott csendőrjárőrök elhelyezését a magyar királyi honvédelmi miniszter a csendőrparancsnokok útján mielőbb, éspedig megyénként fogja elkészíteni, és ezt hercegségeddel már előzetesen bizalmasan ismertetni.

Ez ismertetés alapján azonnal bizalmasan rendelje el a karhatalmi legénység kiválasztását és nyilvántartásba vételét, és lehetőleg ne feltűnő módon történjék gondoskodás, hogy a legénység szükség esetén, a magyar királyi honvédelmi miniszternek hercegségedhez intézett kérelmére, rendeltetési helyére mehessen.

A csendőrkerület parancsnokával való közvetlen érintkezés, — ahol ez élőszóval megtörténhet — adott esetben ajánlatos.

A hadügyminisztérium azzal a kérelemmel fordul a magyar királyi honvédelmi miniszterhez, hogy ismertesse azokat az adminisztratív rendelkezéseket, melyeket a honvédség részéről átadandó karhatalom számára különleges felszerelés, illetmény stb. vonatkozásában tervbe vett, és ezeket azután hercegséged számára hozza tudomásul abból a célból, hogy a hadseregre eső karhatalmi legénység vonatkozásában hasonló módon gondoskodjék.

A magyar királyi miniszterelnökkel közlöm nézetemet arra vonatkozólag, hogy

a) a karhatalmi legénység igénybevételét a csendőrjárőrök sűrítésére az elkerülhetetlenül szükséges esetekre kellene korlátozni, hogy a csapatok úgyis csekély tényleges létszáma, — már tekintettel netaláni másféle szükségletekre is — ne legyen túlságosan gyengítve, továbbá

b) a hadseregből tekintetbe vett karhatalmi legénység tényleges szolgálatba állítása csak azzal a fenntartással engedhető meg, ha a szolgálatba állítás idején a körülmények a járőrök eredményt biztosító alkalmazását lehetővé teszik, amit annak idején már az igénylésnél tekintetbe kellene venni.

Ellenkező esetben ugyanis egyidejűleg átfogó intézkedé-

seket kellene tenni, mint például katonai alakulatok áthelyezése megfelelő erővel a meghatározott helységbe, hogy a járőröknek szükség esetén támpontot nyújtsanak.

Pitreich táborszernagy

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. Präs. $2\frac{5}{1}$ *584.*
Eredeti tisztázat. Fordítás németből.

50

Budapest, 1905. július 17.

Kristóffy belügyminiszter köszönetét fejezi ki Lobkowitz táborszernagynak, a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokának a katonaság erélyes részvételéért az aratósztrájkok leverésében.

Szám: 75597/1905.

III. a.

Főméltóságú Herceg Parancsnok Úr!

Az idei aratási munkálatok alkalmából különösen a cs. és kir. IV. hadtest területén levő egyes vármegyékben oly nagymérvű és veszélyes jellegű zavargások voltak kitörőben és a személy-, de különösen a vagyonbiztonság annyira veszélyeztetve volt, hogy a fegyveres közbiztonsági közegek elégtelensége miatt a közrend és biztonság fenntartása érdekében a Főmagasságod parancsnoksága alatt álló cs. és kir. IV. hadtest támogatását felette nagymérvben voltam kénytelen igénybe venni.

Ez alkalomból indíttatva érzem magamat, hogy Főmagasságodnak és helyettesének őszinte köszönetemet nyilvánítsam ama szíves készségükért, mellyel az általam kért karhatalmi segédletek rendelkezésre való bocsátása körül bölcsen intézkedni méltóztattak.

Egyszersmind köszönetemnek kell kifejezést adnom a vezérkar főnökével és az alatta szolgálatot teljesítő tiszt urakkal, különösen pedig Kratky Károly vezérkari őrnagy úrral szemben, ki a vezérkari főnök úr hivatalos távolléte alatt, mint utóbbinak helyettese, mindenkor kiváló pontosságú és fáradságot nem ismerő eljárásával igen sok esetben tér- és időbeli akadályok leküzdése mellett a karhatalmi segédletek kivezénylése, és azoknak a helyszínére való pontos megérkezése céljából a szükséges intézkedéseket teljes előzékenységgel foganatosítani szíveskedett.

Végül nem mulaszthatom el, hogy a karhatalmi segédletként kivezényelt csapatok parancsnokainak is fárasztó és ennek dacára minden irányban tapintatos, körültekintő s eredményes szolgálataikért elismerésemet ki ne fejezzem.

Kristóffy[47b]

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. Präs. $2\frac{4}{1}$ *— 612*
Eredeti tisztázat.

51

Budapest, 1905. július 24.

A cs. és kir. IV. hadtest kimutatása az arató sztrájkok és munkástüntetések megfékezésére rendelkezésre álló alakulatokról.

Rekapitulation

	K. u. k. Heer Kompagnien	K. u. k. Heer Eskadronen	K. ung. Landwehr Kompagnien	K. ung. Landwehr Eskadronen
1. Budapest	72	6	6	1
2. Vác	—	—	—	1
3. Jászberény	—	—	2	—
4. Albertirsa	—	1	—	—
5. Cegléd	—	1	—	—
6. Abony	—	1	—	—
7. Szolnok	4	—	—	—
8. Kecskemét	4	3	—	1
9. Félegyháza	—	—	2	—
10. Szabadka	4	—	2	1
11. Baja	—	—	—	1
12. Zombor	4	—	2	—
13. Újvidék	4	—	2	—
14. Székesfehérvár	4	3	4	—
15. Tolna	—	2	—	—
16. Kaposvár	8	—	4	—
17. Pécs	12	—	4	1

Summe: 116 Komp. 17 Esk. 28 Komp. 6 Esk.
= 144 Kompagnien
23 Eskadronen (dazu noch Fest. Art. Baon II/6 Pion. Baon 7)[48]

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. 11 $-\frac{4}{41}$
Eredeti fogalmazvány.

[47b] Kristóffy József (1857—1928) 1896-tól szabadelvű párti országgyűlési képviselő. 1905—1906-ban a parlamenten kívüli Fejérváry-kormány belügyminisztere, 1911-ben a Parasztpárt országgyűlési képviselője.

[48] Összesen tehát a IV. hadtest területén (Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Jász-Nagykun-Szolnok, Bács-Bodrog, Somogy, Tolna, Fejér, Baranya vármegyék) a cs. és kir. és honvéd csapatok 144 gyalog- és 29 lovasszázada állt készenlétben a mozgalmak leverésére. Ehhez jött még a 6. vártüzér ezred II. zászlóalja és a 7. utászszázad.

51/a

1905. július.

Vázlat a cs. és kir. IV. hadtest részéről az aratósztrájkok alkalmával 1905 június és július hóban kirendelt katonai karhatalomról.[49]

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. M. A. 11 — $\frac{4}{14}$

1906

52

Bécs, 1906. június 8.

Pitreich táborszernagy, cs. és kir. hadügyminiszter utasítása a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságának, csendőrségi kisegítő szolgálat készenlétben tartására a várható aratósztrájkok letörésére.

Präs. 4055.

A magyar királyi belügyminisztérium tájékoztatása szerint az elkövetkezendő aratási időszakra agrárnyugtalanságok (aratósztrájkok) várhatók, amelyeknek megakadályozására, illetőleg leküzdésére a magyar királyi csendőrség nem elegendő.

A birodalmi hadügyminisztérium elrendeli ezért, hogy a 4., 5., 6., 7. és 12. hadtestből — a boszniai-hercegovinai alakulatok kivételével — gyalog- és vadászzászlóaljanként átlagban 11 embert tartsanak készenlétben csendőrségi kisegítőszolgálat céljára.

E legénységnek csendőrkerületenkénti felosztása a mellékletből ismerhető meg.

A csendőrkerületek parancsnokai adott esetben közvetlenül a hadtestparancsnokságoktól kérik a nekik kiutalt legénységet, miközben mindannyiszor határozottan meg kell adniok a felhasználásuk helyét.

A legénység kiválasztásánál figyelembe kell venni, hogy csak olyan emberek jöhetnek tekintetbe, akik az idén nem mennek szabadságra, továbbá, hogy az újoncok bevonulásakor (augusztus elején) a kellő kiképző személyzet meglegyen.

[49] A vázlatot rongálódása miatt közölni nem tudjuk. Az érdeklődők a jelzett számon megtalálják.

A csendőrkisegítőszolgálatból származó valamennyi kiadás a magyar királyi belügyminiszter költségvetését terheli.

Az igénybevett legénység számát és az igénybevétel helyét esetenként ide is jelenteni kell.

E parancsot egyidejűleg megkapja a 4., 5., 6., 7. és a 12. hadtestparancsnokság, továbbá tudomásul vétel végett másolatban a magyar királyi belügy- és honvédelmi miniszter.

Pitreich táborszernagy

H. I. L. IV. Hadtest, 1906. Präs. 2 — $\frac{5}{3}$ — 500

Eredeti tisztázat. Fordítás németből.

A Präs. 4055/1906. számú irat melléklete.

ÁTTEKINTÉS

a magyar királyi csendőrség számára készenlétben tartandó, illetőleg szükség szerint átadandó segítségről (1906 nyarán).[50]

A következő hadtestparancsnokságok körletéből	Az							Összeg	Ember
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.		
	magyar királyi csendőrkerület számára készenlétben tartandó (leadandó) legénységről. (Gyalogsági és vadászalakulatok.)								
4.	.	56	100	.	.	130	.	286	
5.	.	.	.	.	168	118	.	286	
6.	.	.	.	236	61	.	.	297	
7.	.	147	117	.	.	.	.	264	
12.	150	.	.	.	.	.	125	275	
Summe:	150	203	217	236	229	248	125	1408	

H. I. L. IV. Hadtest, 1906. Präs. 2 — $\frac{5}{3}$ — 500

Eredeti tisztázat. Fordítás németből.

[50] A hadtestparancsnokságok székhelyei: 4. Budapest, 5. Pozsony, 6. Kassa, 7. Temesvár, 12. Nagyszeben. A csendőrkerületek székhelyei: I. Kolozsvár, II. Szeged, III. Budapest, IV. Kassa, V. Pozsony, VI. Székesfehérvár, VII. Brassó.

53

Pozsony, 1906. június 15.

A cs. és kir. V. hadtest parancsnoksága értesíti a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságát, hogy utasította a 83. gyalogezred karhatalomként kirendelt zászlóalját, hogy csak veszély esetén hajtson végre kikülönítéseket a IV. hadtest körletébe.

M. A. № 3587

A birodalmi hadügyminisztérium 5. osztályának e hó 22-én 1094. számú rendelete értelmében a félelmetes agrárzavargások miatt a 83. számú gyalogezred 3. zászlóalja, — egyelőre e hó végéig — karhatalomként Mezőkomáromba, Déghre[51] és Szilasbalhásra lett áthelyezve.

Mivel a karhatalmi különítmény parancsnokának jelentése szerint Város- és Faluhídvég helységekben (Somogy megye) és Ozorán (Tolna megye) hasonlóképpen földmunkásmozgalom várható, ezért a hadtestparancsnokság tisztelettel közli, hogy a mezőkomáromi karhatalmi különítmény parancsnoka utasítást kapott, hogy a IV. hadtest körletébe csak *szemmelláthatóveszély* esetén hajtson végre kikülönítéseket[52] a katonai karhatalom felhasználását szabályozó instrukció 18. paragrafusa alapján, és erről értesítse Somogy és Tolna vármegye alispáni hivatalait.

Steininger táborszernagy

H. I. L. IV. Hadtest, 1906. M. A. 11 — $\frac{8}{2}$ — 5618

Eredeti tisztázat. Fordítás németből.

54

Budapest, 1906. június 23.

A cs. és kir. IV. hadtestparancsnok, Uxküll tábornok utasítása a szabadkai, zombori és újvidéki katonai állomásparancsnokságoknak csendőrkisegítő legénység kivezénylésére.

[51] Dég községben 17 arató lépett sztrájkba, akiket 5—20 napi elzárásra ítéltek (Mérey Klára i. m. 136. l.). Somogy és Tolna megyékben a katonaság nagyszámú jelenléte miatt 1906-ban csak szórványos mozgalmak voltak.

[52] Az V. hadtest területének (Veszprém, Esztergom, Vas, Zala, Győr, Moson, Komárom, Sopron, Pozsony, Trencsén, Nyitra, Hont, Árva megyék) a IV. hadtest területével határos egyes dunántúli megyéire is kezdett a sztrájk áthúzódni, ezért az V. hadtest parancsnoksága nem akart a szomszédos hadtest területére karhatalmat adni.

Präs. № 551.

A magyar királyi II. csendőrkerület parancsnokságának június 20-i 12/k.t. számú megkeresésére a hadtestparancsnokság e hó 15-i eln. 500. számú rendelete értelmében a következő csendőrkisegítő legénységet kell azonnal kiküldeni; éspedig:

1. *A szabadkai katonai állomásparancsnokságról*

két-két főt a bácsalmási, jánoshalmai, mélykúti, madarasi, bajnoki és a kisszállási csendőrőrsökhöz, tehát összesen 12 embert.

2. *A zombori katonai állomásparancsnokságról*

egy-egy főt a palánkai, bácsújlaki, szépligeti és bácstóvárosi csendőrőrsökhöz, tehát összesen 4 embert.

3. *Az újvidéki katonai állomásparancsnokságról*

egy-egy főt az ófutaki, petróci, ókéri, temerini, bácskulai, óverbászi, titeli, felsőkaboli, sajkásszentiváni, zsabalyai és csurogi csendőrőrsökhöz, tehát összesen 11 embert.[53]

Valamennyi kisegítő legénység szállítása ingyenes a használt vasútszakaszon, ezért a menetlevél felső szegélyére a fentidézett rendelet szerinti záradékot rá kell vezetni.

E parancsot egyidejűleg megkapja a szabadkai, zombori és újvidéki katonai állomásparancsnokság, és tudomásul vétel végett a II. csendőrkerület parancsnoksága.[54]

Üxküll tábornok

H. I. L. IV. Hadtest, 1906. Präs. 2 — $\frac{5}{3-3}$

Sokszorosított példány. Fordítás németből.

55

Szeged, 1906. június 28.

A II. számú csendőrkerületi parancsnokság karhatalmi segédlet kirendelését kéri a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságától.

[53] Június 24-én a IV. hadtest parancsnoksága a III. csendőrkerület parancsnokságának kérésére a budapesti csendőrszárnyhoz 22 embert, a gödöllői csendőrtiszti különítményhez 5 embert, a kecskeméti csendőrszárnyhoz 38 embert, a szolnoki csendőrszárnyhoz 35 embert, a zombori csendőrszárnyhoz 5 embert rendelt még ki a csendőrség karhatalmi feladatának támogatására. (HIL. IV. Hadtest, 1906. Präs. 2 $\frac{5}{3=4}$).

[54] Az 1905-ös arató- és cselédsztrájkok az ország 23 vármegyéjére terjedtek ki. Hevességüket tekintve, de mennyiségileg is, 1906-ban a Tiszántúl, a Duna—Tisza köze sztrájkjai vezettek, szemben az 1905-ös dunántúli harcokkal. Sztrájkban való részvétel miatt körülbelül 5—6000 földmunkást vetettek börtönbe és ítéltek súlyos pénzbüntetésre.

(Simon Péter: A századforduló földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmai. 1891—1907. Bp., 1953.)

k.t.

Jelentem, hogy a folyó hó 20-án kelt hason számú jelentésemben — az ahhoz csatolt kimutatás szerint — 51 főnyi gyalogosnak útba indítását kérelmeztem a hadtestparancsnokságtól. Mivel azonban a folyó hó 23-án kelt 551. számú leírata csak 27 főnyi gyalogos útba indításáról szól, kérem a hadtestparancsnokság intézkedését, hogy a még hiányzó 24 főnyi gyalogos a kimutatásban megjelölt helyekre útba indíttassanak.

Jelentem egyben, hogy a 24 főnyi szükséglet s annak állomás helyei hivatkozott jelentésemhez csatolt kimutatás második lapoldalán foglaltatnak.

Végül kérem — a folyó hó 23-án kelt hason számú jelentésemben Zomborba kért 5 főnyi gyalogos útba indítása iránti sürgős intézkedést is.

Csendőr ker. par. szabadságon:
Várady őrnagy

H. I. L. IV. Hadtest, 1906. Präs. 2 — $\frac{5}{3-9}$ — 579

Eredeti tisztázat.

Kormányzati válság

56

Budapest, 1905. január 12.

A belügyminisztérium értesíti a cs. és kir. IV. hadtestparancsnokságot az általános képviselőválasztások alkalmából tett karhatalmi intézkedéseiről.

4000

III. a. 905

A folyó hó 26-tól február hó 4-ig megtartandó általános képviselő választások alkalmából szükséglendő katonai karhatalmi segédlet nagyságáról és annak kirendelési idejéről most még egészen pontos adataim nincsenek ugyan, mert ebben az irányban eddigelé magam is csak általános tájékozást nyerhettem, de már ezekből is azt a tapasztalatot kellett szereznem, hogy az országszerte megindult választási mozgalmak oly szé-

les mederbe terelődtek és az izgatások oly mérveket öltenek, hogy a közbiztonság és közrend fenntartásához s a választás szabad és zavartalan lefolyásának biztosításához sokkal nagyobb karhatalmi segédletre lesz előre láthatólag szükség, mint amennyi felett a Hadtestparancsnokság a f. évi január hó 7-én 410 sz. a. hozzám intézett nagybecsű átirata szerint rendelkezik.

A IV. hadtest területén levő vármegyékből eddigelé beérkezett tájékoztató jelentések szerint ugyanis Bács-Bodrog vármegye és a területén levő önálló képviselő választási joggal bíró városok összesen 5 lovasszázadot és 14 gyalogszázadot, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és a területén levő városok 14 lovasszázadot és 30 gyalogszázadot, azonkívül 80 ember gyalogságot, Somogy vármegye 16 gyalogszázadot, Tolna vármegye 7 lovasszázadot és 8 gyalogszázadot, Baranya vármegye és Pécs sz. kir. város 470 lovast és 1020 gyalogost, Jász-Nagykun-Szolnok vármegye 3 lovasszázadot és 6 $^1/_2$ gyalogszázadot, végre Fejér vármegye és Székesfehérvár sz. kir. város 6 lovasszázadot és 6 gyalogszázadot igényelnek.

Ez már magában is nagy szám, még nem végleges és nincs kizárva annak lehetősége sem, hogy a választás izgalmai folytán még magasabbra is emelkedhetik, miért is szükségesnek találtam a cs. és kir. közös hadügyminister urat a magyarországi hadtestek haderejének az Ausztria területén fekvő hadtesteknek haderejéből való szaporítására felkérni. Amidőn a Hadtestparancsnokság nagybecsű tudomására hozom, tiszteletteljel felkérem, hogy ebben az irányban a most közlött számadatokhoz képest szintén megfelelőleg intézkedni méltóztassék. A magam részéről egyébiránt még ezen kívül minden intézkedést meg fogok tenni az iránt — és ehhez képest az illetékes factorokat már utasítottam is, — hogy a katonai karhatalmi segédlet iránt előterjesztendő kérelmüknél a politikai helyzet, a választó helyiség fekvése, az ehhez vezető bejáratok stb. mellékkörülmények figyelembe vétele mellett, csak arra a számra szorítkozzanak, amely a rend fenntartására és a választás zavartalan lefolyásának biztosítására okvetlenül szükségesnek mutatkozik, és hogy a szükségletet ne századonként, hanem a gyalogsági katonák, illetőleg a lovasok számának tudtul adása mellett kérjék, éspedig az idő és hely pontos megjelölésével mindig annyival előbb, hogy erről a hadtestparancsnokságot esetről-esetre a szükséges intézkedések megtehetése végett idejekorán értesíthessem.

A vármegyék alispánjait azonkívül utasítottam, hogy te-

kintettel arra, miszerint a lovasságnál az újoncképzés még be nem fejeződött és ezért karhatalmi célokra a lovasszázadoknak csak egy hányada áll rendelkezésre, ezen fegyvernem igénylésénél a legcsekélyebb mértékre szorítkozzanak és hogy a karhatalom elhelyezéséről és élelmezéséről megfelelőleg gondoskodjanak.

Arról is van szerencsém tiszteletteljesen értesíteni, hogy a karhatalmi csapatok akadálytalan vasúti irányítása végett a kereskedelmi minister urat megkerestem, hogy úgy a magyar államvasutak üzletvezetőségeit, mint a magánvasutak igazgatóságait utasítsa, hogy a hadtestparancsnokságok követelményeinek lehetőleg tegyenek eleget és a hadtest területek helyőrségi állomásain a csapatszállítmányok részére néhány nappal az általános választások kezdete előtt megfelelő számú legénységi és lószállító waggonok készenlétbe tartásáról gondoskodjanak.

Végül a kezelés egyszerűsítése, bővebb tájékoztatás, áttekintés és nyilvántartás végett a hadtestparancsnokság területén levő választó kerületekről szóló pontos jegyzéket, azzal küldöm meg a Hadtestparancsnokságnak, hogy az ilyen kimutatás egy példánya általam is fog vezettetni és azért tisztelettel felkérem, hogy az én megkeresésemre, vagy pedig az idő rövidsége és veszély esetében az arra illetékes hatósági személy által közvetlenül előterjesztett kérelem folytán a Hadtestparancsnokság által kivezényelt karhatalmi segédletet ezen kimutatásba szintén bevezettetni s a kirendelt karhatalmi segédlet neméről, nagyságáról, illetve számáról, valamint a kirendelés idejéről esetről esetre engem is táviratilag értesíteni méltóztassék.

A minister meghagyásából:

Dr. Sélley
ministeri tanácsos.

H. I. L. IV. Hadtest, 1905. Präs. 2 — 2/1—5 — 38
Eredeti tisztázat.

57

Kassa, 1906. január 26.

A IV. számú csendőrkerületi parancsnok jelentése a honvédelmi miniszterhez a Borsod megyei főispán beiktatásához kirendelt csendőrségi karhatalom tevékenységéről.

2/k.t. szám.

Folyó hó 18-án és 22-én hason szám alatt kelt előterjesztéseim, valamint e hó 22-én a magyar korona országaihoz tartozó csendőrség felügyelője útján távbeszélőn tett jelentésem kapcsán Brezovay András, Borsod vármegye újonnan kinevezett főispánjának folyó hó 22-én végbement beiktatásáról,[55] s azon alkalommal a karhatalom miként történt felhasználásáról és az előfordult eseményekről részletes jelentésemet az alábbiakban terjesztem elő:

Nevezett főispán megkeresésére és belügyminister Úr Ő Nagyméltóságától Lőrincz Ignác százados, miskolci szárnyparancsnoknak közvetlen adott rendelkezése alapján — miként a folyó hó 18-án kelt 2/k.t. számú előterjesztésemben jelentettem volt — Lőrincz Ignác százados vezénylete alatt Lábody Kálmán hadnagy miskolci, Herold Gyula hadnagy egri és Pifát Oszkár hadnagy gyöngyösi szakaszparancsnokok, továbbá Raschel Lambert hadnagy lőcsei — és Gidófalvy Elemér hadnagy késmárki szakaszparancsnokok, végül Barssy Gusztáv főhadnagy oktatótiszt és Krausz Jenő tiszthelyettes beosztásával a tanosztályból 120 főnyi legénységet, azok között egy járásőrmester, egy őrmester és egy őrsvezető segédoktatót, továbbá az illetékes miskolci szárny állományából megfelelő számú altisztek betudásával 84 főnyi legénységet és 4 járásőrmestert, összesen tehát 7 tisztet és 209 főnyi legénységet összpontosítottam.

Ezen karhatalomból 50 főnyi legénység, a beiktatáshoz kormánybiztosul kiküldött dr. Horváth Elek belügyministeri segédtitkár személyének biztonsága szempontjából és az előkészületek keresztülviteléhez már folyó hó 16-án Miskolcra érkezett, míg a többi 20-án vonult oda be.

A főispánnak Miskolcra jövetele folyó hó 22-én reggel 5 óra 58 perckor érkező személy vonattal lévén jelezve, személyének megvédésére 1 járásőrmester 10 csendőrrel folyó hó 21-én délután Füzesabonyig elébe küldetett olyképpen, hogy minden közbeeső vasúti állomáson 2 csendőr lemaradt, s kellő őrködés után a főispánt vivő vonatra felszállva, ismét a járásőrmesterhez csatlakozott.

A bevonulás biztosítására következő intézkedések tétettek: Barssy Gusztáv főhadnagy 29 csendőrrel a tiszai pálya-

55. A Borsod megyei főispán beiktatását leírja dr. Horváth József: Az 1905—6. évi vármegyei ellenállás története című könyve 158—160. oldalain.

udvart, Krausz Jenő tiszthelyettes 15 fővel a gömöri vasút mellett levő átjáró hidat és környékét, Raschel Lambert hadnagy 20 fővel a főutat átszelő helyen a gömöri vasút vonalat, Gidófalvy Elemér hadnagy 30 fővel a gömöri pályaudvart, egy járásőrmester 15 fővel a Búzavásár teret és környékét, Lábady Kálmán hadnagy 46 fővel a Régi-posta utcát, Batthyányi utcát, Minoriták teret és az ezekbe torkoló utcákat, Pifát Oszkár hadnagy 12 fővel a Palóczy utat és Herold Gyula hadnagy a többi legénységgel a vármegye házát és környékét szállta meg.

Ezen kirendeltség 22-én reggel 5 órakor kijelölt helyét elfoglalta s az összeköttetést járőrök által fenntartván, a tiszai pályaudvartól a gömöri pályaudvarig, és onnan a vármegyeházáig az egész útvonal felügyeltetett.

Katonai karhatalomként Pollák Frigyes ezredes, a cs. és kir 65. gyalog ezred parancsnokának vezénylete alatt ki volt rendelve: egy gyalog század a gömöri pályaudvarhoz a rend fenntartásához, ugyanoda egy huszár század a főispán bekísérésére, a Búzavásár téren állott egy század gyalogság, a Minorita téren fél század gyalogság, a Palóczy úton a 6. hadtest tüzér ezrednek Miskolcon állomásozó lovagló üteg osztályából alakított egy lovas század, a Város ház téren egy huszár század, a vármegyeház előtti Zárda utcában pedig egy század gyalogság, és még a városi rendőrség is a rendes szolgálat ellátására kivonult.

A főispán folyó hó 22-én reggel terv szerint a tiszai pályaudvarra megérkezve, a kíséretét is vivő kocsija lecsatoltatott és külön vonattal a gömöri pályaudvarra vitetett, hol kocsiba szállt, s kívánságára Lőrincz százados is mellette foglalt helyet, azután a kísérete által elfoglalt 2 kocsitól követve és a huszárszázad által körülvéve, a biztosított útvonalon a vármegyeházára hajtatott és lakosztályába tért; ezen egész bevonulásának ideje alatt a legcsekélyebb rendzavarás sem fordult elő.

A lakosság csak később tudta meg, hogy a főispán már a vármegyeházán van, s így tartózkodott is minden további tüntetéstől. A Fő utcán a délelőtt folyamán az üzletek nagyobb részt zárva maradtak, és „Nemzeti gyász miatt zárva" feliratokkal voltak ellátva, s egyes házakra gyászlobogó volt kitűzve.

A főispán hozzájárulásával dr. Horváth Elek kormánybiztos megengedte, hogy a megyebizottsági tagok az alispán által kiállított igazolvánnyal ellátva felvonulhassanak, ehhez képest 80 bizottsági tag a vármegyeházzal szemben levő városház nagy termében összegyűlt, és a városház erkélyére gyászlobogót tűzött, minek eltávolításától a főispán eltekintett.

A közgyűlést a főispán délelőtt 11 órakor nyitotta meg, melyen vármegyei bizottsági tag gyanánt csak Szathmáry-Király László boldvai lakos, útbiztos jelent meg. Megnyitás után a főispán az esküt letette, Molnár Elek nevű egyént tiszteletbeli főjegyzővé kinevezte, s miután a beiktatás 5—6 percnyi idő alatt akadály nélkül megtörtént, a főispán lakosztályába visszavonult.

A városházára gyűlt megyebizottsági tagok a beiktatás megtörténte után a vármegyeház közgyűlési terme előtti csarnokba átmentek, ott a gyűlésen részt vett Szathmáry-Király Lászlóra „hazaáruló", „gazember" és más sértő kifejezéseket hallattak, majd a „Hymnus"-t, „Szózat"-ot és „Kossuth-dal"-t énekelték, s azzal a Korona szálloda elé vonultak, ahol az összeverődött 150—200 főnyi nép előtt Majtényi Ádám bizottsági tag az erkélyről rövidke beszédet tartott, azután a nép teljes rendben eloszlott.

A megyebizottsági tagoknak a vármegyeházára történt felvonulása ellen a főispán nem tiltakozott, miért is a karhatalom csak arra szorítkozott, hogy az esetleges erőszaknak eleje vétessék, ilyen azonban meg sem kíséreltetett, sőt a főispán személyét illetőleg ott még egyetlen „abcug" szokásos kifejezés sem használtatott.

A főispánnak a beiktatás napján, vagyis folyó hó 22-én délután 6 óra 35 percre kitűzött elutazásához a karhatalom délután 5 órakor kivonult, s a bevonuláshoz hasonló elhelyezkedéssel az útvonalat megszállotta, azután a főispán ugyanoly fedezet alatt és biztonsági intézkedések mellett mint reggel, a gömöri pályaudvarra hajtatott, onnan külön vonaton a tiszai pályaudvarra vitetett, hol kocsija az indulásra készen volt gyorsvonathoz csatoltatván, Budapestre elutazott. Ezen útjára egy járásőrmester és 7 csendőr által a megye határán túl Füzesabonyig elkísértetett.

A főispán távozása alkalmával sem fordult elő tüntetés vagy rendzavarás, mindenfelé teljes nyugalom volt, miért is az összpontosított erő részint 22-én este, részint 23-án Miskolcról elutazott.

A karhatalom beavatkozásának szüksége egyáltalán nem forgott fenn.

Végül ide tartozónak vélem még annak felemlítését, hogy a tett preventív intézkedésekről és a karhatalom működéséről a főispán elismerőleg nyilatkozott és ide köszönő átiratot inté-

zett, mely átiratot folyó hó 24-én 2/k.t. szám alatt Nagyméltóságodnak másolatban felterjesztettem.

Belügyminister Úr Ő Nagyméltóságának egyidejűleg hasonló jelentést tettem.

Hausenblasz Károly
ezredes

H. I. L. Honvédelmi Minisztérium, 1906. 16. oszt. — XXIV. — 667/eln. Eredeti tisztázat.

58

Budapest, 1906. február 20.

Kristóffy belügyminiszter értesíti a cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságát, hogy az országgyűlés feloszlatása miatt rendezendő népgyűlések megtartását nem engedélyezi; ezek feloszlatására a katonai állomásparancsnokok karhatalmat adjanak.

Szám: ad 117/1906

Res.

Az országgyűlésnek Ő császári és apostoli királyi Felsége által történt feloszlatása folytán az ország számos helyén, kiváltképpen pedig folyó hó 25-én népgyűlések tartása fog megkíséreltetni, hogy a feloszlatás ellen tiltakozzanak.

Előreláthatólag ezen gyűlések csak a nép felizgatására vezetnének s miután az ország belső nyugalma és a törvényes felsőbbség iránti tisztelet a folytonos izgatások következtében már is annyira megrendült, hogy a fennálló állami rend is veszélyeztetettnek látszik, az előreláthatólag e hó 25-ére nagyobb számban tervezett népgyűléseken elhangzandó izgató beszédek hatása folytán ezen sajnálatos helyzet még súlyosabbá válnék és a lakosság a kedélyek túlfeszítettsége folytán könnyen a közbiztonság nagyobb megzavarására, az állami rend megtámadására ragadtatná el magát, mi által a békés és normális közviszonyoknak mindenki által óhajtott helyreállítása megnehezíttetnék és még messzebbre odáztatnék el, s miután továbbá feltehető, hogy egyes rendőr- vagy közigazgatási hatóságok az áramlat által elragadtatva ily népgyűlések megtartását megengednék, illetve tudomásul venni fogják, ennélfogva ily körülmények között a kir. kormánynak, mint az állam rendje és a közbiztonság legfőbb őrének elutasíthatatlan feladatát képezi az ország belső békéjének és biztonságának könnyen bekövetkez-

hető ily megzavarását megelőzni s az okokat, melyek azt előidézhetik, elhárítani.

Szükségesnek tartja tehát a kir. kormány, hogy ily népgyűlések — ha mindjárt a közigazgatási hatóságok által engedélyeztetnek is — szükség esetén karhatalommal szétoszlattassanak.

Ez irányban a vármegyei főispánokat, alispánokat, polgármestereket, kormánybiztosokat, valamint a m. kir. csendőrkerületi parancsnokságokat egyidejűleg megfelelően utasítottam és felkérem a hadtestparancsnokságot, miszerint azonnal intézkedni szíveskedjék, hogy ott, ahol a népgyűlések eloszlatása céljából a katonai karhatalom akár a közigazgatósági hatóság (szolgabíró, polgármester, alispán, kormánybiztos, főispán) akár a m. kir. csendőrség által (karhatalmi utasítás I. szakasz k. pont) kéretik, az az illetékes katonai állomásparancsnokság által késedelem nélkül és megfelelő erőben kiállíttassék.

Kristóffy

H. I. L. IV. Hadtest, 1906. M. A. 11 — $\frac{7}{1}$ — 1467

Eredeti tisztázat.

59

Budapest, 1906. február 21.

A belügyminisztérium február 24-ére karhatalmi csapatokat kér a cs. és kir. IV. hadtestparancsnokságtól. A gyűléseket abban az esetben is fel kell oszlatni, ha azokat a közigazgatási hatóság engedélyezte.

Szám: 20333/1906.

III. a.

A folytonos izgatások következtében már is megrendült közbiztonság és közrend fenntartása, valamint az ország belső nyugalmának megvédése és az állami rend biztosítása végett utasítottam az illetékes hatóságokat, hogy további intézkedésig semmiféle gyűlést (pártgyűlést, népgyűlést, képviselői beszámolót, szociálista, nemzetiségi, szóval bármely címen és okból összehívott gyülekezetet, csoportosulást, felvonulást stb.) se engedélyeztessenek és amennyiben dacára ennek valamely gyűlés megtartása megkíséreltetnék, azt azonnal esetleg karhatalmi segédlet igénybe vételével oszlassák fel.

Miután pedig arról értesültem, hogy folyó hó 25-ére az ország különböző vidékein már nagyobb számban terveztetnek népgyűlések, hivatkozással a folyó hó 20-án ad 117. sz. a. a hadtestparancsnoksághoz intézett átiratomra, tisztelettel felkérem, hogy a Bács-Bodrog vármegye területén fekvő Kernyája községbe egy század gyalogságot, Ó-Kanizsa községbe 1 század gyalogságot, Zenta városba 2 század gyalogságot, Apatin községbe 1 század gyalogságot és Bácsalmás községbe 1 század gyalogságot — a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében fekvő Abony községbe egy század lovasságot, Dunakecel községbe egy század gyalogságot, Dunavecse községbe egy század gyalogságot, Gödöllő községbe egy század gyalogságot, és egy század lovasságot, Ráckeve községbe egy század gyalogságot, Vác városba egy század lovasságot, Cegléd városába 2 század gyalogságot és két század lovasságot, Félegyháza városába két század gyalogságot és egy század lovasságot, Halas városába két század gyalogságot és Nagykőrös városába két század gyalogságot —, a Somogy vármegyében fekvő Csurgó községbe 1 század gyalogságot, Kaposvár városába két század gyalogságot, Lengyeltóti községbe egy század gyalogságot, Marcali községbe egy század gyalogságot, Tab községbe egy század gyalogságot és Szigetvár községbe egy század gyalogságot, — a Tolna vármegyében fekvő Bonyhád községbe 1 század lovasságot, Kölesd községbe 2 század gyalogságot, Paks községbe 2 század gyalogságot, Pincehely községbe egy század gyalogságot és egy század lovasságot, Szakcs községbe egy század gyalogságot és Szekszárd városába egy század gyalogságot és egy század lovasságot, — a Baranya vármegyében fekvő Dárda községbe egy század gyalogságot, Pécsvárad községbe egy század gyalogságot, Szentlőrinc községbe egy század gyalogságot, Mohács községbe egy század gyalogságot, Sásd községbe egy század gyalogságot, Siklós községbe egy század gyalogságot és Szalánta községbe egy század gyalogságot, — a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében fekvő Jákóhalma községbe egy század gyalogságot, Karczag városába egy század gyalogságot, Mezőtúr városába két század gyalogságot, Szolnok városába 4 század gyalogságot és egy század lovasságot, Kunszentmárton községbe egy század gyalogságot, Törökszentmiklós községbe egy század gyalogságot és Jászberény városába négy század gyalogságot és két század lovasságot, — végül a Fehér vármegyében fekvő Csákvár községbe egy század gyalogságot, Sárkeresztúr községbe egy század gyalogságot és Vaál községbe egy század gyalogságot karhatalmi segédletként kivezényeltetni szí-

veskedjék azzal az utasítással, hogy a karhatalmi segédletek már folyó hó 24-én a helyszínen legyenek és ott a karhatalmi segédletek parancsnokai az illetékes járási főszolgabíróval, polgármesterrel, ezek helyetteseivel, esetleg kormánybiztossal és az oda szintén kirendelt és megfelelőleg utasított csendőrségi karhatalom parancsnokával lépjenek érintkezésbe. — Kérem a karhatalmi segédletek parancsnokait abban az irányban is megfelelő utasításokkal ellátni, hogy a karhatalmi segédletek a közbiztonság és közrend fenntartásával és az ország belső nyugalmának megvédése és az állami rend biztosítása végett lévén kirendelve, amennyiben netán egyik vagy másik közigazgatási tisztviselő őket valamely általunk engedélyezett gyűlés alkalmából a rend fenntartására kívánná felhasználni — ezt teljesíteni nem tartoznak, mert nekik kizárólag az a kötelességük, hogy az általam ebben az irányban szintén megfelelőleg utasított csendőrséggel együtt, a netán a közigazgatási hatóságok által engedélyezett gyűléseket, csoportosulásokat, felvonulásokat stb. feloszlassák és az ez által netán megzavart közrendet fenntartsák.

Egyúttal arra is felkérem a hadtestparancsnokságot, hogy a karhatalmi segédletek parancsnokait arra is utasítani, illetve felhatalmazni szíveskedjék, hogy amennyiben a fent megjelölt célból a szükség megkívánja az illetékes közigazgatási tisztviselő (főispán, alispán, kormánybiztos, polgármester, főszolgabíró) megkeresésére egyik helyről a másik veszélyeztetettebb helyre átvonulhasson.

Végül arra is felkérem, hogy az egyes vármegyék területén fekvő törvényhatósági joggal felruházott városokban a közrend fenntartására és ugyancsak a fentebb jelzett célra megfelelő karhatalmat visszatartani szíveskedjék, hogy azok szükség esetében a város főispánja, polgármestere, illetve kormánybiztosa felhívására készenlétben tartathassanak.

A minister helyett:
Dr. Sélley
államtitkár.

H. I. L. IV. Hadtest, 1906. M. A. 11 — $\frac{7}{2}$ — 1488

Eredeti tisztázat.

60

Budapest, 1906. március 25.

A honvédelmi miniszter rendelete a m. kir. honvéd kerületi katonai parancsnokokhoz, melyben a katonaságnak erélyesebb fellépését követeli karhatalmi kirendelések esetében.

2213/eln. **Lepecsételt borítékban tartandó!**

A közelmúltban lefolyt eseményekből kifolyólag felhívom a honvéd kerületi parancsnok úr figyelmét azon súlyosabb természetű mulasztásokra, melyek a közös hadügyminister értesítése szerint a katonai karhatalmak kirendelése és alkalmazása körül az utóbbi időben előfordultak:

Egy helyen az államhatalom egyik közege tettleg bántalmazható és hivatása teljesítésében tényleg megakadályozható volt csak azért, mert az illető állomásparancsnok a lakosság izgatott hangulatát kellőleg nem méltatván — az események által teljesen meglepetett.

Egy más állomáson a katonai karhatalom parancsnoka, ki egy kocsin való bevonulás kíséretére volt kirendelve — bár a csendőrségi erőnek elégtelen volta előtte ismeretes volt —, eltűrte, hogy a menet előtt egy tüntető csoport haladjon, mely az államhatalmat sértő módon gúnyolta.

Egy másik karhatalmi parancsnok, bár nyilván való volt, hogy a csendőrségi erő a felizgatott tömeggel szemben tehetetlen és az egy kormányközeg bántalmazását megakadályozni tényleg nem is tudta — mégis —, nyilván hatáskörének helytelen értelmezése folytán az eseményeknek csak tétlen szemlélésére szorítkozott.

A katonai parancsnokok ilyen erélytelen magatartása természetesen a csapatra is kihatással van, annak belértékét kedvezőtlen világításba helyezi és azon látszatot keltheti, mintha a fegyveres erő a reá bízott feladat teljesítésére gyengének érezné magát, vagy mintha az az államellenes tüntetésekkel szemben érzéktelen volna; ami pedig alkalmas volna arra, hogy a fegyveres erő tekintélyét úgy a belföld, mint a külföld előtt is aláássa.

A tömeg megnyilatkozásai sohasem befolyásolhatják a kivonult karhatalom parancsnokát ténykedésében; a tömeg nemtetszésének nyilvánítása azon csapatra, mely kötelességét híven teljesíti, inkább megtisztelő, mint az olyan ovatió, amelyben egyes karhatalmi parancsnokok erélytelen és a tüntetőket természetesen kielégítő magatartásukért részesülhetnek.

A „Szolgálati Szabályzat" I. r. és a most kiadásra került „Karhatalmi utasítás" elégséges támpontokat tartalmaznak ugyan valamennyi rendfokozatú katonai parancsnoknak a karhatalmi alkalmazásban követendő magatartására nézve — az idézett utasítás határozványaira vonatkozólag azonban mégis hang-

súlyozni kívánom, hogy egészen természetes, miszerint a karhatalom parancsnokok saját felelősségükre csak az esetben léphetnek közbe, ha a rend helyreállítására elsősorban hivatott törvényes közegek ezen feladatuk teljesítésében akadályozva volnának.

Ebből viszont szükségszerűleg következik, hogy az állomásparancsnokoknak a lakosság hangulatáról tájékozódva kell lenniök, és az államhatalom közegeivel az érintkezést mindig idejekorán keresniök kell.

Meghagyom ennélfogva a honvéd kerületi parancsnok úrnak, miszerint erélyesen oda hasson, hogy a karhatalmaknál követendő magatartásra vonatkozólag a honvéd kerületi parancsnokság körletében feltétlenül a fenti határozványok szellemének megfelelő egyöntetű eljárás lépjen életbe.

Jelen — az I—VII. honvéd kerület parancsnokainak, valamint tudomásvétel végett a honvéd lovassági felügyelőnek közvetlenül kiadott és a honvéd főparancsnoksággal is közölt — rendeletem a kerületi parancsnokok részéről megfelelő módon és *bizalmas* úton a honvéd állomás- és csapatparancsnokoknak tudomására hozandó.

Papp s. k.
honvédelmi minister[56]

H. I. L. Honvéd Főparancsnokság, 1906. 776 eln. Egykorú, hiteles másolat.

61

Budapest, 1906. április 23.

A belügyminiszter karhatalom kirendelését kéri a cs. és kir. IV. hadtestparancsnokságtól a képviselőválasztásokhoz.

Szám: 44.018/1906.

III. a.

Felkérem, hogy a folyó hó folyamán kezdődő képviselőválasztásokhoz a következő karhatalmi segédleteket szíveskedjék kirendelni:

A Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében fekvő Jákóhalma községbe 60 gyalogost, Szolnok városába 60, Kunszentmártonba

[56] Szilli Papp Béla altábornagy a közös hadügyminisztérium osztályfőnöke volt, majd 1906. március 6-tól április 8-ig magyar hadügyminiszter.

60 gyalogost, Karcagba 120 gyalogost és 50 lovast és Törökszentmiklósba 60 gyalogost és 50 lovast.

Jákóhalmára és Szolnokra elégséges, ha a katonaság a választás napján, vagyis április hó 30-án reggel 7 órára vonul ki a helyszínére. Kunszentmártonba, Karcagra és Törökszentmiklósra azonban már folyó hó 29 estére szükséges a karhatalom.

A Baranya vármegyében fekvő Szalánta községbe 80 gyalogost és 40 lovast, Siklósra 120 gyalogost, Dárdára 80 gyalogost, Mohácsra 80 gyalogost, Pécsváradra 80 gyalogost, Sásdra és Szentlőrincre 80 gyalogost és 40 lovast.

Ezek a karhatalmak mind már a választást megelőző napon, vagyis április hó 29-én délután vonuljanak be a helyszínére.

A Tolna vármegyében fekvő Szekszárdra 40 lovast, Bonyhádra 60 gyalogost, Kölesdre 60 gyalogost, Pincehelyre 60 gyalogost és Szakcsra 70 lovast és 120 gyalogost.

Ezek a karhatalmak szintén a választást megelőző napon, vagyis április hó 29-én délután a helyszínére bevonuljanak.

A Fejér megyében fekvő Vaálra 60 lovast, Rácalmásra 60 lovast, Csákvárra 60 gyalogost, Bodajkra 60 gyalogost és Sárkeresztúrra 60 gyalogost azzal az utasítással, hogy mindeme karhatalmak a választás napján, vagyis április hó 30-án reggel 6 órakor már a helyszínén legyenek. A Székesfehérvár sz. kir. városban folyó hó 29-én tartandó választáshoz 100 lovas és 100 gyalogosnak a József főherceg laktanyában, 50 gyalogosnak pedig a honvéd laktanyában való készenlétbe helyezése iránt, azonkívül a választási nap, vagyis április hó 29-nek reggeli 8 órájára 50 gyalogosnak a helyszínére való kivonulása iránt szíveskedjék intézkedni.

Zombor sz. kir. városba folyó hó 29-ének reggeli 7 órájára 200 gyalogost;

Ujvidék sz. kir. városban a választás napján, vagyis április 29-én 100 gyalogost készenlétbe helyeztetni;

Szabadkára pedig a választás napjára, vagyis május hó 5-ének reggeli 8 órájára 200 gyalogost kérek kivezényelni.

Valamennyi karhatalmat az illetékes járási szolgabíró, illetve rendőrkapitány fogadja és a karhatalmi segédletek parancsnokai ezekkel lépjenek érintkezésbe.

A még ezeken kívül szükséges karhatalmi segédletekért esetről-esetre külön fogok a hadtestparancsnoksághoz fordulni.

A karhatalmakat kérem utasítani, hogy azok mindaddig a

helyszínén maradjanak, míg azok bevonultatása iránt az illetékes közigazgatási tisztviselő nem intézkedik.

A kivezénylések megtörténtéről szíveskedjék engem értesíteni.[57]

A minister meghagyásából:

Szabó László
ministeri tanácsos.

H. I. L. IV. Hadtest, 1906. M. A. 11 — 3 —3620. Eredeti tisztázat.

62

Budapest, 1906. augusztus 3.

A honvédség főparancsnokának előterjesztése a honvédelmi miniszterhez: az 1905. és 1906. évi újoncok a rendkívüli viszonyokra tekintettel a teljes két évi szolgálatban tartassanak vissza.

1867/eln.

Miután az 1906. évi újoncok már a folyó évi december 31-én rendelkezésre fognak állani, van szerencsém Nagyméltóságodnak azon tiszteletteljes javaslatot tenni, hogy a kiképzés célszerűségére való tekintettel a gyalogsági újoncok 1907. évi január hó 3-án, a lovassági újoncok pedig 1906. évi december hó 31-én vonuljanak be tényleges szolgálatra.

Ez alkalommal rá kell mutatnom azon sajnos körülményre is, hogy a közelmúlt idők rendkívüli viszonyai következtében a honvéd csapatok keretei igen meglazultak, s hogy az 1906. évi újoncokat csak felületesen, szükségszerűen kiképzett altisztek fogják oktatni. Ha tehát a jelenleg bevonult és a legközelebb bevonuló újoncok a törvényszerű két évi tényleges szolgálati kötelezettség letelte előtt szabadságoltatnak, ezen körülmény az egész honvédség harci értékére még hátrányosabban fogja befolyását éreztetni.

A kiképzés érdekében, de kiválóan az altisztikar újólag való megerősítésének különös fontosságára való tekintettel, van szerencsém Nagyméltóságodnak már mostan azon javaslatot tenni, hogy az 1905. és 1906. évi újoncok a teljes két évi tényleges szolgálatra tartassanak vissza.

[57] Április 24-én Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területére 920 gyalogos, 100 huszár és 50 lovas, Somogy megyébe 606 gyalogos, Pécsre 100 gyalogos kirendelését kérte még a belügyminiszter. (HIL. IV. Hadtest, 1906. M. A. 11—3.)

Ennek keresztülvitele esetében 1907. évi október elejétől 1908. év végéig három legénységi évfolyam maradna tényleges szolgálatban, s ezáltal a csapatok költségvetése egy évfolyam költségével volna erősebben megterhelve.

Tisztelettel felkérem Nagyméltóságodat, hogy ezen javaslatomat már mostan megfontolás tárgyává tenni méltóztassék, azért, hogy elfogadása esetén a megfelelő költségvetési előgondoskodás idejekorán megtörténhessék.[58]

Klobučar

H. I. L. Honvédelmi Minisztérium, 1906. 1. oszt. V. — 7761/res. Eredeti tisztázat.

63

Budapest, 1906. szeptember 3.

A H. M. 1. oszt. előterjesztése a honvédség főparancsnokának az 1906. évi újoncok behívására és az 1905. évfolyambeli legénység visszatartására tett javaslatára.

7761/res.

A beadványban foglalt javaslatok Klobučar lovassági tábornok, honvéd főparancsnok úr elnöklete, valamennyi katonai osztály, továbbá a 8/a. és a 10. osztály képviselőjének részvétele mellett bizottságilag letárgyaltattak.

E bizottsági tárgyalás folyamán csupán az elhelyezés kérdésében merültek fel aggályok, amely kérdés tisztázása tekintetében a f. évi 7912/eln. számú rendelettel valamennyi honv. állomás parancsnokság annak bejelentésére utasítatott, hogy a legszorosabb elhelyezés és esetleg az irodák kitelepítése és kihasználása mellett, mennyi embert és lovat képesek — az egyenkénti beszállásolás mellőzésével — az állomáson elhelyezni.

A költségvetési tárgyalás alkalmával a minister úr Ő Nagyméltósága akként méltóztatott dönteni, hogy az ezen rendszabály életbeléptetéséből felmerülő s a csatolt pro domo kimutatásban feltüntetett összeg, az 1907. évi költségvetésbe fel ne vétessék.[59]

[58] Valamilyen oknál fogva nem lett belőle törvényjavaslat. Felvetődése azért érdekes, mert mutatja a válság hatását az államhatalomra és a hadseregre.

[59] Az irat mellékletén Demian alhadbiztos a költségkihatást 4 158 204 korona 81 fillérben számította ki. A költségkiszámításnál azt vették alapul, hogy a rendszeresített altiszti létszám nem lesz túlhágva, vagyis az 1907. évben október 1-től december 31-ig az 1907. évbeliek, továbbá az 1908. évben január 1-től augusztus 1-ig az 1907. évbeliek és október 1-től december 31-ig az 1908. évbeliek mindnyájan a legalacsonyabb rendfokozatban maradnak.

A szükséges költségek, a kérdésnek a ministertanácsban leendő megelőző megbeszélése, illetőleg letárgyalása után, annak idején póthitel címén fognak a törvényhozástól kéretni.

E kérdésnek ez alapon a ministertanács elé vitele pedig még jelenleg igen korai lévén, az ügydarab határidőre jelezve, egyelőre *irattárba* teendő.

H. I. L. Honvédelmi Minisztérium, 1906. 1. oszt. V. — 7761/res. Eredeti fogalmazvány.

64

Budapest, 1907. október 2.

A budapesti rendőrség főkapitánya megküldi a cs. és kir. IV. hadtestparancsnokságnak a budapesti forradalmi csoport által terjesztett antimilitarista röpiratot.

1974 res. eln. sz.

fk. 1907.

Bizalmas értesülés szerint az anarchista eszméket propagáló budapesti társadalmi forradalmi csoport az utóbbi időben a gróf Radetzky laktanyában (II. ker. Pálffy-tér) 900 példányban antimilitarista röpiratot csempészett be.

Ez a röpirat valószínűleg azonos az 1/8-ad ív nagyságú téglavörös színű papírra nyomtatott következő szövegű röpirattal:

„Újoncok! Testvérek!

Hozzátok szólunk, akikkel együtt nyomorogtuk át ifjúságunk legszebb éveit.

És most válunk...

Ott kell hagynotok szülőt, testvért, barátot, mindenkit, akit szerettetek. Bevonultok a rideg kaszárnyák zord falai közé, hogy hitvány akaratnélküli bábjai legyetek az uralkodó osztály törekvéseinek.

Minden percben készen kell lennetek, hogy kenyérért küzdő apáitok a harc terére lépnek, s a ti hivatástok lesz akkor, hogy halomra lőjjétek a ti és apáitok jobb létéért küzdő testvéreiteket.

Újoncok!

És ha idegen „ellenség"-gel állítanak is szembe benneteket, akkor is saját testvéretek, a munkásság vérével festitek pirosra a rögöt.

Ezt pedig nem szabad tennetek!

Nem a munkásság, hanem az uralkodóosztály a ti ellenségetek! A puskák gyilkos tüze ne mellettük, az ő piszkos érdekeik mellett, hanem ellenük szóljon.

Elraboltak tőletek mindent, de az öntudatot ne engedjétek soha, mert ez az, amelyik összeroppantja a militarizmus bilincseit.

Le a militarizmussal!

Békét a földre!

A forradalmi ifjúság tízezrei nevében:

Feldmann Pál — Szabó Béla

Goldberger Ignác — Szkácel Ede

Wojticzky Gyula."

Miután a laktanyába idegen ember igazolás nélkül nem juthat be, a jövőben esetleg megjelenő röpiratokat gyakorlat alkalmával, pihenés közben szándékozzák a legénység közé csempészni.

Erről van szerencsém a Nagytekintetű Hadtestparancsnokságot tisztelettel értesíteni.

Boda Dezső
főkapitány

H. I. L. IV. Hadtest, 1907. Präs. 25 — $\frac{3}{3}$ — 1057

Eredeti tisztázat.

Közli:
Morva Tamásné és dr. Bőhm Jakab

** A bevezető rész Hanák Péter: Az 1905-ös orosz forradalom hatása Magyarországon című tanulmánya alapján készült. Az 1905—1907-es orosz forradalom nemzetközi jelentősége és magyarországi hatása. Bp., 1955.

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA

1961.

A REPERTÓRIUM BEOSZTÁSA:

Bibliográfiák

A hadtörténelemírás kérdései

A hadtudomány és a hadművészet története

A marxizmus—leninizmus a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról
A burzsoá hadtudomány története
A hadijog története
A haditechnika története

Ókori és középkori hadtörténelem

Újkori hadtörténelem
Első világháború
Legújabbkori hadtörténelem

A két világháború közötti korszak hadtörténelme

Második világháború

Általános kérdések
A háború jellege, a második világháború hadtörténetírása problémái

A háború politikai és diplomáciai története
A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben
Nyugati hadszíntér
Keleti hadszíntér
A Nagy Honvédő Háború hadművészettörténete
A Szovjetunió hadi, gazdasági, társadalmi potenciálja a Nagy Honvédő Háborúban
Észak-afrikai, olaszországi, balkáni hadszíntér
A második front
Távol-keleti hadszíntér
Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban
Háborús bűnök

A második világháború óta eltelt időszak hadtörténelme

Hadtörténelem országok szerint*

Anglia
Ausztria
Bulgária
Dél-Amerika
Észak-Amerikai Egyesült Államok
Franciaország
Görögország
Kína
Lengyelország
Magyarország
Németország
Olaszország
Románia
Spanyolország
Svájc
Svédország
Szovjetunió

A feldolgozott folyóiratok jegyzéke a rövidítések betűrendjében

AHR	The American Historical Review
AQ	The Army Quarterly
ASM	Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift
CHM	Cahiers d'Histoire Mondiale
Fg	Feldgrau
FT	Flugwehr und Technik
H	Historia
HC	Historicky Casopis
HisP	Historijski Pregled
HJ	Historical Journal
HV	Historie a Vojenstvi
HZ	Historische Zeitschrift
IA	Isztoricseszkij Arhiv
IP	Isztoricseszki Pregled
ISzSzSzR	Isztorija SzSzSzR
JMH	The Journal of Modern History
JRUSI	Journal Royal United Service Institution
JSAHR	Journal of the Society for Army Historical Research
K	Kommuniszt
KVSz	Kommuniszt Vooruzsennüh Szil
LV	Landes-Verteidigung
M	Militärwesen
MÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichischen Geschichtsforschung
MRB	Mitteilungen für die Reserveoffiziere der Bundeswehr
MW	Mysl Wojskowa
NAA	Narodü Asii i Afriki
NNI	Novaja i Novejsaja Isztorija
ÖO	Österreichische Osthefte
PH	Przeglad Historyczny
PKI	Panzer, Kampftruppen, Infanterie
RDN	Revue de Defense Nationale
RH	Revue Historique
RHA	Revue Historique de l'Armée
RHDGM	Revue d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale
RM	Rivista Militare
RMS	Revue Militaire Suisse
RSR	Rassegna Storica del Risorgimento
S	Der Soldat
SA	Schweizer Artillerist
SRI	Studii Revista de Istorie
St	Der Stahlhelm
SuT	Soldat und Technik
SZG	Schweizerische Zeitschrift für Geschichte
VDI	Vesztnik Drevnej Isztorii
VI	Voproszü Isztorii
VISz	Voenno Isztoricseszki Szbornik
VIZs	Voenno Isztoricseszkij Zsurnal
VM	Voennaja Müszl'
Vo	Vojenstvi
VoM	Voenna Miszöl
VV	Voennüj Vesztnik
W	Wehrkunde
WK	Der Widerstandskämpfer
WL	Wojsko Ludowe
WM	Wehrtechnische Monatshefte
WPH	Wojskowy Przeglad Historyczny
WR	Wehrwissenschaftliche Rundschau
ZG	Zeitschrift der Geschichtswissenschaft

* A második világháború anyaga az egyes országoknál nem szerepel.

Literaturą po isztorii vojn i voennogo iszkuszsztva. — VIZs, 1961. 2. sz. 123—125., 6. sz. 124—126., 11. sz. 122—125. p.
[Hadtörténeti és hadművészettörténeti bibliográfia.]

Bibliographie. — Zeitschriftenaufsätze zur deutschen und zur allgemeinen Geschichte. — ZG, 1961. 3. sz. 736—750., 4. sz. 967—985., 7. sz. 1739—1755., 8. sz. 1944—1956. p.
[Bibliográfia. — Folyóiratcikkek a német és az egyetemes történelemhez.]

Stepniowski, Tadeusz: „Wojenno Istoriczeski Zurnal" [Voenno Isztoricseszkij Zsurnal]. Rocznik 1960. — WPH, 1961. 3. sz. 353—381. p.
[A Voenno Isztoricseszkij Zsurnal c. folyóirat 1960. évi évfolyamáról.]

Konferencii csitatelej „Voenno-isztoricseszkogo Zsurnala". — VIZs, 1961. 5. sz. 114—120. p.
[A Voenno Isztoricseszkij Zsurnal c. folyóirat olvasóinak konferenciái.]

Zinoviev, Georgi: Trideszet godini szp. „Voenno Isztoricseszki Szbornik". — VISz. 1961. 1. sz. 4—9. p.
[A Voenno Isztoricseszki Szbornik c. folyóirat 30 éves.]

Bulhak, Henryk: „Revue Historique de l'Armée" 1958—1959. — WPH, 1961. 1. sz. 387—397. p.
[A Revue Historique de l'Armée 1958—1959. évfolyamainak ismertetése.]

[Maculenko] Matsulenko, V. — *[Szekisztov]* Sekistov, V.: Historiographie soviétique de la Deuxieme Guerre Mondiale. — RHDGM, 1961. 43. sz. 71—88. p.
[A második világháború szovjet historiográfiája.]

[Boltin] Boltine, E. A. — *[Deborin]* Deborine, G. A.: Une histoire soviétique de deuxieme conflit mondial. — RHDGM, 1961. 43. sz. 51—70. p.
[A második világháború története. A Szovjetunióban megjelenő hatkötetes mű ismertetése.]

Adler-Bresse, Marcelle: Les sources allemandes de la Deuxieme Guerre Mondiale. — RHDGM, 1961. 41. sz. 41—62. p.
[Német források a második világháborúról.]

Bibliographie. — RHDGM, 1961. 42. sz. 99—112. p.
[A második világháború bibliográfiájához.]

Materialy do bibliografii drugiej wojny swiatowej. Opracowali: Felicja Czaplicka, Janusz Kapuscik itd. — WPH, 1961. 1. sz. 405—423., 3. sz. 431—445., 4. sz. 443—457. p.
[Adalékok a második világháború bibliográfiájához.]

Schreiber, Thomas: Historiographie hongroise du deuxieme conflit mondial. — RHDGM, 1961. 44. sz. 39—56. p.
[A magyar történelemírás a második világháborúról.]

Plese, Branko: Bibliografija historiografije o Narodnooslobodilackoj Borbi od 1958—1960. — HisP, 1961. 3—4. sz. 266—273. p.
[A jugoszláv Népfelszabadító háború bibliográfiája, 1958—1960.]

Fuks, M.: Polskie czasopismiennictwo wojskowe (w 300-lecie prasy polskiej). — MW, 1961. 5. sz. 67—75. p.
[Lengyel katonai folyóiratok (a 300 éves lengyel sajtóban.)]

Guber, A. A.: Nekotorüe problemü novoj i novejsej isztorii na XI Mezsdunarodnom kongreszsze isztorikov v Sztokgol'me. — NNI, 1961. 1. sz. 15—24. p.
[Az új és legújabbkori történelem néhány kérdése a XI. Stockholmi Nemzetközi Történészkongresszuson.]

Le [onzieme] XIe Congres international des sciences historiques a Stockholm. — RH, 1961. T. CCXXV. No. 1. 121—136. p.
[Beszámoló a XI. Nemzetközi Történészkongresszusról.]

Sztokholmski kongres historyków 21—28. 8. 1960. r. — WPH, 1961. 1. sz. 398—399. p.
[Az 1960. augusztusi stockholmi történészkongresszus.]

Schmitt, Bernadotte E.: „With how little wisdom . . ." — AHR, 1961. Vol. LXVI. No. 2. 299—322. p.
[„Mily kevés bölcsességgel . . ." A XX. századi külpolitika historiográfiai áttekintése.]

Jover, J. M.: Panorama of current spanish historiography. — CHM, 1961. VI. köt. 4. sz. 1023—1038. p.
[A jelenlegi spanyol történetírás körképe.]

Brunschwig, Henri: Histoire moderne et contemporaine de l'Allemagne. — RH, 1961. T. CCXXV. No. 1. 137—164. p.
[Németország legújabbkori és jelenlegi történelme. Historiográfiai tanulmány.]

A hadtörténetírás kérdései, katonai könyvtár-, levéltár- és múzeumügy

Grecsko, A.: Voennaja isztorija i szovremennoszt'. — VIZs, 1961. 2. sz. 3—12. p.
[A hadtörténelem és a jelenkor.]

Grecsko, A.: Voennata isztorija i szövremennosztta. — VISz, 1961. 1. sz. 10—20. p.
[A hadtörténelem és a jelenkor.]

[Grecsko] Gretschko, A.: Kriegsgeschichte und Gegenwart. — M, 1961. 11. sz. 1472—1482. p.
[A hadtörténelem és a jelenkor.]

Machac, Jaromir: Za bojovou stranickost vojenskohistorické práce. — HV, 1961. 1. sz. 1—16. p.
[A hadtörténelmi munka harcosan pártszerű szelleméért.]

Hillgruber, A[ndreas] — *Jacobsen,* H. A.: Sowjet-Kommunistische Kriegsgeschichtsschreibung 1945—1961. Axiome — Methoden — Wert — Tendenzen. — WR, 1961. 10. sz. 545—556. p.
[Szovjet-Kommunista hadtörténetírás 1945—1961. között. Alapelvek — módszerek — érték — irányzatok.]

Benary, Albert: Zur Diskussion über Kriegsgeschichte. — W, 1961. 10. sz. 549—550. p.
[A hadtörténelmi vitához.]

Meier-Welcker, Hans: Zur Methode des Unterrichts in Kriegsgeschichte. — W, 1961. 10. sz. 509—518. p.
[A hadtörténelem oktatásának módszeréhez.]

Heidegger, Hermann: Kann Kriegsgeschichtsunterricht heute noch einen praktischen Nutzen haben? — W, 1961. 4. sz. 195—199. p.
[Hans Meier-Welcker cikkével kapcsolatban: Van-e a hadtörténet oktatásának ma még gyakorlati haszna?]

Kamlah, Wilhelm: Der Soldat und die Geschichte. — WR, 1961. 7. sz. 365—373. p.
[A katona és a történelem.]

Papke, Gerhard: Was ist Kriegsgeschichte? — W, 1961. 8. sz. 417—422. p.
[Mi a hadtörténelem?]

Davidovics, Ja.: V voenno-isztoricseszkih rabotah neobhodima tocsnoszt'. — VIZs, 1961. 2. sz. 121—122. p.
[A hadtörténelmi munkában nélkülözhetetlen pontosságról.]

O voenno-isztoricseszkoj rabote nekotoruh voenno-naucsnuh obscsesztv. — VIZs, 1961. 2. sz. 117—119., 4. sz. 107—109., 8. sz. 110—116. p.
[A hadtudományi körök hadtörténeti munkájáról.]

Papke, Gerhard: Die Aufgaben des Militärgeschichtlichen Forschungsamtes. Probleme militär- und kriegsgeschichtlicher Forschung. — W, 1961. 12. sz. 642—645. p.
[A katonai történeti kutatóintézet feladatai. A katonai történeti és hadtörténeti kutatás problémái.]

Hahlweg, Werner Kriegsgeschichtliche und historischer Erkenntniswert. — W, 1961. 5. sz. 240—241. p.
[Hadtörténelem és történeti ismeretérték.]

Grülev, A.: Voenno-isztoricseszkaja konferencija v Csehoszlovákii. — VIZs, 1961. 4. sz. 109—111. p.
[Hadtörténeti konferencia Csehszlovákiában.]

Reichel, D.: Le role d'un service historique dans une armée moderne. — RMS, 1961. 12. sz. 597—602. p.
[A történelmi szolgálat szerepe egy korszerű hadseregben.]

Sheppard, E. W.: Military history in fiction. — JRUSI, 1961. CVI. köt. 624. 567—572. p.
[Hadtörténelem a regényirodalomban.]

Kiliani, E[manuel] v.: Zu Hans Meier-Welcker: Unterricht und Studium in der Kriegsgeschichte angesichts der radikalen Wandlung im Kriegswesen. — W, 1961. 1. sz. 50. p.
[Hans Meier-Welcker cikkéhez: A hadtörténelem oktatása és tanulmányozása tekintettel a hadügy gyökeres változására.]

Forstmeier, Friedrich: Sinn und Wert des kriegsgeschichtlichen Unterrichts. — W, 1961. 7. sz. 372—374. p.
[A hadtörténeti oktatás értelme és értéke.]

Galkin, A. A.: Konec fasisztszkoj Germanii v oszvescsenii zapadnogermanszkoj isztoriografii. — NNI, 1961. 3. sz. 124—133. p.
[A fasiszta Németország bukása a nyugatnémet történetírás tükrében.]

Heszin, Sz. Sz.: Nekotorüe voproszü isztoriografii pervüh let Szovetszkoj vlaszti. — ISzSzSzR, 1961. 3. sz. 103—115. p.
[A szovjethatalom első évei történetírásának néhány kérdése.]

Jacob, Jan: Hommes d'État et soldats en guerre. — RDN, 1961. 6. sz. 1107—1117. p.
[Államférfiak és katonák a háborúban. A második világháború memoirirodalmának tanulságaiból.]

Ejszümont, V. Sz.: Fal'szifikacija zapadnogermanszkimi isztorikami pol'szko—germanszkih otnosenij. — NNI, 1961. 1. sz. 125—137. p.
[A nyugatnémet történészek meghamisítják a német—lengyel kapcsolatok történetét.]

Eremin, L. N.: Protiv fal'szifikacii isztorii szozdanija OON. — NNI, 1961. 1. sz. 105—113. p.
[Az ENSZ létrehozása történetének meghamisítása ellen.]

Kucera, Jaroslav: Moskovské dokumenty a ukoly vojenské historie. —

HV, 1961. 4. sz. 581—595. p.
[A moszkvai dokumentumok és a hadtörténelem feladatai.]

Merkatz, Hans-Joachim v.: Vom Sinn der Tradition. — WR, 1961. 11. sz. 609—616. p.
[A hagyomány jelentőségéről.]

Zur Traditionsfrage. — MRB, 1961. 4 sz. 33—34. p.
[A hagyománykérdéshez a hadseregben.]

Steiner, E.: Le sort du général vaincu. — RMS, 1961. 7. sz. 355—356. p
[A legyőzött tábornok sorsa. Hadtörténelmi tanulságok.]

Schaufelberger, W.: Gedanken bei einer kriegsgeschichtlichen Lektüre. — ASM, 1961. 1. sz. 17—22. p.
[Gondolatok egy hadtörténeti olvasmánnyal kapcsolatban. Oskar Regele: Feldzeugmeister Benedek (Ludwig v.) c. könyvével kapcsolatban.]

Deborin, G. A.: K itogam vtoroj Mezsdunarodnoj konferencii po isztorii dvizsenija Szoprotivlenija. — VI, 1961. 9. sz. 22—41. p.
[Az Ellenállási mozgalom történelmét tárgyaló második nemzetközi konferencia mérlege.]

Pasaeva, N. M.: Vüsztavka „Dvizsenie Szoprotivlenija v sztranah Evropü v godü vtoroj mirovoj vojnü". — VI, 1961. 9. sz. 174—175. p.
[„A második világháború alatti európai ellenállási mozgalom" c. kiállítás.]

Friedel, Alois: Das militärische Museumwesen. Rückblick und Bestandsaufnahme. —W, 1961. 6. sz. 286—293, p.
[A katonai múzeumügy. Visszapillantás és állománybavétel.]

Lachmann, Manfred — *Herrmann*, Wolfgang: Das Deutsche Armeemuseum — Stätte der patriotischen Erziehung. — M, 1961. 9. sz. 1237—1243. p.
[A Német Hadseregmúzeum — a hazafias nevelés színhelye.]

Luftwaffenmuseum Uetersen/Holstein, Einziges Museum der deutschen Luftwaffe. — Fg, 1961. 1. sz. 29—31. p.
[A német légierő egyetlen múzeuma Uetersen-Holsteinben.]

Constantin de Chateauneuf, R. de: Le Musée militaire du Périgord. — RHA, 1961. 4. sz. 110—111. p.
[A périgordi katonai múzeum.]

Lewandowicz, Leszek — *Wrzosek*, Mieczyslaw: O dzialalnosci Centralnogo Archiwum Wojskowego w latach 1955—1960. — WPH, 1961. 3. sz. 421—424. p.
[A Lengyel Központi Hadilevéltár tevékenységéről 1955—1960 között.]

Buttet, de: Les méthodes de travail du Dépot de la Guerre. — RH, 1961. T. CCXXVI. No. 2. 421—426. p.
[A francia hadilevéltár munkamódszerei.]

Saurel, L.: Les archives de la gendarmerie. — RHA, 1961. 3. sz. 141—144. p.
[Francia csendőrségi archívumok.]

Stahl, Friedrich-Christian: Das militärische Bibliothekswesen. Einige Notizen zu seiner Geschichte und seinen Aufgaben. — W, 1961. 9. sz. 470—479. p.
[A katonai könyvtárügy. Néhány feljegyzés a történetéről és a feladatairól.]

Kurocskin, P.: Ob izucsenii isztorii voennogo iszkuszsztva v szovremennüh uszlovijah. — VIZs, 1961. 8. sz. 3—12. p.
[A hadművészet történetének tanulmányozásáról a jelen körülmények között.]

Telegin, K.: Voenno-naucsnaja konferencija. — VIZs, 1961. 7. sz. 124—126. p.
[Hadtudományi konferencia.]

Plotnikov, Ju.: Voenno-isztoricseszkaja poezdka po mesztam boevüh dejsztvij v vosztonocsnoj Pruszszii. — VIZs, 1961. 3. sz. 120—126. p.
[Hadtörténeti utazás a kelet-poroszországi harci tevékenységek helyeire.]

A hadtudomány és a hadművészet története

A marxizmus—leninizmus a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról

Macek, Bohumil: Za cistotu Engelsova teoretického odkazu. — Vo, 1961. 6. sz. 567—569. p.
[Engels elméleti örökségének tisztaságáért.]

Danielewski, A.: Lenin a budownictwo radzieckich sil zbrojnich. — MW, 1961. 11. sz. 3—12. p.
[Lenin a Szovjet Fegyveres erők felállításáról.]

Szidorov, A. L.: V. I. Lenin o ruszszkom voenno-feodal'nom imperializme. — ISzSzSzR, 1961. 3. sz. 47—70. p.
[Lenin az orosz katonai-feudális imperializmusról.]

Kuraszov, V.: Voproszü szovetszkoj voennoj nauki v proizvedenijah V. I. Lenina. — VIZs, 1961. 3. sz. 3—14. p.
[A szovjet hadtudomány kérdései Lenin műveiben.]

Dolgopolov, E. I.: Koloinalizm i vojnü. — NAA, 1961. 5. sz. 80—88. p.
[Gyarmatosítás és a háborúk.]

Mahov, A. — *Rübkin*, E.: Leninszkoe ucsenie o vojne i mire i szovremen-

noszt'. — KVSz, 1961. 7. sz. 16—25. p.
[Lenin: tanítás a háborúról, a békéről és a korszerűségről.]

Hrisztov, F.: Georgi Dimitrov po njakoi vöproszi na vojnata i armijata. — VoM, 1961. 4. sz. 3—14. p.
[Georgi Dimitrov a háború és a hadsereg néhány kérdéséről.]

Butenko, A.: Vojna i revoljucija. — K, 1961. 4. sz. 49—60. p.
[Háború és forradalom.]

Knjazsinszkij, V. B. — *Truhanovszkij*, V. G.: Problema vojnü i mira v szovremennoj isztorii. — VI, 1961. 3. sz. 3—27. p.
[A háború és béke kérdése a jelenkori történelemben.]

Gorelik, Ja.: O polkovodcseszkoj i voenno-naucsnoj dejatel'noszti Marsala Szovetszkogo Szojuza M. N. Tuhacsevszkogo. — VIZs, 1961. 7. sz. 45—55. p.
[Tuhacsevszkijnek, a Szovjetunió marsalljának hadvezéri és hadtudományi tevékenységéről.]

Zsilin, P.: Diszkuszszii o edinoj voennoj doktrine. (Iz isztorii razvitija voenna-teoreticseszkoj müszli.) — VIZs, 1961. 5. sz. 61—74. p.
[Vita az egységes katonai elméletről. A katonai elmélet fejlődésének a történetéből.]

D'jacsenko, M. — *Fedenko*, N.: Iz isztorii voennoj pszichologii v Roszszii. — VIZs, 1961. 9. sz. 111—118. p.
[A katonai pszichológia történetéből Oroszországban.]

A burzsoá hadtudomány története

Cowfer, J. M.: Siege warfare. — JRUSI, 1961. CVI. köt. 622. sz. 248—256. p.
[Az ostrom hadviselés történetéből.]

Wanty, Emile: Un siege spectaculaire: Anvers 1584—1585. — RHA, 1961. 2. sz. 26—39. p.
[Egy látványos ostrom: Antwerpen 1584—1585.]

Kraft, Heinz: Die Wandlungen der politischen und militärischen Kriegführung von den Friderizianischen Krieges bis zum amerikanischen Sezessionskrieg. — WR, 1961. 7. sz. 390—399. p.
[A politikai és katonai hadvezetés változásai a frigyesi háborúktól az amerikai polgárháborúig.]

Sheppard, E. W.: Little known soldiers of the past-I. 1. General Joseph Hooker (1814—1879). 2. FieldMarshal Ludwig von Benedek [Lajos]. AQ, 1961. LXXXII. köt. 2. sz. 197—217. p.
[A múlt kevéssé ismert katonái. I. I. Joseph Hooker amerikai tábornok. 2. Benedek Lajos.]

McGeoch, I. L. M.: Clausewitz, Mahan and Mackinder. — JRUSI, 1961. CVI. köt. 624. sz. 528—531. p.
[Clausewitz, Mahan és Mackinder, a tengeri stratégia elméletei.]

Barclay, C. N.: The general and his troops. — AQ, 1961. LXXXIII. köt. 1. sz. 90—96. p.
[A tábornok és csapatai. A vezetés problémái 1870-től napjainkig.]

Debénédetti: Médicine militaire et défense nationale. — RHA, 1961. 1. sz. 125—141. p.
[A katonai orvostudomány és a honvédelem. Történeti áttekintés.]

Wydra, Wł.: Geneza i istota obrony ze skupieniem wysilku w glebi. — MW, 1961. 1. sz. 22—29. p.
[A védelem eredete és lényege az orosz—japán háborútól (1904—1905) a második világháborúig.]

Schmitt, Walther E.: Lenin und Clausewitz. — WR, 1961. 5. sz. 243—257. p.
[Lenin és Clausewitz.]

Hahlweg, Werner: Clausewitz, Lénine et les attitudes militaires communistes d'aujourd'hui. — RDN, 1961. 8—9. sz. 1484—1491. p.
[Clausewitz, Lenin és a jelenlegi kommunista katonai magatartás.]

Ortmanns, W.: Die Bedeutung der Erkänntnisse des Generals [Karl] von Clausewitz über „Zweck und Mittel des Krieges" unter Beachtung der Kernenergieforschung und Flugkörperentwicklung. — WR, 1961. 3. sz. 139—164. p.
[Clausewitz tábornoknak „a háború céljáról és eszközéről" való felismerésének jelentősége és figyelembevétele az atomenergia-kutatásoknál és a repülőfejlesztésnél.]

A haditechnika története

Soldat und Technik in der Geschichte (III.) Das Pferd als Reittier. Ein neuer Abschnitt in der Steigerung der Beweglichkeit. — SuT, 1961. 7. sz. 377. p.
[A katona és a technika a történelemben. III. A ló mint lovagolható állat. A mozgékonyság fokozásának új szakasza.]

Soldat und Technik in der Geschichte (IV). Das neue Metall im Altertum. SuT, 1961. 8. sz. 436—437. p.
[A katona és a technika a történelemben. IV. Az új fém az ókorban. A vas.]

Soldat und Technik in der Geschichte (V). Das Eiserne Zeitalter. Erste militärgeschichtliche Folgen der Eisen-

verwendung. — SuT, 1961. 9. sz. 494—495. p.
[A katona és a technika a történelemben. V. A vaskor. (A vasfelhasználás első hadtörténeti következményei.)]

Soldat und Technik in der Geschichte (VI). Aufstieg und Niedergang des gepanzerten Kriegers. — SuT, 1961. 10. sz. 548—549. p.
[A katona és a technika a történelemben. VI. A páncélos harcos feltűnése és hanyatlása.]

Soldat und Technik in der Geschichte (VII). Der Aufstieg des gepanzerten Reiters. — SuT, 1961. 11. sz. 600—601. p.
[A katona és a technika a történelemben. VII. A páncélos lovas feltűnése.]

Groote, Wolfgang v.: Soldat und Technik in der Geschichte (VIII). Kriegsmaschinen im Altertum. — SuT, 1961. 12. sz. 666—667. p.
[A katona és a technika a történelemben. VIII. A hadigépek az ókorban.]

Janská, Eva: Zahájeni archeologického vyzkumu hradu Sionu. — HV, 1961. 4. sz. 682—691. p.
[A kutnahorai Sion-vár archeológiai feltárásáról.]

Poynder, A. J. I.: The defeat of armour through the ages. — AQ, 1961. LXXXIII. köt. 1. sz. 75—80. p.
[A páncél veresége a történelem folyamán. A lovagkortól napjainkig.]

Lützow, Joachim: Gerhard von Scharnhorst: Soldat und Techniker. Handbuch der Artillerie. 1804. — SuT, 1961. 1. sz. 44—46. p.
[Scharnhorst a katona és a technikus. A tüzérség kézikönyve — 1804.]

[Einhundertfünfundzwanzig] 125 Jahre Deutsche Feuerwerker. — WM, 1961. 10. sz. 413—415. p.
[A német tűzmesterek 125 éve.]

Raketenversuche in der Schweiz 1849. — SA, 1961. 5. sz. 8—9. p.
[Rakétakísérletek Svájcban, 1849-ben.]

Storm, Peter-Christoph: Raketenartillerie vor hundert Jahren. Einige geschichtliche Anmerkungen. — MRS, 1961. 3. sz. 20—24. p.
[Rakétatüzérség 100 évvel ezelőtt. Néhány történeti észrevétel.]

Vittorio Re, A. N.: Evoluzione dell'artiglerie in un secolo. — RM, 1961. 4. sz. 441—451. p.
[A tüzérség fejlődése az elmúlt száz év alatt.]

Christ, Heinrich: Deutscher Festungsbau 1871—1914. — Fg, 1961. 2. sz. 33—39., 3. sz. 77—79. p.
[Német erődítés építés 1871—1914 között.]

Robinet, R.: Mézieres place-forte. — RHA, 1961. 2. sz. 155—162. p.
[A mézieresi erődítmény.]

Della Santa, J.: Passé, présent et avenir du sous-marin. — RMS, 1961. 3. sz. 119—127. p. 4. sz. 184—192. p.
[A tengeralattjáró múltja, jelene és jövője.]

Reuther, Helmut — *Moch*, Fritz: Die deutschen Armee- und Marineluftschiffe 1906—1918. — Fg, 1960. 3. sz. 73—88. p. 1 mell.
[A német hadsereg és haditengerészet léghajói 1906—1918 között.]

Schwaneberg, Edgar: Lastengleiter. Geschichte ihres Einsatzes und künftige Möglichkeiten. — W, 1961. 6. sz. 308—313. p.
[Tehersiklórepülők. Bevetésük története és jövőbeni lehetőségeik. Alkalmazásuk a légideszántcsapatok szállításánál.]

Spielberger, Walter J.: Die gepanzerte Erhardt—BAK 1906. — Fg, 1961. 2. sz. 39. p.
[Az 1906-os páncélozott Erhardt-féle ballon-elhárítóágyú.]

Wiener, Fritz; Deutsche Panzerjägerwaffen 1944. — Fg, 1961. 3. sz. 90. p. 2 t.
[Német páncélos vadászfegyverek, 1944-ben.]

Born, H.: Die geschichtliche Entwicklung der Fliegerabwehr. — FT, 1961. 1. sz. 11—12., 2. sz. 38—40., 45., 3. sz. 65—68., 4. sz. 97—100., 9. sz. 254—261., 10. sz. 292—293, 11. sz. 321—322., 12. sz. 344, 349—350. p.
[A légelhárítás történeti fejlődése.]

Soldat und Technik in der Geschichte (II.) Der Streitwagen. Die vernachlässigte Verteidigungsrüstung. — SuT, 1961. 6. sz. 316—317. p.
[A katona és a technika a történelemben. II. A harckocsi. Az elhanyagolt védelmi felszerelés.]

Spielberger, Walter J.: Die Entwicklung des Bremer—Marien-Wagens 1915—1918 durch die Daimler-Motoren-Gesellschaft. — Fg, 1961. 4. sz. 117—119. p.
[A Bremer—Marien-harckocsi továbbfejlesztése 1915—1918-ban a Daimler-cég által.]

Spielberger, Walter J.: Der Bau des Grosskampfwagens 1917—1918. — Fg. 1961. 3. sz. 65—72. p.
[A nagy harckocsi építése 1917—1918-ban.]

Spielberger, Walter J.: Schupo-Sonderwagen. — Fg, 1961. 5. sz. 143—145. p.
[A német páncélkocsik fejlődése 1917—1923. között.]

Klietmann: Der deutsche A7V—U-Panzerkampfwagen 1917—18. — Fg, 1960. 3. sz. 89—90. p.
[A német A7V—U jelű páncélos harckocsik 1917—1918-ban.]

Spielberger, Walter J.: Der deutsche Panzerkraftwagen A7V. Die Geschichte seiner Entwicklung 1916—1918. — Fg, 1961. 1. sz. 1—8. p.
[A német A7V jelű páncélos gépko-

csik. Fejlődésük története 1916—1918 között.]

Mosztovenko, V.: Razvitie szovetszkih tankov v godü Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VIZs, 1961. 9. sz. 33—45. p.
[A szovjet tankok fejlődése a Nagy Honvédő Háború időszakában.]

Spielberger, Walter J.: Zur Entwicklung des Panzerkampfwagens VK 3001 1941—1942. — Fg, 1961. 4. sz. 127—128. p.
[A VK 3001 jelű páncélos fejlődéséhez 1941—42-ben.]

Spielberger, Walter J.: Die 3-t-Lkw-Baureihe im Rahmen des „Schell-Programms" 1938—1945. — Fg, 1961. 5. sz. 161—165. p.
[A 3 tonnás könnyű harckocsik sorozatgyártása az 1938—1945-ös „Schell-program" keretében.]

Radke, Heinz: Zur Geschichte unserer Panzerwaffe (VI). Die Heeres-motorisierung als Grundlage beweglicher Kampfführung. — PKI, 1961. 1. sz. 19—22. p.
[A német páncélosok történetéhez. VI. rész. A hadsereg gépesítése mint a mozgó harcvezetés alapja.]

Radke, Heinz: Zur Geschichte unserer Panzerwaffe (VII). Vom Landpanzerkreuzer zum „Tank". — PKI, 1961. 2. sz. 28—29. p.
[A német páncélosok történetéhez. VII. rész. A terepjáró páncélostól a tankig.]

Zur Geschichte unserer Panzerwaffe (VIII). — Die Marine als Bahnbrecherin der Tankentwicklung. — PKI, 1961. 3. sz. 20—21. p.
[A német páncélosok történetéből. VIII. rész. A haditengerészet mint a harckocsik fejlődésének úttörője.]

Radke, Heinz: Zur Geschichte unserer Panzerwaffe (IX). — Das Panzerschiff als Vorläufer des Landpanzers. Vor 100 Jahren wurde der erste „Monitor" gebaut. — PKI, 1961. 4/5. sz. 50—51. p.
[A német páncélosok történetéhez. IX. rész. A páncélos hajó a szárazföldi páncélos előfutára. 100 évvel ezelőtt épült az első „Monitor".]

Die Tigertypen E. u. B. — Entstehung und Entwicklung. — PKI, 1961. 4/5. sz. 19—20. p.
[Az E és B jelű tigris páncélos típusok. Keletkezésük és fejlődésük.]

Spielberger, Walter J.: Der Flakpanzer „Kugelblitz". — Fg, 1961. 2. sz. 53—54. p.
[A „Kugelblitz" elnevezésű légelhárító páncélos, fejlődése 1944—45-ben.]

Altermatt, R.: Aus der Entstehungsgeschichte des schweren Minenwerfers. — SA, 1961. 8. sz. 4—6., 9. sz. 6—7., 10. sz. 6—8., 12. sz 4—6 p.
[A nehéz aknavető keletkezésének a történetéből.]

Danjon, André: Astronomie et défense nationale. — RHA, 1961. 1. sz. 122—124. p.
[Csillagászat és honvédelem.]

Johann Jakob Baeyer Generallieutenant, 1794 bis 1885. Der Schöpfer der internationalen Erdmessung. — SuT, 1961. 2. sz. 95. p.
[Johann Jakob Baeyer vezérőrnagy, 1794—1885. A nemzetközi geodézia megteremtője.]

Paul Nipkow. Der Vater des Fernsehens. 22. August 1860 — 24. August 1940. — SuT, 1961. 8. sz. 438—439. p.
[Paul Nipkow, a távolbalátás (a televízió) atyja, 1860—1940.]

Ohotnikov, N.: Osznovopolozsnik otecsesztvennoj skolü avtomaticseszkogo oruzsija. (K 60-letiju tvorcseszkoj dejatel'noszti V. G. Fedorova.) — VIZs, 1961. 12. sz. 106—114. p.
[Az automatikus fegyverek hazai iskolájának megalapítója. V. G. Fedorov alkotó tevékenységének 60. évfordulójára.]

Nadvodszkij, V.: Pervüj opüt boevogo iszpol'zovanija minnogo oruzsija. — VIZs, 1961. 11. sz. 112—118. p.
[Az akna fegyverek harci felhasználásának első tapasztalata.]

Ljutüj, V.: Put' v koszmosz. — VIZs, 1961. 8. sz. 25—36. p.
[Út a világűrbe.]

Burdick, Charles: L'avion a réaction allemand. — RHDGM, 1961. 44. sz. 21—38. p.
[Német lökhajtásos repülőgép a második világháborúban.]

Ókori és középkori hadtörténelem

Diligenszkij, G. G. — *Marinovics*, L. P.: Izucsenie isztorii anticsnogo mira v 1956—1960 gg. — VDI, 1961. 4. sz. 17—31. p.
[A szovjet ókori történetírás, 1956 és 1960 között.]

Bugajski, Julian: Rzymskie wojny i greckie teorie. — WL, 1960. 12. sz. 48—56., 1961. 1. sz. 59—64. p.
[Görög és római hadművészet.]

Andrewes, A.: Thucydides and the Persians. — H, 1961. Bd. X. Heft 1. 1—19. p.
[Thukydides és a perzsák.]

Bugajski, Julian: Wojujacy filozofujacy wojownicy w starozytnej Grecji. II. — WL, 1961. 8. sz. 50—55. p.
[Hadakozó filozófusok és filozofáló harcosok az ókori Görögországban.]

Yoshimura, Tadasuke: Die Auxiliartruppen und die Provinzialklientel

in der Römischen Republik. — H, 1961. Bd. X. Heft 4. 473—495. p.
[A segédcsapatok és a tartományi alattvalók a római köztársaságban.]

Tschirky, I.: Cäsars Aufklärung im gallischen Krieg. Ein Beitrag zur Kenntnis des antiken Nachrichtendienstes. — ASM, 1961. 9. sz. 418—419. p.
[Julius Caesar felderítése a gall háborúban. Adalék az antik hírszerzőszolgálat megismeréséhez.]

Bulst, Christoph M.: The revolt Queen Boudicca in a. d. 60. — H, 1961. Bd. X. Heft 4. 496—509. p.
[A római politika Britanniában i. u. 60-ban. A Boudicca-lázadás.]

Charrasse, Pierre: La mer et la fin de l'Afrique Romaine. — RDN, 1961. 8—9. sz. 1448—1460. p.
[A tenger és a rómaiak afrikai uralmának felbomlása.]

Koloszovszkaja, Ju. K.: Zavoevanie Pannonii Rimom. — VDI, 1961. 1. sz. 60—83. p.
[Pannónia meghódítása a rómaiak által.]

Vittinghoff, Friedrich: Die Bedeutung der Sklaven für den Übergang von der Antike ins abendländische Mittelalter. — HZ, 1961. Bd. 192. Heft 2. 265—272 p.
[A szlávok jelentősége az ókorból a nyugati középkorba való átmenet idején.]

Sheppard, E. W.: The military aspect of the crusades. — AQ, 1961. LXXXI. köt. 2. sz. 186—195. p.
[A keresztes háborúk katonai megvilágítása.]

Spieralski, Zdzislaw: W sprawie rzekomej wyprawy Kazimierza Wielkiego do Moldawii. — PH, 1961. 1. sz. 147—152. p.
[Nagy Kázmér moldvai hadjárata 1359-ben.]

Chabanier, J.: Tannenberg 1410. — 1961. 2. sz. 3—25. p.
[A grünwaldi csata 1410-ben.]

Újkori hadtörténelem

Rowen, Herbert H.: The peace of Westphalia revisited. — JMH, 1961. Vol. XXXIII. No. 1. 53—56. p.
[Újabb tanulmányok a westpháliai békéről.]

Hargreaves, Reginald: Pre-uniform „uniform". — JRUSI, 1961. CVI. köt. 622. sz. 257—263. p.
[Az egyenruha kialakulásának történetéből.]

Heathcote, T. A.: The Baluchistan army in the Nineteenth century. A survey of the Regular Forces maintained by the Khans of Kalat. — AQ, 1961. LXXXII. köt. 2. sz. 223—233. p.
[A beludzsisztáni hadsereg a 19. században. A kalati khánok reguláris haderejének története.]

Charrasse, Pierre: Partition de l'Algérie. — RDN, 1961. 10. sz. 1588—1602. p.
[Algéria felosztása. Algéria gyarmatosítása az 1830—1840-es években.]

Schnapper, Bernard: La politique des „points d'appui" et la fondation des comptoirs fortifiés dans le golfe de Guinée. 1837—1843. — RH, 1961. T. CCXXV. No. 1. 99—120. p.
[A „támaszpontok" és a megerődített kereskedelmi ügynökségek létrehozásának politikája a guineai öbölben, 1837—1843.]

Halperin, William S.: Bismarck and the Italian envoy in Berlin on the eve of the franco—prussian war. — JMH, 1961. Vol. XXXIII. No. 1. 33—39. p.
[Bismarck és a berlini olasz követ a porosz—francia háború előestéjén. Olasz—porosz diplomáciai kapcsolatok 1870-ben.]

Geyr v. Schweppenburg, Leo: Militär-Attachés. — WR, 1961. 12. sz. 695—703. p.
[A katonai attasék. Történeti áttekintés.]

Sullivan, A. E.: Getting, the story. Some facts about war correspondents. — AQ, 1961. LXXXI. köt. 2. sz. 204—211. p.
[A haditudósítás történetéből. 19. század.]

Első világháború

Ritter, G.: Der Anteil der Militärs an der Kriegskatastrophe von 1914. — HZ, 1961. Bd. 193. Heft 1. 72—91. p.
[Katonai vezetők felelőssége az 1914-es háborús katasztrófában.]

Kriegel, A.: Le socialisme international en juillet 1914. — RH, 1961. T. CCXXVI. No. 2. 417—420. p.
[A nemzetközi szocializmus 1914 júliusában.]

Petzold, Joachim: Zu den Kiregszielen der deutschen Monopolkapitalisten im ersten Weltkrieg (Dokumentation). — ZG, 1961, 6. sz. 1396—1415. p.
[Adalékok a német monopolkapitalisták háborús céljaihoz az első világháborúban.]

Fischer, Adalbert: Skagerrak! Zur Erinnerung an den Ehrentag der Deutschen Marine. — St, 1961. 7. sz. 5. p.

[Skagerrak. Emlékezés a német tengerészet dicső napjára, 1916. május 31.]

Lehmann, Hartmut: Österreich—Ungarns Belgienpolitik im ersten Weltkrieg. Ein Beitrag zum deutsch—österreichisch—ungarischen Bündnis. HZ, 1961. Bd. 192. Heft. 1. 60—93. p.
[Ausztria—Magyarország politikája Belgiummal kapcsolatban az első világháborúban. Adalék a német—osztrák—magyar szövetséghez.]

Schwabe, Klaus: Zur politischen Haltung der deutschen Professoren im ersten Weltkrieg. — HZ, 1961. Bd. 193. Heft. 3. 601—634. p.
[A német professzorok politikai magatartása az első világháborúban.]

Armee-Einteilung 1914. — Fg, 1960. 6. sz. 163—168. p.
[A német hadsereg felosztása 1914-ben.]

Hautecler, Georges: Le general Leman a Liege aout 1914. — RHA, 1961. 1. sz. 53—56. p.
[Leman tábornok Liege-ben, 1914 augusztusában.]

Terraine, John: Haig: 1861—1928. — JRUSI, 1961. CVI. köt. 624. sz. 491—496. p.
[Haig tábornagy, 1861—1928.]

Nikolaev, P. A.: Die Beschlüsse der Pariser Wirtschaftskonferenz vom Juni 1916 und die Verschärfung der Gegensätze zwischen den Grossmächten. — ZG, 1961. 7. sz. 1551—1578. p.
[Az 1916. júniusi párizsi gazdasági konferencia határozatai és a nagyhatalmak közötti ellentétek kiéleződése.]

Lauro, Ferdinando di: Vittorio Veneto nella luce d'un secolo di istoria d'Italia. — RM, 1961. 11. sz. 1291—1303. p.
[Az olasz hadsereg 1918-as vittorio venetoi győzelme Olaszország történelme egy évszázadának fényénél.]

Varga, V. A.: Retragerea armatei germane din Rominia la sfirsitul anului 1918. — SRI, 1961. 4. sz. 873—896. p.
[A német hadsereg visszavonulása Romániából 1918 végén.]

Varga, V. A.: Der Rückzug der deutschen Armee Ende 1918 aus Rumänien. — ZG, 1961. 5. sz. 1014—1039. p.
[A német hadsereg visszavonulása Romániából, 1918 végén.]

Tarnovszkij, K. N.: Probleme roszszijszkogo goszudarsztvenno-monopolisztikcseszkogo kapitalizma perioda pervoj mirovoj vojnü v szovetszkoj isztoriografii. — VI, 1961. 7. sz. 33—53. p.
[Szovjet történeti kutatások az orosz állammonopolista kapitalizmus első világháború alatti helyzetéről.]

Antivoennaja rabota bol'sevikov v godü pervoj mirovoj vojnü. — IA, 1961. 5. sz. 74—107. p.
[A bolsevikok antimilitarista tevékenysége az első világháború éveiben.]

Kutuzov, V. V.: Szosztav voennoj organizacii RSzDRP(b) 6-go armejszkogo korpusza v oktjabre 1917 g. — IA, 1961. 5. sz. 207—209. p.
[A bolsevik katonai szervezet létrehozása a 6. hadtestnél 1917 októberében.]

Curry, George: Woodrow Wilson, Jan Smuts and the Versailles Settlement. — AHR, 1961. Vol. LXVI. No. 4. 968—986. p
[Woodrow Wilson, Jan Smuts és a Varseillesi Szerződés.]

Stein, H. R. v.: Landwehr- und Landsturmeskadronen 1914—1918. — Fg, 1961. 4. sz. 105—113., 5. sz. 157—161. p.
[Honvéd- és népfelkelő lovasszázadok 1914—1918-ban.]

Stein, H. R. v.: Die Organisation der deutschen Kavallerie 1914—1918. — Fg, 1960. 1. sz. 23—26., 2. sz. 46—49., 3. sz. 94—96., 4. sz. 119—121., 6. sz. 172—174. p.
[A német lovasság szervezete 1914—1918-ban.]

Kling, Hans: Die Marine Infanterie und die Matrosen-Regimenter im Weltkrieg 1914/18. — Fg, 1960. 5. sz. 129—134. p.
[A tengerész gyalogság és a tengerész-ezredek a világháborúban, 1914/1918-ban.]

Nowara, Hans-Jochim: Flandern 1914—1918. Die Luftstreitkräfte des Marinekorps. — Fg, 1961. 1. sz. 8—11., 2. sz. 40—41. p.
[Flandria 1914—1918. A haditengerészet légi hadereje.]

Macintyre, Donald: A forgotten campaign. Breaking through into the Baltic. — JRUSI, 1961. Vol. CVI. No. 621. 65—70., No. 622. 242—247., No. 623. 405—409. p.
[Egy elfelejtett hadjárat. Angol haditengerészeti egységek a Balti-tengeren az első világháború idején.]

Christ, Heinrich: Militärische Erinnerungen eines Gymnasister 1914—1920. — Fg, 1960. 4. sz. 126—128., 5. sz. 158—160., 6. sz. 189—191. p.
[Egy gimnazista katonai visszaemlékezései 1914—1920-ból.]

Green, Howard: The 1914—18 battlefields today. — AQ, 1961. LXXXII. köt. 1. sz. 89—94. p.
[Az első világháború csatatere ma.]

Nohn, E. A.: Die Festung Europa. — W, 1961. 1. sz. 30—36., 3. sz. 138—145. p.
[Az európai biztonság kérdése. Történeti áttekintés.]

Herzog, Bodo: Unterseeboote. Berühmte Kommandanten und Leistungen in zwei Weltkriegen. — SuT, 1961. 7. sz. 366—369., 8. sz. 426—431. p.
[Tengeralattjárók. Híres parancsnokok és teljesítmények a két világháborúban.]

Barclay, C. N.: The british soldier in two world wars. 1914—1945. A survey. Part 1. — AQ, 1961. LXXXI. köt. 2. sz. 234—240. p.
[Az angol katona két világháborúban. 1. rész. 1914—1945. Áttekintés.]

Vögeli, R.: Geheimhaltung, Spionage und Verrat im 20. Jahrhundert. — SA, 1961. 2. sz. 8., 13., 5. sz. 10—11. p.
[Titoktartás, kémkedés és árulás a 20. században.]

Mericka, Václav: Ceskoslovenská vojenská vyznamenání. — HV, 1961. 3. sz. 460—484. p.
[Csehszlovák katonai kitüntetések.]

A két világháború közötti korszak hadtörténelme

Stoecker, Helmuth — *Rosenfeld*, Günter: Die Vorschläge der Sowjetunion für allgemeine und vollständige Abrüstung 1927/28. — ZG, 1961. 1. sz. 13—27. p.
[A Szovjetunió javaslatai az általános és teljes leszerelésre 1927—28-ban.]

Klietmann, K. G.: Freiwilliges Detachement Fulda/Detachement Lierau. — Fg, 1960. 2. sz. 49—51. p.
[Német önkéntes csapatok a keleti határ védelmére, 1918—1919. Lierau őrnagy fuldai önkéntes különítménye.]

Klietmann, K. G.: Freiwillige Sturmabteilung Rossbach. — Fg, 1961. 5. sz. 137—140. p.
[A rossbachi önkéntes rohamosztag, 1918—1919-ben.]

Klietmann, K. G.: Deutsche Legion. — Fg, 1961. 3. sz. 72—77. p.
[A német légió, 1919-ben.]

Klietmann, K. G.: Schutztruppen-Regiment 1. — Fg, 1960. 5. sz.
[A német gyarmati hadsereg 1. ezrede 1919-ben.]

Krolokiewicz, Tadeusz: Niemieckie zbrojenia lotnicze po pierwszej wojnie swiatowej. — WPH, 1961. 3. sz. 200—231. p.
[A német légierő az első világháborúban.]

Moltmann, Günter: Die Luftschiff-„Hindenburg"-Katastrophe und das Heliumproblema. — Ein Kapitel amerikanisch-deutscher Beziehungen vor dem Zweiten Weltkrieg. — WR, 1961. 11. sz. 617—634. p.
[A „Hindenburg"-léghajó katasztrófája és a hélium-probléma. Az amerikai—német kapcsolatok egy fejezete a második világháború előtt.]

Wünsche, W. — *Schunke*, J.: Über die Blitzkriegstheorie der deutschen Militarisistenen zwischen beiden Weltkriegen. — M. 1961. 12. sz. 1651—1660. p.
[A német militaristák villámháborús teóriája a két világháború között.]

Dünow, Hermann: Über die Stellung der KPD zur Reichswehr in der Weimarer Republik. —M, 1961. 1. sz. 124—129. p.
[A Kommunista Párt viszonya a hadsereghez a Weimari Köztársaságban.]

Bezümenszkij, L.: Germanszkij militarizm i prihod Gitlera k vlaszti. — VIZs, 1961. 4. sz. 111—118. p.
[A német militarizmus és Hitler hatalomra jutása.]

Koch, Horst-Adalbert: Die Polizei der Freien Stadt Danzig 1927—1939. — Fg, 1961. 5. sz. 145—147. p.
[Danzig szabad város rendőrsége, 1927—1939 között.]

Steinböck, Erwin: Das österreichische Bundesheer 1920—1938. Teil II. 1933—1938. — Fg, 1960. 1. sz. 29—31., 2. sz. 55—61., 3. sz. 90—93., 4. sz. 116—119., 5. sz. 153—158., 6. sz. 184—189., 1961. 1. sz. 12—19., 2. sz. 45—51., 3. sz. 95—97., 4. sz. 128—134., 5. sz. 166—168. p.
[Az osztrák hadsereg 1920—1938 között. II. rész: 1933—1938.]

Wrzosek, Mieczyslaw: Walki o Zebowice podczas III powstania Slaskiego w 1921 r. — WPH, 1961. 4. sz. 164—189. p.
[A Zebowice-ért folytatott harcok a 3. sziléziai felkelés idején, 1921-ben.]

Roos, Hans: Polen und Europa seit dem ersten Weltkrieg. — ÖO, 1961. 1. sz. 14—21. p.
[Lengyelország és Európa az első világháború óta.]

Gwiazdowski, Janusz: Polityka i gospodarka surowcami strategicznymi w Polsce w latach 1935—1939. — WPH, 1961. 4. sz. 134—163. p.
[A politika és a népgazdaság a stratégiai fontosságú nyersanyagok szempontjából Lengyelországban, 1935—1939 között.]

Kirchmayer, Jerzy: O sztabach i sztabowcach w przedwrzesniowym wojsku. — WPH, 1961. 1. sz. 289—320., 3. sz. 268—301., 4. sz. 268—316. p.
[A lengyel hadsereg vezérkara és vezérkari tisztjei 1919—1939 között.]

Łossowski, Piotr: Przyczynek do roli rzadu polskiego w kryzysie Czechoslowackim w 1938 r. — WPH, 1961. 1. sz. 321—323. p.
[Adalékok a lengyel kormány szerepéről a csehszlovák válságban, 1938-ban.]

Zarnowski, Janusz: Polityka kierownictwa PPS w przededniu II wojny swiatowej. — PH, 1961. Tom LII. Zeszyt 3. 495—519. p.
[A Lengyel Szocialista Párt vezetőségének politikája a második világháború előestéjén.]

Riggert, Ernst: Norwegische Verteidigungspolitik 1920—1939. — W, 1961. 12. sz. 663—665. p.
[Norvégia védelmi politikája 1920—1939 között.]

Lister, E[nrico]: Protiv fal'szifikacii nekotorüh voproszov nacional'no-revoljucionnoj vojnü v Iszpanii. — NNI, 1961. 4. sz. 3—17. p.
[Az 1936—1939-es spanyol nemzeti-forradalmi háború néhány kérdésének meghamisítása ellen.]

Vor 25 Jahren: Franco ... mit Hitler und Mussolini. — WK, 1961. 6/7. sz. 13. p.
[Huszonöt évvel ezelőtt: Franco ... Hitlerrel és Mussolinivel, 1936. július 18.]

Galan, Hosze Maria: Voszpominanija iszpanszkogo oficera. — VIZs, 1961. 7. sz. 78—86. p.
[Egy spanyol tiszt visszaemlékezése.]

Bron, M.: Interwencja a nieinterwencja w sprawy wojny hiszpanskiej w latach 1936—1939 w dokumentach i opracowaniach. — MW, 1961. 7. sz. 73—91. p.
[Intervenciós és úgynevezett nem intervenciós politika a spanyol háborúban 1936—1939 között, dokumentumokban és feldolgozásokban.]

Kruzik, Frantisek: KSC a cs. dobrovolnici v mezinárodnich brigádách ve Spanelsku. — HV, 1961. 1. sz. 111—141. p.
[A Csehszlovák Kommunista Párt és a csehszlovák önkéntesek a spanyolországi brigádokban.]

Ajzner, Seweryn: Chcieli wrócic do kraju, by walczyc wraz z narodem. — WL, 1961. 1. sz. 52—58. p.
[Haza akartak jönni, hogy a néppel együtt harcoljanak. A Dombrovszki-brigád a spanyol polgárháborúban és a 2. világháborúban.]

Koch, Horst-Adalbert: Die Friedensstärke der Deutschen Wehrmacht im Sommer 1939. — Fg, 1960. 5. sz. 135—138. p.
[A Német Wehrmacht békeereje 1939 nyarán.]

Iwaniak, J.: O czynnikach ekonomicznych w przygotowaniach wojennych Polski przedwrzesniowej. — MW, 1961. 9. sz. 77—88. p.
[A gazdasági tényező Lengyelország 1939. előtti háborús előkészületeiben.]

Koch, Horst-Adalbert: Die Landespolizei, 1932. — Fg, 1961. 2. sz. 42—44., 3. sz. 91—92. p.
[A német rendőrség történetéhez, 1932-ben.]

Brachová, Vera — *Brach*, Radko: Vojensko-politická práce KSC ve dvacátych letech. — HV, 1961. 1. sz. 142—178. p.
[A Csehszlovák Kommunista Párt katonapolitikai munkája az 1920-as években.]

Dokumenty k nekterym otázkám vojenské politiky KSC v letech 1924—1929. — HV, 1961. 1. sz. 179—203. p.
[Dokumentumok a Csehszlovák Kommunista Párt 1924—1929 között végzett katonapolitikai munkájáról.]

Hyndrák, Václav: Vyvrcholeni boje na obranu republiky v roce 1938. — HV, 1961. 1. sz. 78—110. p.
[A köztársaság védelméért folytatott harc tetőpontja Csehszlovákiában, 1938-ban.]

Mlynsky, Jaroslav: Boj KSC za realizacii linie VII. kongresu KI v otázkách vojenské politiky a VII. sjezd KSC. — HV, 1961. 3. sz. 385—422. p.
[A Csehszlovák Kommunista Párt harca a Komintern VII. kongresszusa katonapolitikai vonalának érvényrejuttatásáért és a CsKP VII. kongresszusa.]

Usili KSC za lidovou obranu republiky v letech 1936—1938. — HV, 1961. 3. sz. 508—544. p.
[A Csehszlovák Kommunista Párt harca a köztársaság népi védelméért 1936—1938-ban.]

Kucerová, Marie: Dulezite prameny ke studiu vytváreni predmnichovské CSR a jeji armády. — HV, 1961. 4. sz. 692—697. p.
[A München előtti Csehszlovák Köztársaság és hadserege létrehozása történetének néhány fontos forrása.]

Hillgruber, Andreas: Die Sudetenkrise in der internationalen Politik. — WR, 1961. 7. sz. 409—414. p.
[A Szudéta-kérdés a nemzetközi politikában, 1938—1939.]

Amort, Cestmir: Die Sowjetunion und die Verteidigung der Tschechoslowakei gegen die faschistische Aggression im Jahre 1938. — ZG, 1961. 5. sz. 1055—1072. p.
[A Szovjetunió és Csehszlovákia védelme a fasiszta agresszióval szemben, 1938-ban.]

Sevjakov, A. A.: Iz isztorii ekonomicseszkoj ekszpanszii germanszkogo imperializma v Rumünii v 1936—1941 godah. — VI, 1961. 12. sz. 109—120. p.
[A német imperializmus gazdasági terjeszkedése Romániában az 1936—1941-es években.]

Litovszkie burzsuáznüe nacionalisztü i zavhat Klajpedü fasisztszkoj Germaniej. — IA, 1961. 1. sz. 54—65. p.
[Litván burzsoá-nacionalisták és Klaipéda megszállása a fasiszta Németország által. Dokumentumok. 1939.]

Anderle, A.: Iz isztorii ideologicseszkoj podgotovki gitlerovszkoj agresszszii protiv SzSzSzR. — VI, 1961. 6. sz. 85—95. p.
[A Szovjetunió elleni hitlerista agresszió ideológiai előkészítésének történetéből.]

Második világháború

Általános kérdések

Sirokov, M.: Znacsenie ekonomiki v obeszpecsenii potrebnosztej vojnü. (Po opütu dvuh mirovüh vojn.) — VIZs, 1961. 7. sz. 56—67. p.
[A gazdaság jelentősége a háború szükségleteinek kielégítésében. (A két világháború tapasztalata alapján.)]

Telegin, F.: Iszpol'zovanie fasisztszkoj Germaniej reszurszov okkupirovannüh i zaviszimüh sztran Evropü dlja vojnü protiv SzSzSzR. — VIZs, 1961. 6. sz. 37—47. p.
[Európa megszállt és függő országai anyagi tartalékainak felhasználása a fasiszta Németország által a Szovjetunió elleni háború céljaira.]

Horn, Günter: Die leichten Divisionen 1938—1939. — PKI, 1961. 3. sz. 7—9. p.
[Könnyű hadosztályok, 1938—1939-ben.]

Rotmisztrov, P.: Vlijanie tankov na tempü nasztupatel'nüh operacij. (Po opütu vtoroj mirovoj vojnü.)) — VIZs, 1961. 1. sz. 3—17. p.
[A harckocsik hatása a támadó hadműveletek ütemére. (A második világháború tapasztalataiból.)]

Spielberger, Walter J.: Deutsche Panzerentwicklungen 1944—1945. — Fg, 1960. 6. sz. 161—163. p.
[A német páncélosok fejlődése 1944—1945-ben.]

Koch, Horst Adalbert — *Wiener*, Fritz: Die Panzer-Division 1945. — Fg, 1960. 2. sz. 33—39. p.
[Páncélos hadosztály 1945-ben.]

Wiener, Fritz: Panzerdivision 1944. — Fg, 1961. 2. sz. 51—53. p.
[A német páncélos hadosztály 1944-ben.]

Koch, Horst Adalbert: Kriegsstärkenachweisungen von Panzertruppen 1941—1944. — Fg, 1961. 4. sz. 119—122. p.
[Adatok a páncélos csapatok hadi létszámáról 1941—1944-ben.]

Wiener, Fritz: Die Kraftfahrparktruppe 1942—1945. — Fg, 1961. 4. sz. 123—127., 5. sz. 148—155. p.
[A német gépkocsizó csapatok 1942—1945-ben.]

Thiele, Hans: Die Panzerspitze. — PKI, 1961. 2. sz. 22—23. p.
[Második világháborús páncélos emlékek.]

Polubojarow, P.: Wojska pancerne i zmechanizowane w drugiej wojnie swiatowej. — MW, 1961. 11. sz. 89—102. p.
[A páncélos és gépesített hadsereg a 2. világháborúban.]

Die Stärke der deutschen Luftwaffe am 5. 7. 1941., 3. 1. 1942. und 31. 5. 1943. — Dokumentation. — WR, 1961. 11. sz. 641—644. p.
[A német légierő ereje 1941. július 5-én, 1942 január 3-án és 1943. május 31-én. Dokumentumok.]

Piekarski, H.: Lacznosc obrony przeciwlotniczej na terytorium Nimiec w drugiej wojnie swiatowej. — MW, 1961. 8. sz. 75—94. p.
[A légvédelem összeköttetése Németország területén a második világháborúban.]

Koch, Horst-Adalbert: Die Kommandobehörden der Flakartillerie der Luftwaffe 1939—1945. — Fg, 1960. 3. sz. 69—72., 4. sz. 109—115. p.
[A légierő légelhárító tüzérségének parancsnoki hivatalai, 1939—1945 között.]

Birjuzov, Sz.: Nekotorüe voproszü protivovozdusnoj oboronü vo vtoroj mirovoj vojnü. — VIZs, 1961. 10. sz. 12—27. p.
[A légvédelem néhány kérdése a második világháborúban.]

Erofeev, T.: Protivovozdusnaja oborona Berlina v period vtoroj mirovoj vojnü. — VIZs, 1961. 3. sz. 48—64. p.
[Berlin légvédelme a második világháború időszakában.]

Vaneev, V.: Iz isztorii „vojnü v efire" na Zapada. — VIZs, 1961. 2. sz. 46—56. p.
[Az éterben folyó harc történetéből Nyugaton.]

Zeitzler, Kurt: Krisenlagen. — W, 1961. 1. sz. 2—8. p.
[Válságos helyzetek. Második világháborús példák. A csapatok felkészítése a válságos helyzetekre.]

Bihl, K.: Kommandobehörden, Verbände und selbstständige Truppenteile der Waffen-SS. — Fg, 1961. 1. sz. 24—29., 2. sz. 55—57., 3. sz. 101—104. p.
[A Waffen-SS parancsnoki hivatalai, kötelékei és önálló csapatrészei.]

Benicke, Fritz: Wer befiehlt Brückenzerstörungen? — W, 1961. 10. sz. 524—527. p.

[Ki ad utasítást hídrobbantásokra? Második világháborús példák.]

Meise, Wilhelm: Erfahrungen über die Verwendung der Pioniere im 2. Weltkrieg. — WR, 1961. 8. sz. 452—459. p.
[Az utászok felhasználásának tapasztalatai a második világháborúban.]

Caroff: La marine italienne dans la seconde guerre mondiale. — RHDGM, 1961. 42. sz. 49—56. p.
[Az olasz tengerészet a második világháborúban.]

Ioszszeliani, Ja.: Nocsnüe ataki podvodnoj lodki „B—4". — VIZs, 1961. 3. sz. 71—77. p.
[A „B—4" tengeralattjáró éjszakai támadásai, 1944-ben.]

Cowper, J. M.: How the Auxiliary Territorial Service became neither auxiliary nor territorial. — AQ, 1961. LXXXI. köt. 2. sz. 212—217. p.
[Hogyan vált az angol Területi Segédszolgálat a második világháborúban egyre kevésbé „területivé" és „segéddé".]

Trepte, Walter: Deutschland besinnt sich. — St, 1961. 12. sz. 5. p.
[Németország emlékezik. A második világháború hősi halottainak sírjánál.]

Schweighofer, Franz: Die Wehrmannschaft des Steirischen Heimatbundes 1941—1945. — Fg, 1961. 5. sz. 155—157. p.
[A stájer hazafias szövetség harcosai 1941—1945 között.]

Friedel: Kampferleben — künstlerisch dokumentiert. — PKI, 1961. 4/5. sz. 25—27. p.
[Harci élmények — művészien ábrázolva. Rudolf Hengstenberg — a második világháborús események élményszerű festője.]

A háború jellege, a második világháború hadtörténetírása problémái

Lepotier: L'attaque nous surprendra. — RDN, 1961. 8—9. sz. 1386—1404. p.
[A második világháború meglepő támadásainak tanulságai.]

Woznienko, W. B.: Niektóre zagadnienia tresci i charakteru poczatkowego okresu wojny. — MW, 1961. 1. sz. 85—98. p.
[Néhány kérdés a háború kezdeti szakaszának jellegéről és tartalmáról. (Az első és második világháború tapasztalatai alapján.)]

Léderrey, E.: Bilan de la 2e guerre mondiale. — RMS, 1961. 5. sz. 218—231. p.
[A második világháború mérlege. Liddell Hart nézeteinek ismertetése.]

Larencov, I. I. — *Guszev,* K. V. — *Scsegolev,* A. I.: Naucsnüe szeszszii, poszvjascsennüe 20-letiju nacsala Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VI, 1961. 10. sz. 170—175. p.
[A Nagy Honvédő Háború kezdete 20. évfordulójának szentelt tudományos ülésszak.]

Deborin, G. A.: Osznovnüe problemü pervogo toma „Isztorii Velikoj Otecsesztvennoj vojnü Szovetszkogo Szojuza". — VI, 1961. 1. sz. 18—41. p.
[„A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja története" c. mű első kötetének alapvető problémái.]

Fokin, N. A.: Osznovnüe problemü vtorogo toma „Isztorii Velikoj Otecsesztvennoj vojnü Szovetszkogo Szojuza". — VI, 1961. 11. sz. 43—57. p.
[„A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja története" c. mű második kötetének alapvető problémái.]

Beranek, J.: Izucsenie v CsSzSzR za poszledine godü isztorii vtoroj mirovoj vojnü. —VI, 1961. 11. sz. 205—208. p.
[A második világháború történetének tanulmányozása a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban az utóbbi időszakban.]

Kiszszel'gof, I. Sz.: Nekotorüe voproszü isztorii Francii perioda vtoroj mirovoj vojnü v oszvescsenii francuzszkoj burzsuaznoj isztoriografii. — VI, 1961. 1. sz. 103—115. p.
[Franciaország történetének néhány kérdése a második világháború időszakában a francia burzsoá történetírás megvilágítása szerint.]

Barthel, R.: Die Kriegsziele der deutschen Imperialisten im zweiten Weltkrieg. — M, 1961. 7. sz. 934—952. p.
[A német imperializmus háborús céljai a második világháborúban.]

Barthel, R.: Das Weltherrschaftsprogramm der deutschen Imperialisten im zweiten Weltkrieg. — M, 1961. 10. sz. 1381—1397. p.
[A német imperialisták világuralmi programja a második világháborúban.]

Král, V.: Politica de distrugere a natiunii cehe dusă de ocupantii fascisti in anii celui de-la doilea razboi mondial. — SRI, 1961. 1. sz. 23—48. p.
[A német fasiszta megszállóknak a cseh nemzet megsemmisítését célzó politikája a második világháború folyamán.]

Megret, Maurice: Les origines de la propagande de guerre francaise: du Service Général de l'Information au Comissariat Général a l'Information (1927—1940). — RHDGM, 1961. 41. sz. 3—29. p.
[A francia háborús propaganda kezdetei, 1927—1940.]

Gitlerovszkie planü zavoevanija mirovogo goszpodszstva. — VIZs, 1961. 6. sz. 87—92. p.
[A világuralom meghódításának hitleri tervei.]

Engmann, G. — *Bartel,* R.: O metodah razvjazüvanija vojn germanszkimi militarisztami. — VIZs, 1961. 11. sz. 40—52. p.
[A háború kirobbantásának a német militarizmus által alkalmazott módszerei.]

Dasicsev, V.: Agreszszija fasisztszkoj Germanii protiv Pol'si i pozicija zapadnüh derzsav. — VIZs, 1961. 12. sz. 36—49. p.
[A fasiszta Németország agressziója Lengyelország ellen és a nyugati hatalmak álláspontja.]

Bocsev, Il. — *Daszkalov,* Dan.: Dvizsenieto za druzsba i pakt szösz Sz"vetszkija sz"juz u nasz prez 1940 g. — IP, 1961. 5. sz. 59—67. p.
[A Szovjetunióval való barátsági és szövetségi szerződés megkötésére irányuló mozgalom Bulgáriában 1940-ben.]

Mourin, Maxime: Pouvait-on fairs la paix pendant „la drole de guerre"? — RDN, 1961. 5. sz.
[Helyre lehetett volna-e állítani a békét a „Különös háború" idején?]

Müller, Klaus-Jürgen: Zum deutsch—französischen Waffenstillstand 1940. — WR, 1961. 6. sz. 356—359. p.
[Az 1940. évi német—francia fegyverszünethez.]

Telegin, F. N.: Voenno-ekonomicseszkaja podgotovka gitlerovszkoj Germanii k vojne protiv SzSzSzR. — NNI, 1961. 3. sz. 34—45. p.
[A hitleri Németország katonai-gazdasági előkészítése a Szovjetunió elleni háborúra.]

Deborin, G. A. — *Szasztavenko,* G. F.: Die Vorbereitung des Überfalls auf die Sowjetunion durch Hitlerdeutschlands. — M, 1961. 6. sz. 730—740. p.
[A hitlerista Németország Szovjetunió elleni támadásának előkészítése.]

Ragionieri, Ernesto: Italien und der Überfall auf die UdSSR. — ZG, 1961. 4. sz. 761—808. p.
[Olaszország és a Szovjetunió megtámadása, 1941. június 22.]

Hillgruber, A. — *Hümmelchen,* G.: Vor zwanzig Jahren. —. Zsgst. v. —. — WR, 1961. 1. sz. 55—57., 2. sz. 117—120., 3. sz. 171—176., 4. sz. 218—222., 5. sz. 283—288., 6. sz. 348—353. 7. sz. 400—404., 8. sz. 475—478., 10. sz. 598—601., 11. sz. 645—649., 12. sz. 723—727. p.
[Húsz évvel ezelőtt. Az 1941. évi események kronológiája.]

Vor 20 Jahren: Hitler überfällt die Sowjetunion. — WK, 1961. 6/7. sz. 14—15. p.
[Húsz évvel ezelőtt: Hitler megtámadja a Szovjetuniót, 1941. június 22.]

Ferro Marc: Une histoire russe de la deuxieme guerre mondiale. — RHDGM, 1961. 41. sz. 29—40. p.
[Egy orosz történelmi mű a második világháborúról. B. L. Iszraeljan: Diplomaticseszkaja isztorija Velikoj Otecseszt'vennoj vojnü. 1941—1945. — A Nagy Honvédő Háború diplomáciai története.]

Pozdeeva, L. V.: Anglija i zakon o lend-lize 1941 goda. — NNI, 1961. 4. sz. 46—60. p.
[Anglia és az 1941-es Lend-Lease törvény.]

Jeske, Reinhold: Zur Annexion der polnischen Wojewodschaft Schlesien durch Hitlerdeutschland im zweiten Weltkrieg. — ZG, 1961. 5. sz. 1072—1093. p.
[Lengyel Szilézia bekebelezése a hitlerista Németország által a második világháborúban.]

Zbiniewicz, Fryderyk: W sprawie listu Tadeusza W[islicki] opublikowanego 20 1. 1943. r. w „Nowych Widnokregach". — WPH, 1961. 3. sz. 302—309. p.
[Tadeusz Wislicki levelének ügyében, mely 1943. január 20-án jelent meg a Nowe Widnokregi c. lapban.]

Truhanovszkij, V. G.: Vazsnij etap v anglo—szovetszkih otnosenijah perioda vtoroj mirovoj vojnü. — VI, 1961. 6. sz. 39—61. p.
[Az angol—szovjet kapcsolatok egyik jelentős szakasza a második világháború idején, 1942.]

Kurz, H. R.: Eine deutsche Operationsstudie gegen Schweden aus dem Jahre 1943. — ASM, 1961. 8. sz. 363—364. p.
[A svédek ellen tervezett német hadműveleti tanulmány, 1943-ból.]

Haupt, Werner: Die Schweiz im Zweiten Weltkrieg. — WR, 1961. 4. sz. 231—236. p.
[Svájc a második világháborúban.]

Die militärische Bedrohung der Schweiz im Zweiten Weltkrieg. — SA, 1961. 8. sz. 7, 10. p.
[Svájc katonai veszélyeztetettsége a második világháborúban. H. R. Kurz cikkéből.]

Kurz, H. R.: Nochmals: Die militärische Bedrohung der Schweiz im Zweiten

Weltkrieg. — ASM, 1961. 7. sz. 296—301. p.
[Mégegyszer Svájc katonai veszélyeztetettségéről a második világháborúban.]

Kurz, H. R.: Italien und die Schweiz im Zweiten Weltkrieg. — ASM, 1961. 4. sz. 149—150. p.
[Olaszország és Svájc a második világháborúban.]

Stasierski, Kazimierz: Polscy uchodzcy na Wegrzech w latach 1939—1945. — PH, 1961. Tom LII. Zeszyt 2. 247—269. p.
[Lengyel menekültek Magyarországon 1939—1945-ben.]

Koen, D.: Ograbvaneto na b"lgarszkoto narodno sztopansztvo csrez sznabdjavaneto na germanszkite okupacionni vojszki prez Vtorata szvetovna vojna. — IP, 1961. 4. sz. 3—40. p.
[A bolgár nemzetgazdaság kirablása a német megszálló csapatok ellátása érdekében a második világháború folyamán.]

Liss, Ulrich: Erfahrungen im Feindnachrichtendienst aus drei Armeen. — W, 1961. 11. sz. 576—579., 12. sz. 645—651. p.
[A francia, az angol és a német hírszerzőszolgálat tapasztalatai a második világháborúból.]

Die Vernehmung von Generalfeldmarschall [Wilhelm] Keitel durch die Sowjets. Übers. v. Wilhelm Arenz. — WR, 1961. 11. sz. 651—662. p.
[Keitel vezértábornagy kihallgatása a Szovjetunió részéről, 1945 júniusban. A felvett jegyzőkönyv nyilvánosságra hozása.]

Bankrotsztvo sztrategii germanszkogo militarizma. (Iz pokazanij generalfel'dmarsala Kejtelja [Keitel].) — VIZs, 1961. 9. sz. 77—87. p.
[Dokumentumok. A német miltarizmus stratégiájának csődje. Keitel tábornok vallomásából.]

Na oblomkah Tret'ej imperii. (Iz voszpominanij groszsz-admirala Denica [Dönitz]). — VIZs, 1961. 5. sz. 83—94. p.
[A Harmadik Birodalom romjain. Dönitz admirális visszaemlékezéseiből.]

[Karl] Dönitz 70 Jahre. — St, 1961. 10. sz. 4. p.
[Dönitz 70 éves.]

Agonija fasisztszkoj kliki v Berline. (Iz voszpominanij generala Weidlinga.) — VIZs, 1961. 10. sz. 89—98. p., 11. sz. 83—92. p.
[A fasiszta klikk agóniája Berlinben. Hellmut Weidling tábornok visszaemlékezéseiből dokumentumok.]

Der verlorene Frieden. — ASM, 1961. 9. sz. 405—409. p.
[Az elveszített béke. A kelet—nyugati feszültség okai. Második világháborús elemzések.]

A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben

Abraham, Roman: W niezgodzie z prawda i strategia. — WPH, 1961. 1. sz. 332—340. p.
[Ellentétben az igazsággal és a stratégiával. Az 1939 szeptemberi lengyelországi hadjárattal kapcsolatban.]

Heidegger, Hermann: Der Lagebericht des Generalstabes des Heeres als Beitrag zum OKW-Bericht während des Polenfeldzuges 1939. — WR, 1961. 4. sz. 227—230. p.
[A hadsereg vezérkar helyzetjelentése mint adat a Wehrmacht fővezérség jelentéséhez az 1939. évi lengyelországi hadjárat alatt.]

Jurga, Tadeusz: Armia „Modlin" w kampanii wrzesniowej. Próba oceny dzialan. 1. 9. — 8. 9. 1939. Wstep. — WPH, 1961. 3. sz. 140—199. p.
[A „Modlin" hadsereg az 1939 szeptemberi hadjáratban. Kísérlet a hadműveletek értékelésére 1939. szeptember 1—8 között. Bevezető rész.]

Rozycki, Edmund: O obronie Przemysla w 1939 r. — WPH, 1961. 4. sz. 349—355. p.
[Przemysl védelméről 1939-ben.]

Truszkowski, Stanislaw: Jeszcze o polskim „Froncie Pólnocnym" w 1939 r. — WPH, 1961. 4. sz. 356—360. p.
[Mégegyszer a lengyel „Északi Frontról" 1939-ben.]

Kurowski, Adam: Na marginesie ksiazki Tadeusza Cypriana „Komisja stwierdzila . . ." — WPH, 1961. 4. sz. 361—376. p.
[Tadeusz Cyprian könyvéhez: A Bizottság megállapította . . . Az 1939-es lengyel hadjáratról és a lengyel légierő helyzetéről.]

Herzog, Leon: Niemieckie sily zbrojne w okupowanej Polsce w latach 1939—1941. Czesc I. — WPH, 1961. 4. sz. 88—133. p.
[A német fegyveres erők Lengyelország elfoglalásában, 1939—1941. 1. rész.]

Nyugati hadszíntér

Bolliger, Kurt: Flugfunk-Abhorchdienst an der Westfront 1939/1940. — ASM, 1961. 8. sz. 359—362. p.
[Repülőgép-rádió-lehallgatószolgálat a nyugati fronton 1939—1940-ben.]

Lecreux: Lecons méconnues, 1918—1940. RHA, 1961. 2. sz. 65—74. p.
[Félreértett tanulságok. A francia hadsereg 1918-ban és 1940-ben.]

Horan, H. E.: Operation „Chariot". The raid on St. Nazaire, 27th — 28th March 1942. — JRUSI, 1961. CVI. köt. 624. sz. 561—566. p.
[A „Chariot" hadművelet. Az angol haditengerészet rajtaütése a St. Nazaire-i kikötőre, 1942. március 27—28-án.]

Wanty, E.: La défense des Ardennes en 1940. — RHDGM, 1961. 42. sz. 1—16. p.
[Az Ardennek védelmének problémája 1940-ben.]

Lyet, Pierre: Témoignages et documents 1939—1940. — RHA, 1961. 1. sz. 81—105. p.
[Tanúságtétel és dokumentumok 1939—1940-ből.]

Golaz, A.: Vandy. 9. juin 1940. — RHA, 1961. 1. sz. 57—72. p.
[Vandy 1940. június 9. A francia összeomlás okairól.]

Keleti hadszíntér

Zeitzler, Kurt: Mensch und Raum im Kriege. (Ein deutsches Problem im zweiten Weltkrieg.) — W, 1961. 11. sz. 564—570. p.
[Az ember és a terület a háborúban. (Német probléma a második világháborúban.)]

Stöckelle, G.: Vor 20 Jahren: Die Vorbereitung der Hauptoperationen des Jahres 1941. — S, 1961. 1. sz. 12., 2. sz. 12., 3. sz. 10., 12., 4. sz. 12., 5. sz. 12., 6. sz. 12. p.
[20 évvel ezelőtt: Az 1941-es év fő hadműveleteinek előkészítése.]

Zsilin, P. A.: Fasisztszkij „blickrig" i ego proval v 1941 godu. — NNI, 1961. 3. sz. 20—34. p
[A fasiszta „Blitzkrieg" (villámháború) összeomlása 1941-ben.]

Buchner, Alex: Die Panzerabwehrschlacht von Jazow Stary am 25. Juni 1941. Panzernahbekämpfung im kriegsgeschichtlichen Beispiel. — W, 1961. 9. sz. 461—466. p.
[Páncélelhárító csata Jazov Sztarunál 1941. június 25-én. Páncélos közelharc hadtörténeti példája.]

Selle, H.: Die Panzerschlacht von Kalatsch 25. Juli bis 11. August 1942. — ASM, 1961. 9. sz. 420—425. p.
[A kalacsi páncéloscsata 1942. július 25-től augusztus 11-ig.]

Hennicke, O.: Zur Zersetzung der Kampfmoral in der faschistischen Wehrmacht unter den Schlägen der Sowjetarmee. — M, 1961. 9. sz. 1226—1232. p.
[A harci morál felbomlása a fasiszta Wehrmacht-ban a Szovjet Hadsereg csapásai alatt.]

Benicke, Fritz: Die Bedeutung von Brückenköpfen, dargestellt am Beispiel der Brückenköpfe Saporoshje und Dnjepropetrowsk. — W, 1961. 7. sz. 349—352. p.
[A hídfők jelentősége, a zaporozsei és a dnyepropetrovszki hídfők példájával ábrázolva, 1941—1943.]

Filcsev, Ivan: Partijno-politicseszkata raboťa v bölgarszkata narodna armija prez pörvija period na otecsesztvenata vojna. — VISz, 1961. 2. sz. 8—23. p.
[Pártpolitikai munka a Bolgár Néphadseregben a felszabadító háború első időszakában.]

Atanaszov, Atanasz: Iz ucsasztieto na bölgarszkata aviacija prez pörvija period na otecsesztvenata vojna. — VISz, 1961. 2. sz. 64—73. p.
[A bolgár légierő részvételéről a honvédő háború első időszakában.]

Peovszká, Ekaterina: Oficeri komunisztі — dejci vöv voenno-revoljucionnite borbi na BKP. — VISz, 1961. 2. sz. 95—101. p.
[A Bolgár Kommunista Párt hadiforradalmi harcának kommunista tiszti résztvevői.]

Radulov, Dimitör: Dejsztvijata na 4-a armija ot 23. X. do 8. XI. 1944. r. — VISz, 1961. 1. sz. 74—90. p.
[A 4. hadsereg tevékenysége 1944. október 23, november 8. között.]

Gincsev, Georgi: Ovladjavane na Sztracinszkata pozicija ot 1-a armija. — VISz, 1961. 1. sz. 56—73. p.
[A sztrácini állás elfoglalása az 1. hadsereg által, 1944. szeptember—október.]

Conkov, Pavel: Oszvobozdavaneto na Nis i razgromöt na nemecko-fasisztkata SS divizija „Princ Ojgen" ot 2-a armija v niskata operacija. — VISz, 1961. 1. sz. 46—55. p.
[Nis felszabadítása és a „Prinz Eugen" SS hadosztály szétzúzása a nisi hadműveletben.]

Conrady, Heinz Dietrich v.: Die Kriegsmarine und der letzte Kampf um Sewastopol im Mai 1944. — WR, 1961. 6. sz. 312—336. p.
[A haditengerészet és az utolsó harc Szevasztopol körül, 1944 májusában.]

Spychalski, Marian: Vznik a vyvoj lidové polské brannosti. — HV, 1961. 2. sz. 205—231. p.
[A lengyel néphadsereg létrehozása és fejlődése a második világháború idején.]

Kaczmarek, K.: Vyjscie 2 Armii Wojska Polskiego nad Nyse Luzycka i zajecie obrony. — MW, 1961. 10. sz. 59—72. p.
[A 2. Lengyel Hadsereg kitörése Nysa Luzyckánál és védelemre átterése.]

Raznikiewicz, Zbigniew: Na marginesie artykulu mjr. K. Kaczmarka „Niektóre zagadnienia rozpoznania 2 armii WP w okresie przygotowawczym do operacji Luzyckiej." — WPH, 1961. 4. sz. 323—337. p.
[K. Kaczmarek: „Néhány kérdés a 2. Lengyel Hadsereg felderítéséről a luzyckai hadművelet előkészítő időszakában" c. cikkéhez.]

Laniewski, Stanislaw: Udzial 7 DP w bitwie budziszynskiej 2 armii WP 20. 4. — 4. 5. 1945. r. — WPH, 1961. 3. sz. 3—39. p.
[A 7. gyalogos hadosztály részvétele a 2. Lengyel Hadsereg budziszyni harcában.]

Szkudlarek, Henryk: Dzialania 8 drezdenskiej dywizji piechoty w pierwszym etapie operacji Luzyckiej 2 Armii WP. — WPH, 1961. 4. sz. 3—28. p.
[A 8. drezdai gyalogoshadosztály harci tevékenysége a 2. Lengyel Hadsereg luzycei hadműveletének első szakaszában.]

Krol, Zenon: Udzial 8 drezdenskiej dywizji piechoty w bitwie pod Budziszynem. — WPH, 1961. 4. sz. 29—48. p.
[A 8. drezdai gyalogoshadosztály részvétele a Budziszyna melletti csatában.]

Zsadov, A.: Na czestochowskim kierunku operacyjnym. — WPH, 1961. 4. sz. 212—229. p.
[A czestochowai hadműveleti vezetés, 1944—1945-ben.]

Romejko, A. S.: Udzial polskiego lotnictwa w zimowej ofensywie armii radzieckiej w 1945 r. (Wspomnienia.) — MW, 1961. 1. sz. 72—84. p.
[A lengyel légierő részvétele a Szovjet Hadsereg 1945. téli offenzívájában.]

Klibanski, Marek: Dzialania bojowe dywizji artylerii w operacji luzickiej 2 armii WP 20. 3. — 5. 5. 1945. r. — WPH, 1961. 1. sz. 3—64. p. 2 t.
[A 2. tüzérhadosztály harca a 2. lengyel hadsereg luzicei hadműveletében 1945. március 20-tól május 5-ig.]

Raznikiewicz, Z.: Doswiadczenia z organizacji i prowadzenia rozpoznania przez zwiazki i oddzialy pancerne 2 armii WP w operacji Luzycko—praskiej (16. 4. — 10. 5. 45. r.) — MW, 1961. 6. sz. 63—81. p.
[Tapasztalatok a 2. Lengyel Hadsereg páncélos csapatai és alakulatai által végrehajtott felderítés szervezéséből és vezetéséből a Luzsicei—prágai hadműveletben, 1945. április 16 — május 10.]

A Nagy Honvédő Háború hadművészettörténete

Alekszandrov, V.: Rukovodsztvo KPSzSz — glavnüj isztocsnik moguscsesztva Vooruzsennüh Szil SzSzSzR. — VIZs, 1961. 2. sz. 99—102. p.
[Az SzKP vezetése — a szovjet haderő erejének legfőbb forrása.]

Malinovszkij, P.: Dvadcatiletie nacsala Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — VIZs, 1961. 6. sz. 3—14. p.
[A Nagy Honvédő Háború kitörésének 20. évfordulója.]

Tvaruzek, Bretislav: K otázkám záhájeni a pocátecního obdobi Velké vlastenecké války Sovetského svazu 1941—1945. — HV, 1961. 2. sz. 232—270. p.
[A Szovjetunió 1941—1945-ös Nagy Honvédő Háborúja kezdetéről és első időszakáról.]

Cserednicsenko, M.: O nacsal,nom periode Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VIZs, 1961. 4. sz. 28—35. p.
[A Nagy Honvédő Háború kezdeti szakaszáról.]

Zaharov, M.: Nacsal'nüj period Velikoj Otecsesztvennoj vojnü i ego uroki. — VIZs, 1961. 7. sz. 3—14. p.
[A Nagy Honvédő Háború kezdeti szakasza és feladatai.]

Kolcsigin, B.: Müszli ob iszpol'zovanii armii prikrütija v nacsal'nom periode Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — VIZs, 1961. 4. sz. 35—37. p.
[A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszakában a határbiztosító hadseregek felhasználásáról a nézetek.]

Boevüe podvigi szovetszkih ljudej v nacsale Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. (Dokumentü i materialü.) — VI, 1961. 8. sz. 97—106. p.
[A szovjet emberek harci hőstettei a Nagy Honvédő Háború kezdeti időszakában. Dokumentumok.]

Szovetszkie pogranicsniki v pervüe dni Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — IA, 1961. 3. sz. 76—102. p.
[Szovjet határőrök a Nagy Honvédő Háború első napjaiban.]

Aufmarsch der Roten Armee am 22. Juni 1941. — WR, 1961. 6. sz. 247. p.
[A Vörös Hadsereg felvonulása 1941. június 22-én.]

Krupennikov, A. — *Hodceva*, T.: Besszmertie podviga. (K. 20-letiju obo-

ronü Bresztszkoj kreposzti). — VIZs, 1961. 6. sz. 110—117. p.
[Halhatatlan hőstettek. A breszti erőd védelmének 20. évfordulójára.]

Boevüe podvigi zascsitnikov Hanko. — ISzSzSzR, 1961. 4. sz. 91—97. p.
[Dokumentumok Hanko védőinek hősi harcairól. 1941. július—december.]

Eremin, N.: V dni otsztuplenija. (Voszpominanija büvsego nacsal'nika staba 41-j sztrelkovoj divizii.) — VIZs, 1961. 7. sz. 68—77. p.
[A visszavonulás napjaiban. A 41. lövészhadosztály volt törzsfőnökének visszaemlékezése.]

Grigorovics, D.: Geroicseszkaja sztranica. (K 20-oj godovscsine oboronü Kieva v 1941. godu.) — VIZs, 1961. 6. sz. 15—26. p.
[Az 1941-es kievi védelem 20 éves évfordulójára.]

Rodimcev, A.: 5-ja vozdusnodeszantnaja brigada v oborone Kieva. — VIZs, 1961. 8. sz. 62—69. p.
[Visszaemlékezés az 5. légideszánt brigádra Kiev védelmében.]

Sztrel'lickij, I.: V bojah za Szevasztopol'. — VIZs, 1961. 12. sz. 67—78. p.
[Visszaemlékezés a Szevasztopolért folytatott harcokra.]

Szaharov, V.: Naucsnaja konferencija, poszvjaszcsennaja isztoricseszkoj oborone Szevasztopolja. — VIZs, 1961. 11. sz. 108—112. p.
[Szevasztopol történelmi védelmének szentelt tudományos konferencia.]

Boldin, I.: Nepobezsdennaja Tula. — VIZs, 1961. 11. sz. 60—69. p.
[Visszaemlékezés Tula hősies védelmére.]

Il'in, P.: Boj za Kalacs-na—Donu. — — VIZs, 1961. 10. sz. 70—81. p.
[Visszaemlékezés az 1942. évi kalacsi hódfőért folytatott harcokra.]

Szandalov, L. M.: Na Bresztszko—Bobrujszkom napravlenii v perjvüe dni Otecsesztvennoj vojnü. — IA, 1961. 3. sz. 178—200. p.
[A breszt—bobruijszki irány a Nagy Honvédő Háború első napjaiban.]

Vaszil'jev, A.: Operacija „Tajfun". — VIZs, 1961. 10. sz. 82—88. p.
[Dokumentumok az 1941. évi „Tajfun" hadműveletről.]

Krajnjukov, K.: V bojah za *Rosztov* v 1941 godu. — VIZs, 1961. 1. sz. 70—84. p.
[Visszaemlékezések az 1941-es rosztovi harcokból.]

Gincsev, Georgi: Licsnijat i maszov geroizöm, projaven prez pörvija period na otecsesztvenata vojna. — VISz, 1961. 2. sz. 37—50. p.
[Egyéni és tömeges hősiesség, megnyilatkozásai a honvédő háború első időszakában.]

Boldin, I.: Szorok pjat'dnej v tülu vraga. — VIZs, 1961. 4. sz. 64—82. p.
[Negyvenöt nap az ellenség hátországában.]

Psenjanik, G.: Bor'ba sz aviaciej protivnika v letneoszennej kampanii 1941 goda. — VIZs, 1961. 3. sz. 36—47. p.
[Harc az ellenséges légierővel az 1941-es nyári-őszi hadjáratban.]

Mesztnüe dokumental'nüe szborniki o Velikoj Otecsesztvennoj vojne 1941—1945 gg. — IA, 1961. 4. sz. 245—247. p.
[Annotációk a Nagy Honvédő Háború helytörténeti dokumentumgyűjteményeiről.]

Gorodszkie komitetü oboronü Podmoszkov'ja v 1941 g. (K 20-letiju razgroma fasisztszkih vojszk pod Moszkvoj.) — IA, 1961. 6. sz. 3—21. p.
[Védelmi bizottságok a Moszkva körüli városokban 1941-ben. A német fasiszta csapatok Moszkva előtti vereségének 20. évfordulójára.]

Andreev, P.: Voennaja rabota moszkovszkih kommunisztov v period geroicseszkoj zascsitü sztolicü. — VIZs, 1961. 7. sz. 15—26. p.
[A moszkvai kommunisták katonai munkája a főváros hősies védelmének az időszakában.]

Geroi oboronü Moszkvü. — VIZs, 1961. 11. sz. 53—59. p.
[A moszkvai csata hősei.]

Szokolovszkij, V.: O szovetszkom voennom iszkuszsztve v bitve pod Moszkvoj. — VIZs, 1961. 11. sz. 11—23. p.
[A szovjet hadművészetről a moszkvai csatában. A moszkvai csata 20. éves évfordulójára.]

Szkotnikov, Ju.: Pamjatniki zascsitnikam Moszkvü. — VIZs, 1961. 12. sz. 114—118. p.
[Moszkva védelmezőinek emlékművei.]

Szolov'ev, B.: Proval nasztuplenija nemecko-fasisztszkoj armii na Moszkvu. — VIZs, 1961. 11. sz. 70—83., 12. sz. 79—91. p.
[A német-fasiszta hadsereg Moszkva elleni támadásának kudarca. Dokumentumok.]

Parot'kin, I.: O plane letnej kampanii nemecko-fasisztszkogo komandovanija na szovetszko—germanszkom fronte v 1942. godu. — VIZs, 1961. 1. sz. 31—42. p.
[A fasiszta német parancsnokság nyári hadjáratának a tervéről szovjet—német fronton 1942-ben.]

Operacija „Kreml'". — VIZs, 1961. 8. sz. 79—90. p.
[Dokumentumok az 1942. évi Kreml hadműveletről.]

Kuznecov, V.: 1-ja udarnaja armija v bojah pod Moszkvoj. — VIZs, 1961. 12. sz. 57—66. p.
[Az 1. csapást mérő hadsereg a moszkvai csatában. Visszaemlékezés.]

[Tel'puhovszkij] Telpoukhovsky, B.: Stalingrad. — RHDGM, 1961. 43. sz. 3—20. p.
[Sztálingrád.]

Popov, M.: Juzsnee Sztalingrada. — VIZs, 1961. 2. sz. 67—98. p.
[Visszaemlékezés a sztálingrádi csatára.]

Belijanu, B.: Vlijanie Sztalingradszkoj bitvü na politicseszkoe polozsenie v Rumünii. — VIZs, 1961. 2. sz. 37—45. p.
[A sztálingrádi csata hatása a román politikai mozgalmakra.]

Lenszki, A.: Sztalingrad — konec i probuzsdenie. — VIZs, 1961. 3. sz. 85—90. p.
[Sztálingrád — a vég és a felébredés. Visszaemlékezés.]

Laszkin, I.: Escse raz o plenemii general-fel'dmarsala Pauljusza. — VIZs, 1961. 3. sz. 77—84. p.
[Mégegyszer Paulus tábornok foglyul ejtéséről.]

Gorbatov, A.: Nasztuplenie vojszk 3-j armii na rogacsevszkom napravlenii. — VIZs, 1961. 1. sz. 18—30. p.
[A 3. hadsereg csapatainak támadása Rogacsev irányába.]

Feret, St.: Das Überwinden von Wasserhindernissen aus der Bewegung. Erfahrungen der Sowjetarmee aus dem Sommer-Herbst-Feldzug 1943. — M, 1961. 5. sz. 646—662. p.
[Vízi akadályok legyőzése mozgásból. A Szovjet Hadsereg tapasztalatai az 1943. évi nyári-őszi hadjáratban.]

Rokoszszovszkij, K. K.: V bojah za oszvobodzsdenie Beloruszszii. — ISzSzSzR, 1961. 5. sz. 32—52. p.
[Harcban Belorusszija felszabadításáért.]

Grigorovics, D. — *Daniljuk*, M.: Konferencija, poszvjascsennaja geroicseszkoj oborone i oszvobozsdeniju sztolicü szovetszkoj Ukrainü g. Kieva ot fasisztszkih zahvatcsikov. — VIZs, 1961. 9. sz. 102—106. p.
[Konferencia Szovjet-Ukrajna fővárosának, Kievnek a fasiszta betörők elleni hősies védelmének és felszabadításának emlékére.]

[Grecsko] Greczko, Andrej: Niektóre zagadnienia sztuki wojennej w operacji lwowsko—sandomierskiej armii radzieckiej (Nekotorüe voproszü voennogo iszkuszsztva v l'vovszko—szandomerszkoj operacii Szovetszkoj Armii.) — WPH, 1961. 1. sz. 205—223. p.
[A hadművészet néhány kérdése a Szovjet Hadsereg lvov—szandomerszki hadműveletében, 1944. július—augusztusban.]

Vitanovsky, Vaclav: Znaczenie operacji karpacko—dokielskiej dla wyzwolenie Czechoslowacji. — WL, 1960. 11. sz. 17—20. p.
[A kárpát—duklai hadművelet jelentősége Csehszlovákia felszabadítása szempontjából.]

Sarohin, M. — *Petruhin*, V.: Forszirovanie Dunaja vojszkami 57-j armii i zavhat operativnogo placdarma v rajone Batinü. — VIZs, 1961. 2. sz. 25—36. p.
[Az 57. hadsereg csapatainak erőszakos átkelése a Dunán és hadműveleti hídfő elfoglalása Batinánál.]

Bagramjan, I.: Nasztuplenie vujszk 1-go Pribaltijszkogo fronta v Beloruszszkoj operacii. — VIZs, 1961. 4. sz. 12—27., 5. sz. 15—31. p.
[Az 1. Balti-Front csapatainak támadása a bjelorussz hadműveletben.]

Nesvadra, Frantisek: Osvobozeni jizního a stredního Slovenska vojsky 2. ukrajinského frontu v letech 1944—1945. — HV, 1961. 3. sz. 423—459. p.
[Közép- és Dél-Szlovákia felszabadítása a Második Ukrán Front hadseregei által 1944—1945-ben.]

Stepniowski, T.: Wyzwolenie Gdyni i Gdanska przez wojska 2 frontu bialoruskiego. — MW, 1961. 4. sz. 70—82. p.
[Gdynia és Gdansk felszabadítása a 2. bjelorusz front harcosai által 1945-ben.]

Roginski, S. W.: Wielka wojna narodowa Narodu Radzieckiego 1941—1945. — MW, 1961. 2. sz. 77—97. p.
[A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja.]

Einsatz sowjetischer Luftlandetruppen — ASM, 1961. 11. sz. 549—555. p.
[A szovjet légideszántcsapatok bevetése. A Voenno Isztoricseszkij Zsurnal-ből. Második világháborús példák.]

Hilbert, K.: Aus den Erfahrungen in der politischen Arbeit der Sowjetarmee im Grossen Vaterländischen Krieg. — M, 1961. 12. sz. 1611—1616. p.
[A Szovjet Hadsereg politikai munkájának a tapasztalataiból a Nagy Honvédő Háborúban.]

Pigurnov, A.: Dejatel'noszt' voennüh szovetov, politorganov i partijnüh organizacij po ukrepleniju edinonacsalija v period Velikoj Otecseszt-vennoj Vojnü. — VIZs, 1961. 4. sz. 47—56. p.
[A katonai szovjetek, a politikai szervek és a pártszervezetek tevékenysége az egyszemélyi vezetés megerősítéséért a Nagy Honvédő Háború időszakában.]

Kiszelev, A. — *Kuznecov*, Ja.: Dejatel'noszt' politorganov po idejno-politicseszkomu voszpitaniju szovetszkih vojnov v pervom periode Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VIZs, 1961. 5. sz. 3—14. p.
[A politikai szervek tevékenysége a szovjet harcosok politikai ideológiai neveléséért a Nagy Honvédő Háború első időszakában.]

Cirlin, A.: Nekotorüe voproszü inzsenernogo obeszpecsenija v nasztupatel'nüh operacijah Velikoj Otecseszt-vennoj vojnü. — VIZs, 1961. 8. sz. 13—24. p.
[A műszaki biztosítás néhány kér-

dése a Nagy Honvédő Háború támadó hadműveleteiben.]

Szagajdak, P. — *Ciganok*, A.: Izpolzuvane na vőzdusnite deszant vőv Velikata Otecsetvena Vojna. — VISz, 1961. 2. sz. 74—88. p.
[A légideszántok felhasználása a Nagy Honvédő Háborúban.]

Hrulev, A.: Sztanovlenie sztrategicseszkogo tüla v Velikoj Otecseszt-vennoj vojne. — VIZs, 1961. 6. sz. 64—68. p.
[A hadászati hadtáp megteremtése a Nagy Honvédő Háborúban.]

Vlaszov, P.: Uszpeh v boju nado zakrepljat'. — VIZs, 1961. 12. sz. 50—56. p.
[A sikert a harcban meg kell szilárdítani.]

Csalik, E.: Szovetszkaja Armija — armija maszszovogo geroizma. — VIZs, 1961. 6. sz. 27—36. p.
[A Szovjet Hadsereg — a tömeges hősiesség hadserege.]

Grecov, M. — *Malahov*, M.: Maszterszt-vo na pole boja. — VIZs, 1961. 5. sz. 52—60. p.
[Második világháborús visszaemlékezések.]

Beovüe primerü. — VIZs, 1961. 9. sz. 46—51. p.
[Második világháborús harci példák.]

Voronov, N.: V trudnüe vremena. — VIZs, 1961. 9. sz. 62—76. p.
[Nehéz időkben. Második világháborús visszaemlékezések.]

Oni zascsiscsali Rodinu. — VIZs, 1961. 6. sz. 48—63. p.
[Ők védték a hazát.]

A Szovjetunió hadi, gazdasági, társadalmi potenciálja a Nagy Honvédő Háborúban

Boltin, E. — *Deborin*, G. — *Pavlenko*, N.: Geroicseszkij podvig szovetszkogo naroda. — K, 1961. 8. sz. 11—25. p.
[A szovjet nép hősi győzelme a Nagy Honvédő Háborúban.]

Levsin, B. V.: Akademija Nauk SzSzSzR v godü Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — ISzSzSzR, 1961. 3. sz. 13—27. p.
[A Szovjetunió Tudományos Akadémiája a Nagy Honvédő Háborúban.]

Belikov, M.: Transfert des industries vers l'Est. — RHDGM, 1961. 43. sz. 35—50. p.
[Ipari üzemek áttelepítése a Szovjetunió keleti területeire a Nagy Honvédő Háború idején.]

Vaszil'ev, A. F.: Dejatel'noszt, partijnüh organizacij Juzsnogo Urala po razmescseniju evakuirovannüh predprijatij v 1941—1942 godah. — VI, 1961. 6. sz. 62—74. p.
[A dél-uráli pártszervezetek tevékenysége az evakuált vállalatok elhelyezése érdekében, 1941—1942-ben.]

Morehina, G. G.: Voszsztanovlenie narodnogo hozjajsztva Szovetszkogo Szojuza na oszvobozsdennoj territorii v period Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VI, 1961. 8. sz. 41—60. p.
[A népgazdaság helyreállítása a felszabadított területeken a Nagy Honvédő Háború folyamán.]

Kukin, D. M.: Kommunisztics-eszkaja partija — organizator pobedü szovetszkogo naroda v Velikoj Otecsesztvennoj vojne. — VI, 1961. 10. sz. 56—76. p.
[A kommunista párt — a szovjet nép győzelmének szervezője a Nagy Honvédő Háborúban.]

Sevjakov, L. D.: Ljudi nauki na Urale v dni vojnü (1941—1943 gg.) — IA, 1961. 3. sz. 201—224., 4. sz. 159—181. p.
[Tudósok az Uralban a háború idején. 1941—1943.]

Lewandowski, H.: Organizacja tylów oraz materialowo-technicznego i medycznego zabezpieczenia dzialan armii radzieckiej w latach 1941—1943. — MW, 1961. 4. sz. 83—91. p.
[A hátország megszervezése egyszersmind a Szovjet Hadsereg 1941—1943. évi harctevékenységének anyagi-technikai és orvosi biztosítása.]

Plotnikov, V.: Vklad trudjascsihszja Kurszkoj oblaszti v dosztizsenie pobedü pod Kurszkom. — VIZs, 1961. 10. sz. 28—39. p.
[A kurszki terület dolgozóinak részvétele a kurszki győzelem kivívásában.]

Észak-afrikai, olaszországi, balkáni hadszíntér

Goutard, Cl.: La menace allemande sur l'A. F. N. — RHDGM, 1961. 44. sz. 1—20. p.
[A német veszély realitása Francia Észak-Afrikában, 1940-ben.]

Rawski, Tadeusz: Kampania wlosko—grecka 1940—1941. r. — WPH, 1961. 3. sz. 90—137. p.
[Az olasz hadjárat Görögországban 1940—1941-ben.]

Rawski, Tadeusz: Kampania wlosko—grecka 1940—1941. r. Czesc II. — WPH, 1961. 1. sz. 131—175. p.
[Olasz—görög hadművelet 1940—1941-ben. II. rész.]

Förster, Gerhard — *Helmert*, Heinz — *Schnitter*, Helmut: Der Überfall Hitlerdeutschlands auf Jugoslawien und Griechenland im Frühjahr 1941. — M. 1961. 3. sz. 358—376. p.

[Hitlerista Németország támadása Jugoszlávia és Görögország ellen 1941 tavaszán.]

Müterschaft: Taktischer Erfahrungsbericht des II./Fallschhirm-Jäger-Regiments 2 nach den Einsätzen Korinth und Kreta. — Fg, 1960. 4. sz. 97—100., 5. sz. 141—144. p.
[Beszámoló a 2. ejtőernyős vadászezred taktikai tapasztalatairól a korinthoszi és krétai bevetés után.]

Götzel, Hermann: Die Luftlandung bei Korinth am 26. 4. 1941. Ihre Vorgeschichten, Vorbereitung und Durchführung. — W, 1961. 4. sz. 199—205. p.
[Légideszánt Korintoszon 1941. április 26-án. Előtörténete, előkészítése és végrehajtása.]

Mark W.: Die Eroberung des Flugplatzes Malemes durch Luftlandetruppen. Kreta, Mai 1941. — ASM, 1961. 11. sz. 540—549., 12. sz. 612—615. p.
[Malemes repülőterének elfoglalása légideszantcsapatokkal, 1941 májusában, Krétán.]

Gliwicz, Stanislaw: Zdobycie Bardii, Fragment kampanii libijskich 1940—1942. — WPH, 1961. 4. sz. 230—267. p.
[Bardiai ütközet, az 1940—42. líbiai hadjárat részlete.]

Gibson, T. A.: Assault from the Sky: Crete 1941. — JRUSI, 1961. XVI. köt. 622. sz. 195—217. p.
[Roham az ég-ről: Kréta 1941.]

Barclay, C. N.: Crusader — 1941. — AQ 1961. LXXXII. köt. 2. sz. 192—196. p.
[Észak-afrikai hadműveletek 1941-ben.]

Schmitt: Le général Juin et le débarquement en A. F. N. — RHDGM, 1961. 44. sz. 57—64. p.
[Juin tábornok és az észak-afrikai partraszállás.]

Salveti, Gaetano: La crisi di Malta nel 1942. — RM, 1961. 9. sz. 1066—1074. p.
[A máltai krízis 1942-ben.]

Jouin: Le 4e Tabor marocain en Sicilie, Juillet-aout 1943. — RHA, 1961. 2. sz. 91—98. p.
[A 4. marokkói Tabor (hadtest) Szicíliában, 1943. július—augusztusában.]

Zajac, A.: Der Angriff des 2. karpatischen Schützenbatallions vom 12. Mai 1944 auf die Höhe 593 (Ne Monte Cassino). — ASM, 1961. 1. sz. 24—27. p.
[A 2. kárpáti lövészzászlóalj támadása 1944 május 12-én Monte Cassinón az 593-as magassági ponton.]

Lowczowski, Gustaw: O udziale polaków w wyzwoleniu Bolonii w 1945 r. — WPH, 1961. 1. sz. 324—331. p.
[A lengyelek szerepe Bologna felszabadításában, 1945-ben.]

A második front

Stöckelle, G.: Die Schlacht in der Normandie. Von der Landung am 6. Juni bis zur Besetzung vom Paris am 25. August 1944. — ASM, 1961. 8. sz. 364—367. p.
[A normandiai csata. A június 6-i partraszállástól Párizs elfoglalásáig, 1944. augusztus 25-ig.]

Skibinski, Franciszek: I dywizia pancerna w walkach o wyzwolenie Francji, 29. 7. — 6. 9. 1944 r. — WPH, 1961. 1. sz. 251—288. p.
[Az 1. páncélos hadosztály a Franciaország felszabadításáért vívott harcokban, 1944. július 29—szeptember 6-ig.]

Wegener, Carl: Strittige Fragen zur Ardennenoffensive. — WR, 1961. 1. sz. 26—54. p.
[Vitás kérdések az ardenni offenzívával kapcsolatban.]

Távol-keleti hadszíntér

Pavlenko, N.: Dokumentü o Pirl-harbore re (Pearl Harbor). — VIZs, 1961. 1. sz. 85—106. p.
[Dokumentumok Pearl Harborról. 1941.]

Kodola, D.: Dokumentü o napadenii japonszkogo flota na Pirl-Harbor (Pearl Harbor). — VIZs, 1961. 3. sz. 91—103. p.
[Dokumentumok a japán flotta támadásáról Pearl Harbor ellen.]

Pavlov, N.: Dokumentü o planah japonszkih militarisztov v vojne na Dal'nem Vosztoke i na Tihom okeane. — VIZs, 1961. 7. sz. 87—98. p.
[Dokumentumok a japán militaristáták terveiről a távol-keleti és csendes-óceáni háborúban.]

Ljal'ko, Sz. — *Volkov,* N.: Deszantnüe operacii vooruzsennüh szil SZSA na Tihom okeane vo vtoroj mirovoj vojne. — VIZs, 1961. 7. sz. 27—44. p.
[Az Egyesült Államok fegyveres erőinek deszánt hadműveletei a Csendes-óceánon a 2. világháborúban.]

Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban

Szozdadim isztoriju narodnogo partizanszkogo dvizsenija 1941—1945 gg. — ISzSzSzR, 1961. 2. sz. 3—9. p.
[Az 1941—1945-ös népi partizánmozgalom története feldolgozásáról.]

Bogatür', Z. A.: Rejd partizan na pravoberezs'e Dnepra. — ISzSzSzR, 1961. 2. sz. 25—47. p.
[Partizántevékenység a Dnyepr jobbpartján.]

Dnevniki i pisz'ma szekretarej podpol'nüh rajkomov partii Szmolenszkoj oblaszti (1941—1942 gg). — IA, 1961. 6. sz. 134—144. p.
[A szmolenszki körzet földalatti pártbizottságai titkárainak levelei és naplói. 1941—1942.]

Kizia, L.: La guérilla en Ukraine. — RHDGM, 1961. 43. sz. 21—34. p.
[Az ukrajnai partizánmozgalom a Nagy Honvédő Háborúban.]

Nemanszkij rejd partizanszkoj divizii im. Sz. A. Kovpaka. — IA, 1961. 3. sz. 103—118. p.
[A Kovpak partizánhadosztály nyemeni rajtaütése 1944-ben.]

Boltin, E. A.: Szovetszkij Szojuz i dvizsenie Szprotivlenija v Evrope v godü vtoroj mirovoj vojnü — VI, 1961. 9. sz. 3—21. p.
[A Szovjetunió és az európai ellenállási mozgalom a második világháború folyamán.]

Andrianov, V.: Szovetszkie partizanü za rubezsom. — VIZs, 1961. 9. sz. 17—32. p.
[Szovjet partizánok külföldön.]

Boltin, E.: Vtoraja mezsdunarodnaja konferencija po isztorii dvizsenija szoprotivlenija. — VIZs, 1961. 7. sz. 121—124. p.
[Második nemzetközi konferencia Milánóban az ellenállási mozgalmak történetéről.]

Internationale Konferenz im Mailand: „Die Alliierten und die Widerstandsbewegung in Europa". — WK, 1961. 5. sz. 17. p.
[Nemzetközi konferencia Milánóban: „A szövetségesek és az európai ellenállási mozgalom."]

Merglen, Albert: Mobilité aérienne. — RHA, 1961. sz. 73—80. p.
[Légi mozgékonyság. A szövetséges légierő segítsége a partizánmozgalmaknak a második világháborúban.]

Die Alliierten und die Winderstandsbewegung. — WK, 1961. 6/7. sz. 15. 19. p.
[A szövetségesek és az európai ellenállási mozgalom. Részletek Roberto Battaglio előadásából a milánói nemzetközi konferencián.]

Dincic, K. M.: Les Alliés et le résistance yougoslave. — RHDGM, 1961. 42. sz. 27—48. p.
[A Szövetségesek és a jugoszláv ellenállási mozgalom a második világháborúban.]

Sztoimenov, Szt.: Antifasisztkata demonsztracija v Szofija na 3 mart 1943 g. — IP, 1961. 6. sz. 81—86. p.
[Antifasiszta tüntetés Szófiában 1943. március 3-án.]

Für die Anerkennung der griechischen Widerstandsbewegung. — WK, 1961. 6/7. sz. 16. 17. p.
[A görög ellenállási mozgalom elismerése.]

Chabord, M. T.: Les organismes francais chargés des P. G., déportes et réfugiés, 1943—1945. — RHDGM, 1961. 42. sz. 17—26. p.
[Francia szervezetek a hadifoglyok, deportáltak és menekültek támogatására, 1943—1945.]

Mathis, R.: La force C. — RHA, 1961. 2. sz. 75—90. p.
A C erő. A közép-franciaországi ellenállási mozgalom harcai 1944-ben, a normandiai és a dél-franciaországi partraszállás idején.]

Bartel, Walter: Die deutsche Widerstandbewegung und die Alliierten zur Zeit des zweiten Weltkrieges. — ZG, 1961. 5. sz. 993—1013. p.
[A német ellenállási mozgalom és a szövetségesek a második világháború időszakában.]

Laschitza, Horst: Faschismus und Widerstand — Fälschung und Wirklichkeit — Auseinandersetzung mit Auffassungen der westdeutschen Historiker Hans Rothfels und Walther Hofer. — ZG, 1961. 8. sz. 1847—1860. p.
[Fasizmus és ellenállás — hamisítás és valóság — vita Hans Rothfels és Walther Hofer nyugatnémet történészek felfogásával.]

Knackstedt, Heinz: Der „Nationalkomitee Freies Deutschland". — WR, 1961. 5. sz. 293—296. p.
[Bodo Scheurig „Szabad Németország Nemzeti Bizottsága" c. könyvéről. Német tisztek szövetsége a Szovjetunióban 1943—1945 között.]

Pisz'ma nemeckih piszatelej-antifasisztov v Szovetszkij Szojuz (1941—1943 gg). — IA, 1961. 2. sz. 120—138. p.
[Német antifasiszta írók 1941—1943 között írott levelei a Szovjetunióban.]

Groehler, Olaf: Das Nationalkomitee „Freies Deutschland" in einer westlichen Darstellung. — M, 1961. 4. sz. 559—563. p.
[A „Freies Deutschland" nemzeti bizottság nyugati ábrázolásban. Bodo Scheurig: Freies Deutschland című könyvével kapcsolatban Német Tisztek Szövetsége a Szovjetunióban, 1943—1945-ben.]

Der (zwanzigsten) 20. Juli und die Bundeswehr. — MRB, 1961. 9. sz. 63—65. p.
[1944. július 20. és a Szövetségi Hadsereg. A Hitler elleni összeesküvés áldozatai példaképek a mai hadsereg előtt.]

Karst, Heinz: Zum Gedächtnis des 20. Juli. — PKI, 1961. 3. sz. 1—2. p.
[1944. július 20. emlékezetére.]

Jersák, Jan: Nektere problemy hnuti odporu polského lidu v letech 1939—1945. — HV, 1961. 4. sz. 643—681. p.
[A lengyel nép ellenállási mozgalmának néhány problémája. 1939—1945.]

Szwejgiert, Boleslaw: Podziemne formacje zbrojne „obozu narodowego" w latach 1939—1945. Zarys materialowy. — WPH, 1961. 1. sz. 224—250. p.
[A Nemzeti Front földalatti fegyveres alakulatai 1939—1945 között. Anyagvázlat.]

Dylawerska, Maria — *Kaczynska,* Danuta: Akcje na niemieckich katów z Pawiaka. — WPH, 1961. 4. sz. 49—87. p.
[Akciók a német hóhérok ellen Pawiakból.]

Hillebrandt, Bogdan: Dzialalnosc bojowa zgrupowania polskich oddzialów partyzanckich na Polesiu, Wolyniu i Lubelszczyznie w latach 1943—1944. — WPH, 1961. 3. sz. 40—58. p.
[Lengyel partizáncsoportok osztagainak harci tevékenysége Polesie-ben, Volhiniában és Lublin környékén, 1943—1944-ben.]

Garas, József: Oddzialy gwardi i armii ludowej w obwodzie Slaskim. — WPH, 1961. 4. sz. 190—211. p.
[A lengyel népi gárda és hadsereg alakulatai Szilézia területén, a második világháború alatt.]

Skarzynski, Aleksander: Niektóre aspekty dzialalnosci BIP-u komendy glównej AK. — WPH, 1961. 3. sz. 59—89. p.
[A honi hadsereg főparancsnoksága tájékoztató és propaganda irodája tevékenységének néhány kérdése a második világháború idején.]

Prokopiuk, Nikolaj: Na zachodnim brzegu Bugu. Ze wspomnien partyzanta. Zakonczenie. — WPH, 1961. 3. sz. 232—267. p.
[A Bug nyugati partján. Egy partizán visszaemlékezéseiből. Befejező rész.]

Kren, Jan: Vojensky odboj na pocatku okupace CSR (1938—1940). — HV, 1961. 2. sz. 271—313. p.
[Katonai ellenállás Csehszlovákia megszállásának kezdetén, 1938—1940.]

Bencik, Antonin: KSC a partyzánské hnuti. — HV, 1961. 1. sz. 52—77. p.
[A Csehszlovák Kommunista Párt és a partizánmozgalom.]

Král, Václav: Velká Británie a ceskoslovenská rezistence. — HV, 1961. 4. sz. 626—642. p.
[Nagy-Britannia és a csehszlovák ellenállási mozgalom a második világháború idején.]

Cvanda, Frantisek: Slovensky partyzánsky oddil kapitána Belavského. — HV, 1961. 3. sz. 485—507. p.
[Belavsky kapitány szlovák partizánalakulata.]

Doiezal, J. — *Hroziencik, J.*: Mezsdunarodnaja szlidarnoszt' v Szlovackom nacional'nom voszsztanii 1944 goda. — VI, 1961. 7. sz. 70—80. p.
[Nemzetközi szolidaritás az 1944. évi Szlovák Nemzeti felkeléssel.]

Gilenszen, V.: Bor'ba za tjazseluju vodu. — VIZs, 1961. 9. sz. 52—61. p.
[Harc a nehézvízért.]

Háborús bűnök

Frumkin, N.: Doprosz voennüh presztupnikov. — VIZs, 1961. 4. sz. 83—91. p.
[Háborús bűnösök kihallgatása.]

Datner, Szymon: Zbrodnie niemieckich sil zbrojnych na zbieglych jencach wojennych. — WPH, 1961. 1. sz. 67—130. p.
[A német haderő büntettei a szökött hadifoglyok ellen.]

Steiner, Wilhelm: Einweihung der Gedenkstätte. 200 000 in Sachsenhausen. — WK, 1961. 5. sz. 14. p.
[A sachsenhauseni emlékmű felavatása.]

Die *Höllen* des Dritten Reiches. II. Buchenwald. 56 000 Ermordete. — WK, 1960. 12. sz. 25. p.
[A Harmadik Birodalom poklai. Buchenwald. 56 000 meggyilkolt.]

Die *Höllen* des Dritten Reiches. III. Ravensbrück: Schwangere im Waggon vergast. — WK, 1961. 1. sz. 18—19. p.
[A Harmadik Birodalom poklai. Ravensbrück. Állapotos asszonyok vagonban elgázosítva.]

Die *Höllen* des Dritten Reiches. IV. Sachsenhausen. — WK, 1961. 2. sz. 17. p.
[A Harmadik Birodalom poklai. Sachsenhausen.]

Die *Höllen* des Dritten Reiches. V. Neuengamme. — WK, 1961. 3. sz. 18. p.
[A Harmadik Birodalom poklai. Neuengamme.]

Die *Höllen* des Dritten Reiches. VIII. Treblinka. — WK, 1961. 6/7. sz. 20. p.
[A Harmadik Birodalom poklai. Treblinka.]

Meyer, Albert Willy: Hitlers Gross-Inquisitor im Licht seines Leibarztes. — St, 1961. 3. sz. 6. p.
[Félix Kersten-nek, Heinrich Himmler háziorvosának a naplója — Himmlerről.]

Förster, G. — *Schnitter,* H.: Friedensverträge nach 1945. — M, 1961. 11. sz. 1524—1531. p.
[Békeszerződések 1945 után.]

Mil'stejn, M.: Vooruzsennüe szilü kapitalisztcseszkih goszudarsztv poszle vtoroj mirovoj vojnü. — VIZs, 1961. 8. sz. 50—61. p.
[A kapitalista országok haderői a második világháború után.]

Navrátil, Jaromir: Prispevek k otázkám boje o lidovou armádu na Slovensku v letech 1945—1946. — HV, 1961. 1. sz. 17—51. p.
[A néphadsereg létrehozásáért folytatott harc Szlovákiában, 1945—1946-ban.]

Solc, Jaroslav: Cesta slovenskych partizánov od celonarodného protifasistického povstania k februaru 1948. — HC, 1961. 1. sz. 29—49. p.
[A szlovák partizánok útja az 1944-es antifasiszta népfelkeléstől 1948 februárig.]

Zwanzig Jahre Überwachungsgeschwader 1941 bis 1961. — FT, 1961. 12. sz. 350—351. p.
[A svájci ellenőrző repülőraj 20 éve.]

Sinkarev, I.: Ljaosen'szkaja operacija Narodno-oszvoboditel'noj armii Kitaja. — VIZs, 1961. 8. sz. 37—49. p.
[A kínai nemzeti felszabadító hadsereg ljaocseni hadművelete, 1948.]

Berdnikov, G.: Nekotorüe voproszü voennogo iszkuszsztva v vojne Szoprotivlenija v'etnamszkogo naroda— VIZs, 1961. 5. sz. 32—51. p.
[A vietnami nép polgárháborúja hadművészetének néhány kérdése.]

Defeat in the East. By „Soixante". — JRUSI, 1961. CVI. köt. 623. sz. 355—371. p.
[Vereség Keleten. A kínai és a vietnami partizánharcok történetének tanulságai a SEATO számára.]

Amerykanska agresja w Korei. — MW, 1961. 6. sz. 82—100. p.
[Amerikai agresszió Koreában, 1950—1953.]

Merglen, A.: Guerre de Corée, premiere offensive chinoise. — RHA, 1961. 2. sz. 99—110. p.
[A koreai háború. Az első kínai támadás.]

Rohwer, Jürgen: Vor zehn Jahren. Zsgst. v. —. — WR, 1961. 1. sz. 57—60., 2. sz. 120—122., 3. sz. 176—179., 4. sz. 222—227., 5. sz. 288—293., 6. sz. 353—356., 7. sz. 404—408., 10. sz. 601—603., 11. sz. 649—651., 12. sz. 727—729. p.
[Tíz évvel ezelőtt. A koreai események kronológiája 1951.]

Jakusev, Ju. — *Rjabinov,* I.: Agresszija protiv Egipta v 1956 godu. — VIZs, 1961. 10. sz. 40—59. p.
[Az 1956. évi Egyiptom elleni agresszió.]

Hadtörténelem országok szerint

Anglia

Hollister, C. Warren: The norman conquest and the genesis of english feudalism. — AHR, 1961. LXVI. köt. 3. sz. 641—633. p.
[A normann hódítás és az angol feudalizmus kezdetei.]

Esson, D. M. R.: The laws of civil war. — AQ, 1961. LXXXII. köt. 1. sz. 51—60. p.
[A polgárháború törvényei. Történeti áttekintés.]

Hardacre, P. H.: Writings on Oliver Cromwell since 1929. — JMH, 1961. Vol. XXXIII. No. 1. 1—14. p.
[Oliver Cromwell-ről 1929 óta megjelent írások.]

Burton, I. F.: The Committee of Council at the War-Office, an experiment in cabinet government under Anne. — HJ, 1961. 4. köt. 1. sz. 78—84. p.
[Tanácskozó bizottság a Hadügyminisztériumban, kísérlet a kormánytanácsra Anna angol királynő idején, 1711-ben.]

Hyes, James: The purchase of colonelcies in the army, 1714—63. — JSAHR, 1961. XXXIX. köt. 157. sz. 3—10. p.
[Az ezredesi rang vásárlása a hadseregben, 1714—1763.]

Broomfield, J. H.: Some hundred unreasonable parliament men. — JSAHR, 1961. XXXIX. köt. 158. sz. 91—102. p.
[Néhány száz esztelen parlamenti ember. Tanulmány a 18. századi angol parlament katonai képviselőiről.]

Marcus, G. J.: The baltic capaign of 1801. — JRUSI, 1961. CVI. köt. 624. sz. 517—527. p.
[Az 1801-es balti hadjárat.]

Mainwaring, Fred: An ensign in Wellingon's army. 1811—1815. — AQ, 1961. LXXXII. köt. 1. sz. 81—88. p.
[Egy zászlós Wellington hadseregében, 1811—1815.]

Bredin, A. E. C.: The Army Physical Training Corps. — AQ, 1961. LXXXI. köt. 2. sz. 196—198. p.

[Az angol hadsereg testnevelési kiképzésének száz éve. 1860—1960.]

Tylden, G.: A study in attack: Majuba, 27th February 1881. — JSAHR, 1961. XXXIX. köt. 157. sz. 27—36. p.
[Tanulmány a támadásról. Angol és dél-afrikai csata Majubanál, 1881. február 27-én.]

Harfield, A. G.: Fort Canning, Singapore. — JSAHR, 1961. XXXIX. köt. 159. sz. 129—139. p.
[A singaporei Canning erődítmény története.]

Gordon, Donald C.: The Admiralty and Dominion Navies, 1902—1914. — JMH, 1961. XXXIII. köt. 4. sz. 407—422. p.
[Az angol Admiralitás és a Dominiumok Haditengerészete, 1902—1914.]

Ausztria

Radke, Heinz: „Der edle Ritter". Zum 225. Todestag des Prinzen Eugen am 21. April. — PKI, 1961. 2. sz. 16. p.
[„A nemes lovag". Szavojai Jenő halálának 225. évfordulójára.]

Braubach, Max: Prinz Eugen — der Philosoph in Rüstung 1663 bis 1736. — SuT, 1961. 4. sz. 209—211. p.
[Szavojai Jenő — a filozófus fegyverzetben, 1663—1736.]

Stöger, G.: Vom Dreispitz zur Feldkappe. Militärische Kopfbedeckungen in Österreich. — S, 1961. 6. sz. 11,, 13. p.
[A háromszögletű kalaptól a tábori sapkáig. A katonai föveg Ausztriában.]

Auffenberg-Komarow, Adolph H.: Der Demokrat auf dem Kaiserthron. Zum 220. Geburtstag des „Soldatenkaisers". — S, 1961. 5. sz. 14. p.
[Demokrata a császári trónon. II. József születésének 220. évfordulójára.]

Der österreichische Offizier im Wandel der Zeiten. — S, 1961. 1. sz. 10., 2. sz. 11. p.
[Az osztrák tiszt az idők folyamán.]

Bechberger, Walther: Zur Geschichte der Orientbahnen. II. Österreichische Eisenbahnpolitik auf dem Balkan. Fortsetzung und Ausblick. — ÖO, 1961. 2. sz. 102—112. p.
(Bibliogr. 111—112 p.)
[A keleti vasutak történetéhez. Ausztria vasútpolitikája a Balkánon. Folytatás és kilátás.]

Goldinger, Walter: Die Burgenlandfrage als internationales Problem. — BH, 1961. 3. sz. 99—107. p.
[A burgenlandi kérdés, mint nemzetközi probléma. 1914—1921 között.]

Jary, Walther: Grenzlandburgen unserer Zeit. Aus der Geschichte der Garnisonen des Burgenlandes (II). — S, 1961. 3. sz. 9. p.
[A burgenlandi garnizonok történetéből.]

Jedlicka, Ludwig: Die militärische Landnahme des Burgenlandes und deren innerpolitische Bedeutung. — BH, 1961. 3. sz. 117—123. p.
[Burgenland katonai bekebelezése és ennek belpolitikai jelentősége.]

Die Tiroler Kaiserschützen. — S, 1961. 2. sz. 10. p.
[A tiroli császárvadászok.]

Das Schützenregiment Nr. 26. — S, 1961. 2. sz. 10. p.
[A 26. lövészezred.]

Preradovich, Nikolaus v.: Österreicher als Ritterkreuzträger. — Fg, 1961. 1. sz. 20—24., 2. sz. 58—62. p.
[Az osztrák lovagkeresztesek.]

Wacker, Peter: Die Feldzeichen des österreichischen Bundesheeres 1920—1938. — Fg, 1960. 1. sz. 1—13. p. 2. t., 2. sz. 61—63. p.
[Az osztrák hadsereg zászlói 1920—1938 között.]

Bulgária

Ivanov, Ivan: Vösztanieto na bölgarszkija narod v kraja na 12 v. pod rökovodsztvoto na Aszen i Petör. — VISz, 1961. 2. sz. 51—63. p.
[A bolgár nép felkelése a 12. század végén Aszen és Péter vezetése alatt.]

Popov, Vaszil: Han Krym — belezsit pölkovodec. — VISz, 1961. 1. sz. 108—118. p.
[Han Krym — kiváló hadvezér.]

Burmov, Al.: Sz'scsesztvuval li e centralen revoljucionen b"lgarszki komitet v Bukuresces prez 1869—1872 g.? — IP, 1961. 3. sz. 34—47. p.
[Létezett-e 1869—1872-ben Bukarestben egy bolgár forradalmi központi bizottság?]

Ivanov, Petko: Po vöprosza za szociologicseszkite vözgledi na Dimitör Blagoev za vojnata i armijata. — VISz, 1961. 2. sz. 24—36. p.
[Dimitör Blagoev szociológiai nézeteinek kérdéséhez a háborúról és a hadseregről.]

Mitev, Jono: Likvidiraneto na edin turszki provokacionen bunt v Kördzsalijszko prez 1880 r. — VISz, 1961. 2. sz. 89—94. p.
[Az 1880-as török provokációs zendülés likvidálása.]

Altmann, Franz: Vom k. u. k. Offizier zum Zaren der Bulgaren. Zum 100. Geburtstag des Zaren Ferdinad I. von Bulgarien. — S, 1961. 4. sz. 11. p.

[Osztrák tisztből a bolgárok cárja. I. Ferdinánd 100. születésnapja évfordulójára.]

Ivanov, Petko: Dejnoszt na bölgarszkata i turszkata armija prez vreme na primirieto v balkanszkata vojna 1912—1913. g. — VISz, 1961. 1. sz. 91—101. p.
[A bolgár és török hadsereg tevékenysége a Balkán-háborúban a fegyverszünet időszakában, 1912—1913.]

Danailov, Lambi: Imperialiszticseszkite protivorecsija kato pricsina za pörvata Balkanszka vojna. — VISz, 1961. 1. sz. 21—31. p.
[Imperialista ellentmondások mint az első Balkán-háború indítékai.]

Ivanov, Ivan: Köm vöprosza za rezultate i izvodite ot pörvata Balkanszka vojna i ocenka na vojnata. — VISz, 1961. 1. sz. 32—45. p.
[Az első Balkán-háború eredményeinek és összegezésének a kérdéséhez és a háború értékelése.]

Nivitova, Dana: Otrazsenie na balkanszkata vojna vörhu ikonomicseszkija i obscsesztvenija zsivot v Csehija. — VISz, 1961. 2. sz. 102—108. p.
[A Balkán-háború tükröződése a csehek gazdasági és társadalmi életében.]

Jotov, Joto: Iz revoljucionnoto i geroicsno minalo na 21-i peh. Szrednogorszki polk. — VISz, 1961. 1. sz. 102—107. p.
[A 21. szrednogorszki gyalogezred forradalmi és hősi múltjából.]

Micsev, D.: Csetata na Todor Grudov v Sztrandzsanszkija kraj prez 1924. g. — IP, 1961. 1. sz. 53—75. p.
[Todor Grudov „cseta"-ja (fegyveres csoportja) a sztrandzsanszki körzetben, 1924-ben.]

Dél-Amerika

Lavreckij, I. P.: Konferencija, poszvjascsennaja isztorii oszvoboditel'nogo dvizsenija v Latinszkoj Amerika. — VI, 1961. 1. sz. 207—209. p.
[A 19. század eleji dél-amerikai felszabadító mozgalom történetének szentelt konferencia.]

Foster, William Z.: Revolucija 1810—1826 godov v Latinszkoj-Amerike. — VI, 1961. 5. sz. 48—50. p.
[Forradalom Dél-Amerikában. 1810—1826.]

Lavreckij, I. P.: Katolicseszkije cerkov'i vojna za nezaviszimoszt' Iszpanszkoj Ameriki. — NNI, 1961. 3. sz. 70—84. p.
[A katolikus egyház és a dél-amerikai függetlenségi háború a 19. század elején.]

Dawson, Lionel: Venezuelan adventure, 1813. — JRUSI, 1961. Vol. CVI. No. 621. 59—64. p.
[A venezuelai kaland 1813-ban. Angol katonák Venezuelában 1813-ban.]

Larin, N. Sz.: Iz isztorii oszvoboditel'noj bor'bü naroda Nikaragua protiv vooruzsennoj intervencii SzSA v 1927—1933 godah. — VI, 1961. 8. sz. 86—96. p.
[A nicaraguai nép felszabadító harca az Egyesült Államok fegyveres intervenciója ellen, 1927—1933-as években.]

Észak-Amerikai Egyesült Államok hadtörténelme

Friedrich Wilhelm von Steuben. Ein preussischer Offizier im Dienste der amerikanischen Freiheit, 1730 bis 1794. — SuT, 1961. 3. sz. 156—158. p.
[Steuben — porosz tiszt az amerikai szabadság szolgálatában. 1730—1794.]

Barley, F.: A look at the U. S. Navy in 1826. — JRUSI, 1961. CVI. köt. 622. sz. 221—228. p.
[Az Egyesült Államok haditengerészete 1826-ban.]

Morais, Herbert M.: Szovremennüe tecsenija v isztoriografii grazsdanszkoj vojnü v SzSA. — VI, 1961. 7. sz. 96—114. p.
[Jelenlegi irányzatok az Egyesült Államok polgárháborúja történetírásában.]

Robertson, James I. jr.: Der amerikanische Sezessionskrieg 1861—1865. — WR, 1961. 4. sz. 208—218. p.
[Az amerikai polgárháború 1861—1865.]

Elser, Gerhard: Von Bull Rum bis Appomattox 1861—1865. Betrachtungen über 4 Jahre amerikanischer Heeresgeschichte. — W, 1961. 5. sz. 241—248. p.
[Bull Rum-tól Appomattox-ig. 1861—1865. Észrevételek az amerikai hadtörténet 4 évéről.]

Apthecker, H.: Grazsdanszkaja vojna v SzSA. — NNI, 1961. 3. sz. 88—96. p.
[Polgárháború az Egyesült Államokban.]

Sheppard, E. W.: A forgotten campaign of the american civil war. — AQ, 1961. LXXXII. köt. 1. sz. 103—114. p.
[Az amerikai polgárháború elfelejtett hadjárata.]

Grenne, Fred: The military view of

american national policy, 1904—1940. — AHR, 1961. Vol. LXVI. No. 2. 354—377. p.
[Az Egyesült Államok nemzeti politikájának katonai szempontjai 1904—1940.]

Ganley, Eugene F.: The birth of America's insular fighting army. — AQ, 1961. LXXXIII. köt. 1. sz. 46—53. p.
[Amerika szigeti harcoló erőinek születése. USA-csapatok a Fülöp-szigeteken 1898-ban.]

Franciaország hadtörténelme

Tucoo-Chala, P.: Gaston Fébus homm de guerre. — RHA, 1961. 4. sz. 4—5 56. p.
[Gaston Fébus a 14. század második felének jellegzetes katonája.]

Bernard, J.: Les Bordelais dans la guerre navale 1406—1550. — RHA, 1961. 4. sz. 40—44. p.
[Bordeauxiak a tengeri háborúban, 1406—1550.]

Klein-Rebour, F.: Les fausses Jeanne d'Arc. — RHA, 1961. 1. sz.
[Ál Jeanne d'Arc-ok Franciaországban a XV. században.]

Druene: Henri IV., chef de guerre. — RHA, 1961. 4. sz. 73—92. p.
[IV. Henrik francia király, a hadvezér.]

Humbert, Jacques: Une expédition de „volontaires" au XVIIe siecle. La campagne du marquis d'Huxelles (1628). — RHA, 1961. 1. sz. 9—22. p.
[Egy „önkéntes" expedíció a 17. században. Huxelles márki hadjárata 1628-ban.]

Lombares, Michel de: Varennes ou la fin d'un régime. (21 juin 1791.) — RHA, 1961. 1. sz. 23—36. p.
[Varennes vagy egy rendszer vége. 1791. június 21.]

Burg, Hans-Henning von der: Lazare Nicolas Carnot. Bildnis eines grossen Militärs und beispielhaften Menschen. — WR, 1961. 6. sz. 336—346. p.
[Bibliogr. 346. p.]
[Egy nagy katona és példamutató ember: Lazare Nicolas Carnot.]

Chalmin, P.: Les variations de la légende napoléonienne. — RHA, 1961. 2. sz. 40—56. p.
[A napóleoni legenda változatai.]

Tilly, Charles: Some problems in the history of the Vendée. — AHR, 1961. Vol. LXVII. No. 1. 19—33. p.
[A Vendée történetének néhány kérdése. Az 1793-as ellenforradalom és előzményei.]

Lachouque, Henry: Du début de la Révolution a la chute de l'Empire. 1789—1815. — RHA, 1961. 3. sz. 82—118. p.
[A francia csendőrség története a forradalom kezdetétől a császárság bukásáig. 1789—1815.]

Raumer, Kurt von: Politiker des Masses? Talleyrands Strassburger Friedensplan. (17. Oktober 1805.) — HZ, 1961. Bd. 193. Heft 2. 286—368. p.
[Talleyrand 1805-ös strassburgi béketervezete.]

Lacassagne: Le siege de Givet 1815. — RHA, 1961. 2. sz. 189—200. p.
[Givet ostroma 1815-ben.]

Labarre de Raillicourt, D.: Le général comte Pac, 1778—1835. — RHA, 1961. 2. sz. 57—64. p.
[Pac tábornok 1778—1835.]

Michaux, Monique: La gendarmerie des chasses et voyages. — RHA, 1961. 3. sz. 73—81. p.
[A királyi és császári vadászatokat és utazásokat biztosító csendőralakulatok Franciaországban a 18. és 19. században.]

Congar, Pierre: Sedan. — RHA, 1961. 2. sz. 163—174. p.
[Sedan hadtörténete a 10. századtól 1870-ig.]

Un héros girondin, le capitaine de Géreau. — RHA, 1961. 4. sz. 112—113. p.
(Egy girondi hős, Géreau kapitány. 1831—1845. Algéria.)

Baumont, Maurice: La personnalité et le role de Léon Gambetta. — SZG, 1961. 1. sz. 27—45. p.
[Léon Gambetta személyisége és szerepe.]

Molok, A.: Isztoricseszkoe znacsenie Parizsszkoj Kommunü. — K, 1961. 4. sz. 80—88. p.
[A párizsi Kommün történelmi jelentősége.]

Manfred, A. Z.: Isztoricseszkoe znacsenie i tradicii Parizsszkoj kommunü. — NNI, 1961. 2. sz. 45—58. p.
[A párizsi Kommün történelmi jelentősége.]

Rosztunov, I.: Vooruzsennaja bor'ba parizsszkih kommuna rov. — VIZs, 1961. 3. sz. 65—70. p.
[A párizsi Kommün fegyveres harca.]

Bah, I. A.: Karl Marksz i Fridrich Engel'sz v dni Parizsszkoj kommunü. — NNI, 1961. 2. sz. 59—73. p.
[Karl Marx és Friedrich Engels a párizsi Kommün idején.]

Höhn, H.: Die bewaffneten Kämpfe der Pariser Kommune und ihre Lehren. — M, 1961. 4. sz. 502—515. p.
[A párizsi Kommün fegyveres harcai és tanulságai.]

Novák, Zdenek: Vojenské otázky Parizské komuny. — HV, 1961. 2. sz. 314—33. p.
[A párizsi Kommün katonai problémái.]

Vüdajuscsijszja szün pol'szkogo naroda. (Jaroslav Dabrowski.) — VIZs, 1961. 5. sz. 127. p.
[A lengyel nép kiváló fia.]

Novikova, G. P.: Bordoszkaja szekcija I Internacionala vo vremja franko—pruszszkoj vojnü i Parizsszkoj kommunü. — NNI, 1961. 2. sz. 74—88. p.
[Az I. Internacionálé Bordeaux-i Szekciója a porosz—francia háború és a párizsi Kommün idején.]

Hommage au maréchal Lyautey. — RDN, 1961. 6. sz. 957—971. p.
[Tiszteletadás Lyautey marsallnak.]

Loizeau: Lyautey tel que je l'ai vu. — RMS, 1961. 2. sz. 57—71. p.
[Lyautey marsall, ahogyan én láttam.]

Manceau, H.: Charlemont. — RHA, 1961. 2. sz. 175—188. p.
[Charlemont hadtörténelme a 15. századtól az első világháborúig.]

Noiret: La Marche ardennaise. — RHA, 1961. 2. sz. 125—128. p.
[Az ardenneki menet. Rövid hadtörténelmi áttekintés 1790-től a második világháborúig.]

Dufourg: Les hommes du Sud-Ouest au combat, 1914—1918 et 1939—1945. — RHA, 1961. 4. sz. 123—140. p.
[Délnyugat-Franciaország férfiai az első és a második világháborúban.]

Desgraves, L.: Bordeaux a travers ages. — RHA, 1961. 4. sz. 11—39. p.
[Bordeaux rövid története.]

Adeline: La Libération de Bordeaux. — RHA, 1961. 4. sz. 141—154. p.
[Bordeaux felszabadulása 1944-ben.]

Germain: Gendarmerie d'outre-mer. — RHA, 1961. 3. sz. 132—134. p.
[Francia tengerentúli gyarmati csendőrség. Történelmi áttekintés.]

Chabanier, Jean: La gendarmerie au combat. — RHA, 1961. 3. sz. 119—129. p.
[A francia csendőrség harcban. 1830-tól a vietnami háborúig.]

Dusseigneur, F.: Du guet de Paris a la Garde républicaine. — RHA, 1961. 3. sz. 53—71. p.
[A párizsi városi őrségtől a Köztársasági gárdáig.]

Saurel, L.: Regards sur l'histoire de la Gendarmerie. — RHA, 1961. 3. sz. 9—52. p.
[A francia csendőrség története a 12. századtól napjainkig.]

Rubinszkij, Ju.: Armija i politicseszkaja bor'ba vo Francii. — VM, 1961. 6. sz. 41—54. p.
[A hadsereg és a politikai harcok Franciaországban.]

Görögország

Topping, Peter: Greek historical writing on the period 1453—1914. — JMH, 1961. XXXIII. köt. 2. sz. 157—173. p.
[Görög történelmi írások az 1453—1914-es időszakról.]

Kína

Tonnelé, Jean: Le combat de Fou-Tchéou, aout 1884. — RHA, 1961. 1. sz. 37—52. p.
[A francia flotta harca Fucsou-nál 1884 augusztusában Kína ellen.]

Eruszalimszkij, A. Sz.: Germanszkij imperializm i diplomaticseszkaja podgotovka mezsdunarodnoj intervencii v Kitae v 1900 g. — NAA, 1961. 4. sz. 68—105. p.
[A német imperializmus és a Kína elleni nemzetközi intervenció diplomáciai előkészítése 1900-ban.]

Annand, A. Mck.: A report on the Tienssin Volunteer Corps in 1900. — JSAHR, 1961. XXXIX. köt. 158. sz. 66—70. p.
[Jelentés a tiencsini angol önkéntesekről, 1900-ban.]

Auffenberg-Komarow, Adolph H.: Oesterreich-Ungarn und der Boxeraufstand. — S, 1961. 3. sz. 11. p.
[Ausztria-Magyarország és a boxerlázadás.]

Lider, Julian: Chinska armia ludowo-wyzwolencza. Rys historyczny. — WPH, 1961. 1. sz. 176—204. p.
[A kínai néphadsereg. Történeti vázlat.]

Lider, Julian: „Wybrane pisma wojskowe" Mao Tse-Tunga. Opracowal. — WL, 1961. 1. sz. 23—32. p.
[Mao Ce-Tung: Válogatott katonai írásai.]

Deljuszin, L. P.: Agrarnaja politika Kommunisztsicseszkoj partii Kitaja v godü narodno-oszvoboditel'noj vojnü (1946—1949). — NAA, 1961. 5. sz. 124—139. p.
[A Kínai Kommunista Párt agrárpolitikája a Népi Felszabadító Háború éveiben, 1946—1949.]

Lengyelország

Groniowski, Krzysztof: Dowództwo rosyjskie wobec manifestacji warszawszkih 1861 roku. — PH, 1961. Tom LII. Zeszyt 4. 724—739. p.
[Az orosz hadvezetőség a varsói manifesztumokkal szemben, 1861-ben.]

Vüdajuscsijszja szün pol'szkogo naroda. (Jaroslaw Dabrowski.) — VIZs, 1961. 5. sz. 127. p.
[A lengyel nép kiváló fia.]

Poczet chwaly oreza polskiego. Padpulkownik Emilian Bednarczyk (1812—1888), Marceli Borowski (1901—1917), Podparucznik Józef Krysinski (1919—1947). — WL, 1960. 12. sz. 57—60. p.
[Lengyel hősök.]

Poczet chwaly oreza polskiego. — WL, 1960. 8. sz. 56—60. p.
[Lengyel hősök: Bartos Glowacki (1758—1794), Mieczyslaw Kozlowsky „Tadek" (1922—1944), Jakub Prawin (1901—1957.)]

Wojtkowiak, Stefan: Karol Kaczkowski — wybitny lekarz i organizator wojskowej sluzby zdrowia. — WL, 1960. 9. sz. 50—60. p.
[Karol Kaczkowski — kiváló orvos, a katonai egészségügy szervezője.]

Lados, Aleksander: Na marginesie jednego rozdzialu. — WPH, 1961. 3. sz. 310—320. p.
[Wladyslaw Pobóg-Malinowski: Lengyelország legújabbkori története c. könyve egy fejezetének margójára.]

Magyarország

Gündisch, Gustav: Incursiunea turceasca din anul 1493 in tinutul Sibiului. — SRI, 1961. 6. sz. 1491—1502. p.
[Török betörés Nagyszeben vidékére 1493-ban.]

Koltay-Kastner (Jenő) Eugenio: Kossuth e Garibaldi nella guerra del 1866. — RSR, 1961. 1. sz. 91—103. p.
[Kossuth és Garibaldi az 1866-os háborúban.]

Stasierski, Kazimierz: Polscy uchodzcy na Wegrzech w latach 1939—1945. — PH, 1961. Tom LII. Zeszyt 2. 247—269. p.
[Lengyel menekültek Magyarországon 1939—1945-ben.]

Németország

Brendler, Gerhard: Gründung der Arbeitsgemeinschaft „Geschichte der Reformation und des Bauernkrieges (frühbürgerliche Revolution) in Deutschland". — ZG, 1961. 1. sz. 202—205. p.
[A reformáció és a parasztháború (korai polgári forradalom) története Németországban — c. témával foglalkozó munkaközösség megalakulása.]

Hubatsch, Walther: Protestantische Fürstenpolitik in den Ostseeländern im 16. Jahrhundert. — HZ, 1961. Bd. 192. Heft 2. 282—294. p.
[Protestáns fejedelmi politika a Keleti-tenger menti országokban a 16. században.]

Wick, Peter: Die Rolle Mecklenburgs im Nordischen Krieg 1655—1660. — ZG, 1961. 3. sz. 615—628. p.
[Meklenburg szerepe az északi háborúban, 1655—1660.]

Niemann, Gerhard: Die Operationen im Westen während des Siebenjährigen Krieges bis zur Schlacht bei Hastenbeck und die Schlacht bei Hastenbeck am 26. juli 1757. — WR, 1961. 10. sz. 577—598. p. 3 t.
[A hétéves háború nyugati hadműveletei a hastenbecki csatáig és a hastenbecki csata 1757. július 26-án.]

Neithardt von Gneisenau 27. Oktober 1760 bis 24. August 1831. — SuT, 1961. 5. sz. 267—269. p.
[Gneisenau, 1760—1831.]

Gebhardt Leberecht von Blücher 1742 bis 1819. — SuT, 1961. 6. sz. 323—325. p.

Freiherr vom und zum Stein. Ein Kämpfer gegen Kleinstaaterei und Rückständigkeit, 26. oktober 1757 — 29. juni 1831. — SuT, 1961. 7. sz. 378—380. p.
[Stein, a kisállamosdi és az elmaradottság ellenfele. 1757—1831.]

Giese, Fritz E.: Admiral Prinz Adalbert von Preussen. Vorkämpfer und Schöpfer der deutschen Kriegsmarine. Zu seinem 150. Geburtstag. — SuT, 1961. 9. sz. 489—490. p.
[Adalbert porosz herceg admirális. A német haditengerészet úttörője, és megalkotója 150. születésnapjára.]

Admiral Prinz Adalbert von Preussen zu seinem 150. Geburtstag. — W, 1961. 10. sz. 548—549. p.
[Adalbert porosz herceg admirális születésének 150. évfordulójára.]

Kiliani, Emanuel v.: Staatsmann und Feldherr. Die Spannungen zwischen Bismarck und Moltke während des Krieges 1870/71. — W, 1961. 11. sz. 557—564. p.
[Államférfi és hadvezér. Bismarck és Moltke közötti ellentétek az 1870/71-es háború alatt.]

Ikler, Frithjof v.: Moltke (Helmuth v)

als Topograph. — SuT, 1961. 6. sz. 318—319. p. 1 térk.
[Moltke, mint topografus.]

Kiliani, Emanuel v.: Die Operationslehre des Grafen Schlieffen und ihre deutscher Gegner. — W, 1961. 2. sz. 71—76., 3. sz. 133—138. p.
[Schlieffen hadműveleti tana és német ellenfelei.]

Probst, Gottfried: Zu E. v. Kiliani: „Die Operationslehre des Grafen Schlieffen und ihre deutschen Gegner". — W, 1961. 6. sz. 329. p.
[Kiliani cikkéhez: Schlieffen hadműveleti tana és német ellenfelei.]

Gersdorff, Ursula v.: Seeckts Notizeh für Memoiren. — WR, 1961. 12. sz. 693—694. p.
[Seeckt feljegyzései az emlékiratához.]

Fricke, Dieter: Zum Bündnis des preussisch—deutschen Militarismus mit dem Klerus gegen die sozialistische Arbeiterbewegung am Ende des 19. Jahrhunderts. — ZG, 1961. 6. sz. 1378—1395. p.
[A német—porosz militarizmus szövetsége a klérussal a szocialista munkásmozgalmak ellen a 19. század végén.]

Gordon, J. Harold: Die Reichswehr und Sachsen 1923. — WR, 1961. 12. sz. 677—692. p.
[A birodalmi véderő és Szászország, 1923.]

Hermann: General Werner Kempf 75 Jahre. — PKI, 1961. 2. sz. 15—16. p.
[Kempf tábornok 75 éves.]

Weber: Soldatische Vorbilder: Generalmajor a. D. Dr. Detlev Rudelsdorff. — PKI, 1961. 3. sz. 22. p.
[Katonai példaképek; Rudelsdorff tábornok.]

Schneider, Erich: General der Artillerie Emil Leeb. — WM, 1961. 6. sz. 2. p.
[Emil Leeb tüzérségi tábornok 80 éves.]

Herrmann, Paul: Generalfeldmarschall Georg von Küchler 80 Jahre alt. — WR, 1961. 5. sz. 241—242. p.
[Georg von Küchler vezértábornagy 80 éves.]

Engelberg, Ernst: Zur politischen Rolle des deutschen Generalstabes. — M, 1961. 9. sz. 1636—1656. p.
[A német vezérkar politikai szerepéről 1871-től napjainkig.]

Die preussisch—deutsche Armee. Betrachtungen eines englischen Forschers. (Gordon A. Craig: Die preussisch—deutsche Armee 1640—1945. Staat im Staate.) — St, 1961. 2. sz. 4. p.
[A porosz—német hadsereg. Egy angol kutató gondolatai. Könyvism.]

Nittner, Ernst: Können — Dienen — Führen. (Der deutsche Unteroffizier in Vergangenheit und Gegenwart.) — W, 1961. 12. sz. 628—634. p.
[A német altiszt a múltban és a jelenben.]

Geschwader der Luftwaffe mit Traditionsnamen. Beolcke (Oswlad), Immelmann (Max) und von Richthofen (Manfred) als Sinnbilder der Ritterlichkeit und Opferbereitschaft. — SuT, 1961. 6. sz. 285—287. p.
[Repülőrajok történelmi nevekkel. Boelcke, Immelmann és von Richthofen, mint a lovagiasság és áldozatkészség jelképei.]

Fahnenmuster der preussischen Infanteriefahnen 1914. — Fg, 1960. 2. sz. 42. p. 1 t.
[A porosz gyalogsági zászlók mintái 1914-ben.]

Wacker, P(eter): Deutschland — Ordnungspolizei. Zur Uniformierung. — Fg, 1960. 1. sz. 17—18. p.
[Németország — rendőrségi egyenruhák.]

Wacker, Peter: Die Uniformierung der Zollbeamten des Deutschen Reiches 1937/45. — Fg, 1960. 4. sz. 122—126., 5. sz. 147—151. p.
[A német vámtisztviselők egyenruházata 1937—1945 között.]

Redlin, Karl: Die silberne Paradetrompete des Königlich Preussischen Garde-Jäger-Bataillons. — Fg, 1961 4. sz. 113—114. p.
[A porosz királyi gárda-vadászzászlóalj ezüst parádés trombitája.]

Schirmer, Friedrich: Die Uniformierung der Kaiserlichen Marine. — Fg, 1960. 1. sz. 18—22., 2. sz. 51—55., 4. sz. 100—104., 5. sz. 151—153. p.
[A német császári haditengerészet egyenruházata.]

Geschichte des „Stahlhelm" B. d. F. Gau Saar 1926—1960. — St, 1961. 4. sz. 6. p.
[A „Stahlhelm" Frontharcosok Szövetségének története a Saar-kerületben 1926—1960-ig.]

Olaszország

Miziano, C. F.: Pohod Dzsuzeppe Garibal'di v ocenke ruszszkih Szovremennikov. — NNI, 1961. 4. sz. 61—67. p.
[Giuseppe Garibaldi 1860-as hadjárata az orosz kortársak megítélésében.]

Koltay-Kastner, (Jenő) Eugenio: Kossuth e Garibaldi nella guerra del 1866. — RSR, 1961. 1. sz. 91—103. p.
[Kossuth és Garibaldi az 1866-os háborúban.]

Severoni, Antonio: La fanteria italiana per l'unita della Patria. — RM, 1961. 9. sz. 1075—1082. p.
[Az olasz gyalogság harca a haza egységéért a 19. században.]

Románia hadtörténelme

Stefanescu, Stefán: Participarea rominilor la lupta de la Grünwald (15 julie 1410). — SRI, 1961. 1. sz. 5—22. p.
[Románok részvétele a grünwaldi ütközetben, 1410. július 15-én.]

Mehmet, M. A.: Cronica lui Mehmed Rasid ca izvor pentru campania de la Prut (1711). — SRI, 1961. 4. sz. 919—934. p.
[Mehmed Rasid krónikája — az 1711-es Prut melletti hadjárat történetének forrása.]

Serban, C.: O publicatie contemporana referitoare la Prut (1711). — SRI, 1961. 5. sz. 1227—1233. p.
[Korabeli publikáció az 1711-es Prut melletti hadjáratról.]

Panaitescu, P. P.: Tratatul de alianta dintre Moldova si Rusia din 1711. — SRI, 1961. 4. sz. 897—918. p.
[Szövetségi szerződés Moldva és Oroszország között 1711-ben.]

Adanioaie, N.: 140 de ani de la rascoala condusa de Tudor Vladimirescu. — SRI, 1961. 3. sz. 551—570. p.
[A Tudor Vladimirescu által vezetett felkelés 140. évfordulójára.]

Neacsu, I.: Cu privire le componenta sociala a locuitorilor din Oltenia participanti la lupta impotriva pazvangiiler si la razboiul ruso—turc (1806—1812). — SRI, 1961. 5. sz. 1203—1210. p.
[Észrevételek a Pasvan—Ouglu fegyveres bandáival szembeszálló és az 1806—1812-es orosz—török háborúban résztvevő olténiai lakosság társadalmi összetételéhez.]

Sabau, Ion: Din viata generalului Pavel Papp. Date noi privitoare la istoria relatiilor romino—italiene in epoca Risorgimentului. — SRI, 1961. 1. sz. 151—158. p.
[Néhány adat Pavel Papp tábornok életéről. Adatok a román—olasz kapcsolatok történetéhez a Risorgimento idején.]

Maciu, V. — *Bugnariu,* T.: Lupta poporului romin pentru unire si unirea Italiei. — SRI, 1961. 1. sz. 129—150. p.
[A román és az olasz nép harca a nemzeti egységért.]

Toacă, I.: Aspecte din activitatea Partidului Comunist din Rominia in rindurile armatei (1921—1944). — SRI, 1961. 4. sz. 845—872. p.
[A Román Kommunista Párt tevékenysége a hadseregben, 1921—1944.]

Sandu, I.: Contributii la istoricul formarii armatei populare a R. P. R. — SRI, 1961. 2. sz. 383—395. p.
[Adalékok a román néphadsereg történetéhez. 1944.]

Spanyolország

Burns, R. Ignatus: Social riots on the christian—moslem frontier (Thirteenth-Century Valencia). — AHR, 1961. Vol. LXVI. No. 2. 378—400. p.
[Társadalmi lázadások a keresztény —muzulmán határvidéken a XIII. századi Valenciában.]

Groote, Wolgang v.: Johann von Oesterreich der Sieger von Lepanto (1547—1578). — SuT, 1961. 11. sz. 602—604. p.
[Ausztriai János, a lepantói győző (1547—1578.)]

Chaunu, Pierre: L'expulsion des Moresques en 1609. — RH, 1961. T. CCXXV. No. 1. 81—98. p.
[A moriszkok (keresztény mórok) kiűzése Spanyolországból 1609-ben.]

Svájc

Feldmann, J.: Die Helvetisch-militärische Gesellschaft 1779—1797. — ASM, 1961. 11. sz. 555—559. p.
[A Svájci Katonai Szövetség 1779—1797.]

Svédország

Peters, Jan: Schwedische Ostseeherrschaft und Grundbesitzveränderungen in Vorpommern. — ZG, 1961. 1. sz. 75—110. p.
[A svéd keleti-tengeri uralom és a földbirtokváltozások Elő-Pomerániában. A svéd nagyhatalmi politika gazdasági hajtóereje a 17. században.]

Baszkakov, E.: O materialah po voennoj isztorii Roszszii za rubezsom. — VIZs, 1961. 11. sz. 118—122. p.
[A külföldi orosz hadtörténeti anyagokról.]

General szuvorovszkoj skolü. (Alekszej Petrovics Ermolov.) — VIZs, 1961. 4. sz. 127. p.
[A szuvorovi iskola tábornoka, Jermolov halálának 100. évfordulójára.]

Mavrodin, V. V.: Szovetszkaja isztoricseszkaja literatura a kreszt'janszkih vojnah v Roszszii XVII—XVIII vekov. — VI, 1961. 5. sz. 24—47. p.
[A 17—18. századi oroszországi parasztháborúk szovjet történelmi irodalma.]

Bolhovitinov, N. N. — *Divil'kovszkij*, Sz. I.: Ruszszkaja diplomatija i anglo—amerikanszkaja vojna 1812—1814 godov. — NNI, 1961. 4. sz. 31—45. p.
[Az orosz diplomácia és az 1812—1814-es angol—amerikai háború.]

Osznovopolozsnik voenno-polevoj hirurgii. — VIZs, 1961. 12. sz. 119—120. p.
[Nikolaj Ivanovics Pirogov, a tábori sebészet megalapítója.]

Danielewski, A.: Lenin budownictwo radzieckich sil zbrojnych. — MW, 1961. 11. sz. 3—12. p.
[Lenin és a szovjet fegyveres erők megteremtése.]

Danielevszkij, A.: Bor'ba V. I. Lenina sz „voennoj oppoziciej" na VIII sz"ezde RKP(b). — VIZs, 1961. 4. sz. 3—11. p.
[V. I. Lenin harca a „katonai ellenzékkel" a OK(b)P VIII. kongreszszusán.]

Kuz'min, N.: Kommuniszticseszkaja Partija v period inosztrannoj voennoj intervencii i grazsdanszkoj vojnü. — VIZs, 1961. 1. sz. 56—69. p.
[A Kommunista Párt a külföldi katonai intervenció és a polgárháború időszakában.]

Sztarcev, V. I.: Pervoe szobranie organizacija Krasznoj gvardii (17 aprelja 1917 g.) — IA, 1961. 6. sz. 178—179. p.
[A Vörös Gárda megszervezése érdekében összehívott első gyűlés. 1917 április 17.]

Boec-revoljucioner (Alekszandr Jakovlevics Parhomenko). — VIZs, 1. sz. 127—128. p.
[Visszaemlékezés a forradalmár katona Parhomenko halálának 40. évfordulójára.]

Golovanov, N.: Razgrom pohoda Kerenszkogo na Petrograd. — VIZs, 1961. 4. sz. 38—46. p.
[Kerenszkij hadjáratának a szétzúzása Petrográd alatt.]

Stürijaev, V.: Legendarnüj geroj grazsdanszkoj vojnü. (K 80 letiju co dnja rozsdenija G. I. Kotovszkogo.) — VIZs, 1961. 5. sz. 75—82. p.
[A polgárháború legendás hőse, G. I Kotovszkij 80. születésnapjára.]

Gorodeckaja, N.: Propagandiszt, organizator, boec. (K 70-letiju szo dnja rozsdenija D. A. Furmanova.) VIZs, 1961. 10. sz. 60—69. p.
[D. A. Furmanovnak, a propagandistának, szervezőnek és harcosnak 70. születésnapja évfordulójára.]

Parfenov, I.: Szozdanie Krasznoj Armii v Beloruszszii v 1918 godu. — VIZs, 1961. 10. sz. 118—122. p.
[A Vörös Hadsereg felállítása 1918-ban Belorussziában.]

Tagarov, Z. T.: Iz isztorii revoljucionnej propagandü csehszlovackih kommunisztov szredi szoldat mjatezsnogo korpusza v Szibiri (1918 g.) — IA, 1961. 1. sz. 140—143. p.
[Dokumentumok a csehszlovák kommunistáknak a szibériai lázadó hadtest katonái között folytatott forradalmi propagandája történetéből. 1918.]

Krasznov, I.: Szovetszkie bronevüe csaszti v grazsdanszkoj vojne. — VIZs, 1961. 2. sz. 109—113. p.
[Szovjet páncélos csapatok a polgárháborúban.]

Todorszkij, A.: Domü ucsasztnika grazsdanszko vojnü. — VIZs, 1961. 2. sz. 13—24. p.
[A polgárháború résztvevőjének visszaemlékezése.]

Kljackin, Sz.: K voproszu ob iszpol'zovanii ruszszkoj armii dlja nuzsd oboronü Szovetszkoj reszpubliki. — VIZs, 1961. 12. sz. 24—35. p.
[Az orosz hadsereg felhasználásának kérdéséhez a Szovjet köztársaság védelmére.]

Olejnik, A.: Podvig otrjada Alibi Dzsangil'dina. — VIZs, 1961. 10. sz. 122—126. p.
[Alibi Dzsangil'din osztagának hőstette 1918-ban.]

Hmel'kov, A.: V bojah protiv Vrangelja. — VIZs, 1961. 8. sz. 70—78. p.
[Visszaemlékezések a Wrangel elleni harcokra.]

Vargin, N.: Ot Omszka do Novonikolaevszka. (Iz isztorii oszvobozsdenija Szibiri Krasznoj Armiej v 1919 godu.) — VIZs, 1961. 7. sz. 114—121. p.
[Omszktól Novonikolaevszkig. Szibéria felszabadításának történetéből a Vörös Hadsereg által, 1919-ben.]

Mordvinov, R. N. — *Prokopovics*, V. A.: Levoeszerovszkaja provokacija na Csernomorszkom flote v nacsale 1918 g. — IA, 1961. 6. sz. 180—185. p.
[Baloldali eszerek provokációja a fekete-tengeri flottánál 1918 elején.]

Vorosilov, K.: Iz isztorii podavlenija

kronstadtszkogo mjatezsa. — VIZs, 1961. 3. sz. 15—35. p.
[A kronstadti lázadás leverésének a történetéből.]

Rakovszkij, M. É.: Krah avsztro—germanszkoj okkupacii na juge Ukrainü v 1918 godu. — ISzSzSzR, 1961. 2. sz. 135—142. p.
[A dél-ukrajnai osztrák—német megszállás összeomlása 1918-ban.]

Taralov, A.: Partijno-politicseszkaja rabota v 3-j armii poszle padenija Permi. (Dekabr '1918 g.—fevral' 1919 g.) — VIZs, 1961. 11. sz. 29—39. p.
[A pártpolitikai munka a 3. hadseregben Permi eleste után.]

Mitev, Jono: Bor'ba kommunisztov Bolgarii v zascsitu Szovetszkoj Roszszii (1917—1921 gg). — VIZs, 1961. 9. sz. 106—111. p.
[A bolgár kommunisták harca Szovjetoroszország megvédéséért, 1917—1921-ben.]

Kunina, A.: Ob agreszszii amerikanszkih imperialisztov protiv Szovetszkoj Roszszii v 1918—1920 godah. — VIZs, 1961. 1. sz. 43—55. p.
[Az amerikai imperialisták szovjetellenes agressziójáról, 1918—1920-ban.]

Iz arhiva organizatorov grazsdanszkoj vojnü i intervencii v Szovetszkoj Roszszii. — IA, 1961. 6. sz. 58—117. p.
[A Szovjetoroszország elleni intervenció és a polgárháború szervezőinek levéltárából.]

Matveev, A. M.: Inosztrannüe internacionalisztü na frontab grazsdanszkoj vojnü v Szrednej Azii (1918—1920 gg). — NNI, 1961. 4. sz. 68—77. p.
[Külföldi internacionalisták harca a polgárháborúban a közép-ázsiai szovjetköztársaságok védelmében.]

Najdel', M. I. — *Szogomonov*, Ju. V.: K isztorii intervencii SzSA v Zakavkaz'e v 1917—1921 gg. — ISzSzSzR, 1961. 3. sz. 28—46. p.
[Az Egyesült Államok intervenciója a kaukázusontúli területeken, 1917—1921 között.]

Molotkov, E.: Voennüj voprosz na X sz"ezde partii. — (K 40-letiju sz"ezda). — VIZs, 1961. 2. sz. 57—66. p.
[A katonai kérdés a párt X. kongresszusán, a 40. évfordulóra.]

Szandalov, L.: Sztranica isztorii. (K 25-j godovscsine Voennoj akademii General'nogo staba). — VIZs, 1961. 4. sz. 57—63. p.
[A történelem lapjai. A Katonai Vezérkari Akadémia 25. évfordulójára.]

Breyer, Siegfried: Kriegsmarinen in der Ostsee. 2. Die sowjetische Ostseeflotte. Geschichte und Aufgabe in der Gegenwart. — SuT, 1961. 4. sz. 176—180., 5. sz. 246—249. p.
[Haditengerészetek a Keleti-tengeren. 2. A szovjet keleti-tengeri flotta. Története és feladatai jelenleg.]

Összeállították:

Kovalcsik József — Windisch Aladárné

TARTALOM

Tanulmányok

Gazsi József	Az 1944-es ardenni német támadás előkészítése —	3
Kun József őrnagy	Magyarország német katonai megszállásának előkészítése és lefolyása 1943 szeptember—1944 március	37
A. Karasztojanov ezredes	Az 1. Bolgár Hadsereg hadműveletei Magyarországon 1944—1945-ben — — — — — — — — —	85
Hetés Tibor	Stromfeld és a magyar polgári demokratikus forradalom — — — — — — — — — — —	112
Borus József a történelemtudomány kandidátusa	A felső-tiszai hadtest 1848 december—1849 február	153
Gottreich László	Az orosz nép 1812. évi Honvédő Háborújáról — —	188
Perjés Géza	Élelemellátás, logisztika és stratégia a vasutak elterjedése előtti kétszáz esztendőben — — — —	216

Külföld hadtörténelmi irodalmából

Jacob Teclu hadseregtábornok	Együttes harcban a szovjet hadsereggel — — —	282

Vita

Nagy Gábor ezredes	Megjegyzések „Az 1940. évi nyugat-európai hadjárat története és hadművészet története néhány kérdésének kritikája" c. tanulmánnyal kapcsolatos vitához — — — — — — — — — — — —	298

Közlemények

Szabó László százados	A tatai vár a XVI. században — — — — — —	317
Józsa Antal százados	Ukrajna Kommunista (bolsevik) Pártja I. Kongresszusának néhány magyar vonatkozása — — —	336

Szemle

	Hatalmas győzelmek krónikája — — — — —	347
Kávássy Sándor	Egy elfelejtett magyar író-katona — — — — —	364

Hadtörténelmi Okmánytár

Dr. Bőhm Jakab—Morva Tamásné	Adalékok a hadsereg szerepére az 1905—7-es forradalmi válság felszámolásában — — — — —	366

Bibliográfia

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 1961. (Kovalcsik József — Windisch Aladárné) — — — — — — — — — — — — — — — — — 445

INHALTSVERZEICHNIS

Studien

József Gazsi	Die Vorbereitung der deutschen Offensive in den Ardennen im Jahre 1944 — — — — — — — —	3
József Kun Major	Die Vorbereitung und der Verlauf der deutschen militärischen Besetzung Ungarns vom September 1943 bis März 1944 — — — — — — — — — —	37
A. Karasztojanov Oberst	Die Kriegsoperationen der 1. Bulgarischen Armee in Ungarn im 1944—1945 — — — — — — — —	85
Tibor Hetés	Stromfeld und die ungarische bürgerlich-demokratische Revolution — — — — — — — — —	112
József Borus Kandidat der Geschichtwissenschaft	Das Armeekorps der Obere Theiss vom Dezember 1848 bis Februar 1849 — — — — — — — —	153
László Gottreich	Vom Landesverteidigungs-Krieg des russischen Volkes im Jahre 1812 — — — — — — — —	188
Géza Perjés	Verpflegung, Logistik und Strategie in den zweihundert Jahren vor der Ausbreitung der Eisenbahnen — — — — — — — — — — — —	216

Aus der kriegshistorischen Literatur des Auslands

Jacob Teclu Armeegeneral	In gemeinsamer Kampf mit der sowjetischen Armee — — — — — — — — — — — —	282

Diskussion

Mitteilungen

Rundschau

Kriegsgeschichtliche Urkundensammlung

Bibliographie

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Йожеф Гажи: Подготовка к наступлению немецких войск в 1944 году в Арденнах — — — — — — — — — — — — — 3

майор Йожеф Кун: Подготовка и осуществление оккупации Венгрии фашистской Германией (сентябрь 1943 г. по март 1944 г.) — — 37

полковник Карастоянов А.: Операции 1-ой Болгарской Армии на территории Венгрии в 1944—1945 годах — — — — — — — — — — — — 85

Тибор Хетеш: Штромфельд и венгерская буржуазно-демократическая революция 1918 года (часть I.) — — — — — — — — — 112

Йожеф Боруш: кандидат ист. наук Верхне-тисайский корпус с декабря 1848 г. по февраль 1849 г. — — — — — — — — — — — — — 153

Ласло Готтрейх: Об отечественной войне русского народа 1812 г. — — — 188

Геза Пэрьеш: Снабжение, логистика и стратегия двух сот лет перед распространением железных дорог — — — — — — — 216

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКАЯ ЛИТЕРАТУРА ЗА РУБЕЖОМ

генерал армии Якоб Теклу: Совместная борьба с Советской Армией — — — — — 282

ДИСКУССИЯ

СООБЩЕНИЯ

РЕЗЕНЦИИ

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ

БИБЛИОГРАФИЯ

Ára: 16. — Ft